

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Disertační práce

PhDr. Matěj Bílý

Varšavská smlouva 1969-1985. Vrchol a cesta k zániku

The Warsaw Treaty Organization 1969-1985. The pinnacle and path to
dissolution

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

PhDr. Matěj Bílý

Abstrakt

Disertační práce "*Varšavská smlouva 1969-1985. Vrchol a cesta k zániku*" analyzuje vnitřní dění v politických i vojenských strukturách uvedené organizace a zasazuje je do kontextu vývoje studené války a událostí v sovětské zájmové sféře v Evropě. Zabývá se především vrcholným obdobím vlády sovětského vůdce Leonida Brežněva, pozornost je však věnována i krátkému intermezzu jeho nástupců, Jurije Andropova a Konstantina Černěnka. Práce je založena na rozsáhlém výzkumu v českých, polských a německých archivech, dokumentech publikovaných v edicích a příslušné sekundární literatuře. Výklad se nezaměřuje pouze na vývoj mechanismů organizace samotné - hodnotí též úlohu Varšavské smlouvy jakožto jednoho z nástrojů Kremlu pro správu východního bloku. Aliance se přitom v Brežněvově éře nestala hybatelem dění v sovětské zájmové sféře. Její struktury fakticky nebyly výrazněji iniciativní. Agenda příslušných jednání se nastavovala jinde, nejčastěji v Moskvě. Namísto toho, aby aktivita v aliančním rámci představovala východiska pro vývoj v sovětské sféře vlivu, nastal pravý opak. Procesy odehrávající se ve Varšavské smlouvě spíše odrážely obecnou situaci ve východním bloku, měnící se politiku Kremlu a proměny vztahu mezi Sovětským svazem a jeho evropskými satelity. Jejich kořeny a hybné síly však ležely jinde. Strnulost a malá pružnost aliančních mechanismů pak měla za následek, že organizace nebyla schopná reagovat na dynamické výzvy v 80. letech, a vydala se tak na cestu ke svému zániku.

Klíčová slova

- Varšavská smlouva (organizace, 1969-1985); východní blok (1969-1985); studená válka (1969-1985); vojenskopolitické aliance; mezinárodní politika; Sovětský svaz; východní Evropa

Abstract

The Ph.D. thesis "*The Warsaw Treaty Organization 1969-1985. The pinnacle and path to dissolution*" analyses inside processes within both political and military structures of the alliance and puts it in the context of the Cold War's development and the events in the Soviet sphere of influence in Europe. It deals mostly with the climax of the Soviet leader Leonid Brezhnev's rule, however, attention is paid also to the short intermezzo of his successors, Yuri Andropov and Konstantin Chernenko. The work is based on a broad research in the Czech, Polish and German archives, already published documents and the proper secondary literature. The explanation focuses not only to the development of the organization's mechanisms - it also assesses the Warsaw Pact's role as one of the Kremlin's tools for managing the Eastern Bloc. Nonetheless, during Brezhnev's era, the alliance never became an initiator of processes within the Soviet sphere of interest. In fact, the organization's structures were not very initiative. The agenda of meetings was defined elsewhere, most often in Moscow. The activities in the alliance's framework did not constitute a starting-point for the development in the Soviet sphere of influence. On the contrary, the processes within the Warsaw Treaty Organization rather reflected the overall situation in the Eastern Bloc, changing policy of the Kremlin and alterations in relations between the Soviet Union and its European satellites. But their roots and impetuses lain elsewhere. Strong rigidity and lack of flexibility of the alliance's mechanisms resulted in the fact that the organization was not able to react to dynamic challenges in the 1980's and therefore took a final path to its end.

Key words

- Warsaw Pact (organization, 1969-1985); Eastern Bloc (1969-1985); Cold War (1969-1985); Military-political alliances; international policy; Soviet Union; Eastern Europe

Obsah

Úvod	8
Struktura výkladu a metodologie	9
Současný stav historického poznání	13
Prameny	16
Nástin vývoje Varšavské smlouvy v letech 1955-1969.....	24
Spolupráce v politických strukturách Varšavské smlouvy v první polovině 70. let	27
Proměny Varšavské smlouvy v počínajícím procesu KBSE.....	28
Perspektiva reformy politických struktur Varšavské smlouvy.....	38
Účel a scénář politických schůzek Varšavské smlouvy.....	43
Pozvolný útlum jednání.....	51
Vznik Výboru ministrů zahraničních věcí a spojeného sekretariátu	60
Varšavská smlouva ve světle svého XX. výročí.....	66
Rumunská otázka v první polovině 70. let	71
Politika balancování.....	76
Čínský faktor a balkánské iniciativy.....	81
Izolace RSR.....	91
Rozpory v odzbrojovacích rozhovorech	94
Rumunsko a manévry Spojených ozbrojených sil.....	98
Armádní propaganda RSR.....	105
Vzájemná nedůvěra ve vojenské oblasti	106
Fungování vojenských orgánů Varšavské smlouvy po roce 1969	110
Formování Výboru ministrů obrany	110
Orgány Spojeného velení	113
Financování Spojeného velení.....	120
Vyčleňování vojsk do sestavy Spojených ozbrojených sil.....	125
Strategická koncepce Varšavské smlouvy v první polovině 70. let.....	129
Interpretace ofenzivní strategická koncepce	131
Změny uvažování o charakteru konfliktu.....	135
Vliv Jomkipurské války na vojenskou strategii Varšavské smlouvy	147
Kolektivní hodnocení protivníka	149
Chráněná stanoviště Spojeného velení.....	150

Zbrojní programy a odzbrojovací iniciativy na vrcholu détente	154
Zintenzivnění zbrojení na přelomu 60. a 70. let	154
Propagandistické mírové a odzbrojovací iniciativy	158
Vztah Brežněva a sovětských vojenských špiček	162
Záštita Varšavské smlouvy zbrojním programům	165
Vrchol détente a posun v uvažování vojenské elity	168
Détente a proměny zbrojních plánů na léta 1976-1980	171
Détente a první úvahy o odzbrojení	176
První rozhovory Varšavské smlouvy a NATO	179
Jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě	182
Politické struktury Varšavské smlouvy na cestě ke krachu détente	190
Praktická podoba reformy politických struktur paktu	197
Pozvolný krach détente	201
Činnost politických orgánů Varšavské smlouvy v předvečer krachu détente	214
Zbrojní programy Varšavské smlouvy a krach détente	224
Pat v odzbrojovacích jednáních	224
Unifikace a modernizace výzbroje Spojených ozbrojených sil	226
Zintenzivnění zbrojení a krach détente	232
Hospodářské komplikace	234
Statut o spolupráci Varšavské smlouvy s rozvojovým světem	243
"Eurorakety" a poměr vojenských sil na počátku 80. let	248
Zbrojení v éře Brežněvových nástupců	250
Přijetí statutu Varšavské smlouvy pro období války	259
Nástin vývoje vojenského rámce Varšavské smlouvy do roku 1969	259
Velení vojskům Varšavské smlouvy v době války	261
Jednání o statutu	265
Vypracování statutu	267
Dopad přijetí statutu	274
Statut v rukou Západu	278
Proměny vojenské doktríny Varšavské smlouvy po roce 1975	280
Odražení agrese NATO	281
Zrealističtění plánů ofenzivní operace	285
Jaderná, či konvenční válka?	287

Role Varšavské smlouvy v polské krizi 1980-1981	299
Strategické aspekty polských stávek v létě 1980.....	300
První reakce sovětských satelitů.....	303
Manévry Varšavské smlouvy – opakování československého scénáře?	304
"Polsko zůstává členem Varšavské smlouvy"	306
Pravidelné schůzky orgánů Varšavské smlouvy na podzim 1980.....	309
Multilaterální řešení krize	313
Manévry "Sojuz-80"	315
Schůzka stranických vůdců v Moskvě	320
Reakce Západu na prosincové události.....	325
Opuštění úvah o intervenci.....	326
Neúspěšný pokus vyhlásit výjimečný stav během manévru "Sojuz-81"	330
Bezradnost Kremlu	335
Nárůst antisovětských incidentů v Polsku.....	338
Eskalace nátlaku Moskvy.....	340
Ústup od Brežněvovy doktríny.....	345
Řešení bez pomoci Varšavské smlouvy.....	348
Úvahy o schůzce Politického poradního výboru	350
Jaruzelského snaha o garance Varšavské smlouvy.....	351
Mezinárodní dopady vyhlášení válečného stavu	360
Hrozící invaze Varšavské smlouvy jako ospravedlnění "operace X".....	362
Konsekvence polské krize pro Varšavskou smlouvu.....	365
Varšavská smlouva a "druhá studená válka"	368
Sovětská intervence v Afghánistánu	368
Marné pokusy o obnovu détente.....	372
Stagnace zahraničněpolitické aktivity Varšavské smlouvy	377
Sovětské zahraničněpolitické ústupky	381
Andopovovy změny	386
Černěnkovo intermezzo	399
Prodloužení Varšavské smlouvy.....	405
Závěrem	407
Prameny a literatura.....	410
Seznam zkratk	420

Úvod

Studená válka představuje fenomén, jímž se prakticky od jejího vypuknutí v druhé polovině 40. let 20. století intenzivně zabývá nepřeberné množství vědců - politologů, historiků, bezpečnostních analytiků či expertů na mezinárodní vztahy. Tento fakt není překvapivý. Již ve své době se jednalo se o velmi horké téma, v mnoha ohledech zcela nový proces, který mimo jiné poprvé v dějinách přinesl reálnou hrozbu totální likvidace lidské civilizace ve všeobecné globální jaderné válce. Z tohoto úhlu pohledu je pochopitelná naléhavost zevrubného poznání tehdejší situace i zpětné analýzy důvodů, proč mocenské střetnutí dvou světových supervelmocí nakonec do této fáze, ale ani do větší otevřené vojenské konfrontace nikdy nedospělo. Dá se tvrdit, že nyní, pětadvacet let po konci studené války, jsou základní kontury a průběh tohoto zcela specifického konfliktu uspokojivým způsobem zmapovány napříč mnoha vědeckými obory. Vyprofilovaly se rovněž četné interpretační roviny. Uvedená skutečnost však neznamená, že by veškeré aspekty a faktory přes čtyři dekády trvajících a značně dynamického historického procesu byly analyzovány do potřebné hloubky, případně s dostatečným časovým odstupem, který je pro jakýkoliv nezaujatý a svědomitě vedený výzkum nezbytný.

Jednou z neoddělitelných charakteristik bipolárně rozděleného studenoválečného světa byla i existence dvou mocenských bloků zastřešených velkými vojenskopolitickými pakty - západní Severoatlantickou aliancí a východní Varšavskou smlouvou. Právě pro druhý uvedený pakt, byť ne zcela výlučně, platí výše uvedené; ani více než dvě desetiletí po jeho rozpadu neexistuje komplexní historická monografie, která by uspokojivě analyzovala jeho šestatřicetiletou existenci. Aliance Sovětského svazu a jeho evropských satelitů přitom nezasahovala pouze do vývoje studené války. Organizace byla nepochybně důležitou součástí mocenské reality tehdejší sovětské zájmové sféry v Evropě. Nepředstavovala pouze formální zastřešení spojeneckých vazeb v daném geopolitickém regionu. Jejím prostřednictvím mnohdy docházelo k ovlivňování významných procesů odehrávajících se v tzv. východním bloku. Jménem paktu byla často též formulována zahraniční a bezpečnostní politika Sovětského svazu a jeho satelitů. Z tohoto důvodu je nezbytné, aby historiografie zabývající se studenou válkou a především sovětskou zájmovou sférou na "starém kontinentě" Varšavskou smlouvu a její reálnou úlohu pečlivě prozkoumala a zhodnotila. Snad i kvůli tomu, že minimálně české veřejnosti se v souvislosti s Varšavskou smlouvou většinou vybavuje pouze potlačení pražského jara armádami hned pěti členských států paktu v roce

1968. Ostatní aspekty fungování této aliance zůstávají poměrně neznámé. Případně se omezují na některá mediální senzaci vyvolávající témata, jakými jsou dislokace sovětských jaderných střel na území členských států či z kontextu reality studené války často vytrhané plány na vojenskou ofenzívu do západní Evropy.

K zásadnímu rozšíření vědeckého poznání Varšavské smlouvy se snaží přispět i tato doktorská disertace. Jejím cílem je na základě aktuálně dostupných primárních pramenů, edic dokumentů a sekundární literatury komplexně analyzovat historii uvedené organizace v době vrcholné vlády sovětského vůdce Leonida Iljiče Brežněva a relativně krátkého intermezza jeho nástupců, Jurije Vladimiroviče Andropova a Konstantina Ustinoviče Černěnka. Časově je ohraničena březnem 1969 a květnem 1985. Tato data nejsou náhodná. V prvním případě se jedná o moment, kdy aliance přijetím reformy svých vojenských struktur završila prvotní etapu existence a došlo k ukončení jejího počátečního formování. Na uvedené období let 1955-1969 jsem se zaměřil ve své magisterské diplomové práci "*Varšavská smlouva. Počátky a krize*" obhájené na Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v roce 2010. Z ní vycházela i má práce rigorózní, kterou jsem pod názvem "*Varšavská smlouva v 50. a 60. letech*" na stejném pracovišti obhájil o rok později. Tato doktorská disertace tedy plynule navazuje na můj předchozí výzkum Varšavské smlouvy. Druhé datum, květnem 1985, se v tomto případě vztahuje k prodloužení platnosti organizace, jejíž třicetiletá validita tou dobou vypršela. Tehdy se v Sovětském svazu již ujímal moci Michail Sergejevič Gorbačov. Původní záměr, aby disertace obsáhla i období jeho vlády, jsem po zralých úvahách v průběhu výzkumu opustil. Gorbačovovy proměny východního bloku jsou totiž zcela specifickou a zároveň velice důležitou historickou etapou. Tehdejší změny v sovětské zájmové sféře v Evropě měly značný dopad i na Varšavskou smlouvu samotnou. Jejich kvalitní analýza by pak měla za následek podstatné rozšíření již tak obsáhlého textu a zároveň by nežádoucím způsobem časově protáhla celé mé doktorské studium. Varšavská smlouva v Gorbačovově období i její následný rozpad si každopádně pozornost historiografie zaslouží a budoucí výzkum se na ně nepochybně v odpovídající míře zaměří.

Struktura výkladu a metodologie

Obecným výzkumným záměrem bylo analyzovat vnitřní vývoj organizace Varšavské smlouvy, a jednoznačně tak definovat její skutečnou roli v mechanismech sovětské evropské zájmové sféry a její vliv na mezinárodní dění. Práce si v žádném případě nekladla za cíl mít charakter vojenské historie. Pokud však chceme vyložit dění v alianci komplexně, musíme se

pochopitelně ve značné míře zabývat i jejími vojenskými, nikoliv pouze politickými strukturami. Výklad je tedy veden po těchto dvou paralelních liniích, které se v jistých momentech nevyhnutelně prolínají. Daný přístup koresponduje se skutečností, že po roce 1969 fungoval vojenský a politický rámec Varšavské smlouvy do značné míry odděleně, jak je v textu několikrát ukázáno. V kapitolách, které se věnují vojenskému vývoji, jsem se snažil problematiku zasazovat do politického kontextu doby. Výše uvedená existence dvojkolejného mechanismu aliance totiž v žádném případě nesmí zastínit základní fakt, že v realitě států východního bloku si rozhodující slovo ve formulování základních kontur bezpečnostní strategie vždy udržovala politická moc; jak vysvětlíme, doporučení vojenských elit byla v příslušných rozhodnutích brána v potaz, neměla však ultimativní charakter. V tomto ohledu je vhodné doplnit, že podrobná analýza vztahu mezi politickou mocí a vojenským velením, který se v jednotlivých členských státech Varšavské smlouvy zřejmě lišil, značně přesáhne rámec této disertace. Bylo však nutné alespoň rámcově nastínit, jaká situace v tomto ohledu panovala v Sovětském svazu. Jelikož východní supervelmoc měla na dění v alianci klíčový vliv, vyvstala potřeba objasnit, kdo vlastně ve zkoumaném období příslušnou agendu nastavoval. Předem upozorníme, že v tomto směru prezentované závěry nejsou s ohledem na nedostupné primární sovětské zdroje prezentovány jako kategorické. Není vyloučeno, že budoucí výzkum přinese jejich revizi.

Ačkoliv se výklad primárně zaměřuje na dění v samotné alianci a vývoj charakteru spolupráce členských států v jejím rámci, podstata fungování Varšavské smlouvy s sebou přináší nutnost zasazení těchto procesů do širších kontextových rovin. Problém je nutné vyložit v rámci vývoje studené války, událostí ve východním bloku a v Sovětském svazu, jakožto klíčové mocnosti paktu. Práce si v žádném případě neklade za cíl být syntézou historie sovětské zájmové sféry v období let 1969-1985. Některé problémy jsou proto nastíněny pouze základním způsobem; tak, aby umožnily lépe pochopit podstatu dění ve Varšavské smlouvě samotné. Jistou výjimku představuje kapitola věnující se roli aliance v krizi polského komunistického režimu na počátku 80. let, kde se text některými aspekty tehdejšího vývoje zabývá hlouběji. I v tomto případě jsem se nicméně snažil držet se těch faktorů, které měly na Varšavskou smlouvu a její možné akce vliv - ať potenciální, či reálný.

Téma se může zdát na první pohled značně atraktivní, což je ale zavádějící. Je potřeba si uvědomit, že práce pokrývá dlouhé období šestnácti let. Střídaly se v něm momenty dramatičtější a dynamické, s časovými úseky strnulejšími, ze čtenářského hlediska nepochybně méně zajímavými. Úkolem vědecké historiografie nicméně není zaměřovat se

pouze na přelomové a zásadní události. Pokud chceme skutečně pochopit historický proces v celé podstatě, nevyhnutelně musíme pokrýt dobové dění v jeho plné šíři, včetně období klidnějších, méně významných. Z tohoto důvodu se následující text může v jistých momentech jevit jako příliš obsáhlý a podrobný. Domnívám se však, že s ohledem na výše nastíněný záměr práce mají i tyto pasáže svůj smysl. Vzhledem k šíři heuristické báze mohou také v budoucnu posloužit dalším badatelům zkoumajícím vývoj východního bloku a studené války.

Při absenci komplexního historiografického díla k dějinám Varšavské smlouvy jsem se ve výkladu zaměřoval na fungování organizace samotné. Vezmeme-li v potaz obsáhlost tématu, nebylo možné přistoupit k obsáhlejší komparaci mechanismů východní aliance s těmi panujícími touto dobou v jejím západním protějšku. Není pochyb o tom, že taková práce by byla velmi přínosná a v budoucnosti bude zajisté sepsána. Při rozsahu tématu jsem rovněž nemohl podniknout hlubokou výzkumnou sondu do jednoho z podstatných aspektů studenoválečné reality, totiž skutečného poměru vojenských sil mezi oběma mocenskými bloky. To samé platí o výši vojenských výdajů. Obě problematiky koneckonců zaměstnávají po dlouhá desetiletí celou řadu analytiků. Disertační práce tak tyto faktory zkoumá převážně na základě existující literatury. Hlubší archivní výzkum primárně zaměřený na danou oblast jsem neprováděl.

Časové vymezení práce naznačuje, že jsem se přiklonil k postupu, který vývojové fáze existence Varšavské smlouvy do značné míry ztotožňuje s působením jednotlivých sovětských vůdců. Ačkoliv je jako začátek práce uváděna reforma aliančních vojenských struktur, její přijetí v zásadě koresponduje s momentem, kdy generální tajemník ÚV KSSS Leonid Brežněv po vojenském potlačení pražského jara konsolidoval svou mocenskou pozici v rámci sovětského politického vedení a můžeme začít skutečně hovořit o jeho vrcholné éře. Správnost takového přístupu se potvrdila i během samotného výzkumu. Ten jasně prokázal, že to bylo právě nejvyšší vedení Sovětského svazu, kdo suverénně definoval ráz vojenské i politické spolupráce ve strukturách Varšavské smlouvy.

Výklad se v zásadě drží chronologické linie. V členění kapitol lze vyzorovat tři základní etapy, které reflektují podtitul práce "*Vrchol a cesta k zániku*". Prvním je období do roku 1975, resp. do podpisu Závěrečného aktu KBSE. Tento moment lze považovat za politický vrchol Varšavské smlouvy. Následující etapa končí vypuknutím tzv. euroraketové krize a sovětskou invazí do Afghánistánu, tedy faktickým krachem procesu détente. Jak ukážeme, aliance a její aktivita v těchto letech zažívaly především stagnaci. Poslední období

let 1980-1985 se neslo v duchu tzv. druhé studené války. Navzdory dílčím pokusům o úpravu svých mechanismů se strnulé struktury paktu během této doby ukázaly jako zcela neschopné reagovat na tehdejší dynamické výzvy. Varšavská smlouva se tak definitivně vydala na cestu ke svému zániku.

Nepovažoval jsem za nutné zatěžovat čtenáře závěrečným souhrnem hodnocení, k nimž práce dospěla v jednotlivých kapitolách. Namísto toho je závěr koncipován jako stručný doslov k celkovým poznatkům a nástin dalšího osudu Varšavské smlouvy. Zároveň v základně rovině vysvětlují, proč pakt nemohl přečkat konec studené války.

Doktorská disertace je založena především na rozsáhlém archivním výzkumu. Hlavním užívaným postupem je tedy obsahová analýza příslušných dokumentů. Jak bude dále rozvedeno, jedná se o materiály z českých, polských, německých a britských archivů. Z pochopitelných důvodů největší část pramenné báze tvoří dokumentace československé provenience. To platí především o vojenských pramenech. Mnoho procesů je tak zákonitě demonstrováno a vysvětlováno na československém případě. Přesto jsem se v nejvyšší možné míře snažil, aby výklad nebyl veden z československé, ani jakékoliv jiné národní perspektivy a pokouším se v tomto směru vyvarovat obecného generalizování.

Při práci se sekundární literaturou jsem se rozhodl prakticky ignorovat díla sovětologického charakteru vzniklá před rozpadem Varšavské smlouvy. Jedná se ve velké většině o překonané analýzy, které by vytýčenému cíli - vyložit dění ve Varšavské smlouvě na základě primárních pramenů a vyvarovat se spekulacím - nikterak neprospěly. Relevantnější poznatky těchto prací jsou navíc většinou reflektovány v pozdějších historických dílech, na něž disertace odkazuje. S tím do značné míry souvisí i fakt, že pramenná báze čerpá v omezené míře z memoárů. Je to dáno nejen velmi omezeným počtem pamětí přímo se vztahujícím k historii Varšavské smlouvy, ale též skutečností, že tento druh pramene tvoří jeden z pilířů sekundární literatury. Během mého výzkumu se mi bohužel nepodařilo navázat spolupráci s žijícími pamětníky, kteří by se k některým analyzovaným procesům mohli relevantně vyjádřit, a vnést tak do výkladu další zajímavou perspektivu, která by zřejmě osvěžila mnohdy sterilní, nezáživnou řeč archivní dokumentace. Tento nedostatek kompenzuji alespoň užíváním již publikovaných výpovědí, především z řad bývalé východoevropské generality.

Prostudování sekundární literatury potvrdilo nutnost obezřetného přístupu k samotnému pojmu "Varšavská smlouva" a to nejen při literárních rešerších, ale i při samotné práci s dobovými dokumenty. Pojem totiž byl a je užíván nejen v souvislosti se samotným

paktem a jeho strukturami, ale v západním diskursu sloužil a slouží i jako obecné označení států sovětské zájmové sféry v Evropě. V té souvislosti uvedme, že následující text užívá pojem převážně v momentech, kdy se skutečně vztahuje k organizaci samotné. V opačných případech používám termíny členské státy Varšavské smlouvy, východní blok či sovětská zájmová sféra v Evropě.

V textu často užívám relativně vágní pojmy státní "vedení" či vojenské "velení". V prvním případě je myšlena aktuálně vládnoucí mocenská garnitura v příslušné zemi, v druhém pak patřičné vojenské instituce a jejich členové s rozhodující pravomocí. Jsem si vědom, že se jedná o zjednodušená označení mocenských struktur, které často nebyly jedolité; působili v nich jednotlivé proudy, frakce a aktéři. Pro výklad takto obšírného tématu se však jedná o postup prakticky nevyhnutelný. To samé platí o názvech hlavních měst jednotlivých států, které často používám jako plynulosti výkladu napomáhající zástupný termín pro výše uvedené skupiny.

Pokud text hovoří o zbraních a vojenské technice, prioritně používá její původní označení ve státech východního bloku, nikoliv kódové označení, které těmto systémům dávala ve své době Severoatlantická aliance. Jsem si přitom vědom, že v dnešní době právě tyto názvy bývají známější. Západní název proto alespoň poprvé uvádím v závorce.

Současný stav historického poznání

Varšavskou smlouvou se již v době její existence věnovalo velké množství bezpečnostních analytiků, politologů a expertů. Jejich práce však byly především *sovětologického* charakteru. Zakládaly se na veřejně dostupných materiálech - mediálních zprávách, deklaracích, prohlášeních politických i vojenských činitelů, případně též na výpovědích přeběhlíků. Nemohly reflektovat v té době nedostupné primární zdroje, především interní dokumenty politických a vojenských struktur států sovětské zájmové sféry v Evropě, které jsou pro důkladnou analýzu naprosto nezbytné. Relevantní historický výzkum Varšavské smlouvy začal po jejím rozpadu v roce 1991. V první polovině 90. let se pozvolna začaly otevírat archivy bývalých sovětských satelitů i Ruska a vydávat bližší informace o procesech, o jejichž podstatě se dříve v zásadě pouze spekulovalo. Jak je běžné pro vědecké zkoumání každého historického fenoménu, i v tomto případě nejprve vznikaly dílčí studie a docházelo k publikaci příslušných dokumentů. V tomto ohledu je nezbytné zmínit především úsilí amerického historika českého původu Vojtěcha Mastného a jeho amerického kolegy Marka Kramera. Oba stojí za celou řadou klíčových textů vztahujících se k historii Varšavské

smlouvy.¹ Velká většina z nich byla publikována na stránkách periodika *Cold War International History Project Bulletin*, vydávaného washingtonským institutem Wilson Center. Významným krokem bylo v roce 1999 založení institutu *Parallel History Project on Cooperative Security*, který zkoumá nejen dějiny Varšavské smlouvy, ale též NATO. Na internetových stránkách tohoto pracoviště vznikal obsáhlý archiv dostupných dokumentů obou aliancí, mnohdy doplněných dílčími studiemi. Nacházejí se zde i četné výpovědi bývalých vysokých vojenských činitelů.

Přes výše uvedené zůstává skutečností, že veškeré dosud publikované historické texty vztahující se k Varšavské smlouvě mají charakter základního, obecného nástinu či nepřiliš ucelených sborníků a kolektivních monografií. Případně se primárně zaměřují na vojenské aspekty existence paktu. Nejzásadnějším dílem je v současnosti práce *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact* (New York 2005), kterou ve spolupráci s Malcolmem Byrnem zpracoval Vojtěch Mastný. Jedná se především o obsáhlou edici dokumentů. Samotný úvod podávající základní výklad vnitřního vývoje paktu a jeho zasazení do kontextu studené války i událostí ve východním bloku zůstal z pochopitelných důvodů omezen. K období, jež disertační práce zkoumá, se vztahuje zhruba pouhých 25 stran textu, které logicky nedokážou pokrýt veškeré aspekty existence vojensko-politické aliance v průběhu téměř dvou desetiletí, natož je popsat a analyzovat podrobněji. Ač nelze Mastného práci v žádném případě opomenout a následující text na ní často odkazuje, její kritičtější čtení a především konfrontace s dalšími prameny prozrazují, že některé autorovy závěry mají silně spekulativní ráz.

Obdobnými nedostatky trpí i doposud nejdůležitější česká práce *Plánování nemyslitelného* z pera Petra Luňáka (Praha 2007), které je navíc zatížena svým zaměřením, tedy jako edice válečných plánů Československé lidové armády. Úvodní text snažící se uceleně podat historii Varšavské smlouvy tak až příliš často opomíjí důležité politické aspekty. Hlavní Luňákov závěr, že aliance států východního bloku byla ofenzivním vojenským uskupením plánujícím obsazení západní Evropy, je pak vyložen skandalizujícím

¹ Pro příklad uvedme KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning in Central Europe: Revelations From the East German Archives*, in: CWIHP Bulletin 2, 1992, s. 1, 13-19; týž, *The „Lesson“ of the Cuban Missile Crisis for Warsaw Pact Nuclear Operations*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 59, 110-115; týž, *Comentary on Soyuz-75 and Shchit-88 Military Excercise Documents*, in: CWIHP e-Dossier#20, 2011 [2015-03-01]; MASTNY, V., *„We are in a Bind“: Polish and Czechoslovak Attempts at Reforming the Warsaw Pact, 1956-1969*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 230-235; týž, *The Soviet Union and the Origins of the Warsaw Pact*, New York 2000. http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_pcc/into_VM.cfm [2015-03-01].

způsobem a především nereflektuje kontext studené války a reálné vztahy mezi politickou a vojenskou mocí v Sovětském svazu a jeho evropské sféře vlivu.

Varšavskou smlouvou se ve velkém zabývá i polská historiografie. V té souvislosti je nezbytné na prvním místě uvést obsáhlou práci a edici Wandy Jarząbek *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955-1980* (Varšava 2008). Ačkoliv se autorka zaměřuje především na působení Polska v aliančním rámci, úvodní zhruba devadesátistránkový text představuje jednu z nejzdařilejších analýz, které k obecné problematice Varšavské smlouvy doposud vznikly. Bohužel je omezena na období vlád polských vůdců Władysława Gomułky a Edwarda Giereka. Jarząbek se vyvarovala sovětologických postupů. Zachovává i ideologickou neutralitu, která mnohdy prvotním pracím o daném tématu chyběla. Pouští se do pouze omezených spekulací. Pasáže věnované vývoji po roce 1970 jsou však oproti předchozímu období výrazně plošší a tezovitější. Mnohdy se fakticky omezují na výčet otázek, v nichž se polští zástupci na schůzkách paktu aktivně angažovali. Přesto uvedená práce byla pro zpracování této disertace cenným zdrojem a svou kvalitou zároveň ostře kontrastovala se starším textem dalšího polského autora, Jaczka Slusarczyka, *Układ Warszawski: Działalność polityczna 1955-1991* (Varšava 1992). Dané dílo potvrzuje, že práce zabývající se Varšavskou smlouvou, které vznikly před rozpadem východního bloku či první polovině 90. let, nemají z podstaty dostupné pramenné základny příslušnou vypovídající hodnotu.

Cenné, mnohdy výrazně podrobnější a přesnější poznatky obsahují příspěvky ve sbornících a kolektivních monografiích. Jedná se především o dílo *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, editované Marry Ann Heiss a S. Victorem Papacosmou (Kent 2008). Zahrnuje řadu kvalitních studií od známých historiků spolupracujících s Parallel History Project, jako jsou Douglas Selvage z USA, Jordan Baev z Bulharska, Bernard Scheafer z Německa, Csába Békes z Maďarska, na něž je v jednotlivých kapitolách této disertace často odkazováno.

Některé důležité vojenské aspekty Varšavské smlouvy přibližuje sborník *War Plans and Alliances in the Cold War* (Londýn 2006), který uspořádali Vojtěch Mastný, Sven Holtsmark a Andreas Wenger. Bohužel je orientován především na 60. léta. Největším přínosem pro mnou zkoumané období tak byla studie Frade P. Jensena *The Warsaw Pact's Special Target. Planning the Seizure of Denmark*, ve které autor předkládá poměrně ojedinelou interpretaci ofenzivní doktríny Varšavské smlouvy. Další práce v uvedeném sborníku pouze ukazují, že historiografie zabývající se Varšavskou smlouvou se doposud z

pochopitelných důvodů zaměřovala především na 50. a 60. léta. Literatura vztahující se k vývoji paktu především po roce 1975 není příliš obsáhlá.

Varšavskou smlouvou se zabývá i německá historiografie. Zde bohužel ještě více platí, že v centru pozornosti zůstává především vojenský vývoj. Kolektivní monografie *Der Warschauer Pakt: von der Gründung bis zum Zusammenbruch: 1955 bis 1991/ im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes* (Berlín 2009) uspořádaná Torstenem Diedrichem, Winfriedem Neinmannem a Christianem Ostermannem mi svým zaměřením na postavení ozbrojených sil jednotlivých členských států v paktu částečně pomohla zacelit absenci dokumentů z vojenských archivů států bývalého východního bloku vyjma Československa. To samé lze konstatovat i o starší syntéze bezpečnostního analytika Franka Umbacha *Die Rote Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955-1991* (Bonn 1996) založené především na východoněmeckých vojenských dokumentech. Z obdobných pramenů čerpá i velmi kvalitní studie Beatrice Heuser, jejíž analýza vojenské doktríny Varšavské smlouvy z roku 1993 byla doslova nadčasová.²

Prameny

Disertační práce je založena především na rozsáhlém výzkumu českých, polských, německých archivních fondů. Okrajově reflektuje i dokumenty britské. V první řadě je nutné přiznat, že stále nemáme možnost zkoumat originální sovětské materiály vztahující se k činnosti Varšavské smlouvy. Materiály pro období, jimž se tato práce zabývá, zůstávají v nedostupných ruských archivech. To platí pro dokumentaci vojenskou i politickou. Je zřejmé, že především zápisy ze schůzí sovětského politbyra, kde se o schůzkách Varšavské smlouvy zajisté diskutovalo, stejně jako dokumenty aliančního, v Moskvě sídlícího vojenského Spojeného velení by práci dodaly výrazně hlubší rozměr. Možnost takového širšího výzkumu v dohledné budoucnosti se však v souvislosti se současnou politickou situací v Rusku jeví jako utopická.

Již bylo naznačeno, že z důvodů největší dostupnosti tvoří hlavní část pramenné báze dokumentace z českých archivů. Zahrnuje materiály řady bývalých československých vládních, diplomatických a vojenských institucí, stejně jako vedení KSČ. Dá se říci, že jsem během několikaletého výzkumu dokumentaci vztahující se k Varšavské smlouvě prakticky zcela vytěžil. Na prvním místě je nezbytné zmínit fondy Národního archivu České republiky

² HEUSER, B., *Warsaw Pact Military Doctrine in the 1970s and 1980s: Findings in the East German Archives*, in: *Comparative Strategy*, vol. 12, 1993, s. 437-451.

obsahující dokumenty Předsednictva ÚV KSČ. Značnou výhodou těchto fondů byla jejich dostupnost pro celé zkoumané období. Nacházejí se zde nejen podrobné zprávy o zasedáních politických orgánů Varšavské smlouvy, ale též mnoho pramenů k sovětské zahraniční politice a mezinárodní situaci, které odhalují tehdy sledované záměry zemí východního bloku v dané oblasti. Četné dokumenty vnášejí světlo i do vztahů mezi jednotlivými členy aliance. Limitujícím faktorem je skutečnost, že se prakticky vždy jedná o informační zprávy. Nedisponujeme přepisem průběhu samotných schůzí, kde členové stranického vedení o dění ve Varšavské smlouvě diskutovali; zřejmě o poznání otevřenějším způsobem než často suchým jazykem uvedených dokumentů.

Tento problém se vztahuje k zasedáním orgánů paktu obecně: Pro zkoumané období existuje jen velmi omezené množství stenoprotokolů ze samotných jednání. V drtivé většině jsme odkázáni na zprávy o těchto schůzkách, které členské státy vypracovaly samostatně. Nicméně většinou máme k dispozici plný též přepis přednesených projevů jednotlivých delegací. Není vyloučeno, že celkové záznamy o diskuzích existují v ruských archivech.

Velmi cenné dokumenty mi poskytl Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky. Pocházejí z fondů *Teritoriální odbory - tajné, Dokumentace teritoriálních odborů a Porady kolegia*. Rekonstruovat dění ve Varšavské smlouvě pouze na jejich základě by nebylo možné. Na druhou stranu diplomatické zprávy o vzájemné interakci jednotlivých členských států mnohdy lépe odhalují skutečné záměry akcí realizovaných skrze alianci. Jelikož její politické struktury, jak práce ukáže, fungovaly do značné míry především jako formální záštita, mnoho věcí týkajících se Varšavské smlouvy nebylo řešeno přímo v jejím oficiálním rámci, ale prostřednictvím postranních diplomatických kanálů. Bohužel první uvedený fond je badatelům zpřístupněn pouze do roku 1974. Po tomto datu zůstal výzkum odkázán především na Dokumentaci teritoriálních odborů umožňující zkoumat dokumenty až do roku 1989, avšak bez materiálů týkajících se Sovětského svazu. Přístup k těmto pramenům by nepochybně některé prezentované závěry týkající se druhé poloviny 70. a první poloviny 80. let zpřesnil.

Po četných administrativních komplikacích se mi podařilo získat přístup k příslušné dokumentaci Vojenského historického archivu, konkrétně k fondu *Federální ministerstvo obrany/Operační správa*, který je mnohdy historiky nesprávně označován jako Varšavská smlouva. Jako vůbec prvnímu badateli mi byl fond zpřístupněn v plné šíři, krom originálních dokumentů vzniklých přímo v aliančním vojenském Spojeném velení. Při rozpadu Varšavské smlouvy se totiž Československo zavázalo v článku III *Protokolu o ukončení platnosti vojenských dohod sjednaných v rámci Varšavské smlouvy a zrušení jejich vojenských orgánů*

a struktur z 25. února 1991 písm. b) cituji: "*dokumenty Varšavské smlouvy nezveřejňovat a nepředávat třetím stranám*". Tento faktor do značné míry eliminovala skutečnost, že se opatření nevztahuje na překlady těchto rusky psaných materiálů do českého jazyka, případně kopie zhotovené československou stranou. V práci reflektuji především zprávy o přípravě a průběhu schůzí aliančních vojenských orgánů, vojenských dohodách i běžnou komunikaci mezi vojenskými institucemi ČSSR a aliančním velením. Protokoly o vyčleňování československých vojsk do formace paktu a vojenské analýzy aktuálních úkolů mi posloužily jako vhodná základna pro analýzu hlavních vývojových trendů v dané oblasti. Předem upozorněme, že ve zkoumaném období jednotlivé členské státy Varšavské smlouvy kromě SSSR nedisponovaly komplexními informacemi o celkové vojenské strategii paktu. Na rozdíl od mnoha dřívějších prací se proto v tomto ohledu snažím vyvarovat přílišnému zobecňování na bázi československé dokumentace.

Množství důležitých dokumentů jsem získal též v polském Archiwum Akt Nowych. Většina z nich pochází z fondu *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza - Komitet Centralny w Warszawie*. Rozsah této dokumentace odpovídá skutečnosti, že Polsko bylo v rámci Varšavské smlouvy zpravidla velmi aktivní. Dokumenty jsou rovněž zpřístupněné pro celé zkoumané období. Podobně jako ty československé, však krom několika momentů neobsahují přímé diskuze polského vedení o průběhu aliančních schůzek. Již zmíněná Wanda Jarzabek správně uvádí, že existuje poměrně značný rozdíl mezi výpovědní hodnotou dokumentů v Gomulkově a Gierkově éře. Od 70. let je pro polské materiály vztahující se k jednáním v rámci Varšavské smlouvy charakteristický přechod od stenoprotokolů k pouhým stručným souhrnným zprávám. To pochopitelně vede k jejich značné subjektivitě a omezené výpovědní hodnotě. Dá se však souhlasit s domněnkou polské historičky, že značný prostor věnovaný vystoupení sovětských představitelů v záznamech o těchto schůzkách jen potvrzuje, že tyto projevy byly za strany satelitů všeobecně vnímány jako vytýčení aktuálních zájmů Kremle, a tedy i směrnice pro jejich diplomatické sbory a obecný zahraničněpolitický kurz. Přepisy stenoprotokolů politbyra ÚV PSDS naštěstí existují pro krizové období let 1980-1981. Pro kapitolu věnující se roli Varšavské smlouvy v těchto událostech představovaly cenný pramen.

Archivní výzkum zahrnoval též kompletní analýzu fondu politbyra východoněmecké SED. Rovněž tato dokumentace je zpřístupněna bez časového omezení. Jelikož po značnou část zkoumaného období patřila NDR k nejloajálnějším sovětským satelitům a svůj postup v aliančním rámci úzce koordinovala s Kremlem, východoněmecké dokumenty mnohdy ve větší míře než ty československé či polské odhalují pozadí organizace schůzek Varšavské

smlouvy. Obdobně jako v případě všech výše uvedených archivních fondů jsem se nesoustředil pouze na dokumentaci vztahující se přímo k organizaci samotné, ale z podstaty jejích mechanismů jsem musel analyzovat i zprávy o některých významných bilaterálních jednáních - především s vrcholnými sovětskými představiteli - kde k formulaci samotné alianční strategie mnohdy docházelo.

V omezené míře text odkazuje na materiály z britského The National Archives. Čerpá především z dokumentů ministerstva zahraničních věcí Spojeného království. V daných případech jde dobové analýzy některých kroků Varšavské smlouvy vypracované v rámci Severoatlantické aliance či pro její potřeby. Případně se jedná o zprávy britských diplomatů o rozhovorech s jejich kolegy z členských států Varšavské smlouvy o dění v alianci. Zdůrazňeme, že disertace na tomto typu pramene v žádném případě nestojí a dané dokumenty jsou využívány především k rámcovému vysvětlení některých západní reakcí na kroky Varšavského paktu.

Krom archivního výzkumu čerpá disertace z četných pramenných edic a internetových archivů. Pro samotný vývoj ve Varšavské smlouvě jsou klíčové především ty výše uvedené sestavené Mastným a Byrnem, Luňákem či Jaržabek. Absenci výzkumu v archivech části bývalých členských států Varšavské smlouvy - Bulharska, Maďarska, a Rumunska - částečně kompenzuje první zmíněná edice a zmíněný internetový archiv Parallel History Project on Cooperative Security. Na jeho stránkách se nacházejí kopie vojenských i politických materiálů všech členských států Varšavské smlouvy, včetně uvedených zemí. Některé z nich jsou navíc přeloženy do anglického či německého jazyka. Tato skutečnost je pro mě klíčová, jelikož při neznalosti bulharštiny, maďarštiny a rumunštiny bych nebyl schopen s originály pracovat. Ve všech uvedených případech je nutné mít na paměti, že se jedná o selektivní, mnohdy velmi kusý výběr, nikoliv o kompletní dokumentaci.

Opět je nutné zmínit absenci uceleného souboru publikovaných dokumentů provenience Sovětského svazu. V posledních letech vyústilo úsilí ruských historiků a archivářů v publikaci obsáhlých edic materiálů sovětského vedení. Bohužel jsou momentálně dovedeny pouze do 60. let a časově tedy nekorrespondují s obdobím zkoumaným v této disertaci. V případě odkazů na sovětské dokumenty se jedná o ojediněle vnesené exempláře. Výjimku představuje Ruskou federací odtajněná dokumentace politbyra ÚV KSSS k událostem polské krize v letech 1980-1981.

Jak bylo naznačeno, výklad často musel reflektovat i obecný vývoj studené války a dění v sovětské zájmové sféře. Krom příslušné přehledové literatury je v mnoha případech

odkazováno na edice dokumentů. Je tomu tak v případě polských událostí v prosinci 1970, kde práce čerpá z materiálů vydaných Pawłem Domańským pod názvem *Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970* (Londýn 1991), či euroraketové krize. V tomto případě se jedná o edici *The Euromissiles Crisis and the End of the Cold War: 1977-1987* (Řím 2009) sestavenou Timothy McDonellem. Samostatnou kapitolou je pak analýza krize polského komunistického režimu na počátku 80. let. Zde jsem mohl využít obsáhlých edic Andrzeje Paczkowského a Malcolma Byrenea *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980-1981: A Documentary History* (New York 2007) a dvousvazkové *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980-1982* (Varšava 2006, 2007), kterou uspořádali Łukasz Kamiński, Iskra Baeva a Petr Blažek. V obou případech se jedná o soubor dokumentů nikoliv pouze států východního bloku, včetně Sovětského svazu, ale též západních zemí přeložených do angličtiny, resp. polštiny.

V některých pasážích odkazuje práce na vybrané texty sovětských vojenských představitelů a teoretiků publikované v dobovém vojenském tisku. Při analýze tohoto druhu pramene je nepochybně nezbytný výrazně obezřetný přístup a kritické hodnocení. Jedná se o články do značné míry tendenční, navíc psané s extrémním důrazem na ideologická východiska. Hlubší závěry o jejich celkovém charakteru by navíc mohla poskytnout pouze rozsáhlejší analýza sovětských vojenských periodik, která však značně přesahuje rámec této disertace. Pro první polovinu 70. let texty cituji z edice *Selected Soviet Military Writings 1970-1975* (Washington 1976) sestavené W. F. Scottem. Je přitom jasné, že se jedná o pouhý selektivní výběr článků z vojenského tisku. Tento pramen je proto užíván především k dokreslení výkladu, nikoliv jako základ pro ultimativní závěry.

Disertace pracuje jen v omezené míře s tiskem. Tento typ pramene je využit především v kapitole zabývající se polskou krizí na počátku 80. let. Varšavská smlouva totiž v těchto událostech hrála důležitou propagandistickou roli a byla účelově užívána k zastrašování polské opozice. Bylo proto nezbytné alespoň v základní míře reflektovat některé v novinách publikované texty. V tomto ohledu jsem neprováděl komplexní rešerši dobových periodik, ale využil jsem příslušné výstřižkové fondy z Národního archivu České republiky. Jejich nespornou výhodou je skutečnost, že obsahují velmi rozsáhlý soubor článků o Varšavské smlouvě z předních západních i východních deníků v letech 1980-1982. Navíc se nezdá, že by tyto materiály procházely ideologickou či jinou účelovou selekcí.

Nepokládám za nutné zde podrobně rozebírat velké množství sekundární literatury, na níž práce odkazuje v pasážích věnujících se kontextu vývoje východního bloku a studené

války. Je třeba se alespoň rámcově zastavit u literatury věnující se polské krizi. Otázka případné vojenské invaze do Polska v letech 1980-1981 se stala předmětem řady historických studií. Většina z nich se však zakládá na kusých, či nepříliš relevantních pramenech. Část doposud představených závěrů tak působí nepřesvědčivě, nebo má dokonce čistě spekulativní charakter. Disertační práce proto některé z nich na základě primárních pramenů zpřesňuje, či zpochybňuje jejich správnost. Při absenci ucelené monografie věnované dějinám Varšavské smlouvy navíc nebyla úloha tohoto paktu v polských událostech uspokojivě zpracována. Při svém výzkumu jsem nicméně nemohl opomenout studie Vojtěcha Mastného a Marka Kramera,³ stejně jako kvalitně zpracované úvody ve výše uvedených edicích z pera Andrzeje Paczkowského a Łukasze Kamińskiego. Odkazuji rovněž na celou řadu studií a dílčích dokumentů zveřejněných na stránkách Cold War International History Project Bulletin zpracovaných především polskými a německými historiky. Nebylo možné opomenout zápis z konference pamětníků příslušných událostí, tehdy vysoce postavených funkcionářů polské a sovětské státní a vojenské moci, která se na podzim 1997 uskutečnila se v polské Jarchance. Vyšel pod názvem *Wejda nie wejda: Polska 1980-1982 konferencja w Jachrance listopad 1997* (Londýn 1997).

Pro základní nástin sovětské politiky jsem zůstal odkázán na sekundární literaturu. V té souvislosti je potřeba vyzdvihnout především poznatky uznávaných ruských historiků Dmitrije Volkogonova a Vladislava Zuboka. Práce prvního z nich *The Rise and Fall of the Soviet Empire* (New York 1998) je výsledkem jeho intenzivního výzkumu v ruských archivech v první polovině 90. let, kdy se mu podařilo shromáždit úctyhodné množství zásadní dokumentace, včetně materiálů politbyra ÚV KSSS. Bohužel jsem neměl možnost pracovat přímo se samotnou dokumentací, jejíž kopie Volkogonov předal Spojeným státům (nachází se v Knihovně amerického Kongresu). Je pravděpodobné, že dílčí dokumenty v tomto souboru materiálů, označovaných jako Volkogonovův archiv, se k tématu této práce vztahují. Bohužel je nutné kriticky konstatovat, že uvedené dílo nepřináší příliš cenných

³ KRAMER, M., *The Warsaw Pact and the Polish Crisis of 1980-81: Honecker's Call for Military Intervention*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 124; týž, *Poland 1980-81: Soviet Policy during the Polish Crisis*, in: CWIHP bulletin 5, 1995, s. 1, 116-126; týž, *In Case Military Assistance is Provided to Poland: Soviet Preparation for Military Contingencies*, August 1980, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 102-109; týž, *Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland: New Light on the Mystery of December 1981*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 5-14; týž, M., *Colonel Kuklinski and Polish Crisis, 1980-81*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 48-59; týž, *Die Sowjetunion, der Warschauer Pakt und blockinterne Krisen während der Brežněv-Ära*, in: DIEDRICH, T.; HEINEMANN W.; OSTERMANN, Ch. (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 273-336; MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980-1981 and the End of the Cold War*, in: *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No. 2, 1999, s. 189-211.

zjištění v otázce polské krize. Toto období je na rozdíl od ostatních pasáží zpracováno jen s výjimečnými odkazy na prameny. Jedná se spíše o osobní postřehy autora, který v té době měl přístup k některým členům sovětského vedení. Jsou však plně nesrovnalostí a datace četných událostí je vágní a pochybná. Zubokovo dílo *The Failed Empire* (University of North Carolina 2007) pak krom dokumentů reflektuje i četné memoáry vrcholných představitelů sovětských mocenských struktur a jejich spolupracovníků. Z české historiografie věnující se dějinám Sovětského svazu a jeho zájmové sféry v Evropě jsem se mohl opřít především o práce Karla Durmana, Bohuslava Litory, Miroslava Tejchmana či Jana Wannera.⁴

Ke zpracování této disertační práce výrazně přispěla možnost studijních cest do Polska, Německa a Velké Británie, které jsem absolvoval v rámci několika grantových a stipendijních projektů v letech 2011-2015.⁵ Text zahrnuje několik mírně upravených či doplněných pasáží, který byly v průběhu mého doktorského studia již publikovány ve formě dílčích studií.⁶ V tomto případě na své vlastní dříve otištěné texty v této disertaci neodkazuji.

Při psaní následujícího mi velice pomohly intenzivní konzultace s mým školitelem doc. PhDr. Janem Pelikánem, CSc., který mi po celou dobu poskytoval cenné rady a podroboval práci nezbytné konstruktivní kritice. To platí o PhDr. Ondřeji Vojtěchovském,

⁴ DURMAN, K., *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964-1991*, Praha 1998; LITERA, B., *Unifikace sovětského bloku v 70. letech*, in: Slovanický přehled 1994/1, s. 81-96; týž, *Sovětský svaz, "Eurorakety" a eroze sovětského bloku*, in: Slovanický přehled 1994/3, s. 259-276; TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*, Praha 2009; TEJCHMAN, M., *Nicolae Ceausescu*, Praha 2004; VYKOUKAL, Jiří; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000; WANNER, J., *Sovětská hierarchie a politika SSSR 1968-1982*, in: Slovanický přehled 1994/2, s. 165-186; týž, *Brežněv a východní Evropa*, Praha 1995.

⁵ Konkrétně se jedná o Projektové účelové stipendium FF UK č. 1746/A, *Varšavská smlouva a polská krize 1980-1981* (2011); Projekt rozvoje vědních oborů na Univerzitě Karlově č. 12/205605, *Profilace – asimilace – koexistence – integrace – reflexe (vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu východní a jihovýchodní Evropy)* (2012); Vnitřní grant FF UK č. 009/2013, *Varšavská smlouva mezi pražským jarem a helsinskou konferencí* (2013); zahraniční pobyt v rámci programu Erasmus (2013); zahraniční studijní pobyt v rámci stipendia The Anglo-Czech Educational Fund (2014-2015).

⁶ BÍLÝ, M., *Bratrská pomoc Polsku? Role Varšavské smlouvy v první fázi polské krize: červenec-prosinec 1980*, in: The Twentieth Century - Dvacáté století 2012/1, s. 159-182; týž, *Prosinec 1980: účast ČSSR v pokusu o multilaterální řešení polské krize*, in: HRADEČNÝ, T.; HORÁK, P. (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII, Ústí nad Orlicí 2012*, s. 207-217; týž, *Rumunsko a Varšavská smlouva v první polovině 70. let*, in: SUCHARDOVÁ, H. (ed.), *VI. ročník studentské konference o Balkáně - sborník vystoupení*, Praha 2012, s. 18-25; týž, *1981: Role Varšavské smlouvy ve druhé fázi polské krize*, in: *Historie a vojenství (HaV) 2013/2*, s. 20-40; týž, *ČSSR v organizaci Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let*, in: HRADEČNÝ, T.; HORÁK, P. (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století VIII, Ústí nad Orlicí 2013*, s. 273-283; *Gierkovo vedení a prosazování polských zájmů v organizaci Varšavské smlouvy*, in: *HaV 2014/3*, s. 4-16; týž, *Romania in the political structures of the Warsaw Treaty Organization at the turn of 1960s and 1970s*, in: *Oriens Aliter* (v tisku 2015); týž, *Od pražského jara k helsinskému procesu. Vývoj politické spolupráce v organizaci Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let*, in: *Východočeské listy historické* (2015); týž, *Statut Varšavské smlouvy pro období války. Kontext-schválení-dopady*, in: *HaV* (2015); týž, *ČSSR a krach détente. Nástin československé politiky v rámci Varšavské smlouvy v druhé polovině 70. let*, in: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IX* (2015).

Ph.D. a dalších členech a účastnících doktorského semináře na Ústavu světových dějin Filozofické fakulty univerzity Karlovy v Praze, kteří vznikající disertaci průběžně pročítali, diskutovali o ní a vyjadřovali k ní své podněty. Jedná se především o Mgr. Kathleene Geaney, PhDr. Ondřeje Žílu, Ph.D., Mgr. Uroše Lazareviče, Mgr. Daniela Slavíka, Mgr. Milana Sovilje a Mgr. Přemysla Vinše. V neposlední řadě musím ocenit konzultace s profesorem Vladislavem M. Zubokem z Department of International History na London School of Economics and Political Science, který mi věnoval svůj čas během mého studijního pobytu ve Velké Británii. Všem výše uvedeným osobám patří mé velké poděkování. To samé platí i o PhDr. Tomáši Klusoňovi z Archivu ministerstva zahraničních věcí České republiky, jemuž děkuji za ochotnou pomoc s rešeršemi tamních fondů. Poděkovat musím řediteli Vojenského ústředního archivu v Praze, Mgr. Josefu Zikešovi, který mi umožnil výzkum v doposud neuspořádané dokumentaci, stejně jako četným pracovníkům tohoto archivu, jež měly trpělivost s mým časově náročným bádáním v nestandardním režimu.

Nástin vývoje Varšavské smlouvy v letech 1955-1969⁷

Varšavská smlouva dovršila v roce 1969 první etapu své existence. Během čtrnácti let prošla velmi dynamickým vývojem. Jestliže založení paktu v roce 1955 nikterak nezměnilo stávající mezinárodněpolitickou situaci a pouze formálně ukončilo autonomii ozbrojených sil sovětských evropských satelitů, v době přijetí dokumentů reformujících vojenské struktury na budapeštském zasedání Politického poradního výboru představovala Varšavská smlouva skutečnou vojenskou alianční sílu a organizaci předkládající nikoliv bezvýznamné mezinárodněpolitické iniciativy. V rámci obecného fungování východního bloku však veškeré dění v paktu i nadále podléhalo primárně vůli Sovětského svazu.

Situace ve Varšavské smlouvě byla v letech 1955-1969 plně závislá na vývoji vztahů v sovětské zájmové sféře a především na stávající vojenské a zahraničněpolitické linii Moskvy. Sovětské vedení přitom své jednání ve vztahu k paktu plně přizpůsobovalo aktuálním potřebám. Založení Varšavské smlouvy, původně politicky motivovaného kroku předpokládaného jako dočasné a krátkodobé řešení, dokázal Sovětský svaz využít i v dlouhodobém časovém horizontu. Ačkoliv nevyšel Chruščovův plán výrazně posílit pozici Sovětského svazu v Evropě prostřednictvím rozpuštění obou vojenskopolitických bloků následovaném stažením všech cizích vojsk z území evropských států, založení aliance ovlivnilo vztah Moskvy a jejích satelitů v oblasti vojenské spolupráce.

Až do druhé berlínské krize nicméně Varšavská smlouva nepřekračovala rámec organizace zastřešující vytýčení a aplikaci zbrojních programů a rozvoj ozbrojených sil států východního bloku. Jejich realizace navíc mnohdy probíhala bilaterálně a mimo alianční struktury, což nezbytně přinášelo problémy v koordinaci aktivit jednotlivých členských států. Politický rámec aliance byl Kremlem ignorován, vyjma jeho jednorázové instrumentální aktivizace za účelem podpory nových Chruščovových zahraničněpolitických iniciativ v roce 1958. Při jednáních s představiteli západních mocností však Moskva dokázala existenci Varšavské smlouvy využívat jako nástroje k zamezení případného ovlivňování dění ve své zájmové sféře z jejich strany.

Vzhledem k Chruščovovu rozhodnutí odložit podpis separátní mírové smlouvy s NDR skončila berlínská krize bez vojenské konfrontace. Varšavská smlouva však od té doby představovala skutečnou vojenskou sílu. Sovětské vojenské velení již počítalo s vedením

⁷ Srov. BÍLÝ, M., *Varšavská smlouva v 50. a 60. letech*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011, s. 221-222.

případné války na bázi celé aliance. Tento posun nic nezměnil na skutečnosti, že velící struktura nadále zůstávala pevně v rukou sovětské generality. Moskva navíc nepovažovala za nezbytné jakkoliv reformovat - formálně či fakticky - stávající vojenské či politické orgány paktu.

Zásadním impulsem pro reformu Varšavské smlouvy byl až mocenský otřes v Kremlu v roce 1964. V rámci své snahy stabilizovat situaci ve východním bloku dospělo nové moskevské vedení k názoru, že posílí také pozici Varšavské smlouvy. Základní předpoklad, tedy sovětská dominance, však měl zůstat zachován. V této době již bylo naprosto zřejmé, že se původní Chruščovův plán souběžného zrušení NATO a Varšavské smlouvy nepodaří realizovat. Z původně plánovaného přechodného uskupení se stala dlouhodobější organizace. Podstata úvah Brežněvova vedení o reformách tak směřovala k rozšíření a upřesnění dosavadní vágně naznačené struktury vojenských a politických orgánů paktu. Reformy, v praxi posílení kolektivních principů spolupráce ve formální rovině, přitom měly umlčet výhrady některých členských států k dosavadnímu stavu.

Většina sovětských satelitů přijala sovětskou iniciativu ke změnám politického a vojenského rámce Varšavské smlouvy kladně. Reforma aliance však narazila na odpor Rumunska. Ceaușescovo vedení si plně uvědomovalo reálné poměry ve východním bloku. Na základě zkušeností s dosavadní praxí v paktu rozhodlo, že se pokusí svou pozici ve vztahu s Moskvou zlepšit nikoliv prostřednictvím posílení rámce Varšavské smlouvy, ale naopak pokusem o její desintegraci. Postoj Rumunska k alianční reformě v 60. letech nicméně představoval pouze jeden z prostředků, jakými se Ceaușescův režim snažil dosáhnout alespoň částečné volnosti jednání v rámci sovětské sféry vlivu. Nejednalo se o proces bez rizika. Zásadní skutečností však zůstávalo, že přes veškeré kroky, které Bukurešť učinila k samostatnější zahraniční politice, se vnitřní poměry v RSR nijak výrazně neodchýlily od modelu leninsko-stalinského režimu. Z tohoto důvodu se obětí sovětské agrese v roce 1968 nestalo Rumunsko, ale Varšavské smlouvě plně loajální Československo. Intervence demonstrovala, že pro Moskvu je prioritní zachování podstaty leninsko-stalinských režimů v její zájmové sféře, nikoliv bezvýhradná loajalita k organizacím východního bloku jako Varšavská smlouva či RVHP. V opačném případě by se obětí ozbrojeného zásahu muselo stát Rumunsko či Albánie. Té koneckonců vojenské potlačení pražského jara poskytl příhodnou záminku, aby alianční struktury, v nichž fakticky nepůsobila již od své roztržky s Moskvou v roce 1961, opustila i oficiálně.

Na přelomu 60. a 70. let Varšavská smlouva opožděně reagovala na mezinárodněpolitický vývoj. Podoba aliance po reformě v roce 1969 kladla důraz na vojenskou spolupráci států východního bloku v mírovém stavu. V kontextu vývoje studené války a pokračujícího détente rozsah vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě nepochopitelně zastiňoval politický význam paktu. Přes tuto skutečnost byl i mezinárodněpolitický význam Varšavské smlouvy výrazně větší, než při jejím založení v roce 1955.

Spolupráce v politických strukturách Varšavské smlouvy v první polovině 70. let

Reforma Varšavské smlouvy schválená v březnu 1969 na zasedání Politického poradního výboru v Budapešti se týkala pouze vojenského rámce paktu. Jeho politické struktury se i nadále formálně řídily příslušnými vágními pasážemi ustavující smlouvy. Nominálně nejvyšším a zároveň jediným oficiálně existujícím politickým aliančním grémiem zůstával Politický poradní výbor. Nové mezinárodní výzvy, především tendence k uvolňování napětí mezi Západem a Východem, přesto na přelomu 60. a 70. let nakonec vedly v organizaci Varšavské smlouvy i k výraznému nárůstu politické spolupráce.

Varšavská smlouva prošla po nástupu L. I. Brežněva do čela sovětského vedení jistou proměnou. Navzdory tomu však stále nepředstavovala klíčové spojenecké pouto mezi státy východního bloku. Tím byla i nadále síť bilaterálních smluv, jejichž kořeny sahaly do Stalinovy éry.⁸ V druhé polovině 60. let dvacetiletá platnost uvedených dokumentů vypršela. Navzdory existenci multilaterálního spojení vyplývajícího z Varšavského paktu Moskva považovala za nezbytné bilaterální vazby ve své zájmové sféře zachovat. Podpisy nových spojeneckých smluv mezi státy východního bloku na přelomu 60. a 70. let se nicméně Varšavské smlouvy do značné míry dotýkaly. Do textu sovětsko-československého dokumentu například Moskva prosadila pasáž, která explicitně spojovala závazek upevňování jednoty socialistických zemí s dodržováním aliančních pravidel.⁹ Brežněvovo vedení si touto cestou zřejmě hodlalo pojistit jednotnou zahraničněpolitickou linii sovětské zájmové sféry v Evropě. Zároveň propojovalo bilaterální spojenecké vazby s multilaterálními mechanismy. Uzavírání uvedených smluv považovalo vedle existující aliance za nedílnou součást spojeneckého systému celého bloku.¹⁰ Odkazy na Varšavskou smlouvu se v jednotlivých

⁸ K vojenskému propojení zemí střední a východní Evropy došlo již v rozmezí let 1943-1949. V tomto období bylo uzavřeno celkem 23 bilaterálních spojeneckých smluv mezi osmi státy formujícího se východního bloku, víceméně dle principu každý s každým. Výjimku představovala Albánie, která příslušné smlouvy uzavřela pouze s Bulharskem a Jugoslávií. Nejdůležitějším bodem uvedených dokumentů byla deklarace společné obrany signatářů proti případnému útočníkovi. Síť bilaterálních smluv původně nezahrnovala NDR. Přes přátelské vztahy Berlína s ostatními sovětskými satelity nedošlo k uzavření formálního spojení. Podstatnou roli v tom sehrála absence mírové smlouvy s Německem. Formování tohoto bezpečnostního systému se naproti tomu aktivně účastnila Jugoslávie. V době začínající sovětsko-jugoslávské roztržky však Moskva, s výslovným odkazem na politický proces s László Rajkem, spojeneckou smlouvu s Bělehradem vypověděla. Sovětské satelity tento krok brzy následovaly. Jugoslávie tak zůstala mimo vojenské vazby východního bloku. Srov. KOŘALKOVÁ, K., *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943-1949)*. Praha 1966.

⁹ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 1, Porovnání čs. a sovětského návrhu nové spojenecké smlouvy mezi ČSSR a SSSR, nedatováno, 1970.

¹⁰ Tamtéž, sign. 020/117, kr. 4, č.j. 023.757/70-1, *Záznam o návštěvě rady sov. Velvyslanectví v Praze s V.V. Astafjeva u vedoucího I. t. o. 26. června 1970.*

úmluvách výrazně lišily. Nejmarkantnější to bylo právě v případě sovětsko-rumunského dokumentu. Pakt byl na základě požadavku Bukurešti instrumentálně označen jako odpověď na vznik NATO. Na rozdíl od ostatních sovětských satelitů si pak rumunská strana vymohla formulaci, že alianční stanovy hodlá dodržovat pouze po dobu jejich platnosti.¹¹ Podstatné rozdíly existovaly i v příslibu vzájemné vojenské pomoci. V případě NDR byla na rozdíl od ostatních států podmiňována akcí celé Varšavské smlouvy. Polsko-sovětská smlouva pak vzájemnou vojenskou pomoc předpokládala pouze při útoku "*západoněmeckého militarismu a těch států, kteří se s ním spojily*".¹² Tyto odlišnosti zřejmě odrážely schopnost a ochotu jednotlivých vedení zemí východního bloku hájit v jednání s Moskvou své zájmy.

Západ uzavírání bilaterálních smluv mezi státy východního bloku poněkud kategoricky považoval za dodatečný nástroj k posílení Varšavské smlouvy. Některé jejich pasáže pak byly interpretovány jako kodifikace tzv. Brežněvovy doktríny.¹³ Spíše se však naplno ukazovalo, že SSSR Varšavskou smlouvu navzdory jejím dílčím proměnám nepovažuje za dostatečnou záruku soudržnosti své zájmové sféry v Evropě; i po 15 letech existence paktu lpěl na bilaterálních spojeneckých závazcích.

Proměny Varšavské smlouvy v počínajícím procesu KBSE

Východní blok čelil na konci 60. let četným vnitřním i vnějším výzvám. V atmosféře doznívajících událostí spojených s vojenským zásahem v ČSSR bylo nutné udržet v sovětské zájmové sféře v Evropě co největší klid ke stabilizaci situace. Dodejme, že snad i z tohoto důvodu se na politických schůzkách v rámci Varšavské smlouvy na přelomu šesté a sedmé dekády o tématu prakticky nehovořilo. V souvislosti se stabilitou východního bloku vyvstávala především otázka přístupu k rebelujícímu, avšak nadále na leninsko-stalinských principech stojícímu rumunskému režimu. SSSR se po hraničních ozbrojených střetech na

¹¹ V únoru 1968 proběhla v Bukurešti rumunsko-sovětská jednání, během kterých mělo dojít k vypracování nové bilaterální smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci s platností 20 let. Finalizaci textu provázely značné komplikace. Rumunská diplomacie odmítla mimo jiné explicitně přijmout závazek dodržovat povinnosti vyplývající z členství ve Varšavské smlouvě. Bukurešť správně namítala, že platnost aliance vyprší v roce 1975. Příslušnou formulací by se její trvání *de facto* prodloužilo do roku 1988. Rovněž se vzdalovala možnost současného rozpuštění vojenských bloků, o které RSR alespoň proklamativně usilovala. Moskva zůstávala neústupná. Tezi o dodržování aliančních pravidel považovala za klíčový aspekt nové smlouvy. Rumunská strana se tak snažila alespoň dosáhnout dodatku, že závazek trvá pouze po dobu existence Varšavské smlouvy. Srov. RETAGEN, M., 1968. *Ve stínu pražského jara*. Praha 2002, s. 45; 83.

¹² AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 1, *Porovnání spojeneckých smluv ČSSR a NDR, PLR, BLR, RSR, a SSSR s PLR, NDR, BLR a MLR s čs. návrhem nové čs.-sovětské spojenecké smlouvy podle hlavních zásad*, nedatováno, 1970.

¹³ Tamtéž, *Ohlas na podepsání Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci ze dne 6. května 1970 v socialistických, kapitalistických a rozvojových zemích*, 16. 5. 1970.

řece Ussuri ocitl na pokraji války s Čínou.¹⁴ Situace z pohledu Kremlu nadále zvyšovala potřebu vnitřní soudržnosti východního bloku.¹⁵ Zároveň se vytvářely příhodné mezinárodní podmínky pro řešení dvou dlouhodobých klíčových problémů: německé otázky a uspořádání celoevropské bezpečnostní konference. Organizace Varšavské smlouvy se v obou uvedených otázkách již dříve značně angažovala. Právě jejich opětovné otevření poskytlo prostor pro aktivizaci politických struktur paktu.

Závěrečná výzva Politického poradního výboru z března 1969 poprvé deklarovala ochotu Varšavské smlouvy zahájit rozhovory o uspořádání celoevropské bezpečnostní konference bez splnění jakýchkoliv předběžných požadavků.¹⁶ To otevíralo nový prostor pro intenzivní mezinárodní jednání. Na základě zmocnění Moskvy se jich měly účastnit i jednotlivé členské státy paktu. Vzhledem k odlišným diplomatickým možnostem sovětských satelitů se od počátku počítalo s tím, že jejich úloha v přípravě konference bude diferenciována.¹⁷ Multilaterální schůzky pod záštitou Varšavské smlouvy pak měly posloužit jako vhodné koordinační fórum. Pakt totiž představoval prakticky jediný oficiální kolektivní politický mechanismus sovětské zájmové sféry v Evropě. Jevil se proto jako příhodné centrum pro formulování zahraniční strategie bloku.¹⁸ Brzy se ukázalo, že pokud má tato koncepce fungovat, nezbytně s sebou přinese i určité, minimálně technické proměny alianční spolupráce. Varšavská smlouva tak na přelomu 60. a 70. let v kontextu své dosavadní existence vykazovala nezvyklou aktivitu.¹⁹

SSSR zřejmě zpočátku neměl zcela jasný plán, jak by měly zintenzivněné alianční schůzky probíhat. Svědčí o tom dění v roce 1969, které se vymykalo předchozí i pozdější praxi. Již berlínské jednání náměstků ministrů zahraničních věcí ve dnech 21.-22. května

¹⁴ Na sovětsko-čínské hranici se odehrálo několik střetů v rozmezí 2. a 15. března 1969. Další následovaly až do 13. srpna 1969. SCHAEFER, B., *The Sino-Soviet Conflict and the Warsaw Pact, 1969-1980*, in: HEISS, M. A.; PAPACOSMA, S. V. (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 208.

¹⁵ Na čínský aspekt v sovětském úsilí o stabilizaci Varšavské smlouvy upozorňuje například Antonín Benčík. Počátky snahy o reformu aliance v 60. letech se totiž časově shodují s propuknutím otevřené roztržky mezi Moskvou a Pekingem. Sovětský svaz se v tomto období pokoušel pojistit si klid v Evropě, aby měl eventuálně volné ruce na východě. BENČÍK, A., *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1, Praha 1996, s. 12.

¹⁶ Předchozí výzvy Varšavské smlouvy podmiňovaly uspořádání celoevropské bezpečnostní konference jasnou garancí evropských hranic, vyřešením německé otázky, případně nepřipouštěly účast USA na summitu.

¹⁷ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 42, č.j. 023.010/69, *Mimořádná politická zpráva k ohlasům na budapeštskou Výzvu členských států Varšavské smlouvy*, 30. 5. 1969.

¹⁸ WANNER, J., *Brežněv a východní Evropa*, Praha 1995, s. 38.

¹⁹ V letech 1969 a 1970 došlo hned ke třem zasedáním Politického poradního výboru a jednomu neoficiálnímu setkání vůdců členských států paktu. Pod alianční záštitou dvakrát jednali ministři zahraničních věcí. Jejich náměstci se sešli dokonce čtyřikrát. Svou činnost touto dobou navíc paralelně zahájily i nově vytvořené kolektivní vojenské orgány, především Výbor ministrů obrany a Vojenská rada Spojených ozbrojených sil. Srovnatelnou aktivitu vykazovaly struktury Varšavské smlouvy pouze v první polovině roku 1966, kdy na Brežněvův podnět probíhala intenzivní jednání o možné reformě paktu.

neslo atypické rysy. Státy Varšavské smlouvy se měly vzájemně informovat o svých dosavadních bilaterálních rozhovorech se západními zeměmi ohledně uspořádání celoevropské bezpečnostní konference a koordinovat svou další strategii. Sovětské instrukce pro další postup přitom byly nezvykle obecné. Členům paktu nechávaly poměrně volnou ruku pro jejich vlastní diplomatickou iniciativu. To vzbudilo u vedení některých satelitů jisté falešné naděje, že politická spolupráce v rámci aliance může získat nový rozměr.²⁰

Rychle se ukazovalo, že jednotlivé členské státy Varšavské smlouvy se za stávající dynamické mezinárodní situace snaží sledovat vlastní zájmy. Proces svolání celoevropské bezpečnostní konference hodlaly využít k prosazení svých specifických, dříve nerealizovatelných cílů.²¹ Pouze ČSSR a BLR na přelomu 60. a 70. let své diplomatické úsilí výrazněji neaktivizovaly. Československá zahraniční politika zůstávala po potlačení pražského jara do značné míry stále ochromena.²² Bulharsko, maximálně loajální sovětský satelit, pak na jakékoli vlastní postoje předem rezignovalo. Sofie v interních diskuzích otevřeně deklarovala, že plánuje plně podpořit návrhy Moskvy.²³ Zájmy zbytku členských států Varšavské smlouvy se výrazně odlišovaly. Metody, jakými hodlaly svých cílů dosáhnout, byly často značně antagonistické. NDR se pokoušela přimět alianční spojence, aby se soustředili na hlavní východoněmecký cíl – plné mezinárodní uznání komunistického německého státu. Ulbrichtovo vedení doufalo, že se tento požadavek podaří dodatečně prosadit jako předběžnou podmínkou pro konání celoevropské bezpečnostní konference. Velmi aktivně vystupovalo Polsko. V průběhu roku 1969 připravilo ambiciózní koncept *Evropské bezpečnostní smlouvy*. Navrhovalo na starém kontinentě vytvořit systém kolektivní bezpečnosti, jenž by posléze vedl k zahájení rozsáhlých odzbrojovacích rozhovorů za účasti všech zainteresovaných států, nikoliv pouze velmocí. Rumunsko naopak hodlalo zajistit, aby

²⁰ Typickým příkladem bylo Maďarsko. Kádárovo vedení přesto mělo na základě předchozích zkušeností o záměrech Kremlu jisté pochybnosti. Nebylo si jisté, zda značná volnost a absence jasných direktiv není způsobena pouze tím, že Moskva zatím nemá o formátu a průběhu celoevropské bezpečnostní konference jasnou představu, či své skutečné úmysly před členy Varšavské smlouvy tají. Note on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 21. 5. 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17253/ipublicationdocument_singledocument/9b7b446c-693b-42d6-92a5-807295820045/en/690521_Note.pdf [2015-03-01].

²¹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact*, New York 2005, s. 40.

²² Československá diplomacie se plně v souladu s oficiálními instrukcemi tehdejších porad Varšavské smlouvy pokoušela v bilaterálních rozhovorech se západními státy prosazovat svolání celoevropské bezpečnostní konference. Brzy však zjistila, že její snaha je bezvýsledná. Vasil Biľak byl v roce 1970 nucen konstatovat, že celá řada západních státníků projevila ostentativní nezájem rozvíjet styky s nastupujícím normalizačním režimem. NA, f. 1261/0/5, sv. 134, a.j. 211/info4, *Zpráva o průběhu a výsledcích budapeštské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 14. 7. 1970.

²³ Hungarian Foreign Ministry Memorandum of Soviet-Hungarian Consultations on the European Security Conference, 18. 10. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 67, s. 347; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 12, sign. 013/311, kr. 7, č.j. 021.200/71-2, *Charakteristika postojů BLR k problematice evropské bezpečnosti*, 18. 2. 1971

bezpečnostní konference proběhla na bázi rovnoprávných a suverénních zemí. Spatřovalo v ní příležitost, jak nadále oslabovat vliv Kremlu na své rozhodování.²⁴ Maďarsko pak mělo zájem na rychlém a celkovém zlepšení vztahů se Západem, které by vedlo k posílení meziblokové hospodářské spolupráce.

Právě pozice Kádárova vedení se nejvíce blížila sovětským představám. MLR se rozhodně nepokoušela dosáhnout takové míry autonomie jako RSR. Na rozdíl od PLR, NDR či ČSSR neměla ani žádné nevyřešené spory se Západním Německem. Maďarské vedení také v těchto intencích negativně hodnotilo snahy uvedených států, aby Varšavská smlouva navzdory textu budapešťské deklarace Politického poradního výboru přece jen svolání celoevropské bezpečnostní konference dodatečně podmínila alespoň vyřešením německé otázky. To mohlo celý proces vážně narušit, nebo přinejmenším pozdržet.²⁵ MLR se proto minimálně v první fázi příprav KBSE stala hlavním sovětským partnerem ve Varšavské smlouvě, pomineme-li pasivně vystupující Bulharsko. Budapešť na vlastní iniciativu zcela nerezignovala. První tajemník ÚV MSDS János Kádár přesto z pohledu Moskvy vystupoval mnohem loajálněji a pružněji než jeho polský, resp. východoněmecký protějšek Władysław Gomułka a Walter Ulbricht. Maďarsko nemělo se Západem žádné významné neshody. Mohlo se tak zaměřovat na i z pohledu Kremlu příhodná opatření k rozvoji ekonomické kooperace.²⁶

Bezproblémovou realizaci sovětských záměrů komplikovala především polská aktivita. V obavách, že pakt opouští tzv. varšavskou deklaraci z roku 1967 podmiňující navázání diplomatických vztahů se SRN mimo jiné i garancí poválečných polských západních hranic,²⁷ Gomułka v květnu 1969 nabídl Bonnu separátní rozhovory o vzájemném urovnání. Učinil tak veřejně a bez předchozí konzultace s Kremlem.²⁸ Proti tomuto kroku z

²⁴ Srov. MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 40.

²⁵ BÉKÉS, C., *Studená válka, détente a sovětský blok. Vývoj koordinace zahraniční politiky sovětského bloku (1953–1975)*, in: Soudobé dějiny, 2011/I-II, s. 78.

²⁶ Srov. týž, *Hungary in the Warsaw Pact, 1954-1989: Documents on the Impact of a Small State within the Eastern Bloc*, 2003, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_hun/intro.cfm?navinfo=15711 [2015-03-01].

²⁷ Ministři zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy na schůzce v polské metropoli v únoru 1967 definovali podmínky, za kterých jsou země východního bloku ochotny normalizovat své vztahy s SRN. Bonn měl uznat veškeré hranice v Evropě, včetně polských a východoněmeckých, prohlásit mnichovskou dohodu za neplatnou od samotného počátku, souhlasit s existencí dvou německých států a zřít se jaderných ambicí i nároku na Západní Berlín. Výzvu nepodepsala RSR, která diplomatické styky s SRN navázala nedlouho předtím separátně.

²⁸ Ochota Varšavské smlouvy zahájit rozhovory o celoevropské bezpečnostní konferenci i bez předběžných požadavků polské vedení vyděsila. Chyběla totiž jakákoliv zmínka o fundamentální podmínce uznání poválečných hranic ze strany SRN, případně i západních velmocí. Právě to přitom představovalo jeden z hlavních zahraničněpolitických cílů Varšavy. Navíc se rozbíhaly bilaterální rozhovory mezi Moskvou a Bonnem, jejichž klíčovým předmětem byla i otázka územních garancí. Gomułka brzy dospěl k přesvědčení, že pokud chce PLR dosáhnout uznání hraniční linie Odra-Nisa, musí se západoněmeckým státem zahájit separátní jednání. SELVAGE, D., *The Warsaw Pact and the European security conference, 1964-69*, in: WENGER, A.;

pochopitelných důvodů v Moskvě brzy protestovali představitelé východoněmeckého režimu.²⁹ Polské jednání tedy z pohledu SSSR přinášelo hrozbu nového rozkolu ve východním bloku. Varšava navíc v otázce celoevropské bezpečnostní konference vystupovala výrazně aktivněji, než Kreml považoval za žádoucí. Její koncept *Evropské bezpečnostní smlouvy* totiž směřoval k vzniku nového systému kolektivní bezpečnosti a následnému zahájení debaty o rozpuštění obou vojenskopolitických bloků. Docházelo i k oživení dřívějšího Rapackého plánu³⁰ na vytvoření bezjaderných zón v Evropě.³¹ Dodejme, že Gomulkoovo vedení v uvedených otázkách postupovalo velmi obezřetně. Ve svých návrzích se z taktických důvodů důsledně odvolávalo na vybrané pasáže závěrečných dokumentů zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy z let 1966 a 1969 i karlovarské konference komunistických a dělnických stran z roku 1967.³²

SSSR se rozhodl uvedené nesourodé pozice svých satelitů koordinovat prostřednictvím Varšavské smlouvy. Zvolil k tomu nepřilíš zaběhnutý model konzultací - jednání ministrů zahraničních věcí.³³ Sovětské vedení dospělo k názoru, že by mohlo pakt jako formální záštitu multilaterálních rozhovorů ve východním bloku využívat častěji. Agendu schůzky svolané na konec října do ČSSR tvořila výhradně příprava celoevropské bezpečnostní konference.³⁴ Státy východního bloku projevující zájem se v aktuálním

MASTNY, V.; NUENLIST, CH. (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 94.

²⁹ Týž, *The Warsaw Pact and the German Question 1955-1970: Conflict and Consensus*, in: *NATO and the Warsaw Pact...*, s. 186.

³⁰ Polský ministr zahraničních věcí Adam Rapacki v říjnu 1957 na Valném shromáždění OSN navrhl vytvoření pásma bez jaderných zbraní ve střední Evropě. Dohoda pod patronací nejen Sovětského svazu, ale také západních mocností se měla vztahovat na Polsko, Československo a oba německé státy. Presentace této iniciativy nebyla předem projednána s Moskvou. Představovala tak první skutečně samostatnou zahraničněpolitickou akci jednoho ze sovětských satelitů.

³¹ Polish Proposals for the Conference on Security and Disarmament, 24.10. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 68, s. 350.

³² AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/246, Soubor polských materiálů k přípravě celoevropské bezpečnostní konference, nedatováno 1969.

³³ Dle usnesení Politického poradního výboru z roku 1956 měl ve Varšavské smlouvě vzniknout výbor pro zahraničněpolitické otázky. V praxi se tak nestalo. Do roku 1969 se ministři zahraničních věcí v rámci paktu kolektivně sešli pouze třikrát. Poprvé v roce 1959 pouze poskytli záštitu Chruščovovu kurzu ohledně Západního Berlína. V roce 1966 pak neúspěšně diskutovali o možné reformě aliančních politických struktur. O rok později, po navázání diplomatických styků Rumunska se SRN bez ohledu na další státy východního bloku, definovali podmínky zbytku Varšavské smlouvy pro urovnání vztahů s Bonnem.

³⁴ Místo konání vybrala Moskva na základě československé žádosti. Nastupující Husákův normalizační režim tím hodlal demonstrovat věrnost Varšavské smlouvě a východnímu bloku obecně. Kreml tuto aktivitu pochopitelně uvítal a ČSSR vyhověl, ačkoliv o pořádání schůzky výrazně usilovala také Bukurešť. NA, f. 1261/0/5, sv. 107, a.j. 177/3, *K poradě ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Praze*, 29. 10. 1969; tamtéž, sv. 110, a.j. 181/info2, *Zpráva o průběhu a výsledcích pražské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a návrhy na další postup v oblasti evropské bezpečnosti*, 14. 11. 1969; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 2, č.j. 021.226/71-1, *Vývoj vztahů mezi ČSSR a Sovětským svazem po dubnovém plénu ÚV KSČ v roce 1969*, 17. 6. 1971.

mezinárodním dění angažovat multilaterální konzultace v politických strukturách Varšavské smlouvy vítaly. Polské vedení si například v souvislosti s nadcházející schůzkou ministrů zahraničních věcí žádné ohrožení svých zájmů nepřipouštělo. Naopak zvažovalo, že jednání využije k návrhu oficiální revize zmíněné varšavské deklarace z roku 1967. PLR by tak dodatečně získala souhlas celého paktu s bilaterálními rozhovory, které touto dobou s Bonnem zahajovala.³⁵ V roce 1969 tedy existovalo krátké období, kdy se některé státy východního bloku domnívaly, že politická spolupráce ve Varšavské smlouvě získá nový, otevřenější charakter.³⁶ Svědčí o tom i rozhovor polského náměstka ministra zahraničních věcí Józefa Winiewiczze s jeho sovětským protějškem Vladimírem Semjonovem. Sovětský diplomat některé aspekty návrhů PLR k celoevropské bezpečnosti ocenil. Podotkl však, že případná sovětská podpora bude záviset na aktuální strategii Moskvy. Winiewicz kontroval. O osudu polských iniciativ měla rozhodnout Varšavská smlouva kolektivně na nadcházejícím oficiálním jednání, nikoliv Moskva samostatně v zákulisí. Polská diplomacie se tak ve světle aktivizace paktu pokusila otestovat dodržování jeho formálních rozhodovacích mechanismů, které SSSR dříve často obcházel.³⁷ Šlo o součást tehdejší širší strategie Gomulkova vedení: Zásadní posílení koordinace zahraniční politiky prostřednictvím Varšavské smlouvy mělo zajistit, aby Kreml nemohl nadřazovat své globální cíle nad zájmy jednotlivých členů paktu. Před touto tendencí v dubnu 1969 varovala interní zpráva polského ministerstva zahraničí. PLR proto apelovala na častá multilaterální politická jednání ve Varšavské smlouvě. Zde mělo docházet k vytyčení stanovisek *celého* bloku. Moskvě se tím měl zúžit prostor k prosazování výhradně vlastních zájmů v přípravách celoevropské bezpečnostní konference. Ty přitom byly výrazně skromnější než představy Varšavy.³⁸ Sovětskému svazu v této fázi fakticky nešlo o nic víc než o uznání územního a v praxi také politického *statutu quo* v Evropě a o zisk závazku nepoužít při případné revizi poválečného stavu sílu.³⁹

³⁵ Signatáři "varšavského balíčku", tj. Varšavská smlouva bez Rumunska, se měli sejít den po jednání ministrů zahraničních věcí v Praze a otázku společně projednat.

³⁶ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/246, *NOTATKA w sprawie naszego stanowiska wobec europejskiej konferencji bezpieczeństwa i współpracy*, 30. 9. 1969; tamtéž, s. XIA/87, Zpráva polského ministerstva zahraničních věcí pro prvního tajemníka ÚV PSDS W. Gomulku o sovětských názorech na proces svolání celoevropské bezpečnostní konference, 8. 10. 1969.

³⁷ JARZĄBEK, W., *Poland in the Warsaw Pact 1955–1991: An Appraisal of the Role of Poland in the Political Structures of the Warsaw Pact*, 2010, http://www.php.isn.ethz.ch/documents/Jarzabek_Essay_Final.pdf [2015-03-01]. Jarzabek v této souvislosti nesprávně uvádí, že v říjnu 1969 se v Praze měl sejít Politický poradní výbor. Ve skutečnosti šlo o schůzku ministrů zahraničních věcí.

³⁸ *Táž, PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955-1980*, Warszawa 2008, s. 72-73.

³⁹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 40.

Moskva nehodlala ponechat nic náhodě. Pro své cíle se snažila bilaterálně předjednat u vybraných satelitů podporu. Rozhodla se zaměřit na Budapešť, jejíž pozice se nejvíce blížily těm sovětským. Kreml se takticky pokoušel vzbudit dojem, že skutečně potřebuje maďarskou pomoc, aby zamezil prosazování návrhů nejen PLR, ale i NDR a RSR.⁴⁰ Moskva je všechny instrumentálně označila za příliš "ambiciózní"; jejich komplexnost by mohla při přípravě celoevropské bezpečnostní konference vést k nežádoucím průtahům. Maďarské vedení zřejmě podlelo iluzi, že se stane skutečně blízkým partnerem Kremlu. Sovětská stanoviska tak na nadcházející alianční schůzce přislíbilo podpořit. Očekávalo, že Moskva na oplátku později vezme některé maďarské požadavky týkající se meziblokové hospodářské spolupráce v potaz a pomůže je zakomponovat do společné zahraničněpolitické linie Varšavské smlouvy.⁴¹ Mezi SSSR a jeho satelity tak na přelomu 60. a 70. let existoval značný rozdíl v chápání účelu zintenzivnění politických jednání paktu. Část států sovětské zájmové sféry viděla v častějších konzultacích možnost, jak prostřednictvím společně zformulované strategie bloku alespoň částečně prosazovat na mezinárodní scéně své vlastní zájmy. Moskva ve skutečnosti tezí o "společné zahraničněpolitické linii Varšavské smlouvy" využívala především jako nepřítis konfliktního a zároveň efektivního nástroje pro eliminaci nežádoucích separátních iniciativ svých evropských satelitů.

Značnou naivitu úvah o hlubší proměně fungování Varšavské smlouvy ilustroval reálný průběh schůzky ministrů zahraničních věcí v Praze a v Lánech v říjnu 1969. Prosadit v paktu cokoli v Moskvě navzdory bylo v praxi i nadále nemožné. Formát samotného zasedání přitom na první pohled jistých změn doznal. Nově například docházelo k rotaci předsednictví mezi jednotlivými delegacemi.⁴² Agenda byla oproti minulosti lépe připravená. Hned dvakrát ji totiž zevrubně projednali náměstci ministrů.⁴³ Delegace PLR také mohla bez jakýchkoliv

⁴⁰ Za tímto účelem se v sovětské metropoli v polovině října uskutečnila série bilaterálních konzultací náměstka ministra zahraničních věcí SSSR Vladimira Semjonova se zástupci MLR, ČSSR, PLR a RSR. Rumunsko hodlalo v této fázi prosazovat i rozpuštění bloků, stažení cizích vojsk, zákaz zahraničních vojenských základů a omezení demonstrací síly. Ostatní členské státy Varšavské smlouvy měly na základě instrukcí Moskvy Ceaușescovy návrhy odmítnout. SSSR argumentoval, že NATO uvedené principy dlouhodobě zavrhuje a jejich prosazování by mohlo vést k zablokování konference.

⁴¹ Hungarian Foreign Ministry Memorandum of Soviet-Hungarian Consultations on the European Security Conference, 18. 10. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 67, s. 347.

⁴² Jednání postupně vedli československý, bulharský a maďarský ministr zahraničí. Obdobná rotace pak probíhala na schůzkách Varšavské smlouvy i v budoucnu až do konce Brežněvovy éry.

⁴³ NA, f. 1261/0/5, sv. 110, a.j. 181/info2, *Zpráva o průběhu a výsledcích pražské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a návrhy na další postup v oblasti evropské bezpečnosti*, 14. 11. 1969. Příprava pražské schůzky ministrů zahraničních věcí byla jediným důvodem, proč se 24. 10. uskutečnilo v Moskvě jednání náměstků pod alianční záštitou. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1247, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr.39*, 21. 10. 1969; tamtéž/ J IV 2/2/1248, *Konferenz der Außenminister der Mitliedstaaten des Warschauer Vertrages*, 28. 10. 1969.

potíží svůj návrh Evropské bezpečnostní smlouvy přednést. Moskva si však předem ověřila, že ho další členové paktu nepodpoří. Předjednaná maďarská pomoc se ukázala jako zbytečná. Diskusi o polských iniciativách zamítly i východoněmecká a rumunská delegace. Shodně prohlásily, že jejich stranická vedení potřebují dokumenty podrobněji prostudovat. Jednalo se o čistě obstrukční taktiku.⁴⁴ Vedení SED totiž materiálem již nějakou dobu disponovalo. Účelově se však usneslo, že se k němu vyjádří v polovině listopadu, tedy až po schůzce Varšavské smlouvy. PLR měla být pouze dodatečně informována.⁴⁵ NDR ve skutečnosti hodlala záležitost bilaterálně konzultovat se sovětskými soudruhy a vycházet především z jejich stanoviska.⁴⁶

Polský ministr zahraničních věcí Jędrychowski na to konto spojence ujistil, že Varšava návrh prozatím nezveřejní a loajálně vyčká, dokud se k němu všichni členové paktu nevyjádří. Sovětská delegace za vydatné podpory zástupců NDR následně polským diplomatům "vysvětlila", že jejich ambiciózní koncept by Západu umožnil realizovat zdržovací taktiku. Kritika mířila také na možné jednostranné oslabení sovětské vojenské síly a potenciální západní vměšování se do vztahů mezi socialistickými státy.⁴⁷ Ministři zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy tak v Praze schválili dokumenty, které vycházely především ze sovětských tezí. Moskvou iniciovaná výzva k zřeknutí se užití síly a uznání všech existujících hranic v Evropě byla méně komplexní než polské návrhy. Varšava ji přesto považovala za smysluplné minimum.⁴⁸ Zájmem PLR bylo získat co možná nejširší garance hraniční linie Odra-Nisa. Gomulkovy vedení se tak ke Kremlem vytyčené strategii Varšavské smlouvy připojilo, jelikož směřovala k jasnému uznání evropských hranic. Spokojeno bylo i jindy rebelující Rumunsko. Do závěrečné výzvy se mu podařilo prosadit akcent státní suverenity, teritoriální nedotknutelnosti a nevměšování se do vnitřních záležitostí. Tyto

⁴⁴ Tuto frázi začalo v polovině 60. let na jednáních Varšavské smlouvy využívat Rumunsko jako příhodnou záminku pro vyhnutí se otevřeně odmítavému stanovisku.

⁴⁵ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1248, *Konferenz der Außenminister der Mitgliedstaaten des Warschauer Vertrages*, 28. 10. 1969.

⁴⁶ Vedení SED v této fázi přípravy celoevropské bezpečnostní konference deklarovalo zájem veškerý svůj postup intenzivně konzultovat s Kremlem a teprve poté zaujímat jasná stanoviska v rámci Varšavské smlouvy. Tamtéž/ J IV 2/2/1253, *Maßnahmen in Auswertung der Konferenz der Minister für Auswärtige Angelegenheiten der Warschauer Vertragsstaaten zum Problem der europäischen Sicherheit am 30. und 31. Oktober 1969 in Prag*, 18. 11. 1969; tamtéž, DY 30/ J IV 2/2/1264, *Direktive für das Auftreten des Vertreters der DDR auf der Konferenz der stellvertretenden Außenminister der Mitgliedstaaten des Warschauer Vertrages*, 20. 1. 1970.

⁴⁷ East German Evaluation of Polish Proposal for a European Security Treaty, 13. 11. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 69, s. 354.

⁴⁸ SELVAGE, D., *The Warsaw Pact and the European security conference...*, s. 98.

principy představovaly základ zahraničněpolitické rétoriky Ceaușescova režimu.⁴⁹ Moskva si tedy za pomoci šikovně volených ústupků dokázala pro svou politiku zajistit ve Varšavské smlouvě podporu.⁵⁰

Pražská schůzka tedy po dlouhé době proběhla alespoň ve zdánlivě poklidné atmosféře. Hlubší konflikty nevyvolala.⁵¹ To posílilo ochotu států východního bloku jednat pod záštitou Varšavské smlouvy o mezinárodních otázkách častěji. Koncem října 1969 padlo rozhodnutí o pravidelném svolávání multilaterálních schůzek náměstků ministrů zahraničních věcí. Měly pružně reagovat na aktuální mezinárodní dění a předběžně koordinovat společné reakce paktu.⁵² Hlavní důvod aktivizace aliančních politických struktur musíme spatřovat především v přípravách celoevropské bezpečnostní konference. Její poměrně široká a zpočátku nejasná agenda totiž nabízela jednotlivým členům příležitost sledovat vlastní zájmy.⁵³ Na druhou stranu se však většina sovětských satelitů domnívala, že šanci na úspěch má pouze koordinovaný postup bloku. Pro své návrhy se proto snažily získat širší podporu v rámci aliance. Vyjma Rumunska tak existoval konsenzus na častějších schůzkách i na zefektivnění jejich podoby. Snahu posílit interní spolupráci dokumentovalo mimo jiné zřízení komise pro zpracování společných ekonomických návrhů Varšavské smlouvy pro připravovanou bezpečnostní konferenci. Jisté, byť kosmetické změny ilustrovala skutečnost,

⁴⁹ NA, f. 1261/0/5, sv. 110, a.j. 181/info2, *Zpráva o průběhu a výsledcích pražské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a návrhy na další postup v oblasti evropské bezpečnosti*, 14. 11. 1969.

⁵⁰ Výsledné dokumenty se měly vyvarovat kontroverzním prohlášením. Interně schválený postup Varšavské smlouvy totiž předpokládal co největší otupení pro Západ citlivých témat. Záměrem bylo zkomplikovat pozice odpůrců celoevropské bezpečnostní konference z řad západních politiků. Plně v tomto duchu výzva akcentovala především dva body: zřeknutí se použití síly nebo hrozby silou a rozvoj obchodních, hospodářských a vědeckotechnických vztahů. Nastíhovala vztah mezi Západem a Východem jakožto hru s pozitivním součtem. Cílem bylo svolání konference co nejdříve urychlit. Za možný termín a místo konání byly navrženy první polovina roku 1970 a finská metropole. Tamtéž, *Oficiální ohlas v západních zemích na poradu ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Praze*; tamtéž, *Prohlášení porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 31. 10. 1969.

⁵¹ Tamtéž, *Zpráva o průběhu a výsledcích pražské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a návrhy na další postup v oblasti evropské bezpečnosti*, 14. 11. 1969.

⁵² BArch, DY 30/ J IV 2/2/1253, *Maßnahmen in Auswertung der Konferenz der Minister für Auswärtige Angelegenheiten der Warschauer Vertragsstaaten zum Problem der europäischer Sicherheit am 30. und 31. Oktober 1969 in Prag*, 18. 11. 1969. Náměstci ministrů zahraničních věcí se pod záštitou Varšavské smlouvy scházeli ojedinele i dříve. Nyní měla jejich zasedání získat mnohem operativnější a praktičtější charakter. Poprvé se tak náměstci měli sejít bezprostředně po jednání Rady NATO v prosinci 1969. Stejně tak byli pověřeni projednáním společného postupu Varšavské smlouvy vůči Albánii. Report to the [Hungarian] Revolutionary Workers' and Peasants' Government on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 30. 10. 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17255/publicationdocument_singledocument/ae87f3dc-ba08-4980-8f6b-493c98e1ebcb/en/691030_Report_E.pdf [2015-03-01].

⁵³ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 40.

že vedením orgánu byla pověřena MLR, nikoliv SSSR.⁵⁴ Ochota sovětských satelitů společně spolupracovat pod záštitou Varšavské smlouvy na přípravě celoevropské bezpečnostní konference se tak po vnitřně nestabilním období druhé poloviny 60. let stala jistým novým zdrojem soudržnosti paktu.

Tato pozitivní zkušenost zřejmě přispěla k tomu, že se již v prosinci 1969 na základě formální východoněmecké iniciativy uskutečnilo v Moskvě setkání stranických vůdců členských států Varšavské smlouvy.⁵⁵ Brežněv hodlal za situace, kdy se rozbíhaly intenzivní sovětsko-západoněmecké rozhovory, danou cestou koordinovat další postup východního bloku v německé otázce.⁵⁶ Dodejme, že "militaristická hrozba SRN" představovala od počátku existence Varšavské smlouvy jeden z jejích hlavních tmelících prvků. *Ostpolitik* nového západoněmeckého sociálnědemokratického kancléře Williho Brandta znamenala takovou výzvu, že Brežněv považoval za nezbytné svolat alianční schůzku dříve, než SSSR bilaterální rozhovory se západoněmeckým státem zahájí. Šlo o značný posun. V předchozím období totiž Kreml satelity o svém jednání většinou informoval až *ex post*.⁵⁷

Brežněv, vědom si rozdílných zájmů jednotlivých států Varšavské smlouvy, nechal nejprve všechny přítomné stranické vůdce promluvit. Následně působil jako smířlivý arbitr. Shrnul již řečené a snažil se nalézt kompromis.⁵⁸ Ujistil, že SSSR v jednáních se SRN o zřeknutí se použití síly zohlední i základní požadavky svých spojenců, tedy uznání všech hranic v Evropě, uznání NDR *de jure* a potvrzení neplatnosti mnichovské dohody od samého počátku.⁵⁹ Sovětský vůdce využil postupující proces urovnání vztahů SRN s východním blokem, aby nabádal pakt k maximální možné jednotě. V souvislosti s polsko-

⁵⁴ Zřejmě se jednalo o nepřilíh významnou úlitbu, kterou Moskva odměnila Budapešť za její výše popsanou spolupráci. Těžiště maďarských zájmů totiž leželo právě v meziblokové obchodní spolupráci.

⁵⁵ Z protokolu východoněmeckého politbyra vyplývá, že Ulbricht schůzku inicioval na základě instrukcí z Moskvy. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1254, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr.46*, 25. 11. 1969; NA, f. 1261/0/5, sv. 108, a.j. 179/1, *Zpráva o připravovaném setkání představitelů států Varšavské smlouvy*, 10. 11. 1969.

⁵⁶ MASTNY, V., *Superpower Détente: US-Soviet Relations, 1969-1972*, in: Bulletin of the German Historical Institute 2004/1, s. 22.

⁵⁷ Týž, *A Cardboard Castle?*, s. 42, 358.

⁵⁸ Na schůzce se projeví odlišné názory jednotlivých států Varšavské smlouvy na další postup v německé otázce. NDR nabádala k obezřetnému postoji. Ulbricht varoval, že Brandt plně navazuje na dřívější kurz Konrada Adenauera. Dožadoval se rigidního naplnění "varšavského balíčku" z roku 1967. PLR a RSR naopak apelovaly na rychlou normalizaci vztahů s Bonnem. Východoněmecký vůdce rovněž dotčeně podotkl, že neexistuje důvod pro separátní rozhovory Varšavy s Bonnem o garancích hranic, když linie Odra-Nisa leží na polsko-východoněmeckém pomezí. Gomulka se snažil s východoněmeckou kritikou obratně vypořádat pomocí rétoriky, kterou se Moskva snažila potlačit polské iniciativy: Varoval, že zvýšení nátlaku na SRN, aby uznala východoněmecký stát, by mohlo vést k nežádoucím průtahům ve svolání celoevropské bezpečnostní konference. O zahájení separátních polských rozhovorů se Západním Německem nehodlal diskutovat. Pouze lakonicky oznámil, že tato jednání budou přínosná i pro ostatní socialistické země.

⁵⁹ Hungarian Report of Warsaw Pact Summit on Policy toward West Germany, 7. 1. 1970, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 71, s. 358.

východoněmeckými spory varoval, že Brandt usiluje o rozkol mezi jeho členy. Podobné, obsahově mnohdy nepřilíš konkrétní hrozby sovětských představitelů v následujících letech hojně užívali, když apelovali na dodržování jednotné alianční zahraničněpolitické linie. V tomto ohledu Brežněv vydatně podpořil především Ulbricht, jehož Západem neuznaná NDR byla při hájení svých zájmů odkázána právě na jejich prosazení do společného kurzu Varšavské smlouvy.⁶⁰ K daným tezím se proklamativně přihlásil i Gomułka. Nechtěl tím přitom pouze odvést pozornost od polských separátních aktivit. Jak jsme již uvedli, PLR měla na posílení alianční spolupráce skutečný zájem. Závěrečné komuniké bylo koneckonců opět sestaveno tak, aby odráželo klíčové požadavky všech členů Varšavské smlouvy. Dokument zopakoval výzvu k mezinárodnímu uznání NDR a garanci všech hranic v Evropě, tedy i těch polských.⁶¹

Veřejná závěrečná prohlášení uvedených schůzek Varšavské smlouvy tedy navozovala zdání naprosté jednoty. Mezi jednotlivými státy však rozpory nadále existovaly. Příkladem je Polsko, které se na aliančních zasedáních zdánlivě podřídilo. Ujišťovalo, že se hodlá držet společné linie paktu a své výrazně komplexnější návrhy v otázce kolektivní bezpečnosti v žádném případě nezveřejní. Ve skutečnosti vedlo zákulisní jednání se Západem. Rada NATO se tak v prosinci 1969 krom oficiální iniciativy Varšavské smlouvy zabývala i samostatným rozsáhlým polským konceptem *Evropské bezpečnostní smlouvy*.⁶²

Perspektiva reformy politických struktur Varšavské smlouvy

Naznačili jsme, že všechny členské státy Varšavské smlouvy vyjma Rumunska měly touto dobou na zintenzivnění vzájemné politické spolupráce zájem. Dodejme, že formální

⁶⁰ Ulbricht si uvědomoval, že v otázce mezinárodního uznání je NDR plně odkázána na podporu Sovětského svazu a Varšavské smlouvy. První tajemník ÚV SED však úspěchy společné linie Varšavské smlouvy vychvaloval zřejmě i v obavách, aby NDR v důsledku separátních sovětských a polských akcí v německé otázce nezůstala izolována. Na druhou stranu se však nejednalo o pouhé ideologické a samoúčelné výkřiky. NDR se oficiální linie Varšavské smlouvy touto dobou skutečně pevně držela i při svých rozhovorech se SRN. Krátce po nástupu Brandtovy vlády totiž NDR vyjádřila ochotu normalizovat vztahy obou německých států. Nešlo o separátní Ulbrichtovu iniciativu, ale o součást předem dojednaného postupu v rámci Varšavské smlouvy. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 021.983/70-1, *Záznam k současným vztahům NDR-NSR a k vývoji v NSR*, 1. 4. 1970; tamtéž, č.j. 023122, *Zpráva o jednání předsedy vlády NDR s W. Stopha s bonnským kancléřem W. Brandtem v Kesselu 21. 5. 1970*, 28. 5. 1970; tamtéž, sign. 0344/112, kr. 3, č.j. 025.922/70-4, *Zpráva o výsledcích jednání stranických a vládních delegací ČSSR a NDR v říjnu 1970*, 6. 11. 1970.

⁶¹ AAN, f. PZPR KCW, s. V/89 (2899), *Dokumenty spotkania przywódców partyjnych i państwowych siedmiu krajów socjalistycznych*, 10. 12. 1969.

⁶² SELVAGE, D., *The Warsaw Pact and the European security conference...*, s. 99-100. PLR se pro tento postup snažila získat souhlas Varšavské smlouvy na zmíněné pražské schůzce ministrů zahraničních věcí. Ostatní delegace však polský návrh přešly s mlčením. NA, f. 1261/0/5, sv. 110, a.j. 181/info2, *Zpráva o průběhu a výsledcích pražské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a návrhy na další postup v oblasti evropské bezpečnosti*, 14. 11. 1969.

rámec představoval druhořadou záležitostí. Příkladem budiž uvedená moskevská schůzka stranických vůdců. Ulbricht při jejím svolávání požadoval složení delegací, které se nikterak nelišilo od zasedání Politického poradního výboru. Přesto se jednalo o oficiálně nezakotvené setkání nejvyšších představitelů zemí Varšavské smlouvy.⁶³

Tendence využít častějších jednání pod záštitou paktu k prosazení formální reformy jeho politických struktur se objevily koncem roku 1969. Iniciativu převzala MLR. Domnívala se, že pouze jednota Varšavské smlouvy může udržet její aktivní roli v procesu svolání celoevropské bezpečnostní konference. Za účelem posílení politické spolupráce v nadcházejícím klíčovém období oživil šéf maďarského diplomatického rezortu János Péter myšlenku vytvořit výbor ministrů zahraničních věcí. Návrh předložil během prosincového jednání se svým sovětským protějškem Andrejem Gromykem v Moskvě. Kreml ideu posvětil. Počátkem následujícího roku 1970 maďarskému vedení povolil zahájit s dalšími členy paktu bilaterální rozhovory na dané téma.⁶⁴ Z uvedeného postupu lze vyvodit tři závěry: Navzdory dílčím proměnám v alianční spolupráci Moskva na přelomu 60. a 70. let nadále zastávala jasně dominantní postavení. Bylo stále nemyslitelné, aby i loajální člen paktu vystoupil s byť dobře míněnou iniciativou bez předchozího sovětského souhlasu. Ochota Kremlu přenechat v dané otázce aktivitu maďarskému vedení zároveň naznačuje, že SSSR formalizaci změn v politických strukturách Varšavské smlouvy nepovažoval za reálnou, či důležitou. K členským státům se aliance nicméně začal alespoň navenek chovat více partnersky, nikoliv čistě jako k satelitům.

Reformu politického rámce Varšavské smlouvy oficiálně navrhl v polovině ledna 1970 János Kádár v dopisech svým stranickým protějškům. Statutární zakotvení aliančních politických porad obhajoval skutečností, že jediné stálé instituce paktu mají vojenský charakter. Správně podotkl, že soustavou politických orgánů disponuje i NATO. Budapešť velmi negativně hodnotila především absenci soustavněji pracujícího sekretariátu. Generální sekretář Varšavské smlouvy, sovětský náměstek ministra zahraničních věcí Nikolaj Firjubin,⁶⁵

⁶³ Tamtéž, sv. 108, a.j. 179/1, *Zpráva o připravovaném setkání představitelů států Varšavské smlouvy*, 10. 11. 1969. O rok později byla dokonce v interní východoněmecké dokumentaci schůzka Politického poradního výboru označena jako pouhé "setkání vedoucích představitelů komunistických a dělnických stran a vlád členských států Varšavské smlouvy". BArch, DY 30/ J IV 2/2/1313, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 53*, 30. 11. 1970.

⁶⁴ BÉKÉS, C., *Records of the Meetings of the Warsaw Pact Deputy Foreign Ministers*, 2005, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_defomin/intro_bekes.cfm?navinfo=15700 [2015-03-01].

⁶⁵ Podle původních záměrů Moskvy z roku 1956 měl v rámci Varšavské smlouvy vzniknout společný sekretariát v čele s generálním sekretářem. V praxi se tak ale nestalo. Generální sekretář paktu tak zůstal ryze formální figurou bez jakýchkoliv reálných pravomocí či skutečných úkolů. Firjubin tento post zastával od roku 1960 až do své smrti v roce 1983.

byl dokonce otevřeně obviněn, že se ve skutečnosti alianci vůbec nevěnuje. Konzultace formující společnou zahraničněpolitickou linii paktu měly získat systematictější charakter. Politický poradní výbor by tak povinně zasedal dvakrát ročně. Vytvořen měl být i výbor ministrů zahraničních věcí a v Moskvě sídlící stálý sekretariát.⁶⁶ Maďarská iniciativa našla silnou odezvu především u polského vedení. Ministerstvo zahraničních věcí PLR rychle vypracovalo vlastní analýzu situace v paktu. Prakticky souzněla s názory Budapešti. Absence stálých politických institucí podle Varšavy způsobovala slabost celé organizace.⁶⁷ Polské úvahy o změnách ve Varšavské smlouvě přitom směřovaly ještě hlouběji. Interní dokumenty dokonce obdobně jako v 50. letech znovu hovořily o nutnosti revize ustavující smlouvy.⁶⁸

Maďarsko k zajištění podpory pro své návrhy vyvinulo v lednu 1970 značné úsilí. Prezentovalo je na alianční schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí v Sofii. Zde jako jediný proti záměrům MLR vystoupil rumunský představitel Nicolae Ecobescu. Předložil podobné protiargumenty, jakými Ceaușescovo vedení operovalo v 60. letech, kdy se snažilo reformě Varšavské smlouvy zabránit. Tvrdil, že existuje dostatečné množství fór, kde lze mezinárodní otázky konzultovat.⁶⁹ Zbytek členských států maďarské návrhy podpořil. Budapešť se proto snažila osamocené Rumunsko přesvědčit ke změně postoje. Pro případ, že by rumunská opozice přetrvala, připravila MLR alternativní plán: Ministři zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy měli být alespoň oficiálně zmocněni ke společnému formulování zahraniční politiky paktu. Maďarský diplomat Frigyes Puja následně tajně navštívil Bukurešť, aby pro jeden z uvedených návrhů vyjednal podporu. Jeho mise však skončila neúspěchem.⁷⁰

Možnost formální reformy politických struktur Varšavské smlouvy se tedy navzdory jejich zintenzivněné činnosti jevila na počátku 70. let jako neprůchodná. Maďarský historik Csaba Békés spekuluje, že za iniciativou MLR mohly ve skutečnosti stát přímé instrukce z Moskvy. To se však ve světle následujícího vývoje jeví jako málo pravděpodobné. Sovětské vedení nepovažovalo za žádoucí vstoupit kvůli uvedené otázce do střetu s Bukureští.

⁶⁶ AAN, f. PZPR KCW, XIA/106, *Notatka w sprawie organizacyjnego zinstytucjonalizowania systemu Układu Warszawskiego*, 20. 1. 1970.

⁶⁷ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 37-38.

⁶⁸ Polské materiály obsahovaly nicméně doporučení, jejichž praktický přínos by byl pro chod Varšavské smlouvy diskutabilní. PLR například zvažovala navrhnout zřízení nového aliančního Institutu pro mezinárodní otázky. Tato spíše akademická instituce měla předkládat nejrůznější koncepce dalšího zahraničněpolitického postupu paktu a analyzovat mezinárodněpolitickou situaci. AAN, f. PZPR KCW, s. XIB 171, *Notatka dot. systemu konsultacji i koordynacji polityki zagranicznej państw Układu Warszawskiego*, nedatováno, zřejmě 1970.

⁶⁹ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/111, kr. 1, č.j. 020.534/70-2, *Informace o poradě náměstků k Evropské bezpečnosti*, 27. 1. 1970.

⁷⁰ BÉKÉS, C., *Records of the Meetings...*

Formalizování změn ve fungování paktu pravděpodobně pokládalo za zbytečnost. Svým satelitům sice do budoucna nechávalo v dané problematice do určité míry volný postup, samo se však výrazněji angažovat nehodlalo. Maďarsko tak s ohledem na postoj Moskvy dále doporučovalo vést o otázce nezávazné bilaterální rozhovory. Kreml pouze požadoval, aby o vývoji situace byla informována sovětská vláda. SSSR nehodlal reformu politických struktur Varšavské smlouvy před Rumunsko stavět ultimativně. Tento postup se v 60. letech jednoznačně neosvědčil. Moskva tak nyní vyzývala k častému svolávání paktem zastřešených schůzek. Teprve v momentě, kdy budou již zažitou praxí, se měly dočkat příslušného institucionálního zakotvení.⁷¹

Po krachu jednání o reformě politických struktur Varšavské smlouvy v roce 1966 se SSSR spokojil s etablováním statutárně nezastřešených konzultačních mechanismů. Ty mu umožňovaly organizaci aktivizovat, kdykoliv to uznal za vhodné. Jak navíc ukázala zkušenost z pražského jara, v případě nutnosti mohl Kreml její oficiální struktury pohodlně obejít. Brežněv také organizoval množství nejrůznějších neformálních či bilaterálních jednání. Uvedená praxe vyvrcholila počátkem 70. let pokusem založit tradici multilaterálních krymských setkání.⁷² Tyto schůzky měly plnit úlohu jakéhosi méně formálního kontaktu mezi vůdci členských států Varšavské smlouvy. Na rozdíl od oficiálních jednání paktu, kde delegace většinou přednesly své řeči a následně došlo k podpisu víceméně předjednaných dokumentů, setkání v letoviscích Soči a Jalta probíhala mnohem spontánněji a otevřeněji. Brežněv se počínaje rokem 1971 pokusil učinit z rozhovorů s vůdci sovětských evropských satelitů během letní dovolené tradici.⁷³ Těsná spolupráce zemí východního bloku tedy podle představ Moskvy rozhodně neměla probíhat pouze v jeho oficiálních organizacích, Radě vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a Varšavské smlouvě. Doplnit je měla četná jednání stranických a státních představitelů na nejrůznějších úrovních.⁷⁴ Samotnou koordinací zahraniční politiky v rámci Varšavské smlouvy Moskva sledovala dva hlavní cíle: Vůči vnějšímu světu vytvářela dojem, že vztahy mezi členskými státy paktu skutečně stojí na

⁷¹ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 1, č.j. 0236/70, *Podkladový materiál pro kolegium MZV ČSSR o československo-sovětských vztazích zasláný velvyslancem ČSSR v Moskvě*, 1. 9. 1970; NA, f. 1261/0/6, sv. 12, a.j. 11/info1, *Zpráva o sovětsko-rumunských vztazích*, 13. 9. 1971.

⁷² JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 39. Straničtí vůdci trávili své dovolené na Krymu již v 60. letech. Nic nenasvědčuje tomu, že by sovětské vedení jejich pobytu tehdy využívalo k systematickým konzultacím, přestože k politickým jednáním nepochybně docházelo.

⁷³ Kvůli sporům s Rumunskem se však pouze první tři krymské schůzky se odehrály na multilaterální bázi. Srov. BAEV, J., *The "Crimean Meetings" of the Warsaw Pact Countries' Leaders*, 2003, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/crimea_meetings.cfm?navinfo=16037 [2015-03-01].

⁷⁴ Srov. TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*, Praha 2009, s. 84-86.

principu tzv. socialistického internacionalismu. Častější alianční jednání navíc měla poskytnout zahraničněpolitické spolupráci ve východním bloku stabilnější základ.⁷⁵

Výraznou změnu ve fungování Varšavské smlouvy přinesly již zmíněné schůzky náměstků ministrů zahraničních věcí. Na základě maďarské iniciativy se začaly konat pravidelně. Během jednání v Sofii v lednu 1970 bylo rozhodnuto, že tato setkání budou probíhat po každém významnějším summitu NATO.⁷⁶ Ačkoliv podrobná analýza fungování daného fóra doposud chybí, tato frekventovaná jednání se s největší pravděpodobností stala klíčovým politickým mechanismem aliance v 70. letech.⁷⁷ Jejich úspěchu napomáhala skutečnost, že nebyla nikterak formalizovaná. Proti jejich konání tudíž neprotestovalo ani rebelující Rumunsko. Konzultace bez závazného rámce totiž Bukurešť považovala za jedinou užitečnou a vhodnou formu politické spolupráce ve Varšavské smlouvě. Navíc šlo o relativně nízkou úroveň zastoupení. Mohly tak být projednávány i sporné a kontroverzní otázky, ke kterým na rozdíl od vrcholných a medializovaných setkání nemusely jednotlivé členské státy nezbytně zaujmout oficiální stanovisko. Probíhala zde nezávazná výměna informací a příprava budoucích deklamací. Z jednání náměstků mohla vzejít maximálně doporučení, která státní a stranická vedení následně posoudila. Později v 70. letech toto fórum poskytovalo jednotlivým členským státům i důležité poznatky o aktuálních sovětských záměrech týkajících se Varšavské smlouvy.⁷⁸ To bylo velmi důležité, jelikož relativně časté jednání na vyšších aliančních úrovních představovalo přechodný jev, který trval pouze do roku 1972. Schůzky náměstků ministrů zahraničí tak v politických strukturách paktu "filtrovaly" problematiku otázky. SSSR a další členské státy si zde ověřovaly průchodnost svých návrhů předtím, než je postoupily na vyšší úroveň. Pokud se v některé problematice objevily hlubší spory, Moskva jejímu projednání na významnějších aliančních fórech zabránila. Varšavská smlouva mohla i díky tomu navenek poměrně úspěšně vystupovat jako jednotná organizace. Oddalování řešení některých problematických otázek však muselo dlouhodobě vyvolávat latentní napětí.⁷⁹

⁷⁵ LITERA, B., *Unifikace sovětského bloku v 70. letech*, in: Slovanický přehled 1994/1, s. 85.

⁷⁶ Report to the Hungarian Socialist Workers' Party's Political Committee and to the Government on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 27. 1. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17267/ipublicationdocument_singledocument/c8bc03db-dd9f-419a-b324-42208a13879f/en/700126_Report_E.pdf [2015-03-01].

⁷⁷ V letech 1970-1985 se uskutečnilo pouhých 9 schůzek Politického poradního výboru a 14 zasedání ministrů zahraničních věcí, ale máme doklady o minimálně 23 jednáních jejich náměstků.

⁷⁸ Srov. BÉKÉS, C., *Records of the Meetings...*

⁷⁹ TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 89.

Absence formálních pravidel pro schůzky náměstků ministrů zahraničních věcí paradoxně posilovala jejich význam. Mohly být totiž svolávány operativně *ad hoc*. Dá se dokonce tvrdit, že v určitém období 70. let do jisté míry suplovaly roli neexistujícího stálého aliančního sekretariátu. Kompetence tohoto fóra se však brzy staly předmětem sporů. Sovětský náměstek ministra zahraničních věcí Leonid Iljičev v roce 1971 na jednání v Budapešti tlumočil názor Moskvy, že tato setkání by neměla v praxi rozhodovat o podobě dokumentů, které nakonec ministři zahraničních věcí jménem paktu schválí. Polská delegace pak protestovala proti principu, aby náměstci jakkoliv vytyčovali obsah jednání svých nadřízených.⁸⁰ Varšava požadovala, aby se jednalo o ryze pomocné fórum. SSSR se brzy rozhodl roli zasedání náměstků lépe definovat. Odmítl názor šéfa maďarské diplomacie Pétera, že ničím neohraňované schůzky přinášejí mnoho zajímavých podnětů. Od roku 1971 Moskva jejich agendu předem jasně vymezovala.⁸¹ V praxi tím omezila z jejího pohledu nežádoucí a nadbytečné multilaterální politické mechanismy, které ve východním bloku prostřednictvím organizace Varšavské smlouvy v předchozích dvou letech krystalizovaly.

Účel a scénář politických schůzek Varšavské smlouvy

Aktivita politických struktur Varšavské smlouvy pokračovala i v roce 1970. Dělo se tak navzdory dílčím pokusům Rumunska o útlum aliančních jednání. Schůzky byly stále především vedlejším produktem snahy východního bloku svolat celoevropskou bezpečnostní konferenci a udržet si v tomto procesu iniciativu. Zájem na hlubší spolupráci ve Varšavské smlouvě projevovaly touto dobou především některé sovětské satelity. Dalším možným postupem se v lednu 1970 společně zabývaly stranické orgány SED a KSC. Mezinárodně neuznaná NDR a normalizační československý režim s nízkým zahraničním kreditem hledaly ve Varšavské smlouvě oporu a příležitost, jak se v přípravě celoevropské bezpečnostní konference angažovat. Význam alianční spolupráce proto hodlaly maximalizovat. Doporučovaly jednat alespoň úrovni ministrů zahraničí, v lepším případě svolat přímo Politický poradní výbor.⁸²

⁸⁰ Minutes of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 19. 6. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17297/ipublicationdocument_singledocument/bf221ca2-5d8b-4ce6-add5-7e7389786508/en/700619_Minutes_E.pdf [2015-03-01].

⁸¹ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/117, kr. 4, č.j. 010.777/71-KM, *Záznam o schozdkе s. ministra Ing. J. Marka s námestníkom ministra zahraničných vecí ZSSR s. Rodionovom dňa 12.5. 1971.*

⁸² Tamtéž, i.č. 68, sign. 0344/118, kr. 8, č.j. 020.410/71-4, *Informace o některých názorech vedení SED na další postup ke svolání celoevropské konference o bezpečnosti v Evropě*, 19. 1. 1970.

Další zasedání ministrů zahraničních věcí se nakonec uskutečnilo 21.-22. června 1970 v maďarské metropoli. Ve srovnání s předchozím rokem však přineslo ve všech ohledech skrovné výsledky. Rada NATO nedlouho předtím oficiálně oznámila zájem o celoevropské bezpečnostní konferenci skutečně vyjednávat. Souhlasila i s jejím případným konáním v Helsinkách.⁸³ Mezi Západem a Východem však panovaly značně rozdílné názory ohledně průběhu a agendy případného summitu. Státy Varšavské smlouvy z tohoto důvodu musely konstatovat, že jimi navrhovaný brzký termín konference není realistický.⁸⁴ Kvůli Rumunsku nedošlo ani k posunu v otázce možného zakotvení pravidelných aliančních konzultací ministrů zahraničních věcí. Dočasné umírnění přístupu Ceaușescova režimu však dokumentovala skutečnost, že na rozdíl od druhé poloviny 60. let rumunská delegace proti ničemu otevřeně neprotestovala. Zástupci RSR pouze projevovali k některým otázkám rezervované postoje a jejich souhlasu bylo mnohdy nutné dosahovat prostřednictvím zdoluhavých jednání.⁸⁵

Budapešťské zasedání přineslo formát, který se v celé sedmé dekádě stal pro většinu politických schůzek Varšavské smlouvy typický. Z dochovaných záznamů je patrné, že jednání na rozdíl od roku 1969 již neprobíhalo formou otevřené diskuze. Vystoupení jednotlivých delegací mělo spíše referátový a tezovitý charakter.⁸⁶ Vše důležité bylo totiž předjednáno na schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí, která se uskutečnila krátce před oficiálním zasedáním jejich nadřízených.⁸⁷ Dokladem toho je reakce Polska, které se stále

⁸³ Vojtěch Mastný spekuluje, že finský návrh uspořádat celoevropskou bezpečnostní konferenci v Helsinkách z dubna 1969 byl ve skutečnosti předjednan s Moskvou. Finský prezident Urho Kekkonen totiž udržoval blízké kontakty se sovětskou tajnou službou. MASTNY, V., *Superpower Détente...*, s. 20.

⁸⁴ Ještě na podzim 1969 náměstci ministrů zahraničních věcí na jednání v Moskvě považovali za cíl socialistických států usilovat o uskutečnění celoevropské bezpečnostní konference do konce následujícího roku. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1248, *Konferenz der Außenminister der Mitliedstaaten des Warschauer Vertrages*, 28. 10. 1969.

⁸⁵ NA, f. 1261/0/5, sv. 134, a.j. 211/info4, *Zpráva o průběhu a výsledcích budapešťské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 14. 7. 1970. Toto bylo velmi patrné již na přípravné schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí. Rumunský zástupce Macovescu se dušoval, že RSR považuje za užitečné při vyjednávání o KBSE s členy Varšavské smlouvy spolupracovat a udržet iniciativu na straně východního bloku. Dokonce často používal pojem "*my, členové Varšavské smlouvy*". Ocenil i návrh komuniké připraveného sovětskou a maďarskou delegací jako vhodný základ pro formulování společné pozice. Jednotný postup pouze neměl limitovat státy v bilaterálních rozhovorech. Při schvalování výsledného dokumentu rumunská delegace přesto projevila tendence k extrémnímu slovíčkaření, což nakonec vyústilo v ostrou výměnu názorů s maďarskou delegací, kterou zajisté příživila i rumunská neochota přistoupit na Budapešti navrhovanou reformu politických struktur Varšavské smlouvy. Minutes of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 19. 6. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17297/ipublicationdocument_singledocument/bf221ca2-5d8b-4ce6-add5-7e7389786508/en/700619_Minutes_E.pdf [2015-03-01].

⁸⁶ AAN, f. PZPR KCW, XIA/248, *Materiały i dokumenty z narady ministrów spraw zagranicznych państw Układu Warszawskiego, odbytej w budapeszcie w dniach 21-22 czerwca 1970r.*

⁸⁷ Přípravná schůzka náměstků k budapešťskému jednání se konala 19. června 1970 v maďarské metropoli. Agendu zasedání ministrů zahraničních věcí pak Moskva s jednotlivými členskými státy částečně předjednávala i na bilaterální bázi. Report to the Hungarian Socialist Workers' Party's Political Committee and to

pokoušelo pozvednout alianční spolupráci na vyšší úroveň. Navrhlo samotnou schůzku ministrů zahraničních věcí o dva dny odložit. Vedení jednotlivých členů paktu tím měla získat prostor k důslednému seznámení se s závěry z uvedené předporady. SSSR však polskou žádost zamítl.⁸⁸

Schůzky Varšavské smlouvy tak měly dle sovětského konceptu dostat nový, silně omezený účel: Představovaly pouhou protireakci na zasedání Severoatlantické rady. Státům východního bloku umožňovaly společně se vyjádřit k stanoviskům NATO.⁸⁹ SSSR v dané fázi studené války pravděpodobně dospěl k názoru, že je žádoucí Varšavskou smlouvu maximálním možným způsobem navenek prezentovat jako jasnou protiváhu Severoatlantické aliance. Zasedání ministrů zahraničních věcí zastřešené Varšavskou smlouvou měla vzbudit dojem, že jsou paralelou k obdobným jednáním v NATO. Za existence dvou *rovnocenných* vojenskopolitických paktů totiž bylo pochopitelně mnohem jednodušší přistoupit v rámci rozbíhajícího se procesu détente k jednání na bázi dvou vůdčích velmocí jako představitelů stávajících bloků.⁹⁰ Tento koncept přitom mohl výrazně napomoci SSSR udržet v proměňující se mezinárodní situaci dostatečný dohled nad svou sférou vlivu. Bohuslav Litera v této souvislosti považuje soudržnost východního bloku za jeden z klíčových cílů sovětské politiky vůči evropským satelitům v 70. letech. Východ měl v procesu détente vystupovat jako jasná protiváha Západu.⁹¹

Kolektivního jednání ministrů zahraničních věcí tak Moskva využila především k zaštitění některých svých iniciativ jménem celé Varšavské smlouvy. Pakt například formálně nabídl USA a Kanadě účast na navrhované celoevropské bezpečnostní konferenci. Souhlasil i se zahrnutím kulturních otázek do její agendy.⁹² Do pozice oficiálního aliančního požadavku byly posunuty dřívější Gromykem naznačované úvahy o vytvoření jisté formy mezinárodního

the Government on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 27. 1. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17267/ipublicationdocument_singledocument/c8bc03db-dd9f-419a-b324-42208a13879f/en/700126_Report_E.pdf [2015-03-01].

⁸⁸ NA, f. 1261/0/5, sv. 131, a.j. 206/25, *Informace V.Biláka o nadcházející poradě ministrů zahraničních věcí v Budapešti*, 19. 6. 1970.

⁸⁹ Draft of the Speech by Hungarian Deputy Foreign Minister Frigyes Puja for the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 19. 6. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17300/ipublicationdocument_singledocument/da490bf2-98aa-46fc-ab20-123b86e70032/en/700619_Draft_Speech_ENG.pdf [2015-03-01].

⁹⁰ Obě supervelmoci měly zájem, aby détente bylo spíše bilaterální záležitostí. Jejich pojetí uvolnění jako procesu shora dolů v rámci bloků, narazilo na politické zájmy jejich spojenců. Členské státy NATO i Varšavské smlouvy vnímaly détente dynamičtěji, jako potencionální možnost změnit panující *status quo*. Zdůrazňovaly proto multilaterální rozměr zmírňování napětí. WENGER, A.; MASTNY, V., *New perspectives of the origin of the CSCE process*, in: *Origins of the European security system...*, s. 5.

⁹¹ LITERA, B., *Unifikace sovětského bloku...*, s. 84.

⁹² REY, M.-P., *The USSR and the Helsinki process, 1969-75*, in: *Origins of the European security system...*, s. 67.

bezpečnostního orgánu v Evropě. SSSR si také od Varšavské smlouvy nechal formálně odsouhlasit výzvu ke snížení stavů cizích vojsk rozmístěných na území evropských států. Šlo přitom o přímou direktivu Kremlu.⁹³

Unifikaci zahraniční politiky Varšavské smlouvy neprosazoval pouze SSSR. Je však zřejmé, že měl v této otázce rozhodující vliv. Úspěch helsinského procesu podmiňoval důslednou spolupráci v paktu například i polský ministr zahraničních věcí Stefan Jędrzychowski.⁹⁴ Jak jsme již dříve naznačili, také sovětské satelity projevovaly obavy, aby případná navenek prezentovaná nejednota neusnadnila Západu podněcování rozporů mezi nimi. Před tímto scénářem varovalo například Maďarsko. Doporučovalo ale využít obdobnou taktiku: Členové Varšavské smlouvy měli usilovat o prohloubení rozporů panujících v NATO. Uvedený přístup neznamenal, že by všechny sovětské satelity, především PLR a MLR, na veškerou svou diplomatickou aktivitu rezignovaly a v helsinském procesu vystupovaly výhradně prostřednictvím Varšavské smlouvy. V rámci paktu mělo pouze dojít k zintenzivnění spolupráce. Výsledkem by byla společná prezentace klíčových iniciativ a deklarací vymezujících pozice východního bloku. Jednotlivé členské státy pak měly aktivně vstupovat do bilaterálních rozhovorů se západními zeměmi a v nich vycházet z kolektivně vytýčených aliančních stanovisek.⁹⁵ Takovou taktiku považoval Kreml za velmi užitečnou. Sovětská diplomacie dokázala formální existence multilaterálních mechanismů ve Varšavské smlouvě při jednání s třetími státy touto dobou již obratně využívat.⁹⁶

Jednání o německé otázce

Již bylo uvedeno, že politická jednání ve Varšavské smlouvě na přelomu 60. a 70. let neaktivizovala pouze celoevropská bezpečnostní konference, ale rovněž německá otázka.

⁹³ NA, f. 1261/0/5, sv. 134, a.j. 211/info4, *Memorandum států Varšavské smlouvy*, 22. 7. 1970; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 0122/70, *Zpráva o nejdůležitějších opatřeních sovětské zahraniční politiky v období ledna – června 1970*, 27. 5. 1970.

⁹⁴ AAN, f. PZPR KCW, XIA/248, *Materiały i dokumenty z narady ministrów spraw zagranicznych państw Układu Warszawskiego, odbytej w budapeszcie w dniach 21-22 czerwca 1970r.*

⁹⁵ Minutes of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 19. 6. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17297/ipublicationdocument_singledocument/bf221ca2-5d8b-4ce6-add5-7e7389786508/en/700619_Minutes_E.pdf [2015-03-01]; Draft of the Speech by Hungarian Deputy Foreign Minister Frigyes Puja for the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 19. 6. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17300/ipublicationdocument_singledocument/da490bf2-98aa-46fc-ab20-123b86e70032/en/700619_Draft_Speech_ENG.pdf [2015-03-01].

⁹⁶ Podle sovětského diplomata G. I. Solovjeva například švédský premiér Olof Palme během své návštěvy Moskvy v červnu 1970 sondařoval, jak se SSSR staví ke vzájemné redukci ozbrojených sil v Evropě navrhované Severoatlantickou aliancí. Sovětští představitelé alibisticky konstatovali, že nejsou zmocněni na otázku odpovědět, jelikož k problému doposud nezaujala stanovisko Varšavská smlouva. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/117, kr. 4, č.j. 0161/70, *Záznam o návštěvě s. Z. Picka u rady odboru Skandinávských zemí MID SSSR s. G. I. Solovjeva*, 29. 6. 1970.

Uzavření sovětsko-západoněmecké smlouvy o přátelství v srpnu 1970 Brežněv oprávněně považoval za posun a zásadní moment pro další politický vývoj v Evropě. Situaci hodlal projednat s vůdci sovětských satelitů. Do Moskvy proto svolal zasedání Politického poradního výboru.⁹⁷ Zásadní pilíře uzavřené dohody se totiž významně týkaly i dalších zemí Varšavské smlouvy. Obsahovala uznání hraničního *statutu quo* v Evropě, včetně linie Odra-Nisa. Představovala první ze série dokumentů, prostřednictvím kterých Brandtova vláda hodlala urovnat vztahy Západního Německa s východním blokem. Následovat mělo uzavření smluv s PLR, NDR a ČSSR. Bonn se také zavázal k podpoře svolání celoevropské bezpečnostní konference a přistoupil na koncepci zastoupení obou německých států v OSN.⁹⁸ Sovětský vůdce v této souvislosti, pravděpodobně čistě instrumentálně, hovořil o přímém vlivu zahraničněpolitických iniciativ paktu i vojenského zásahu v ČSSR na uzavření smlouvy.⁹⁹ S odkazem na přetrvávající existenci NATO varoval před přehnaným optimismem. Připustil však, že se státům východního bloku skutečně podařilo způsobit určité rozpory mezi členy Severoatlantické aliance, především pak ve vazbě Washington-Bonn.¹⁰⁰ Jak jsme uvedli, tento postup byl koneckonců na schůzkách Varšavské smlouvy již dříve doporučován.

Na přetřes přišla i palčivá otázka reformy politických struktur paktu. Politický poradní výbor o tomto problému jednal poprvé po dvou a půl letech. Brežněv připomněl, že od roku 1969 došlo ve Varšavské smlouvě k výraznému zintenzivnění politické spolupráce. Vyzval proto k zamyšlení nad možností probíhající schůzky statutárně ukotvit a při Politickém poradním výboru konečně zřídít pomocné orgány.¹⁰¹ Slova sovětského vůdce v sobě nenesla žádný imperativ. To dokumentuje okrajový význam, který tehdy Kreml formalizaci změn ve Varšavské smlouvě přikládal. Na Brežněvovu poznámku obšírně reagoval Gomuška. Do

⁹⁷ Šlo zřejmě o pouhé využití situace. U příležitosti podpisu zmíněné smlouvy dne 12. srpna 1970 do sovětské metropole přicestovali i zástupci států Varšavského paktu. Minutes of the Hungarian Party Politburo Meeting on the August 1970 PCC Meeting, 25. 8. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18034/ipublicationdocument_singledocument/89875ee9-6b04-46a4-b06b-9295e3d36f45/en/Minutes_Hungarian_Party_1970_Eng.pdf [2015-03-01].

⁹⁸ Tyto závazky obsahoval dodatek smlouvy "Dohoda o záměrech stran", který však nebyl na žádost západoněmecké diplomacie publikován.

⁹⁹ V tomto hodnocení Brežněva pochopitelně vydatně podpořil Gustáv Husák. NA, f. 1261/0/5, sv. 135, a.j. 213/1, *Vystoupení s. L. I. Brežněva na poradě vedoucích představitelů zemí Varšavské smlouvy v Moskvě dne 20. srpna 1970*; tamtéž, *Informace o průběhu diskuse na zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v Moskvě dne 20. srpna 1970*.

¹⁰⁰ Brežněvovo hodnocení ochlazení americko-západoněmeckých vztahů se však ukázalo jako mylné. Tuto skutečnost byl nucen připustit i Gromyko počátkem roku 1971. Tamtéž, sv. 154, a.j. 238/7, *Zpráva o poradě ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy konané ve dnech 18.-19. 2. 1971 v Bukurešti*, 26. 2. 1971.

¹⁰¹ Tamtéž, sv. 135, a.j. 213/1, *Informace o průběhu zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy v Moskvě dne 20. srpna 1970*, 22. 8. 1970; tamtéž, *Vystoupení s. L. I. Brežněva na poradě vedoucích představitelů zemí Varšavské smlouvy v Moskvě dne 20. srpna 1970*.

značné míry provokativně oznámil, že NATO disponuje oproti Varšavské smlouvě i nadále lepší organizací; mimo jiné z důvodu, že se schůzky jeho vrcholného orgánu konají pravidelně dvakrát ročně. Navzdory posledním polským separátním zahraničněpolitickým akcím tak první tajemník ÚV PSDS opět volal po vytvoření lepších podmínek pro vzájemné konzultace a hledání nových forem alianční spolupráce. V souvislosti s vytýčenou taktikou prohlubovat rozpory mezi členy NATO pak varoval před obdobným přístupem Západu k socialistickým státům.¹⁰² Méně horlivě vystupovaly maďarská a československá delegace. Shodně konstatovaly, že přijatelnou alternativou ke zřízení nových orgánů je pokračování častých *ad hoc* schůzek. Rumunsko však obšírnější debatu na toto téma opět zablokovalo.¹⁰³

V roce 1970 se pak zcela bezprecedentně uskutečnilo i druhé zasedání Politického poradního výboru.¹⁰⁴ V listopadu, tedy pouhé tři měsíce po poslední schůzce, ho v rozhovoru s Brežněvem inicioval Wladyslaw Gomułka. Hodlal tím Varšavskou smlouvu využít k ovlivnění z jeho pohledu nežádoucích postojů východoněmeckého vůdce Ulbrichta.¹⁰⁵ Ty v průběhu roku 1970 doznaly výrazného posunu a začaly se od společné linie paktu odchylovat.¹⁰⁶ Uražený první tajemník ÚV SED se dokonce demonstrativně nezúčastnil

¹⁰² AAN, f. PZPR KCW, XIA/248, *Posiedzenie Politycznego Komitetu Doradczego Państw Układu Warszawskiego Moskwa, 20 sierpnia 1970 r., Wystąpienie I sekretarza KC PZPR tow. Władysława Gomułki.*

¹⁰³ Minutes of the Hungarian Party Politburo Meeting on the August 1970 PCC Meeting, 25. 8. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18034/ipublicationdocument_singledocument/89875ee9-6b04-46a4-b06b-9295e3d36f45/en/Minutes_Hungarian_Party_1970_Eng.pdf [2015-03-01].

¹⁰⁴ Politický poradní výbor se nikdy předtím ani potom dvakrát v jednom roce nesešel.

¹⁰⁵ Vztahy mezi Ulbrichtem a Gomułkou byly mimořádně špatné. Maximálně se vyostřily v listopadu 1967, kdy se oba vůdci v Moskvě pohádali kvůli východoněmecké neochotě odebrat ve velkém polské průmyslové zboží s odkazem na jeho špatnou kvalitu. Osobní animosita mezi nimi dosáhla vrcholu a nezlepšila se až do Gomułkova politického pádu v prosinci 1970. SELVAGE, D., *The Treaty of Warsaw (1970): The Warsaw Pact Context*, in: Bulletin of the German Historical Institute 2004/1, s. 70-71.

¹⁰⁶ Východoněmecká zahraniční politika vůči evropské bezpečnostní konferenci provedla v letech 1969-1971 obrat o 180 stupňů. Ulbricht se v období před pražským jarem domníval, že vnitřní spory v SRN vytvoří příhodnou situaci pro pronikání socialismu. Nevzdával se nadějí na ustavení jisté formy německé konfederace na socialistické bázi. V atmosféře následující po potlačení pražského jara navíc očekával, že Moskva označí Brandtovu *Ostpolitik* za "ideologickou odnož imperialismu". Po vítězství Brandta ve volbách v roce 1969 Ulbricht nadále trval na podmínce, aby SRN plně uznala NDR dle mezinárodního práva. Moskva se začala obávat, aby se stárnoucí východoněmecký vůdce nestal překážkou v navazování korektních vztahů s novou západoněmeckou vládou. Od konce roku 1969 proto Moskva začala úzce spolupracovat s tajemníkem ÚV SED Erichem Honeckerem ve snaze odstavit Ulbrichta od vlivu na zahraniční politiku. Ve východoněmeckém politbyru následně rostl vliv příznivců politické linie, kterou prosazoval právě Honecker. V červenci 1970 Brežněv Honeckera informoval, že je silně znepokojen mj. i Ulbrichtovou zahraniční politikou. Jménem sovětského politbyra apeloval na výměnu na postu prvního tajemníka ÚV SED a vyžadoval denní informace o postupu. Oslabování Ulbrichtova vlivu dobře ilustrovalo východoněmecké memorandum o "postojích a opatřeních států Varšavské smlouvy ke svolání KBSE" z října 1970. Ačkoliv nadále obsahovalo ideologické fráze o šíření socialismu na Západ skrze levicově orientované skupiny a odbory, akcentovalo především rozvoj vzájemné hospodářské a vědecko-technologické spolupráce mezi oběma bloky. Od podzimu 1971 Moskva tvrdě naléhala na zahájení vzájemných německých rozhovorů. Rétorika NDR zaujala čistě defenzivní postoj a akcentovala zachování míru v Evropě, garanci hranic a ekonomickou spolupráci. Na konci roku 1971 Honecker posílil své pozice natolik, že se po diskusích ve vedení strany rozhodl odeslat do Moskvy dopis podepsaný 21 členy politbyra, který navrhoval zprostit stávajícího prvního tajemníka ÚV SED funkce na základě jeho

srpnového zasedání nejvyššího orgánu aliance.¹⁰⁷ Brežněv nechal Gomulkův apel nejprve bez odezvy.¹⁰⁸ Politický poradní výbor však nakonec přece jen svolal. Schůzka se uskutečnila 2. prosince zřejmě i z demonstrativních důvodů ve Východním Berlíně. Po uzavření polsko-západoněmecké smlouvy považoval generální tajemník ÚV KSSS za účelné znovu varovat před Brandtovou *Ostpolitik*. Bonn se jejím prostřednictvím údajně pouze snažil vnést mezi státy Varšavské smlouvy rozpory. Ulbrichtův ústup od jím dříve hlasitě prosazované jednotné linie ukazuje, že slova sovětského vůdce nebyla zcela bezobsažná.¹⁰⁹ Jednání tak posloužilo především k vytýčení dalšího angažmá Varšavské smlouvy v německé otázce. Gomulka uzavřením smlouvy o garanci západních polských hranic dosáhl svého cíle. Nyní se pragmaticky zasazoval o to, aby se alianční kurz zaměřil právě na posílení mezinárodního postavení NDR.¹¹⁰ Další angažovanost Varšavské smlouvy v otázce urovnání vztahů západoněmeckého státu s východním blokem se snažil zajistit i normalizační režim v ČSSR, vědomý si svého slabého postavení na mezinárodní scéně. Husák však celou záležitost neprezentoval jako ryze československý zájem. Účelově ji spojoval s dalšími cíly, např. právě s mezinárodním uznáním NDR či vyřešením statutu Západního Berlína. Navzdory nedávno uzavřeným bilaterálním smlouvám SSSR a PLR se SRN měla Varšavská smlouva dle

chybných ekonomických rozhodnutí a s ohledem na jeho vysoký věk. Srov. BANGE, O.; KIENINGER, S., *Negotiating one's own demise? The GDR's Foreign Ministry and the CSCE negotiations: Plans, preparations, tactics and presumptions*, in: CWIHP e-Dossier No. 17, s. 3-6; KOPSTEIN, J., *Ulbricht Embattled. The Quest for Socialist Modernity in the Light of New Sources*, in: *Europe-Asia Studies*, 1994/4, s. 611. CACIAGLI, F., *The GDR's target in the early CSCE process. Another missed opportunity to freeze the division of German, 1969-73*, in: *Origins of the European Security System...*, s. 111.

¹⁰⁷ Formálně se Ulbricht nezúčastnil s odkazem na svůj zdravotní stav a doporučení lékařů. Nejednota ve východoněmeckém vedení se začala naplno projevovat. Pozici vedoucího delegace NDR převzal předseda státní rady Willi Stoph, přičemž svou řeč s prvním tajemníkem ÚV SED nikterak nekonzultoval. Situace, kdy jednotlivé frakce ve východoněmeckém vedení předkládaly mnohdy nesourodé iniciativy, se Kremlu nelíbila. Den po jednání Politického poradního výboru proto sovětské diplomaty separátně jednali o řešení s představiteli SED, přičemž apelovali na navenek prezentovanou jednotu stranických vedení všech států bloku. Minutes of the Hungarian Party Politburo Meeting on the August 1970 PCC Meeting, 25. 8. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18034/ipublicationdocument_singledocument/89875ee9-6b04-46a4-b06b-9295e3d36f45/en/Minutes_Hungarian_Party_1970_Eng.pdf [2015-03-01].

¹⁰⁸ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/88, *Notatka z rozmowy tow. Gomulky z tow. Brezniewem /Budapeszt, 23. XI. 1970 r./*

¹⁰⁹ První tajemník ÚV SED dlouhou dobu patřil k největším propagátorům společného postupu Varšavské smlouvy v německé otázce i celoevropské bezpečnosti. Dodejme, že až do jara 1970 jeho postoje odrážely především názory Moskvy. V souvislosti se separátními rozhovory PLR a SSSR s Bonnem však postupně sílily požadavky NDR, aby se Varšavská smlouva více angažovala v mezinárodním uznání východoněmeckého státu a jeho vstupu do mezinárodních organizací. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1287, *Direktive für das Auftreten des Ministers für Auswärtige Angelegenheiten der DDR auf der Konferenz der Außenminister der Mitgliedstaaten des Warschauer Vertrages (21.-22. Jini 1970 in Budapest)*, 8. 6. 1970; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 021980, *Stanovisko NDR k přípravě konference o evropské bezpečnosti*, 31. 3. 1970.

¹¹⁰ Východoněmecká vláda uzavření smlouvy mezi SRN a PLR oficiálně pochopitelně uvítala. Označila ho za jako významný příspěvek k evropské bezpečnosti a respektování *statutu quo* na kontinentě, tedy i budoucímu uznání východoněmeckého státu. Zdůrazňovala přitom, že NDR polské západní hranice garantovala již v roce 1950. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1314, *Anlage Nr. 2 zum Protokoll Nr. 54/70 vom 8. 12. 1970*.

Husákova názoru v budoucnu postupovat při navazování diplomatických styků s Bonnem jako celek.¹¹¹

Berlínská schůzka nejvyššího aliančního orgánu však měla opět poměrně povrchní charakter. Svědčí o tom i skutečnost, že jednací čas tohoto vrcholného multilaterálního setkání neměl přesáhnout čtyři a půl hodiny.¹¹² Hmatatelným výsledkem tak byla pouze tradiční společná deklarace, kterou se Varšavská smlouva vyjádřila k aktuálnímu světovému dění. Z pohledu SSSR šlo o jediný žádoucí účel. Za jeden z klíčových úkolů celého paktu byla oficiálně prohlášena podpora širšímu mezinárodnímu uznání NDR.¹¹³ Výzva Politického poradního výboru posloužila jednotlivým členům Varšavské smlouvy jako zmocnění k zahájení příslušné diplomatické aktivity v dané otázce. Tento formát se postupem 70. let přitom stával čím dál typičtější. Maximální snaha o prezentaci jednoty a z ní vyplývající hledání kompromisních stanovisek ale nemohly skutečné problémy vyřešit. Velmi dobře to ukazuje východoněmecký případ. Ulbricht v interních rozhovorech v rámci vedení SED i po schůzce Politického poradního výboru naznačoval zachování svého odlišného postupu, především v otázce postavení Západního Berlína. Společnou deklaraci podpořil pouze z důvodu, že nechtěl veřejně prezentovat rozpory panující ve Varšavské smlouvě.¹¹⁴ Obdobným způsobem si koneckonců v předchozích měsících počínala PLR pod Gomulkovým vedením.

Jediným státem, který se pokoušel podobu aliančních prohlášení podstatnějším způsobem modifikovat, tak zůstávala RSR. Rumunský postoj dobře odrážel skutečnou politickou roli Varšavské smlouvy na počátku 70. let. Pakt se po roce 1969 stále více stával fórem zastřešujícím unifikovanou zahraničněpolitickou linii států východního bloku. Ačkoliv šlo oficiálně o jednání rovných, SSSR zde v praxi vystupoval jako hegemon. Bukurešť proti tomu vnímala statutárně nezakotvené porady Varšavské smlouvy jako nikterak exkluzivní konzultační fórum části socialistických států. Vyhrzovala si právo formulovat svou

¹¹¹ NA, f. 1261/0/5, sv. 146, a.j. 225/1, *Informace o průběhu zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy v Berlíně dne 2. prosince 1970*, 5. 12. 1970.

¹¹² BArch, DY 30/J IV 2/2J/3250, *Maßnahmeplan zur Vorbereitung des Treffens der Partei- und Staatsführungen der Warschauer Vertragsstaaten am Mittwoch, dem 2. 12. 1970*.

¹¹³ Gomulka například formálně přednesl návrh, aby Varšavská smlouva podnikla společnou akci v třetích zemích za účelem získání podpory pro navázání diplomatických styků s východoněmeckým státem.

¹¹⁴ Ulbricht na zasedání Politického poradního výboru marně apeloval na to, aby Varšavská smlouva podpořila jeho snahu zamezit SRN v jakémkoliv politickém angažmá v Západním Berlíně. Dle Ulbrichtovy vize západní sektory rozděleného města neměly vystupovat jako součást západoněmeckého státu či samostatná politická jednotka. Západní Berlín měl získat statut autonomního území v rámci NDR. SSSR a jeho ostatní satelity, například Polsko, si přitom uvědomovaly, že na tento radikální koncept západní mocnosti nikdy nepřistoupí. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 026.853/70-4, *Zpráva ZÚ o 14. zasedání SED, konaném ve dnech 9.-11.12. 1970*; tamtéž, č.j. 020.190/71-4, *Informace o jednání ministra zahraničních věcí PLR s. Jendrychowského v NDR ve dnech 6.-8. 1. 1971*, 13. 1. 1971; tamtéž, sign. 0344/112, kr. 4, č.j. 026.779/70-4, *Návštěva ministra zahraničních věcí NDR O. Winzera v ČSSR*, 20. 1. 1971.

zahraničněpolitickou linii i mimo rámec paktu. Na rozdíl od 60. let byly nyní rumunské odlišné názory většinou považovány ostatními státy pouze za dílčí problém neohrožující realizaci zásadních úkolů.

Pozvolný útlum jednání

Příprava KBSE se formálně odehrávala na bázi jednotlivých státních suverénů. Koncept existujících vojenskopolitických bloků však přetrvával. Rozhodující stanoviska byla v praxi deklarována hlavními grémii NATO a Varšavské smlouvy.¹¹⁵ SSSR považoval tento stav za příhodný. Ve snaze odpovědět na zasedání Rady NATO, která definovala podmínky Západu pro uskutečnění konference, svolal v únoru 1971 do Bukurešti další schůzka ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy.¹¹⁶ Gromyko zde musel definitivně připustit, že svolání bezpečnostního summitu v bezprostředně nejbližší době není reálné a úspěch v této otázce bude podmíněn dlouhodobým úsilím a trpělivým vyjednáváním.¹¹⁷ Moskva proto prostřednictvím alianční schůzky opět instruovala své satelity jak na mezinárodní scéně s ohledem na aktuální dynamické dění vystupovat; cílem východního bloku mělo být vyjednávání o KBSE a zrovnoprávnění NDR všemi dostupnými prostředky, na bilaterální i multilaterální bázi.¹¹⁸ Varšavská smlouva jako organizace neměla v těchto rozhovorech zaujmout výsadní roli. Poskytla pouze rámec pro sjednocení postupu svých členů. K aktivizaci diplomatické činnosti se členské státy zavázaly jako samostatní aktéři. Společné prohlášení Varšavské smlouvy mělo posloužit především jako podpora a záštita jejich úsilí.¹¹⁹ V systému konzultací ve východním bloku nicméně pakt nikdy nezaujal zcela exkluzivní roli.

¹¹⁵ AAN, f. PZPR KCW, s. XIB 171, *Zestawienie stanowisk Układu Warszawskiego i NATO w sprawach związanych z Europejską Konferencją Bezpieczeństwa i Współpracy*, nedatováno, po 11. 6. 1971.

¹¹⁶ Skutečnost, že se porada uskutečnila jen dva měsíce po zasedání Politického poradního výboru zaskočila i západní diplomaty. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 52, č.j. 021.324/71-2, *Ohlas bukureštské porady ministrů zahraničních věcí členských zemí VS*, 26. 2. 1971. Svolání schůzky bylo plně v režii Moskvy. Gromyko v lednu při jednání s Winzerem otevřeně deklaroval, že o účelnosti a konání schůzky ministrů zahraničních věcí rozhodne sovětské vedení. BArch, DY 30/J IV 2/2J/3289, *Vermerk über die Konsultation des Ministers für Auswärtige Angelegenheiten der DDR, Genossen Otto Winzer, mit dem Minister für Auswärtige Angelegenheiten der UdSSR, Genossen A.A. Gromyko, am 11. 1. 1971 in Moskau*, 12. 1. 1971.

¹¹⁷ NA, f. 1261/0/5, sv. 154, a.j. 238/7, *Zpráva o poradě ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy konané ve dnech 18.-19. 2. 1971 v Bukurešti*, 26. 2. 1971.

¹¹⁸ NDR se snažila získat podporu států Varšavské smlouvy nejen v otázce členství obou německých států v OSN, ale také v přijetí Východního Německa do Světové zdravotnické organizace či pozvání na zasedání Evropské hospodářské komise. V této otázce panovala na nutnosti koordinovaných akcí států Varšavské smlouvy shoda. Závěrečné komuniké také jménem paktu vyzývalo k mezinárodnímu zrovnoprávnění NDR. Tamtéž, *Komuniké z porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 19. 2. 1971.

¹¹⁹ Tamtéž, *Protokolární zápis z porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 19. 2. 1971; tamtéž, *Komuniké z porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 19. 2. 1971; AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 621, k.č. 144, *Informace o vývoji situace v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce*, 6. 10. 1971.

Dobře to dokumentuje i dobový apel ministra zahraničí NDR Otto Winzera, aby paralelně s multilaterálními schůzkami Varšavské smlouvy zároveň probíhala častá bilaterální jednání.¹²⁰ V praxi navíc byly veškeré zahraničněpolitické kroky členů paktu ještě konzultovány se sovětským ministerstvem zahraničních věcí prostřednictvím zastupitelských úřadů v Moskvě. Tento stav plně odpovídal představám Kremlu.¹²¹

SSSR s největší pravděpodobností počítal v politické rovině s Varšavskou smlouvou již především jako s nástrojem pro mezinárodní prosazování KBSE.¹²² K další alianční schůzka tak došlo až po více než deseti měsících. Stalo se tak ve chvíli, kdy Kreml dospěl k názoru, že se v helsinském procesu objevily nové výzvy, kterým musí východní blok čelit těsnou spoluprací. Pod dojmem příznivého mezinárodního vývoje se SSSR v listopadu 1971 pokusil přípravu bezpečnostní konference urychlit.¹²³ Za tímto účelem se uskutečnila porada ministrů zahraničních věcí. Členové Varšavské smlouvy se měli zasadit o konání KBSE v roce 1972 a zároveň kolektivně zamezit prosazení nepohodlných iniciativ Západu. Za klíčovou překážku byla považována podmínka států NATO zařadit do agendy jednání o vzájemném snížení ozbrojených sil.¹²⁴ Varšavská smlouva tak na základě direktivy Moskvy účelově odkázala na komplikovanost této palčivé problematiky a na nutnost takový krok nejprve důsledně konzultovat v aliančních strukturách. Z pohledu vládnoucích leninsko-stalinských režimů států východního bloku vzbuzoval nevoli i návrh, aby konference garantovala svobodnou výměnu osob, myšlenek a informací. Všechny uvedené principy však byly opět zformulovány předem, nikoliv na samotném jednání Varšavské smlouvy. Schůzka se pouze oproti předchozím případům uskutečnila již před zasedáním Rady NATO s cílem ovlivnit jeho výsledek. Vrcholná politická setkání v rámci Varšavské smlouvy se tedy jasně

¹²⁰ Tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/112, kr. 4, č.j. 026.779/70-4, *Návštěva ministra zahraničních věcí NDR O. Winzera v ČSSR*, 20. 1. 1971.

¹²¹ Velmi výrazným nástrojem zůstávaly porady velvyslanců a dalších pracovníků zastupitelských úřadů příslušných satelitů v sovětské metropoli. Na určitou změnu koncepce zahraničněpolitické spolupráce SSSR s jeho satelity však poukazuje skutečnost, že např. zastupitelský úřad ČSSR v Moskvě začal touto dobou dostávat instrukce od sovětských diplomatů, které předával dalším československým zastupitelským úřadům, především v rozvojových zemích. Ty na rozdíl od předcházející éry přímo zmocňovaly k realizaci konkrétních zahraničněpolitických kroků. Sovětské satelity se tedy stále více stávaly prostředníky a nástrojem zahraniční politiky Kremlu. Tamtéž, f. PK 1953-1989, kat.č. 632, k.č. 145, č.j. 026.550/71-1, *Rozbor zpravodajské činnosti ZÚ Moskva k otázkám zahraniční politiky a návrhy na zdokonalení činnosti v této oblasti*, 8.2. 1972; tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 2, č.j. 021.226/71-1, *Zpráva o plnění hlavních úkolů vyplývajících ze spojenecké smlouvy se SSSR*, 17. 6. 1971.

¹²² Koordinace politiky států východního bloku v otázce KBSE rozhodně neprobíhala pouze na schůzkách Varšavské smlouvy, ale rovněž na četných bilaterálních jednáních. JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 75.

¹²³ SSSR kvitoval především podpis velmocenské dohody o statutu Západního Berlína a úspěšná jednání Brežněva s Brandtem a francouzským prezidentem Georgesem Pompidouem.

¹²⁴ Výjimku v Severoatlantické alianci představovala Francie.

navracela k nepříliš operativnímu formátu známému z Chruščovovy éry. Namísto skutečného řešení aktuálních problémů se omezovala na prezentaci předem dojednaných iniciativ a stanovisek. Moskva se multilaterální spolupráci ve východním bloku zcela nebránila. Přenášela ji však na nižší úroveň. Členové paktu měli například vzájemnou kooperaci zintenzivnit v rámci nově zřízených expertních skupin k dílčím mezinárodním problémům.¹²⁵

Stagnující efektivitu politických struktur Varšavské smlouvy potvrdilo i následující zasedání Politického poradního výboru, které proběhlo v lednu 1972 v Praze. Z jednání disponujeme stenografickým záznamem, což není pro danou dobu typické. Díky tomu lze velmi dobře analyzovat skutečný charakter schůzky. Agendu opět předem odsouhlasili straničtí vůdci na svém setkání ve Varšavě v prosinci předchozího roku. V praxi však šlo jen o formální zmocnění SSSR k přípravě veškerých materiálů, které byly následně rozeslány členskými státy k formálnímu schválení.¹²⁶ Minimálně v případě NDR se Moskvou připravenými dokumenty zabývalo celé politbyro, které následně instruovalo východoněmeckou delegaci, jaké změny se má pokusit do textu prosadit.¹²⁷ Jednalo se však pouze o dílčí, nepříliš významné stylistické úpravy a nepatrné zostření či umírnění dikce dle aktuálních zájmů jednotlivých členů Varšavské smlouvy. Mezi jednotlivými delegacemi kvůli tomu přesto neřídka docházelo k malicherným sporům.¹²⁸ Tato praxe byla typická i v následujícím období.¹²⁹ Finalizací závěrečných prohlášení pak byli na samotné schůzce pověřeni přítomní ministři zahraničních věcí. Alianční sekretariát vykazoval minimální aktivitu. V praxi každá delegace do této pracovní skupiny vyslala svého zástupce. Na jejich činnost pak formálně dohlížel generální sekretář Varšavské smlouvy Firjubin. Schůzka na první pohled zachovávala určité rysy skutečného jednání. O všech předkládaných, byť technických návrzích se hlasovalo. Nezbytný byl souhlas všech členských států paktu.

¹²⁵ NA, f. 1261/0/6, sv. 20, a.j. 20/5, *Informace o nadcházející poradě ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy ve Varšavě ve dnech 30.11.-1.12.1971*, 25. 11. 1971; tamtéž, sv. 25, a.j. 26/info1, *Zpráva o průběhu porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy ve Varšavě ve dnech 30. listopadu – 1. prosince 1971*, 13. 12. 1971. K zásadní aktivizaci činnosti uvedených expertních skupin však došlo až za vlády Brežněvova nástupce Jurije Andropova.

¹²⁶ Meeting of the Political Consultative Committee of the Warsaw Treaty Member-States, Prague, 25-26 January 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18108/ipublicationdocument_singledocument/d411ef76-8567-41fb-ab97-cce6a5d62d87/en/Stenographic_Rec_1972_Eng.pdf [2015-03-01].

¹²⁷ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1375, *Anlage Nr. 1 zum Protokoll Nr. 2/72 vom 18. 1. 1972*; NA, f. 1261/0/6, sv. 27, a.j. 29/1, *Příprava zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 21. 1. 1972.

¹²⁸ NOWAK, J., *Od hegemonii do agonii: upadek Układu Warszawskiego - polska perspektywa*, Warszawa 2011, s. 62.

¹²⁹ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1499, *Komuniqué der Tagung des Politischen Beratenden Ausschusses der Teilnehmerstaaten des Warschauer Vertrages*, 15. 4. 1974.

Obdobně jako v případě setkání ministrů zahraničních věcí probíhala na Politickém poradním výboru rotace předsednictví.¹³⁰

Pražská schůzka potvrzuje, že Moskva touto dobou nehodlala Varšavskou smlouvu využívat jako fórum pro řešení sporů mezi jednotlivými státy své zájmové sféry. Značné rozpory přetrvávaly především v německé otázce. Na západoněmecké straně se totiž výrazně protahovala ratifikace smluv podepsaných v roce 1970 se SSSR a PLR. Tohoto stavu se pokusily využít ČSSR a NDR. Na zasedání hodlaly navrhnout, aby Polsko přece jen při normalizaci vztahů s Bonnem počkalo na splnění jejich požadavků, tedy uznání neplatnosti mnichovské dohody, resp. přijetí NDR za plnoprávného člena OSN.¹³¹ Polské ministerstvo zahraničních věcí se obávalo, že Moskva podlehne tlaku Prahy. Jednání Varšavské smlouvy by využila k vydání směrnice, která by vládě PLR přikázala s navázáním diplomatických styků vyčkat.¹³² Nestalo se tak. Dokončení započatého procesu ratifikace smluv se západoněmeckým státem Kreml považoval za naprostou prioritu. Nehodlal připustit, aby ji cokoliv ohrozilo.¹³³ Mezi potenciálně škodlivé faktory řadil i rozpory mezi členy Varšavské smlouvy. Ačkoliv byla německá otázka ústředním tématem pražského summitu,¹³⁴ Brežněv se příznačně rozhodl řešení konfliktu odložit. Situaci se na oficiálním jednání v rámci aliančních struktur nechtěl zabývat. Raději vyčkal na neformální, nemedializovanou schůzku stranických vůdců, která se v červenci téhož roku uskutečnila na Krymu.¹³⁵

¹³⁰ Meeting of the Political Consultative Committee of the Warsaw Treaty Member-States, Prague, 25-26 January 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18108/ipublicationdocument_singledocument/d411ef76-8567-41fb-ab97-cc6a5d62d87/en/Stenographic_Rec_1972_Eng.pdf [2015-03-01].

¹³¹ BÉKÉS, C., *Studená válka, détente a sovětský blok...*, s. 80.

¹³² JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 69-70.

¹³³ Kreml se z tohoto důvodu například jasně postavil proti spojování ratifikace obou dokumentů se zahájením multilaterálních rozhovorů o přípravě celoevropské konference. NA, f. 1261/0/6, sv. 25, a.j. 26/info1, *Zpráva o průběhu porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy ve Varšavě ve dnech 30. listopadu – 1. prosince 1971*, 13. 12. 1971.

¹³⁴ Rozpor se projevil především v názorech Giereka a Honeckera. První jmenovaný navrhoval, aby po ratifikaci sovětské a polské smlouvy se SRN navázaly diplomatické styky také BLR a MLR, tedy státy, které neměly se západoněmeckým státem žádné nedořešené problémy. Varšavská smlouva pak měla pouze poskytnout dodatečnou podporu ČSSR a NDR při jejich jednání s Bonnem. Honecker proti tomu požadoval, aby Varšavská smlouva jako celek počkala na uznání nulity mnichovské dohody a na vstup NDR od OSN. Meeting of the Political Consultative Committee of the Warsaw Treaty Member-States, Prague, 25-26 January 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18108/ipublicationdocument_singledocument/d411ef76-8567-41fb-ab97-cc6a5d62d87/en/Stenographic_Rec_1972_Eng.pdf [2015-03-01].

¹³⁵ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/612, *Notatka z przebiegu Spotkania I-szych sekretarzy bratnich partii na Krymie /31 lipca 1972/*. Brežněvovi se podařilo přesvědčit Ericha Honeckera, aby navázání diplomatických vztahů Polska s SRN mlčky přešel. Výměnou za to přislíbil, že zajistí, aby zbytek členských států Varšavské smlouvy počkal na přijetí obou německých států do OSN. PLR si tak pojistila potvrzení dřívější výjimky a styky s Bonnem skutečně na podzim 1972 navázala.

Pražské jednání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy v roce 1972 posloužilo především jako příhodná politická zástita pro tehdy probíhající masivní zbrojní programy Spojených ozbrojených sil. Grémium je jednomyslně a bez hlubší debaty posvětilo. Nešlo o ojedinelý postup. Obecně můžeme konstatovat, že na zasedáních Politického poradního výboru se vojenská problematika řešila ve velmi obecné, až vágní rovině. Konkrétní otázky se projednávaly především v rámci aliančních vojenských struktur.¹³⁶

Dosavadní praxe zřetelně ukazovala, že zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy nejsou příliš operativní. Na pražské schůzce se přesto opět objevilo volání po jejich pravidelnějším svolávání. Nový první tajemník ÚV PSDS Edward Gierek v tomto směru navázal na dlouhodobou snahu svého předchůdce. Navrhl, aby orgán zasedal dvakrát ročně. Brežněv se následně dušoval, že všichni členové paktu si zajisté častější politické schůzky ve Varšavské smlouvě přejí. Nabádal je, aby se s návrhem na jejich konání nebáli vystoupit; Moskva je prý vždy ráda podpoří.¹³⁷ Sovětský vůdce v té souvislosti opět zopakoval své smělé vize o budoucnosti paktu - měl představovat spíše politickou než vojenskou organizaci.¹³⁸ Další vývoj ukazuje, že šlo o prázdná slova. Pražská schůzka Politického poradního výboru totiž ve skutečnosti učinila pomyslnou tečku za obdobím zvýšené aktivizace politických struktur Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let. Minimálně část sovětských satelitů přitom nepochybně měla na pokračování dané formy spolupráce zájem. Nedisponovala však jakýmkoliv pákami, jak toho dosáhnout. Ve vágních ustavujících dokumentech Varšavské smlouvy totiž chybělo bližší vymezení, za jakých podmínek jsou její jednání svolávána. V březnu 1972 se tak například Jędrychowski a jeho východoněmecký protějšek Oskar Fischer shodli, že by bylo účelné uskutečnit setkání ministrů zahraničních věcí. Bezprostředně po západoněmecké ratifikaci smluv se SSSR a PLR měl koordinovat další postup paktu v německé otázce.¹³⁹ Poradu však Moskva odsouhlasila až počátkem roku 1973.

¹³⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, *Překlad usnesení států-účastníků Varšavské smlouvy, přijatého na zasedání Politického poradního výboru 26. ledna 1972*; tamtéž, *Spolupráce s armádami Varšavské smlouvy – usnesení Politického poradního výboru z 26.1. 1972*, 27.10. 1973.

¹³⁷ Meeting of the Political Consultative Committee of the Warsaw Treaty Member-States, Prague, 25-26 January 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18108/ipublicationdocument_singledocument/d411ef76-8567-41fb-ab97-cce6a5d62d87/en/Stenographic_Rec_1972_Eng.pdf [2015-03-01].

¹³⁸ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 42.

¹³⁹ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 639, k.č. 146, č.j. 010.441/72, *Zpráva o stavu přípravy a svolání celoevropské konference o bezpečnosti a spolupráci a o úkolech FMZV*, 18. 4. 1972.

Od poslední podobné konzultace v rámci Varšavské smlouvy tehdy uplynulo 14 měsíců. Šlo přitom o poslední alianční setkání ministrů zahraničních věcí na téměř další tři roky.¹⁴⁰

Při absenci klíčových sovětských dokumentů můžeme jen stěží odpovědět na otázku, jaké důvody stály za rozhodnutím Moskvy politickou spoluprací ve Varšavské smlouvě opět utlumit. Nedá se přitom v žádném případě tvrdit, že by pro konzultace chyběla vhodná agenda. Helsinský proces a détente naopak nabíraly na intenzitě. Dodejme, že nešlo o celkové zmrazení schůzek, ale pouze jejich přenesení na jiná fóra, například na zmíněná krymská letní setkání. Těžiště aliančních politických konzultací se přesunulo na nižší úroveň, především na zasedání náměstků ministrů zahraničních věcí. Kreml k nim zaujal vstřícnější postoj. V jistých případech dokonce neváhal vyslyšet apely svých satelitů k jejich svolání. Z polské iniciativy se tak například v květnu 1973 uskutečnila schůzka náměstků v Moskvě. Spíše však šlo o souhru okolností. Kreml pouze využil nabízenou příležitost; sám totiž touto dobou uznal za potřebné členy paktu instruovat, že Varšavská smlouva musí zajistit, aby se na pořad helsinské konference v žádném případě nedostala palčivá otázka odzbrojení. Mohla by totiž summit zablokovat. Uskutečnění veškerých schůzek Varšavské smlouvy, během kterých mohly sovětské satelity doufat, že se jim do společné linie podaří alespoň částečně prosadit vlastní zájmy,¹⁴¹ tedy podléhalo pouze vůli Moskvy.

Za ústupem od soustavnějších konzultací zastřešených Varšavskou smlouvou na vyšší úrovni můžeme hledat změnu taktiky Kremlu v přístupu k détente. USA i SSSR totiž stále více projevovaly zájem o klíčových otázkách jednat samostatně, nikoliv na bázi bloků. To dobře dokumentuje i podoba Moskvou iniciované dohody o odvrácení jaderné války, která byla v červnu 1972 uzavřena během Brežněvovy návštěvy USA pouze mezi supervelmocemi, nikoliv na úrovni NATO a Varšavské smlouvy. Generální tajemník ÚV KSSS v roce 1973 hodlal instruovat stranické vůdce států východního bloku, jakým směrem se má jejich zahraniční politika dále ubírat. K tomuto účelu však již ne zvolil Varšavskou smlouvu, ale

¹⁴⁰ Tvzení Anny Locher, že ministři zahraničních věcí se v rámci Varšavské smlouvy scházeli v letech 1969-1976 téměř každoročně, tak není příliš přesné. Srov. LOCHER, A., *Shaping the Policies of the Alliance – The Committee of Ministers of Foreign Affairs of the Warsaw Pact, 1976-1990*, 2001, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_cmfa/cmfa_intro.cfm?navinfo=15699 [2015-03-01].

¹⁴¹ NDR se například dožadovala častějších jednání náměstků ministrů zahraničních věcí. Schůzky Varšavské smlouvy totiž východoněmeckému státu skýtaly jednu z mála příležitostí, jak se v mezinárodní politice vůbec angažovat. Report on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 21. 5. 1973, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17337/ipublicationdocument_singledocument/4ae29316-b523-45ab-92ea-917f86dc216d/en/730521_Report_E.pdf [2015-03-01].

raději opět uspořádal neformální poradou na Krymu.¹⁴² Gromyko touto dobou členské státy paktu ujist'oval, že Moskva nadále s multilaterálními konzultacemi počítá. Jejich rámec však zůstával otevřený.¹⁴³

Do helsinské konference se uskutečnilo již jediné zasedání Politického poradního výboru. Varšavská schůzka ve dnech 17.-18. dubna 1974 definitivně vymezila způsob práce tohoto grémia, který se až do Brežněvovy smrti již výrazněji nezměnil. Předně je nutné konstatovat, že ve svolávání schůzek nejvyššího orgánu paktu do této doby nepanovala jakákoliv systematičnost. Brežněv v první polovině 70. let jednoduše čas od času dospěl k názoru, že je účelné zasedání uspořádat. V tomto ohledu reflektoval apely ostatních stranických vůdců jen velmi omezeně.¹⁴⁴ Varšavské setkání tak zahájilo praxi, dle níž byl Politický poradní výbor svoláván ve dvouletých intervalech. Nešlo již o skutečné jednání, na němž by se klíčové mezinárodní otázky řešily v pravém slova smyslu. Agendu schůzky i charakter závěrečných materiálů v praxi definoval sám Brežněv.¹⁴⁵ To odráželo jeho tehdejší dominantní pozici ve formulování sovětské zahraniční politiky.¹⁴⁶ Pozvánky, vymezující i jednotlivé body jednání, vůdcům zbylých členských států Varšavské smlouvy rozeslala hostitelská strana. Šlo však o naprostou formalitu.¹⁴⁷

Na programu varšavského jednání Politického poradního výboru byly další postup v otázce evropské bezpečnosti a détente, příprava oslav dvacátého výročí založení paktu a zpráva hlavního velitele Jakubovského o práci Spojeného velení.¹⁴⁸ Poslední bod byl jako

¹⁴² Na jednání se v méně formální atmosféře než při oficiálních schůzkách Varšavské smlouvy probíraly aktuální zahraničněpolitické i hospodářské otázky. AAN, f. PZPR KCW, XIA/404, *Stenogram narady aktywu partyjnego poświęconej spotkaniu Krymskiemu przywódców krajów socjalistycznych*, 3. 7. 1973.

¹⁴³ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/111, kr.1, č.j. 024006, *Informace o návštěvě gen.taj. ÚV KSSS L.Brežněva v USA a Francii, přednesená čl. PB ÚV KSSS a min.ZV SSSR A.A. Gromykem*, 26. 7. 1973.

¹⁴⁴ Edward Gierek, který hodlal polské zájmy ve Varšavské smlouvě prosazovat právě na často svolávaných kolektivních jednáních, během své návštěvy Moskvy koncem roku 1973 přednesl i návrh na svolání Politického poradního výboru. Dodal, že stejný zájem projevil dříve také János Kádár. Sovětský vůdce stručně konstatoval, že je skutečně třeba aktuální mezinárodní situaci konzultovat. Konkrétní schůzku však nepřislíbil. AAN, f. PZPR, XIV/591, *Informacja o przebiegu i rezultatach rozmów tow. Gierka z tow. Leonidem Brežniewem v Moskwie*, 29. 12. 1973; tamtéž, s. XIB/126, *Tezy do rozmów z towarzyszymi radzieckimi*, nedatováno 1973.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. XIA/587, *Postanowienie Biura Politycznego KC PZPR*, 9. 3. 1974.

¹⁴⁶ Brežněv touto dobou již určoval hlavní linii sovětské politiky. Nekoncentroval však neomezenou moc a v rámci politbyra neusiloval o diktátorské či despotické postavení. Nejužší vedení KSSS zůstávalo organizováno a v praxi též fungovalo na kolektivní bázi. Brežněv se na rozdíl od Chruščova nepasoval v mnohých oblastech do role odborníka. Naslouchal radám svých spolupracovníků. Dovoloval jim, aby mu oponovali a nesouhlasili s jeho názory. Srov. BACON, E., *Reconsidering Brezhnev*, in: BACON, E.; SANDLE, M. (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 14-15.

¹⁴⁷ BArch, DY 30/2351, Dopis I. tajemníka ÚV PSDS prvnímu tajemníkovi ÚV SED E. Honeckerovi, 23. 3. 1974.

¹⁴⁸ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 24. 4. 1974.

obvykle projednán velmi letmo.¹⁴⁹ Pokračovala v roce 1972 započatá praxe, kdy všechny delegace fakticky souhlasily s Brežněvovým hodnocením mezinárodní situace a návrhy dalšího postupu Varšavské smlouvy v helsinském procesu či vídeňských odzbrojovacích jednáních. Projevy ostatních vůdců žádné klíčové informace či nové podněty nepřinášely.¹⁵⁰ Jediným "zpestřením" jinak dle předem napsaných not probíhajícího jednání tak byl nečekaný verbální útok Ericha Honeckera a Edwarda Giereka na rumunskou politiku, který vyústil v hádku s Nicolae Ceaușescem. Událost, jak bude podrobněji vyloženo na kapitole věnované rumunské otázce, však rovněž žádný podstatnější výsledek nepřinesla.¹⁵¹

V centru pozornosti stál Brežněvův projev. Jeho teze se v praxi staly směrnicí pro další postup sovětských satelitů v mezinárodních otázkách.¹⁵² Podpory, včetně rumunské delegace, se konečně dočkalo posílení úlohy paktu při vypracovávání a koordinaci společné zahraničněpolitické linie. To se týkalo především formalizace konzultačních mechanismů. Dané úvahy konkretizoval János Kádár. Politický poradní výbor se dle maďarského názoru měl scházet pravidelně jednou ročně. Doplnit ho měly systematické porady ministrů zahraničních věcí a jejich náměstků. Brežněv nicméně spolupráci mezi socialistickými zeměmi rozhodně nehodlal omezovat pouze na členské státy Varšavské smlouvy. Kladl tak

¹⁴⁹ Jakubovskij v zásadě obecně informoval o realizaci vojenských usnesení přijatých Politickým poradním výborem v letech 1969 a 1972. Konstatoval, že dvoustranné protokoly o vyčleňování vojsk členských států do sestavy Spojených ozbrojených sil jsou plněny. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.8, p.č.41, č.j.39033, *Informace členů Kolegia ministra národní obrany o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno 1974.

¹⁵⁰ Husák pouze ocenil diplomatickou aktivitu spojenců z Varšavské smlouvy při jednání o uzavření smlouvy ČSSR s SRN. Rovněž vyjádřil vděčnost za úlohu paktu při obraně socialismu v ČSSR. Podpořil veškeré plány na další rozvoj paktu, přičemž toto zdůvodňoval klišovitým vychvalováním Varšavské smlouvy jako garanta míru v Evropě. Podobně obsahově chudý rozměr mělo i Kádárovo vystoupení. Rozhodující úlohu v obratu ve studené válce přičetl spolupráci ve Varšavské smlouvě a iniciativní mírové politice SSSR. Ve stejném duchu řečnil také bulharský diktátor Živkov. NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Vystoupení s. G. Husáka na poradě politického poradního výboru Varšavské smlouvy 17. dubna 1974*; tamtéž, *stručná charakteristika vystoupení vedoucích jednotlivých delegací na zasedání politického poradního výboru*, 24. 4. 1974.

¹⁵¹ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 24. 4. 1974.

¹⁵² Brežněv obšírně hovořil o sovětském pohledu na tehdejší mezinárodní situaci. Ústřední bod jeho projevu pochopitelně tvořil helsinský proces. V té souvislosti deklaroval, že cílem je především uznání hranic v Evropě. Nehodlal připustit, aby Závěrečný akt zakládal rámec pro západní propagandistickou činnost vedoucí k podkopávání socialistické ideologie ve státech východního bloku. Sovětský vůdce v rámci posilování důvěry mezi Východem a Západem rovněž připustil možnost vzájemného oznamování velkých vojenských manévrů a výměny pozorovatelů na nich. Odmítal však takový rozsah, který by NATO poskytl podrobné informace o dislokaci a bojové přípravě vojsk Varšavské smlouvy. Jednalo se o pochopitelný postoj vycházející z tehdejší strategických představ. Podle nich měl jaderný úder nepřítele mířit právě na velká seskupení východoevropských vojsk.

důraz na prohlubování započaté spolupráce s Kubou, Severním Vietnamem, KLDK, Mongolskem a případně i s Jugoslávií.¹⁵³

Sovětský vůdce si v souvislosti s blížícím se dvacetiletým výročím existence Varšavské smlouvy neodpustil bilancování. Velmi pozitivně hodnotil proměnu, kterou pakt za dobu jeho působení v čele KSSS prošel. Akcentoval význam jeho výzev pro posun mezinárodní situace. Nešlo o pouhé propagandistické prohlášení. Alianční politické struktury se skutečně staly důležitým nástrojem Moskvy v prosazování jejích zahraničněpolitických iniciativ na mezinárodním kolbišti. Brežněv za hlavní úspěchy Varšavské smlouvy označil zabránění vzniku spojených jaderných sil NATO, proměnu zahraniční politiky SRN a upevnění pozice NDR jakožto nezávislého suverénního státu. Konstatoval, že v reálu se podařilo dokončit poválečné urovnání v Evropě a fakticky vyřešit veškeré problémy původně spojované s mírovou smlouvou s Německem i bez jejího reálného uzavření. Generální tajemník ÚV KSSS si tak pochvaloval, že prakticky vše, o co v posledních letech prohlášení Politického poradního výboru usilovala, bylo splněno.¹⁵⁴ Varšavská smlouva se v daných otázkách skutečně angažovala. Zdůrazněme však, že její role se omezovala na zastřešování sovětské politiky. Na tom nic nezměnil ani fakt, že v mnoha případech jednotná linie Varšavské smlouvy alespoň částečně reflektovala i zájmy ostatních členských států. Jednalo se v zásadě o sovětské úlitby a snahu zachovat ve své zájmové sféře klid.

Relativně umírněný projev Brežněva reflektující především úspěchy v *détente* se příliš nepromítl do poměrně ostrého závěrečného komuniké varšavské schůzky. Dokument ideologickým frázovitým slovníkem varoval před odpůrci *détente*, "*imperialisty*" a "*militaristy usilujícími o aktivizaci NATO*" a hovořil o "*stoupencích studené války*" na Západě. Sám se přitom paradoxně v četných pasážích svou dikcí navracel ke studenoválečné rétorice Varšavské smlouvy známé z Chruščovovy éry. Zároveň apeloval na západní politiky, aby se připojili k úsilí o úspěch nadcházející celoevropské bezpečnostní konference. V této souvislosti nebylo opomenuto zdůraznit, že právě Varšavská smlouva od svého založení o svolání takové summitu usilovala. Dokument také nekonkrétně oznamoval nadcházející posílení politického rámce paktu.¹⁵⁵ Hlavní orgán Varšavské smlouvy se jako již v minulosti

¹⁵³ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 24. 4. 1974; tamtéž, *stručná charakteristika vystoupení vedoucích jednotlivých delegací na zasedání politického poradního výboru*, 24. 4. 1974; tamtéž, *Vystoupení s. L.I. Brežněva na poradě politického poradního výboru Varšavské smlouvy 17. dubna 1974*.

¹⁵⁴ Tamtéž, *Vystoupení s. L.I. Brežněva na poradě politického poradního výboru Varšavské smlouvy 17. dubna 1974*.

¹⁵⁵ Tamtéž, *Komuniké ze zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, nedatováno.

vyjádřil navzdory evropské působnosti paktu i k dění v jiných oblastech světa. Vydal tak samostatné deklarace k situaci ve Vietnamu, na Blízkém východě a v Chile.¹⁵⁶ Sovětské vedení navíc zamýšlelo v závěrečných dokumentech tvrdě zaútočit na Čínu. Peking vinilo z uzavření tajné dohody s NATO. Ostrou deklaraci odsuzující Čínu ale zablokovalo Rumunsko.¹⁵⁷

Ceaușescu naopak neúspěšně prosazoval, aby dokument zopakoval výzvu k současnému rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy. Takový scénář Brežněv odmítl. Během přípitku naopak zdůraznil, že při absenci odzbrojovací dohody je nutné obranyschopnost Varšavské smlouvy nadále posilovat. Proti tomuto výkladu nakonec neprotestoval ani první tajemník Výkonného výboru RKS.¹⁵⁸

Vznik Výboru ministrů zahraničních věcí a spojeného sekretariátu

Průběh schůzek Politického poradního výboru v reálu ztrácel na přínosnosti. Jejich význam však byl čím dál tím víc uměle zveličován; adorování jejich přínosu se stávalo pro vrcholné představitele států východního bloku normou. V období mezi jednotlivými zasedání je při mnoha příležitostech akcentovali jako důkaz jednoty socialistických zemí. Sovětský svaz pak své satelity ujišťoval, že v rozhovorech s USA vychází právě ze závěrů dokumentů kolektivně odsouhlasených nejvyšším orgánem Varšavské smlouvy.¹⁵⁹ Většinou šlo o naprosto prázdné fráze bez jakéhokoliv konkrétního obsahu.

Do čela snah pozvednout spolupráci ve Varšavské smlouvě na vyšší úroveň se postavilo především Polsko pod vedením nového prvního tajemníka ÚV PSDS Edwarda Gierka. Toho do pozice vynesly rozsáhlé sociální nepokoje, které na sklonku roku 1970 vypukly na polském baltském pobřeží. Vyústily v podstatnou obměnu stranického vedení, zahrnující i vynucené odstoupení Władysława Gomułky. Dodejme, že dění v PLR Moskva samozřejmě bedlivě sledovala. Bouře se však týkaly vnitropolitických a především hospodářských problémů. K výraznějším projevům antisovětiismu či zpochybňování členství

¹⁵⁶ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1499, *Anlage Nr. 2 zum Protokoll Nr. 14/74 vom 15. 4. 1974.*

¹⁵⁷ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 43.

¹⁵⁸ Výkonný výbor představoval v rumunském prostředí analogický orgán k politbyru či předsednictvu ústředního výboru v ostatních státech východního bloku. NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 24. 4. 1974.

¹⁵⁹ AAN, f. PZPR, XIV/592, *Řeč prvního tajemníka ÚV PSDE E. Gierka na ambasádě PLR v Moskvě za přítomnosti generálního tajemníka ÚV KSSS L. Brežněva a sovětského premiéra A. Kosygina*, 17. 12. 1974; *Tamtéž*, s. XIA/600, *ИНФОРМАЦИЯ о переговорах Й.И. Брежнева, Н.В. Подгорного, А.Н. Косыгина и А.А. Громыко с президентом США Р. Никсоном и государственным секретарем США Г. Киссинджером, находившимися в Советском Союзе с 27 июня по июлю 1974 г.*

země ve Varšavské smlouvě nedocházelo.¹⁶⁰ Brežněv se ostatně snažil za každou cenu zabránit tomu, aby si stabilizace situace vyžádala vyslání vojsk SSSR či dokonce dalších států Varšavské smlouvy. Od zásahu v ČSSR uplynuly pouhé dva roky. Opakovaná vojenská intervence ve východním bloku by mohla mít negativní mezinárodní důsledky pro SSSR i celé komunistické hnutí.¹⁶¹ Gierek se krátce po svém nástupu přesto pro všechny případy snažil Kreml rychle přesvědčit o naprosté loajalitě nového vedení PSDS. Z tohoto důvodu pochopitelně akcentoval nutnost orientace Polska na Sovětský svaz.¹⁶² Nový šéf polských komunistů tak během návštěvy Moskvy počátkem ledna 1971 Leonida Brežněva mimo jiné ujistil, že nemá ambice provádět samostatnou zahraniční politiku.¹⁶³ Dušoval se, že PLR ji bude koncipovat především na základě sovětského kurzu. Její obsah hodlala nadále konzultovat jak bilaterálně s Kremlem, tak s dalšími státy východního bloku v rámci organizace Varšavské smlouvy.¹⁶⁴ Sovětský vůdce naopak vstřícně ocenil, že polská

¹⁶⁰ Českoslovenští diplomaté považovali absenci protisovětských vystoupení za klíčový rozdíl oproti studentským bouřím, které Polsko zasáhly v březnu 1968. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 79, sign. 016/311, kr. 9, č.j. 021181, *Příčiny vzniku politickej krízy v PLR a hodnotenie súčasnej politickej situácie*, 22. 2. 1971. Skutečnost, že se nedemonstruje proti socialismu jako takovému ani polské zahraničněpolitické orientaci zdůrazňoval na stranickém plénu i člen politbyra PSDS Stanisław Kociolek. Stenogram VII plenum KC PZPR z 20 grudnia 1970 r. (fragmenty), in: DOMAŃSKI, P., (ed.) *Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970*, London 1991, dok.12, s. 107.

¹⁶¹ Sovětské direktivy z toho důvodu jednoznačně požadovaly uklidnění situace a zavedení pořádku vlastními silami. Nutno dodat, že Gomuškou vydaný rozkaz k použití síly sovětské vedení plně respektovalo. Politbyro KSSS přesto volalo po politických opatřeních a stabilizaci situace bez extrémního krveprolití. Možností zahraničního vojenského zásahu se polské politbyro zabývalo 19. prosince. Tajemník ÚV PDSZ Zenon Klizsko oznámil, že země čelí situaci, kdy bude možná nutno požádat o pomoc sovětskou armádu. Polské vedení přitom o opakování československého scénáře vůbec neuvažovalo. Premiér Józef Czyrankiewicz takovou variantu s odkazem na svou diskusi s generálním tajemníkem ÚV KSSS odmítl. Zdůraznil, že žádný sovětský voják nepřekročí polské hranice bez dohody mezi sovětským a polským vedením. O řešení na bázi Varšavské smlouvy se nejednalo vůbec. Ministr obrany Wojciech Jaruzelski však politbyru tlumočil obsah svého nedávného rozhovoru se svým sovětským protějškem. Grečko vzkázal, že Kreml rozhodně netrvá na nasazení armády, ale naopak preferuje politická opatření. Sovětský ministr obrany totiž nehodnotil pozitivně skutečnost, že by druhá největší armáda Varšavské smlouvy střílela do dělníků. V té souvislosti vyjádří obavy z možného oslabení paktu, pravděpodobně jeho propagandistického obrazu. Jaruzelski se následně snažil váhající členy polského politbyra přesvědčit k nenásilnému postupu, v praxi obměně stranického vedení, tvrzením, že PLA není ve stavu, aby v případě podstatného zhoršení situace mohla zajistit v hlavním městě pořádek. DOMAŃSKI, P., c. d., s. iv-v; Protokół nr 19 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR w dniu 19 grudnia 1970 r. - godz. 14.20, in: tamtéž, dok. 11, s. 86; KOSMAN, M., *Los Generala. Wokół medialnego wizerunku Wojciecha Jaruzelskiego*. Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 95.

¹⁶² AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 79, sign. 016/311, kr. 9, č.j. 020.947/72-2, *Sprava o polsko-sovietskykh vzťahoch za rok 1971*, 7. 2. 1972.

¹⁶³ FRISZKE, A., *Polska Gierka*, Warszawa 1995, s. 25.

¹⁶⁴ Prakticky stejné fráze prezentoval Gierek i při svých prvních cestách po sovětských satelitech. Akcentoval polské členství a ochotu spolupracovat ve Varšavské smlouvě. Zároveň ujišťoval, že situace v PLR se výrazně odlišuje od událostí pražského jara. Zdůrazňoval, že postoj stranického vedení byl zcela jiný než v případě nedávného dění v ČSSR a polská armáda si během krize počínala dobře. Obměněné polské vedení navíc o situaci v zemi nadále informovalo velvyslance a vojenské atašé členských států Varšavské smlouvy. Snažilo se také vyslat signál, že jeho politika vůči kapitalistickým státům se nebude odlišovat od spojeneckých zemí. Deklarovalo, že hodlá vycházet ze společné linie Varšavské smlouvy a zároveň má zájem na častých aliančních schůzkách. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/48, *Protokół ze spotkania I sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka i*

diplomacie vychází z jednotné linie paktu. Za viníka nedávných mezinárodních akcí, které Kremlu nebyly příliš pochuti, zcela instrumentálně označil sesazeného Gomulku a jeho cholericou povahu.¹⁶⁵ Výměna na postu prvního tajemníka ÚV PSDS bezprostřední významné změny ve směřování polské zahraniční politiky nepřinesla. I v jejím přístupu k organizaci Varšavské smlouvy počátkem 70. let existovala silná kontinuální linie z minulé dekády. Varšava nadále projevovala zájem na reformě politických struktur paktu.¹⁶⁶ Gierkovo vedení na snahu hájit národní zájmy v rámci Varšavské smlouvy zcela nerezignovalo, přistoupilo nicméně k modifikaci užívaných prostředků.¹⁶⁷

XXIV. sjezd KSSS na jaře 1971 Varšavskou smlouvu proklamativně označil za hlavní koordinační zahraničněpolitický orgán socialistického společenství. V této souvislosti Moskva ocenila reformu jejího vojenského rámce a akcentovala jeho další upevňování. Konstatovala však, že pakt je nutné vnímat nejen ve vojenské, ale především v politické rovině.¹⁶⁸ I na základě tohoto prohlášení polský ministr zahraničních věcí Jędrychowski v červnu 1971 během návštěvy MLR opět hovořil o nezbytnosti dalších změn v organizaci.¹⁶⁹ Deklaroval tím eminentní zájem nového polského vedení se v otázce angažovat. PLR se touto cestou zřejmě snažila čelit dalšímu posilování již tak dominantního postavení Moskvy ve Varšavské smlouvě. Polští zástupci na něj konec konců v neformálních diplomatických rozhovorech se svými protějšky ze států východního bloku touto dobou opatrně upozorňovali.¹⁷⁰ Nejvyšší polské vedení si bylo reálných mechanismů fungování Varšavské smlouvy velmi dobře

prezesa Rady Ministrów PRL tow. Piotra Jaroszewicza z I sekretarzem KC SED tow. Waltrem Ulbrichtem i przewodniczącym Rady Ministrów NRD tow. Willi Stophem, 11. 1. 1971; tamtéž, s. XIA/38, Protokół ze spotkania I sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka i prezesa Rady Ministrów PRL tow. Piotra Jaroszewicza z I sekretarzem KC KPCz tow. Gustavem Husakiem i przewodniczącym rządu CSRS Lubomirem Sztrogalem, 16. 1. 1971; BArch, DY 30/J IV 2/2J/3370, Zpráva zástupce náčelníka HPS PLA O. Korzenieckiego pro vojenské atašé členských států Varšavské smlouvy o nasazení polské armády během demonstrací v prosinci 1970, 8. 3. 1971; tamtéž/3369, Zpráva vedení PSDS o aktuální politické a hospodářské situaci v PLR, 8. 3. 1971.

¹⁶⁵ Tato obecná fráze ve skutečnosti znamenala, že Moskva nemá navzdory Gomulkovým samostatným zahraničněpolitickým akcím s polským kurzem výraznější problém. Brežněv měl na zřejmě mysli především z pohledu Moskvy přespřílišné angažmá PLR v německé otázce a v procesu svolání celoevropské bezpečnostní konference. Protokół z rozmowy Edwarda Gierka z Leonidem Brežněvem w Moskwie, dnia 5 stycznia 1971 r., in: *Tajne dokumenty Biura Politycznego*, dok. 13, s. 126.

¹⁶⁶ JARZĄBEK, W., *Poland in the Warsaw Pact...*

¹⁶⁷ Hlavním bezprostředním cílem zahraniční politiky Gierkova vedení zůstávalo úspěšné dokončení normalizace vztahů se SRN. To předpokládalo bezproblémovou ratifikaci vzájemné smlouvy. BArch, DY 30/J IV 2/2J/3369, Zpráva vedení PSDS o aktuální politické a hospodářské situaci v PLR, 8. 3. 1971; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 79, sign. 016/311, kr. 9, č.j. 025998, *Správa o vývoji vnútropolitckej situácii v PER v roku 1969-1970, zahraničnej politiky PLR a rozvoja čsl.-polskej spolupráce vo všetkých oblastiach*, 28. 10. 1971.

¹⁶⁸ Tamtéž, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 023.940/71-1, *Politická zpráva ZÚ Moskva č. 10 o výsledcích XXIV. sjezdu KSSS*, 22. 7. 1971.

¹⁶⁹ Tamtéž, i.č. 58, sign. 015/311, kr. 5, č.j. 023483, *Výsledky návštěvy polské delegace na nejvyšší úrovni a ministra zahraničních věcí PLR a MLR*, 28. 6. 1971.

¹⁷⁰ Tamtéž, i.č. 79, sign. 016/111, kr. 1, č.j. 025.103/71-2, *Informácia o výhľadovom zameraní polskej zahraničnej politiky*, 11. 10. 1971.

vědomo. Není proto pravděpodobné, že by si od reformy politických struktur Varšavské smlouvy slibovalo zásadní prolomení sovětské hegemonie. Usilovalo pouze o dílčí úpravy směřující k mírnému posílení polské suverenity. Zakotvení pravidelných schůzek mohlo z pohledu PLR alespoň částečně zlepšit podmínky pro soustavnější, organizovanější snahu prosazovat své zájmy do oficiálně odsouhlasené jednotné linie paktu. Teoreticky rovněž otevíralo i nepatrnou šanci upravovat některé pro Polsko ne zcela příhodné záměry Moskvy. Ve Varšavské smlouvě totiž byly prakticky veškeré dokumenty přijímány striktně na základě jednomyslnosti. Pokud chyběl souhlas byť jediné delegace, příslušná deklarace nemohla být oficiálně jménem paktu prezentována.¹⁷¹ Tato skutečnost poskytovala členským státům určitý, ačkoliv silně omezený prostor k manévrování a prosazování vlastních zájmů. Dokumenty Politického poradního výboru a později i dalších orgánů paktu navíc měly na rozdíl od bilaterálních jednání do značné míry závazný charakter.¹⁷² Pokud se do nich sovětským satelitům podařilo zakomponovat i vlastní cíle, nejenže je to zmocňovalo k jejich naplňování, ale zároveň byla zajištěna alespoň elementární podpora dalších států bloku.

Jak blíže rozebereme v nadcházející kapitole, výše naznačená polská strategie se musela nevyhnutelně střetnout s rumunským přístupem. Gierkovo i Ceaușescovo vedení přitom sledovaly v zásadě stejný cíl: posílení svého postavení na mezinárodní scéně. Lišily se však v míře svých nároků i ve zvolené taktice. Polsko se snažilo dosáhnout pouhého rozšíření možností zasazovat svá stanoviska do společné linie Varšavské smlouvy a za tímto účelem podporovalo reformu jejích politických struktur. Režim Nicolae Ceaușesca měl výrazně vyšší ambice. Jeho dlouhodobým cílem bylo minimalizovat vliv Moskvy na svou politiku. Do této fáze Polsko nikdy nedospělo. Myšlenka koordinované zahraniční politiky bloku prostřednictvím organizace Varšavské smlouvy pro Bukurešť nebyla lákavá. Nabízela totiž výrazně menší prostor, než RSR požadovala. Alianční spolupráci se proto Rumunsko snažilo naopak rozmělnovat, jelikož pro něj představovala přítěž.

Brežněv v létě 1973 na krymském setkání s vůdci států východního bloku nastínil názory KSSS na budoucí úlohu Varšavské smlouvy. Krom dalšího posílení vojenské spolupráce mělo přijít na řadu také prohloubení koordinace zahraniční politiky jejích členů. Tato slova si Gierek zřejmě vyložil jako sovětský souhlas s dlouho odkládanými reformami.

¹⁷¹ ŚLUSARCZYK, J., *Układ Warszawski: Działalność polityczna 1955-1991*, Warszawa 1992, s. 48.

¹⁷² JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 89.

Myšlenky okamžitě vyjádřil podporu, byť konkrétní návrhy zatím neprezentoval.¹⁷³ Gierkův optimismus zřejmě přizpůsobily i Brežněvovy úvahy o možném ustanovení jisté, pro východní blok výhodné formy systému kolektivní bezpečnosti v Evropě.¹⁷⁴ To přitom představovalo leitmotiv původního polského návrhu agendy KBSE, který za pomoci dalších členů paktu Sovětský svaz v roce 1969 zablokoval. Krymské setkání tak povzbudilo polské vedení k akci. Koncem roku 1973 se první tajemník ÚV PSDS v Moskvě jednoznačně stavěl za prodloužení Varšavské smlouvy, jejíž platnost měla v roce 1975 vypršet. V té souvislosti již otevřeně urgoval, aby pakt u příležitosti dvacetiletého jubilea realizoval reformu svých politických struktur.¹⁷⁵ Brežněv na návrh nereagoval. Problému zřejmě nadále nepřikládal větší význam.¹⁷⁶ Na rozdíl od Polska totiž Moskva dlouhodobě pojímala teze o zlepšení politické spolupráce v rámci paktu jako prázdné fráze.¹⁷⁷

Polský vůdce neúnavně akcentoval prohloubení politické spolupráce v rámci Varšavské smlouvy i na již zmíněném zasedání Politického poradního výboru ve Varšavě v dubnu 1974.¹⁷⁸ Tehdy se v této otázce konečně podařil výraznější průlom. Rumunská delegace předběžně souhlasila s vytvořením Výboru ministrů zahraničních věcí, který měl zajistit zkvalitnění dosavadních aliančních konzultací. Rumunsko tak po téměř deseti letech přestalo reformu politického rámce Varšavské smlouvy blokovat.¹⁷⁹ Moskva přesto zůstávala laxní. Od června usilovala o to, aby se otázka nedostávala na oficiální program diplomatických rozhovorů mezi státy východního bloku.¹⁸⁰ Sovětský přístup dobře ilustruje průběh setkání polského diplomata Bogumiła Rychłowského s náměstkem sovětského ministra zahraničních věcí Nikolajem Rodionovem v listopadu 1974. Sovětský představitel

¹⁷³ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/613, *Wystąpienie tow. Edwarda Gierka na spotkaniu I Sekretarzy Komitetów Centralnych partii komunistycznych i robotniczych krajów socialistycznych na Krymie /1973 r./*, nedatováno, zřejmě červenec 1973.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. XIA/404, *Stenogram narady aktywu partyjnego poświęconej spotkaniu Krymskiemu przywódców krajów socialistycznych*, 3. 7. 1973.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. XIV/591, *Tezy do rozmów w Moskwie. II. Sprawy międzynarodowe*, nedatováno, zřejmě prosinec 1973; tamtéž, s. XIB/126, *Tezy do rozmów z towarzyszymi radzieckimi*, nedatováno 1973.

¹⁷⁶ V té souvislosti dodejme, že podle svědectví bývalého polského diplomata J. Nowaka byla krymská setkání zatížena vydatnou konzumací alkoholu. Některým zde proneseným myšlenkám proto není možné přikládat větší relevanci. NOWAK, J. c. d., s. 50.

¹⁷⁷ Frázovitost byla typická i pro popis mnoha dalších aspektů týkajících se Varšavské smlouvy, včetně činnosti Politického poradního výboru. Jeho schůzky se v mezidobí při mnoha příležitostech vyzdvihovaly jako důkaz jednoty socialistických zemí. Pronášené věty však zpravidla postrádaly jakýkoliv konkrétní obsah. AAN, f. PZPR, s. XIV/592, *Řeč prvního tajemníka ÚV PSDE E. Gierka na ambasádě PLR v Moskvě za přítomnosti generálního tajemníka ÚV KSSS L. Brežněva a sovětského premiéra A. Kosygina*, 17. 12. 1974.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. XIA/586, *Projekt wystąpienia I Sekretarza KS PZPR tow. E. Giereka w drugim punkcie DKP*, nedatováno 1974.

¹⁷⁹ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 24. 4. 1974.

¹⁸⁰ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 3, č.j. 018.337/74-1, *Informace o konzultacích mezi FMZV a MID SSSR v roce 1974*, 10. 12. 1974.

tradičně vyjádřil reformě politických struktur paktu podporu. Alibisticky ale dodal, že za stávající mezinárodní situace není možné takto exponovanou otázku otevírat.¹⁸¹ Polští diplomaté přesto svým sovětským protějškům nadále vytrvale navrhovali, aby pakt v rámci oslav 20. výročí své existence slavnostně oznámil reformu.¹⁸² V souvislosti s blížícím se termínem helsinské konference Moskva hodlala Varšavskou smlouvu prezentovat jako mírumilovnou a především politickou organizaci. Souhlas ke změnám tak nakonec vydala.¹⁸³

Reformou politických struktur paktu se ve dnech 29.-30. ledna 1975 zabývala schůzka náměstků ministrů zahraničních věcí v sovětské metropoli. Zcela bezprecedentně se setkání na této úrovni účastnil i generální tajemník Varšavské smlouvy Nikolaj Firjubin. Původní návrh vytvořit u Politického poradního výboru zahraničněpolitickou komisi¹⁸⁴ odmítlo Rumunsko. Namísto toho byl zřízen Výbor ministrů zahraničních věcí.¹⁸⁵ Dosavadní nepřilíh funkční sekretariát Varšavské smlouvy měl projít zásadní proměnou.¹⁸⁶ Kvůli rumunskému odporu se však nepodařilo kompetence obou orgánů specificky vymezit. Zbytek členských států ve snaze zabránit opětovnému zablokování změn souhlasil, aby konkrétní směrnice pro jejich činnost byly definovány až postupně v praxi.¹⁸⁷ Tato skutečnost následně usnadnila Moskvě realizaci záměru, aby vytvoření daných institucí žádné skutečné změny do fungování paktu nevnese.

¹⁸¹ Pilna notatka z rozmowy z wiceministrem Spraw Zagranicznych ZSRR, tow. N.N. Rodionowem w sprawie przygotowań do jubileuszowej sesji DKP UW (Moskwa, dnia 28.XI.1974), 30. 11. 1974, in: *PRL w politycznych strukturach...*, dok. 36, s. 325.

¹⁸² JARZĄBEK, W., *Poland in the Warsaw Pact...*

¹⁸³ Protocol of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 29. 1. 1975, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17368/ipublicationdocument_singledocument/6f4029fa-2bbf-4ab9-9a47-dfff127167b0/en/750129_Protocol_E.pdf [2015-03-01].

¹⁸⁴ Opatření vycházelo z deklarace I. zasedání Politického poradního výboru z roku 1956, podle které mely být vytvořeny zahraničněpolitické komise a stálý sekretariát. Stávající návrh předpokládal, že se komise bude scházet *ad hoc*, minimálně však jednou do roka. Její složení mělo být proměnné - od ministrů zahraničních věcí, přes jejich náměstků po zplnomocněné zástupce. Jednalo se o čistě pomocný orgán Politického poradního výboru. Komise měla především připravovat agendu pro jeho jednání a koordinovat činnost jednotlivých států v rámci společné zahraničněpolitické linie formulované Politickým poradním výborem.

¹⁸⁵ Motivace rumunského jednání zůstává nejasná. Je možné, že se Bukurešť obávala, aby zřízení zahraničněpolitické komise u Politického poradního výboru neposílilo význam hlavního orgánu Varšavské smlouvy.

¹⁸⁶ Z rozhodnutí posledního zasedání Politického poradního výboru měl být dosavadní sekretariát personálně rozšířen. Svou aktivitu nově neměl omezovat pouze na samotné zasedání hlavního orgánu Varšavské smlouvy a nově vytvořeného Výboru ministrů zahraničních věcí. Organizační a technická příprava těchto schůzek přesto nadále zůstávala jeho primárním úkolem.

¹⁸⁷ NA, f. 1261/0/6, sv.144, a.j. 149/2, *Zpráva o výsledcích jednání náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 5. 2. 1975. Sovětský zástupce Rodionov ve své závěrečné řeči Rumunsko za jeho postoje otevřeně kritizoval, ale svůj postup si nechal od ostatních delegací předem odsouhlasit v kuloárech. Report on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 3. 2. 1975, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17364/ipublicationdocument_singledocument/c7b53278-c977-4e11-94ba-aba66db0896a/en/750129_Report_E.pdf [2015-03-01].

Varšavská smlouva ve světle svého XX. výročí

Reforma politického rámce Varšavské smlouvy měla tvořit pouhou součást masivní propagandistické kampaně v souvislosti s dvacátým výročím vzniku organizace. Zdůrazňování politického rozměru paktu ve skutečnosti odráželo tehdejší názor představitelů východního bloku, že aliance za dobu své existence prošla značnou proměnou: Z původně především vojenského nástroje se stala organizace, jejíž výzvy měly na mezinárodní dění nezanedbatelný dopad. Pakt byl proto prezentován jako zcela nový typ spojení, jehož politika nesleduje pouze prospěch členských států, ale má příznivé dopady na celý evropský kontinent. Přípravou této kampaně se kolektivně zabývali náměstci ministrů zahraničí na zmíněné schůzce v Moskvě. Jednalo se o jistý, byť nikterak zásadní posun. Připomeňme, že rozsah předchozích oslav 15. výročí podpisu Varšavské smlouvy direktivně vymezil pouze SSSR.¹⁸⁸

Oslavy se konaly pod heslem "*Varšavská smlouva – pevná záštita socialismu, světového míru a bezpečnosti*". Pochopitelně zdůrazňovaly úsilí paktu o zmírňování napětí, zachování a upevnění světového míru či jeho roli v helsinském procesu, který šel k úspěšnému konci.¹⁸⁹ Kromě marginálních doprovodných opatření¹⁹⁰ měly dle původního scénáře proběhnout také pompézní schůzky. Uvažovalo se o jubilejním XV. zasedání Politického poradního výboru, které by bylo poprvé veřejné. V praxi se mělo opět jednat o typické propagandistické divadlo pro přítomné západní novináře. Návrh totiž zároveň počítal s následným standardně tajným jednáním orgánu. Teprve zde by byla řešena skutečná agenda zahrnující především finalizaci chystané reformy politického rámce paktu. Opomenuty neměly zůstat ani vojenské akce.¹⁹¹ Z původních záměrů však sešlo. Oslavy nakonec proběhly

¹⁸⁸ NA, f. 1261/0/6, sv. 144, a.j. 149/2, *Zpráva o výsledcích jednání náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 5. 2. 1975.

¹⁸⁹ Tamtéž, sv. 150, a.j. 154/25, *Návrh politickoideového pojetí a organizačního zabezpečení hlavních akcí k 20. výročí vzniku Varšavské smlouvy*, 11. 4. 1975.

¹⁹⁰ Výročí měla doprovodit série kulturně-spoločenských akcí. Uvažovalo se rovněž o natočení propagandistického filmu dokumentujícího zásadní mezníky dosavadní činnosti Varšavské smlouvy, pochopitelně hodnocené dle aktuálně platné politické linie. Speciální komise pod vedením SSSR připravila edici dosavadních politických prohlášení orgánů Varšavské smlouvy. Bulharsko pak uspořádalo historické symposium zabývající se vznikem paktu.

¹⁹¹ Původně se předpokládalo uspořádání speciálního zasedání alianční Vojenské rady, série slavnostních schůzí ve štábu Spojených ozbrojených sil a národních armádách, vojensko-vědecké konference, ideologicko-propagandistických setkání za účelem "posílení internacionální družby" a vojenských přehlídek. Většina těchto akcí měla být přenášena televizí a rozhlasem. Striktní oddělení vojenského a politického rámce Varšavské smlouvy, které po roce 1969 nastalo, dokumentovala skutečnost, že přípravy vojenských oslav řídil výhradně štáb Spojených ozbrojených sil. Politické struktury do nich výrazněji nezasahovaly. Přes určitou autonomii vojáci přiznávali v otázce oslav rozhodující kompetence zvláštní komisi ustanovené Politickým poradním výborem v dubnu 1974. NA, f. 1261/0/6, sv. 143, a.j. 146/10, *Zpráva o vyslání čs. delegace na schůzku náměstků ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy v Moskvě 29.1.-30.1. 1975*, 15. 1. 1975; tamtéž, sv. 144, a.j. 149/2, *Zpráva*

ve skromnějším duchu. Masivní vojenskou přehlídku Spojených ozbrojených sil v polské metropoli Moskva zrušila z důvodu blížícího se podpisu Závěrečného aktu KBSE.¹⁹² Nesešel se ani Politický poradní výbor, byť konání schůzky velmi intenzivně prosazoval Edward Gierek.¹⁹³

SSSR oficiálně argumentoval tím, že by jednání Varšavské smlouvy mohlo oddálit úspěšné završení helsinského procesu.¹⁹⁴ Právě důvody je třeba spatřovat jinde. Zřejmě souvisely s prudce se zhoršujícím zdravotním stavem Leonida Brežněva. V průběhu roku 1974 sovětský generální tajemník na dlouhou dobu onemocněl. Musel dokonce zrušit krymské setkání s vůdci států Varšavské smlouvy.¹⁹⁵ V prosinci se jeho zdraví zhoršilo natolik, že se plných padesát dnů neobjevil na veřejnosti. S představiteli členských států paktu¹⁹⁶ se sešel až 18. března 1975 na krátkém mimořádném jednání. Zde stručně poreferoval o nejbližších cílech zahraniční politiky s akcentem kladeným na podpis Závěrečného aktu KBSE. Vysvětlil, že z důvodu zdravotní indispozice se nemohl dění aktivněji účastnit.¹⁹⁷ Tímto fakticky začalo období stagnace Brežněvovy vlády. Generální tajemník ÚV KSSS byl i s ohledem na zhoršující se zdravotní stav stále méně schopen svoji funkci vykonávat. Sovětská politika se pak ve všech směrech stávala méně rozhodnou. Tento stav, který se velmi dobře projevil během polských událostí na počátku 80. let, trval až do Brežněvovy smrti v roce 1982. Nevyhnutelně se projevil v úpadku zahraničněpolitické aktivity východního bloku a tedy i samotné Varšavské smlouvy.¹⁹⁸ Na helsinské konferenci byl Leonid Brežněv koneckonců v tak špatném stavu, že svůj podpis pod Závěrečný akt připojil jen s velkými obtížemi.¹⁹⁹

o výsledcích jednání náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, 5. 2. 1975; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, Výsledky 11. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil a porady vedoucích funkcionářů spojeneckých armád, 25. 11. 1974.

¹⁹² JARZĄBEK, W., *Poland in the Warsaw Pact...*

¹⁹³ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 43.

¹⁹⁴ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/596, *Informacja z rozmów w KC KPZR*, nedatováno, leden- květen 1975.

¹⁹⁵ Ještě v dubnu 1974 na zasedání Politického poradního výboru přítom Brežněv význam neoficiálních krymských schůzek vyzdvihoval a naznačoval, že by se mohly konat častěji. NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Vystoupení s. L.I. Brežněva na poradě politického poradního výboru Varšavské smlouvy 17. dubna 1974.*

¹⁹⁶ Schůzky se demonstrativně nezúčastnil Nicolae Ceaușescu.

¹⁹⁷ Brežněv východoevropským vůdcům rozsah svých zdravotních problémů nepřiznal. Oznamil, že byl pouze přepracován a unaven. Sovětské vedení se rozhodlo o celé věci před veřejností pomlčet. VOLKOGONOV, D., *The Rise and Fall of the Soviet Empire. Political Leader from Lenin to Gorbachev*, London 1998, s. 307-308.

¹⁹⁸ Srov. BAEV, J., *The "Crimean Meetings"...*; TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 87.

¹⁹⁹ V tomto období se Brežněv na jednáních sovětského politbyra neukázal celé týdny až měsíce. Generální tajemník byl poměrně sportovně založený. Tento fakt však vyvažoval silným kouřením. Mnozí jeho blízcí spolupracovníci, včetně Andreje Gromyky, také zpětně poukazovali na Brežněvovo nadměrné pití. Zdravotní obtíže generálního tajemníka nepochybně prohlubovala i jeho nastávající závislost na opiátových sedativech.

Dvacáté výročí Varšavské smlouvy zahájilo praxi setkávání zástupců parlamentů jejích členských států. Původně jednorázovou schůzku navrhlo v rámci přípravy oslav svolat Polsko.²⁰⁰ Moskva souhlasila, jelikož akce v zásadě korespondovala s jejím cílem prezentovat v období bezprostředně před podpisem helsinského aktu Varšavskou smlouvu jako politickou organizaci.²⁰¹ Samotné setkání se uskutečnilo ve dnech 14.-15. května 1975 v polské metropoli. Proběhlo příznačně ve stejném sále sejmu, kde byla podepsána ustavující smlouva. Opět však zaznívaly pouze aktuální situaci poplatné, nikterak zásadní projevy.²⁰² Vesměs akcentovaly obranný charakter Varšavské smlouvy a prosazování mírové politiky v duchu momentální zahraničněpolitické linie Sovětského svazu. Z pochopitelných důvodů nechyběly apely k urychlenému a zdárnému zakončení helsinského procesu. V návaznosti na poslední deklarace Politického poradního výboru došlo ke kritice situace na Blízkém východě a v Chile, či ocenění vojenského vítězství vietnamských komunistů.²⁰³ Posun v zahraniční politice východního bloku odrážející vrchol détente pak plně dokumentovala výzva adresovaná parlamentům všech evropských zemí, aby se svou činností aktivně zapojily do procesu uvolňování napětí a odzbrojení. Proklamovala rovněž údajnou ochotu k současnému rozpuštění obou vojenských bloků. Za tímto účelem měly NATO i Varšavská smlouva nejprve rozpustit své vojenské struktury.²⁰⁴

Schůzka byla i přes svůj v zásadě zanedbatelný přínos hodnocena členskými státy Varšavské smlouvy vyjma Rumunska velmi pozitivně.²⁰⁵ I z tohoto důvodu nakonec převážil

Brežněv totiž trpěl silnou nespavostí. Po roce 1973 si vypěstoval návyk na jednu až dvě tlumící pilulky denně. Občas se však předávkoval, upadl do komatózního stavu a následovalo dlouhé období jeho netečnosti. Dle svědectví šéfa bezpečnosti Kremle V. Medveděva, sovětskému vůdci navíc někdo z členů politbyra doporučil, ať léky užívá v kombinaci s ochucenou vodkou zubrovkou. Tento mix pochopitelně naopak jeho stav dále zhoršoval. Srov. ZUBOK, V. M., *A Failed Empire, The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, University of North Carolina 2007, s. 241, 246; VOLKOGONOV, D., c. d., s. 325; BACON, E., c. d., s. 11.

²⁰⁰ Protocol of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 29. 1. 1975, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17368/ipublicationdocument_singledocument/6f4029fa-2bbf-4ab9-9a47-dfff127167b0/en/750129_Protocol_E.pdf [2015-03-01].

²⁰¹ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 40.

²⁰² Tajemník ÚV KSČ a člen předsednictva strany A. Indra kupříkladu deklaroval, že Varšavská smlouva ve své dvacetileté historii ukázala odhodlání bránit společnými silami nezávislost kterékoliv členské země, nikdy nikoho neohrožovala ani nesloužila k vydírání a k vměšování se do záležitosti jiných zemí. Naopak měla ochraňovat "revoluční vymoženosti dělnické třídy a pracujícího lidu". NA, f. 1261/0/6, sv. 159, a.j. 162/13, *Projev s. Aloise Indry, člena předsednictva ÚV KSČ a předsedy Federálního shromáždění ČSSR na setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy při příležitosti jejího 20. výročí ve Varšavě dne 14. května 1975.*

²⁰³ Tamtéž, *Zpráva o setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy u příležitosti jejího 20. výročí*, 6. 6. 1975.

²⁰⁴ Tamtéž, *Za mír, bezpečnost, spolupráci a sblížení mezi národy Evropy (Závěrečný dokument setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy přijatý dne 15. května 1975).*

²⁰⁵ Odpor RSR demonstrovala snaha její delegace blokovat veškerá tvrzení, že se jednání uskutečnilo v rámci Varšavské smlouvy.

názor, že původně jednorázově zamýšlené setkání zástupců parlamentů se v budoucnu bude konat pravidelně.²⁰⁶ V rámci paktu tak vzniklo nové, byť málo významné politické grémium. Šlo zřejmě o snahu vytvořit další platformu pro prezentování společných mezinárodních výzev států východního bloku. Ta úzce souvisela se zamýšlenou úlohou zastupitelských sborů jednotlivých států v procesu uvolňování napětí. Touto dobou se totiž počítalo, že parlamenty signatářů Závěrečného aktu se budou v nadcházejícím období výrazně angažovat v bilaterálních a multilaterálních jednáních KBSE.²⁰⁷ Schůzky zástupců parlamentů členských států Varšavské smlouvy měly podobně jako další jednání v politických strukturách paktu velmi svázaný průběh. Staly se jen dalším fórem, které poskytovalo multilaterální záštitu aktuálnímu zahraničnímu kurzu Moskvy.

V době podpisu Závěrečného aktu bylo formování politického rámce Varšavské smlouvy definitivně ukončeno. Výsledek téměř dvacetiletého vývoje můžeme z dnešního pohledu označit za žalostný: Zamýšlená aktivizace politických struktur paktu, k níž na přelomu 60. a 70. let na krátký čas došlo, představovala pouze přechodný jev odvíjející se od proměny tehdejší mezinárodní situace. Daný stav jen odrážel celkovou podstatu existence Varšavské smlouvy. Sovětské vedení, které bez jakýchkoliv pochyb představovalo zcela dominantní a rozhodující sílu v organizaci, prakticky po celou dobu přizpůsobovalo její podobu a úlohu svým aktuálním zahraničněpolitickým záměrům. Pro pakt hledalo příhodné uplatnění odpovídající stávající globální situaci. Větší aktivita aliančních politických struktur, jíž se Moskva v roce 1969 rozhodla krátce vyzkoušet, neměla výrazněji změnit skutečný charakter spolupráce, jak se po určitý čas část sovětských satelitů mylně domnívala. To dokumentuje i vlašná podpora Moskvy reformě organizace. Ustanovení skutečně multilaterálních mechanismů ve Varšavské smlouvě SSSR připustit nehodlal. Jak jsme ukázali, ve chvílích, kdy rozsah kooperace začal přesahovat z pohledu Kremlu přijatelnou hranici, podnikl kroky, které činnost paktu opět utlumily.

Varšavská smlouva tak byla Brežněvovým vedením v politické rovině využívána k podobným účelům jako za Chruščovovy éry. Sloužila především jako nástroj zaštitění sovětských zahraničněpolitických iniciativ a výzev. Spolupráce členských států paktu byla pouze výrazně systematičtější a lépe organizovaná. Schůzky zastřešené aliancí se konaly pravidelněji. Nikdy však nenabýly podoby skutečného fóra k řešení závažných otázek a

²⁰⁶ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/596, *Informacja z rozmów w KC KPZR*, nedatováno, leden- květen 1975.

²⁰⁷ NA, f. 1261/0/6, sv. 159, a.j. 162/13, *Zpráva o setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy u příležitosti jejího 20. výročí*, 6. 6. 1975.

problémů. To dokazuje maximální snaha Moskvy předjednat jejich agendu a průběh i neochota využívat je jako reálného nástroje k řešení rozporů mezi státy východního bloku. Sovětskému svazu se na druhou stranu podařilo jeho hlavní záměr. Vnější prestiž Varšavské smlouvy nepochybně vzrostla. Často svolávané schůzky reagující na obdobná zasedání NATO a prezentace nikoliv bezvýznamných mezinárodních iniciativ, především týkajících se helsinského procesu, učinily na počátku 70. let z Varšavské smlouvy nepřehlédnutelnou mezinárodní organizaci. Výzvy paktu byly brány v potaz.

Poté, co se Varšavské smlouvě podařilo vydobýt určitou mezinárodní pozici, se sovětské vedení snažilo tento statut udržet pomocí pravidelných, avšak nikterak frekventovaných schůzek Politického poradního výboru a posléze i nově zřízeného Výboru ministrů zahraničních věcí a setkávání zástupců parlamentů členských států paktu. Tato fóra, jak ukážeme v následujících kapitolách, však v průběhu druhé poloviny 70. let dostávala stále více čistě propagandistický rozměr.

Rumunská otázka v první polovině 70. let

Předchozí výklad naznačil, že jedním z klíčových vnitřních problémů, kterým Varšavská smlouva ve zkoumaném období čelila, byl komplikovaný vztah s Rumunskem. Nešlo o novou situaci. Její kořeny sahaly do první poloviny 60. let. Rumunské vedení se rozhodlo na pozadí probíhající sovětsko-čínské roztržky pragmaticky přehodnotit svůj dosavadní přístup k SSSR a východnímu bloku obecně již v dubnu 1964. Na plénu ÚV Rumunské dělnické strany byla definována "rumunská národní a specifická cesta k socialismu". Jednalo se o poměrně riskantní pokus rozšířit hranice, v nichž může sovětský satelit samostatněji operovat. Tzv. dubnová deklarace vyzvala SSSR, aby ve vztazích s ostatními komunistickými státy respektoval mezinárodní standardy. Tyto tendence ještě zesílily po nástupu Nicolae Ceaușesca do čela rumunské strany v březnu následujícího roku. Rumunští komunisté postupně vytvořili vlastní dogmatismus. Jednalo se o zvláštní nacionalistickou a marxistickou doktrínu, která se stala základem Ceaușescovy osobní moci. Přestože plná nezávislost země na SSSR byla nereálná, rumunští představitelé v následujících letech zdůrazňovali svou distanci od Moskvy.²⁰⁸

Rumunsko se v průběhu 60. let odhodlalo na mezinárodní scéně k několika separátním akcím, které Kreml hodnotil krajně negativně. Připomeňme, že RSR v roce 1967 bez ohledu na další státy východního bloku a absenci souhlasu Moskvy navázala diplomatické vztahy se Západním Německem. Po šestidenní válce naopak na rozdíl od zbytku sovětských satelitů odmítla přerušit styky s Izraelem. RKS²⁰⁹ se fakticky neřídila závěry z porad světového komunistického a dělnického hnutí. Tyto momenty byly Moskvě trnem v oku i na začátku následující dekády.²¹⁰ Specifickou pozici RSR ve východním bloku demonstrovala i její neúčast na potlačení pražského jara. Ceaușescův režim přitom k dění v ČSSR žádné sympatie nechoval.²¹¹

²⁰⁸ Srov. GIURESCU, D. C.; FISCHER-GALATI, S., *Romania. A Historic Perspective*. New York 1998, s. 458-464.

²⁰⁹ Rumunská dělnická strana se v červenci 1965 na svém IX. sjezdu přejmenovala na Rumunskou komunistickou stranu.

²¹⁰ NA, f. 1261/0/6, sv. 12, a.j. 11/info1, *Zpráva o sovětsko-rumunských vztazích*, 13. 9. 1971

²¹¹ K rumunské politice v průběhu roku 1968 srov. RETEGAN, M., c. d.. V rozhovorech s československými představiteli rumunští diplomaté v letech 1968-1969 akcentovali, že RSR se na jednáních o situaci kolem pražského jara nikterak nepodílela, nebyla jakkoliv zapojena do vojenského zásahu a nehodlá se vměšovat do mezinárodních či vnitropolitických problémů, které v souvislosti s intervencí do ČSSR vznikly. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/112, kr. 2, č.j. 020.500/70-2, *RSR – informace o současném stavu a perspektivách čs.-rumunských vztahů*, 3. 6. 1970.

Rumunský postoj k Varšavské smlouvě vycházel z výše uvedené politiky. Jelikož pakt představoval jeden z nástrojů, jejichž prostřednictvím SSSR do řízení své zájmové sféry zasahoval, představy o charakteru spolupráce v aliančním rámci se brzy staly jednou z významných třecích ploch mezi Moskvou a Bukureští. Brežněvovo vedení se po svém nástupu snažilo Varšavskou smlouvu konsolidovat. Chtělo tím zajistit její efektivnější využití ke svým zahraničněpolitickým a vojenským cílům. Ceaușescův režim naopak minimálně v proklamativní rovině akcentoval text ustavující smlouvy hovořící o rozpuštění vojenskopolitických bloků po ustanovení systému kolektivní bezpečnosti.²¹² Do roku 1968 se tento nesoulad mnohdy projevoval vyhoceným vystupováním rumunských představitelů na aliančních schůzkách. Bukurešť se rozsáhlými obstrukcemi snažila především zamezit reformě politických i vojenských struktur paktu.²¹³

Situace se do jisté míry proměnila po invazi do ČSSR. Bukurešť začala alespoň po nějaký čas vnímat SSSR jako hlavní hrozbu pro svou bezpečnost.²¹⁴ V obavách, aby se po Československu nestalo obětí sovětské agrese také Rumunsko,²¹⁵ Ceaușescu na čas své vystupování umínil. V rámci této taktiky v březnu 1969, po více než čtyřech letech obstrukcí, umožnil schválení reformy vojenských statutů Varšavské smlouvy. Na přelomu 60. a 70. let tak Rumunsko vnímalo v souvislosti se svým členstvím ve Varšavské smlouvě dvě bezprostřední hrozby: První vycházela z československé zkušenosti a potenciálního využití aliance k vojenskému zásahu proti vzpurnému Ceaușescovu režimu.²¹⁶ Druhá pramenila z eskalujícího napětí na sovětsko-čínských hranicích. Bukurešť se obávala, aby se Moskva v případě vypuknutí války mezi oběma socialistickými velmocemi nepokusila aktivizovat mechanismus Varšavské smlouvy a zapojit své evropské satelity do bojových operací na

²¹² Článek XI ustavující smlouvy zavazoval členské státy aliance k usilování o vytvoření systému kolektivní bezpečnosti v Evropě. Existence Varšavské smlouvy měla skončit dnem, kdy v platnost vstoupí příslušná celoevropská bezpečnostní dohoda.

²¹³ Více k rumunskému postoji v otázce reformy Varšavské smlouvy v 60. letech RINOVEANU, C., *Rumänien und die Militärreform des Warschauer Paktes*, in: *Der Warschauer Pakt...*, s. 209-224; IONESCU, M. E., *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy*, in: *HaV 2003/3-4*, s. 699-705; BÍLÝ, M., *Počátky pokusu o reformu Varšavské smlouvy v 60. letech 20. století*, in: *Dvacáté století/The Twentieth Century 2011/1*, s. 165-172.

²¹⁴ NÜNLIST, CH., *Cold War Generals: The Warsaw Pact Committee of Defense Ministers, 1969-90*, 2001, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_cmd/introduction.cfm?navinfo=14565 [2015-03-01].

²¹⁵ Na základě dostupných pramenů dnes můžeme konstatovat, že západní úvahy o chystaném sovětském vojenském zásahu v RSR ve druhé polovině roku 1968 a v roce 1969 se nezakládaly na relevantních informacích. BAEV, J., *The Warsaw pact and Southern Tier Conflicts, 1959-1969*, in: *NATO and the Warsaw Pact...*, s. 202.

²¹⁶ Nejužší rumunské vedení zároveň správně konstatovalo, že intervence do ČSSR nebyla oficiálně akcí Varšavské smlouvy jako takové.

Dálném východě.²¹⁷ Dodejme, že tyto obavy se na základě dnes dostupných informací jeví jako přehnané.

Otevřenou distanci od východního bloku a potažmo Varšavské smlouvy si Rumunsko nemohlo dovolit nejen z geopolitických důvodů, ale i s ohledem na své ambiciózní hospodářské plány.²¹⁸ Oficiální postoj RSR k Varšavské smlouvě tedy definovala do značné míry alibistická teze, že existence paktu je přechodnou záležitostí a v souladu s textem ustavující smlouvy je nutné usilovat o rozpuštění všech vojenských aliancí.²¹⁹

Rumunsko v politických strukturách Varšavské smlouvy

Vstřícnější postoj, který Rumunsko po srpnu 1968 k Varšavské smlouvě projevovalo, nepramenil výhradně z obav z možného opakování československého scénáře. Jak jsme ukázali v předchozí kapitole, agendě politických schůzek paktu začala dominovat otázka svolání celoevropské bezpečnostní konference. Politický poradní výbor v březnu 1969 deklaroval v dané problematice přístup, který na první pohled neodporoval hlavním principům rumunského zahraničního kurzu. Ceaușescův režim pozitivně ocenil příslušnou deklaraci nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy volající po svolání konference bez předběžných podmínek. Zdůrazňoval, že tak činí, protože dokument vypracovali kolektivně všichni členové paktu, a odráží tedy i zájmy RSR. Rumunská propaganda v té souvislosti neopomněla oznámit, že iniciativa otevírá novou cestu k rozpuštění vojenských bloků v Evropě.²²⁰ Bukurešť totiž pojímala případnou celoevropskou bezpečnostní konferenci jako fórum, na němž měly participující státy vystupovat jako rovní, suverénní aktéři. Tento přístup korespondoval s rumunskou snahou dále oslabovat vliv Moskvy na svou politiku.²²¹ Ve svolání konference navíc Rumunsko spatřovalo možnost jak prohlubovat korektní vztahy se

²¹⁷ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 42, č.j. 023.383/69-2, *K současnému vývoji vztahů mezi Rumunskou socialistickou republikou a členskými státy Varšavské smlouvy*, 16. 6. 1969.

²¹⁸ Více PECH, R., *Rumunsko let sedmdesátých – od liberalismu k represí*, in: *Slovanský přehled* 1992/3, s. 271.

²¹⁹ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 42, č.j. 022.229/69-2, *Ohlas v RSR na budapeštské zasedání PPV VS*, 16.4. 1969.

²²⁰ Tamtéž, *Ohlas v RSR na budapeštské zasedání PPV VS*, 16. 4. 1969; tamtéž, č.j. 023.010/69, *Mimořádná politická zpráva k ohlasům na budapeštskou Výzvu členských států Varšavské smlouvy*, 30. 5. 1969. Rumunská teze o rozpuštění vojenských bloků v souvislosti s celoevropskou bezpečnostní konferencí příliš nerezonovala ani ve státech NATO. Především menší členové Severoatlantické aliance se nechali slyšet, že se jedná o perspektivní možnost, která však zdaleka není na pořadu dne. Naopak v souvislosti s invazí do ČSSR zaznívaly názory, že tato akce pouze potvrdila oprávněnost existence NATO jakožto garanta nezávislosti malých evropských zemí.

²²¹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle...*, s. 40.

Západem, o což se snažilo již od poloviny 60. let.²²² Posílení spolupráci mezi bloky dokonce považovalo za nejdůležitější aspekt případné bezpečnostní konference. SSSR a ty státy Varšavské smlouvy, které neměly vyřešené územní otázky se Západním Německem, přitom usilovaly především o bezpečnostní garance.²²³

Jak jsme uvedli v předchozí kapitole, politické schůzky Varšavské smlouvy se v roce 1969 v souvislosti s novými mezinárodními výzvami začaly konat mnohem častěji. Rumunská participace na nich nebyla zcela bezkonfliktní. Delegace RSR se jako již v minulosti snažily zajistit, aby jednání nepřekračovala rámec nezávazných konzultací.²²⁴ Ke sporným tématům pak odmítaly zaujmout jasná stanoviska. Tvrdily, že nedisponují příslušným mandátem svého stranického a státního vedení.²²⁵ Obdobné postoje koneckonců Ceaușescův režim později zastával k poradám v tzv. mezinárodním komunistickém a dělnickém hnutí. Proti jejich svolávání nic nenamítal. Podmiňoval je však absencí kritiky a nezávazností přijímaných dokumentů.²²⁶ Bukurešť dávala najevo, že v procesu svolání celoevropské bezpečnostní konference nehodlá v žádném případě vystupovat výhradně prostřednictvím Varšavské smlouvy. Multilaterální politické schůzky pojímala pouze jako fórum k vzájemnému informování o diplomatických rozhovorech členů paktu se západními a neutrálními státy. Kategoricky odmítala, aby přerostly ve formulování společné zahraničně politické linie východního bloku, jak SSSR a některé jeho satelity prosazovaly.²²⁷ Zbytek Varšavské smlouvy se rumunského přístupu obával. Bilaterální diplomacie bez ohledu na

²²² Vztahy mezi RSR a Západem byly na přelomu 60. a 70. na vzestupu. V srpnu 1969 navštívil Rumunsko americký prezident Nixon. V prosinci 1970 na oplátku zavítal Ceaușescu do USA. O rok později se země připojila ke GATT a v roce 1972 se stala členem Mezinárodního měnového fondu a Světové banky. Srov. DELETANT, D., *Romania and the Warsaw Pact : Documents Highlighting Romania's Gradual Emancipation from the Warsaw Pact, 1956-1989*, 2004, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_romania/introduction.cfm?navinfo=15342 [2015-03-01].

²²³ Note on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 21. 5. 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17253/ipublicationdocument_singledocument/9b7b446c-693b-42d6-92a5-807295820045/en/690521_Note.pdf; BÉKÉŠ, C., *Records of the Meetings of the Warsaw Pact Deputy Foreign Ministers*, 2005, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_defomin/intro_bekes.cfm?navinfo=15700 [2015-03-01].

²²⁴ V květnu 1969 na schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí ve Východním Berlíně například rumunští zástupci v úvodu oznámili, že je vedení RKS zmocnilo pouze k nezávazné diskusi. Požadovali zaprotokolovat, že z jednání nevyplývají jakékoliv reálné závazky. Tamtéž.

²²⁵ NA, f. 1261/0/5, sv. 110, a.j. 181/info2, *Zpráva o průběhu a výsledcích pražské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a návrhy na další postup v oblasti evropské bezpečnosti*, 14. 11. 1969.

²²⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 61, č.j. 017296/74, *Dosavadní postoje RKS ke svolání Evropské porady komunistických a dělnických stran*, 30. 10. 1974.

²²⁷ WENGER, A.; MASTNY, V., *New perspectives...*, s. 11; MASTNY, V., *A Cardboard Castle...*, s. 40.

strategické zájmy paktu totiž potencionálně otevírala prostor pro převahu jednotně postupujících států NATO.²²⁸

Ve srovnání s obdobím před vojenským potlačením pražského jara rumunští zástupci na politických schůzkách Varšavské smlouvy nicméně vystupovali podstatně konstruktivněji.²²⁹ Krom vetování dílčích, nikterak klíčových návrhů,²³⁰ se neuchylovali k významnějším obstrukcím. Nepochybně k tomu přispěla i tehdejší snaha Moskvy sestavovat závěrečné dokumenty nekonfliktně. Dle oficiální sovětské interpretace měly odrážet zájmy všech členů paktu. Prezenci některých odlišných rumunských názorů na uzavřených jednáních Kreml fakticky přehlížel. Nepředstavovaly výraznější komplikaci.²³¹ V roce 1969 tak ve Varšavské smlouvě vykrytalizoval systém, který se stal pro přístup vůči Bukurešti typickým. Před příslušnou alianční schůzkou navštívilo členské státy s výjimkou Rumunska několik náměstků sovětského ministerstva zahraničních věcí. Šestka, tedy státy Varšavské smlouvy bez RSR,²³² tímto způsobem předběžně rámcově sjednotila své pozice, před které byla rumunská delegace na samotném jednání paktu postavena. Následné nezávazné hlasování mnohdy rumunské zástupce přesvědčilo, aby se k návrhu také připojili, případně přistoupili na nějaký kompromis.²³³

²²⁸ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 42, č.j. 023.938/69-2, *Shrnutí poznatků z rozhovorů v Bukurešti*, 14. 7. 1969; tamtéž, č.j. 023.010/69, *Mimořádná politická zpráva k ohlasům na budapeštskou Výzvu členských států Varšavské smlouvy*, 30. 5. 1969. Dodejme, že ani NATO ve skutečnosti touto dobou nevystupovalo zcela jednotně. Obdobný názor na jednání na úrovni bloků jako Rumunsko ve Varšavské smlouvě zastávala ve strukturách Severoatlantické aliance Francie.

²²⁹ Tento posun neunikl ani pozornosti západního tisku. Tamtéž, e.č. 52, č.j. 022.188/71-2, *Ohlas XXIV. sjezdu KSSS v Rumunsku*, 14. 4. 1971.

²³⁰ Rumunsko v květnu 1969 na zasedání náměstků ministrů zahraničí zablokovalo snahu odpovědět jménem celé Varšavské smlouvy, nikoliv jednotlivých členských států, na finskou iniciativu ohledně celoevropské bezpečnostní konference. Stejně tak odmítlo v rámci paktu kolektivně diskutovat o otázce diskriminace NDR na nadcházejících olympijských hrách v Mnichově v roce 1972. Na pražském setkání ministrů zahraničí pak Corneliu Mănescu zabránil projednání polského návrhu celoevropské bezpečnostní smlouvy. V tomto ho však doplnili i představitelé NDR. Note on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 21. 5. 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17253/ipublicationdocument_singledocument/9b7b446c-693b-42d6-92a5-807295820045/en/690521_Note.pdf [2015-03-01]; NA, f. 1261/0/5, sv. 110, a.j. 181/info2, *Zpráva o průběhu a výsledcích pražské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a návrhy na další postup v oblasti evropské bezpečnosti*, 14. 11. 1969.

²³¹ Ceaușescu například na schůzce stranických vůdců Varšavské smlouvy v Moskvě v prosinci 1969 neváhal zopakovat své standardní, z pohledu SSSR nežádoucí požadavky na likvidaci cizích vojenských základů v Evropě, vojenských bloků, omezení zbrojení a zákazu jaderných zbraní. Své názory však přednesl na neveřejném jednání. AAN, f. PZPR KCW, s. V/89 (2899), *Dokumenty spotkania przywódców pryjnych i państwowych siedmiu krajów socjalistycznych*, 10. 12. 1969

²³² Pro šestku se v polovině 70. let vžil oficiálně používaný termín "úže spolupracující členské státy" Varšavské smlouvy. Report on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 3. 2. 1975, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17364/ipublicationdocument_singledocument/c7b53278-c977-4e11-94ba-aba66db0896a/en/750129_Report_E.pdf [2015-03-01].

²³³ BÉKÉS, C., *Studená válka, détente a sovětský blok...*, s. 81.

Politika balancování

Situace se změnila na počátku roku 1970. Bukurešť dospěla k názoru, že sovětský pohled na podobu celoevropské bezpečnostní konference se výrazně liší od jejího. I na základě podezřele častých jednání Varšavské smlouvy se Ceaușescův režim začal obávat, že Moskva zamýšlí konferenci uspořádat na bázi existujících bloků.²³⁴ Na lednové alianční schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí v Sofii Rumunsko neúspěšně navrhlo svolat do své metropole přípravné setkání všech států, které se hodlaly bezpečnostní konference zúčastnit.²³⁵ Moskva naopak touto dobou začala počítat s možností dohodnout podmínky konference v rámci pracovní skupiny tří zemí. NATO měla reprezentovat Belgie, Varšavskou smlouvu Polsko a neutrální státy Finsko.²³⁶ Za účelem vyjasnění příslušného postupu měla být svolána další paktem zastřešená schůzka ministrů zahraničních věcí.

Takový scénář Ceaușescu odmítl. Vztahy s Varšavskou smlouvou se rozhodl ochladit. Poukázal na to, že Moskvou zamýšlený postup porušuje budapešťskou deklaraci Politického poradního výboru hovořící o přípravě bezpečnostní konference na bázi všech zainteresovaných států. Konání dalších aliančních politických schůzek se tak pokusil zamezit - RSR pohrozila, že se jich přestane účastnit. Rumunský vůdce dosud výzvy Varšavské smlouvy v otázce celoevropské bezpečnosti podporoval z jediného důvodu: Předpokládaly totiž jednání státních suverénů, což korespondovalo s jeho dlouhodobými zahraničněpolitickými cíly. Ve chvíli, kdy se projevil opak, začal podporu pro své iniciativy hledat u neutrálních států, například ve Finsku.²³⁷ Rumunský ministr zahraničních věcí Corneliu Mănescu tento postoj formálně ospravedlňoval tím, že na jednání Varšavské smlouvy zajisté obdobným zasedáním zareaguje NATO. Daný formát dle názoru RSR nevyhnutelně vedl k uspořádání bezpečnostní konference na bázi bloků. Vedlejším důvodem rumunských obstrukcí byla i snaha zabránit novému kolu kolektivních rozhovorů o možné

²³⁴ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 3, č.j. 057/70, *Záznam o návštěvě I. taj. ZÚ RSR s I. Georgescu u s. Picka dne 27. 3. 1970.*

²³⁵ Tamtéž, sign. 017/111, kr. 1, č.j. 020.534/70-2, *Informace o poradě náměstků k Evropské bezpečnosti*, 27. 1. 1970.

²³⁶ Tento koncept se však poměrně brzy ukázal jako neprůchodný a SSSR ho v průběhu prvních měsíců roku 1970 opustil. Tamtéž, sign. 020/112, kr. 1, č.j. 021.648/70-1, *Oficiální návštěva ministra zahraničních věcí SSSR s A.A. Gromyka v ČSSR – materiál pro předsednictvo ÚV KSČ*, 20. 4. 1970; tamtéž, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 085/70, *Zpráva I. teritoriálního odboru ministerstva zahraničních věcí ČSSR o stanovisku SSSR k celoevropské konferenci o bezpečnosti a spolupráci*, 7. 4. 1970.

²³⁷ Tamtéž, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 085/70, *Zpráva I. teritoriálního odboru ministerstva zahraničních věcí ČSSR o stanovisku SSSR k celoevropské konferenci o bezpečnosti a spolupráci*, 7. 4. 1970; AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 47, č.j. 022.007/70-2, *Zasedání VNS RSR k zahraniční politice*, 3. 4. 1970.

reformě politických struktur Varšavské smlouvy, které tou dobou iniciovalo Maďarsko. Předběžná agenda chystaných schůzek totiž tento bod obsahovala.²³⁸

Moskva své satelity rychle ujistila, že plánované alianční konzultace proběhnou bez ohledu na stanovisko Bukurešti.²³⁹ Potenciální rumunská absence nicméně představovala problém. SSSR totiž hodlal spojit projednání otázek celoevropské bezpečnostní konference s oslavami patnáctiletého výročí založení Varšavské smlouvy. Charakter tohoto propagandistického představení pochopitelně vytýčil Kreml. Ostentativní distanc jednoho z členských států byl z jeho pohledu zcela nežádoucí. Narušoval totiž snahu navenek prezentovat naprostou jednotu paktu.²⁴⁰

Ceaușescu za uvedené situace navštívil 19. května Moskvu. Bilaterální jednání s nejvyššími představiteli SSSR, které se úzce týkalo i rumunské politiky ve Varšavské smlouvě, probíhalo ve srovnání s multilaterálními schůzkami podstatně bouřlivěji. Rumunský vůdce neváhal proti mnohým sovětským názorům otevřeně vystoupit. Dle svědectví tajemníka Výkonného výboru RKS Ștefana Voicu členové vedení KSSS po některých Ceaușescových ostrých odpovědích doslova zesinali.²⁴¹ Rozzuřený generální tajemník ÚV KSSS se následně na rumunského vůdce obořil, zda hodlá RSR ve Varšavské smlouvě setrvat. *"Jestli nechceš jít s námi, táhni ke všem čertům,"* hřímal. Ceaușescovi poprvé velkoryse nabídl vystoupení z paktu. V opačném případě nemělo Rumunsko činit problémy. Brežněvův návrh v sobě přitom rozhodně nenesl možnost úplného opuštění sovětské zájmové sféry. Ukazuje to i značný důraz, který generální tajemník ÚV KSSS kladl na urychlený podpis bilaterální sovětsko-

²³⁸ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/112, kr. 2, č.j. 022.176/70-2, RSR – zpráva o návštěvě ministra zahraničních věcí RSR C. Manesca v ČSSR ve dnech 8.-11. dubna 1970.

²³⁹ Tamtéž, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 1, č.j. 021.648/70-1, *Oficiální návštěva ministra zahraničních věcí SSSR s. A.A. Gromyka v ČSSR – materiál pro předsednictvo ÚV KSČ*, 20. 4. 1970.

²⁴⁰ Tamtéž, sign. 020/111, kr.1, č.j. 010.295/70-AP, *Zpráva o situaci na úseku evropské bezpečnosti pro ÚV KSČ – odložení projednání na duben 1970*. 18. 3. 1970; tamtéž, sign. 020/112, kr. 3, č.j. 0109/70, *Záznam o návštěvě s. M. Havláskova ve IV. EO MZV SSSR*, 12. 5. 1970. Z východoněmecké dokumentace vyplývá, že pro potřeby velvyslanců členských států Varšavské smlouvy v Bukurešti byla vypracována speciální argumentace, kterou měli v jednání s rumunskými představiteli ve prospěch dalšího aliančního setkání ministrů zahraničních věcí prezentovat. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1269, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 9*, 24. 2. 1970.

²⁴¹ Stalo se tak ve chvíli, kdy Brežněv kritizoval RSR za její demonstrativní a v rámci Varšavské smlouvy předem neprojednané zahraničněpolitické akce. Ceaușescu ve své odpovědi mimo jiné provokativně poznamenal, že nejen Rumunsko provádí zahraniční politiku bez předchozích konzultací. Připomněl, že sovětská vláda stejným způsobem zahájila rozhovory s americkou stranou o omezení strategických zbraní a ve Vídni. Dodal, že o průběhu těchto jednání Bukurešť doposud nebyla informována. Summary No. 10 of the Executive Bureau of the CC of the RCP, 20. 5. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16490/ipublicationdocument_singledocument/4ffbc115-d300-43b4-a47a-b21bc4022244/en/700520_summary.pdf [2015-03-01]. Dodejme, že neinformování RSR o rozhovorech SALT zřejmě bylo v rámci východního bloku ojedinělé. Kreml totiž alespoň některé své loajální satelity, například NDR, o obsahu těchto jednání zpravil. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1259, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 51*, 22. 12. 1969.

rumunské spojenecké smlouvy.²⁴² Sovětský vůdce kritikou nešetřil. Poukázal na rumunskou rétoriku varující před konáním manévru Varšavské smlouvy poblíž svých hranic. Dotázal se, zda snad Ceaușescu považuje spojence z paktu za nepřátele. Rumunsku dále vytkl akcentování nutnosti rozpustit oba vojenskopolitické bloky, neúčast rumunských ozbrojených sil na aliančních cvičeních i blokování reformy politických struktur paktu. Rumunský vůdce jako již dříve tyto útoky rázně odmítal s odkazem, že jeho země plně dodržuje text ustavující smlouvy. Na její vybrané vágní pasáže umožňující různou interpretaci koneckonců s oblibou odkazoval. Otázku vystoupení z aliance Ceaușescu označil za bezpředmětnou. Deklaroval, že má zájem se socialistickými státy nadále spolupracovat. Sovětské vedení ale upozornil, že i v budoucnu hodlá vetovat veškeré dokumenty prohlubující vojenskou, ekonomickou či politickou integraci východního bloku.²⁴³ Brežněv si zpětně v rozhovoru s tajemníkem ÚV PSDS a členem polského politbyra Zenonem Kliszkiem na uvedenou Ceaușescovu taktiku stěžoval. "*Zachoval se jako pravý cikán,*" zuřil sovětský vůdce.²⁴⁴

Uvedený odpor Rumunska vůči snahám Moskvy o posílení soudržnosti východního bloku nikdy nepřerostl v otevřenou roztržku. Kremlu nicméně komplikoval postup v rámci jeho zájmové sféry i v řadě mezinárodních záležitostí.²⁴⁵ Při absenci klíčových sovětských pramenů lze jen stěží s jistotou odpovědět na otázku, proč Moskva volila při řešení rumunského problému na první pohled nerozhodný přístup. V obecné rovině však lze konstatovat, že Kreml měl čtyři možnosti postupu: Ostrakizaci, která by téměř jistě vedla k vyčlenění Rumunska z východního bloku, vojenskou intervenci, pokus o vnitřní převrat či vytrvalé působení na Ceaușesca a usměrňování jeho politiky do akceptovatelných mezí. Proti první variantě hovořila zkušenost z roztržky s Albánií. Značně impulzivní a nepřilíš promyšlené akce Chruščovova vedení v roce 1961 způsobily ztrátu této strategicky nikoliv bezcenné země ze sovětského vlivu. Opakování daného scénáře Moskva považovala za nežádoucí. Vojenské řešení pak za situace, kdy měl SSSR seriózní zájem na uvolnění vztahů se Západem, nepřipadalo v úvahu. Západní mocnosti na invazi do ČSSR důrazněji

²⁴² Brežněv původně hodlal na podpis spojenecké smlouvy v Bukurešti osobně dohlédnout. Nakonec u něj však přítomen nebyl. Podle sovětské interpretace tím hodlal demonstrovat svůj nesouhlas s rumunskou zahraniční politikou. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 52, č.j. 020.206/71, *Současný politický postoj RSR ve vztahu ke státům Varšavské smlouvy*, 11. 1. 1971.

²⁴³ Summary No. 10 of the Executive Bureau of the CC of the RCP, 20. 5. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16490/ipublicationdocument_singledocument/4ffbc115-d300-43b4-a47a-b21bc4022244/en/700520_summary.pdf [2015-03-01].

²⁴⁴ Dle Brežněvovy zpětné interpretace si Ceaușescu na začátku moskevského jednání vzal na dlouhou dobu slovo. Mluvil však velmi obecně a snažil se vyhnout konfliktním tématům. Ujišťoval, že jeho postup se základní sovětskou linií v zásadě koresponduje. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/88, *Zapis wypowiedzi tow. L. Breźniewa podczas spotkania z tow. Z. Kliszko w dniu 2 czerwca 1970 roku.*

²⁴⁵ TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 7.

nereagovaly. Kreml si však uvědomoval, že další taková akce by proces détente silně zkomplikovala, ne-li ihned ukončila.²⁴⁶ Odstranění Ceaușesca a jeho nahrazení prosovětsky orientovanými představiteli nikdy nepřerostlo rovinu nezávazných úvah. Dlouhodobé ovlivňování rumunského kurzu diplomatickými prostředky se proto z pohledu Moskvy jevílo jako nejschůdnější řešení.

Ceaușescův režim svým přístupem této strategii napomáhal. Nikdy se neodhodlal k natolik razantním akcím, které by k opuštění východního bloku přímo směřovaly. Zřejmě se nehodlal vydat jugoslávskou, ani albánskou cestou. Není navíc vyloučeno, že Ceaușescu v příslušnosti Rumunska k sovětské zájmové sféře spatřoval i určitou pojistku existence leninsko-stalinského režimu v zemi. Zkušenost z let 1956 a 1968 totiž naznačovala, že Moskva v členských státech Varšavské smlouvy významnou změnu poměrů nepřipustí. Rumunský vůdce si však uvědomoval, jak jeho mezinárodní aktivita Moskvu provokuje. Její dopad proto často mírnil. Ceaușescu na přelomu 60. a 70. let podstatu své zahraniční politiky nezměnil. Snažil se z ní však vyřadit ty momenty, které SSSR nejvíce dráždily. Jeho pozice ve vztahu k východnímu bloku se staly pružnější. O svých úmyslech Kreml mnohdy předem informoval. Dle sovětských zpravodajců k tomuto postupu Ceaușesca nabádal i jugoslávský vůdce Josip Broz Tito.²⁴⁷

Typickým a konstantním jevem rumunského zahraničněpolitického kurzu v 70. letech se tak stalo "balancování" – střídavé instrumentální příklony k východnímu bloku, k Číně a k Západu. SSSR nadále vnímal Rumunsko jako stát své zájmové sféry. Uvedený stav trpěl mimo jiné z důvodu, že si uvědomoval stabilní pozici leninsko-stalinského režimu v RSR; sovětský model socialismu zůstával axiomem Ceaușescovy politiky. Veškeré společenské dění v zemi nadále plně kontrolovala RKS.²⁴⁸ Počátkem 70. let Moskva v té souvislosti dokonce varovala před přespříliš sílícím "kultem osobnosti" Nicolae Ceaușesca. Největší komplikace tak v praxi rumunský kurz Moskvě způsoboval v propagandistické a ideologické sféře. Nacionalistická rétorika rumunského režimu podrývala teze o "proletářském internacionalismu". Neustálé ostentativní zdůrazňování státní suverenity nesouznělo ani s myšlenkou jednotné zahraničněpolitické linie Varšavské smlouvy. SSSR přesto na počátku 70. let ostatní členy paktu ujišťoval, že RSR východní blok neopustí a bude nadále

²⁴⁶ MADRY, J., *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970)*, in: HaV 1992/5, s. 126-140.

²⁴⁷ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 026.083/72-1, *Zpráva o současném vývoji na Balkáně (se zvláštním zřetelem k Rumunsku)*, 23. 10. 1972.

²⁴⁸ Tamtéž; AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 54, č.j. 027280/72-2, *Celkový obraz hlavních aspektů vnitřní i zahraniční politiky RKS a RSR za rok 1972*, 19. 12. 1972.

participovat v jeho organizacích. Počítal přitom s tím, že daný stav v budoucnu přinese četné potíže. Moskva dokonce připouštěla, že rumunské členství ve Varšavské smlouvě je s ohledem na Ceaușescovu politiku narušující jednotu paktu výhodné pro Západ.²⁴⁹ Brežněv v té souvislosti počátkem 70. let Edwardu Gierekovi sdělil, že "*velkému vůdci velikého Rumunska zamotal nacionalismus hlavu, ale my jsme trpěliví, myslíme si, že až odezpívá svou písničku, bude s námi*".²⁵⁰

Velmi dynamické proměny rumunského vystupování ve Varšavské smlouvě výrazně ovlivňoval také ekonomický faktor.²⁵¹ Hospodářský rozvoj plánovaný rumunským vedením se ukázal jako nereálný. Ekonomické komplikace nutily RSR udržovat s východním blokem korektní vztahy. Dopad spolupráce se Západem totiž nebyl natolik příznivý, jak Ceaușescův režim očekával.²⁵² Bukurešť tedy v polovině roku 1970 svůj záměr blokovat politické schůzky Varšavské smlouvy zcela instrumentálně přehodnotila a rétoriku dočasně utlumila. Na zklidnění situace měl vliv i příjezd sovětské vládní delegace do Bukurešti při příležitosti podpisu nové spojenecké smlouvy.²⁵³

Na následných dvou schůzkách Politického poradního výboru, které se v druhé polovině roku 1970 uskutečnily v Moskvě a ve Východním Berlíně, tak Rumunsko opět vystupovalo v přijatelných mezích. Nejkonfliktnějším tématem se stala již zmíněná snaha Maďarska a dalších členských států dodat častěji svolávaným politickým jednáním ve Varšavské smlouvě formální rámec. RSR tuto debatu tradičně zablokovala. Ceaușescu v srpnu v sovětské metropoli ostatním členům paktu poklidně, ale zcela jasně oznámil, že rumunský postoj v této otázce zůstává od poloviny 60. let konstantní. Souhlasil však s nutností konzultovat stávající evropské i globální výzvy multilaterálně na úrovni ministrů zahraničních věcí. Zopakoval nicméně známé stanovisko, že zásadními kompetencemi v otázkách zahraniční politiky mají disponovat výhradně stranická vedení a vlády jednotlivých států. Nikterak konfrontační vystupování rumunského generálního tajemníka někteří východní diplomaté hodnotili jako důsledek skutečnosti, že se RSR ocitla v rámci Varšavské smlouvy v názorové izolaci. Spíše se však jednalo o součást dočasného příklonu Bukurešti k východnímu

²⁴⁹ NA, f. 1261/0/6, sv. 12, a.j. 11/info1, *Zpráva o sovětsko-rumunských vztazích*, 13. 9. 1971.

²⁵⁰ Cit. dle DURMAN, K., *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964-1991*, Praha 1998, s. 117.

²⁵¹ Více PECH, R., c. d.; DELETANT, D., c. d.

²⁵² RSR se dostala do problémů, především kvůli tenčícím se zásobám ropy a zemního plynu. Tyto suroviny byla nucena nakupovat v Iránu, avšak za americké dolary. Bukurešť se proto několikrát obrátila na Moskvu se žádostí o zvýšení sovětských dodávek obou strategických surovin. Špatná situace panovala rovněž v zásobování potravinami; RSR musela SSSR opět požádat o dodávky obilí.

²⁵³ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 52, č.j. 020.206/71, *Současný politický postoj RSR ve vztahu ke státům Varšavské smlouvy*, 11. 1. 1971.

bloku v rámci její politiky balancování. Rumunsko zůstávalo na okraji. V danou chvíli však nečinilo obstrukce. Bylo ochotno podpořit ty iniciativy, které alespoň do určité míry korespondovaly s jeho zahraničním kurzem. Na prosincové schůzce ve Východním Berlíně dokonce Ceaușescu poprvé připojil svůj podpis pod rezoluci nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy odsuzující politiku Izraele.²⁵⁴ Průběh a výsledky jednání navíc pozitivně ocenil i Výkonný výbor RKS.²⁵⁵

Ceaușescu dával jasně najevo, že jednání v rámci Varšavské smlouvy vítá, pokud se omezují na podporu svolání KBSE založené na participaci suverénních zemí. Postup jménem celé Varšavské smlouvy, což navzdory kosmetickým úpravám v praxi znamenalo podporu Kremlem zformulované zahraničněpolitické linie, Bukurešť kategoricky odmítala.²⁵⁶ V těchto intencích také Rumunsko požadovalo, aby závěrečné dokumenty zasedání Politického poradního výboru nebyly prezentovány jménem organizace Varšavské smlouvy, ale všech jejích členských států.²⁵⁷

Čínský faktor a balkánské iniciativy

Vztahy Rumunska s Varšavskou smlouvou se začaly opětovně zhoršovat na jaře roku 1971. Změna se projevila již na XXIV. sjezdu KSSS. Ceaușescu v kuloárech znovu otevřeně kritizoval vojenský vpád do Československa. Rumunský tisk následně výrazně zredukoval zpravodajství o obsahu Brežněvova hlavního projevu. Příznačně nezveřejnil především jeho

²⁵⁴ NA, f. 1261/0/5, sv. 135, a.j. 213/1, *Informace o průběhu diskuse na zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v Moskvě dne 20. srpna 1970*; Minutes of the Hungarian Party Politburo Meeting on the August 1970 PCC Meeting, 25. 8. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18034/ipublicationdocument_singledocument/89875ee9-6b04-46a4-b06b-9295e3d36f45/en/Minutes_Hungarian_Party_1970_Eng.pdf [2015-03-01]; AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 52, č.j. 020.206/71, *Současný politický postoj RSR ve vztahu ke státům Varšavské smlouvy*, 11. 1. 1971.

²⁵⁵ Circular Letter by George Macovescu, 8. 12. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16355/ipublicationdocument_singledocument/082ec923-19b4-4ffa-8550-b3cc33d1d28c/en/701208_circular_letter.pdf [2015-03-01].

²⁵⁶ Rumunská opoziční pozice se projevila také v činnosti redakční komise náměstků ministrů zahraničních věcí, která pracovala souběžně s plenárním zasedáním Politického poradního výboru. Výhrady Bukurešti k navrhovaným dokumentům týkajícím se evropské bezpečnosti, situace v Africe, Indočíně a Blízkém východě měly za následek zřízení další komise na úrovni ministrů zahraničních věcí. Obě komise pak fakticky ztratily celý den projednáváním nepřehledného množství rumunských připomínek, přičemž chování představitelů RSR se nebezpečně blížilo k dříve uplatňované obstrukční taktice. Rétorika Bukurešti se přitom nikterak nezměnila – nadále akcentovala postup států jakožto zahraničněpolitických suverénů. NA, f. 1261/0/5, sv. 146, a.j. 225/1, *Informace o činnosti redakční komise na zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy v Berlíně dne 2. prosince 1970*.

²⁵⁷ Circular Letter by George Macovescu, 8. 12. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16355/ipublicationdocument_singledocument/082ec923-19b4-4ffa-8550-b3cc33d1d28c/en/701208_circular_letter.pdf [2015-03-01].

zahraničnopolitickou část a pasáže adorující význam Varšavské smlouvy.²⁵⁸ Přesné důvody by zřejmě objasnila pouze hlubší analýza dokumentů rumunského nejužšího vedení. Diplomátům států východního bloku však neuniklo, že předchozí vstřícnější vystupování zástupců RSR na fórech Varšavské smlouvy zaznamenal i Západ. Ceaușesca v té souvislosti podezírali, že se účelovým zstřením své rétoriky pouze snaží demonstrovat přetrvávající specifické pozice.²⁵⁹ Petre Opreș v té souvislosti předkládá domněnku, že rumunskou opozici ve Varšavské smlouvě po roce 1968 motivovala i snaha zvýšit svou atraktivitu z pohledu Západu a dosáhnout tak snáze na úvěry a moderní technologie z USA a západoevropských států.²⁶⁰

Další značně provokativní moment představovala okázalá cesta rumunského vůdce do Číny a dalších asijských socialistických zemí v červnu 1971.²⁶¹ Ceaușescovo počínání hodnotily členské státy Varšavské smlouvy jako signál pro Západ - a především pro Peking - o nejednotnosti paktu.²⁶² Kreml tou dobou považoval Čínu za vážnou hrozbu nejen kvůli vzájemným sporům a sblížení Peking s Washingtonem, ale i právě kvůli jejímu potenciálně rozkolnému vlivu na Varšavskou smlouvu.²⁶³ Část Ceaușescova rozhovoru s čínským vedením se paktu skutečně týkala. Rumunský vůdce oznámil, že RSR je připravena i nadále v jeho strukturách působit, avšak jen v souladu s vágním textem ustavující smlouvy. Nehodlal dopustit, aby aliance přerostla v nadnárodní organizaci prohlubující politickou, ekonomickou i vojenskou integraci zemí sovětské zájmové sféry, jak Moskva zamýšlela. Čínu přitom obvinil, že sama založení paktu napomohla, když v roce 1955 proti tomuto záměru nevystoupila a naopak přijala roli pozorovatele.²⁶⁴ Na Varšavskou smlouvu Ceaușescu verbálně utočil i během návštěvy Mongolska. Odmítl tvrzení Jumďžágína Cedenbala, že tato

²⁵⁸ Změna v přístupu rumunského tisku byla patrná především při srovnání s komentáři k nedávné schůzce ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy v Bukurešti, kdy si média v RSR odpustila jindy obligátní zdůrazňovaných principů nevměšování se, suverenity a státní nezávislosti. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 52, č.j. 021.324/71-2, *Ohlas bukureštské porady ministrů zahraničních věcí členských zemí VS*, 26. 2. 1971.

²⁵⁹ Tamtéž, č.j. 022.188/71-2, *Ohlas XXIV. sjezdu KSSS v Rumunsku*, 14. 4. 1971.

²⁶⁰ OPRIȘ, P., *Die rumänische Armee und die gemeinsamen Manöver des Warschauer Paktes*, in: *Der Warschauer Pakt...*, s. 198.

²⁶¹ Někteří autoři přímo spojují nárůst Ceaușescova velikášství právě s cestou po asijských komunistických státech. Orientální kult osobnosti tamních komunistických vůdců na něj udělal velký dojem. Poskytl představu o prostředcích a nástrojích působení na veřejnost a metodách udržování výsadního postavení na vrcholu politické moci. Do konce 70. let pak bylo v Rumunsku utváření kultů a rituálů s ním souvisejících prakticky ukončeno. DELETANT, D., c. d.; TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 116.

²⁶² AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82 RSR, sign. 017/111, kr. 1, č.j. 023.362/71-2, *Informace o návštěvě stranické a vládní delegace RSR v asijských socialistických zemích*, 6. 6. 1971.

²⁶³ MASTNY, V., *A Cardboard Castle...*, s. 43.

²⁶⁴ Čínští pozorovatelé v čele s Mao C'Tungem se zasedání Politického poradního výboru přestali účastnit v roce 1961. Srov. MASTNY, V., *China, the Warsaw Pact, and Sino-Soviet Relations under Khrushchev*. 2002, http://php.isn.ethz.ch/collections/coll_china_wapa/intro_mastny.cfm?navinfo=16034 [2015-03-01].

"mírumilovná" organizace usiluje o nastolení evropské bezpečnosti.²⁶⁵ Distanci od Varšavské smlouvy krátce poté demonstroval i svou neúčastí na Brežněvem pořádané neformální letní poradě stranických vůdců na Krymu.²⁶⁶

Mnohem důrazněji než SSSR na vzniklou situaci reagovala část jeho evropských satelitů. První tendence k usměrnění rumunského zahraničněpolitického kurzu se objevily již v roce 1970. Některé členy Varšavské smlouvy tehdy znepokojily nejen pohružky, že se RSR přestane účastnit aliančních politických schůzek, ale především rumunské balkánské iniciativy. Ministr zahraničí Mănescu v březnu 1970 formálně vyzval k vytvoření bezjaderného pásma na Balkáně a k výraznému posílení vzájemné spolupráce v regionu.²⁶⁷ SSSR a především některé jeho satelity toto vnímaly jako nežádoucí krok. Jelikož Rumunsko v polovině roku 1970 své vystupování umírnilo, volání po jeho usměrnění ze strany členů Varšavské smlouvy bylo dočasně utlumeno. Po opětovném ochlazení vzájemných vztahů v roce 1971 proti rumunským tendencím vystoupilo jako první Maďarsko. V srpnu instruovalo své diplomaty, aby důsledně odmítali veškeré pokusy směřujících k narušení jednoty Varšavské smlouvy či RVHP. Tato směrnice měla jednoznačně protirumunský charakter.²⁶⁸ Generální tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák zašel ještě dále: RKS obvinil z opouštění pozic marxismu-leninismu a v souladu se sovětskými názory i z poškozování zájmů celé Varšavské smlouvy. Na rozdíl od sovětské strany neopomněl zkritizovat i rumunské teze o nutnosti omezit možnost paktu ovlivňovat politiku jeho členských států.²⁶⁹

Vzhledem ke geografické poloze státy východního bloku považovaly za přirozenou hráz proti rumunským tendencím v balkánském prostoru Moskvě plně loajální Bulharsko.²⁷⁰ Jeho vůdce Todor Živkov se koneckonců projevil nejiniciativněji. V důvěrných diplomatických rozhovorech vyzval k řešení vztahů RSR s východním blokem. Doporučoval vypracovat ucelený postup, jak v rámci Varšavské smlouvy Ceaușescovu politiku

²⁶⁵ Minutes of Conversation of the Executive Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 25. 6. 1971, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16347/ipublicationdocument_singledocument/29ce4e90-afa7-4eab-a83d-76928bb1131b/en/710625_minutes.pdf [2015-03-01].

²⁶⁶ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 025495, *Vzt'ahy NDR-RSR - informácia*, 3. 11. 1971.

²⁶⁷ Ceaușescovo vedení formálně hodlalo navázat na iniciativy, které dříve v letech 1957-1959 prezentoval tehdejší rumunský premiér Chivu Stoica. Jeho návrhy však sledovaly odlišné cíle.

²⁶⁸ Směrnice se navíc objevila v období výrazného zhoršení rumunsko-maďarských vztahů, které vedly v červenci 1971 ke zrušení plánovaného setkání Ceaușesca s Kádárem. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 58 MLR, sign. 015/311, kr. 5, č.j. 024.374/71-2, *K výsledkům srpnového společného zasedání ÚV MSDS a vlády MLR v oblasti zahraniční politiky*, 26. 8. 1971.

²⁶⁹ NA, f. 1261/0/6, sv. 16, a.j. 15/2, *Návrh zprávy ÚV KSČ k mezinárodním otázkám*, 13. 10. 1971.

²⁷⁰ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 12 BLR, sign. 013/311, kr. 7, č.j. 025537, *Politický vývoj vztahů BLR s balkánskými zeměmi*, 8.10. 1970.

ovlivňovat.²⁷¹ Tvrdá kritika zněla i z Východního Berlína.²⁷² NDR rumunské balkánské iniciativy ostře odsoudila. Označila je za pokus o ustanovení "balkánského paktu", ke kterému mělo dojít po smrti Josipa Broze Tita, ve chvíli, kdy Ceaușescu nebude mít v oblasti silného konkurenta. V souvislosti s jeho návštěvou Číny vedení SED varovalo před vznikem osy Peking–Bukurešť–Bělehrad–Tirana. Východoněmecký pohled přitom do značné míry korespondoval s bulharským a sovětským. NDR se tak ztotožnila s Živkovovým návrhem, aby rumunskou politiku začala řešit grémia Varšavské smlouvy. K problému doporučovala svolat alespoň poradu náměstků ministrů zahraničních věcí. Paralelně s tím se měly státy východního bloku snažit co možná nejvíce rozvíjet s RSR bilaterální styky a vytvářet tím vhodné podmínky pro obecné zlepšení vzájemných vztahů.²⁷³ Uvedený postup podpořilo při návštěvě bulharského premiéra Stanko Todorova v Maďarsku i Kádárovo vedení. Koncem roku 1971 pak Živkov výše uvedené záměry osobně prezentoval Brežněvovi.²⁷⁴

Rumunské balkánské iniciativy nepochybně vzbuzovaly obavy i v Moskvě, která je vnímala jako součást snahy o desintegraci Varšavské smlouvy a RVHP. Sovětské vedení si nebylo jisté, zda Bukurešť v rámci proklamovaného úsilí o postupné rozpuštění mocenských bloků nevytváří daným způsobem prostor pro možné budoucí vojenskopolitické uspořádání Balkánu. Kreml Ceaușesca správně podezíral, že podstatou jeho balkánské politiky je omezení vlivu velmocí na dění v regionu. Namísto toho, aby rumunské iniciativy zcela potlačil, pokusil se je ovlivnit z jeho pohledu příznivým směrem. Sovětská strana celou záležitost spojovala se zajištěním vlivu Varšavské smlouvy na Balkáně. Uvědomovala si, že

²⁷¹ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4 BLR, e.č. 3, č.j. 025.263/71-2, *Záznam o rozhovoru s. Jiřího Kučery, velvyslance zdejšího ZÚ se s. Jevgenievem Gromuškinem, velvyslanecem radou ZÚ SSSR v Sofii*, 22. 10. 1971.

²⁷² Vztahy mezi NDR a RSR byly na počátku 70. let minimální. V rámci Varšavské smlouvy se jednalo o neobvyklý stav. Komplikoval je nejen celkový přístup Rumunska k Sovětskému svazu a východnímu bloku, ale hlavním důvodem bylo navázání diplomatických styků se SRN na úrovni velvyslanců, ke kterému RSR v únoru 1969 přistoupila. Rovněž hospodářská spolupráce se omezovala na nezbytně nutnou úroveň. Rumunsko také nemělo s Východním Německem platnou bilaterální spojeneckou smlouvu - ve východním bloku šlo o unikát. Konečný podpis dokumentu připraveného v září 1970 Bukurešť téměř dva roky odkládala. Zřejmě i z důvodu, že východoněmecká strana požadovala, aby alespoň preambule obsahovala zmínku o západoněmeckém militarismu. Bukurešť, která si zakládala na korektních vztazích se Západem, toto odmítala. Uzavření smlouvy tedy komplikovaly nikoliv pouze rumunské obstrukce, ale nepochybně též radikální stanoviska Ulbrichtova vedení. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1223, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 15*, 8. 4. 1969.

²⁷³ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68 NDR, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 025495, *Vztahy NDR-RSR - informace*, 3.10. 1971. Nelze vyloučit, že východoněmeckí představitelé uvedené názory prezentovali na přímou direktivu z Kremlu, jak bylo ostatně typické. Sovětské vedení totiž touto dobou v diplomatických rozhovorech se svými satelity samo varovalo před možným spojenectvím Číny, Jugoslávie, Albánie a Rumunska, které by mohlo oslabit jižní křídlo Varšavské smlouvy a možná vést k vytvoření jisté formy balkánského bloku, jehož tmelícím prvkem by byl antisovětiismus. Srov. BAEV, J., *The "Crimean Meetings"...*

²⁷⁴ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 3, č.j. 026.066/71-2, *Záznam o rozhovoru s. Jiřího Kučery, velvyslanecem rady zdejšího ZÚ se s. Nikolajem Černevem, vedoucím 2.t.o. ministerstva zahraničních věcí BLR*, 2. 12. 1971; tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 12, sign. 013/111, kr. 1, č.j. 026.067/71-2, *BLR-informace o setkání stranických a státních představitelů SSSR a BLR v Moskvě*, 3. 12. 1971.

Rumunsko má jako jediný člen paktu normalizované styky se všemi zeměmi poloostrova.²⁷⁵ Aktivita RSR se tedy jevila jako potencionálně vhodný nástroj pro šíření politiky Varšavské smlouvy v oblasti. To však bylo možné pouze za předpokladu, že se Bukurešť podaří usměrnit a přimět k realizaci jednotného aliančního kurzu.²⁷⁶

Do čela snah ovlivňovat zahraniční politiku Bukurešti se v první polovině 70. let formálně postavil Todor Živkov. Touto rolí ho potají pověřil sám Brežněv s proklamativním odkazem, že Ceaușescu již zašel příliš daleko. První tajemník ÚV BKS měl zaujmout roli "vyjednavče" v pokusu přimět RSR k obratu.²⁷⁷ Bulharsko představovalo v 70. letech nejloajálnější a zároveň na Moskvě nejvíce závislý satelit.²⁷⁸ To se plně odráželo i v jeho zahraniční politice. Vždy se zaštiťovalo společnou linií Varšavské smlouvy; směrnice vzešlé z porad orgánů paktu se pro něj stávaly axiomem.²⁷⁹ Bulharský vztah k Rumunsku přitom nedeterminovala pouze samostatnější orientace Ceaușescova vedení. Sofii se nelíbil kladný vztah RSR k Titově Jugoslávii ani postoj k tzv. makedonské otázce.²⁸⁰ Živkovův režim v souvislosti s rumunskými balkánskými aktivitami slovníkem ideologických klišé varoval před pronikáním nacionalismu, imperialismu a maoismu a volal po "soustředěném protináporu" Varšavské smlouvy.²⁸¹

Počátkem roku 1972 získalo vedení RKS informace, že ostatní členové paktu hodlají využít lednové zasedání Politického poradního výboru v Praze k tvrdému útoku na rumunskou politiku. Ceaușescu se pokusil očekávanou kritiku zmírnit a požádal Živkova o koordinační schůzku. Bulharská strana odmítla. První tajemník ÚV BKS zastával názor, že problém je příliš vážný, a je proto nutné řešit jej řešit na zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy multilaterálně.²⁸² RSR však bezprostředně před pražským jednáním

²⁷⁵ Z pohledu států Varšavské smlouvy mělo tehdy Rumunsko ze všech členů paktu vztahy s Albánií nejméně vyhrocené. V reálu však nebyly zdaleka bezproblémové. Režim Envera Hodži mj. dlouhodobě kritizoval Bukurešť i kvůli přetrvávajícímu členství ve Varšavské smlouvě. NA, f. 1261/0/6, sv. 24, a.j. 25/info3, *Informace o VI. sjezdu Albánské strany práce*, 15. 12. 1971.

²⁷⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 52, č.j. 025.188/71, *Rumunsko a balkánská otázka*, 19.10. 1971; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/112, kr. 2, č.j. 0441/71, *Záznam o návštěvě delegace FMZV vedené I. námětkem ministra s. Fr. Krajíčkem v Moskvě*, 16. 10. 1971.

²⁷⁷ BAEV, J., *The Warsaw pact and Southern Tier Conflicts...*; týž, *The "Crimean Meetings"...*

²⁷⁸ Srov. TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 111.

²⁷⁹ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 12, sign. 013/311, kr. 7, č.j. 021.200/71-2, *Charakteristika postojů BLR k problematice evropské bezpečnosti*, 18. 2. 1971; tamtéž, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 10, č.j. 025.229, *Zahraniční politika BLR*, blíže nedatováno 1973.

²⁸⁰ Tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 12, sign. 013/311, kr. 7, č.j. 020276/70-2, *Vývoj styků BLR s NDR, PLR, MLR a RSR*, 12. 1. 1970.

²⁸¹ Tamtéž, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 7, č.j. 022.859/72-2, *Bulharská zahraniční politika v oblasti Balkánského poloostrova*, 2.2. 1972.

²⁸² Tamtéž, e.č. 8, i.č. 020.483/72-2, *Záznam o rozhovoru s. Jiřího Kučery, velvyslaneckého rady zdejšího ZÚ se s. Andrášem Šárdim, velvyslaneckým radou ZÚ MLR v Sofii ze dne 19. ledna 1972.*

vyslala Moskvě několik signálů, že tentokrát hodlá plně spolupracovat.²⁸³ Na samotné schůzce vystupovali rumunští zástupci poměrně konstruktivně a ve snaze předejít kritice činili ústupky. Dokonce nic nenamítali proti znovu navrhovanému zintenzivnění politických jednání v rámci Varšavské smlouvy. Poprvé, byť vágně připouštěli i možnost jejich formalizace.²⁸⁴ Sovětská strana později také velmi kvitovala, že Ceaușescu se oproti minulému roku zúčastnil krymské schůzky. Tato skutečnost byla pro Moskvu důležitější než rumunským vůdcem zde prezentované odlišné názory.²⁸⁵ Nový příklon RSR k Varšavské smlouvě vycházel i z neúspěchu Ceaușescovy balkánské politiky. Počátkem roku 1972 totiž ztroskotaly jeho snahy zahájit oficiální multilaterální rozhovory o užší spolupráci mezi státy poloostrova.²⁸⁶

Varšavská smlouva se ve světle uvedeného posunu v roce 1972 kolektivně rumunskou otázkou nezabývala.²⁸⁷ Významnou roli sehrál celkový přístup Moskvy. Ta touto dobou rozhodla, že formální struktury paktu k řešení sporů mezi jeho členskými státy nebude využívat. Veškeré aktivity tak probíhaly v bilaterální rovině. Bulharsko potvrdilo svou plnou závislost na aktuálním sovětském kurzu. Jelikož byl Kreml s poslední úpravou rumunské linie spokojen, své angažmá v dané záležitosti utlumila i Sofie. Kritika Rumunska se tak ozývala především z NDR. Východoněmečtí představitelé správně konstatovali, že podstata rumunské zahraniční politiky zůstává neměnná. Nedávné zmírnění rumunského kurzu a zlepšení vzájemných vztahů hodnotili jako pouhý taktický ústup Ceaușescova vedení.²⁸⁸ To se izolace

²⁸³ Rumunští představitelé se například poměrně nezvykle intenzivně zajímali o přípravu agendy jednání. Telegram from Romanian Deputy Foreign Minister George Macovescu to the Romanian Ambassador in Moscow, 10. 1. 1972 http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16345/ipublicationdocument_singledocument/3908f529-d54d-46ad-bdf5-8bc766221c9e/en/720110_telegram.pdf [2015-03-01]; Romanian Ambassador in Moscow to George Macovescu, 11. 1. 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16342/ipublicationdocument_singledocument/cee2b150-e6ee-476d-956c-a8ce7e138386/en/720111_romanian_ambassador_moscow.pdf. [2015-03-01].

²⁸⁴ Minutes of the Meeting of the Hungarian Socialist Workers' Party Politburo on the January 1972 PCC Meeting, 1. 2. 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18105/ipublicationdocument_singledocument/a19328f7-c508-42f2-8f85-593a871d6293/en/Minutes_Hungarian_Party_1972_en.pdf [2015-03-01].

²⁸⁵ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/612, *Notatka z przebiegu Spotkania I-szych sekretarzy bratnich partii na Krymie /31 lipca 1972/*.

²⁸⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 54, č.j. 023.034/72-2, *Vývoj politiky RSR vůči Balkánu v poslední době*, 12.5. 1972.

²⁸⁷ V tomto světle se Živkov, který tento krok zpočátku inicioval, nakonec omezil na neadresné varování před snahou NATO proniknout do balkánského prostoru skrze intenzivnější působení na Jugoslávii a Albánii. Speech by the General Secretary of the Bulgarian Communist Party, 25. 1. 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18104/ipublicationdocument_singledocument/21225070-bcb3-464a-86f2-edacf3a23fe3/en/Speech_Zhivkov_1972_en.pdf [2015-03-01].

²⁸⁸ Vztahy mezi NDR a RSR se v roce 1972 zlepšily. Během návštěvy východoněmecké stranické a vládní delegace v Bukurešti rumunští zástupci bez jakýchkoliv komplikací podpořili názor NDR na budoucnost Západního Berlína a po dvouletých obstrukcích podepsali bilaterální spojeneckou smlouvu. AMZV, f. TO(t)

v rámci východního bloku skutečně obávalo. Na různé podněty jako například odmítnutí Edwarda Giereka navštívit RSR na protest proti její zahraniční politice²⁸⁹ či tvrdou kritiku během návštěvy československého ministra zahraničí Bohuslava Chňoupka proto Bukurešť skutečně reagovala alespoň dočasným utlumením své rétoriky.²⁹⁰

Také Polsko nedoporučovalo působit na Rumunsko prostřednictvím otevřených polemik. Preferovalo ovlivňování skrze nezávazné osobní kontakty s jednotlivými rumunskými představiteli. Cílem bylo nepoukazovat na rozpory ve východním bloku veřejně.²⁹¹ Polská taktika se však ukázala jako málo účinná. V listopadu 1972 například Ceaușescu ujistil delegaci PLR, že svůj další postup v otázkách KBSE bude koordinovat v rámci Varšavské smlouvy. Ve skutečnosti na následném stranickém plénu vyhlásil separátní kurz s cílem zařadit na pořad konference i otázky odzbrojení a stažení cizích vojsk z území evropských států. Tyto principy přitom Varšavská smlouva jasně odmítala.²⁹² Rumunsko se sice vždy k výzvám paktu ohledně helsinského procesu oficiálně připojilo, jeho reálná politika však byla v mnoha aspektech odlišná. Státy východního bloku se proto domnívaly, že RSR hodlá využít KBSE k dalšímu oslabení svých vazeb a závazků nejen k Varšavské smlouvě, ale k sovětské zájmové sféře obecně.²⁹³

V roce 1973 se vztahy RSR s Varšavskou smlouvou opět dostaly do nové zhoršující se fáze. Ceaușescu se navzdory dílčím neúspěchům nadále nevzdával svých balkánských ambicí. Počátkem roku se v souvislosti s posunem v procesu KBSE a nadcházejícími vídeňskými odzbrojovacími rozhovory²⁹⁴ znovu pokusil aktivizovat státy poloostrova k těsnějšímu

1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 023.817/72-4, *K výsledkům návštěvy stranické a vládní delegace NDR v RSR-informace*, 21.6. 1972; tamtéž, č.j. 022.277/72-4, *Záznam ZÚ Berlín o vztazích NDR-RSR*, 5.4. 1972.

²⁸⁹ Odvolání setkání Giereka s Ceaușescem bylo polskou iniciativou, nikoliv příkazem z Moskvy. Varšava Kreml o záměru pouze informovala. Do RSR byl vyslán člen politbyra PSDS Józef Tejchme, aby Bukurešť seznámil s důvody, které ke zrušení návštěvy vedly. Ceaușescu nato obvinil Polsko z vytváření nepřijatelného politického nátlaku na RSR a mj. protestoval proti napadání rumunského kurzu v polském tisku. Incident se následně promítl v oslabení hospodářské spolupráce obou zemí. AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/126, *Tezy do rozmów z towarzyszami radzieckimi*, nedatováno, 1973.

²⁹⁰ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 54, č.j. 027280/72-2, *Celkový obraz hlavních aspektů vnitřní i zahraniční politiky RKS a RSR za rok 1972*, 19. 12. 1972; tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/112, kr. 2, č.j. 022.038/73-2, *RSR – druhá informace o plnění závěrů kolegia ministra zahr. věcí v relaci s RSR ze 30. prosince 1971*, 3. 4. 1973.

²⁹¹ Tamtéž, i.č. 79, sign. 016/111, kr. 2, č.j. 023801, *Informácia k vzťahom PLR – RSR*, 18. 6. 1973.

²⁹² Tamtéž, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 54, č.j. 027280/72-2, *Celkový obraz hlavních aspektů vnitřní i zahraniční politiky RKS a RSR za rok 1972*, 19. 12. 1972.

²⁹³ To, že rumunský postoj nemířil pouze proti Varšavské smlouvě, ale proti integraci ve východním bloku obecně dokládá i skutečnost, že ministr zahraničních věcí Macovescu na červencovém jednání o KBSE v Helsinkách vznesl nový požadavek. Navrhl, aby nebyly rozpuštěny pouze vojenské, ale rovněž ekonomické bloky. Tamtéž, e.č. 56, č.j. 022518/73, *Postoj RSR k přípravným jednáním KEBS v Helsinkách*, 13. 4. 1973; tamtéž, č.j. 024.505/73, *Ke stanovisku RSR na I. fázi KEBS*, 18. 7. 1973.

²⁹⁴ V roce 1973 začaly ve Vídni rozhovory o snížení stavů ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě mezi NATO a Varšavskou smlouvou. Rumunsko se opět snažilo zabránit jednání na bázi bloků.

postupu bez ohledu na jejich geopolitické ukotvení. Proti této snaze jednoznačně vystoupilo Bulharsko. Rumunskou žádost o konzultace odmítlo s odkazem, že problematiku je ochotno řešit pouze v rámci celé Varšavské smlouvy.²⁹⁵ V praxi to znamenalo, že hodlá podpořit pouze sovětská stanoviska. Bulharská aktivita na Balkáně se totiž snažila především zajistit zájmy Moskvy. Mezi ně patřilo i omezování dopadů rumunské regionální politiky.²⁹⁶ Podstatný střet mezi oběma balkánskými členy Varšavské smlouvy se následně odehrál na krymské schůzce stranických vůdců v červenci 1973. Živkov se zde rozhodl zkritizovat rumunskou balkánskou politiku zcela bez okolků. Zařazení Rumunska do pročínské, maoistické, a tedy krajně nepřátelské osy i další verbální útoky bulharského vůdce málem vyvolaly otevřený rozkol. Ceaușescu v reakci pohrozil demonstrativním odchodem z jednání. Situaci zklidnil až zásah Brežněva. I on však celou záležitost urovnal jen s velkými obtížemi.²⁹⁷

Krymský incident byl nakonec pro další vývoj klíčový. Sám Brežněv některé rumunské teze, například o přínosu Číny k détente či zahájení praktických kroků k souběžnému rozpuštění vojenských bloků, také odsoudil.²⁹⁸ Ceaușesca navíc podezíral, že s výsledky krymské schůzky stranických vůdců, která v zákulisí definovala aktuální mezinárodní cíle východního bloku, neseznámil širší struktury RKS.²⁹⁹ V praxi však tyto odchylky v rumunské zahraniční politice nepovažoval za natolik zásadní problém, kvůli němuž by riskoval otevřený střet a další roztržku ve východním bloku. Mezi zbytečně nebezpečné postupy řadil i probírání dané otázky na kolektivních schůzkách Varšavské smlouvy. V těchto intencích tak sovětský generální tajemník změnil i podobu neformálních krymských porad. Po konfliktu v roce 1973 si v příštích letech pro jistotu zval jednotlivé stranické vůdce samostatně.³⁰⁰ Připomeňme, že touto dobou začal i útlum oficiálních multilaterálních politických schůzek zaštitěných Varšavskou smlouvou. Změna formátu tedy

²⁹⁵ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 16, č.j. 020.038/73-2, *Záznam o přijetí rady ZÚ BLR s. G. Georgieva vedoucím 2. t.o. J. Hesem dne 3. ledna 1973.*

²⁹⁶ Tamtéž, i.č. 4, e.č. 10, č.j. 025230/73, *Informace o problematice vztahů BLR s balkánskými zeměmi*, 3. 9. 1973.

²⁹⁷ Srov. BAEV, J., *The "Crimean Meetings"...*; TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 87.

²⁹⁸ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/613, *Wystąpienie końcowe Tow. Breźniewa*, nedatováno, zřejmě červenec 1973.

²⁹⁹ Ceaușescu sám se navíc v praxi závěry krymské schůzky na rozdíl od ostatních stranických vůdců neřídil. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 61, č.j. 010.459/74, *Rumunská zahraniční politika ve světle komuniké z krymského jednání 30.-31. července 1973*, 17. 1. 1974; tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 9, č.j. 012545, *Zpráva o sovětsko-rumunských vztazích*, 3. 4. 1974.

³⁰⁰ BAEV, J., *The "Crimean Meetings"...*

zřejmě nevyplývala výhradně z rumunského faktoru, ale odrážela měnící se přístup Moskvy k jednání se státy své zájmové sféry.

Sovětské vedení tedy v praxi veškerá volání po ráznějším řešení ignorovalo. Neprezentoval je pouze agilní Živkov.³⁰¹ Také polské vedení napadalo rumunský kurz ostřeji než Moskva. Gierek dokonce Brežněvovi během osobního rozhovoru nadnesl možnost pokusit se navázat užší spolupráci se silami "proletářského internacionalismu" v RSR a rumunskou armádu více integrovat do Varšavské smlouvy. Ačkoliv si polské vedení samo uvědomovalo, že rumunský vůdce dobře ví, kde leží limity jeho samostatnější politiky,³⁰² opatrně danou cestou sondovalo, zda se Moskva nehodlá pokusit o Ceaușescovo nahrazení.

V souladu se svou dosavadní taktikou Moskva hodlala na Ceaușesca působit pouze v kuloárech i na zasedání Politického poradního výboru ve Varšavě v dubnu 1974.³⁰³ Rumunský kurz se však rozhodli nadále mlčky nepřecházet Edward Gierek a Erich Honecker. Oba straničtí vůdci se koneckonců o několik měsíců předtím shodli ve vzájemné kritice RSR a hovořili o svých špatných vztazích s Ceaușescovým režimem.³⁰⁴ Na Politickém poradním výboru tak Bukurešť otevřeně obvinili, že svým postupem v odzbrojovacích rozhovorech napomáhá NATO a poškozuje socialistické státy.³⁰⁵ Jejich verbální útok však skončil fiaskem. Ceaușescovi totiž umožnil, aby NDR obvinil z překračování rámce Varšavské smlouvy. Na

³⁰¹ Stalo se tak například po návštěvě bulharského ministra zahraničních věcí Mladenova v Rumunsku, při níž se nepohodl s Ceaușescem kvůli naplňování poslední rezoluce Politického poradního výboru. Na přelomu let 1973 a 1974 tak Živkov konstantně varoval, že rumunský nacionalistický kurz již dospěl do fáze, kdy negativně ovlivňuje situaci v rámci varšavského paktu i mezinárodního komunistického a dělnického hnutí, a je proto třeba podniknout konkrétní opatření a situaci alespoň konzultovat na úrovni Varšavské smlouvy. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 11, č.j. 020.516, *Záznam z informace Nikolaje Černěva, ved. 2. t.o. MZV BLR o oficiální návštěvě ministra ZV BLR v RSR*, 22. 12. 1973; tamtéž, e.č. 19, č.j. 010177/74, *Záznam o rozhovoru velvyslanckého rady ZÚ MLR v Sofii A. Šárdiho s velvyslanckým radou čs. ZÚ v Sofii J. Kučerou*, 4.1. 1974; tamtéž, e.č. 17, č.j. 011.023/74-2, *Podkladové materiály pro návštěvu ministra zahraničních věcí BLR Petra Mladenova v ČSSR*, 31. 1. 1974.

³⁰² Polskou kritiku svých balkánských iniciativ Bukurešť odmítla s odkazem na dřívější polské akce a výzvy ohledně uspořádání středoevropského prostoru. Tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 79, sign. 016/111, kr. 2, č.j. 023134, *Informácia o některých poznatkoch z návštěvy viceministra S. Trepczynského v Rumunsku*, 22. 5. 1973; tamtéž, č.j. 023801, *Informácia k vzťahom PLR – RSR*, 18. 6. 1973; AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/126, Podklady pro jednání I. tajemníka ÚV PSDS E. Gierka a generálním tajemníkem ÚV KSSS L. Brežněvem, nedatováno, zřejmě 1973.

³⁰³ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 9, č.j. 012545, *Zpráva o sovětsko-rumunských vztazích*, 3. 4. 1974.

³⁰⁴ Tamtéž, kr. 10, č.j. 024.098/73-4, *Návštěva stranické a vládní delegace PLR v NDR*, 3. 7. 1973.

³⁰⁵ Především NDR velmi zaskočilo zjištění, že rumunský zástupce hodlá na vídeňských odzbrojovacích jednáních navrhnout mezinárodní dohled nad územím participujících států pomocí sítě kontrolních stanovišť. Mělo také dojít k jasnému vymezení prostoru, v němž nesmí probíhat jakákoliv vojenská aktivita. Bukurešť tím podle názoru východoněmecké delegace ohrožovala nejen úspěch vídeňských rozhovorů, ale i bezpečnost a suverenitu socialistických států. BArch, DY 30/2351, Telegram pro ÚV SED o rumunských návrzích předložených na zasedání Politického poradního výboru, 18. 4. 1974.

jednání navíc bez ohledu na přednesenou kritiku nadále prezentoval odlišná stanoviska.³⁰⁶ Jako mnohem účinnější se v tomto světle jevila sovětská strategie dlouhodobého a soustavného působení. Rumunsko totiž na schůzce oznámilo svůj předběžný souhlas s vytvořením Výboru ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy. Přestože Bukurešť tento krok podmiňovala zachováním práva každé strany a vlády určovat vlastní zahraničněpolitickou linii, připustila, že by se toto fórum mohlo scházet i třikrát do roka. Ceaușescu vyslovil názor, že v současných podmínkách je nutné klást větší důraz na politickou činnost aliance než na její vojenský rozměr. To v zásadě souznělo s tehdejšími tezemi sovětského vůdce.³⁰⁷

RSR tedy po téměř deseti letech přestala blokovat reformu politických struktur paktu, aniž by k tomuto byla razantněji tlačena.³⁰⁸ Šestka si přitom od zřízení nových orgánů slibovala také možnost účinněji čelit rumunským odstředivým tendencím.³⁰⁹ V reakci na průběh varšavského zasedání Politického poradního výboru tak jednotlivá ministerstva zahraniční členských států paktu obdržela pokyny z Moskvy, aby se vůči RSR zdržela jakýchkoliv akcí. Sovětské satelity se měly omezit pouze na analyzování rumunských postojů k Varšavské smlouvě a RVHP.³¹⁰

Tento smířlivý postoj Moskvy k rumunské otázce nepochybně odrážel i počínající rozpad integrity celého východního bloku. SSSR již v první polovině 70. let prakticky nedisponoval prostředky, kterými by mohl jednoduše a bez větších mezinárodních obtíží pacifikovat nežádoucí politiku země své zájmové sféry. Kreml si však hloubku problému uvědomil teprve na počátku následující dekády, když nebyl dlouhou dobu schopen přimět polské stranické vedení k potlačení opozičního hnutí.

³⁰⁶ Nejen návrhy RSR k vídeňským odzbrojovacím jednáním byly pro ostatní státy Varšavské smlouvy neakceptovatelné. Rumunský vůdce rovněž vyzdvihl pozitivní úlohu Číny v probíhajícím détente a vyjádřil podporu egyptsko-izraelské smlouvě. Stejně tak odmítl označit Pinochetův převrat v Chile za fašistický puč. Proti tomu prosazoval, aby závěrečné komuniké zopakovalo výzvu k současnému rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy. Opakovala se rovněž situace, kdy se rumunský zástupce v redakční komisi snažil pozměnit připravované výsledné dokumenty v duchu Ceaușescova vystoupení. To mělo za následek krach činnosti sekretariátu a texty musely být formulovány na separátním jednání sovětské a rumunské delegace.

³⁰⁷ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 24.4. 1974; tamtéž, *stručná charakteristika vystoupení vedoucích jednotlivých delegací na zasedání politického poradního výboru*, 24. 4. 1974.

³⁰⁸ SSSR po roce 1970 svým satelitům sdělil, aby tuto problematiku před rumunskou stranu nestavěly ultimativně a vyzýval je k trpělivosti. Tamtéž, sv. 12, a.j. 11/info1, *Zpráva o sovětsko-rumunských vztazích*, 13. 9. 1971.

³⁰⁹ Tamtéž, sv.144, a.j. 149/2, *Zpráva o výsledcích jednání náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 5. 2. 1975.

³¹⁰ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/112, kr. 2, č.j. 012.472/74-2, *Zpráva o návštěvě ministra zahraničních věcí RSR s. Macovesca v ČSSR*, 2. 5. 1974.

Izolace RSR

Vztahy mezi RSR a východním blokem byly nadále napjaté. Šestka musela v polovině roku 1974 konstatovat, že se rumunskou zahraniční politiku ve směru jednotného postupu Varšavské smlouvy ovlivnit nepodařilo. Rumunsko se ocitalo ve faktické izolaci. I proto v průběhu roku 1974 Ceaușescův režim začal do RSR masivně zvat stranické a státní delegace aliančních spojenců na nejvyšší úrovni. Část členů Varšavské smlouvy přitom takové návštěvy odmítala v obavách, aby je rumunské vedení propagandisticky neinterpretovalo jako projev souhlasu a sympatií se svým zahraničním kurzem.³¹¹ Pokud se setkání nakonec uskutečnila, Ceaușescu se na nich ve skutečnosti snažil zahraničněpolitickým tématům vyhýbat. Uvědomoval si, že v dané oblasti existují názorové rozdíly. Neměl však zájem situaci jakkoliv eskalovat.³¹² O nepříliš ideálních vztazích mezi RSR státy Varšavské smlouvy svědčí i skutečnost, že po sérii výbuchů v rumunských průmyslových komplexech se v létě 1974 v zemi rozšířily spekulace o možném podílu aliančních "spojenců".³¹³ Obnovení standardního postavení Rumunska v rámci východního bloku na podzim téhož roku již nevěřil ani SSSR. Ujišťování rumunské strany, že hodlá při finalizaci helsinského procesu se státy Varšavské smlouvy úzce spolupracovat, chápal jako pouhou snahu dostat se z celkové izolace. Její návrhy totiž nekorespondovaly s jednotnou linií Varšavské smlouvy a zároveň nerezonovaly ani u ostatních účastníků KBSE.³¹⁴

SSSR touto dobou se zvláštním postavením Rumunska ve své zájmové sféře již naplno počítal. RSR například nezapojil do nové zintenzivněné spolupráce diplomatických úřadů států Varšavské smlouvy.³¹⁵ Obdobným způsobem byla Bukurešť koneckonců na počátku 70. let vyřazena z alianční spolupráce v oblasti tiskových odborů. Ta měla zamezit rozdílnému

³¹¹ Tamtéž, f. PK 1953-1989, kat.č. 705, k.č. 156, č.j. 014.631/74-2, *Čtvrtá informace o plnění závěrů kolegia ministra zahraničních věcí v relaci s Rumunskou socialistickou republikou ze dne 30.12. 1971*, 28. 8. 1974; AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3056, 937/8, *NOTAKA dotycząca wymiany patyjnej pomiędzy PZPR i RPK w latach 1974-1975*.

³¹² Plně v těchto intencích Ceaușescu vystupoval na schůzce s Živkovem, která proběhla v květnu 1974. Bulharský vůdce nicméně opět kritizoval především rumunskou politiku na Balkáně a odmítal Ceaușescovy výzvy k těsnější spolupráci v regionu. BArch, DY 30/J IV 2/2J/5294, *Information über die Gespräche zwischen den Genossen Todor Shiwkow und Nikolae Ceausescu in Woden, 11.-12. Mai 1974*, 19. 5. 1974.

³¹³ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/718, *Informace polského velvyslance v SSSR Pilowitcze o vývoji v RSR*, nedatováno, zřejmě 1974.

³¹⁴ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 61, č.j. 017.644/74, *Návštěva náměstka ministra SSSR N.N. Rodionova v RSR*, 14. 11. 1974.

³¹⁵ Dosavadní praxi, kdy si jednotlivé státy paktu předávaly informace o svých diplomatických aktivitách nekoordinovaně, někdy ústně, jindy písemně, měl nahradit jednotný systém písemné výměny informací mezi velvyslanci v zemích Varšavské smlouvy. Informace určené pro SSSR měly být pochopitelně nejpodrobnější. Tamtéž, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/117, kr. 6, č.j. 017.434/74-1, *Záznam o jednání velvyslance SSSR v ČSSR V.V. Mackeviče s ministrem zahraničních věcí ČSSR B. Chňoupkem*, 6. 11. 1974.

hodnocení mezinárodních událostí ve sdělovacích prostředcích jednotlivých členských zemí. Představovala tedy součást opatření k prosazování společné zahraničněpolitické linie paktu. Důvodem této ostrakizace byl především odlišný postoj Ceaușescova režimu k invazi do ČSSR.³¹⁶

Uvedená izolace nutila Rumunsko hledat jiné alternativy. Ceaușescu se soustředil na zlepšování vztahu se Západem, především se Spojenými státy.³¹⁷ Počátkem roku 1975 navíc opět vytáhl balkánskou kartu. Volal po svolání summitu všech států poloostrova na nejvyšší úrovni a případném uzavření nějaké formy regionálního politického spojení.³¹⁸ Zároveň si začal pohrávat s myšlenkou, zda by RSR navzdory svému členství ve Varšavské smlouvě nemohla vstoupit do hnutí nezúčastněných zemí. Proti těmto snahám mělo zasáhnout Bulharsko. Živkovův režim, zřejmě na základě sovětských instrukcí, změnil svou dosavadní taktiku. Nově se snažil na Ceaușesca působit prostřednictvím posilování vzájemných kontaktů. Sofie sledovala více cílů: Státům Varšavské smlouvy svou politiku prezentovala jako úsilí o udržení RSR na pozicích společné linie paktu. Rumunsko nicméně představovalo pro Bulharsko jedinou přímou teritoriální vazbu na východní blok a důležitou transitní zemi pro hospodářskou spolupráci se SSSR.³¹⁹ Udržení korektních vztahů s Ceaușescovým režimem tedy bylo z pohledu BLR velmi žádoucí.

Rumunsko možnost určitého prolomení své izolace kvitovalo. Ministr zahraničních věcí Macovescu se tak během své návštěvy BLR v květnu 1975 proklamativně přihlásil v otázce KBSE k postupu dohodnutém na posledním zasedání Politického poradního výboru. Snažil se tak Bulharsko přesvědčit, že stávající vyjednávání rumunských diplomatů s představiteli západoevropských států se plně řídí společnou linií Varšavské smlouvy. Bulharská strana dobře věděla, že k obratu v Ceaușescově zahraničněpolitickém kurzu nedošlo; navzdory ujišťování o společném aliančním postupu prosazoval při jednání se

³¹⁶ Není bez zajímavosti, že posilování spolupráce tiskových odborů mezi sovětskými satelity bylo stvrzeno oficiálními protokoly. V případě Sovětského svazu postačila ústní dohoda o úzké spolupráci. Tamtéž, f. PK 1953-1989, kat.č. 596, k.č. 140, *Zhodnocení spolupráce TO s tiskovými odbory MZV pěti zemí Varšavské smlouvy*, 7. 10. 1970.

³¹⁷ Tamtéž, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 64, č.j. 012.989/75, *Zahraničně-politická aktivita RSR na úseku vojenských styků v roce 1974 a v I. čtvrtletí 1975*, 14. 4. 1975. Washington kupříkladu Ceaușescovu režimu touto dobou přislíbil, že vzájemný obchodní styk bude probíhat za výhodnějších podmínek než s ostatními členy Varšavské smlouvy. Zisk doložky nejvyšších výhod považuje Miroslav Tejchman za odměnu, kterou Spojené státy udělily RSR za její na Moskvě nezávislejší politiku. Srov. TEJCHMAN, M., *Nicolae Ceausescu*, Praha 2004, s. 88.

³¹⁸ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/718, *Wizyta przyjazni towarzysza Todora Žiwkova w Socjalistycznej Republice Rumunii, 14-17 luty 1975 rok*.

³¹⁹ Dostatečné kapacity pro lodní vojenskou kyvadlovou dopravu mezi SSSR a Bulharskem v Černém moři byly vytvořeny teprve v roce 1978. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 73.

Západem i nadále vlastní politiku.³²⁰ Na rozdíl od minulosti se však Živkovův režim na RSR neútočil. Sám bulharský první tajemník do Bukurešti zavítal v červnu 1975. Ceaușescovi rozmlouval jeho záměry ohledně hnutí neangažovaných. Argumentoval tím, že rumunský krok by mohly následovat některé státy NATO. Z pohledu socialistických zemí by tím došlo k nežádoucímu posunu v politice tohoto uskupení. Zřejmě šlo o zástupný důvod. Skutečnou Živkovovou snahou bylo zabránit dalšímu oslabení vazby Rumunska na východní blok. Bulharský vůdce byl dokonce v rámci své snahy působit na politiku Bukurešti prostřednictvím zlepšování vzájemných vztahů ochoten podepsat komuniké hovořící o možném souběžném rozpuštění vojenskopolitických bloků. Ceaușesca přitom v minulosti vehementně přesvědčoval o nutnosti dalšího vojenského posílení Varšavské smlouvy.³²¹

Bulharská aktivita v praxi neslavila velký úspěch. Na samotné helsinské konferenci rumunská delegace nakonec stejně vystupovala, jako by nebyla členem vojenskopolitického paktu. Její pozice téměř korespondovaly s postojem neutrálních států. Ve vehementním odmítání rozmístování jaderných zbraní na území jiných evropských států šly pak ještě dále.³²²

Chladný vztah Rumunska k Varšavské smlouvě v polovině 70. let dobře demonstrovala nechuť a silná neochota, s jakou země přistoupila k pompézním oslavám 20. výročí založení paktu. Rumunsko se odmítlo chopit organizace manifestační schůzky společenských organizací k dané příležitosti.³²³ Vystupovalo proti nadnárodně pojatým oslavám, prosazovalo jejich omezení na čistě domácí úroveň. Rumunští zástupci deklarovali, že především rozsah vojenských akcí musí vymezit národní orgány, nikoliv Spojené velení. Bukurešť navrhla alternativu - v rámci Varšavské smlouvy měly proběhnout oslavy věnované nikoliv výročí paktu, ale probíhající KBSE. Jiný scénář diplomatickým jazykem označila za "nemoudrý a neúčinný".³²⁴ Moskva v organizaci chystaného propagandistického představení

³²⁰ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 19, č.j. 013984, *Záznam rozhovoru mezi vedoucím 2. t.o. MZV BLR I. Kjúlevem s velvyslancekým radou čs. ZÚ v Sofii J. Kučerou*, 27. 5. 1975.

³²¹ Tamtéž, e.č. 27, č.j. 013288, *Vztahy BLR s balkánskými zeměmi*, 29. 4. 1975; tamtéž, č.j. 014776, *Oficiální přátelská návštěva bulharské stranické delegace v Rumunsku*, 30. 6. 1975; tamtéž, příloha k č.j. 0677/75, *Společné prohlášení o oficiální přátelské návštěvě stranické a vládní delegace Bulharské lidové republiky v Rumunské socialistické republice*, 20. 6. 1975.

³²² Tamtéž, i.č. 34, e.č. 64, č.j. 011.868/75, *Postoj delegace RSR na KBSE*, nedatováno.

³²³ Tohoto úkolu se následně velmi ochotně ujal československý normalizační režim.

³²⁴ Protocol of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 29. 1. 1975, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17368/ipublicationdocument_singledocument/6f4029fa-2bbf-4ab9-9a47-dfff127167b0/en/750129_Protocol_E.pdf [2015-03-01].

však na rumunská stanoviska nebrala žádný ohled.³²⁵ Ceaușescův režim tak dospěl k závěru, že na akcích musí alespoň formálně a v minimálním rozsahu participovat. Přislíbil tedy uspořádání slavnostního shromáždění. Celou událost příznačně naplánoval tak, aby ji zcela upozadila oficiální návštěva holandské královny Juliány, která do Rumunska přiletěla v předvečer oslav. Články v rumunském tisku věnující se výročí Varšavské smlouvy pak akcentovaly její přechodný charakter a nutnost likvidace vojenských bloků.³²⁶ Jednalo se o typickou taktiku vedení RKS. Rumunští představitelé se během oficiálních návštěv, ve svých projevech i v propagandě většinou snažili jakýmkoliv zmínkám o Varšavské smlouvě vyhnout. Případně je omezovali na nezbytné minimum, nebo zdůrazňovali rumunské stanovisko o pouze dočasné existenci aliance.

S obdobnou neochotou se Rumunsko účastnilo i prvního setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy, které se v rámci oslav založení aliance uskutečnilo v polské metropoli. Jako jediná země demonstrativně nevyslalo předsedu svého Národního shromáždění, ale pouze jeho zástupce Stefana Mocutu. Z úst rumunských delegátů pak na rozdíl od ostatních nezaznívala adorace Sovětského svazu a významu Varšavské smlouvy, ale naopak akcent přínosu KBSE a principu suverenity a nezávislosti jednotlivých států.³²⁷

Rozpory v odzbrojovacích rozhovorech

Rumunsko se v praxi odmítalo řídit jednotnou linií Varšavské smlouvy také v rozhovorech o odzbrojení.³²⁸ Zintenzivněné úvahy o nějaké formě odzbrojovací dohody v souvislosti s posunem v détente na počátku 70. let tak vytvářely další třetí plochu mezi východním blokem a Bukureští. Většina členů Varšavské smlouvy se na základě sovětského názoru přikláněla k rozdělení odzbrojovacích jednání na jednotlivé dílčí aspekty. Hlavním fórem pro koordinaci příslušného postupu se měly stát politické schůzky paktu. Rumunsko naproti tomu poněkud nerealisticky navrhovalo všeobecné a úplné odzbrojení. Prosazovalo také rozšíření spolupráce v dané otázce se socialistickými státy stojícími mimo Varšavskou

³²⁵ NA, f. 1261/0/6, sv.144, a.j. 149/2, *Zpráva o výsledcích jednání náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 5. 2. 1975; AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 16, č.j. 89.299/75-SPO, *Záznam o návštěvě rady ZÚ BLR D. Eneva u vedoucího ZPO L. Handla*, 11. 4. 1975.

³²⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 64, č.j. 014045/75, *Oslava 20. výročí Varšavské smlouvy v Rumunsku*, 30. 5. 1975.

³²⁷ NA, f. 1261/0/6, sv. 159, a.j. 162/13, *Zpráva o setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy u příležitosti jejího 20. výročí*, 6. 6. 1975.

³²⁸ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 0122/70, *Zpráva o nejdůležitějších opatřeních sovětské zahraniční politiky v období ledna – června 1970*, 27. 5. 1970.

smlouvu.³²⁹ Na počátku 70. let se Ceaușescův režim dokázal s aliančními partnery shodnout alespoň na tom, že komplikovaná problematika odzbrojení či snižování vojenských kontingentů v Evropě nesmí být propojena s helsinským procesem. Bukurešť si uvědomovala, že projednávání těchto aspektů bude velmi zdoluhavé. Celoevropská bezpečnostní konference, na jejímž konání měla RSR značný zájem, by se tak nebezpečně vzdálila. Proti zařazení odzbrojovacích rozhovorů do agendy KBSE, jak do roku 1972 požadovaly USA, proto Ceaușescu osobně vystupoval i při jednání s neutrálními státy.³³⁰

Krátce poté, co se Washington s Moskvou dohodly na rozdělení helsinského procesu a odzbrojovacích rozhovorů, Ceaușescu svůj postoj zcela přehodnotil. Jak již bylo uvedeno, po roce 1973 se naopak snažil, aby se otázka na program KBSE dostala. Jedním z důvodů byl zřejmě fakt, že vídeňská jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje mezi NATO a Varšavskou smlouvou se nakonec omezila pouze na středoevropský region. Rumunsko se tedy netýkala. RSR navíc byla zařazena do skupiny zemí se statutem pouhého pozorovatele. Jednání nemohla přímo ovlivňovat. Přes počáteční obstrukce, které blíže rozebereme v kapitole věnované vídeňským jednáním, nakonec Bukurešť svým vystupováním nepůsobila Varšavské smlouvě fatální problémy. Okolo roku 1975 již byla *de facto* pasivní a proti návrhům a taktice Východu neprotestovala. Omezovala se pouze na kritiku jednání v rámci úzké skupiny států, kterou tvořily USA a SSSR jako hlavní mocnosti obou aliancí doplněné dvěma zástupci NATO i Varšavské smlouvy.³³¹

Rozpor mezi oficiální politikou Varšavské smlouvy a postojem Rumunska v otázce odzbrojení se v první polovině 70. let projevoval nejen na vídeňských jednáních. RSR vypracovala vlastní "program odzbrojení", který se snažila prosadit na všech mezinárodních fórech. SSSR a jeho satelity ho označily za nerealistický. Rumunští zástupci pak vystupovali zcela mimo linii Varšavské smlouvy především v ženevském Výboru pro odzbrojení. Tomu nahrávala i skutečnost, že daná jednání oficiálně probíhala na bázi suverénních států, nikoliv bloků. Ceaușescu hlasitě napadal sovětsko-americké spolupředsednictví. Požadoval, aby fórum neřešilo dílčí otázky, jako například chemické zbraně či jaderné testy, ale přešlo rovnou k jednání o celkovém jaderném odzbrojení. V květnu 1975 pak Rumunsko - zřejmě čistě

³²⁹ NA, f. 1261/0/5, sv. 154, a.j. 238/7, *Zpráva o poradě ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy konané ve dnech 18.-19. 2. 1971 v Bukurešti*, 26. 2. 1971.

³³⁰ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/111, kr. 1, č.j. 023.735/71-2, *ZÚ Helsinky k návštěvě Ceaușesca ve Finsku*, 7. 7. 1971.

³³¹ Tamtéž, f. PK 1953-1989, kat.č. 723, k.č. 158, č.j. 018660/74, *Informace o průběhu IV. etapy jednání o vzájemném snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 3.3. 1975; tamtéž, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 72, *Pozice RSR v otázkách odzbrojení a na vídeňských jednáních o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 1. 7. 1975.

instrumentálně - podpořilo nároky některých rozvojových zemí na revizi smlouvy o nešíření jaderných zbraní.³³² To bylo ze strany Varšavské smlouvy hodnoceno jako přímé porušení závazků Rumunska vůči alianci vyplývajících z ustavující smlouvy.³³³ Článek II. totiž signatáře mimo jiné zavazoval ke *spolupráci* při pokusech o zákaz atomových zbraní.

Rumunsko a vojenský rámec Varšavské smlouvy

Uvedli jsme, že Rumunsko v březnu 1969 umožnilo schválení reformy vojenských struktur Varšavské smlouvy. Spolupráce jeho ozbrojených sil s aliančními partnery však obdobně jako v politickém rámci paktu nebyla bezproblémová. Počátkem roku 1970 Ceaușescu provokativně deklaroval, že dle jeho interpretace nových aliančních dokumentů je rumunská armáda odpovědná pouze straně, vládě a radě obrany státu, nikoliv Spojenému velení.³³⁴ Stejně tak rázně odmítl úvahy náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenka o vytvoření nadnárodních, smíšených jednotek a svazů v rámci alianční sestavy vojsk.³³⁵ Ministr zahraničních věcí Mănescu se následně přihlásil k vojenským závazkům Rumunska vůči spojencům z Varšavské smlouvy. Jejich plnění však podmínil "*imperialistickou agresí v Evropě*".³³⁶

Navzdory uvedeným prohlášením nemělo vystupování rumunských delegací na zasedání vojenských orgánů Varšavské smlouvy obstrukční charakter. Zástupci RSR se schůzek Výboru ministrů obrany i Vojenské rady pravidelně účastnili. V případě, že se zde navrhovanými opatřeními nesouhlasili, požadovali, aby jejich stanovisko bylo zaznamenáno do zvláštního protokolu. Tímto způsobem si fakticky vynucovali výjimky; zajišťovali, aby se některá, z pohledu Ceaușescova režimu nežádoucí pravidla alianční vojenské spolupráce na RSR nevztahovala. Představitelé šestky ani Spojeného velení vůči Rumunsku většinou nevystupovali konfrontačně. Závěrečné protokoly z jednání vojenských orgánů příslušná odlišná rumunská stanoviska skutečně obsahovaly. Hlavní velitel paktu maršál Ivan Jakubovskij či sovětský ministr obrany Andrej Grečko v takovém případě většinou pouze vyjádřili politování, že se Rumunsko odmítá podílet na "společné věci". K žádnému nátlaku však nepřistupovali. Zápisy ze schůzek nenaznačují, že by se výrazněji snažily postoje

³³² Rumunsko hlasovalo podobně jako členské státy Hnutí nezúčastněných zemí. Jeho postoj zřejmě souvisel s tehdejším sbližováním Bukurešti s touto organizací.

³³³ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 72, *Přístup RSR k otázkám odzbrojení*, 1. 8. 1975.

³³⁴ Tamtéž, e.č. 47, č.j. 021.026/70, *Porada základních kádrů ministerstva ozbrojených sil Rumunské socialistické republiky. Projev s. N.Ceausescu*, 6. 2. 1970.

³³⁵ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 41.

³³⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 47, č.j. 022.007/70-2, *Zasedání VNS RSR k zahraniční politice*, 3. 4. 1970.

rumunských delegací měnit.³³⁷ V některých případech rumunská specifická stanoviska v dokumentech okomentovali dodatkem, že s nimi ostatní členové Varšavské smlouvy nesouhlasí.³³⁸ Spojené velení se touto cestou snažilo Rumunsko izolovat a neutralizovat jeho potenciálně rozkolný vliv. Pozice RSR neměly ohrožovat bezproblémovou realizaci opatření v rámci šestky.³³⁹

Tímto způsobem se Rumunsku podařilo například zabránit působení tzv. představitelů hlavního velitele ve svých ozbrojených silách. Jak bude podrobněji vyloženo v kapitole o vojenských orgánech Varšavské smlouvy, jednalo se přitom o jeden z klíčových mechanismů, s jehož pomocí SSSR od počátku 70. let vykonával dozor nad armádami svých evropských satelitů. RSR také odmítala na činnost těchto osob finančně přispívat do společného aliančního rozpočtu. Daná výjimka byla ostatními členy paktu v zásadě mlčky přecházena.³⁴⁰

Na schůzkách vojenských orgánů Varšavské smlouvy zavládla na konkrétních záměrech plná shoda mnohem častěji než při politických jednáních.³⁴¹ Rumunští zástupci se také zcela běžně účastnili i bilaterálních konzultací k otázkám výzbroje a plánů rozvoje armád ve štábu Spojených ozbrojených sil či dokonce přímo na sovětském ministerstvu obrany.³⁴² Tato jednání bývala pouze zdlouhavější než v případě jiných členských států paktu.³⁴³ RSR také v roce 1973 souhlasila se zahájením prací na kontroverzním aliančním statutu pro období války.³⁴⁴ Navzdory akcentování názoru, že vojenskopolitické bloky musí být rozpuštěny, rumunské vedení návrh na jednostranné zrušení Varšavské smlouvy nikdy nepředložilo. Ve zkoumaném období rovněž nikdy reálně nezvažovalo o vystoupení z jejích vojenských struktur.³⁴⁵ Ačkoliv Ceaușescu v první polovině 70. let apeloval na odzbrojení, během

³³⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.10, p.č.46, č.j.39038, *Zápis o 6. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, blíže nedatováno, zřejmě únor 1974; tamtéž, k. 41, p.č. 138, č.j. 36041, *Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka o 7. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, 20. 1. 1975.

³³⁸ Tamtéž, k. 37, p.č. 131, č.j. 36034, 8. *zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24.5. 1973.

³³⁹ Tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Zpráva ministra národní obrany o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, únor 1972.

³⁴⁰ Tamtéž, k. 36, p.č. 130, č.j.36033, *Páté zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 11. 1971.

³⁴¹ Tamtéž, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, 3. *zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, informační zpráva pro s. prezidenta ČSSR armádního generála L. SVOBODU*, listopad 1970; tamtéž, k.38, p.č. 133, č.j. 36036, *Výsledky 11. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil a porady vedoucích funkcionářů spojeneckých armád*, 25. 11. 1974.

³⁴² Tamtéž, k. 15, p.č. 52, č.j. 39044, *KRUG, KUB – zpráva z konsultace v SSSR*, 4. prosince 1970; tamtéž, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, *Změna v programu 11. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 21.10. 1974.

³⁴³ Rumunsko například vyjednávalo o Protokolu o rozvoji svých ozbrojených sil na léta 1976-1980 nejdéle ze všech států paktu. Tamtéž, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, *Informace o výsledcích 13. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1.11. 1975.

³⁴⁴ Tamtéž, k. 15, p.č. 52, č.j. 39044, *Porada vedoucích funkcionářů generálních štábů*, 18. 6. 1973.

³⁴⁵ BAEV, J., *The Warsaw pact and Southern Tier Conflicts...*, s. 202

schůzek Varšavské smlouvy probíhající zbrojní programy výrazněji nezpochybňoval. Na zasedání Politického poradního výboru ve Varšavě na jaře 1974 se dokonce přihlásil k sovětským tezím, že dokud nebude dosaženo konkrétní odzbrojovací dohody, socialistické země musí svou obranyschopnost posilovat.³⁴⁶

Rumunsko a manévry Spojených ozbrojených sil

Nejviditelnější problém představovala neochota rumunského vedení posílat vojska na společná alianční cvičení. Již od roku 1961 Rumunsko vysílalo na pozemní manévry Spojených ozbrojených sil mimo své území pouze malé skupiny generálů a důstojníků, případně omezené počty vojenské techniky k demonstrativním ukázkám.³⁴⁷ O dva roky později přestala Bukurešť umožňovat konání cvičení Varšavské smlouvy na svém teritoriu. Na manévry v ostatních státech paktu již vysílala pouze vojenské pozorovatele. Sovětská propaganda jejich přítomnost přesto prezentovala jako účast rumunských vojsk. V roce 1967 přestala RSR participovat na aliančních cvičeních úplně. Svým důstojníkům navíc zakázala studium na sovětských vojenských školách. Oznámila rovněž zahájení prací na vlastní, na Varšavské smlouvě nezávislé vojenské doktríně.³⁴⁸

Rumunské negativní vnímání společných aliančních cvičení prohloubila zkušenost z potlačení pražského jara. Ceaușescův režim se začal obávat, aby se pobyt "spojenců" na manévrech v RSR nestal prvním krokem k intervenci.³⁴⁹ Bukurešť se nicméně v citlivých vojenských záležitostech snažila Moskvu příliš neprovokovat. Manévry Varšavské smlouvy na svém území proto kategoricky nevyklučovala. V souladu s novým statutem Spojených ozbrojených sil si však vyhrazovala právo podmiňovat konání daných akcí souhlasem příslušných ústavních orgánů.³⁵⁰ SSSR se pokusil rumunský postoj prolomit v září 1969. Náčelník štábu Spojených ozbrojených sil generál Sergej Štěmenko vznesl požadavek, aby se na území RSR uskutečnilo takticko-operační cvičení za účasti zahraničních spojeneckých vojsk. Do sovětské metropole se na to konto vydala rumunská vojenská delegace. Generála přesvědčovala, že záměr není z mnoha důvodů realizovatelný. Namísto toho navrhovala

³⁴⁶ Ceaușescu přitom ostentativně nezmínil Varšavskou smlouvu jako záštitu zvyšování obranyschopnosti, ale hovořil o jednotlivých zemích. NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *stručná charakteristika vystoupení vedoucích jednotlivých delegací na zasedání politického poradního výboru*, 24. 4. 1974

³⁴⁷ OPRIȘ, P., c. d., s. 187.

³⁴⁸ TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 51.

³⁴⁹ WANNER, *Brežněv...*, s. 201.

³⁵⁰ Vzhledem k povaze Ceaușescova režimu toto znamenalo souhlas nejužšího stranického vedení. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 42, č.j. 022.229/69-2, *Ohlas v RSR na budapeštské zasedání PPV VS*, 16. 4. 1969.

pouze taktické cvičení na mapách, které by se konalo pod velením rumunského ministra obrany v nadcházejícím roce. Štěmenko sice odložení akce připouštěl, zásadně však odmítl změnu jejího formátu. Argumentoval skutečností, že manévry s přímým zapojením vojsk se konají na území všech členských států paktu, a je proto neúnosné, aby pro Rumunsko platila v tomto ohledu zvláštní pravidla.³⁵¹ Jak správně postřehl náčelník rumunského generálního štábu Ion Gheorghe, v celé záležitosti šlo spíše o signál členům Varšavské smlouvy i Západu než o samotný vojenský výcvik. Pro Sovětský svaz bylo otázkou prestiže, zda se mu konání manévru Spojených ozbrojených sil v Rumunsku podaří obnovit.³⁵² Sovětský nátlak však výsledky nepřinesl. Představitelé Spojeného velení nakonec před neoblomným rumunským postojem kapitulovali. Museli se spokojit s příslibem pouhého štábního cvičení, přičemž i v tomto případě Rumunsko podmiňovalo účast cizích vojenských příslušníků souhlasem svého parlamentu.³⁵³

Situace se ze sovětského pohledu spíše zhoršovala. Rumunsko na jaře 1970 začalo požadovat, aby se vojenská cvičení na jeho území konala na základě příslušných bilaterálních dohod uzavíraných mezi jednotlivými participujícími státy. Společné manévry tedy neměly vyplývat ze samotné Varšavské smlouvy. Jednalo se o bezprecedentní praxi, která podle Daviese Deletanta měla mimo jiné sovětskému vedení znemožnit ospravedlnit případnou vojenskou agresi odkazem na alianční dokumenty.³⁵⁴ Zřejmě však šlo o logické vyústění dlouhodobějších rumunských snah. Petre Opriș uvádí, že Bukurešť měla problém s rozmístováním vojsk na území cizích států na základě Varšavské smlouvy již za vlády Ceaușescova předchůdce Gheorghe Gheorghiu-Deje. Od roku 1963 se vždy pokoušela pohyb vojsk na cizím území podložit zvláštními, na paktu nezávislými vládními konvencemi. Maršál Grečko, který tehdy zastával post hlavního velitele Varšavské smlouvy, však rumunské požadavky nechával bez odezvy.³⁵⁵

³⁵¹ Dodejme, že cvičení ve státech jižního křídla Varšavské smlouvy probíhala mnohem méně často než v zemích tzv. západního směru. Z padesáti velkých vojenských cvičení Spojených ozbrojených sil, která se v letech 1955-1976 uskutečnila, se v tomto prostoru konalo pouhých devět. LITERA, B., *Unifikace sovětského bloku...*, s. 90.

³⁵² Rumunská strana touto dobou diplomatickými kanály vysílala NATO signály o svém konstantním postoji k manévrum Varšavské smlouvy. Generál Popa například v říjnu 1969 ujistil tureckého velvyslance v Bukurešti, že na rumunském území v daném roce k žádným vojenským aliančním cvičením nedojde. Rovněž vyloučil, že by se takových akcí rumunské ozbrojené síly zúčastnily, vyjma vyslání pozorovatelů. TNA, FCO 25/606, Telegram z britské ambasády v Bukurešti, říjen 1969.

³⁵³ Letter from General Ion Gheorghe, Deputy Minister of Romanian Armed Forces, to Nicolae Ceaușescu, 9. 9. 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16492/ipublicationdocument_singledocument/9424ec81-72b3-48a6-81f0-47c8676850f7/en/690909_letter.pdf [2015-03-01].

³⁵⁴ DELETANT, D., c. d.

³⁵⁵ OPRIȘ, P., c. d., s. 191.

V 70. letech Ceaușescův režim dokázal účast rumunských jednotek na aliančních cvičeních využívat jako součást své výše popsané taktiky balancování. V rámci vstřícného gesta vůči Varšavské smlouvě tak například v září 1970 vyslalo rumunské vedení ozbrojené síly do NDR na manévry "Bratrství ve zbrani-70".³⁵⁶ Ještě o půl roku dříve jejich participaci nic nenasvědčovalo. Velmi silným aspektem uvedeného cvičení přitom byla i patřičná ideologická indoktrinace vojsk a vštěpování "společných principů socialistického velení vojskům". Za tímto pojmem se v praxi skrývalo přesvědčování vojáků k boji nikoliv pouze v rámci národních armád, ale především po boku sovětských ozbrojených sil.³⁵⁷ Tento princip rumunské vedení jasně odmítalo. V rozhodování o účasti na manévrech paktu se tedy řídilo spíše aktuálními potřebami než jasně danými zásadami. Svůj postoj poměrně pružně měnilo. Rumunské jednotky se tak v roce 1972 například zúčastnily cvičení "Tundža-72" v Bulharsku, zároveň však chyběly na manévrech "Štít-72" v Československu. Šlo přitom o hlavní výcvikovou akci Varšavské smlouvy v daném roce.³⁵⁸ Zapojilo se do ní na 100 tisíc vojáků.³⁵⁹

Nepravidelné vysílání jednotek rumunské armády na manévry Spojených ozbrojených sil pramenilo i z obecně negativního postoje Bukurešti k zahraničním vojenským cvičením. Ceaușescův režim je označoval za nepřijatelnou demonstraci síly přispívající k udržování mezinárodního napětí.³⁶⁰ V roce 1971 pak rumunští zástupci na jednání kolektivních aliančních vojenských orgánů pochopitelně vystoupili proti záměrům Spojeného velení posílit svou roli v bojové přípravě jednotlivých armád a plánování společných manévrů. Proti zvyšujícímu se počtu výcvikových opatření pod záštitou Varšavské smlouvy v ozbrojených silách členských států protestoval na V. zasedání Vojenské rady v polské metropoli rumunský generál Marin Nicolescu. Formálně argumentoval údajně negativními dopady na kvalitu výcviku. Rumunsko štábu Spojených ozbrojených sil definovalo podmínky, za nichž se hodlalo k opatřením připojit: Snažilo se oslabit pravomoci hlavního velitele v oblasti plánování manévrů; především chtělo zamezit tomu, aby po rumunské armádě mohl požadovat nasazení

³⁵⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 52, č.j. 020.206/71, *Současný politický postoj RSR ve vztahu ke státům Varšavské smlouvy*, 11. 1. 1971; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, *Vystoupení náčelníka štábu ČSLA na zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil dne 27.10. 1970 k otázce "Výsledky operační a bojové přípravy za rok 1970"*.

³⁵⁷ Důraz kladený na ideologickou přípravu vojsk byl během manévrů v NDR výrazně větší než například v ČSSR. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1281, *Anlage Nr. 6 zum Protokoll Nr. 21/70 vom 28. 4. 1970*; NA, f. 1261/0/6, sv. 51, a.j. 50/10, *Informace o přípravě spojeneckého cvičení „ŠTÍT-72“*, 21. 8. 1972.

³⁵⁸ Tamtéž; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 37, p.č. 131, č.j. 36034, *7. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 28. 10. 1972.

³⁵⁹ KRAMER, M., *Comentary on Soyuz-75 and Shchit-88...*

³⁶⁰ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 42, č.j. 022.229/69-2, *Ohlas v RSR na budapeštské zasedání PPV VS*, 16. 4. 1969.

konkrétního počtu vojáků. Při cvičeních alianční protivzdušné obrany pak rumunská letadla neměla přistávat na území cizích států a naopak.³⁶¹

Rumunsko se tedy nejen zdráhalo vpouštět do země spojenecké pozemní jednotky, ale též vojenské letouny. Situaci mu v tomto směru komplikovala skutečnost, že integrace protivzdušné obrany zahrnující i letectva jednotlivých členských států probíhala ve Varšavské smlouvě již od poloviny 60. let. V roce 1969 pak došlo k formálnímu vytvoření jednotného protivzdušného obranného systému. V jeho rámci se ve státech jižního křídla paktu každoročně konala operačně-taktická cvičení. Ta krom vzájemné interakce příslušných velících důstojníků předpokládala také reálné lety a kooperaci některých vojenských letišť v RSR, BLR, MLR a SSSR. Pohyb zahraničních letounů na rumunském teritoriu však zůstával silně omezený.³⁶² Rumunsko odmítlo v roce 1970 nové operační dokumenty aliančního protivzdušného systému podepsat. Důvodem byl právě nesouhlas s přistáváním spojeneckých strojů na svých letištích. Ke změně názoru se Rumuny pokusilo Spojené velení neúspěšně přesvědčit v únoru 1972 na zasedání Výboru ministrů obrany ve Východním Berlíně.³⁶³ Stalo se tak v době, kdy polský generální štáb spojence z Varšavské smlouvy varoval, že Rumunsko plánuje vyslat neoficiální vojenskou delegaci do Velké Británie s cílem sondovat možné navázání spolupráce s tamním leteckým průmyslem. RSR se touto cestou pokoušela o vývoj vlastního typu víceúčelového stíhacího-bombardéru. SSSR a posléze i Francie přitom již obdobné rumunské návrhy odmítly.³⁶⁴ Ceaușescův režim se tedy touto dobou snažil zajistit si možnost vyrábět v budoucnu klíčové zbraně samostatně.³⁶⁵ Vztahy mezi Bukureští a Varšavskou smlouvou však nikdy nebyly natolik napjaté, aby rumunská vláda pro spojence vzdušný prostor uzavřela úplně. Spíše projevovala až demonstrativní snahu o respektování svých specifických pozic ze strany ostatních členů paktu. V letech 1972-1974 tak běžně dvakrát až čtyřikrát do měsíce nad rumunským územím přelétala sovětská vojenská letadla,

³⁶¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 8, p.č.42, č.j. 39034, *Plán realizace PROTOKOLU č. 005 jednání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno 1971; tamtéž, k. 36, p.č. 130, č.j. 36033, *Páté zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1.11. 1971.

³⁶² OPRIȘ, P., c. d., s. 195.

³⁶³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.40, p.č.136, č.j.36039, *Zpráva ministra národní obrany o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, únor 1972.

³⁶⁴ AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/173, *Notatka informacyjna dotyczacy palnowanej wizyty szefa Sztabu Generalnego rumuńskich sil zbrojnych w Londynie*, 20. 1. 1972. Později Rumunsko uvažovalo o společném vývoji bojového letoun s Jugoslávií. Grečko během své návštěvy RSR v roce 1973 přitom do značné míry překvapivě oznámil, že jde o vnitřní záležitost rumunského státu, do které SSSR nebude zasahovat. Tamtéž, *Informacja w sprawie opinii bukaresztańskich kól dyplomatycznych n.t. charakteru, przebiegu i konsekwencji wizyty marszałka A.Greczki w Rumunii w dniach 20-24 kietnia br.*, 15. 5. 1973.

³⁶⁵ Jediné bojové stroje ve výzbroji rumunského letectva v té době představovaly sovětské stíhače MiG-21. Ceaușescu v červnu 1973 navíc během setkání s velením rumunské armády apeloval na vývoj bojových prostředků z vlastních výrobních zdrojů. WANNER, J. *Brežněv...*, s. 207-208.

byť s patřičným souhlasem rumunských úřadů.³⁶⁶ RSR pak k operačním směrnicím jednotného protivzdušného obranného systému dodatečně přistoupila po relativně krátké době v roce 1975.³⁶⁷

Rumunsko pocíťovalo kvůli svému postoji k manévřům Varšavské smlouvy v prvních letech sedmé dekády souvislý nátlak ze strany sovětského vedení. V březnu 1972 tak Bukurešť oznámila ochotu účast na společných vojenských cvičeních paktu obnovit.³⁶⁸ Příslušníky svých ozbrojených sil koncem tohoto měsíce vyslala na štábní cvičení do Bulharska.³⁶⁹ Plánování dalších akcí se však ukázalo jako problematické. Na podzim téhož roku se vedení RKS zabývalo návrhem výcvikových aktivit vytýčených Spojeným velením pro rumunskou armádu. Nevoli vzbudil především scénář manévřů "Sojuz-73". Ceaușescovu vedení se nelíbilo zamýšlené složení velící skupiny. Nácviku odražení nepřátelské agrese a přechodu sovětských, rumunských a bulharských vojsk do protiútoků mělo velet zhruba čtyři sta důstojníků, z nichž pouhá čtvrtina byla rumunských. Generál Ion Ionita následně generálnímu tajemníkovi ÚV RKS doporučil, aby výcvikové směrnice pro rok 1973 přijal. Měl však odmítnout předpoklad, že některým akcím bude velet hlavní velitel Varšavské smlouvy, maršál Ivan Jakubovskij. Podle Ionity takový scénář zakládal nárok na přímou kontrolu Spojeného velení nad rumunskými vojsky i v případě reálné bojové operace. RSR tento princip považovala za nepřijatelný. Stranické i vojenské vedení nadále trvalo na tom, aby armáda podléhala pouze domácím vojenským orgánům. Velení rumunského frontu tak v případě války i míru mělo náležet výhradně samotnému Ceaușescovi a ministerstvu obrany RSR. Rumunský vůdce přesto s Jakubovského velící rolí v manévřech vydal souhlas. Šlo o ústupek, který chtěl zřejmě vyměnit za možnost uzavřít před manévry "Sojuz-73" dvoustranné mezistátní konvence regulující pohyb zahraničních vojsk na území RSR. Spojené velení se však této myšlence nadále bránilo. Ionita proto při jednání s aliančními vojenskými představiteli zvolil dříve vyzkoušenou taktiku. Navrhl jim změnu charakteru manévřů; měla proběhnout pouze válečná hra na mapách, bez operací sovětských jednotek na rumunském území a vstupu armády RSR do BLR. Spojené velení na kompromis přistoupilo. Přeshraniční přesuny vojsk a jejich pohyb měly vymezit příslušné jednorázové dohody. Oproti původnímu rumunskému požadavku však nebyly uzavřeny na vládní úrovni, ale pouze mezi vojenskými

³⁶⁶ OPRİŞ, P., c. d., s. 198.

³⁶⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.38, p.č.133, č.j. 36036, *Informace o výsledcích 13. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 11. 1975.

³⁶⁸ REY, M.-P., c. d., s. 75.

³⁶⁹ WANNER, J. *Brežněv...*, s. 46.

institucemi.³⁷⁰ Problém dospěl k nečekanému řešení. Manévry nakonec proběhly pouze na mapách.³⁷¹ Zřejmě se nejednalo ani tak o důsledek rumunské aktivity, ale spíše součást obecného ústupu od velkých vojenských manévrů v Evropě, ke kterému docházelo v souvislosti s prohlubujícím se détente a rozbíhajícími se vídeňskými odzbrojovacími rozhovory. Ve stejné době totiž došlo například i ke zrušení plánovaného rozsáhlého cvičení "Štít-73".³⁷²

Přístup Bukurešti k manévřům "Sojuz-73" zároveň ukazuje, že Ceaușescův režim nehodlal v citlivých vojenských otázkách existující rozpory s Moskvou vyhrocovat. Usiloval spíše o kompromis a mírnění tensí.³⁷³ Počátkem roku 1974 například bez větších obstrukcí na X. zasedání Vojenské rady v Budapešti vydal souhlas s účastí sovětských důstojníků na štábním cvičení na rumunském území.³⁷⁴ Od roku 1975 se pak rumunské štáby a vojska omezených pozemních cvičení Varšavské smlouvy běžně účastnily.³⁷⁵ Dělo se tak za *ad hoc* dojednávaných podmínek. RSR totiž v témže roce nepřistoupila ke směrnici pro provádění společných manévrů Spojených ozbrojených sil. Odmítla i dohodu o přepravě aliančních jednotek přes území členských států paktu. Dokumenty totiž podle názoru rumunských představitelů narušovaly teritoriální suverenitu.³⁷⁶

Z podobných důvodů odmítlo Rumunsko v listopadu 1973 přistoupit ke společné organizaci týlového zabezpečení Spojených ozbrojených sil při vedení bojových operací. Byť se jednalo o dohodu obsahující spíše všeobecné principy, šlo o další podstatný krok k vojenské integraci paktu. Na alianční bázi určovala pravidla v pro Bukurešť citlivých otázkách přesunů aliančních vojsk a přistávání letounů na cizích letištích. Na IX. schůzce Vojenské rady v Praze generál Nikolescu směrnici formálně odmítl s odkazem, že do ní

³⁷⁰ Touto dobou rumunský požadavek, aby přesuny jakýchkoliv operačních skupin vysílaných na území cizího členského státu paktu podléhaly uzavření speciálních dvoustranných státních konvencí, prezentoval na zasedání Vojenské rady Varšavské smlouvy generál Nikolescu. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.37, p.č.131, č.j.36034, 8. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 24. 5. 1973.

³⁷¹ Srov. OPRIȘ, P., c. d., s. 195-199.

³⁷² MASTNY, V., *Imagining War in Europe. Soviet Strategic Planning*, in: MASTNY, V.; HOLTSMARK, S. G.; WENGER, A. (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 33.

³⁷³ OPRIȘ, P., c. d., s. 198.

³⁷⁴ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 49.

³⁷⁵ BAEV, J., *The Warsaw pact and Southern Tier Conflicts...*, s. 201.

³⁷⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, *Informace o výsledcích 13. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 11. 1975. Extrémní důraz kladený Rumunskem na vymezení pohybu vojsk Varšavské smlouvy na území cizích států pomocí příslušných konvencí ilustrovala razance, s níž RSR požadovala, aby byly tyto dokumenty uzavřeny i před manifestačním slavnostním setkáním vojáků na hranicích členských států paktu u příležitosti 20. výročí jeho založení. Protocol of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 29. 1. 1975, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17368/ipublicationdocument_singledocument/6f4029fa-2bbf-4ab9-9a47-dfff127167b0/en/750129_Protocol_E.pdf [2015-03-01].

nebyly zapracovány rumunské připomínky. To v následné diskuzi přiznal i hlavní velitel Jakubovskij. Spojené velení v materiálu zohlednilo pouze návrhy šestky.³⁷⁷ Zřejmě si touto dobou uvědomovalo, že se rumunský postoj v otázce přesunů vojsk změnit nepodaří. Záležitost proto hodlalo vyřešit pouze v rámci ostatních členských států Varšavské smlouvy.

Obdobným způsobem si Rumunsko v první polovině 70. let počínalo i dalších konfliktních oblastech. To se týkalo například integrace alianční spolupráce jednotlivých námořnictev³⁷⁸ nebo civilní obrany.³⁷⁹ Značné problémy nastaly v jednání o výstavbě chráněných velitelských stanovišť paktu³⁸⁰ či jednotné spojovací soustavy.³⁸¹ RSR v

³⁷⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.37, p.č.131, č.j.36034, 9. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 7. 11. 1973.

³⁷⁸ Vojenská plavidla RSR se společných černomořských manévřů se sovětským a bulharským námořnictvem naposledy zúčastnila v březnu 1969. Bulharští velitelé si již tehdy stěžovali na to, že rumunská admirálie prokázala silnou inklinaci k samostatným akcím a jen malou ochotu spolupracovat se spojeneckými loďstvy. Bukurešť od té doby odmítala zapojovat své plavidla do společných formací v Černém moři i kolektivní rozbory cvičení. Za tímto účelem činili představitelé rumunského námořnictva nejrůznější obstrukce. Spolupráce vojenských loďstev Varšavské smlouvy v oblasti tak v první polovině 70. let probíhala pouze mezi BLR a SSSR. Účast rumunských lodí v černomořských manévřech v roce 1973 představovala pouze jednorázovou epizodu. Bojkot námořních cvičení ze strany RSR přitom šel přímo proti záměrům velitelství sovětského loďstva. To se počátkem 70. let v rámci námořnictev států Varšavské smlouvy hodlalo zaměřit na zdokonalení jejich součinnosti a unifikaci systému velení. Námořnictva členských států paktu měla být vybavena jednotným spojovacím zařízením. Měl se zintenzivnit i nácvik protiponorkových operací. Rumunští zástupci na zasedání kolektivních aliančních orgánů proti naznačeným záměrům nikterak neprotestovali, dali však najevo, že se k nim Rumunsko nehodlá připojit. BAEV, J., *The Warsaw pact and Southern Tier Conflicts...*, s. 202; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.9, p.č. 44, č.j. 39036, *Návrh usnesení Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy k druhé otázce pořadu jednání - o stavu a součinnosti válečného loďstva států-účastníků Varšavské smlouvy*, nedatováno, 1970; tamtéž, *Zpráva ministra národní obrany o výsledku jednání výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, květen 1970.

³⁷⁹ Proti snahám posílit kompetence Spojeného velení v oblasti jednotek civilní obrany vystoupila RSR počátkem roku 1975. Štáb Spojených ozbrojených sil měl nově převzít část zodpovědnosti jednotlivých členských států za jejich výcvik. Rumunsko na VII. zasedání Výboru ministrů obrany protestovalo. Odkazovalo na vojenské statuty Varšavské smlouvy, podle kterých se pravomoci aliančního štábu týkaly pouze jednotek vyčleněných do společné sestavy paktu. Civilní obrana do nich nepatřila. Takovou argumentaci odmítl přítomný maršál Grečko. Argumentoval klauzulí zmocňující Výbor ministrů obrany řešit i "ostatní vojenské otázky a opatření vyžadující společnou koordinaci". Mezi ty řadil i civilní obranu. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 41, p.č. 138, č.j. 36041, *Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka o 7. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, 20. 1. 1975.

³⁸⁰ Otázka výstavby chráněných velitelských stanovišť začala být v rámci paktu řešena koncem roku 1970. Na klíčové koordinační schůzce ve štábu Spojených ozbrojených sil o dva roky později RSR proti záměru nevystoupila. Svou participaci na projektu však následně podměnila poskytnutím patnáctiletého úvěru, nebo posunutím zahájení prací až na začátek následující dekády. Na podzim 1973 Bukurešť svůj názor zcela přehodnotila. Příslušnou dohodu odmítla podepsat. Po dlouhých rozhovorech hlavního velitele s rumunskými vojenskými představiteli se nakonec podařilo dojednat kompromis. RSR se do projektu zapojila již k datu jeho předpokládaného zahájení v roce 1975. Požadovala však záruky, že se bude finančně podílet pouze na budování objektu pro jihozápadní válčiště, který měl vyrůst v Bulharsku. Jakoukoliv participaci na stavbě obdobného stanoviště pro západní válčiště v Polsku rumunští představitelé vyloučili, stejně jako úhradu údržby a provozu zařízení v BLR. Vynutili si také možnost zaplatit požadovanou částku až po roce 1980, za podmínek dojednaných dodatečně s aliančním štábem. Rumunský nesmlouvavý postoj velmi dobře kontrastoval s československým. Moskvě plně loajální normalizační režim financování výstavby chráněných velitelských stanovišť odsouhlasil, ačkoliv projekt působil značné komplikace hospodářským plánům ČSSR. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 11, p.č. 47, č.j. 39039, *Překlad dopisu ministra obrany ČSSR M. Dzúra hlavnímu veliteli Spojených ozbrojených sil I. Jakubovskému*, 2. 7. 1972; tamtéž, p.č. 48, č.j. 39040, *Porada k výstavbě VS pro Spojené*

některých otázkách protestovala především proti praxi, která byla ve vojenském rámci Varšavské smlouvy běžná: Představitelé členských států bývali Spojeným velením mnohdy fakticky postaveni před hotovou věc. O některých problémech probíhaly jen relativně povrchní konzultace. Rumunsko navíc dané dohody podmiňovalo souhlasem jednotlivých vlád. Odmítlo tedy model, který panoval například v ČSSR, kdy nejvyšší politická místa o uzavření dohod ve vojenském rámci Varšavské smlouvy pouze vágně informoval ministr obrany.³⁸²

Armádní propaganda RSR

Rumunsko hodlalo ve vojenských strukturách Varšavské smlouvě působit, avšak za specifických podmínek. Mezi ně patřila i možnost udržet si plnou kontrolu nad propagandou uvnitř svých ozbrojených sil. Ještě počátkem 70. let probíhala "stranicko-ideologická práce" v jednotlivých armádách v zásadě nezávisle na Varšavské smlouvě.³⁸³ Spolupráce hlavních politických správ členských států byla velmi omezená.³⁸⁴ Moskva se snažila tento stav změnit.³⁸⁵ Úvahy o intenzivnější kooperaci se objevily po roce 1972. Pakt měl zformulovat společný postup vůči "ideologické diverzi" v ozbrojených silách svých členů. Proti těmto tendencím Bukurešť vystoupila na IV. zasedání Výboru ministrů obrany. Ionita deklaroval, že

velení, 7. 11. 1972; Tamtéž, Úvodní slovo s. ministra národní obrany ČSSR k otázce výstavby chráněných velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil, 13. 12. 1972; tamtéž, Dohoda k výstavbě velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil, informační zpráva pro generálního tajemníka ÚV KSČ soudruha JUDr. Gustáva HUSÁKA, CSc., 27. 10. 1973; tamtéž, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, Výsledky 11. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil a porady vedoucích funkcionářů spojeneckých armád, 25. 11. 1974; tamtéž, k. 18, p.č. 56, č.j. 39049, Porovnání protokolu o rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1975, 19. 12. 1974.

³⁸¹ Rumunsko se v únoru 1974 na zasedání Výboru ministrů obrany prostřednictvím šéfa obranného resortu Ionity od budování jednotné alianční spojovací soustavy distancovalo. Nevadila mu ani tak její podstata ale skutečnost, že štáb Spojených ozbrojených sil v příslušných dokumentech ignoroval dřívější rumunské připomínky. Ionita přiznával, že inovace spojovací soustavy i budování chráněných velitelských stanovišť jsou důležitým a opodstatněným úkolem, na němž se rumunské ozbrojené síly hodlají podílet. Pouze deklaroval, že jeho země nepřistoupí na ty aspekty systému, které by Spojenému velení umožnily přímo vydávat rozkazy rumunským jednotkám.

³⁸² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 10, p.č. 46, č.j. 39038, *Zápis o 6. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, blíže nedatováno, zřejmě únor 1974.

³⁸³ Zástupci hlavních politických správ v rámci Varšavské smlouvy jednali kolektivně jen ojediněle a většinou při jiných příležitostech. V roce 1970 se například v Drážďanech u příležitosti manévru "Bratrství ve zbrani" uskutečnilo kolokvium na téma "globální strategie amerického imperialismu a plány západoněmeckých imperialistů a militaristů na evropském válčišti". Opět byla patrná sovětská dominance. Hlavní úkoly politického výcviku v jednotlivých armádách Varšavské smlouvy pro nadcházející období totiž ve svém příspěvku definoval sovětský generál Michail Kalašnik. BArch, DY 30/J IV 2/2J/3114, *Bericht über das Kolloquium der Politischen Hauptverwaltungen der Armeen des Warschauer Vertrages vom 31. 08. bis 02. 09. 1970 in Dresden.*

³⁸⁴ Spolupráce hlavních politických správ v rámci Varšavské smlouvy nebyla koordinovaná. Omezovala se na průběhu aliančních cvičení. Snažila se především posilovat vědomí příslušnosti vojáků ke Spojeným ozbrojeným silám. NA, f. 1261/0/6, sv. 17, a.j. 18/2, *Směrnice ministra národní obrany a náčelníka hlavní politické správy ČSLA pro politickou a ideově výchovnou práci ve výcvikovém roce 1972*, 1. 11. 1971.

³⁸⁵ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 46.

propagandistická činnost spadá výhradně do kompetence jednotlivých vládnoucích stran. Na úrovni Varšavské smlouvy ji měl řešit maximálně Politický poradní výbor. Generál pohrozil, že pokud bude další alianční setkání ministrů obrany záležitost projednávat, RSR se ho nezúčastní.³⁸⁶ Zůstalo však pouze u slov. Rumunsko na V. zasedání Výboru ministrů obrany, které v únoru 1973 proběhlo v polské metropoli, na rozdíl od ostatních členských států jen demonstrativně nevyslalo svého náčelníka hlavní politické správy. Šéf polského obranného resortu Wojciech Jaruzelski zde formálně přednesl návrh, aby se v rámci Varšavské smlouvy náčelníci hlavních politických správ začali scházet pravidelně. Štáb Spojených ozbrojených sil měl také zřídit vlastní tiskové středisko a nově vydávat alianční propagandistický bulletin. Ionita k diskuzi zaujal zcela pasivní stanovisko.³⁸⁷ Záměry ostatních členských států RSR opět nehodlala blokovat. Spokojila se s tím, že se nevztahovaly na její ozbrojené síly.

Dodejme, že rumunské jednání v žádném případě nemotivovaly sympatie k "imperialistické propagandě". Pro západní vlivy neměl rumunský režim jakékoliv pochopení. Obával se však posílení ideologické spolupráce v rámci Spojených ozbrojených sil. Rumunská armádní propaganda odrážela specifické postavení země v sovětské zájmové sféře i odlišnou rétoriku Ceaușescova režimu. To se projevovalo například i na dnech rumunské armády pořádaných zastupitelskými úřady RSR v zemích východního bloku. Vojenští představitelé členských států Varšavské smlouvy na ně buď nebyli zváni vůbec, nebo pouze společně s vojenskými přidělenci Západu. V takovém případě pak promítané propagandistické snímky o rumunských ozbrojených silách zcela opomíjely jejich příslušnost k Varšavskému paktu a měly silně nacionalistický charakter. Varovně navíc zdůrazňovaly připravenost rumunské armády bojovat s každým nepřitelem, nikoliv pouze s "imperialisty".³⁸⁸

Vzájemná nedůvěra ve vojenské oblasti

Nedůvěra Moskvy vůči Rumunsku byla v citlivých vojenských záležitostech velmi silná. Sovětští zástupci ve výboru expertů OSN pro zkoumání účinků globálního zbrojení se například na jaře 1971 obávali, zda Rumunsko v rámci své kampaně za masivní odzbrojení demonstrativně nezveřejní některé klíčové údaje o vojenských programech Varšavské

³⁸⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Zpráva ministra národní obrany o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, únor 1972.

³⁸⁷ Tamtéž, k. 41, p.č. 137, č.j. 36040, *5. zasedání Výboru ministrů obrany*, únor 1973.

³⁸⁸ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 025495, *Vztahy NDR-RSR - informácia*, 3. 11. 1971; tamtéž, i.č. 89, sign. 020/117, kr. 6, č.j. 025440, *Zpráva z filmkoktejlů na ZÚ RSR v Moskvě*, 17. 9. 1973.

smlouvy, bez ohledu na směrnice Spojeného velení.³⁸⁹ Ještě větší podezíravost Moskvy však vyvolávaly možné rumunské vazby na Čínu. Kreml se domníval, že asijská mocnost se snaží posílit svůj vliv v oblasti Balkánu a v té souvislosti se intenzivně zajímá i o tamní vojenskou situaci, včetně úlohy ozbrojených sil Bulharska a Rumunska v systému Varšavské smlouvy.³⁹⁰ Objev důvěrných vojenských map v aktovce vysokého rumunského důstojníka cestujícího přes Moskvu do Číny pak podpořil sovětské podezření, že Rumunsko vyzrazuje Pekingu vojenská tajemství paktu. Tento předpoklad posloužil jako vhodná záminka k vyřazení rumunských důstojníků z operačního plánování ve Spojeném velení.³⁹¹

Velký rozruch ve státech Varšavské smlouvy vzbudila na podzim 1971 fáma o odvolání dvou zástupců náčelníka rumunského generálního štábu za jejich údajně prosovětské postoje. Mezi diplomaty šestky se šířila zpráva, že je nahradili pročínští generálové. Bukurešť informaci rázně dementovala.³⁹² Čistky v rumunských ozbrojených silách však v 70. letech skutečně probíhaly. Ceaușescův postup od konce 60. let vyvolával pohoršení mezi zbytky prosovětských kádrů v armádním velení. V souvislosti s opětovným zhoršením vztahů mezi RSR a zbytkem východního bloku začala v roce 1971 část na Moskvu orientovaných důstojníků ve spolupráci s Ceaușescovými odpůrci z řad stranického aparátu připravovat puč. Akce, jejíž pozadí nebylo doposud zcela jasně osvětleno, skončila neúspěchem. Na čtyřicet důstojníků v čele s generálem Ionem Șerbem skončilo za mřížemi. Șerb měl být dle původních zpráv jako sovětský špión v tichosti popraven. Ve skutečnosti mu soud vyměřil sedmileté vězení za předání plánů obrany rumunské metropole sovětské tajné službě. Není přitom vyloučeno, že celá kauza byla pouhou provokací zorganizovanou rumunskou rozvědkou DIE. Měla před domácí i světovou veřejností demonstrovat, jak velkým trnem v oku je Moskvě Ceaușescova samostatnější politika.³⁹³

Nedostatečnou důvěru mezi RSR a Varšavskou smlouvou ilustroval i nový rumunský zákon o obraně státu přijatý koncem roku 1972. Jeho první článek obsahoval ustanovení o nelegálnosti jakákoliv akce cizího státu, která by se dotýkala národní suverenity a nezávislosti

³⁸⁹ Varšavská smlouva měla spolu s NATO v roce 1971 expertům OSN z výboru pro zkoumání účinků globálního zbrojení dodat údaje o svých vojenských programech. Tyto informace byly pochopitelně v studenoválečné realitě poskytnuty selektivně, přičemž zástupci členských zemí paktu ve výboru svou činnost plně koordinovali se špičkami Spojeného velení. Tamtéž, kr. 4, č.j. 016 681/71-OMO, *Zpráva o výsledcích konzultace s akademikem Jemeljanovem*, 11. 5. 1971; tamtéž, č.j. 016.427/71, *Záznam o jednání velvyslance Menděleviče v OMV MZV dne 15.3. 1971*.

³⁹⁰ Tamtéž, i.č. 12, sign. 013/111, kr. 1, č.j. 025572, *Poznámky k politice maoismu v oblasti Balkánského poloostrova*, 12. 9. 1973.

³⁹¹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 42.

³⁹² AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/111, kr. 1, č.j. 020.555/72-2, *Informace o změnách v rum. armádě*, 25. 1. 1972.

³⁹³ TEJCHMAN, M., *Nicolae Ceausescu*, s. 84-85.

či územní celistvosti RSR. Země východního bloku se obávaly, že tato formulace je namířena přímo proti další rumunské spolupráci ve Varšavské smlouvě. Dle některých interpretací totiž mohla být četná alianční pravidla považována za neslučitelná se suverenitou a nezávislostí jejích členů.³⁹⁴ Spíše se však jednalo o jasnou, byť opožděnou snahu odradit Moskvu od potenciálního opakování československého scénáře. Rumunská strana totiž i touto dobou v souvislosti se svými výzvami k zřeknutí se síly a nedotknutelnosti státních hranic nadále přímo odkazovala na zkušenost ČSSR ze srpna 1968. Opět se paralelně projevila snaha bezdůvodně Moskvu neprovokovat. Představitelé RSR toto přiznávali v rozhovorech se svými polskými protějšky, avšak před sovětskými diplomaty si daný výklad odpouštěli.³⁹⁵

Nedůvěru mezi Varšavskou smlouvou a Bukureští nepochybně zvyšovalo i posilování vojenských styků RSR se Západem. V roce 1974 kupříkladu navštívilo Rumunsko šest vojenských delegací států NATO oproti pouhým třem z Varšavské smlouvy. Rumunští armádní představitelé pak čtyřikrát vyjeli do zemí Severoatlantické aliance, ale omezili se na jedinou cestu do Sovětského svazu. Jiné spojenecké země nenavštívili vůbec. Také první zahraniční cesty nového náčelníka generálního štábu Iona Comana směřovaly výhradně mimo státy Varšavské smlouvy. Generál navíc nepokládal za nutné navázat významnější osobní kontakt se Spojeným velením. Naproti tomu v roce 1975 navštívil USA. Jednalo se o vůbec první oficiální cestu vysokého vojenského představitele členské země Varšavské smlouvy do Spojených států. Rumunsko však i v této situaci potvrdilo, že ve vojenských otázkách nehodlá vstupovat do přespřílišné konfrontace s Moskvou. Ve chvíli, kdy se situace kolem návštěv armádních delegací ukázala jako problém, Bukurešť kvapně rozeslala velitelstvím jednotlivých ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy pozvánky k návštěvě RSR.³⁹⁶

Samotný průběh návštěv vojenských delegací v RSR býval specifický. Svědčí o tom například Grečkova cesta z roku 1973. Rumunští vojenská představitelé ve snaze vyhnout se citlivým politickým rozhovorům maršálovi naplánovali program sestávající se především z inspekcí jednotek. Sovětský ministr obrany však měl jiné záměry. S odkazem na svou údajnou únavu z cestování si vyžádal jednání s vojenskými a politickými špičkami. Na něm rumunským představitelům provokativně zdůrazňoval nutnost jednoty vojsk Varšavské

³⁹⁴ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 56, č.j. 020.538/73, *Zákon o národní obraně RSR*, 17. 1. 1973.

³⁹⁵ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 79, sign. 016/111, kr. 2, č.j. 023134, *Informácia o některých poznatkoch z návštěvy viceministra S. Trepczynského v Rumunsku*, 22. 5. 1973.

³⁹⁶ Tamtéž, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 64, č.j. 012.989/75, *Zahraničně-politická aktivita RSR na úseku vojenských styků v roce 1974 a v I. čtvrtletí 1975*, 14. 4. 1975.

smlouvy. Jasně se vymezil proti tezí, že nastaly podmínky a čas k rozpuštění paktu. Rumunský ministr obrany vystupoval před Grečkem velmi umírněně. Ujišťoval ho, že rumunská armáda s partnery ve Varšavské smlouvě spolupracuje, zároveň se však nebrání ani kooperaci s dalšími socialistickými státy, tedy s Čínou a Jugoslávií.³⁹⁷ Také Ceaușescu se snažil vyvarovat veškerým kontroverzím a vytvořit maximálně přátelskou atmosféru. V zásadních aspektech hodnocení vojenskopolitické situace s Grečkem neváhal souhlasit. Osobně také zasáhl proti pokusu rumunských vojenských představitelů, aby na konci návštěvy nebylo uzavřeno tradiční komuniké.³⁹⁸ Učinil tak výhradně proto, aby sovětského ministra zbytečně nedráždil. Daný přístup koneckonců dobře vystihoval obecný rumunský postoj k vojenské spolupráci ve Varšavské smlouvě.

³⁹⁷ Rumunská strana Grečkovi v té souvislosti sdělila, že má velké problémy se zbrojením. Dodala však, že uvažuje o vývoji vlastního stíhacího letounu spolu s Jugoslávií. Výsledkem byl stíhací bombardér IAR-93, který rumunské vzdušné síly zařadily do služby koncem 70. let.

³⁹⁸ AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/173, *Informacja w sprawie opinii bukaresztańskich kól dyplomatycznych n.t. charakteru, przebiegu i konsekwencji wizyty marszałka A.Greczki w Rumunii w dniach 20-24 kwietnia br.*, 15. 5. 1973.

Fungování vojenských orgánů Varšavské smlouvy po roce 1969

Jubilejní X. zasedání Politického poradního výboru, které proběhlo ve dnech 16.-17. března 1969 v Budapešti, znamenalo pro vojenskou spolupráci ve Varšavské smlouvě zlomový bod. Po více než pěti letech bouřlivých vnitřních diskuzí se konečně podařilo schválit nové statutární dokumenty reformující se vojenské struktury aliance.³⁹⁹ Krom mnohem jasnějšího vymezení pravidel a kompetencí mezi Spojeným velením a jednotlivými členskými státy v období míru došlo i k vytvoření zcela nových kolektivních orgánů: Výboru ministrů obrany, Vojenské rady a Technického výboru. Již existující štáb Spojených ozbrojených sil měl projít podstatnou proměnou.⁴⁰⁰

Praktická realizace uvedených opatření představovala na přelomu 60. a 70. let pro Varšavskou smlouvu jeden z klíčových úkolů. Schválené statutární dokumenty definovaly pouze obecný formát zasedání nově zřízených orgánů. Jejich skutečná podoba se proto utvářela až během schůzek samotných. Vojenské struktury paktu se přitom těšily poměrně značné autonomii. Politická moc členských států do jejich činnosti výrazněji nezasahovala. Pokračoval tak trend nastoupený již v dřívější fázi Brežněvovy vlády: Vrcholní státní a straničtí představitelé byli o programu chystaných vojenských jednání v rámci aliance informováni, avšak pouze vyslovovali formální souhlas s jejich konáním. To se nyní týkalo i zasedání nově vytvořených kolektivních orgánů.⁴⁰¹ Výjimku v tomto ohledu představovalo pouze rebelující Rumunsko.

Formování Výboru ministrů obrany

Nominálně nejdůležitější vojenskou institucí paktu se měl stát Výbor ministrů obrany. Zahrnoval šéfy obranných rezortů všech členských států, dále hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil. Oficiálně představoval pomocný orgán Politického poradního výboru. V praxi však na něm fungoval nezávisle.⁴⁰² Někteří historici považují

³⁹⁹ K pokusům o reformu Varšavské smlouvy v 60. letech více např. MASTNY, V., *A Cardboard Castle? ...*, s. 28-39; LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, Praha 2007, s. 43-50; MASTNY, V., *"We are in a Bind"...*; BÍLÝ, M., *Počátky pokusu o reformu Varšavské smlouvy...*; IONESCU, M. E., c. d.

⁴⁰⁰ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. 3. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

⁴⁰¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, Dopis prvního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka ministru národní obrany ČSSR M. Dzúrovi, 9. 7. 1969; Dopis předsedy vlády ČSSR O. Černíka ministru národní obrany ČSSR M. Dzúrovi, červenec 1969.

⁴⁰² ŚLUSARCZYK, J., c. d., s. 44. Tvrzení polského historika a politologa Jaczka Ślusarczyka, že se ministři obrany po zřízení jejich kolektivního orgánu přestali účastnit zasedání Politického poradního výboru, není zcela přesné. Minimálně v roce 1972 byl členem východoněmecké delegace i šéf obranného resortu Heinz Hoffmann. Uvedeného jednání se výjimečně zúčastnili i další vojenská experti z armád členských zemí, zřejmě z

zřízení tohoto grémia za moment, kdy se z Varšavské smlouvy stala skutečná aliance či protipól NATO.⁴⁰³ Výbor ministrů obrany formálně zodpovídal za koordinaci národních obranných politik i posilování obranyschopnosti Varšavské smlouvy jako celku.⁴⁰⁴ Model jeho prvního zasedání v prosinci 1969 v Moskvě však příliš efektivní nebyl. Agendu tvořila analýza stavu a záměrů NATO, rozvoj Spojených ozbrojených sil v letech 1971-1975 a zpráva o reformě aliančního štábu. Po hlavním referátu maršála Andreje Antonoviče Grečka, který jako ministr obrany hostitelského státu v rámci rotace jednání předsedal, však následovaly pouze stručné připomínky zbylých účastníků a krátká debata o formátu dalších schůzek. Poté došlo k jednomyslnému přijetí usnesení.⁴⁰⁵ Brzy se navíc ukázalo, že do kompetence Výboru ministrů obrany některé klíčové a zároveň citlivé a bytostně kontroverzní otázky spadat nebudou. Například velmi podstatnou problematiku vyčleňování jednotek do Spojených ozbrojených sil, stejně jako rozvoj jednotlivých národních armád, hodlala Moskva nadále řešit s členskými státy bilaterálně. Tuto praxi, která následně vydržela až do rozpadu paktu, si pouze nechala jménem ministrů obrany formálně odsouhlasit.⁴⁰⁶

Na jisté, minimálně počáteční přeceňování významu Výbor ministrů obrany poukazuje i frekvence jeho schůzek. Orgán měl na základě svého statutu zasedat podle možností i dvakrát ročně. Od této eventuality se velmi rychle upustilo. Počínaje rokem 1970 se ministři obrany setkávali pravidelně pouze jednou do roka, s výjimkou několika mimořádných událostí.⁴⁰⁷ Pro častější jednání s největší pravděpodobností chyběla vhodná agenda. Konkrétnější problematikou plánování bojové přípravy se totiž podrobně zabýval jiný nově zřízený kolektivní orgán Varšavské smlouvy, Vojenská rada.⁴⁰⁸ Praktické otázky pak řešil především štáb Spojených ozbrojených sil jakožto stálá instituce Spojeného velení. Statutárně

důvodu, že se na schůzce probíraly otázky spojené s dalším rozvojem Spojených ozbrojených sil. NDR se nicméně snažila, aby se vojenští představitelé účastnili delegací na zasedání Politického výboru i nadále. V roce 1974 se měl jednání ve Varšavě zúčastnit například zástupce ministra obrany a náčelník hlavního štábu NLA Heinz Keßler. Od tohoto záměru však muselo východoněmecké vedení nakonec opustit. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1375, *Anlage Nr. 2 zum Protokoll Nr. 2/72 vom 18. 1. 1972*; tamtéž/ J IV 2/2/1497, *Anlage 1 zum Protokoll Nr. 12/74 vom 2. 4. 1974*; tamtéž/ J IV 2/2/1499, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 14*, 15. 4. 1974.

⁴⁰³ Srov. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 74; NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...*

⁴⁰⁴ Tamtéž.

⁴⁰⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969.

⁴⁰⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.9, p.č. 44, č.j. 39036, *Dopis ministra obrany ČSSR M. Dzúra prezidentovi ČSSR L. Svobodovi týkající se nadcházejícího zasedání Výboru ministrů obrany států Varšavské smlouvy*, 17. 12. 1969.

⁴⁰⁷ Na prvním zasedání Výboru ministrů obrany v prosinci 1969 se účastníci shodli, že další schůzka proběhne následující rok v květnu v Sofii. Určili rovněž její agendu. Třetí setkání již bylo nastíněna pouze vágně. Mělo se uskutečnit někdy koncem roku 1970 v Budapešti. Posléze došlo k jeho odložení na následující rok.

⁴⁰⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č.128, č.j. 36031, *První zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, prosinec 1969.

daná možnost svolávat Výbor ministrů obrany dvakrát ročně byla tedy v reálu spíše na obtíž. Neodrážela skutečné potřeby. Zavedení pravidla zřejmě motivovala pouze snaha sovětských satelitů pojistit si multilaterální konzultační mechanismy a zamezit stavu známému z Chruščovovy éry, kdy žádné oficiální procedury svolávání porad neexistovaly.⁴⁰⁹ Bohuslav Litera navíc správně uvádí, že Výbor ministrů obrany postrádal stálý sekretariát.⁴¹⁰ Nepřekračoval tedy rámec koordinačního a konzultačního fóra.

Druhá schůzka uvedeného orgánu nicméně naznačila jistý posun. Vojenskými otázkami, především stavem protivzdušného obraného systému a součinností vojenských námořnictev členských států paktu, se zabývala podrobněji.⁴¹¹ Důkazem, že Výbor ministrů obrany problematiku probíral doopravdy, nikoliv pouze formálně a "na papíře", bylo i složení účastníků schůzky. V československé delegaci se například s ohledem na agendu mimořádně nacházeli velitelé protivzdušné obrany a letectva. Změnu formátu jednání dokládá rovněž přístup k řešení důležitých otázek, jakou byl na přelomu 60. a 70. let právě rozvoj protivzdušného obraného systému.⁴¹² V diskusi k hlavnímu referátu velitele protivzdušných vojsk Varšavské smlouvy maršála Pavla Fjodoroviče Batického dostali příležitost se svými návrhy vystoupit i jednotliví ministři obrany. Nejednalo se o pouhou formalitu. Obsah jejich referátů vypracovali představitelé domácích vojenských institucí, nikoliv Spojené velení či dokonce sovětská strana.⁴¹³ Během prvních dvou zasedání Výboru ministrů obrany se rovněž ustálila praxe, dle které ze závažných důvodů absentujícího ministra zastupoval náčelník generálního štábu příslušného státu.⁴¹⁴

Nastíněné prvotní schéma schůzek Výboru ministrů obrany shledala brzy i sovětská strana jako příliš strnulé a formální. Grečko proto po III. jednání orgánu v Budapešti v březnu

⁴⁰⁹ Tamtéž, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969.

⁴¹⁰ LITERA, B., *Unifikace sovětského bloku...*, s. 90.

⁴¹¹ Veškeré námořní síly spadaly dle *Protokolu o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci* z května 1955 do alianční bojové sestavy. Na rozdíl od protivzdušného obranného systému však až do roku 1978 neexistovala funkce aliančního velitele pro námořnictvo, které tak fakticky spadalo do pravomoci hlavního velitele námořních sil SSSR admirála S. G. Gorškova.

⁴¹² Velitel vojsk protivzdušné obrany států Varšavské smlouvy, sovětský maršál Batickij, v té souvislosti akcentoval nutnost rozvíjet protivzdušnou obranu tak, aby pokryla hrozbu ze strany NATO vyplývající ze schopností vést letecké údery v minimálních letových výškách. Členové paktu měli rovněž posílit protivzdušnou raketovou obranu svých metropolí a velkých průmyslových center.

⁴¹³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, *Jednání Výboru ministrů, informační zpráva pro náčelníka generálního štábu*, 7. 4. 1970.

⁴¹⁴ Moskevského zasedání se kvůli zdravotním problémům nezúčastnil maďarský ministr Lajoz Czinege, v Sofii chyběl ze stejných důvodů rumunský Ion Ionita. Zastoupili je náčelníci generálních štábů MLR a RSR Karoi Čemi a Ion George. Tamtéž, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969; *Zpráva ministra národní obrany o výsledku jednání výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, květen 1970.

1971 navrhl, aby se příští zasedání zabývalo mnohem širším okruhem problémů. Probíhat mělo formou "svobodné" výměny názorů, bez nutnosti nezbytně přijímat závazná usnesení.⁴¹⁵ Moskva zřejmě počátkem 70. let dospěla k názoru, že loajalita vojenských představitelů jejích satelitů dosáhla dostatečné úrovně. Rozhodla se proto vyzkoušet, zda otevřenější forma spolupráce v aliančních kolektivních vojenských orgánech nebude přínosnější. Počínaje IV. schůzkou Výboru ministrů obrany v Berlíně v lednu 1972 tak byly hlavní referáty všem účastníkům jednání zasílány předem, aby domácí vojenské instituce mohly podrobně připravit vystoupení a komentář ministra k probíraným tématům.⁴¹⁶ Na změnu dosavadního pojmání schůzek Výboru ministrů obrany rovněž poukazuje skutečnost, že od roku 1971 začaly o zasedáních orgánu o něco více, byť stále ve stručnosti informovat sdělovací prostředky států východního bloku. Je příznačné, že se tak stalo ze sovětské iniciativy, na základě rozkazu náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil generála Sergeje Matvejeviče Štěmenka.⁴¹⁷ Účastníky III. zasedání v Budapešti rovněž přijal první tajemník ÚV MSDS János Kádár.⁴¹⁸ Od té doby se straničtí vůdci hostitelské země setkávali po jednání vojenských orgánů Varšavské smlouvy s jejich členy pravidelně. Uvedené změny pravděpodobně souvisely s reakcí aliančních struktur na vývoj politiky détente. Jak později ukážeme, rok 1971 totiž představoval moment, kdy se uvolňování mezinárodního napětí mezi Východem a Západem začalo reálně promítat i do dění ve vojenském rámci Varšavské smlouvy.

Orgány Spojeného velení

Dle statutu z března 1969 dění v aliančních vojenských strukturách dozorovaly a řídily tři kolektivní orgány Spojeného velení: Vojenská rada, štáb Spojených ozbrojených sil a Technický výbor.⁴¹⁹ Úvodní schůzka Vojenské rady ve dnech 9.-10. prosince v Moskvě měla spíše organizační charakter. Krom vytyčení plánu její budoucí činnosti maršálem Ivanem Ignat'jevičem Jakubovským, hlavním velitelem paktu, přinesla pouze odsouhlasení statutu štábu Spojených ozbrojených sil a Technického výboru. Výsledky byly ovšem opět dohodnuty předem. Účastníci zasedání⁴²⁰ sice dostali příležitost se k jednotlivým

⁴¹⁵ Tamtéž, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, 3. zasedání Výboru ministrů obrany, březen 1971.

⁴¹⁶ Tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, 4. zasedání Výboru ministrů obrany, leden 1972.

⁴¹⁷ Tamtéž, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, Dopis ministra obrany M. Džúra prezidentu ČSSR L. Svobodovi o nadcházejícím zasedání Výboru ministrů obrany Varšavské smlouvy, 14. 12. 1970.

⁴¹⁸ Tamtéž, 3. zasedání Výboru ministrů obrany, březen 1971.

⁴¹⁹ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. 3. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

⁴²⁰ Dle statutu Spojených ozbrojených sil tvořili stálé členy Vojenské rady hlavní velitel, náčelník aliančního štábu, náčelník Technického výboru, náčelníci generálních štábů všech členských států, náčelník jednotného protivzdušného obranného systému a zástupci hlavního velitele pro vzdušné síly a válečné

programovým bodům vyjádřit, podstata závěrů se však nikterak neměnila.⁴²¹ Scénář jednání Vojenské rady se ustálil o něco rychleji než v případě Výboru ministrů obrany. Stalo se tak nejpozději v listopadu 1970, kdy III. zasedání orgánu ve Varně poprvé doprovodily bojové ukázky aliančních jednotek a demonstrace probírané vojenské tematiky. V následujících letech šlo o běžnou praxi.⁴²² Místo zasedání Vojenské rady podléhalo rotaci mezi jednotlivými členskými státy, obdobně u Výboru ministrů obrany. V daném případě však bylo střídání dějiště ještě více formální. Chod orgánu zcela kontrolovali sovětsí vojenští představitelé. Nedochovalo ani k rotaci předsednictví. Zasedání vždy řídil hlavní velitel. Přípravu schůzek v jednotlivých členských státech navíc v první polovině 70. let velmi důsledně osobně dozoroval náčelník aliančního štábu Štěmenko a další sovětsí důstojníci ze Spojeného velení. Definitivní plán schůzek pak podléhal souhlasu hlavního velitele.⁴²³

Reformovaný štáb Spojených ozbrojených sil, tedy již dříve existující, v Moskvě sídlící orgán nyní rozšířený o nesovětské armádní představitele, zahájil svou činnost 25. listopadu 1969.⁴²⁴ Klíčem pro poměr zastoupení se stal procentuální příspěvek do aliančního rozpočtu. V instituci po její reformě pracovalo 135 generálů z členských států paktu. Obsluhující personál čítající 200 osob byl výhradně sovětské státní příslušnosti.⁴²⁵ Činnost zahájil rovněž Technický výbor,⁴²⁶ kde 68 generálů doplňovalo 20 osob obsluhujícího personálu. V případě obou institucí se nejednalo o plné počty - k jejich doplnění na 200, resp. 80 důstojníků mělo dojít až po získání nezbytných zkušeností z této nové formy kolektivní

námořnictvo. V praxi se však zasedání orgánu účastnilo mnohem více vojenských představitelů a expertů, především v závislosti na probírané tematice. Z dokumentace k přípravám zasedání vyplývá, že existovala také funkce sekretáře Vojenské rady. Činnost ale vykonával pouze v průběhu jednání a jeho aktivita byla čistě technického rázu. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, Soubor materiálů k přípravě XV. zasedání Vojenské rady v Praze, duben 1977.

⁴²¹ Tamtéž, k. 35, p.č.128, č.j. 36031, *První zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, prosinec 1969.

⁴²² Tamtéž, p.č.129, č.j.36032, *3. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 11. 1970.

⁴²³ Tamtéž, k.37, p.č.131, č.j.36034, *Příprava 9. zasedání Vojenské rady a porady vedoucích funkcionářů armád států Varšavské smlouvy*, 6. 9. 1973.

⁴²⁴ Štáb Spojených ozbrojených sil formálně existoval od založení paktu v roce 1955. Jeho členové se však rekrutovali téměř výhradně z řad sovětské generality. Reforma vojenských orgánů Varšavské smlouvy z března 1969 tedy přinesla spíše změnu jeho struktury - v praxi nezřídila novou instituci. V dokumentech přesto nacházíme pojem "vytvoření koaličního štábu". Musíme ho chápat ve smyslu, že nová podoba orgánu se měla podstatně odlišovat od období před rokem 1969.

⁴²⁵ Právě v těchto pozicích sloužili ve štábu Spojených ozbrojených sil před rokem 1969 zástupci armád sovětských satelitů.

⁴²⁶ Ze zprávy polského ministra obrany Jaruzelského vyplývá, že Technický výbor ještě v roce 1970 fakticky neplnil svou funkci a nacházel se pouze ve stadiu příprav. AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/173, Zpráva ministra obrany PLR W. Jaruzelského I. tajemníkovi ÚV PSDS E. Gierkovi o činnosti vojenských orgánů Varšavské smlouvy v roce 1970, 18. 1. 1971.

spolupráce.⁴²⁷ To je dalším důkazem, že před reformou vojenských struktur Varšavské smlouvy mezi zástupci jednotlivých členských států ve Spojeném velení neprobíhala reálná interakce. Tato situace rovněž naznačuje, že nové statuty přijaté v březnu 1969 byly koncipovány spíše s ohledem na politické zájmy. Nové počty důstojníků nevycházely primárně z reálných vojenských zkušeností a potřeb. Spíše představovaly sovětskou úlitbu satelitům, které získaly formálně větší zastoupení. Uvedené přechodné období s největší pravděpodobností skončilo až v druhé polovině roku 1971.⁴²⁸

Náčelníkem Technického výboru, a tedy i zástupcem hlavního velitele pro výzbroj byl jmenován sovětský generál I. V. Štěpanjuk. Aliančnímu štábu nadále velel již zmíněný generál Štěmenko, který post zastával ještě před reformou instituce. Samotnou službu dalších důstojníků ve štábu Spojených ozbrojených sil a Technickém výboru vymezil nový speciální statut. Vypracovalo jej sice Spojené velení, následně se jím však zabývala Vojenská rada. Příležitost zapracovat své připomínky dostali také jednotliví ministři obrany. Dodejme, že uvedený postup při schvalování pravidel upravujících vojenskou spolupráci v paktu se stal i v následujících letech běžnou praxí. Na základě uvedeného dokumentu přecházel personál sloužící ve Spojeném velení pod přímou rozhodovací kompetenci hlavního velitele, ačkoliv dané osoby formálně i nadále zůstávaly příslušníky svých národních armád. Délka služby v orgánech Spojeného velení se pohybovala ve vágně vymezeném rozmezí 4-6 let. Obměna personálu probíhala po dohodě aliančního štábu s národními generálními štáby. Snahu zrovnoprávnit země Varšavské smlouvy alespoň na papíře odrážela skutečnost, že oficiální řečí v institucích Spojeného velení byly stanoveny jazyky všech států paktu. Ruština představovala pouze "pracovní" jazyk.⁴²⁹ Netřeba zdůrazňovat, že všichni vojenští funkcionáři sloužící v orgánech Spojeného velení byly příslušníky komunistických a dělnických stran.⁴³⁰

⁴²⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969.

⁴²⁸ Jde o odhad na základě československé dokumentace. Tamtéž, k. 8, p.č.42, č.j.39034, *Výkon vojenské služby generálů a důstojníků ve štábu Spojených ozbrojených sil*, říjen 1971.

⁴²⁹ Tamtéž, k. 42, p.č. 142, č.j. 36047, *Návrh Statutu o průběhu služby ve štábu Spojených ozbrojených sil*, 10. 10. 1969

⁴³⁰ AAN, f. PZPR KCW, XIA/106, *Доклад о выполнении решения государств-участников Варшавского Договора, принятого на совещании Политического Консультативного Комитета 17 марта 1969 года*, 12. 12. 1969. V ČSLA bylo členy či kandidáty KSČ zhruba 75-80% velitelského sboru. BÍLEK, J.; KOLLER, M., *Československá armáda v rámci sovětského bloku. 1945-1989*, in: *Od Velké Moravy k NATO. Český stát a střední Evropa*, Praha 2002, s. 198; VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 24, p.č. 79, č.j. 41102, *PODKLAD pro vystoupení ministra národní obrany ČSSR u příležitosti jeho návštěvy v SSSR*, nedatováno, 1983.

Představitelé armád sovětských satelitů vykonávali ve štábu Spojených ozbrojených sil nominálně nikoliv bezvýznamné funkce, včetně zástupců jeho náčelníka.⁴³¹ Jisté ústupky při obsazení některých postů však zřejmě neměly zásadní vliv na sovětskou kontrolu všech skutečně důležitých pozic ve Spojeném velení. Příslušníci spojeneckých zemí v něm i nadále figurovali jen jako styční či nanejvýš zastupující důstojníci.⁴³² To naznačuje i složení delegace aliančního štábu, která počátkem roku 1974 navštívila ČSSR. Klíčové posty, obzvláště náčelníků jednotlivých oddělení a jejich zástupců, zastávali především příslušníci sovětské armády.⁴³³ Podle výpovědi bývalého východoněmeckého admirála Theodora Hoffmanna navíc štáb Spojených ozbrojených sil ani po reformě nevyvíjel v zásadních vojenských otázkách vlastní iniciativu. Vojenští představitelé NDR proto údajně svou pozornost zaměřovali na generální štáb sovětské armády, kde se o většině důležitých problémů i nadále rozhodovalo.⁴³⁴ Sovětská dominance ve vojenských strukturách Varšavské smlouvy tedy pokračovala i po roce 1969. Míra respektu daného stavu ze strany zástupců jednotlivých členských států se značně lišila. Nejméně smířliví pravděpodobně byli údajně polští a rumunští důstojníci, nejvíce pak jejich východoněmečtí kolegové.⁴³⁵ Při absenci dokumentů Spojeného velení nicméně můžeme velmi těžko odhadovat, jaký charakter měla každodenní vzájemná spolupráce v orgánu doopravdy, případně jakým způsobem se naznačené tenze projevovaly.

Právní ukotvení pozice personálu Spojeného velení, především jeho nově zřízených orgánů, navrhl hlavní velitel Jakubovskij v září 1970. Po schválení členskými státy v dubnu 1973 začal být štáb Spojených ozbrojených sil pojmán jako právnická osoba. Jeho příslušníci získali statut mezinárodních funkcionářů. Tím se jim fakticky dostalo diplomatických výsad.⁴³⁶ Vyjasnění právního postavení představitelů Spojeného velení mělo usnadnit jejich

⁴³¹ Tamtéž, k. 42, p.č. 142, č.j. 36047, *Opatření k vyslání důstojníků do štábu Spojených ozbrojených sil*, 17. 10. 1969.

⁴³² WANNER, J., *Brežněv...*, s. 50.

⁴³³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.3, p.č.31, č.j.39023, *Konzultace funkcionářů štábu Spojených ozbrojených sil v ČSSR*, 7. 1. 1974.

⁴³⁴ Vedení SED na druhou stranu minimálně z počátku věnovalo výběru zástupců do orgánů reformovaného Spojeného velení značnou pozornost. Jako svého hlavního reprezentanta do aliančních velících struktur vyslalo vysoce postaveného generála Heinze Keßlera, člena ÚV SED, zástupce ministra obrany a zástupce náčelníka Hlavního štábu NLA. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1227, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr.19*, 13. 5. 1969.

⁴³⁵ NDR v letech 1969-1989 do štábu Spojených ozbrojených sil standardně vysílala dva generály a dvacet důstojníků. SCHEAFER, B., *The GDR in the Warsaw Pact*, 2007, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_gdr/intro.cfm?navinfo=44755 [2015-03-01].

⁴³⁶ Od roku 1979 získávali speciální průkazy totožnosti zaručující imunitu i rodinní příslušníci funkcionářů orgánů Spojeného velení. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 156, č.j. 36508, *Ustanovení o průběhu služby důstojníků, generálů a admirálů armád členských států Varšavské smlouvy*, 23. 3. 1979.

činnost na území všech členských států.⁴³⁷ Štáb Spojených ozbrojených sil navíc jako právnická osoba mohl uzavírat dohody či konat další právní úkony, vlastnit majetek a nakládat s ním. Veškerý personál i dokumenty aliančního velení byly vyjmuty z kompetencí státních orgánů a soudní moci bez ohledu na místo, kde se momentálně nacházely. O případném odebrání imunity některému z příslušníků velení Varšavské smlouvy rozhodoval se souhlasem příslušného ministra obrany náčelník štábu Spojených ozbrojených sil. To mělo umožnit proti dané osobě vést trestněprávní úkony.⁴³⁸ Dohoda si kladla za cíl především vytvořit vhodné podmínky pro činnost kolektivních vojenských orgánů.⁴³⁹ Jakkoliv se jednalo v zásadě o formální opatření, dobře dokumentuje podstatu změn, kterými Varšavská smlouva na přelomu 60. a 70. let procházela. Končil do značné míry chaotický a mnohdy právně nepodložený způsob správy východního bloku typický pro Chruščovovo období. Z Varšavské smlouvy se měla stát skutečná vojenská aliance s oficiálními pravidly, což ostře kontrastovalo se situací v 50. a 60. letech.

Dosavadní literatura v souvislosti s reformou Varšavské smlouvy z roku 1969 uvádí, že Moskva jejím prostřednictvím v podstatě změnila kontrolu ozbrojených sil svých evropských satelitů z přímé na nepřímou. Vojtěch Mastný akcentuje skutečnost, že v nových vojenských orgánech, především ve Vojenské radě a Výboru ministrů obrany, zajišťovali sovětskou nadvládu hlavní velitel a náčelník štábu Spojených ozbrojených sil, kteří zde zasedali.⁴⁴⁰ Takto naznačený systém kontroly je přinejmenším neúplný. Statutární dokumenty schválené v roce 1969 zavazovaly generální štáby jednotlivých členských států také k podrobným periodickým hlášením štábu Spojených ozbrojených sil a Technickému výboru o stavu vojsk vyčleňovaných do alianční bojové sestavy.⁴⁴¹ Podle článku III nového statutu zodpovídaly za stav armád jednotlivých členských států výhradně národní orgány.⁴⁴² V praxi však ozbrojené síly podléhaly i kontrole a prověrkám Spojeného velení.⁴⁴³

Zcela opomíjen pak zůstává především vliv tzv. představitelů hlavního velitele v jednotlivých národních armádách. Tuto funkci zaváděl reformovaný statut Spojeného velení s

⁴³⁷ NA, f. 1261/0/6, sv. 49, a.j. 49/4, *Podpis úmluvy o právní způsobilosti, výsadách a imunitách štábu a dalších orgán velení spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy*, 26. 7. 1972.

⁴³⁸ ŚLUSARCZYK, J., c. d., s. 38-39.

⁴³⁹ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 632, k.č. 145, č.j. 016.130/72, *Orientační plán sjednávání mezinárodních smluv na r. 1972*, 8. 2. 1972.

⁴⁴⁰ MASTNY, V., *The Warsaw Pact. An Alliance in Search of a Purpose*, in: NATO and the Warsaw Pact..., s. 149-150.

⁴⁴¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.13, p.č.50, č.j.39043, *Předkládání periodických informačních hlášení*, 16. 11. 1972.

⁴⁴² New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. 3. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

⁴⁴³ NA, f. 1261/0/6, sv. 17, a.j. 18/2, *Výsledky splnění úkolů v ČSLA za rok 1971 a hlavní úkoly ČSLA pro rok 1972*, 1. 11. 1971.

dodatkem, že přidělení uvedených důstojníků do ozbrojených sil členského státu podléhá souhlasu dané vlády. Jejich činnost měla oficiálně vycházet především ze směrnic příslušného ministra obrany.⁴⁴⁴ Politický poradní výbor v březnu 1969 stanovil, že služba představitelů hlavního velitele se bude zakládat na "zvláštním statutu". Ten však tou dobou ani v obrysech neexistoval. Státní a straničtí představitelé tedy o jeho výsledné podobě mohli pouze spekulovat. Vyjma rumunské reprezentace zřejmě záležitosti ani nevěnovali větší pozornost. K vypracování dokumentu přistoupilo Spojené velení až o rok později.⁴⁴⁵ Původní velmi vágní teze doznaly podstatného rozšíření a významových posunů. Představitelé hlavního velitele se především stali odpovědnými pouze klíčovými osobám ve Spojeném velení. V praxi měli působit jako přímá spojka na komunikačních liniích hlavní velitel-ministři obrany, resp. štáb Spojených ozbrojených sil-národní generální štáby. Ačkoliv představitelé hlavního velitele nedisponovali rozhodovací pravomocí, chod jednotlivých armád mohli podstatným způsobem ovlivňovat. Sovětské vojenské velení jejich prostřednictvím zároveň bedlivě monitorovalo situaci v ozbrojených silách členů Varšavské smlouvy. Měli totiž nárok na veškeré relevantní informace o stavu vojsk vyčleněných do sestavy Spojených ozbrojených sil, povinně se účastnili manévrů a inspekcí, které měly za cíl "zvyšovat mobilizační či bojovou pohotovost armád"⁴⁴⁶ a dostávali veškeré podklady o zbrojních programech. Ministrům obrany i náčelníkům národních generálních štábů mohli předkládat vlastní návrhy řešení problémů. O svých poznatcích tyto sovětské vojenství činitelé podrobně informovali hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil. Navíc disponovali pravomocí dle svého uvážení jmenovat i své zástupce a "pomocníky" pro jednotlivé druhy vojsk a jednotky.⁴⁴⁷

O mimořádně významném postavení představitelů hlavního velitele v národních armádách svědčí i skutečnost, že se z titulu své funkce v 70. letech účastnili většiny zasedání Vojenské rady. Její původní statut s tímto přitom vůbec nepočítal. Pravidelným členem československé delegace, tedy zástupců členského státu na zasedání aliančního orgánu, tak například býval i sovětský generál K. G. Kožanov a další jím jmenovaní sovětské důstojníci. Tento důmyslný systém v praxi umožnil nejen důslednou kontrolu unifikace vojsk členských

⁴⁴⁴ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. 3. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

⁴⁴⁵ Opět se postupovalo podle scénáře, kdy Spojené velení zaslalo na ministerstva obrany jednotlivých členských států návrh dokumentu, který měl příslušný ministr odsouhlasit, případně mohl sdělit námitky a připomínky k zapracování.

⁴⁴⁶ Tato velmi pružná formulace mohla zahrnovat prakticky jakýkoliv vojenský výcvik.

⁴⁴⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č.128, č.j. 36031, *Statut o představitelích Hlavního velitele v armádách VS*, leden 1970.

států Varšavské smlouvy, ale svým způsobem představoval návrat k soustavě sovětských vojenských poradců známé ještě ze Stalinovy éry. Ačkoliv reforma vojenských statutů v březnu 1969 měla armádám jednotlivých členů paktu formálně přinést větší autonomii, dodatečné přijetí statutu o představitelích hlavního velitele na jaře 1970 sovětský dozor naopak posílilo.

Je vhodné podotknout, že o tomto dokumentu již stranická či státní vedení podrobněji nejednala. Postačil souhlas ministrů obrany.⁴⁴⁸ Na alianční úrovni se otázkou zabývala pouze Vojenská rada na svém II. zasedání v Budapešti v dubnu 1970.⁴⁴⁹ Není překvapivé, že rumunská delegace se z pochopitelných důvodů odmítla k předloženému návrhu vyjádřit. Ostatní členové paktu jej však schválili bez ohledu na stanovisko Bukurešti.⁴⁵⁰ RSR pak v následujících letech nejenže statut o představitelích hlavního velitele v národních armádách dodatečně nepodepsala, ale zároveň ani finančně nepřispívala na jejich službu. Vojenská rada schvalovala statut o celkovém financování Spojeného velení na svém IV. zasedání v květnu 1971. Rumunsko vystoupilo s požadavkem, aby se dokument nevztahoval na činnost představitelů hlavního velitele v národních armádách, jelikož se RSR k dohodě o jejich službě nepřipojila. Ostatní delegace nesouhlasily, rumunské stanovisko nicméně bylo uvedeno v závěrečném protokolu z jednání.⁴⁵¹ Bukurešť si tím fakticky zajistila výjimku. Na následující schůzce Vojenské rady pak na představitele hlavního velitele přispívat definitivně odmítla.⁴⁵²

Stranou zájmu historiků doposud stojí Technický výbor. Situace je způsobena nejen poměrně slabě zpřístupněnou pramennou bází, ale též nepřilíš atraktivní náplní jeho činnosti. Nastiňme proto pouze v základu, jakým způsobem jeden ze dvou stálých orgánů Spojeného velení fungoval. Statut Spojeného velení z března 1969 se v souvislosti s Technickým výborem omezil jen na několik lakonických poznámek. Praktickou aktivitu orgánu tak definovala až specifická směrnice, která ho pověřila dohledem nad maximální možnou unifikací výzbroje a vojenské techniky v armádách členských států paktu a odstraněním paralelního vývoje obdobných zbraňových systémů. Technický výbor proto úzce

⁴⁴⁸ V příslušné československé vojenské dokumentaci chybí jakákoliv zmínka, že by statut definující činnost představitelů hlavního velitele projednaly či dokonce schválily politické orgány státu. Tamtéž, k. 8, p.č. 42, č.j. 39034, *Plán realizace PROTOKOLU č. 002 jednání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno 1971.

⁴⁴⁹ Tamtéž, k. 35, p.č. 128, č.j. 36031, *Zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, duben 1970.

⁴⁵⁰ Tamtéž, 2. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, duben 1970.

⁴⁵¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 36, p.č. 130, č.j. 36033, 4. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 17. 5. 1971.

⁴⁵² Tamtéž, Páté zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 1. 11. 1971.

spolupracoval především se Stálou komisí RVHP pro obranný průmysl.⁴⁵³ Zároveň zajišťoval, aby byly vyvíjeny pouze zbraně odpovídající aktuální strategické koncepci Spojeného velení. Návrhy zbrojních projektů k posouzení Technickému výboru podávaly jednotlivé členské státy paktu. Orgán tedy žádnou vlastní iniciativu nevyvíjel. Výsledná rozhodnutí navíc musel vždy schválit hlavní velitel. Pracovní skupiny ke schváleným projektům následně tvořili zástupci zainteresovaných armád i Technického výboru. Náklady na vývoj příslušných zbraní však nebyly hrazeny ze společného aliančního rozpočtu. Jednotlivé projekty financovaly participující státy samostatně. Rozpočet Spojených ozbrojených sil hradil pouze samotný chod instituce.⁴⁵⁴ Dodejme, že při výrobě vojenské techniky nadále existovala i bilaterální spolupráce. Společnou komisi pro zbrojní projekty například již v roce 1955 vytvořily Československo a Polsko.⁴⁵⁵

Financování Spojeného velení

Činnosti vojenských aliančních orgánů financovaly všechny členské státy Varšavské smlouvy prostřednictvím každoročního příspěvku do rozpočtu Spojených ozbrojených sil.⁴⁵⁶ Podíl jejich odvodů vycházel z rozhodnutí Politického poradního výboru z roku 1969. Vzhledem k tomu, že se k uvedenému poměru přihlíželo i při financování dalších projektů, šlo o nezanedbatelný aspekt fungování vojenských struktur paktu. Poměr mezi SSSR a zbytkem členských států činil 44,5% ku 55,5%. Rozdíly mezi příspěvků jednotlivých sovětských satelitů pak na první pohled neodpovídaly reálným početním stavům obyvatelstva, které byly v 60. a 70. letech považovány za jedno z možných kritérií pro rozdělení závazků ve

⁴⁵³ Sovětský svaz se z pochopitelných důvodů snažil rozložit výrobu vojenské techniky mezi své satelity. Využíval k tomu právě Komisi obranného průmyslu RVHP, jejíž činnost byla na rozhodnutí přijímaná v rámci vojenských struktur Varšavské smlouvy navázána. Koncem roku 1970 se sovětské ministerstvo obrany tímto způsobem pokoušelo například zabezpečit nákladnou a náročnou výrobu moderních protiletadlových raketových systémů KRUG, KUB a STRELA-1. Tamtéž, k. 15, p.č. 52, č.j. 39044, *KRUG, KUB – zpráva z konsultace v SSSR*, 4. 12. 1970.

⁴⁵⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.13, p.č.50, č.j.39043, *Zásady pro realizaci opatření Technického výboru Spojených ozbrojených sil ke koordinaci vědecko-výzkumných a vývojových prací armád členských států Varšavské smlouvy*, 4. 6. 1974.

⁴⁵⁵ Obě členské státy Varšavské smlouvy společně vyráběly například transportér "Skot". V 70. letech pak uvažovaly o kooperaci při licenční výrobě sovětského tanku T-72 či proudového bitevního letounu Su-25. Společná produkce transportéru "Skot" byla ve skutečnosti pouze formální záležitostí, jak si během rozhovoru s E. Gierkem v roce 1971 postěžoval G. Husák. To jen ukazuje, že ČSSR stále považovala za vhodný způsob řešení přehnaných požadavků na kladených na svůj zbrojní průmysl lepší koordinaci výroby mezi členské státy Varšavské smlouvy. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/38, *Protokol ze setkání I sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka i prezesa Rady Ministrów PRL tow. Piotra Jaroszewicza z I sekretarzem KC KPCz tow. Gustavem Husakiem i przewodniczącym rządu CSRS Lubomirem Sztrougalem*, 16. 1. 1971; tamtéž, s. XIA/595, *Notoatka w sprawie współpracy polsko-czechosłowackej w sferze produkcji obronnej*, nedatováno, zřejmě 1976.

⁴⁵⁶ Od roku 1983 se v dokumentaci z neznámého důvodu začíná hovořit o rozpočtu Spojeného velení.

Varšavské smlouvě.⁴⁵⁷ Z tohoto pohledu nastavený koeficient jednoznačně nejvíce znevýhodňoval ČSSR. Do rozpočtu platila o 66,6% více než by počtům obyvatelstva odpovídalo. Naopak nejvíce na daném systému vydělalo Východní Německo. Jeho platba byla v tomto ohledu poddimenzována o celých 60% (viz níže tabulka 1). Ohromný rozdíl v těchto číslech byl však zavádějící. Při nastavení uvedených plateb se totiž vycházelo z odlišného výkonu jednotlivých ekonomik členů Varšavské smlouvy. Příspěvky do Spojených ozbrojených sil v podstatě odpovídaly poměru příjmů ze směny v rámci RVHP. Jednotlivé sovětské satelity na sebe v tomto ohledu navzájem nedoplácely. Sovětský svaz pouze zhruba z poloviny dotoval vojenské vklady NDR a MLR.⁴⁵⁸ Sestavování aliančního rozpočtu tedy do značné míry reflektovalo úroveň hospodářské vyspělosti jednotlivých členských států.

Statutem o finančním hospodaření Spojeného velení se v květnu 1971 zabývala Vojenská rada na svém IV. zasedání v Berlíně. Dokument tradičně vypracoval štáb Spojených ozbrojených sil. Opět do něj ale zahrnul připomínky vojenských a finančních orgánů jednotlivých členských států.⁴⁵⁹ Vykryštovala praxe, dle které rozpočet nejprve projednávala Vojenská rada a následně ho postoupila Výboru ministrů obrany ke schválení.⁴⁶⁰ Dodržování finančního plánu na chod orgánů Spojeného velení podléhalo průběžné kontrole. Jeho stav dvakrát do roka vyhodnocovaly domácí vojenské orgány ve spolupráci s aliančním štábem.⁴⁶¹ Vklad jednotlivých členských států do rozpočtu Spojených ozbrojených sil byl v případě přebytku z minulého roku o příslušnou částku snížen. Rozpočet pochopitelně fungoval na bázi přerozdělování prostředků. Československo například v roce 1973 odvedlo do rozpočtu Spojených ozbrojených sil 618 tisíc rublů, avšak na udržování speciálních spojovacích kanálů a zabezpečování společných opatření na svém území následně obdrželo částku v neobchodních platech o 61 tisíc rublů vyšší.⁴⁶²

⁴⁵⁷ V roce 1972 se například systémem financování rozpočtu Spojených ozbrojených sil interně zabývaly československé vojenské orgány. Objevila se jistá, byť velmi utlumená a nepřímá kritika skutečnosti, že příspěvky jednotlivých členských států nevyhází z početních stavů jejich obyvatelstva. Dodejme, že československá strana se uvedeným problémem zabývala pouze z důvodu, že na základě daného koeficientu měla být financována nákladná výstavba chráněných velitelských stanovišť Spojeného velení na území PLR a BLR. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 11, p.č. 47, č.j. 39039, *Podíl jednotlivých států kromě SSSR na rozpočtu Spojených ozbrojených sil*, 5. 1. 1972.

⁴⁵⁸ Tamtéž.

⁴⁵⁹ Tamtéž, k. 36, p.č. 130, č.j. 36033, *4. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 17. 5. 1971.

⁴⁶⁰ Tamtéž, *Páté zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 11. 1971.

⁴⁶¹ Tamtéž, k. 8, p.č. 42, č.j. 39034, *Plán realizace PROTOKOLU č. 004 jednání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno 1971.

⁴⁶² Tamtéž, k. 18, p.č. 56, č.j. 39049, *Rozpočet SOS na r. 1973 a vyhodnocení za r. 1971*, 31. 10. 1972.

	ČSSR	BLR	MLR	NDR	PLR	RSR	poznámka
Počet obyvatel v milionech	14,3	8,4	10,3	17,2	32	19,5	Celkem 101,7 milionu obyvatel
Podíl na celkovém počtu obyvatel sovětských satelitů-členů Varšavské smlouvy v %	14,1	8,2	10,1	16,9	31,5	19,2	
Hypotetický vklad do celkového rozpočtu Spojených ozbrojených sil odpovídající počtením stavům obyvatelstva v %	7,8	4,5	5,5	9,6	17,5	10,6	
Skutečný vklad do rozpočtu Spojených ozbrojených sil v %	13	7	6	6	13,5	10	Celkem 55,5%, t.j. 100% v rámci sovětských satelitů-členů Varšavské smlouvy
Rozdíl hypotetického a současného vkladu do celkového rozpočtu Spojených ozbrojených sil v %	+5,2	+2,5	+0,5	-3,6	-4,0	-0,6	
Podíl členských států RVHP na příjmové části rozpočtu této organizace v %	13,25	7	10	13,25	13,25	10	
Percentuální rozdíl mezi reálně odváděnou částkou a podílem dle počtu obyvatel v %	+66,6	+55,5	+9	-60	-29,6	-6	
Rozdíl mezi příspěvkem do rozpočtu Spojených ozbrojených sil a příjmy z rozpočtu RVHP v %	+0,25	0	+4	+7,25	-0,25	0	

tabulka 1⁴⁶³

Až do roku 1975 rozpočet čítal každoročně 5 milionů převoditelných rublů. Jednoznačně nejvyšší částka 2.7 milionu připadala na zabezpečení chodu jednotlivých orgánů Spojeného velení.⁴⁶⁴ V uvedeném roce došlo k prvnímu nárůstu aliančního rozpočtu o 1.391 milionu převoditelných rublů. Promítly se do něj náklady na výstavbu chráněných velitelských stanovišť Spojeného velení v PLR a BLR.⁴⁶⁵ Žádný z členských států Varšavské smlouvy proti zavedenému systému financování nikdy otevřeně neprotestoval. Pouze Rumunsko se při každoročním schvalování rozpočtu vždy ohradilo proti zahrnutí nákladů na činnost představitelů hlavního velitele v národních armádách. Ostatní členové aliance však

⁴⁶³ Tabulka upravena na základě dat VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 11, p.č. 47, č.j. 39039, *Podíl jednotlivých států kromě SSSR na rozpočtu Spojených ozbrojených sil*, 5. 1. 1972.

⁴⁶⁴ Tamtéž, k. 18, p.č. 56, č.j. 39049, *Zpráva o výsledku jednání představitelů armád států-účastníků Varšavské smlouvy k návrhu rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1973 a vyhodnocení rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1971*, nedatováno 1972.

⁴⁶⁵ Tamtéž, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, *Výsledky 11. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil a porady vedoucích funkcionářů spojeneckých armád*, 25. 11. 1974

tuto praxi tolerovali, rumunské námitky pouze zaznamenali do příslušného protokolu a RSR zaplatila o danou sumu méně.⁴⁶⁶ Toto je jen jeden z příkladů přístupu sovětského vedení, které se v 70. letech pokoušelo Rumunsko spíše izolovat, než by s ním vyvolávalo otevřené střety.⁴⁶⁷ V předchozí kapitole jsme ukázali, že ve vojenských orgánech Varšavské smlouvy byl tento postup realizován velice důsledně.

Z výše uvedeného vyplývá, že reforma Varšavské smlouvy z roku 1969 nepochybně měla značné nedostatky. Vyplývaly především z mnohdy formálního charakteru některých změn. Přesto můžeme souhlasit s tezí, že vojenský rámec paktu byl počátkem 70. let zkvalitněn.⁴⁶⁸ SSSR se již neuchyloval k prostému diktátu svým satelitům. Úpravy aliančních mechanismů jim měly nabídnout větší pocit partnerství, a tím z Varšavské smlouvy učinit z pohledu Moskvy využitelnější nástroj.⁴⁶⁹ Reforma především ukončila stav, kdy vojenské struktury paktu fungovaly nejasně, na *ad hoc* bázi a velmi vágní statuty vytvářely široký prostor pro sovětskou svévoli. Z předchozího výkladu je zřejmé, že Sovětský svaz si ve vojenském rámci Varšavské smlouvy i nadále zachovával výsadní postavení. Tento stav však do značné míry odrážel jeho dominantní vojenskou sílu, která výrazně převyšovala ostatní členské státy. Po roce 1969 přesto došlo k dvěma výrazným posunům: Vojenská spolupráce byla lépe koordinovaná prostřednictvím aktivněji vystupujícího štábu Spojených ozbrojených sil⁴⁷⁰ i pravidelných zasedání Výboru ministrů obrany a Vojenské rady. Moskva navíc poměrně brzy dospěla k názoru, že loajalita vojenských představitelů členských států Varšavské smlouvy umožňuje koncipovat jednání na otevřenější a vzájemně prospěšnější bázi. Chod Spojeného velení dostal poměrně striktně vymezený právní rámec prostřednictvím série statutárních dokumentů. Aktivita vojenských orgánů měla nyní v zásadě jasně definovaná pravidla.⁴⁷¹ Schvalování uvedených statutů zřejmě podstatně usnadnila skutečnost,

⁴⁶⁶ Tamtéž, k. 18, p.č. 56, č.j. 39049, *Zpráva o výsledku jednání představitelů armád států-účastníků Varšavské smlouvy k návrhu rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1973 a vyhodnocení rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1971*, nedatováno 1972.

⁴⁶⁷ Srov. TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 25.

⁴⁶⁸ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 74.

⁴⁶⁹ MASTNY, V., *The Warsaw Pact...*, s. 149-150.

⁴⁷⁰ Činnost štábu Spojených ozbrojených sil výrazně ocenil v roce 1971 ve vystoupení na Výboru ministrů obrany i šéf československého obranného resortu Martin Dzúr. Na základě údajně pozitivní zkušenosti doporučoval, aby se právě tento orgán stal středobodem vojenské spolupráce v rámci Varšavské smlouvy. Ačkoliv k projevu československého ministra obrany musíme přistupovat kriticky, jelikož mohl být formulován ve snaze zavděčit se přítomným funkcionářům Spojeného velení, naznačuje, že skutečně došlo k podstatné proměně fungování aliančního štábu ve srovnání s obdobím před rokem 1969. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce "Stav spojení a prostředků velení vojskům na válčišti"*, prosinec 1970.

⁴⁷¹ V letech 1969-1973 došlo k podpisu nejméně 14 statutárních dokumentů, které vytvářely rámec pro alianční vojenskou spolupráci. Oproti stavu před rokem 1969, kdy pravidla formálně určovaly dva velmi stručné

že o jejich obsahu jednali samotní vojáci. Nejvyšší politické orgány členských států s výjimkou Rumunska v lepším případě s dohodami pouze vyslovovaly souhlas. Můžeme tedy přijmout tezi Christiana Nünlista, že vojenští představitelé Varšavské smlouvy byli více disciplinovaní a méně svárliví než jejich politické protějšky.⁴⁷² Potvrzují to i zpětné výpovědi polských reprezentantů v orgánech Spojeného velení.⁴⁷³ Posílená spolupráce ve vojenských strukturách paktu tak zároveň vytvářela vhodný rámec pro výcvik východoevropských důstojníků, kteří se pohybovali na pomezí národních států a nadnárodního rozměru celého východního bloku.⁴⁷⁴ Nejvyšší důstojníci, kteří většinou získali vzdělání na sovětských vojenských akademiích,⁴⁷⁵ zachovávali ke společným zájmům aliance značnou míru loajality. Na nižších armádních postech však i nadále bujely národnostní předsudky. Nejmarkantněji se to projevovalo na vztahu polských a východoněmeckých vojáků.⁴⁷⁶

Fungování vojenských struktur Varšavské smlouvy po roce 1969 mělo tři odlišné roviny: Dle oficiálních dokumentů si byly všechny členské státy rovni. Po formální stránce pak sovětská generalita vystupovala z pozice *primus inter pares*. V praxi pokračovala sovětská dominance. Míra její neomalenosti se nicméně ve srovnání s předchozím obdobím zřejmě snížila.

Pozitivní dopady reformy vojenských orgánů Varšavské smlouvy z roku 1969 potvrdil o tři roky později Politický poradní výbor na zasedání v Praze. S uspokojením konstatoval, že došlo k celkovému rozšíření vojenské spolupráce mezi členy paktu a zdokonalení jeho velitelského systému. Nejednalo se o čistě propagandistické či obligátní prohlášení. Pokud odhlédneme od skutečnosti, že sovětská generalita vystupovala ve vojenských strukturách aliance nadále v privilegovaném postavení, můžeme s tvrzením v zásadě souhlasit. Uvedené

dokumenty, se jednalo o významný posun. Tamtéž, k. 15, p.č. 52, č.j. 39044, *Porada vedoucích funkcionářů generálních štábů*, 18. 6. 1973.

⁴⁷² NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...* Zasedání vojenských orgánů Varšavské smlouvy v první polovině 70. let se vyznačovala mnohem větším mírou shody mezi delegacemi členských států, než tomu bylo v případě politických jednání. Připomeňme, že zde se především na přelomu 60. a 70. let projevovaly tenze nejen mezi Rumunskem a zbytkem členů paktu, ale zároveň mezi SSSR, NDR a PLR ohledně taktiky v rámci politiky détente a především podmínek uspořádání celoevropské bezpečnostní konference.

⁴⁷³ NOWAK, J., c. d, s. 62.

⁴⁷⁴ LITERA, B., *Unifikace sovětského bloku...*, s. 91.

⁴⁷⁵ W. Jaruzelski považoval zajedno z hlavního pozitivu reformy Varšavské smlouvy z roku 1969 právě zlepšení v oblasti vzdělávání velícího personálu a koordinace příprav jednotlivých armád na vedení společných bojových operací. AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/173, Zpráva ministra obrany PLR W. Jaruzelského I tajemníkovi ÚV PSDS E. Gierkovi o činnosti vojenských orgánů Varšavské smlouvy v roce 1970. 18. 1. 1971.

⁴⁷⁶ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 42. Polské vojenské orgány si například v říjnu 1969 stěžovaly, že důstojníci NLA projevovali během manévrů "Odra-Nisa-69" vůči svým polským protějškům přezíravé a pohrdavé postoje. Velitelům PLA se rovněž nelíbila snaha východoněmeckého důstojnického sboru hovořit o NDR jako o hlavním spojenci SSSR. Polish Army Report on East German Misbehavior during the "Odra-Neisse-69" Exercise, 22. 10. 1969, in: tamtéž, dok. 65, s. 339.

hodnocení mělo v praxi za následek, že Politický poradní výbor počátkem roku 1972 *de facto* udělil Spojenému velení jistou formu autonomie. Na fungování vojenského rámce paktu již nehodlal nic měnit či do něj podstatněji zasahovat. Případné úpravy vojenské spolupráce měly probíhat po dohodě hlavního velitele s ministry obrany.⁴⁷⁷ Dozor jediného oficiálního politického orgánu Varšavské smlouvy nad praktickým chodem aliančních vojenských struktur tedy byl nanejvýš formální. To ještě více posilovalo vliv samotného Kremlu na jejich činnost. Sovětské vojenské vedení, které si v paktu udrželo klíčovou roli, totiž navzdory svým snahám o větší míru nezávislosti na politické moci v praxi podléhalo linii vytýčené vrcholnými instancemi KSSS. Moskva tak dění v aliančních vojenských strukturách dokázala jasně kontrolovat tímto nepřímým způsobem.

V literatuře se setkáme s tvrzením, že NATO uznalo Varšavskou smlouvu za svůj skutečný protipól především na základě reformy jejího vojenského rámce. Pro ilustraci někteří autoři uvádějí, že komuniké bruselského zasedání Severoatlantické rady z prosince 1970 poprvé výslovně zmiňovalo Varšavskou smlouvu jako možného partnera v odzbrojovacích rozhovorech.⁴⁷⁸ Tato skutečnost však nepochybně mnohem více než z reformy vojenských struktur Varšavské smlouvy primárně vycházela z obecně narůstající zahraničněpolitickou aktivity politických orgánů paktu, především z jejich oproti minulosti často svolávaným schůzkám. Odzbrojovací návrhy koneckonců prezentovala nikoliv vojenská, nýbrž politická grémia paktu.

Vyčleňování vojsk do sestavy Spojených ozbrojených sil

Armády členských států Varšavské smlouvy přestaly být již v průběhu 60. let budovány jako samostatné entity. Z velké části tvořily především součást Spojených ozbrojených sil.⁴⁷⁹ Reforma vojenského rámce z roku 1969 po formální stránce výrazně posílila práva členských států při vyčleňování jejich vojsk do alianční bojové sestavy. Od toho se přitom v praxi odvíjela celková velikost národních armád. Po období, kdy příslušné počty direktivně vymezoval jediný dokument z roku 1955, nyní článek II nového statutu přiznával vládě každého členského státu výsadní pravomoc určovat stavy vyčleněných vojsk v míru i ve válce. K doporučením hlavního velitele a Politického poradního výboru mohly domácí orgány

⁴⁷⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.8, p.č.41, č.j. 39033, *Překlad usnesení států-účastníků Varšavské smlouvy, přijatého na zasedání Politického poradního výboru 26. ledna 1972.*

⁴⁷⁸ Např. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 74; NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...*

⁴⁷⁹ NA, f. 1261/0/6, sv. 17, a.j. 18/2, *Výsledky splnění úkolů v ČSLA za rok 1971 a hlavní úkoly ČSLA pro rok 1972*, 1. 11. 1971.

pouze přihlížet a postupovat plně v souladu s dostupnými hospodářskými a finančními prostředky příslušné země.⁴⁸⁰ Vojenské struktury Varšavské smlouvy se tedy formálně zavázaly respektovat reálné možnosti ekonomik jednotlivých členských států.

Výstavba armád Varšavské smlouvy, která po roce 1970 probíhala obdobně jako hospodářské plánování ve východním bloku na bázi pětiletých plánů, vycházela ze dvou klíčových dokumentů. První tvořila obecná směrnice o rozvoji Spojených ozbrojených sil na příslušné pětileté období. Vypracovávalo ji Spojené velení a následně formálně schvaloval Výbor ministrů obrany. Na I. a III. zasedání tohoto orgánu v letech 1969 a 1971 se tak řešila otázka "vojenské pětiletky" 1971-1975. Šlo o nový formát. Dříve se rozvoj ozbrojených sil koncipoval na kratší časový úsek. Předchozí plán se týkal let 1967-1970.⁴⁸¹ Výbor ministrů obrany však pouze posvěcoval nástin obecných trendů. V jednáních o konkrétních protokolech, které závazky národních armád k Varšavské smlouvě vymezily podrobně, se neangažoval. Tyto rozhovory probíhaly bilaterálně na úrovni národní vojenské orgány-Spojené velení, konkrétně mezi speciální skupinou národního generálního štábu a štábem Spojených ozbrojených sil. Pokud při jednání zůstaly sporné otázky, byly postoupeny k vzájemnému posouzení náčelníkům těchto dvou institucí.⁴⁸² Výsledné protokoly o vyčlenění vojsk do alianční bojové sestavy podepisovali jednotliví ministři obrany a hlavní velitel.⁴⁸³

Uvedli jsme, že vojenské statuty Varšavské smlouvy z března 1969 přiznávaly členským státům právo vyčleňovat počty vojsk do Spojených ozbrojených sil s ohledem na reálné možnosti země. V praxi však pravidlo nebylo důsledně dodržováno. Představitelé ČSLA si například v květnu 1970 oficiálně pochvalovali, že při konzultacích k protokolu na léta 1971-1975 náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenko respektoval návrhy a možnosti československého státu.⁴⁸⁴ Hodnocení se však nezakládalo na pravdě. Představovalo pouze součást celkové politiky československého normalizačního režimu, který se po srpnu 1968 snažil vyvarovat sebemenších náznaků neochoty v rámci Varšavské smlouvy spolupracovat. Moskvu nikterak neprovokoval a v citlivých vojenských záležitostech vystupoval maximálně loajálně.⁴⁸⁵ V praxi to znamenalo rezignaci na jakoukoliv vlastní

⁴⁸⁰ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. 3. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

⁴⁸¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969.

⁴⁸² Tamtéž, k. 15, p.č. 52, č.j. 39044, *Jednání k otázkám Protokolu na rok 1971-1975*, duben 1970.

⁴⁸³ Tamtéž, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledcích jednání výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, březen 1971.

⁴⁸⁴ Tamtéž, k. 15, p.č. 52, č.j. 39044, *Jednání k otázkám dvoustranného Protokolu*, 15. 5. 1970.

⁴⁸⁵ Není bez zajímavosti, že normalizační čistky v ČSSR se dotkly i velení Varšavské smlouvy. Zástupce náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil, generál Eduard Kosmel, byl pro své "politické chyby" odvolán a

iniciativu a servilní realizaci veškerých návrhů Spojeného velení.⁴⁸⁶ To odráží i skutečnost, že spolu s NDR podepsala ČSSR protokol o vyčlenění vojsk do alianční sestavy na léta 1971-75 jako první.⁴⁸⁷ Zpětná interní analýza provedená dva roky po uzavření dohody přitom poukazovala na přetrvávající rozpory mezi požadavky Spojeného velení a reálnými možnostmi Československa. Musela dokonce konstatovat, že se nedaří naplnit požadované početní stavy vojsk. Pro další vojenskou pětiletku doporučovala jejich revizi.⁴⁸⁸ Přes nepříznivý vývoj ekonomiky také nepřicházelo v úvahu pozastavit nákladné přezbrojovací programy, především v rámci letectva a protivzdušné obrany.⁴⁸⁹ Navzdory oficiálním dokumentům hovořícím o respektování ekonomických možností členských států Varšavské smlouvy tedy počátkem 70. let v zásadě pokračoval nátlak Moskvy nejen na budování početně rozsáhlých armád, ale také na další finančně vyčerpávající vojenské projekty. To velmi dobře ukazuje podstatu reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy. Sovětský svaz si navzdory textu statutárních dokumentů z března 1969 zachoval dostatečné postraní prostředky, jak u satelitů prosazovat své zájmy.

Dílčí změny uvedeného formátu proběhly po roce 1973. Hlavní velitel tehdy na základě rozhodnutí Politického poradního výboru předložil *Návrh společné perspektivy rozvoje Spojených ozbrojených sil států–účastníků Varšavské smlouvy*, který se stal víceméně

počátkem roku 1972 nahrazen politicky způsobilým Martinem Korbelou. Je otázka, nakolik Kosmelovo odvolání představovalo pouhý demonstrativní krok vůči Moskvě. Generál totiž nebyl vyloučen ze strany ani vojensky degradován, ale pouze převelen do pozice zástupce velitele 4. vševojskové armády Západního vojenského okruhu. NA, f. 1261/0/6, sv. 26, a.j. 27/19, *Změna ve vedoucí funkci ve Štábu spojených ozbrojených sil států – účastníků Varšavské smlouvy*, 4. 1. 1972. Jan Wanner upozorňuje, že sovětská strana v první polovině 70. let stále poukazovala na skutečnost, že většina československého důstojnictva přímo či nepřímo podporovala Alexandra Dubčeka. Téměř polovina velitelského sboru byla proto propuštěna, nebo donucena k odchodu z armády. Od roku 1975 pak začalo doplňování novými kádry, loajálními k Husákovu vedení. Profesní úroveň této nové skupiny byla ovšem výrazně nižší. Pro zastávání významných armádních postů totiž nově stačily pouze dva roky střední školy. Nekompetentnost těchto důstojníků pak sovětskou stranu rovněž dráždila. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 72.

⁴⁸⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce "výsledky plánování rozvoje ozbrojených sil států–účastníků Varšavské smlouvy na léta 1971-75"*, prosinec 1970; tamtéž, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, *Vystoupení náčelníka štábu ČSLA na zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil dne 27.10. 1970 k otázce "Výsledky operační a bojové přípravy za rok 1970"*.

⁴⁸⁷ Míra problematičnosti jednání zároveň dobře odrážela stupeň loajality jednotlivých členských států-RSR tak dokument schválila jako poslední a po stanoveném termínu. Tamtéž, 3. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 1.11. 1970; tamtéž, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, 3. zasedání Výboru ministrů obrany, březen 1971.

⁴⁸⁸ Dle Protokolu na léta 1971-1975 měla ČSSR vydržovat v mírovém stavu armádu o 212-222 tisících vojáků. V praxi se tuto kvótu nepodařilo naplnit. Stav ke květnu 1973 vykazoval necelých 200 tisíc armádních příslušníků. Velení ČSLA upozorňovalo, že Československo má lidský a ekonomický potenciál poskytnout pouze 192 tisíc vojáků v míru a 540 tisíc v době války. Požadavek Spojeného velení přitom v případě konfliktu počítal s mobilizací vojska o síle 700 tisíc mužů. Tamtéž, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Zhodnocení lidských a ekonomických možností státu ve vztahu k zámyslu výstavby ČSLA a souhrnné údaje o celkových počtech osob a nákladech na výstavbu ČSLA v letech 1976-1980*, nedatováno 1973.

⁴⁸⁹ Tamtéž, k. 11, p.č. 47, č.j. 39039, *Vyjáždění GŠ/SÚP k č.j. 18034/ZD-OS-1970*, nedatováno, 1970.

dlouhodobou směrnicí pro budování armád států východního bloku.⁴⁹⁰ Do vyjednávání o následujícím pětiletém období 1976-1980 se pak rovněž promítl i faktor vrcholící politiky détente. Základní rysy popsaného systému však zůstaly zachovány.

⁴⁹⁰ Tamtéž, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Zámysl výstavby ČSLA na léta 1976-1980*, 9. 7. 1973.

Strategická koncepce Varšavské smlouvy v první polovině 70. let

Změny vojenského rámce Varšavské smlouvy z března 1969 měly určitý, byť velmi omezený dopad i na formování alianční strategické koncepce. Obdobně jako v mnoha dalších případech přitom můžeme pozorovat značný rozdíl mezi tezemi oficiálních statutárních dokumentů a následnou praxí. Projevoval se především v reálných kompetencích jednotlivých členských států na straně jedné a Spojeného velení či vrcholných institucí sovětské armády na straně druhé. Nový statut Spojených ozbrojených sil v otázce operačních a strategických plánů přiznával domácím vojenským i politickým orgánům poměrně značné pravomoci. Podle článku V nyní operační plánování týkající se nasazení vojsk příslušného státu formálně příslušelo do působnosti jednotlivých ministerstev obrany a domácích generálních štábů. Uvedené orgány však měly brát v potaz doporučení hlavního velitele a dokonce i generálního štábu sovětské armády. Tento dovětek, který mimo jiné poprvé v historii paktu přiznával vrcholné instituci sovětských ozbrojených sil určitou oficiální pravomoc vůči Varšavské smlouvě, vytvářel prostor pro to, aby strategické a operační plánování nadále příslušelo především sovětským vojenským špičkám. Výsledné plány podepisovali příslušní ministři obrany s hlavním velitelem. Nutný byl také souhlas vlády členského státu.⁴⁹¹ V praxi však domácí orgány pouze loajálně posvěcovaly sovětskou stranou vypracované materiály.⁴⁹²

Můžeme souhlasit s tezí Petra Luňáka, že reforma Varšavské smlouvy koncem 60. let alespoň do určité míry zvýšila přehled východoevropských spojenců o sovětských vojenských plánech. Na jednání nově zřízených kolektivních vojenských orgánů se totiž probíraly i otázky strategie. Skutečnou jistotu o její podobě však satelity mít ani nadále nemohly.⁴⁹³ Kompletní strategickou koncepci Varšavské smlouvy pro vedení války i nadále znaly pouze vrcholné instance Spojeného velení, případně též sovětské vojenské špičky.⁴⁹⁴ Historický výzkum v příslušných archivech bývalých členských států paktu tak naráží na problém, že

⁴⁹¹ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. 3. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

⁴⁹² V roce 1970 například československá Rada obrany státu jasně konstatovala, že ČSLA je budována jako součást Varšavské smlouvy, a tedy striktně podle vzoru sovětské armády. Jakákoliv duplicita ve vojenské doktríně a strategii byla naprosto nežádoucí. Je pravděpodobné, že toto platilo pro všechny ozbrojené síly členských států paktu, s určitou výjimkou v případě Rumunska. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Zápis z jednání ministra národní obrany na operačním sále dne 4. března 1970.*

⁴⁹³ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 59.

⁴⁹⁴ Bývalý československý generál Mojmir Zachariáš vypověděl, že praxe, kdy jednotlivé fronty znaly pouze tu část strategických plánů, která se jich bezprostředně týkala, platila i ve vztahu k sovětským jednotkám v rozmístěném po 21. srpnu 1968 v ČSSR. Jelikož Střední skupina sovětských vojsk byla v rámci koncepce Varšavské smlouvy formálně podřízena velení československému frontu, celkovou operační dokumentaci držela československá strana. Velení Střední skupiny mělo k dispozici pouze tu část hovořící o jejich akcích v rámci druhého sledu. Rozhovory s československými generály, 2002-2003, in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 415.

Moskva sdělovala svým spojencům pouze vybrané informace.⁴⁹⁵ Je proto nezbytné zdůraznit, že vzhledem k přetrvávající nedostupnosti příslušné dokumentace aliančního velitelství není možné celkovou strategii paktu zcela jednoznačně popsat ani dnes.

Jednotlivé ozbrojené síly členských států Varšavské smlouvy byly v 70. letech již jasně cvičeny a budovány pro boj v rámci aliance. Podle úlohy dané armády v strategické doktríně paktu se její výstavba odlišovala a specializovala. Klíčové faktory představovaly především sledovaný záměr na příslušném válčišti, geografická poloha země, odhad pravděpodobného nepřítele i potenciální lidské a hospodářské zdroje členských států Varšavské smlouvy k vedení války.⁴⁹⁶ Východoněmecká NLA tak byla spíše doplňkovou složkou hlavního sovětského vojenského seskupení dislokovaného v NDR. Do značné míry druhořadou úlohu hrály také ozbrojené síly Maďarska sousedícího s neutrálním Rakouskem. Významnou roli naopak zastávaly československá a především polská armáda, která se ve své zemi stále těšila poměrně vysoké míře společenské prestiže. Na samotném dně pomyslné stupnice důležitosti pro boj v rámci Varšavské smlouvy se pak nacházely rumunské ozbrojené síly. Důvodem nebyla pouze geografická poloha země, ale rovněž snaha Ceaușescova režimu budovat je jako "národní sílu" a nástroj teritoriálního zajištění proti sovětskému politickému nátlaku.⁴⁹⁷ Vzhledem k této diferenciaci Spojené velení podrobně seznamovalo jednotlivé fronty Spojených ozbrojených sil pouze s jejich specifickým úkolem. Z výpovědí bývalých důstojníků východoněmeckého ministerstva obrany vyplývá, že členské státy Varšavské smlouvy postrádaly především informace o celkové sovětské jaderné strategii. Odhadovat ji mohly pouze zběžně na základě scénářů jednotlivých cvičení.⁴⁹⁸

Konec 60. let a první polovina následující dekády přinesly úvahy o možnosti vyhnout se válečnému konfliktu mezi Východem a Západem. Pramenily z dočasného úspěchu politiky détente. Zároveň se objevily i změny v pojetí celkového charakteru možné války. Ty již nevycházely výhradně ze zlepšující se mezinárodní situace, ale především z obecného rozvoje vojenských technologií. Jak dále ukážeme, v případě Varšavské smlouvy proměny vojenského myšlení přicházely velmi pozvolna. Navíc nebyly ani primárně podněcovány z vnitřních struktur paktu.

⁴⁹⁵ HEUSER, B., c. d., s. 437.

⁴⁹⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972.

⁴⁹⁷ Srov. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 67.

⁴⁹⁸ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning ...*, s. 16.

Interpretace ofenzivní strategická koncepce

Pro lepší pochopení naznačených posunů v uvažování sovětských vojenských strategií, kteří vytvářeli i doktrínu Varšavské smlouvy, musíme nejprve nastínit základy její obecné strategické koncepce. V první polovině 70. let zůstávala hlavním aspektem válečných plánů paktu rychlá ofenziva s cílem obsazení západní Evropy po vypuknutí případného konfliktu. Tento útočný koncept, který vznikl počátkem 60. let v období druhé berlínské krize, v modifikacích přetrvával až do roku 1987.⁴⁹⁹ Centrum bojových operací v plánech NATO i Varšavské smlouvy stále představovala střední Evropa. Zde se mělo do značné míry rozhodnout o výsledku celé války.⁵⁰⁰ Základní strategická linie Varšavské smlouvy na tomto válčišti tak předpokládala po úvodním napadení ze strany NATO podniknout masivní protiútok v síle pěti frontů složených ze skupin sovětských vojsk dislokovaných na území NDR, ČSSR, PLR, v Bělorusku a na Ukrajině. Útok se by se účastnily také východoněmecká NLA, ČSLA a PLA. Do bojových operací se měly zapojit i baltské flotily SSSR, PLR a NDR a letectvo dalších států aliance.⁵⁰¹ Plány Varšavské smlouvy tak byly ofenzivního, avšak nikoliv nutně agresivního rázu. Spojené ozbrojené síly byly nicméně připravovány na střet systémový a ideologický.⁵⁰² Jejich výcvik vojsk tak proto zahrnoval i podněcování nenávisti k nepříteli. To však platilo i v armádách NATO.⁵⁰³

Dosavadní literatura v souvislosti s naznačenou ofenzivní strategickou koncepcí přitom agresivní podstatu Varšavské smlouvy a potažmo i Sovětského svazu jako její vůdčí mocnosti mnohdy akcentuje. Petr Luňák z operačního plánu pro československý front z roku 1974 vyvozuje, že Východ se ani po téměř desetiletí pokusů o zmírnění studené války nevzdal možnosti v případě ozbrojeného konfliktu obsadit západní Evropu a "dovršit tak historické vítězství socialismu".⁵⁰⁴ Počátkem 90. let, tedy v období následujícím bezprostředně po rozpadu Varšavské smlouvy, kdy její seriózní historický výzkum byl v naprostých počátcích a chyběla širší pramenná základna, dokonce Mark Kramer vystoupil s tezí, že Varšavská

⁴⁹⁹ Srov. MASTNY, V., *The Warsaw Pact...*, s. 145.

⁵⁰⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.40, p.č.136, č.j.36039, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce STAV NATO A NEBEZPEČÍ AGRESE V EVROPĚ*, nedatováno 1972.

⁵⁰¹ Srov. KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 14. Otázka nasazení letectva některých členských států Varšavské smlouvy zůstávala problematická. Ještě koncem 60. let totiž zdaleka ne všechny armády států východního bloku disponovaly vlastním frontovým letectvem. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969.

⁵⁰² NOWAK, J., c. d., s. 46.

⁵⁰³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.40, p.č.136, č.j.36039, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce STAV NATO A NEBEZPEČÍ AGRESE V EVROPĚ*, nedatováno 1972.

⁵⁰⁴ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 60.

smlouva počítala s ofenzivou do západní Evropy hned od počátku konfliktu, a tedy hodlala rozpoutat útočnou válku. Úvahy o odražení případného napadení se měly objevit až po změně strategické doktríny v 80. letech. Na základě bývalých východoněmeckých dokumentů dospěl Kramer k závěru, že minimálně NLA obranu proti útoku NATO vyjma několika momentů v Gorbačovově éře nenacvičovala, jelikož taková událost se jevila jako velmi nepravděpodobná. Fakt, že scénář manévřů býval založen na předpokladu, že se Západ dopustil prvotní agrese, označil Kramer za ideologický konstrukt, jehož cílem bylo pouze obecně ospravedlnit ofenzivní záměry a utlumit případnou kritiku z řad vlastní generality. Možnost útoku ze strany Severoatlantické aliance údajně velení Varšavské smlouvy nikdy nebralo vážně. Kramer to vyvozoval převážně z absence podstatnějšího nácviku odražení počáteční agrese ve scénáři manévřů. Běžně se totiž cvičila pouze mobilizace a přechod Spojených ozbrojených sil do protiofenzivy. Nácvik obrany proti nepřátelskému útoku pak ve srovnání s NATO, kde defenzivní prvky tvořily páteř manévřů, byl v armádách Varšavské smlouvy nesrovnatelně méně frekventovaný.⁵⁰⁵ Vojenské plánování Severoatlantické aliance však vycházelo z předpokladu, že její vojska budou bojovat proti podstatně silnějšímu nepříteli. Obranná, pasivní pozice se tak v případném konfliktu jevila jako výhodnější taktika.⁵⁰⁶

Kramerovu hypotézu musíme chápat jako jednostrannou interpretaci specifického pramene,⁵⁰⁷ navíc vytrženou z kontextu studené války. Obdobné závěry původních studií o strategické doktríně Varšavské smlouvy se totiž zakládaly především na výcvikových plánech a scénářích jednotlivých vojenských cvičení. Pro bojový výcvik Varšavské smlouvy v 70. letech je přitom typický pozvolný ústup od masivních manévřů se zapojením velkého množství vojsk na úkor operačních cvičení na mapách.⁵⁰⁸ Při přerývající nedostupnosti celkových strategických plánů Spojeného velení je proto vhodné vzít v potaz také dění na

⁵⁰⁵ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 14-15.

⁵⁰⁶ DURMAN, K., c. d., s. 124.

⁵⁰⁷ Kramer správně poukázal, že po sjednocení Německa došlo k rozsáhlé a systematické skartaci materiálů východoněmecké NLA. Přesto zhruba 25 tisíc vojenských dokumentů NDR přešlo po 3. říjnu 1990 pod správu ministerstva obrany SRN. Chyběly především materiály, ze kterých se dalo vyčíst strategické a operační plánování Varšavské smlouvy. Kramer dospěl k závěru, že se jednalo o pokus "zahladit stopy" po agresivních záměrech a připravované ofenzivě na Západ. Skartaci východoněmeckých vojenských dokumentů však musíme chápat spíše jako úsilí Sovětského svazu chránit svá vojenská tajemství v bouřlivé době rozpadu východního bloku. Varšavská smlouva navíc v této době stále ještě existovala. Srov. KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 13.

⁵⁰⁸ Srov. MASTNY, V., *Imagining war in Europe...*, s. 31; JENSEN, P. F., *The Warsaw Pact's Special Target. Planning the Seizure of Denmark*, in: *War Plans and Alliances in the Cold War...*, s. 95. Některá cvičení počátkem 70. let byla přitom stále ještě masivní. Například manévřů "Taran-70" a "Zenit-70" se účastnilo 40, resp. 20 tisíc vojáků, stejně jako v případě velitelsko-štábního cvičení "Neutron-70". VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, *Vystoupení náčelníka štábu ČSLA na zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil dne 27.10. 1970 k otázce "Výsledky operační a bojové přípravy za rok 1970"*.

zasedáních kolektivních vojenských orgánů Varšavské smlouvy, které se otázkami strategie rovněž zabývaly.

Na III. zasedání Vojenské rady ve Varně na podzim 1970, tedy na uzavřeném vrcholném jednání vojenských špiček Varšavské smlouvy, byla za hlavní cíl označena především příprava aliančních armád k odražení "imperialistické agrese a následné úplné porážce nepřítele". Hlavní velitel Jakubovskij zároveň v souvislosti s ČSLA a prvním sledem Spojených ozbrojených sil obecně akcentoval schopnost kdykoliv zabezpečit západní hranice států Varšavské smlouvy.⁵⁰⁹ Je velmi nepravděpodobné, že by se maršál zdráhal mluvit otevřeně a "maskoval" skutečné záměry na neveřejném vojenském zasedání. V obdobném duchu se nesla i diskuse na IV. schůzce Výboru ministrů obrany v Berlíně v únoru 1972. Československý ministr obrany Dzúr kladl důraz na schopnost ČSLA zastavit počáteční nepřátelskou ofenzivu již na československo-západoněmeckých hranicích. Realizaci tohoto úkolu považoval za klíčový předpoklad pro následný rychlý přechod aliančních vojsk do protiútku.⁵¹⁰ Primárním cílem zůstávalo především zabránit přenesení pozemních bojových operací na území členů Varšavské smlouvy. Dzúr pak přítomné ministry obrany a zástupce Spojeného velení ujistil, že československé příhraniční divize obranu území v hornatém terénu na západních hranicích ČSSR cvičí prioritně.⁵¹¹ Rovněž náčelník generálního štábu ČSLA Karel Rusov na zmíněném jednání ve Varně vojenským představitelům paktu potvrdil, že vedle útočné operace se výcvik týkal právě i odražení počáteční nepřátelské agrese a zabezpečení státních hranic.⁵¹² Je proto přinejmenším nepravděpodobné, že by armády členských států Varšavské smlouvy obrannou fází vůbec nenacvičovaly a možnost útoku NATO nebraly v potaz. Jednání kolektivních vojenských orgánů i zpětné výpovědi východoevropské generality⁵¹³ tedy naopak potvrzují, že s protiútkem a obsazením západní

⁵⁰⁹ Tamtéž; tamtéž, 3. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 1. 11. 1970.

⁵¹⁰ Po rozmístění Střední skupiny sovětských vojsk v roce 1968 došlo k snížení dlouhodobých početních stavů ČSLA o 20 tisíc. Podle svědectví bývalého československého generála Franka však sovětské vojenské velení ani po rozmístění vojsk nezměnilo koncepci samostatného prvosledového československého frontu. Jednotky Střední skupiny sovětských vojsk se měly v podstatě chovat obdobně jako dříve druhý sled běloruského či příkarpatského vojenského okruhu. Odpadla pouze nutnost jejich dopravy na československé území. Sovětská vojska tak potenciálně získala téměř týden bojové činnosti k dobru. Srov. Rozhovory s československými generály, 2002-2003, in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 413.

⁵¹¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972; *Vystoupení ministra národní obrany k otázce STAV NATO A NEBEZPEČÍ AGRESE V EVROPĚ*, nedatováno 1972.

⁵¹² Tamtéž, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, *Vystoupení náčelníka štábu ČSLA na zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil dne 27.10. 1970 k otázce "Výsledky operační a bojové přípravy za rok 1970"*.

⁵¹³ Během konference, která se uskutečnila v dubnu 2006 ve Stockholmu, se k otázce vyjádřil Alexander Liachovskij. Bývalý sovětský generál, jenž koncem 70. let sloužil v Hlavní operační správě generálního štábu

Evropy se počítalo za předpokladu prvotního úderu Severoatlantické aliance na Varšavskou smlouvu již v 70. letech, nikoliv až po doktrinálních změnách v následující dekádě.

Tvrzení objevující se ve studiích především počátkem 90. let, tedy že nácvik útočných operací východoevropskými ozbrojenými silami dokládá obecně agresivní záměry sovětského vedení, které v praxi o Varšavské smlouvě rozhodovalo, odmítá i P. F. Jensen. Vojenská cvičení paktu podle něj není možné považovat za odraz skutečných válečných cílů. Považuje je za nácvik limitů dosažitelných v případných bojových operacích. Je vhodné podotknout, že i mezi scénářem některých manévrů a dostupnými operačními plány, konkrétně ofenzivou sovětských, východoněmeckých a polských vojsk proti Dánsku,⁵¹⁴ existují rozpory. Vojenská cvičení tedy z operačních plánů přesně nevycházela. Spíše odrážela aktuální vojenské úvahy, jelikož je umožňovala alespoň omezeně otestovat v praxi. Strategické plánování a poznatky získané během manévrů se pak zřejmě navzájem ovlivňovaly. Ofenzivní plány Varšavské smlouvy na obsazení téměř celé západní Evropy je zároveň nutné považovat nikoliv za manuál, jak řešit potencionální mezinárodní krize či omezený lokální konflikt, ale především za hypotetický scénář pro nejhorší východisko - vypuknutí všeobecné války mezi Východem a Západem. Toto nebezpečí se přitom *zcela* nevytratilo ani na vrcholu détente. Závěry o obecných záměrech Kremle pak rozhodně nelze činit na základě dílčích dostupných dokumentů, jakými jsou československé či polské válečné plány.⁵¹⁵ Beatrice Heuser ve své práci, která se opírá o podobné prameny, jakými disponoval Kramer, rovněž potvrzuje, že materiály v německých vojenských archivech žádný důkaz o jasně agresivních záměrech Varšavské smlouvy nepřinášejí. Odráží pouze taktiku aktivní obrany proti případnému útoku NATO. Navíc musíme mít na paměti, že existoval velký rozdíl mezi reálně sledovanými cíli sovětské zahraniční politiky a vojenským plánováním pro případ, že by se válka ukázala jako nevyhnutelná. Není přitom zřejmé, zda by naznačené plány skutečně byly uvedeny do praxe.⁵¹⁶

Faktem zůstává, že i oficiální propagandistické tvrzení označovalo za hlavní úkol Varšavské smlouvy odrazit "imperialistického agresora a způsobit mu rozhodující

sovětské armády, výše uvedené předpoklady potvrdil. Vojenské velení SSSR údajně skutečně považovalo NATO za možného agresora. Plány Varšavské smlouvy pak jasně vycházely z premisy úvodního nepřátelského útoku. HOFFENAAR, J.; FINDLAY, Ch. (eds.), *Military planning for European Theatre Conflict During the Cold War. An Oral History Roundtable, Stockholm, 24-25 April 2006*, Zürich, 2007, s. 61.

⁵¹⁴ V období vrcholného détente měla NLA za úkol, co nejdéle zadržovat útočící dánské a západoněmecké jednotky. Následující protiúder by vykonal až postupující polský front.

⁵¹⁵ JENSEN, P. F., c. d., s. 95-104.

⁵¹⁶ HEUSER, B., c. d., s. 438, 451.

porážku".⁵¹⁷ Také politická směrnice pro výcvik československých ozbrojených sil v letech 1972-1973 deklarovala, že aktuálním cílem Varšavské smlouvy je upevňování bojové součinnosti Spojených ozbrojených sil k odrazení agrese nepřítele a jeho následné "zničení v krátké době".⁵¹⁸ Tyto teze ve skutečnosti představovaly eufemismus pro bleskovou ofenzivu na západ. Rozdrcení protivníka prostřednictvím pouhé obrany vlastního území bylo jen stěží proveditelné. Varšavská smlouva proto kladla důraz především na nácvik útočné operace.⁵¹⁹ Vojenští představitelé paktu si navíc byli poměrně jisti svou konvenční převahou. Výraznější problémy při odrazení útoku NATO si nepřipouštěli. V první polovině 70. let zároveň Varšavská smlouva předpokládala, že v úvodním stadiu války hodlá Severoatlantická aliance spoléhat především na letecké údery.⁵²⁰ Obranná fáze tedy měla trvat nepoměrně kratší dobu než následný protiútok. Zřejmě proto byla jejímu nácviku věnována mnohem menší pozornost. Daný koncept navíc podstatně ovlivňovala i pozitivní zkušenost s masivními útočnými operacemi Rudé armády ze závěrečného období druhé světové války. Jejich přetrvávající vliv na sovětské vojenské uvažování, především na přípravu a plánování operací, i více než tři desetiletí po porážce nacistického Německa potvrzoval touto dobou náčelník štábu Spojených ozbrojených sil generál Štěmenko.⁵²¹ Ze sovětského pohledu byla navíc vojenská doktrína Varšavské smlouvy defenzivní. Jelikož se postup na západ měl odehrát na základě předchozí agrese NATO, jednalo se oficiálně o pouhé přenesení bojů na území nepřítele.⁵²²

Změny uvažování o charakteru konfliktu

Základní závěry strategické doktríny Varšavské smlouvy v první polovině 70. let tedy významnějších změn nedoznaly. Rozvoj vojenských technologií a jejich stále narůstající potenciál přesto vedl již koncem předchozího desetiletí k podstatnému přehodnocení

⁵¹⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.40, p.č.136, č.j.36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972.

⁵¹⁸ Tento scénář odrážela i koncepce manévru "Sojuz-73", které byly nácvikem bojových operací na jihoevropském válčišti. Základním předpokladem zůstával prvotní úder pozemních i vzdušných sil jižního křídla NATO na Bulharsko. Sovětská, rumunská a bulharská vojska měla odrazit agresi a následně přejít do protiútku. OPRIŠ, P., c. d., s. 197.

⁵¹⁹ NA, f. 1261/0/6, sv. 93, a.j. 90/1, *Zpráva pro PÚV KSČ o splnění úkolů ČSLA ve výcvikovém roce 1972-1973 a hlavních úkolech pro výcvikový rok 1973 – 1974*, 28.9. 1973.

⁵²⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 10, p.č. 46, č.j. 39038, *Návrh vystoupení ministra národní obrany Československé socialistické republiky k otázce plnění úkolu "Upevnění a rozvoj jednotného systému PVO členských států Varšavské smlouvy" v podmínkách ČSLA*, 28.11. 1973.

⁵²¹ Tamtéž, k. 19, p.č. 58, č.j. 39051, *Porada vedoucích funkcionářů generálních /hlavního/ štábů armád Varšavské smlouvy*, 24.6. 1975.

⁵²² HEUSER, B., c. d., s. 447.

dosavadních scénářů případného konfliktu. Ustupovalo se od rigidních představ, že střet mezi supervelmocemi se musí nutně odehrát na bázi totální jaderné války. Iniciátorem tohoto posunu byl jednoznačně Západ, především pak USA. Varšavská smlouva na vývoj pouze následně reagovala. Reforma vojenského rámce paktu z roku 1969 měla na tyto změny minimální vliv.

Neustále se zlepšující schopnosti sovětských strategických raket přesně zasáhnout cíle v severní Americe vedly Pentagon v druhé polovině 60. let k hledání alternativy k dosavadní doktríně "masové odvety". Výsledkem byla nová strategie "pružné reakce". NATO ji přijalo v roce 1967. Přinášela z pohledu Washingtonu mnohem příznivější možnost vést omezenou jadernou válku v Evropě.⁵²³ Americký prezident do té doby stál před nezáviděníhodným dilematem: Jeho jedinou možností, jak jaderné zbraně nasadit, byl totální úder na nepřátelské teritorium, tedy i na ryze civilní cíle. Svým rozhodnutím by zároveň odsoudil k smrti miliony amerických občanů. Zcela jistě by totiž následovala obdobná sovětská protiakce.⁵²⁴ Doktrína "pružné reakce" proto zaváděla model, kdy hlavní odstrašující silou vůči nepřátelské agresi ještě před masivním jaderným útokem byla pouze úvodní hrozba eskalace války. V této fázi konfliktu měla Varšavská smlouva dojít k závěru, že podstoupená rizika nejsou úměrná sledovaným cílům. Prvotním úkolem tak bylo pouze čelit počátečnímu útoku Východu. NATO však mělo zůstat připraveno v jakoukoliv chvíli boje vyhrotit, i s omezeným nasazením jaderných zbraní, bude-li třeba. Za účelem možnosti vést jednání a eskalaci války tak kontrolovat, se po roce 1967 měly údery vyhnout hlavním politickým a vojenským velícím centřům Varšavské smlouvy.⁵²⁵ Právě na základě této doktrínální změny Severoatlantické aliance začaly sovětské vojenské špičky koncem 60. let ustupovat od dogmatické myšlenky, že budoucí konflikt musí nutně začít rozsáhlým nukleárním Armageddonem. Strategie Varšavské smlouvy se proto mírně přizpůsobovala. Začala rovněž kalkulovat s úvodní, pravděpodobně konvenční fází války. Nadále se však předpokládalo, že nukleární arzenál bude nakonec stejně nasazen.⁵²⁶

⁵²³ JENSEN, P. F., c. d., s. 105.

⁵²⁴ BURR, W., *"Is this the best they can do?" Henry Kissinger and the US quest for limited nuclear operation, 1969-75*, in: *War Plans and Alliances...*, s. 122. Ochota USA zabránit případnému vojenskému obsazení západní Evropy za cenu rizika vyhlazení amerických velkoměst v totální jaderné válce podle mnohých dobových analytiků nemohla ani pro Kreml působit věrohodně. Bývalý americký ministr zahraničních věcí Henry Kissinger v září 1979 tyto pochyby zpětně vyslovil nahlas. Prohlásil, že bylo absurdní zakládat strategii Západu na věrohodnosti vzájemné sebevraždy. HOLLOWAY, D., *Jaderné zbraně a studená válka v Evropě*, in: *Soudobé dějiny*, 2011/I-II., s. 44.

⁵²⁵ HEUSER, B., c. d., s. 445.

⁵²⁶ HOLLOWAY, D., c. d., s. 42.

Naznačená odezva Varšavské smlouvy na doktrínu "pružné reakce" NATO přitom probíhala velmi pozvolna. Po roce 1964 východními vojenskými strategy široce přijímaný předpoklad, že válečný konflikt začne překvapivým jaderným úderem ze strany Západu, platil nejméně ještě pět let po přijetí uvedené západní strategie. Poté ho od roku 1971 začala nahrazovat teze o možném nasazení atomových zbraní teprve po určitém nárůstu mezinárodního napětí.⁵²⁷ Nezdá se, že by datum bylo náhodné. Nepochybně se jednalo o přímou reakci na podstatný posun v détente. Někteří historici poukazují na přetrvávající propast mezi politickou realitou a vojenským plánováním ve Varšavské smlouvě. Vyvozují ji právě z pomalých strategických změn na přelomu 60. a 70. let.⁵²⁸ Při bližším pohledu se však zdá naopak logické, že k přehodnocení vojenských koncepcí došlo až ve chvíli, kdy se uvolnění jevílo jako poměrně životaschopný proces.⁵²⁹ Ještě v roce 1970 totiž základní směr rozvoje armád Varšavské smlouvy vycházel z předpokladu, že vojenskopolitická situace v Evropě nedozná minimálně v následujících pěti letech podstatnějších změn.⁵³⁰ Nové mezinárodní podmínky charakterizované intenzivním jednáním východních a západních politických elit však nemohly ani k aktuálnímu světovému dění podezíravé vojenské špičky Varšavské smlouvy ignorovat. Musely tak připustit, že nenadálý jaderný útok ze strany NATO, který ve vyhoceném období první poloviny 60. let nešlo zcela vyloučit, je nyní jen stěží představitelný.

Již během manévru Spojených ozbrojených sil "Západ-69" byl sovětský ministr obrany Grečko nucen přiznat, že za stávající situace v Evropě akutní hrozba útoku na státy Varšavské smlouvy prakticky neexistuje. Před aliančními spojenci poprvé hovořil i o možnosti vést válku bez použití atomové munice. Formálně se sovětský ministr přihlásil také k politické linii KSSS nenasadit jaderné zbraně jako první.⁵³¹ Vyhrzoval si však nadále právo

⁵²⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.1, p.č.16, č.j.53006, *PROTOKOL o předání a převzetí funkce náčelníka plánování obrany a ochrany teritoria OO/OS*, 12.2. 1971.

⁵²⁸ Např. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 60-61

⁵²⁹ Připomeňme, že v roce 1971 již probíhala intenzivní jednání o uspořádání KBSE. Sovětsko-americké rozhovory SALT se nacházely v pokročilé fázi. SSSR a PLR navíc uzavřely bilaterální smlouvy se Západním Německem.

⁵³⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.2, p.č.29, č.j.39021, *Základní úvahy pro výstavbu ČSLA na léta 1971-1975 s výhledem do roku 1980*, nedatováno, 1970.

⁵³¹ Sovětský svaz se oficiálně jednostranně zavázal nepoužít jaderné zbraně jako první až v červnu 1982. Již v letech 1970-1973 však Moskva vedla s Washingtonem tajná jednání o obdobné dvoustranné dohodě. Západní strategové se však obávali, že SSSR se tímto pouze snaží posílit význam svých konvenčních sil. Šlo o oblast, kde měla Varšavská smlouva nad NATO převahu. Rozhovory tak skončily neúspěchem. Po jejich krachu zahájila Moskva veřejnou kampaň na podporu uvedeného principu, která vyvrcholila zmíněným demonstrativním krokem v roce 1982. Ačkoliv byl Západ k sovětskému závazku velmi skeptický, ve skutečnosti ÚV KSSS již v roce 1974 vydal tajnou směrnici požadující, aby strategické plánování vycházelo z politiky nenasadit jaderné zbraně jako první. Podle výukových materiálů akademie sovětského generálního štábu se tento

za určité situace, kdy nepřítel odhalí agresivní úmysly, zasadit preventivní úder a hrozbu eliminovat.⁵³² Princip preventivního, bezpochyby jaderného útoku a politika nenasadit atomové zbraně jako první přítom stály v příkrém rozporu. To dokazuje, že sovětské vojenské velení jen velmi neochotně opouštělo hluboce zakořeněné představy z nejvyhrocenějšího období studené války.

Právě maršál Grečko byl zřejmě jedním z hlavních odpůrců změn ve vojenském uvažování. Ještě v roce 1969 na I. zasedání Výboru ministrů obrany varoval východoevropské spojence před přeceněním doktríny "pružné reakce", jejíž základy stále nacházel ve starší strategii "masové odvety". Grečko Severoatlantickou alianci podezíral, že navzdory tezí o možnosti vedení omezené války nadále spoléhá především na rozsáhlé nasazení jaderných zbraní.⁵³³ Zdůrazňoval, že NATO se stále připravuje na eventualitu zahájit preventivní nukleární útok nejpozději šestý den od vypuknutí konfliktu.⁵³⁴ Maršálova nedůvěra v ochotu Západu vést konvenční bojové operace nepochybně pramenila i z odhadovaného poměru sil mezi oběma paky. Během zmíněných manévřů "Západ-69" totiž sám Grečko akcentoval početní výhodu Varšavské smlouvy v poměru pozemních divizí až 1,6:1. Konstatoval i výraznou převahu loďstev SSSR, PLR a NDR nad protivníkem v baltské oblasti.⁵³⁵ Zároveň očekával, že další vojenský vývoj posune korelaci sil ještě více ve prospěch Východu.⁵³⁶ NATO podle Grečkova přesvědčení nebylo schopné konvenčním způsobem účinně zaútočit, a proto zůstávalo odkázáno na jaderné síly.⁵³⁷ Plně v souladu s tím sovětský ministr obrany při

princip týkal především operací Varšavské smlouvy. Sovětský generální štáb byl však již od konce 60. let donucen ve svých koncepcích považovat nasazení jaderných zbraní pouze za "nejhorší možný scénář", kterému by předcházela útok na země Varšavské smlouvy a protivník by k nasazení atomové munice sáhl jako první. Od poloviny 70. let se pak vojenská doktrína Varšavské smlouvy stále více orientovala na možnost vedení rozsáhlé konvenční války. Více GARTHOFF, R. L., *New Thinking and Soviet Military Doctrine*, in: FRANK, W. C.; GILLETTE, P. S. (eds.), *Soviet Military Doctrine from Lenin to Gorbachev 1915-1991*, Westport 1992, s. 197; JENSEN, P.F., c. d., s. 106-107; BURR, W., c. d., s. 130.

⁵³² Speech by Marshal Grechko at the "Zapad" Exercise, 16. 10. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 66, s. 342.

⁵³³ V tomto dávali Grečkovi za pravdu i diplomaté států Varšavské smlouvy. V souvislosti se zasedáním Rady NATO v prosinci 1969 akcentovali přijaté závěry hovořící o nutnosti preferovat jaderný charakter konfliktu na evropském válečném poli. Generální tajemník Severoatlantické aliance Manlio Brosio navíc varoval před dalším snižováním ozbrojených sil NATO, jelikož by vytvořilo podstatnou konvenční převahu Varšavské smlouvy. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 020.090/70-1, *Průběh a výsledky jednání vedoucích orgánů NATO – PZ č. 3*, 8. 1. 1970.

⁵³⁴ Speech by Grechko at the First Meeting of the Warsaw Pact Committee of Ministers of Defense, 22. 12. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 70, s. 356.

⁵³⁵ Dle předpokladů cvičení "Západ-69" měl severní front Varšavské smlouvy díky své převaze postoupit do hloubky 200-800km bez doplnění jednotkami druhého sledu. Střední a jižní fronty čekaly silnější boje. K jejich přeskupení mělo dojít již po postupu 50-200km. První sledy těchto frontů totiž musely zároveň vytvořit dostatečný kryt pro přeskupení dalších vojsk Varšavské smlouvy na území NDR a ČSSR.

⁵³⁶ Speech by Marshal Grechko at the "Zapad" Exercise, 16.10. 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 66, s. 342.

⁵³⁷ MASTNY, V., *Imagining war in Europe...*, s. 31.

rozboru manévru kritizoval velitele vojsk představující útočící jednotky Západu, že v rámci postupu na území NDR a ČSSR "nerealisticky" dosáhli hloubky 600 km bez nasazení atomové munice.⁵³⁸ Oficiální scénář doktríny "pružné reakce" NATO předjímal, že konvenční síly Severoatlantické aliance budou schopny vzdorovat útoku Varšavské smlouvy až 90 dní. V praxi tomu však téměř žádní představitelé obou zneprátelených bloků nevěřili.⁵³⁹

Ačkoliv se vojenské velení Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let možností počátečního stadia konfliktu bez zbraní hromadného ničení zabývalo, hlavním východiskem stále zůstávala varianta nenadálého jaderného napadení ze strany NATO. Odpovědí měl být obdobný úder a zahájení tažení do západní Evropy. Z hlediska celkové strategické koncepce se tak měnila pouze rychlost postupu Spojených ozbrojených sil. Podle scénáře manévru "Taran-70" měl československý front dosáhnout francouzských hranic za jedenáct, respektive sedmáct dní v závislosti na užití pouze konvenční munice, nebo nasazení jaderných zbraní. Cvičení se i nadále zakládala na předpokladu, že konflikt dojde dříve či později do jaderné fáze.⁵⁴⁰ To nepochybně odráželo i rigidní leninsko-stalinské smýšlení určité části sovětských vojenských špiček. Pokud měla další světová válka být posledním rozhodujícím "třídním střetem" mezi socialismem a kapitalismem, musela logicky v určitý moment vyústit v totální jaderné inferno.⁵⁴¹ Tento hluboce zakořeněný předpoklad se v sovětském vojenském uvažování udržel nejméně do poloviny 70. let.⁵⁴²

Počátkem 70. let proto vojska Varšavské smlouvy souběžně nacvičovala konvenční i nukleární válku. Těžiště výcviku přitom přetrvávalo ve variabilních jaderných operacích.⁵⁴³ Především pak v možnosti zasadit první hromadný úder, který by vedl k faktické likvidaci nepřítele a zároveň eliminoval jeho obdobnou efektivní protiakci.⁵⁴⁴ V rámci manévru

⁵³⁸ LUŇÁK, P., *War Plans from Stalin to Brezhnev. The Czechoslovak Pivot*, in: *War Plans and Alliances...*, s. 89.

⁵³⁹ DURMAN, K., c. d., s. 124.

⁵⁴⁰ Srov. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 59-60.

⁵⁴¹ Sovětský generál M. I. Čeredničenko plně v souladu s tímto přesvědčením ve vojenském stranickém plátku *Kommunist vooruženych sil* v září 1971 oznámil, že příští válka začne překvapivým jaderným úderem "imperialistického agresora". SCOTT, W. F., *Selected Soviet Military Writings 1970-1975*, Washington 1976, s. 6. Při analýze sovětského vojenského tisku je nepochybně nezbytný výrazně obezřetný přístup a kritické hodnocení. Jde o pramen do značné míry tendenční, navíc psaný s extrémním důrazem na ideologická východiska. Hlubší závěry by navíc mohla poskytnout pouze rozsáhlejší analýza sovětských vojenských periodik, která však výrazně přesahuje rámec této práce. Přesto tehdejší publikace uvedených názorů ukazuje, že je stále zastávala minimálně část sovětské vojenské elity.

⁵⁴² HEUSER, B., c. d., 438.

⁵⁴³ Cvičení Varšavské smlouvy simulovala možnost zasadit první překvapivý jaderný úder, či odpovědět na obdobný útok Západu. Předpokládala také možnost, že jaderné zbraně budou nasazeny až v průběhu bojů k finální likvidaci zbytků nepřátelských vojsk a rezerv. KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 15.

⁵⁴⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.35, p.č.129, č.j.36032, *Vystoupení náčelníka štábu ČSLA na zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil dne 27.10. 1970 k otázce "Výsledky operační a bojové přípravy za rok 1970"*;

Varšavské smlouvy byl důraz kladen především na taktické úder⁵⁴⁵ usnadňující průlom v nepřátelské obraně a rychlý postup útočících vojsk.⁵⁴⁶ Útoky měly směřovat převážně na vojenské cíle. Cílem bylo vyřadit z boje záložní divize NATO a přimět některé členské státy Severoatlantické aliance, aby se vzdaly, či vyhlásily neutralitu.⁵⁴⁷ Plány cvičení navíc obsahovaly eventualitu, že po dobytí západoevropských měst dojde k nastolení loajálních vlád složených z tamních komunistů a levého křídla sociálních demokratů.⁵⁴⁸ Stejně prameny naznačují, že okupace rozsáhlých západních území byla důležitým sledovaným cílem i na konci 80. let.⁵⁴⁹

Na jadernou strategii Varšavské smlouvy neměly prakticky žádný vliv velmocenské rozhovory SALT. Celková globální sovětská nukleární doktrína se totiž paktu přímo netýkala. Spojené ozbrojené síly byly Moskvou pojmány jako nástroj pro vedení války na evropském válčišti.⁵⁵⁰ Mezikontinentální balistické střely schopné zasáhnout cíle v USA a Kanadě zůstávaly ve výhradní kompetenci sovětských strategických vojsk.

Podle svědectví bývalého sovětského generála Andriana Danileviče⁵⁵¹ v první polovině 70. let došlo k rozpracování periodizace války na čtyři fáze: První předpokládala konvenční boj. V druhé se mělo přistoupit k omezenému nasazení především taktických jaderných zbraní. Ve třetí by konflikt eskaloval v totální nukleární válku za použití veškerého strategického arzenálu a teprve poslední, čtvrtá fáze měla rozhodnout o celkovém výsledku. V průběhu 70. let pak ve strategickém uvažování první stadium výrazně expandovalo, časově i teritoriálně.⁵⁵² Varšavská smlouva přijala uvedené členění války nejpozději v roce 1972, kdy se jím zabývala IV. schůzka Výboru ministrů obrany v Berlíně. Bojový výcvik Spojených ozbrojených sil pak měl odrážet předpoklad vojenských zpravodajců, že NATO vychází ze tří

NA, f. 1261/0/6, sv. 17, a.j. 18/2, *Návrh rozkazu ministra národní obrany pro přípravu vojsk ČSLA v roce 1972*, 1.11. 1971; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.40, p.č.136, č.j.36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972.

⁵⁴⁵ Jako taktický jaderný úder je ve vojenské terminologii obecně označováno nasazení atomových zbraní na válčišti v bojové situaci. Naproti tomu strategickým jaderným úderem se myslí nukleární napadení nepřátelských měst, zázemí či jiných týlových center.

⁵⁴⁶ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 15.

⁵⁴⁷ HEUSER, B., c. d., s. 441.

⁵⁴⁸ The Surrender of Hannover according to the Polish Army's "Bison" Exercise, 21.-28.4. 1971, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 73, s. 380; NOWAK, J., c. d., s. 43.

⁵⁴⁹ HEUSER, B., c. d., 441-442.

⁵⁵⁰ MASTNY, V., *Imagining war in Europe...*, s. 31; týž, *The Warsaw Pact...*, s. 142.

⁵⁵¹ Danilevič v 70. letech zastával post zástupce náčelníka hlavního operačního plánování sovětské armády, v období 1984-1990 pak i funkci zástupce náčelníka sovětského generálního štábu pro doktrínu a strategii.

⁵⁵² HOLLOWAY, D., c. d., s. 42-43.

možných scénářů: zahájení války konvenčními, či jadernými silami, případně i nasazení atomových zbraní teprve v průběhu bojových operací.⁵⁵³

Dostupné vojenské dokumenty nepřinášejí odpověď na klíčovou otázku, jaké politické rozhodnutí mělo předcházet přechodu do jaderné fáze války. Mark Kramer se počátkem 90. let domníval, že pravomoc spadala do kompetence generálního tajemníka ÚV KSSS. Kramer na základě analýzy východoněmeckých dokumentů uvádí, že od chvíle, kdy by se konflikt nacházel v nukleárním stádiu, útočné nasazení atomové munice by podléhalo pravomoci velitelů jednotlivých armádních frontů. Rozkaz k obrannému taktickému jadernému úderu mohlo údajně vydat i velení divize.⁵⁵⁴ Zřejmě se však jednalo o specifický případ vycházející z obecného postavení východoněmecké NLA, která nikdy neměla bojovat zcela samostatně a ve srovnání s armádami ostatních členů paktu disponovala výrazně menší mírou autonomie. Sovětští velitelé dokonce považovali východoněmecký důstojnický sbor za sobě přímo podřízený.⁵⁵⁵ V rámci Varšavské smlouvy tzv. klíč k nasazení jaderných zbraní držela výhradně sovětská strana. Je krajně nepravděpodobné, že by velitelé divizí ostatních členských států skutečně měli v této otázce reálnou rozhodovací pravomoc.⁵⁵⁶ Na rozdíl od NATO si ve Varšavské smlouvě totiž Moskva ve výrobě a držení jaderných zbraní zachovávala monopol.⁵⁵⁷

Dle představ vojenských stratégů Varšavské smlouvy v první polovině 70. let měla počáteční konvenční fáze války zůstat časově velmi omezená. Přechod vojsk z konvenčního na jaderný boj procvičovaly například manévry "Neutron-73". První etapa, včetně přípravy operace netrvala dle scénáře cvičení více než čtyři dny.⁵⁵⁸ Tyto úvahy nepochybně posilovaly

⁵⁵³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.40, p.č.136, č.j.36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972.

⁵⁵⁴ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 15-16.

⁵⁵⁵ NLA představovala obecně spíše předmostí pro Severní skupinu sovětských vojsk v Německu. Spolupráce obou armád byla jednoznačně největší v celé Varšavské smlouvě; východoněmecké ozbrojené síly od počátku reprezentovaly čistě alianční armádu, nikoliv národní sílu. Sovětští i východoněmečtí vojenští představitelé se navíc obávali přímé konfrontace západoněmeckých a východoněmeckých vojsk. Jednotky NLA proto měly bojovat především s vojáky USA a Beneluxu, paradoxně lépe vyzbrojenými, a zmocnit se Západního Berlína. Pouze jedna tanková divize, letectvo a loďstvo se mělo střetnout s vojsky SRN. Bundeswehr měla eliminovat především sovětská vojska. Východoněmecké ozbrojené síly navíc v případě války plně přecházely pod sovětské velení. Srov. SCHEAFER, B., *The GDR in the Warsaw Pact...*

⁵⁵⁶ O naprosto výjimečném režimu, kterému sovětské jaderné zbraně podléhaly, svědčí i mimořádná situace týkající se jaderných depotů na československém území budovaných v rámci akce "Javor". Rada obrany státu její postup projednala 4. března 1970. Materiál měl následně Husákovi osobně prezentovat ministr obrany Džúr. Jednání se neměly účastnit žádné další politické ani vojenské špičky, pouze náčelník generálního štábu a náčelník skupiny operačního plánování. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Zápis z jednání ministra národní obrany na operačním sále dne 4. března 1970*.

⁵⁵⁷ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 66.

⁵⁵⁸ NA, f. 1261/0/6, sv. 77, a.j. 74/1, *Informace o přípravě velitelsko-štabního cvičení „NEUTRON-73“*, 20. 4. 1973.

i zpravodajské informace. Východoněmečtí vojenští analytici například na základě manévru NATO "Wintex-73" dospěli k závěru, že Západ zřejmě nasadí nukleární arzenál nejpozději ve chvíli, kdy vojska Varšavské smlouvy postoupí do hloubky 100 km na území SRN.⁵⁵⁹ Někteří vysocí představitelé Spojeného velení však možnost vést čistě konvenční operaci již kategoricky nevyklučovali. Generál Štěmenko ji na shromáždění náčelníků generálních štábů členských států paktu v polovině roku 1973 v referátu o stávajících strategických úpravách dokonce připustil jako relevantní alternativu k jaderné válce. Na obecném strategickém plánu Varšavské smlouvy, tedy podniknout protiútok do západní Evropy, se v takovém případě měnila jen rychlost postupu. Útočící fronty měly proniknout alespoň 700-800 km na nepřátelské území. Absence jaderných úderů měla jejich tažení urychlit. Za dané situace se očekával postup až o 100 km denně, v případě nasazení atomové munice o 40-60 km méně.⁵⁶⁰ Uvedené, byť z dnešního pohledu nerealistické propočty⁵⁶¹ dobře ukazují, že východoevropské vojenské velení si jasně uvědomovalo svou konvenční převahu nad vojsky NATO. Teze o vzájemné rovnováze vojenských sil mezi oběma pakty prezentované zástupci států Varšavské smlouvy touto dobou na vídeňských jednáních o omezení vojsk a výzbroje ve střední Evropě se tedy vědomě nezakládala na pravdě.

Navzdory Štěmenkovým úvahám naznačujícím, že konvenční operace by mohla být pro Varšavskou smlouvu výhodná, zůstával v první polovině 70. let důraz kladený na jaderné zbraně klíčovým principem. Vojenští stratégové paktu podstatnější změny v této oblasti ani ve střednědobém časovém horizontu neočekávali. Podle závěrů z roku 1972 měl nukleární arzenál, respektive jeho nosiče, určovat hlavní perspektivu rozvoje armád Varšavské smlouvy dokonce i v letech 1985-1990.⁵⁶² Plně v souladu s tím také hlavní velitel Jakubovskij o rok později na IX. zasedání Vojenské rady v Praze apeloval na posílení raketových vojsk, především na zavádění přesnějších taktických raket R-17, schopných nést jaderné hlavice, do výzbroje frontů.⁵⁶³ Situaci dobře dokumentuje válečný plán ČSLA z roku 1974. Oproti své předcházející verzi z roku 1964 nedoznal podstatných změn: Stále vycházel z předpokladu prvotního jaderného úderu NATO na Varšavskou smlouvu. Po něm měl následovat postup

⁵⁵⁹ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 17.

⁵⁶⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 15, p.č. 52, č.j. 39044, *Porada vedoucích funkcionářů generálních štábů*, 18. 6. 1973.

⁵⁶¹ Bývalý československý generál Anton Slimák v té souvislosti vypověděl, že k výraznému zrealističtění odhadů rychlosti útoku došlo až v 80. letech. Rozhovory s československými generály, 2002-2003, in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 419.

⁵⁶² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Vojensko-politické úvahy a tendence vojensko-technického rozvoje ozbrojených sil protivníka a záměry ve výstavbě ČSLA*, nedatováno, 1972.

⁵⁶³ Tamtéž, k. 37, p.č. 131, č.j. 36034, *9. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 7. 11. 1973.

vojsk prvního sledu Spojených ozbrojených sil do západní Evropy extrémní rychlostí 60-90 km za den.⁵⁶⁴ Konvenční konflikt byl sice považován za pravděpodobný, avšak pouze jako krátká předehra rozhodujícího jaderného střetnutí.⁵⁶⁵

Značnou přemrštěnost a přehnanou sebedůvěru uvedených plánů si přitom minimálně část vysokých východoevropských důstojníků zajisté uvědomovala. Jejich názory na jednání kolektivních orgánů Varšavské smlouvy v první polovině 70. let zaznívaly, byť zřejmě v omezené míře. Generál Rusov tak na III. zasedání Vojenské rady ve Varně v říjnu 1970 korektně oznámil, že činnost vojsk v radioaktivitou zamořených prostorech a ochrana proti zbraním hromadného ničení "nejsou ještě dostatečně procvičeny". To však byl pouhý eufemismus pro jejich nerealizovatelnost.⁵⁶⁶ Na IV. schůzce Výboru ministrů obrany v Berlíně pak zazněla poměrně střízlivá predikce, že především letecké a jaderné údery nepřítele způsobí značné škody a chaos nejen na území NATO, ale také na teritoriu Varšavské smlouvy.⁵⁶⁷

Přes naznačené dílčí změny v uvažování východoevropských vojenských strategií v první polovině 70. let směr strategických změn i nadále určovaly především Spojené státy. V době, kdy sovětsí váleční plánovači teprve pozvolna reagovali na doktrínu "pružné reakce", Nixonova administrativa již zaváděla další strategické inovace. V březnu 1971 oznámil ministr obrany Melvin Laird novou doktrínu "realistického odstrašení".⁵⁶⁸ Zřejmě se jednalo mimo jiné o další západní impulz k urychlení změn ve válečném uvažování sovětských vojenských špiček. Američtí analytici a zpravodajci totiž na přelomu 60. a 70. let správně pochybovali o ochotě Sovětského svazu přistoupit na koncepci omezené jaderné války. Nixonův poradce pro národní bezpečnost Henry Kissinger se proto dále snažil zmenšit destruktivní dopad případného nasazení jaderných zbraní. Hodlal podstatně rozšířit dosavadní plánování omezeného jaderného konfliktu, především posílit možnost řídit jeho eskalaci. Kissinger věřil, že i nukleární válka může být pod kontrolou. V červnu 1972 americkou vládu upozornil, že stávající plány nejsou dostatečně pružné a v případě vypuknutí konfliktu neposkytují Washingtonu adekvátně širokou škálu postupů. Výsledkem byla nová strategie nasazení jaderných zbraní, kterou formálně v lednu 1974 odsouhlasil a oznámil nový

⁵⁶⁴ Plán týlového zabezpečení operace ČSF, 1974, in: *Plánování nemyslitelného*, dok. 10, s. 241.

⁵⁶⁵ LUŇÁK, P., *War Plans from Stalin to Brezhnev...*, s. 89-90.

⁵⁶⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, *Vystoupení náčelníka štábu ČSLA na zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil dne 27.10. 1970 k otázce "Výsledky operační a bojové přípravy za rok 1970"*.

⁵⁶⁷ Tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972.

⁵⁶⁸ Strategy: Realistic Deterrence, *The Palm Beach Post*, 10. 3. 1971.

americký ministr obrany James Schlesinger.⁵⁶⁹ Čítala celkem 11 variabilních možností úderu na nepřítel. Zároveň však obsahovala závazek neútočit na objekty poblíž měst s více než stotisícovou populací.⁵⁷⁰ Metropole a cíle ve velkých obydlených zónách tak neměly být automaticky napadeny. Hlavní plán úderu NATO proti silám Varšavské smlouvy obsahoval nyní více prostředků jak konflikt pod kontrolou pozvolna eskalovat. Pentagon se domníval, že pro evropské spojení bude nový přístup k jaderné válce více akceptovatelný. Mimo jiné z důvodu, že počítal s úderem především proti obávaným konvenčním silám Varšavské smlouvy.⁵⁷¹

Reakce Varšavské smlouvy, respektive sovětských vojenských špiček na uvedené strategické změny NATO byla negativní. Výbor ministrů obrany na své V. schůzce ve Varšavě v únoru 1973 označil novou doktrínu "realistického odstrašování" jako podstatně větší nebezpečí než předchozí strategii "pružné reakce". Předpokládala totiž výrazné posílení hrozby silou při řešení krizí a větší zapojení evropských členů NATO do případných bojových operací.⁵⁷² Touto dobou se přitom rozbíhaly vídeňské odzbrojovací rozhovory mezi oběma pakty, které přinášely alespoň hypotetickou možnost omezení americké vojenské přítomnosti na starém kontinentě. Posílení role armád evropských států Severoatlantické aliance tedy nebyla z pohledu Východu žádoucí. Sovětská strategie minimálně navenek na koncepci kontrolovaného jaderného konfliktu odmítala přistoupit. Formálně se držela teze o sebevražedné rovnováze sil - nukleární konflikt neměl mít vítěze, pouze poražené. Grečko ve své silně propagandistické stati otištěné v listu *Kommunist* nedlouho po zveřejnění Schlesingerovy doktríny varovně zdůraznil závěry XXIV. sjezdu KSSS, že jakýkoliv jaderný útok na SSSR vyvolá naprosto zničující protiúder obdobnými prostředky.⁵⁷³ Rovněž Brežněv se při jednání se Západem hodlal řídit jednoznačnou premisou vzájemného zničení: "*Kdo použije jaderné zbraně jako první, zemře jako druhý. Můžete svého nepřítel proměnit v prach, ale stejně ve válce nezvítězíte,*" prohlašoval generální tajemník ÚV KSSS. Tento rétorický předpoklad zůstával nedílnou součástí jeho zahraniční politiky.⁵⁷⁴ Sovětské vedení

⁵⁶⁹ Klíčovou iniciativu při vytváření Schlesingerovy doktríny vyvinul Henry Kissinger.

⁵⁷⁰ Uvedené objekty byly definovány tak, že útok na ně by zasáhl více než 10% přilehlé obydlené zóny. Zůstávalo přitom zřejmé, že v případě velkého úderu by oběti na životech civilního obyvatelstva byly obrovské. Během preventivního úderu na sovětské jaderné síly, měla každý cíl – raketová síla, základny bombardovacího letectva či ponorek - zasáhnout více než jedna hlavice, což by znamenalo pochopitelně likvidaci přilehlých měst a vesnic. Srov. BURR, W., c. d., s. 133.

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 119-130.

⁵⁷² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 41, p.č. 137, č.j. 36040, 5. zasedání Výboru ministrů obrany, únor 1973.

⁵⁷³ GRECHKO, A. A., *On Guard over Peace and Socialism*, in: *Kommunist*, No. 7, May 1973, citováno dle: *Selected Soviet Military Writings*, s. 11-12.

⁵⁷⁴ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 313.

tak Washington podezíralo, že ho se doktrínálními změnami NATO snaží přinutit k tomu, aby se vzdalo teorie o zničující globální válce.⁵⁷⁵

V sovětském vojenském uvažování tedy můžeme pozorovat jistou dvoukolejnost. Zaprvé existoval rozdíl mezi veřejně deklarovanou koncepcí vzájemně zaručeného zničení, která zahrnovala i odmítnutí teze o omezeném konfliktu, a skutečnými vojenskými přípravami. Sovětský generál M. I. Čeredničenko v roce 1971 v rámci hodnocení doktríny "realistického zastrašení" ve vojenském tisku konstatoval, že Američané evidentně nadále spoléhají na masivní jaderné údery. Západu varovně připomněl nebezpečí vzájemného zničení.⁵⁷⁶ Již o několik měsíců dříve přitom změny v sovětském pojmání případného konfliktu dospěly do praktické fáze: Bylo rozhodnuto o přizpůsobení zastaralých plánů z roku 1965 o řízení teritoria některých členských států Varšavské smlouvy za války. Ty přitom velmi úzce souvisely s celkově předpokládaným charakterem bojů.⁵⁷⁷ Sovětské vojenské velení tedy přes veřejné odmítání úvah o limitované jaderné válce samo připravovalo plány pro takový typ konfliktu, což v roce 1973 na základě dokumentů získaných špiónáží zjistil i Pentagon.⁵⁷⁸

Druhý rozdíl se projevoval v sovětských úvahách o globální jaderné válce a omezeném jaderném či konvenčním střetu v Evropě. Sovětské plánování zřejmě primárně vycházelo z předpokladu, že o výsledku konfliktu rozhodne globální raketojaderná válka mezi supervelmocemi. Sovětská generalita však zároveň dospěla k názoru, že zkušenosti získané v omezeném jaderném konfliktu, tedy jakési úvodní fázi vojenského střetu, by později mohly být v totální válce zúročeny.⁵⁷⁹ Vojenský význam Varšavské smlouvy pro celkové sovětské strategické plány tak vzrůstal úměrně s posilováním úvah o konvenčním či omezeném jaderném konfliktu v Evropě. Zřejmě nebylo náhodné, že sovětský nátlak na naprostou unifikaci armád a maximální možnou integraci velícího systému Spojených ozbrojených sil časově korespondoval s naznačenými změnami v představách o charakteru potenciálního válečného střetu.

Armády Varšavské smlouvy se tak po roce 1973 stále více připravovaly na vedení útočné konvenční či pouze omezené jaderné války. Někteří vysocí představitelé Spojeného

⁵⁷⁵ BURR, W., c. d., s. 130.

⁵⁷⁶ CHEREDNICHENKO, M. I., *Modern War and Economics*, in: *Kommunist vooruzenych sil*, no. 18, září 1971, cit. dle: *Selected Soviet Military Writings*, s. 47.

⁵⁷⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.1, p.č.16, č.j.53006, *PROTOKOL o předání a převzetí funkce náčelníka plánování obrany a ochrany teritoria OO/OS*, 12. 2. 1971.

⁵⁷⁸ BURR, W., c. d., s. 126.

⁵⁷⁹ Tamtéž, s. 130.

velení začali tyto scénáře pokládat z pohledu ofenzivy na západ za výhodnější. Při plánování nadcházející vojenské pětiletky na období 1976-1980 byl proto důraz kladen právě na posílení útočných kapacit. ČSLA jakožto součást prvního sledu například dostala za úkol ponechat si výsadkové jednotky, přezbrojit svou stíhací-bombardovací leteckou divizi a obzvláště posílit taktické raketové vojsko. Obranu reprezentoval především protivzdušný systém.⁵⁸⁰ Nárůst úvah o konvenční válce se odrážel i v důrazu na zavádění drahých bojových vrtulníků jako nezbytného prostředku podpory pozemních vojsk.⁵⁸¹ Jejich efektivita by v čistě jaderném konfliktu byla prakticky zanedbatelná. Tato vzrůstající útočná síla Varšavské smlouvy vedla NATO v 70. letech k vývoji "hloubkové přehradné palby" proti druhému sledu Spojených ozbrojených sil rozmístěnému v především západní části SSSR.⁵⁸²

Přes nepopiratelnou skutečnost, že v průběhu 70. let ve strategickém uvažování prvotní omezená fáze konfliktu výrazně nabyla na významu, teze o vítězství v raketojaderné válce zůstávaly i nadále částečně přítomné. Je pravděpodobné, že v okruhu sovětských vojenských plánovačů v polovině dekády nepanovala názorová shoda. Sovětský generál A. T. Altutin například na VII. zasedání Výboru ministrů obrany v Moskvě ve dnech 6.-8. ledna 1975 akcentoval nutnost správné přípravy týlu k zabezpečení bojujících vojsk pro vítězství v totální nukleární válce. V rámci Varšavské smlouvy tak mělo dojít k zintenzivnění spolupráce v oblasti civilní obrany⁵⁸³ a vytvoření systému vzájemného vyrozumění o jaderných úderech nepřítele.⁵⁸⁴ Rovněž sovětský vojenský tisk nedlouho před helsinskou konferencí, vrcholem détente, nadále dával prostor názorům, že Američané ve skutečnosti stále spoléhají na překvapivý jaderný úder. Měl maximalizovat škody způsobené primárním cílům na území SSSR, především skladům atomové munice, raketovým vojskům a vojenským velitelským centrům. Docházelo však k stále většímu rozlišení mezi koncepty konvenční a omezené jaderné války. Druhá varianta byla částí generality považována za nebezpečnější. Nikoliv pro

⁵⁸⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Konzultace funkcionářů štábu Spojených ozbrojených sil v ČSSR*, 7.1. 1974.

⁵⁸¹ Tamtéž, k. 41, p.č. 139, č.j. 36042, 8. zasedání Výboru ministrů obrany, 24.11. 1975; NA, f. 1261/0/7, sv. 17, a.j. 19/3, *Rozkaz ministra národní obrany pro přípravu vojsk ČSLA ve výcvikovém roce 1976-1977*, 15.10. 1976.

⁵⁸² Ještě v polovině 70. let hodlalo NATO zastavit postup druhého sledu Varšavské smlouvy pomocí jaderných útoků. Od 80. let měly moderní zbraňové systémy umožnit eliminaci tohoto uskupení prostřednictvím ryze konvenční munice. HOLLOWAY, D., c. d., s. 43.

⁵⁸³ Civilní obrana měla ochránit obyvatelstvo před následky úderů zbraní hromadného ničení především ze zjištěných důvodů. Počítalo se totiž se zapojením civilistů do likvidace následků nepřátelských útoků za účelem rychlého obnovení výroby nezbytné k zásobování vojsk.

⁵⁸⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 41, p.č. 138, č.j. 36041, Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka o 7. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy, 20. 1. 1975.

její větší ničivost ve srovnání s konvenčním konfliktem, ale jelikož vytvářela psychologicky jednodušší podmínky pro přechod k totální nukleární fázi.⁵⁸⁵ Rozpory mezi některými texty publikovanými ve vojenském tisku a Altutinovým vystoupením na uzavřeném fóru Varšavské smlouvy dokazují nejen existenci rozdílů mezi mnohdy veřejně deklarovanou a skutečnou vojenskou strategií, ale zřejmě i jistou nejednotu sovětských vojenských špiček v ochotě přizpůsobit své myšlení nové mezinárodněpolitické a vojenské situaci.

Vliv Jomkipurské války na vojenskou strategii Varšavské smlouvy

Nezanedbatelným ukazatelem, nakolik Varšavská smlouva v první polovině 70. let skutečně začala uvažovat o možnosti konvenční války, byl i důraz a pečlivost, s jakými vojenské špičky aliance analyzovaly průběh Jomkipurské války, ve které se v říjnu 1973 střetl Izrael s koalicí arabských států. Varšavská smlouva touto dobou přikládala poznatkům získaným z lokálních válek obecně velký význam.⁵⁸⁶ Grečko totiž již na sklonku roku 1969 na I. zasedání Výboru ministrů obrany varoval před možností, že "nepřítel", tedy Západ, by za dané mezinárodněpolitické situace nemusel zaútočit na Varšavskou smlouvu přímo. K rozpoutání konfliktu by mohl využít lokální ohnisko napětí, především Indočínu nebo právě Blízký východ.⁵⁸⁷

Jomkipurská válka z vojenského hlediska představovala vhodnou ukázkou pravděpodobné podoby úvodní fáze střetu mezi Východem a Západem na evropském válčišti. Zahrnovala nasazení všech konvenčních druhů vojsk. Konflikt byl na obou stranách veden za pomoci moderní vojenské techniky v duchu stávajících taktických a operačních zásad. Arabsko-izraelský střet tak umožnil posoudit silné i slabé stránky doktrín a plánů obou studenoválečných bloků. Konflikt měl dopad především na teorii omezené války.⁵⁸⁸

Vojenskou analýzu arabskou-izraelského střetu vypracoval osobně hlavní velitel paktu Jakubovskij ve spolupráci s aliančním štábem. Materiál následně rozeslal jednotlivým ministrům obrany. Dle maršálových instrukcí mělo být se závěry zevrubně obeznámeno

⁵⁸⁵ SEMEYKO, L. S., *New Forms, but the Same Content*, in: Krasnaya Zvezda, 8.4. 1975, citováno dle: Selected Soviet Military Writtings, s. 58.

⁵⁸⁶ Na VI. zasedání Výboru ministrů obrany v Budapešti například na základě poznatků z lokálních válek Varšavská smlouva přijala předpoklad, že NATO v úvodní nejaderné fázi konfliktu hodlá zcela jistě spoléhat především na letecké údery. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 10, p.č. 46, č.j. 39038, *Návrh vystoupení ministra národní obrany Československé socialistické republiky k otázce plnění úkolu "Upevnění a rozvoj jednotného systému PVO členských států Varšavské smlouvy" v podmínkách ČSLA*, 28.11. 1973.

⁵⁸⁷ Tamtéž, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969.

⁵⁸⁸ Tamtéž, k. 19, p.č. 58, č.j. 39051, *Rozbor konfliktu na Středním východě*, nedatováno 1974.

velení jednotlivých vojenských okruhů. Jakubovskij z průběhu bojů na Blízkém východě usoudil, že příprava vojsk Varšavské smlouvy plně odpovídá charakteru soudobé války.⁵⁸⁹ Vojenské neúspěchy arabské koalice byly připsány pouze její špatné součinnosti, nedostatečnému výcviku vojsk a slabé organizaci velení, nikoliv hojně používané sovětské vojenské technice. Hlavní velitel naopak označil moderní výzbroj za klíčový faktor, který totálnímu zničení egyptských a syrských ozbrojených sil zabránil. Výrazné porážky arabských tankových sborů Spojené velení Varšavské smlouvy přičítalo jejich špatnému nasazení ze strany egyptské a syrské generality.⁵⁹⁰ Podobně koneckonců hovořil i Brežněv na Politickém poradním výboru v roce 1974. Sebevědomě deklaroval, že sovětská vojenská technika rozbila mýtus o neporanitelnosti izraelské armády.⁵⁹¹ Jedním ze sledovaných cílů bylo nepochybně i uklidnit vojenské představitele členských států paktu. Masivní průnik tankových divízi nepřátelskou obranou předpokládala v této době i vojenská doktrína Varšavské smlouvy.⁵⁹² Neúspěch sovětské techniky v přímé konfrontaci s americkými a britskými obrněnci tak mohl mít významný negativní psychologický dopad na ozbrojené síly států východního bloku. Spojené velení proto naopak akcentovalo úvodní velice rychlý postup vojsk arabské koalice. Důsledkem bylo jen další posílení představ o správnosti doktríny permanentního, nepřerušovaného útoku.⁵⁹³

Jomkipurská válka tedy změny ve strategické doktríně Varšavské smlouvy nepodnítila. Sovětské vojenské velení vnímalo izraelské vítězství pouze jako varování před vlastními nedostatky v oblasti moderních spojovacích technologií. Grečko v únoru 1974 na VI. zasedání Výboru ministrů obrany v Bukurešti zdůrazňoval nutnost zaměřit se na vybudování technologicky velmi vyspělého aliančního komunikačního systému zahrnujícího kombinaci kabelů, rádia, troposférických a kosmických přenosových prostředků. Poukazoval na skutečnost, že NATO na obdobné systémy vydává až 30% veškerého vojenského rozpočtu.⁵⁹⁴ Pro sovětské vojenské kruhy tedy konflikt na Blízkém východě mimo jiné představoval vhodnou příležitost, jak prosazovat další zvýšení výdajů na zbrojní programy.

⁵⁸⁹ Tamtéž, *Vyhodnotenie bojovej činnosti na Strednom východe*, 30.4. 1974.

⁵⁹⁰ Tamtéž, *Rozbor bojové činnosti na Středním východě v říjnu 1973*, nedatováno 1974.

⁵⁹¹ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Vystoupení s. L.I. Brežněva na poradě politického poradního výboru Varšavské smlouvy 17. dubna 1974*.

⁵⁹² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Základní úvahy pro výstavbu ČSLA na léta 1971-1975 s výhledem do roku 1980*, nedatováno, 1970.

⁵⁹³ Tamtéž, k. 19, p.č. 58, č.j. 39051, *Rozbor konfliktu na Středním východě*, nedatováno 1974.

⁵⁹⁴ Srov. LUŇÁK, P., *War Plans from Stalin to Brezhnev...*, s. 90.

Kolektivní hodnocení protivníka

Ve zmiňované práci Marka Kramera se objevil předpoklad, že ve státech Varšavské smlouvy existovala organizovaná snaha nejužších vojenských špiček obelhat řadové vojáky i veřejnost. Ve východním bloku byly akcentovány agresivní úmysly NATO a jeho záměr zaútočit na Varšavskou smlouvu. Schopnosti západních vojsk se soustavně a záměrně zveličovaly a překrucoval se defenzivní charakter doktríny Severoatlantické aliance. Údajně pouze nejužší velení Varšavské smlouvy vědělo o masivním obranném systému, který NATO budovalo podél československých a východoněmeckých hranic. Jeho existence měla být tajena i před účastníky cvičení. Informace o něm představovaly ve východoněmecké NLA jedny z nejpřísněji utajovaných materiálů.⁵⁹⁵ Této skutečnosti však nesmíme přikládat podstatnější význam. Šlo o citlivé údaje o pravděpodobném nepříteli, které utajení běžně podléhají. Vojenské orgány Varšavské smlouvy se přitom problémem zabývaly na kolektivní bázi. Hlavní velitel Jakubovskij již v dubnu 1970 na II. schůzce Vojenské rady v Budapešti nutnost procvičovat překonávání jaderných minových zátarasů aliančními vojsky naopak akcentoval.⁵⁹⁶ Před systémem k ničení komunikací konvenčními i jadernými náložemi o síle 0,5 až 100 kilotun v příhraničních pásmech SRN varoval o dva roky později i Martin Dzúr na již zmíněném IV. zasedání Výboru ministrů obrany.⁵⁹⁷

Kramer tvrdil, že informace o reálné síle NATO byly záměrně zatajovány, protože údajně odhalovaly defenzivní podstatu západní aliance. Mezi širším armádním velením států Varšavské smlouvy by tak mohly vzniknout pochybnosti o nutnosti a oprávněnosti ofenzivní vojenské doktríny.⁵⁹⁸ Je přitom zřejmé, že nejen na zasedání kolektivních vojenských orgánů Varšavské smlouvy se odhadovaná síla NATO a jeho domnělá vojenská strategie poměrně intenzivně probíraly. Přinejmenším užší okruh velitelů jednotlivých armád o nich s největší pravděpodobností informován byl. Orgány Spojených ozbrojených sil se bojovou přípravou NATO zabývaly nejpozději od roku 1973. Manévry v západní Evropě totiž bedlivě sledovali nejen sovětsí vojenští zpravodajci, ale rovněž jejich kolegové z ostatních členských států paktu.⁵⁹⁹ Od následujícího roku pak alianční vojenské orgány projednávaly výsledky

⁵⁹⁵ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 16-17.

⁵⁹⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 128, č.j. 36031, 2. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, duben 1970.

⁵⁹⁷ Tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce STAV NATO A NEBEZPEČÍ AGRESE V EVROPĚ*, nedatováno 1972.

⁵⁹⁸ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 18.

⁵⁹⁹ Na 8. zasedání Vojenské rady v května 1973 v Sofii bylo kolektivně analyzováno cvičení amerických vojsk "Reforger-4". VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.37, p.č.131, č.j.36034, 8. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 24. 5. 1973.

sledování stavu NATO multilaterálně, ačkoliv poměrně značná spolupráce mezi zpravodajskými službami armád členských států Varšavské smlouvy fungovala již dříve.⁶⁰⁰ Jednalo se o podstatný aspekt, jelikož vojenská cvičení Spojených ozbrojených sil se podle oficiálních směrnic zakládala na reálných odhadech síly Severoatlantické aliance a jejích operačních plánech získaných výzvědnými službami.⁶⁰¹

Chráněná stanoviště Spojeného velení

Varšavská smlouva se začala možností vytvořit chráněná stanoviště Spojeného velení začala zabývat na sklonku roku 1970. Záměrem bylo v případě vypuknutí války ochránit nejvyšší velení aliančních vojsk před účinky zbraní hromadného ničení a zajistit schopnost jeho další komunikace. Objekty koncipované jako velitelská stanoviště totiž do té doby prakticky žádnou ochranu proti těmto zbraním neposkytovaly.⁶⁰² To jen ukazuje obecný nárůst významu aliančních vojenských struktur po roce 1969.

Projekt předpokládal vybudování dvou chráněných velitelských stanovišť v Polsku a Bulharsku. V potenciálním konfliktu se z nich měly řídit operace Spojených ozbrojených sil na západním, resp. jihozápadním válčišti. Oba objekty měly být dle původních plánů dokončeny do roku 1975.⁶⁰³ Brzy se však objevily problémy. Hlavní velitel Jakubovskij koncem roku 1970 požádal polské ministerstvo obrany o souhlas s vybudováním velitelského stanoviště v severozápadní části PLR. Mělo chránit zhruba stovku aliančních důstojníků před jaderným výbuchem o tlaku 20 kg/cm². Náklady na jeho stavbu, včetně přilehlé radiostanice se měly pohybovat okolo 15-16 milionů převoditelných rublů. Sumu měly společně uhradit PLR, ČSSR a SSSR.⁶⁰⁴ Polské straně se záměry Spojeného velení příliš nezamlouvaly. Považovala je za pokračování sovětské snahy koncipovat polské teritorium jako centrum bojových operací a vytvářet si dodatečné možnosti, jak v praxi přímo velet jednotkám PLA. Nátlak na vybudování opevněných komunikačních uzlů Varšavské smlouvy v Polsku pod výhradní správou štábu Spojených ozbrojených sil probíhal prakticky nepřetržitě od druhé

⁶⁰⁰ Tamtéž, k. 8, p.č. 42, č.j. 39034, *Plán realizace Protokolu čís. 010 z 10. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno 1974.

⁶⁰¹ JENSEN, P. F., c. d., s. 100.

⁶⁰² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce "Stav spojené a prostředků velení vojskům na válčišti"*, prosinec 1970; tamtéž, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, *Vystoupení náčelníka generálního štábu ČSLA k otázkám systému velení v Československé lidové armádě*, říjen 1970.

⁶⁰³ Tamtéž, k.10, p.č. 45, č.j. 39037, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledcích jednání výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, březen 1971.

⁶⁰⁴ AAN, f. PZPR KCW, XIA/106, *Dopis hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy maršála I. Jakubovského ministru obrany PLR generálovi W. Jaruzelskému*, 7. 10. 1970.

poloviny 50. let. Gomuřkovo vedení mu vřak dokázalo vzdorovat. Pořtí představitelé se i nyní pokusili stavbě objektu zabránit. Svůj nesouhlas vřak formulovali opatrně.⁶⁰⁵ Politický pád Władysława Gomuřky a nástup v otázkách spolupráce v rámci Varřavské smlouvy mnohem povolnějšío Edwarda Gierka zřejmě přispěly k tomu, že PLR nakonec na výstavbu objektu na svém území přistoupila.

Podstatnějšío komplikaci představovala finanční stránka projektu. Několik členských států vystoupilo s námitkou, že na výstavbu nákladných objektů nevyhradily ve svých hospodářských plánech příslušné prostředky.⁶⁰⁶ Potíže lze dokumentovat na československém případě. Požadavek hlavního velitele na uvolnění 50 milionů devizových korun dorazil až po uzavření pětiletého plánu do roku 1975. Z Husákových připomínek vyplývá, že uvolněním požadovaných peněz přinářelo ČSSR značné potíže. Moskvě loajální první tajemník ÚV KSCŠ si vřak proti záměrům Spojeného velení nedovolil protestovat.⁶⁰⁷ S žádostí o finanční prostředky na výstavbu chráněných velitelských stanoviřt jdoucí mnohdy nad rámec schválených vojenských rozpočtů se počátkem roku 1972 obrátil na státní instituce členských států Varřavské smlouvy hlavní velitel.⁶⁰⁸ Jediná kolektivní koordinační schůzka se uskutečnila v listopadu téhož roku v alianční štábu v Moskvě.⁶⁰⁹ Celý projekt se přitom prodražoval. Jakubovskij v září ministry obrany členských států informoval, že pro vytvoření uceleného systému velitelských stanoviřt bude nezbytné vybudovat další objekt poblíž sovětské metropole. Celkové náklady se tak měly vyšplhat až 50 milionů převoditelných rublů. Úhrada této sumy měla odpovídat procentním příspěvkům jednotlivých států do rozpočtu Spojených ozbrojených sil.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ PLR požádala alianční štáb o konzultace, přičemž hodlala poukazovat především na problémy s financováním projektu. Tamtéž, *Notatka w sprawie budowy umocnionego stanowiska dowodzenia Zjednoczonego Dowódcztwa Układu Warszawskiego*, 7. 12. 1970.

⁶⁰⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 11, p.č. 48, č.j. 39040, *Výstavba chráněných velitelských stanoviřt SOS*, 4. 7. 1973.

⁶⁰⁷ Finance mělo vyčlenit ze svého rozpočtu ministerstvo obrany. Takový krok vřak ohrožoval probíhající přezbrojovací programy. Situaci měl proto osobně projednat Džúr s maršálem Jakubovským na nadcházejícím zasedání Výboru ministrů obrany. Československá strana hodlala hlavního velitele požádat o odložení zaplacení svého podílu. Tamtéž, p.č. 47, č.j. 39039, *Výstavba předsunutého velitelského stanoviřt na území PLR*, 18. 2. 1971; tamtéž, *Výstavba předsunutého velitelského stanoviřt na území PLR*, únor 1971.

⁶⁰⁸ Tamtéž, *Výstavba chráněných míst velení na západním a jihozápadním směru*, 3.1. 1972.

⁶⁰⁹ Problematické aspekty projektu přitom nemělo řeřit vřhradně Spojené velení. Dořlo k vytvoření speciální komise složené ze zástupců štábu Spojených ozbrojených sil a generálních štábů jednotlivých států. Tamtéž, *Výstavba předsunutého velitelského stanoviřt a vysílacího radiového střediska pro Spojené velení na území Polské lidové republiky*, červen 1971; tamtéž, p.č. 48, č.j. 39040, *Porada k výstavbě VS pro Spojené velení*, 7. 11. 1972.

⁶¹⁰ Tamtéž, *Výstavba velitelských stanoviřt pro Spojené velení, informační zpráva pro s. generálního tajemníka ÚV KSCŠ*, 1. 10. 1972; tamtéž, p.č. 47, č.j. 39039, *Stanovisko odboru VIII-FMF ke zvlářtnímu úkolu č.j. 18034/ZD-OS-1970: Záznam ze dne 4. 12. 1972*; tamtéž, *Překlad dopisu ministra obrany ČSSR M. Džúra hlavnímu veliteli Spojených ozbrojených sil I. Jakubovskému*, 2. 7. 1972.

Vyčlenění prostředků z již schválených pětiletých plánů států Varšavské smlouvy se nakonec ukázalo jako příliš velký problém. Hlavní velitel proto v polovině roku 1973 oznámil posun zahájení výstavby až na rok 1976, tedy do dalšího pětiletého plánu.⁶¹¹ Zřejmě tak učinil i v reakci na posun v détente. Riziko bezprostředního vypuknutí jaderné války se snížilo. Projekt tedy ztratil svou naléhavost. Celá záležitost však jasně ukázala slabinu rigidně centrálně plánovaného hospodářství států východního bloku, které nebylo schopné pružně reagovat na aktuální potřeby.

Schvalování statutu o výstavbě chráněných velitelských stanovišť probíhalo zcela po linii Spojené velení-ministerstva obrany.⁶¹² Českoslovenští vojenští představitelé v interní diskuzi však poukázali na skutečnost, že zamýšlené financování provozu chráněných velitelských stanovišť všemi členy paktu odporuje statutu Spojených ozbrojených sil. Dokument z roku 1969 totiž taxativně vyjmenoval, které aktivity aliančního velení budou hrazeny ze společného rozpočtu. Československá strana proti schválení dohody přesto nevystoupila. Pouze iniciovala multilaterální konzultace s náčelníkem štábu Spojených ozbrojených sil, kde měl být tento nesoulad formálně vyřešen.⁶¹³ To pouze demonstruje tehdejší úsilí o to, aby Varšavská smlouva fungovala na existujícím právním rámci a nedocházelo v žádných ohledech k jeho porušování. Dohoda o provozu, údržbě a ochraně velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil původně předpokládala, že definitivní způsob financování bude projednán na poradě náčelníků generálních štábů členských států s generálem Štěmenkem. Náčelník štábu Spojených ozbrojených sil však krátce po schválení dokumentu počátkem roku 1974 oznámil, že záležitost považuje za uzavřenou. Případné nejasnosti hodlal řešit prostřednictvím bilaterálních jednání.⁶¹⁴ Spojené velení jako obvykle

⁶¹¹ V československém případě krok působil značné komplikace probíhajícímu pětiletému hospodářskému plánu, přestože ČSSR měla zaplatit v kontextu svého státního rozpočtu zanedbatelnou sumu 6,5 milionu rublů a první splátka byla po dohodě s Moskvou odložena na rok 1973. Tamtéž, *Výstavba chráněných velitelských stanovišť SOS*, 4. 7. 1973.

⁶¹² V československém případě dokument posvětila 17. prosince 1973 Rada obrany státu. Na rozdíl od mnoha dalších jednání ve vojenských strukturách paktu byl o záležitosti po celou dobu poměrně podrobně informován Gustáv Husák. Zřejmě se tak dělo z důvodu, že výstavba chráněných velitelských stanovišť oproti jiným vojenským otázkám, které se řešily výhradně v rámci osy Spojené velení-ministerstva obrany, ovlivňovala i finanční plánování země. Tamtéž, *Výstavba chráněných velitelských stanovišť SOS*, 3. 4. 1973; Tamtéž, *Výstavba chráněných velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil*, 29. 9. 1973.

⁶¹³ Tamtéž, p.č. 48, č.j. 39040, *Úvodní slovo soudruha ministra národní obrany k bodu 3/ Dohoda o provozu, údržbě a ochraně velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil*, nedatováno, 1972.

⁶¹⁴ Za údržbu objektů v době míru odpovídala armáda státu, na jehož území se velitelské stanoviště nacházelo. Využívat jej však měla minimálně. Cílem bylo velitelská stanoviště "šetřit" na válku. Jelikož objekty oficiálně patřily Spojených ozbrojeným silám, jednotky pověřené jejich správou byly přefazeny pod přímou rozhodovací pravomoc Spojeného velení. Tamtéž, *Výstavba chráněných velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil*, 10. 9. 1973; tamtéž, *Informace ministra národní obrany ČSSR o návrhu "Dohody o provozu,*

nechtělo otevírat citlivé a potenciálně konfliktní otázky na multilaterálních jednání. Preferovalo jednání s jednotlivými členskými státy, což mu zřejmě umožňovalo lépe izolovat veškeré projevy nespokojenosti.

Stanoviště v BLR bylo v roce 1975 úspěšně dokončeno za víceméně plánovanou cenu 22,9 milionu rublů. Polská strana však po obdržení dokumentace od Spojeného velení vyčíslila stavbu na svém území na celých 89,7 milionu, ačkoliv původní náklady byly odhadovány na pouhých 27,1 milionů. Otázku následně znovu posoudil štáb Spojených ozbrojených sil. Dospěl k závěru, že stanoviště v PLR je reálně možné postavit za 50 milionů rublů. Rozdíl měly doplatit členské státy Varšavské smlouvy.⁶¹⁵ Výstavba chráněných velitelských stanovišť tak měla za následek, že v letech 1978 až 1982 docházelo ke konstantnímu navyšování rozpočtu Spojených ozbrojených sil. Z těchto prostředků byl totiž projekt formálně financován.⁶¹⁶ Dělo se tak v době krachu détente, kdy většina členských států Varšavské smlouvy začala pociťovat silné hospodářské komplikace vyplývající ze stále rostoucích požadavků na zbrojení. Jestliže v roce 1975 dosahoval alianční rozpočet 5 milionů rublů, o sedm let později to bylo již 10 milionů a stejná částka v neobchodních platech.⁶¹⁷ Tato suma byla snížena až v roce 1983, kdy byly náklady za chráněná velitelská stanoviště definitivně uhrazeny.⁶¹⁸ Finanční náročnost zvyšovala i skutečnost, že Rumunsko odmítlo hradit výstavbu a provoz velitelství pro západní válčiště. Jak jsme již uvedli, Bukurešť nebyla ani v této záležitosti šestkou konfrontována.

údržbě a ochraně velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil", nedatováno 1973; tamtéž, *Výstavba chráněných velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil*, 23. 1. 1974.

⁶¹⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 19, p.č. 59, č.j. 39052, *Výstavba chráněných velitelských stanovišť Spojených ozbrojených sil*, 24. 8. 1977. V případě ČSSR se jednalo o zvýšení prostředků o téměř tři miliony převoditelných rublů, což se rovnalo více než 44 milionům devizových korun. Bylo přitom nepředstavitelné, že by se o navýšení původně předpokládané sumy vedla skutečná diskuse. Gustáv Husák odmítl, aby se otázka projednala na regulérním zasedání Rady obrany státu, kde by mohla zaznívat rozporná stanoviska. Požadoval její projednání a schválení předem. Tamtéž, 28. *schůze Rady obrany státu – podklady*, 10. 9. 1977.

⁶¹⁶ Stanoviště v Polsku bylo dokončeno koncem roku 1979. Následně však narůstaly náklady na údržbu objektu pro jihozápadní válčiště v BLR, jelikož bylo nutné pokrýt náklady na skokové zvýšení platů příslušníků Bulharské lidové armády.

⁶¹⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 40, p.č. 135, č.j. 36038, 16. *zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 27. 9. 1977; tamtéž, k. 34, p.č. 125, č.j. 36025, *Informace ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka*, 26. 9. 1978; tamtéž, k. 44, p.č. 156, č.j. 36508, *Převedení zůstatku finančních prostředků z roku 1978 na rok 1979*, 10. 4. 1979; tamtéž, k. 45, p.č. 153, č.j. 36511, *Zpráva k návrhu rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1980 a vyhodnocení rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1978*, 8. 10. 1979; tamtéž, kr. 48, p.č. 178, č.j. 37023, *ZPRÁVA k návrhu rozpočtu spojených ozbrojených sil na rok 1981 a vyhodnocení rozpočtu Spojených ozbrojených sil za rok 1979*, 27. 11. 1980; tamtéž, k. 50, p.č. 186, č.j. 37512, *Informace ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka*, 14. 9. 1981; tamtéž, kr. 53, p.č. 204, e.č. 38013, *Návrh rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1983 a vyhodnocení rozpočtu Spojených ozbrojených sil za rok 1981*, 7. 10. 1982.

⁶¹⁸ Rozpočet sice stoupl o 200 tisíc rublů v neobchodních platech, ale snížil se o 3,5 milionu převoditelných rublů.

Zbrojní programy a odzbrojovací iniciativy na vrcholu détente

Uvolnění mezinárodního napětí na přelomu 60. a 70. let se ve vojenském rámci Varšavské smlouvy projevovalo výrazně pozvolněji a v menší míře, než tomu bylo v jejích politických strukturách. Vojenská elita zaujala k détente velmi rezervovaný postoj. Nedůvěra v možnost trvalé mírové koexistence či dokonce spolupráce mezi Východem a Západem pak byla pro vojenské špičky Varšavské smlouvy typická prakticky po celá 70. léta. Jejich uvažování doznávalo pouze dílčích změn. Především sovětská generalita podporovaná radikálně orientovanou částí vedení KSSS⁶¹⁹ a zástupci zbrojního průmyslu⁶²⁰ tak prosazovala nové vlny masivního zbrojení i na vrcholu détente.

S ohledem na reálné mechanismy fungování Varšavské smlouvy bylo o míře zbrojení pochopitelně rozhodováno v Moskvě. Aliance samotná příslušným programům poskytovala pouze formální záštitu. Následující kapitola se tedy nevyhnutelně musí alespoň základním způsobem zabývat procesy odehrávajícími se tou dobou v sovětském vedení. Při nedostupnosti uceleného souboru archivních dokumentů vychází především z poznatků sekundární literatury. Některé naznačené závěry tak nemohou být chápány ultimativně. Je pravděpodobné, že se v budoucnu dočkají příslušné revize.

Zintenzivnění zbrojení na přelomu 60. a 70. let

Konvenční síly Varšavské smlouvy byly alespoň z kvantitativního hlediska dlouhodobě silnější než v Evropě dislokované jednotky Severoatlantické aliance. Sovětský svaz navíc na konci 60. let dohnal dosavadní náskok Spojených států v jaderných zbraních. Jedním z důležitých rysů nástupu Leonida Brežněva do čela KSSS v roce 1964 totiž bylo i posílení role armády a zástupců vojenskoprůmyslového sektoru v rozhodovacím procesu sovětského vedení. To se projevilo ve značné modernizaci a rozšíření ozbrojených sil; Kreml svou politiku začal více přizpůsobovat strategickým nárokům sovětské generality. Na rozdíl

⁶¹⁹ Vůči myšlence spolupráce se Západem obecně zůstávalo rezervované, až nepřátelské především Mezinárodní oddělení ÚV KSSS v čele s Borisem Ponomarjovem. Ten navíc projevovat silné osobní antipatie vůči Brežněvovi. Špičky mezinárodního oddělení pod vedením Ponomarjova a tajemníka ÚV KSSS Michaila Suslova brzy začaly dávat najevo nedůvěru i otevřený nesouhlas s KBSE. V kontextu ideologického vidění světa měla i sféra mezinárodních vztahů nadále podléhat principu třídního boje. Uvolňování vztahu se západními "imperialisty" bylo proto považováno za oslabování sovětských pozic. Srov. REY, M.-P., c. d., s. 72-74

⁶²⁰ Zájmy této poměrně obtížně definovatelné skupiny v politické rovině hájila zbrojní kontrolní komise při sovětském politbyru vytvořená v roce 1968. Jejími ústředními členy byli ministr obrany Andrej Grečko a jeho budoucí nástupce, kandidát politbyra a tajemník ÚV KSSS pro dohled nad ozbrojenými silami a zbrojním průmyslem Dmitrij Ustinov. ZUBOK, V. M., c. d., s. 204.

od Chruščovovy éry mohly armáda a zbrojní průmysl v druhé polovině 60. let úspěšně prosazovat své požadavky. Počátkem následující dekády tak Nixonova administrativa musela uznat, že se Sovětskému svazu prostřednictvím rychlého a všestranného rozvoje vojsk podařilo dosáhnout globální strategické parity. Antimilitaristická společenskopolitická atmosféra, která USA zachvátila v důsledku táhnoucí se války ve Vietnamu, přitom nedávala šanci dřívější americkou převahu v brzkém časovém horizontu obnovit.⁶²¹ Nedá se přitom tvrdit, že by vedení KSSS o posílení sovětských vojenských kapacit rozhodlo pouze na základě tlaku armádních kruhů. Nezanedbatelná část politického vedení, včetně samotného Brežněva, dosažení strategické parity nepochybně aktivně podporovala.⁶²²

Strategická parita způsobila, že vlastnictví jaderných zbraní bylo pro supervelmoci stále méně využitelné k prosazování jejich politických cílů. Aktivita USA i SSSR v letech 1969-1972 primárně motivovala snaha udržet nastalou rovnováhu sil bez výraznější proměny dosavadní atmosféry nedůvěry. Détente v této své fázi představovalo spíše vedlejší produkt obecné stabilizace globální situace než upřímný pokus o skutečné uvolnění mezinárodního napětí.⁶²³ Dle Brežněvovy ideje totiž mělo podstatnějším zlepšení vztahů mezi oběma bloky předcházet výrazné vojenské posílení Varšavské smlouvy. Sovětský vůdce operoval i s vytvořením dodatečného nátlaku na Západ prostřednictvím podpory národně-osvobozenického boje v zemích Třetího světa. Z počátku se Brežněvova strategie paralelního zbrojení a mezinárodního dialogu zdála úspěšnější než dřívější Chruščovovy pompézní, ale nikoliv vážně pojmávané odzbrojovací kampaně. Namísto tehdejších nerealistických návrhů na souběžné rozpuštění vojenských bloků se nyní Moskva soustředila na uznání politického a vojenského *statutu quo* v Evropě.⁶²⁴ Obě supervelmoci přitom détente pochopitelně nadále považovaly za vzájemný souboj, pokračování studené války méně nebezpečnými prostředky. Každá strana se proto snažila získat sebemenší možnou výhodu nad svým protivníkem.⁶²⁵

Postoj sovětské generality v této fázi détente dobře vystihovalo vystoupení maršála Grečka na I. zasedání Výboru ministrů obrany Varšavské smlouvy koncem roku 1969. Šéf sovětského obranného rezortu musel konstatovat, že v současné době bezprostřední riziko napadení členských států paktu nehrozí. Přesto varoval před pokračující přípravou války ze

⁶²¹ Srov. VOLKOGONOV, D., c. d., s. 266; DURMAN, K., c. d., s. 19, 123.

⁶²² Brežněv byl koneckonců již za Chruščovovy vlády pověřen dohledem nad vojenským průmyslem. V této pozici navázal úzkou blízkou spoluprací s jedním z předních zastánců zbrojení Dmitrijem Ustinovem. Budoucí ministr obrany jakožto šéf vojenskoprůmyslové komise již v období po karibské krizi protestoval proti jakémukoliv omezování ozbrojených sil. Srov. VOLKOGONOV, D., c. d., s. 277; ZUBOK, V. M., c. d., s. 151.

⁶²³ MASTNY, V., *Superpower Détente...*, s. 19.

⁶²⁴ NÜNLIST, CH., *Cold War Generals.....*

⁶²⁵ ZUBOK, V. M., c. d., s. 230.

strany "agresivních kruhů".⁶²⁶ Maršálovo vystoupení do značné míry předurčovalo další vývoj zbrojních projektů ve východním bloku. Navzdory přetrvávajícímu napětí na sovětsko-čínských hranicích, které o devět měsíců dříve vyústilo v ozbrojený střet na řece Ussuri, sovětský ministr obrany své protějšky z Varšavské smlouvy ujistil, že nejpravděpodobnějším nepřítelem zůstává i nadále Severoatlantická aliance. Tu koneckonců i preambule ustavující smlouvy označovala za hlavní hrozbu pro "mírumilovné státy".⁶²⁷ Grečko na příkladu amerického postupu v Indočíně tradičně odsoudil západní "imperialismus" a poukázal na posilování vojsk NATO. Právě odkazy na zvyšování vojenských kapacit Západu v následujících letech poskytovaly ospravedlnění dalšího masivního rozvoje Spojených ozbrojených sil. Ten totiž především po roce 1972 příliš nekorespondoval s východní propagandou, která stále více volala po omezení zbrojení a uvolňování mezinárodního napětí.

Sovětská generalita si pokračování nákladných zbrojních programů ve státech východního bloku a předpokládané rozšíření výcviku vojsk nechala na sklonku 60. let formálně posvětit Výborem ministrů obrany. Vše zaštitil univerzální a v nadcházejících letech hojně užívaný termín "rozvoj a posilování obranyschopnosti Varšavské smlouvy". Pro sovětské satelity bylo velmi důležité Grečkovo lakonické konstatování, že SSSR již nedokáže armády všech členských států paktu v dostatečné míře zásobovat bojovou technikou. Jednotliví ministři obrany tak dostali za úkol apelovat na příslušné politické orgány svých zemí, aby odsouhlasily navýšení kapacit místního zbrojního průmyslu, zejména v technicky nenáročných odvětvích. Klíčem pro rozvoj ozbrojených sil Varšavské smlouvy totiž nemělo být pouhé, prakticky již neúnosné zvyšování stavů vojsk, ale rozsáhlá modernizace jejich výzbroje a zkrácení mobilizačních termínů.⁶²⁸ Sovětský svaz si přitom hodlal ve vývoji rozhodujících bojových prostředků - především letounů, raket, řídicích systémů a pochopitelně jaderných zbraní - ponechat výsadní postavení.⁶²⁹ Určitou výjimku v tomto

⁶²⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969.

⁶²⁷ GIZICKI, W., *Od Ukladu do Paktu: (r)ewolucyjna zmiana w polityce bezpieczeństwa Polski*, Lublin 2011, s. 12.

⁶²⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 9, p.č. 44, č.j. 39036, *Zpráva ministra národní obrany pro Radu obrany státu o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, prosinec 1969. Pomalé zkracování časových norem potřebných k dosažení bojové a mobilizační pohotovosti a málo cvičení zaměřených na tento aspekt kritizoval náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenko na III. zasedání Vojenské rady v roce 1970. Důraz na extrémně krátké mobilizační lhůty byl následně kladen především ve státech sousedících přímo s NATO. Jejich geografická poloha potenciálně umožňovala Severoatlantické alianci zahájit úder na tamní vojska Varšavské smlouvy bez delšího přípravného období. Tamněž, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, 3. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 1.11. 1970; tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972.

⁶²⁹ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 42.

ohledu představovalo Československo. Zde se od počátku 70. let výroba přeorientovala z těžší výzbroje na lehčí, ale sofistikovanější moderní zbraňové systémy.⁶³⁰

Kolektivní vojenské orgány Varšavské smlouvy svou činnost zahájily ve chvíli, kdy bezprostřední hrozba válečného střetu mezi Západem a Východem ustupovala nejrychleji od vypuknutí studené války. Grečko přesto na prvních aliančních schůzkách jednoznačně prezentoval názor, že riziko nového konfliktu není aktuální pouze kvůli stávající sovětské vojenské převaze. Toto tvrzení v sobě neslo jasné poselství, že zachování míru je do budoucna podmíněno jejím udržením. Zakládalo tak nárok na další masivní investice do ozbrojených sil. Maršál v rámci podpory svých tezí například spojence z Varšavské smlouvy přesvědčoval, že Washington se k rozhovorům SALT uvolil výhradně z důvodu aktuální sovětské jaderné převahy.⁶³¹ Grečko až do své smrti v roce 1976 při každé příležitosti zdůrazňoval nutnost "*udržet i v budoucnu vysokou bdělost a upevňovat hospodářskou a obrannou moc*" Sovětského svazu a potažmo celé Varšavské smlouvy.⁶³²

Názory Grečka, který touto dobou již vůči Varšavské smlouvě nedisponoval žádnou oficiální pravomocí,⁶³³ ve vojenských strukturách paktu formálně prezentoval jeho hlavní velitel Jakubovskij. Ztotožnil se s tvrzením sovětského ministra, že mezinárodní vojenskopolitická situace přes určité zlepšení zůstává i nadále složitá a napjatá, a proto je nutné obranyschopnost Varšavské smlouvy i do budoucna zvyšovat. To předpokládalo pokračovat v započatých zbrojních programech. Konkrétní požadavek na podstatné urychlení přezbrojování jednotek spadajících do Spojených ozbrojených sil pak hlavní velitel přednesl v březnu 1970 na II. zasedání Vojenské rady v Budapešti.⁶³⁴ Plány byly koncipovány do roku 1975, aby časově korespondovaly s *Protokoly o výstavbě armád jednotlivých členských států paktu*.⁶³⁵ Maršálovy apely se však objevily v době, kdy se část zemí Varšavské smlouvy potýkala s poklesem hospodářského růstu. Tato situace je naopak nutila dosavadní tempo

⁶³⁰ V ČSSR byl tento proces doplněn převáděním vojenské výroby z českých zemí na Slovensko. Ačkoliv obecně narůstala závislost na primární vojenské výrobě SSSR, Československo přesto představovalo v rámci zbrojního průmyslu světový unikát. Stát s 15 miliony obyvatel ve velkých sériích vyvíjel, vyráběl a opravoval značnou část spektra pozemní i letecké výzbroje. BÍLEK, J.; KOLLER, M., c. d., s. 207.

⁶³¹ Srov. MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 41; též, *Imagining war in Europe...*, s. 31.

⁶³² WANNER, J., *Brežněv...*, s. 20.

⁶³³ Grečko zastával v letech 1960-1967 post hlavního velitele Varšavské smlouvy.

⁶³⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č.128, č.j. 36031, 2. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, duben 1970; tamtéž, p.č. 129, č.j. 36032, 3. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 1. 11. 1970

⁶³⁵ Tamtéž, k. 8, p.č. 43, č.j. 39035, *Schválení Plánu realizace protokolů z jednání Výboru ministrů obrany*, 15. 11. 1971.

modernizace vojsk zpomalovat.⁶³⁶ Jak jsme již uvedli, zbrojní programy nebyly hrazeny z rozpočtu paktu. Finanční břemeno nesly jednotlivé státy samostatně.⁶³⁷ V této souvislosti dodejme, že výdaje na obranu zůstávaly v rámci Varšavské smlouvy obecně striktní záležitostí členských zemí. Jejich vojenské rozpočty nikdy nebyly předmětem oficiálních informací, srovnání, výměny údajů či dokonce společných aliančních přehledů. Údaji o výstavbě jednotlivých armád disponovala pouze úzká skupina osob ve Spojeném velení. Členové paktu si až do nástupu Michaila Gorbačova do čela SSSR své vojenské výdaje navzájem vůbec nesdělovali.⁶³⁸

Moskva svým satelitům navýšení výdajů do vojenské oblasti přímo nenařídila. Požadovala od nich však realizaci takových opatření, která k danému kroku nevyhnutelně směřovala. V té souvislosti je nutné podotknout, že varování před neustálým posilováním nepřítelů zaznívajících na poradách aliančních vojenských orgánů ve skutečnosti představovalo minimálně na počátku 70. let falešnou záminku pro další zbrojení. Vojenští analytici Varšavské smlouvy totiž naopak touto dobou konstatovali, že NATO se nachází na svém historickém dně. Zpravodajci akcentovali jeho slabá křídla ve srovnání s centrálním uskupením vojsk, nedostatečnou strategickou hloubku, zranitelnost zásobovacích linií, neadekvátní velící a kontrolní systémy, tlaky na snižování vojenských rozpočtů v členských státech či chronické rozpory mezi USA a jejich evropskými aliančními partnery. Varšavské smlouvě se tak v tomto světle otevíral určitý prostor pro omezení, či alespoň zpomalení ambiciózních zbrojních programů,⁶³⁹ především přihlédneme-li k nepříznivé hospodářské situaci některých jejích členských států. Jakubovskij a Grečko však svým vystupováním na aliančních poradách usilovali o přesný opak.

Propagandistické mírové a odzbrojovací iniciativy

Již naznačený rozpor mezi východním blokem hlášanou mírovou či odzbrojovací propagandou a zintenzivněným zbrojením Varšavské smlouvy se Moskva snažila v dané fázi řešit prezentováním jednostranně výhodných mezinárodních iniciativ. Většinou bylo předem zřejmé, že nemají naději na úspěch. Především do roku 1973 představovaly jen

⁶³⁶ Českoslovenští vojenští představitelé například museli problém řešit urychlením přezbrojování pouze klíčových jednotek spadajících do prvního sledu. Tamtéž, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Základní úvahy pro výstavbu ČSLA na léta 1971-1975 s výhledem do roku 1980*, nedatováno, 1970.

⁶³⁷ Tamtéž, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, 3. zasedání *Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 11. 1970.

⁶³⁸ FUCÍK, J., *Rozpočtové výdaje na obranu v zemích Varšavské smlouvy v letech 1955-1989*, in: KRČ, M. (ed.), *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*, Praha 2000, s. 70.

⁶³⁹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 41; též, *Imagining war in Europe...*, s. 31.

propagandistické divadlo pro světovou i domácí veřejnost. Navzdory mizivé pravděpodobnosti uzavření obdobných dohod Moskva neponechávala nic náhodě. Raději předkládala jen takové návrhy, jejichž realizace by v praxi pozice Východu posílila. Varšavská smlouva mnohdy Kremlu pro tento účel poskytovala příhodnou záštitu. SSSR si například v červnu 1970 nechal na schůzce ministrů zahraničních věcí jménem celého paktu formálně odsouhlasit výzvu ke snížení stavů cizích vojsk rozmístěných na území evropských států. Návrh měl představovat alternativu k předchozímu apelu NATO na redukci celkových počtů ozbrojených sil obou aliancí.⁶⁴⁰ To bylo vzhledem ke konvenční převaze Varšavské smlouvy pro východní blok nevýhodné, a tudíž pochopitelně nepřijatelné. Stažení části zahraničních vojsk z evropských zemí naopak přinášelo i odsun amerických jednotek za Atlantik. Tento krok by fakticky vedl k dalšímu posílení vojenských pozic Varšavské smlouvy.⁶⁴¹ Odsun cizích vojsk ze starého kontinentu by pochopitelně výrazně více oslaboval NATO. Přesun divizí ze západních hranic SSSR na území jeho spojenců by v případě zostření napětí či vypuknutí války byl nepoměrně snazší než transport amerických jednotek přes oceán. Zdůrazněme, že podobnou strategii, tedy oslabení předpokládaného protivníka, ve svých iniciativách sledoval i Západ.

Moskva mnohdy předkládala také odzbrojovací návrhy, které na první pohled vypadaly neutrálně. Konkrétní podmínky je však činily bezvýznamnými. Jako příklad uveďme apely na zákaz podzemních pokusných jaderných výbuchů. Kreml přitom odmítal jakýkoliv nadnárodní dohled nad dodržováním úmluvy. Opatření tedy postrádalo účinné kontrolní mechanismy. USA proto zcela korektně dohodu odmítly jako naprosto bezpředmětnou.⁶⁴²

Nesoulad mezi veřejně deklarovanou politickou linií a závěry prezentovanými na uzavřených jednáních vojenských struktur Varšavské smlouvy se začal projevovat především od roku 1971. Na přelomu března a dubna se uskutečnil XXIV. sjezd KSSS. V reakci na domnělou slabost NATO, ale také na skutečný posun v politických rozhovorech mezi oběma bloky zde sovětské politické vedení publikovalo soubor nových mírových iniciativ. Kreml,

⁶⁴⁰ Varšavská smlouva jednala na základě předchozích přímých instrukcí Moskvy. NA, f. 1261/0/5, sv. 134, a.j. 211/info4, *Zpráva o průběhu a výsledcích budapeštské porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 14. 7. 1970; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 0122/70, *Zpráva o nejdůležitějších opatřeních sovětské zahraniční politiky v období ledna – června 1970*, 27. 5. 1970.

⁶⁴¹ Námitky v tomto duchu brzy zazněly z některých členských států NATO, překvapivě kladného hodnocení se sovětský návrh dočkal ze strany Velké Británie. NA, f. 1261/0/5, sv. 134, a.j. 211/info4, *Ohlas v západních zemích na poradu ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Budapešti*, nedatováno.

⁶⁴² AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 632, k.č. 145, č.j. 016149/72, *Návrh rámcové směrnice pro postup čs. delegace ve Výboru pro odzbrojení v roce 1972*, 8. 2. 1972.

vědom si i vojenské síly Varšavské smlouvy, vystupoval v zahraničněpolitických otázkách velice sebevědomě. Gromyko triumfálně oznámil, že ve světě již není otázky, která by mohla být vyřešena bez SSSR, či dokonce proti jeho vůli.⁶⁴³ Závěry sjezdu obsahovaly obligátní varování, že navzdory pokračujícímu procesu uvolnění zůstává největším nebezpečím pro světový mír "agresivní blok NATO v čele s USA, který se rok od roku více vyzbrojuje, sílí a skrývá v sobě hrozbu nové světové války".⁶⁴⁴ Brežněv nicméně v rámci tzv. "mírového programu" poprvé velkoryse připustil možnost redukce ozbrojených sil a výzbroje v Evropě. Týkat se měla nejen vybraných ozbrojených sil jednotlivých států, ale též aliančních seskupení.⁶⁴⁵ Sovětský vůdce hovořil o proměnách mezinárodní situace, která podle jeho tvrzení otevírala prostor pro omezení jaderných i konvenčních zbraní. Grečko proti tomu o pouhý měsíc dříve varoval vojenské představitele Varšavské smlouvy, že mezinárodní napětí narůstá.⁶⁴⁶ Situace s velkou pravděpodobností odrážela prohlubující se nevraživost mezi stoupenci détente v KSSS, v čele s generálním tajemníkem, a sovětskou generalitou podporovanou ideologicky tvrdým jádrem stranické elity. K ní docházelo v souvislosti s evidentně se proměňující zahraničněpolitickou linií SSSR.⁶⁴⁷

Sovětské vojenské špičky se touto dobou snažily optimismus části východních politických elit mírnit. Hrozba útoku na SSSR a další socialistické státy nebyla podle nich nadále zcela eliminována. Generalita operovala s ideologickým konstruktem o neměnné "agresivní podstatě imperialismu".⁶⁴⁸ Dodejme, že takové smýšlení nebylo typické pouze pro vojáky. Obdobné teze přednesl jen nedlouho před svým politickým pádem například i Walter Ulbricht během přijetí generálů Varšavské smlouvy ku příležitosti IV. schůzky Vojenské rady

⁶⁴³ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 41.

⁶⁴⁴ Jednalo se o určitý propagandistický protimluv. Podle aktuálních potřeb byly za nejagresivnějšího člena NATO střídavě označovány USA a SRN. V roce 1972 na zasedání Výboru ministrů obrany zdůrazňoval šéf východoněmeckého obranného resortu Heinz Hoffmann nejen agresivní charakter NATO, ale především západoněmeckého státu. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce BOJOVÁ PŘÍPRAVA A BOJOVÁ POHOTOVOST ARMÁD VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno 1972; NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...* Dodejme, že růst vojenských výdajů SRN byl touto dobou skutečně enormní. V průběhu 70. let se finanční prostředky zvýšily z 6,2 na 21,4 miliard dolarů. V rámci evropských zemí NATO tak Západní Německo zaujalo v této oblasti prvenství. Srov. KRČ, M., *Vojenské výdaje v letech studené války a jejich determinanty s důrazem na NATO a Varšavskou smlouvu*, in: *Vojenské výdaje...*, s. 43.

⁶⁴⁵ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 42-43.

⁶⁴⁶ MASTNY, V., *Imagining war in Europe...*, s. 32.

⁶⁴⁷ ZUBOK, V. M., c. d., s. 214-215. Vladislav Zubok uvádí, že na XXIV. sjezdu KSSS se Brežněv definitivně ujal otěži sovětské zahraniční politiky. Jeho "mírovému programu" a vstřícnému postupu vůči SRN se dostalo jednomyslné podpory. To generálnímu tajemníkovi umožnilo umlčet jeho dosavadní politické kritiky. Gromyko, Brežněvův spojenec navíc tvrdě vystoupil proti nejmenovaným osobám ve straně, kteří považují jakoukoliv dohodu se západními "kapitalisty" za konspiraci.

⁶⁴⁸ CHEREDNICHENKO, M. I., c. d., s. 47.

v Berlíně.⁶⁴⁹ Sovětské vojenské velení, resp. jeho ortodoxně smýšlející složka, mohlo své názory prezentovat veřejně, navzdory tomu, že se často odlišovaly od oficiální politické linie.⁶⁵⁰ Generál Čeredničenko tak například ve stati uveřejněné v září 1971 ve stranickém vojenském tisku apeloval na nutnost koncipovat ekonomiku plně v souladu se strategickými záměry armády. Vojenský a civilní sektor hospodářství měly být úzce provázané.⁶⁵¹ Kritika mířila i na údajně nedostatečný sovětský vojenský rozpočet, ačkoliv ten jen v roce 1971 dosahoval podle oficiálně přiznaných údajů úctyhodných 17,9 miliard rublů.⁶⁵²

Sovětské politické vedení si však na rozdíl od vojenských radikálů uvědomovalo potřebu neorientovat se pouze na vojenský průmysl. Ekonomika měla být rozvíjena komplexně. SSSR navíc zoufale potřeboval přísun tvrdé měny a západních technologií. Vůdčí síly v KSSS pokládaly za vhodné řešení problému právě prohlubování détente.⁶⁵³ Od očekávaného rozvoje hospodářské spolupráce s USA následujícím po zlepšení vzájemných vztahů si hodně sliboval i samotný Brežněv.⁶⁵⁴ Prvotní naděje, že kontrola zbrojení za Sovětským svazem odsouhlasených podmínek přinese bezprostřední hospodářský efekt, se však po roce 1972 rychle rozplynuly. Průlom v otázce obchodní a hospodářské spolupráce mezi USA a SSSR, o který Brežněv v rámci détente usiloval, nenastal ani rok po uzavření

⁶⁴⁹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 36, p.č. 130, č.j. 36033, 4. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 17. 5. 1971.

⁶⁵⁰ Dodejme, že pro Brežněvovo období byla typická tolerance veřejné prezentace stalinských názorů, které však s oficiálně deklarovanou i v praxi realizovanou politikou sovětského vedení v zásadě nekorespondovaly.

⁶⁵¹ Hospodářství mělo být orientováno na schopnost udržet ozbrojené síly na vysoké úrovni. Čeredničenko akcentoval budování takové ekonomiky, která by dokázala produkovat především výzbroj a vojenské vybavení, umožňovala zachování permanentního stavu vysoké mobilizační pohotovosti a v průběhu války poskytovala armádě dobré zásobování. Údajně až 42% kapacit sovětského zbrojního průmyslu tou dobou podle generála neprodukovalo ryze vojenský materiál. SCOTT, W. F., c. d., s. 6.

⁶⁵² Odhady reálných rozpočtových výdajů na obranu ve státech Varšavské smlouvy představují značný problém. Sověští politici představitelé spolu s vrchním velením paktu považovali všechny údaje obranného charakteru ve státních rozpočtech za zvláště utajovaný strategický ukazatel. Nebylo proto žádoucí, aby se vojenské výdaje staly předmětem národohospodářských analýz či srovnávání s ostatními makroekonomickými daty. Mohly by totiž vyvolávat kritická stanoviska uvnitř státního aparátu. Veškeré informace o skutečném stavu věcí proto byly - obzvláště v SSSR - dostupné jen omezenému okruhu osob a pečlivě utajovány. Oficiálně přiznávané sovětské výdaje v letech 1975-1984 kolísaly v rozmezí 17-17,4 miliard rublů. Autoři významných ekonomických studií však koncem 80. let odhadovali, že finanční prostředky jsou ve skutečnosti několikanásobně vyšší. Zpětný odhad pro rok 1975 se pohyboval v rozpětí 43-73,8 miliard. Srov. FUČÍK, J., c. d., s. 64, 82.

⁶⁵³ V květnu 1972 například Brežněv na zasedání sovětské Rady obrany nezvykle tvrdě napadl Grečka, který se prostřednictvím svých spolupracovníků snažil brzdit rozhovory SALT. Generální tajemník se ministra obrany zeptal, zda může skutečně garantovat, že v případě pokračujících závodů ve zbrojení SSSR získá jasnou převahu nad Spojenými státy. Maršálova negativní odpověď posloužila Brežněvovi jako vhodná záminka, aby odsoudil dosavadní koncepci, kdy vojenské výdaje doslova ždímalý sovětské hospodářství. ZUBOK, V. M., c. d., s. 220-223.

⁶⁵⁴ AAN, f. PZPR KCW, XIA/404, *Stenogram narady aktywu partyjnego poświęconej spotkaniu Krymskiemu przywódców krajów socjalistycznych*, 3. 7. 1973.

dohody SALT.⁶⁵⁵ Je příznačné, že v tu chvíli ihned zesílil hlas sovětské generality. Znovu nabádala ke krajní opatrnosti a varovala před podkopáváním obranyschopnosti SSSR a celé Varšavské smlouvy.⁶⁵⁶

Vztah Brežněva a sovětských vojenských špiček

Ve světle výše uvedeného je nezbytné alespoň rámcově vysvětlit poměrně specifický vztah Brežněva se sovětskou generalitou. Generální tajemník ÚV KSSS byl nepochybně sám stoupencem vyjednávání se Západem z pozice síly.⁶⁵⁷ Obranyschopnosti přikládal extrémní důležitost. Za zcela nepřijatelný však pokládal nárok vyslovený náčelníkem generálního štábu maršálem Viktorem Kulikovem⁶⁵⁸ a v malých obměnách opakovaný jinými vrcholnými vojenskými představiteli, že generální štáb je operativním mozkiem SSSR.⁶⁵⁹ Řídil se neporušitelnou zásadou, že politiku musí určovat strana, nikoliv armáda. Naznačené rozpory mezi jeho koncepcí détente směřující k podstatné proměně sovětské zahraniční politiky a radikálním, v zásadě stalinistickým přístupem generality v čele s ministrem obrany Grečkem se proto musely dříve či později nějakým způsobem projevit. V té souvislosti zdůrazníme, že spor v žádném případě neprobíhal mezi dvěma rovnocennými aktéry. Armáda nikdy v SSSR nezískala takovou moc, aby mohla sama nastavovat parametry zahraničněpolitické linie.

Sovětské politické vedení poskytlo armádním špičkám na prosincovém plénu ÚV KSSS v roce 1969 úlitbu: Podpořilo další navýšení prostředků na zbrojní programy. Na oplátku očekávalo, že generalita nebude vystupovat proti rozbíhajícím se rozhovorům SALT. Tento předpoklad se však nenaplnil. Vojáci brzy začali projevovat svůj nesouhlas s aktuální politickou linií.⁶⁶⁰ Největší obavy v řadách sovětských stoupců uvolnění mezinárodního napětí vyvolával ministr obrany Grečko, bývalý Brežněvův nadřízený z bojů druhé světové války. Maršál, který vůči Západu choval hluboké opovržení,⁶⁶¹ se netajit názorem, že

⁶⁵⁵ ZUBOK, V. M, c. d., s. 230.

⁶⁵⁶ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 51.

⁶⁵⁷ ZUBOK, V. M, c. d., s. 243. Brežněv si plně v těchto intencích při rozhovoru s polskou delegací na nejvyšší úrovni koncem roku 1969 posteskl nad obrovskými výdaji na armádu. Označil je však za nezbytnost. Měly garantovat nejen bezpečnost, ale zároveň dodávat i potřebnou sílu, kterou Západ během politických rozhovorů musel brát v potaz. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/87, *Protokól z wizyty polskiej delegacji partyjno-rządowej w Moskwie, w dniach 1-3 października 1969.*

⁶⁵⁸ Kulikov zastával v letech 1971-1977 post náčelníka generálního štábu sovětské armády. Po smrti hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy Jakubovského byl převelen do této funkce, kterou vykonával až do roku 1989.

⁶⁵⁹ DURMAN, K., c. d., s. 42.

⁶⁶⁰ MASTNY, V., *Imagining war in Europe...*, s. 31.

⁶⁶¹ ZUBOK, V. M, c. d., s. 205.

sovětský generální štáb nevidí v SALT velkého užitku.⁶⁶² Sovětské vojenské kruhy, obdobně jako jejich americké protějšky, naopak požadovaly počátkem 70. let kompletní volnost v pokračování závodů ve zbrojení. Brežněvovi přátelé v sovětském vojenském velení a zbrojním průmyslu po dlouhé roky považovali USA za úhlavního protivníka. Nová perspektiva kontroly zbrojení a vyjednávání o kompromisu s Washingtonem nekorespondovala s jejich ortodoxně antiamerickým uvažováním. Situaci navíc zhoršovala i tehdy platná vojenská doktrína zaměřená na vítězství v jaderné válce, jejíž základ pocházel ještě z Chruščovovy éry. Grečko a později jeho nástupce Dmitrij Ustinov tak představovali cenné protipóly pro americké jestráby, kteří vůči détente zastávali obdobně negativní pozice.⁶⁶³ V této souvislosti dodejme, že podstatné rozpory mezi politickými deklaracemi Západu ve prospěch uvolnění a reálnými opatřeními směřujícími k posílení NATO vnímaly i generální štáby armád států Varšavské smlouvy.⁶⁶⁴ Daný stav tak přispíval k prohlubování oboustranné nedůvěry.

Sovětské vojenské špičky od počátku 70. let obzvláště nedůvěřivě pohlížely na skupinu sovětských diplomatů, která rigidní teze o možnosti vítězství v jaderném konfliktu odmítla a za cíl si vytýčila uzavření nějaké formy koexistenční dohody založené na vzájemné důvěře obou supervelmocí. Grečko si také plně v tomto duchu na jednání politbyra ÚV KSSS stěžoval, že hlavní sovětský vyjednaváč v rozhovorech SALT, náměstek ministra zahraničních věcí Vladimir Semjonov, Američanům ustupuje. Diplomátům nicméně z počátku zcela nedůvěřoval ani Brežněv. V intencích zachování obraného potenciálu je důrazně varoval před vyzrazováním vojenských tajemství.⁶⁶⁵ Zřetelně existující hranice mezi kompetencemi sovětských diplomatů a armádních špiček se během rozhovorů o omezení strategických zbraní jasně projevila. Jejich účastník, budoucí náčelník sovětského generálního štábu generál Nikolaj Ogarkov, například v kuloárech americké straně vysvětlil, že v SSSR jsou vojenské záležitosti výlučně záležitostí vojáků, kteří civilistům z ministerstva zahraničních věcí sdělují pouze to, co považují za nezbytné.⁶⁶⁶ Brežněv takový stav pokládal za v zásadě přirozený. Zvláštní statut vojenské elity po dlouhou dobu respektoval. Svůj postoj přehodnotil ve chvíli, kdy se okolo roku 1972 začalo rýsovat možné spojenectví maršálů

⁶⁶² DURMAN, K., c. d., s. 126.

⁶⁶³ ZUBOK, V. M, c. d., s. 205, 215-216.

⁶⁶⁴ AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/173, *Komunikat wywiadowczy za okres od 1 do 31.08. 1972 r.*

⁶⁶⁵ V říjnu 1969 před zahájením rozhovorů SALT v Helsinkách generální tajemník ÚV KSSS sovětské delegaci výstražně oznámil, že KGB bude jejich počínání bedlivě sledovat. ZUBOK, V. M., c. d., s. 215-216.

⁶⁶⁶ S ohledem na průběh pozdějších jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje mezi Varšavskou smlouvou a NATO můžeme předpokládat, že Ogarkovova slova se do značné míry zakládala na pravdě.

s ideologicky ortodoxní částí stranického aparátu sjednocených právě odporem k détente. To totiž ohrožovalo nejen Brežněvovu linii uvolnění, ale především jeho mocenské pozice. Spory sovětského vůdce s generalitou graduující v první polovině 70. let jasně ukazují meze jeho porozumění s armádou. Obrovský zbrojní program probíhající fakticky od jeho nástupu k moci považoval za úlitbu, kterou si hodlal pojistit striktní loajalitu vojenských kruhů vedení strany i své vlastní osobě. Právo korigovat některá politická rozhodnutí ohledně détente, které si generalita nárokovala, Brežněv pokládal za porušení této nepsané dohody.⁶⁶⁷ Na jednáních politbyra však proti Grečkovi ani jeho nástupci Ustinovovi v otázce dalšího zbrojení nikdy otevřeně nevystoupil.⁶⁶⁸ Minimálně v případě Grečka nepochybně šlo o jistou formu vzájemné tiché dohody související s mocenským bojem v sovětské nejvyšší vládnoucí skupině.⁶⁶⁹ Je přitom nutné zdůraznit, že naznačené spory nikdy nepřerostly v otevřenou roztržku či dokonce krizi Brežněvova vedení.

Uvedli jsme, že generální tajemník ÚV KSSS byl stoupencem vyjednávání z pozice síly. Jeho postoje, podobně jako v případě mnoha dalších příslušníků tehdejší sovětské vládnoucí nomenklatury, formovala zkušenost z druhé světové války. Ta zastihla SSSR vojensky naprosto nepřipravený. Brežněvovo vedení proto prosazovalo politiku zachování vojenské síly a připravenosti na novou válku. Stranický šéf proti tomuto principu neprotestoval. Realisticky si však uvědomoval katastrofální důsledky potenciálního jaderného globálního konfliktu. Hodlal proto mezi supervelmocemi zajistit mír. Posílení vojenských kapacit přitom považoval za nezbytnou předeheru k jakýmkoliv mezinárodním dohodám. Nedokázal pochopit, proč Západ považuje sovětskou výstavbu strategických sil v 70. letech za bezpečnostní hrozbu. Sovětské vojenské kruhy přitom ve stejných intencích hodnotily protiopatření NATO. Vznikl uzavřený kruh. Domněnka sovětského vůdce, že síla a mír nejsou ve vzájemném protikladu, později přinesla množství problémů. Především v momentě, kdy američtí neokonzervativci a experti Pentagonu začali na základě pokračujícího rozmachu sovětských strategických sil shodně tvrdit, že Moskva usiluje o absolutní dominanci. Tato kampaň se v druhé polovině 70. let stala jedním z hlavních faktorů krachu procesu uvolnění.

⁶⁶⁷ DURMAN, K., c. d., s. 42, 153.

⁶⁶⁸ ZUBOK, V. M., c. d., s. 243.

⁶⁶⁹ Jan Wanner ve své práci založené především na sovětologické literatuře předkládá domněnku, že spor přístup k détente mnohdy představoval zástupný problém pro mocenské intriky v sovětském vedení. V té souvislosti uvádí, že jeden z nejvyšších představitelů sovětské politické elity, tajemník ÚV KSSS a člen politbyra Michail Suslov, napadal Grečkovu tezi o souvislosti mezi nárůstem sovětské vojenské síly a posilováním míru. Suslov přitom s Brežněvovým kurzem kladoucím důraz na détente a odzbrojení nesouhlasil. Na ministra obrany útočil, protože Grečko navzdory jistým vzájemným sporům patřil k oporám generálního tajemníka v politbyru. Srov. WANNER, J., *Sovětská hierarchie a politika SSSR 1968-1982*, in: Slovánský přehled 1994/2, s. 168.

Sovětský vůdce nicméně nebyl natolik naivní, aby se domníval, že détente přinese "mír na věčné časy". V říjnu 1971 svým poradcům sdělil, že rozhovory mezi bloky by mohly rozhodující válku oddálit o 25 let, v lepším případě i o celé století.⁶⁷⁰ O necelé dva roky později však před vůdci členských států Varšavské smlouvy na krymské schůzce označil zabránění jaderné apokalypse za jeden z hlavních "historických" úkolů komunistického hnutí.⁶⁷¹ Uvedené teze sice nemusely být míněny doslovně, odrážely však skutečnou změnu Brežněvova postoje i celkové sovětské zahraniční politiky, k níž touto dobou docházelo.

Reakce sovětské generality na omezení nukleárních arzenálů byla smíšená. V otázce zřejmě nepanovala jasná shoda. Vojenská elita si pochopitelně nemohla dovolit jednání svých politických nadřízených tvrdě kritizovat. Sovětské vojenské kruhy proto koncept koexistence států s odlišnými společenskými zřízeními a řešení sporů politickými prostředky formálně přijaly kladně. S odkazem na pokračující americké zbrojení zároveň však v reálu požadovaly další posílení sovětských jaderných kapacit.⁶⁷² Tyto apely opět stály v přímém rozporu s dobovými sovětskými zahraničněpolitickými výzvami k nukleárnímu odzbrojení.⁶⁷³ Brežněv nicméně po celou první polovinu 70. let posiloval své pozice. Zhruba počínaje rokem 1974 získal v rámci sovětského vedení natolik výsadní postavení, že jeho stanovisko bylo při stanovování postoje SSSR k détente zcela rozhodující.⁶⁷⁴

Záštita Varšavské smlouvy zbrojním programům

Zmiňovaná dohoda SALT, která z důvodu sovětského jaderného monopolu Varšavskou smlouvu ovlivnila pouze nepřímo, do vztahů mezi supervelmocemi vnášela určitý nový prvek stability.⁶⁷⁵ Moskva na druhou stranu v průběhu vyjednávání v souladu s výše

⁶⁷⁰ Srov. ZUBOK, V. M., c. d., s. 202-203; 215; 243.

⁶⁷¹ AAN, f. PZPR KCW, XIA/404, *Stenogram narady aktywu partyjnego poświęconej spotkaniu Krymskiemu przywódców krajów socjalistycznych*, 3. 7. 1973.

⁶⁷² KULISH, V. M., "Conclusion" from *Military Power and International Relations*, in: *Mezhdunarodnyye otnosheniya*, 1972, cit. dle Selected Soviet Military Writings, s. 30-35. Plukovník Vasilij Michajlovič Kuliš byl ve své době považován za předního sovětského vojenskopolitického analytika.

⁶⁷³ V červnu 1971 SSSR prezentoval návrh na uspořádání konference pěti jaderných mocností, která by řešila otázku jaderného odzbrojení. V říjnu téhož roku ve Valném shromáždění OSN Moskva iniciovala svolání celosvětové odzbrojovací konference. ŚLUSARCZYK, J., c. d., s. 83.

⁶⁷⁴ Již v březnu 1973 se podařilo Brežněvovi odsunout z politbyra P. E. Šelesta a G. L. Voronova, kteří dlouhodobě kritizovali jeho vnitřní i zahraniční politiku. O rok později již generální tajemník dokázal v orgánu pohodlně odrazit pokus o zásadní revizi dosavadního přístupu k Západu. Srov. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 18-20.

⁶⁷⁵ Sovětští zastánci détente po skončení studené války prohlašovali, že větší omezení strategických zbraní by jestřábi prostě odmítli. To se týkalo i americké strany. SALT měl původně například výrazně omezit, ne-li zcela zakázat protiraketovou obranu. Tento krok by činil tehdy probíhající instalaci nezávislých bojových hlavic na raketách Minuteman III zbytečnou, jelikož byly koncipovány právě k překonání sovětské protiraketové obrany. Hlavní americký vyjednávač Gerard C. Smith k tomu prohlásil, že v případě ambicióznější dohody

popsanou strategií konstantně prosazovala posilování alianční vojenské spolupráce, především modernizaci armád členských států, či další unifikaci a standardizaci výzbroje.⁶⁷⁶ Rozpor mezi politickými deklaracemi a reálnými vojenskými opatřeními se jasně projevil na zasedání Politického poradního výboru v Praze v lednu 1972. Brežněv zde naznačil své vize o budoucnosti paktu: Měl představovat spíše zahraničněpolitickou než vojenskou organizaci. Generální tajemník ÚV KSSS také předpovídal narůstající spolupráci Varšavské smlouvy s NATO poté, co se podaří dosáhnout dohody v klíčových otázkách helsinského procesu, především na principu neporušitelnosti stávajících hranic, zřeknutí se hrozby silou a nevměšování se do vnitřních záležitostí.⁶⁷⁷ Během stejného jednání nicméně vystoupil i hlavní velitel Jakubovskij se zprávou o plnění plánů rozvoje Spojených ozbrojených sil v letech 1971-1975. Politický poradní výbor navzdory předchozím Brežněvovým tezím pokračování masivních zbrojních programů kladoucích důraz na modernizaci bojové techniky jednohlasně podpořil.⁶⁷⁸ Vše mělo probíhat v rámci nové "socialistické ekonomické integrace", odsouhlasené nedlouho předtím na zasedání RVHP.⁶⁷⁹

Nejvyšší orgán Varšavské smlouvy tedy reflektoval posun v détente pouze verbálně. Zbrojní kurz v praxi nikterak nekorigoval. Další posilování aliančních vojsk formálně politicky posvětil bez jakýchkoliv komplikací či nepříjemných otázek.⁶⁸⁰ Celkově můžeme konstatovat, že na zasedáních Politického poradního výboru se vojenská problematika řešila ve velmi obecné, až vágní rovině. Moskva dokonce v předběžných jednáních jakoukoliv hlubší diskusi ke zprávě hlavního velitele vylučovala.⁶⁸¹ Konkrétní otázky se probíraly především v rámci aliančních vojenských orgánů.⁶⁸² Je přitom naprosto nemyšlitelné, že by Jakubovským přednesenou iniciativu předem neodsouhlasilo sovětské politické vedení. Plně tak odrážela Brežněvovu taktiku vyjednávání z pozice síly. Varšavská smlouva daným rozhodnutím Politického poradního výboru převzala nad probíhajícími zbrojními programy

budou USA mít problém najít vhodné cíle pro 7-9 tisíc MIRV-ů, které budou brzy k dispozici. Srov. tamtéž, s. 158; BURR, W., c. d., s. 123.

⁶⁷⁶ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 77.

⁶⁷⁷ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 42.

⁶⁷⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, *Zasedání Politického poradního výboru*, 13. 1. 1972.

⁶⁷⁹ V nových plánech RVHP byla rozvoji zbrojního průmyslu věnována výrazná pozornost. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 51.

⁶⁸⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, *Překlad usnesení států-účastníků Varšavské smlouvy, přijatého na zasedání Politického poradního výboru 26. ledna 1972.*

⁶⁸¹ Note Regarding the Presentation of the Soviet Draft Document Relating to European Security to be Adopted at the Prague Conference of the PCC of the Warsaw Treaty, 15. 1. 1972, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16339/publicationdocument_singledocument/ed4d28e1-a589-4d23-b2d2-ed36d53626e3/en/720115_note.pdf [2015-03-01].

⁶⁸² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.8, p.č.41, č.j.39033, *Spolupráce s armádami Varšavské smlouvy – usnesení Politického poradního výboru z 26.1. 1972*, 27. 10. 1973.

států východního bloku oficiální záštitu. Praktický dopad tohoto kroku byl jako v mnoha podobných případech víceméně nulový.⁶⁸³ Dobře to dokumentuje i laxnost, s jakou jindy velmi agilní Jakubovskij k realizaci příslušné směrnice nejvyššího orgánu paktu přistoupil. Příkaz analyzovat další možnosti rozvoje vojenské spolupráce členských států zřejmě hlavní velitel pokládal za zbytečnost. Stav, který po roce 1969 ve vojenských strukturách Varšavské smlouvy vykrytalizoval, totiž maršál považoval za plně uspokojivý. Zpracování stručného dokumentu trvalo Jakubovskému téměř 17 měsíců. Ve výsledku navíc pouze zopakoval dříve vytýčené úkoly s vágním dodatkem, že tato opatření mají tvořit páteř rozvoje armád i v následující vojenské pětiletce 1976-1980.⁶⁸⁴

Brežněvova vize o především politickém charakteru Varšavské smlouvy a její možné spolupráci se Severoatlantickou aliancí v aliančních vojenských orgánech nikterak nerezonovala. Výbor ministrů obrany na IV. schůzce v únoru 1972 v Berlíně prezentoval zcela jiné teze: Veřejně deklaroval, že přes určité uklidnění vojensko-politické situace v Evropě, které pochopitelně přičítal především úsilí SSSR a Varšavské smlouvy, se "imperialistický" charakter politiky NATO, zvláště pak USA nezměnil.⁶⁸⁵ Obdobné fráze přitom nebyly obsaženy pouze v propagandistickém závěrečném prohlášení. Myšlenky o prohlubování boje mezi socialismem a imperialismem zaznívaly i v interních debatách. Odhalovaly i konkrétnější záměry: Vojenští představitelé Varšavské smlouvy otevřeně přiznávali, že v détente vidí především příležitost jak Západ na mezinárodní scéně zatlačit do defenzivy. V rámci procesu uvolňování napětí proto doporučovali především usilovat o realizaci takových opatření, která by nadále posouvala korelaci vojenských sil ve prospěch Východu. Rovněž zamýšleli podporovat aktivitu zemí Třetího světa nahrávající globálním politickým cílům Sovětského svazu.⁶⁸⁶

⁶⁸³ Operační správa generálního štábu ČSLA například konstatovala, že usnesení z pražského zasedání Politického poradního výboru v praxi nevyžaduje realizaci podstatnějších opatření. Tamtéž, p.č. 43, č.j. 39035, *Plán realizace jednání Výboru ministrů a Politického porad.výboru*, 20. 4. 1972.

⁶⁸⁴ Tamtéž, p.č. 41, č.j. 39033, *Usnesení Politického poradního výboru k upevnění družby mezi armádami Varšavské smlouvy, informační zpráva pro soudruha generálního tajemníka ÚV KSČ*, 2. 11. 1973.

⁶⁸⁵ Československý ministr obrany Dzúr v této souvislosti ve svém referátu označil za klíčové faktory pro zmírnění napětí v Evropě uzavření smlouvy mezi SRN a PLR a velmocenskou dohodu o Západním Berlíně. Tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Zpráva ministra národní obrany o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, únor 1972; tamtéž, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce STAV NATO A NEBEZPEČÍ AGRESE V EVROPĚ*, nedatováno 1972.

⁶⁸⁶ Tamtéž. Vojenská podpora Varšavské smlouvy zemím třetího světa v první polovině 70. let významně narůstala. V roce 1970 jim SSSR dodal zbraně a vojenskou techniku v hodnotě 995 milionů dolarů, země východního bloku za pouhých 75 milionů. O pět let později již hodnota sovětských vojenských dodávek třetímu světu vzrostla na 6,6 miliardy dolarů, zbytek členských států Varšavské smlouvy odeslal zbraně za 525 milionů. LITERA, B., *Unifikace sovětského bloku...*, s. 89.

Vojenské elity si dobře uvědomovaly, že i za eventuálního úspěchu rozhovorů mezi Západem a Východem, v extrémním případě vedoucích ke zrušení NATO a Varšavské smlouvy, zůstanou základní vojenské vazby i zahraničněpolitická orientace států zachovány.⁶⁸⁷ Détente přesto pro sovětské vojenské velení i šéfy obranných rezortů členských států Varšavské smlouvy zůstal nedůvěryhodným a potenciálně nebezpečným procesem. Obávali se, že Západ ve skutečnosti prostřednictvím uvolnění usiluje o oslabení jednoty socialistických zemí a pokouší se v nich rozdmýchávat vnitropolitickou nestabilitu. Za ještě výraznější ohrožení považovali vedlejší důsledek détente, sblížení USA s Čínou.⁶⁸⁸ Výbor ministrů obrany tak v roce 1972 s typickým odkazem na vzrůstající potenciál NATO nejen opravňoval další zbrojení, ale rozhodl také o zintenzivnění příprav území států Varšavské smlouvy na válku. Mělo dojít k posílení možnosti využít civilní dopravní infrastruktury pro vojenské účely. Tento proces v praxi opět dozoroval štáb Spojených ozbrojených sil. O svém postupu pouze dodatečně informoval Výbor ministrů obrany.⁶⁸⁹ To jen znovu dokazuje především koordinační a konzultační roli tohoto grémia.

Vrchol détente a posun v uvažování vojenské elity

Ministři obrany i další vrcholní vojenští představitelé Varšavské smlouvy byli ohledně détente minimálně do roku 1973 velmi skeptičtí. Do té doby považovali i propagandistické a na první pohled nerealizovatelné odzbrojovací návrhy předkládané státy východního bloku za riskantní. Přinášely totiž byť *hypotetickou* hrozbu oslabení vojenské síly paktu.⁶⁹⁰ Šlo o zcela iracionální obavy a typický případ vojenského uvažování. Alianční vojenští analytici si totiž dobře uvědomovali, že Západ přistoupí na jakoukoliv dohodu o odzbrojení pouze za předpokladu zachování stávajícího poměru sil, případně jeho vychýlení v neprospěch Východu.⁶⁹¹ Jak jsme již naznačili, státy východního bloku přitom předkládaly jednostranně výhodné iniciativy. Vojenské špičky Varšavské smlouvy navíc dlouho považovaly odzbrojení

⁶⁸⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Vojensko-politické úvahy a tendence vojensko-technického rozvoje ozbrojených sil protivníka a záměry ve výstavbě ČSLA*, nedatováno, 1972.

⁶⁸⁸ Tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce STAV NATO A NEBEZPEČÍ AGRESE V EVROPE*, nedatováno 1972.

⁶⁸⁹ Tamtéž, *Zpráva ministra národní obrany o výsledku jednání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, únor 1972.

⁶⁹⁰ NÜNLIST, CH., *Cold War Generals.....*

⁶⁹¹ Vojenští analytici Varšavské smlouvy správně zaznamenali, že USA by ke snížení své vojenské přítomnosti v Evropě přistoupily pouze v případě kompenzací v podobě oslabení potenciálu Varšavské smlouvy či posílení armád západoevropských členů NATO. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Vojensko-politické úvahy a tendence vojensko-technického rozvoje ozbrojených sil protivníka a záměry ve výstavbě ČSLA*, nedatováno, 1972.

za proklamativní, nikoliv reálně sledovaný cíl. Interní analýzy a odhady vývoje pak navzdory posunům v sovětsko-amerických rozhovorech zdůrazňovaly, že možné změny mezinárodní situace není třeba brát při plánování rozvoje armád v potaz.⁶⁹² Otázkou zůstává, zda tyto oficiálně prezentované názory neodrážely pouze snahu za každou cenu zastávat ideologicky ortodoxní pozice. Prognózy budoucího vojenskopolitického vývoje totiž byly zdůvodňovány i "nezpochybnitelnými" marxisticko-leninskými myšlenkami z děl V. I. Lenina.⁶⁹³

Pokrok v sovětsko-americkém dialogu byl nicméně jednoznačný. Grečko ani další zastánci tvrdé linie na přelomu let 1972-1973 již nemohli mezinárodní vývoj zcela ignorovat. Projevil se totiž i v praktické činnosti Varšavské smlouvy. Na podzim roku 1972 na VII. zasedání Vojenské rady v Minsku náčelník štábu Spojených ozbrojených sil oznámil zrušení plánovaných manévrů "Štít-73".⁶⁹⁴ Nadcházející schůzka tohoto grémia pak byla odložena, aby mohla na tehdejší dynamický mezinárodní vývoj lépe reagovat.⁶⁹⁵ Při absenci sovětských dokumentů není možné odpovědět na otázku, zda k těmto krokům vojáky přimělo politické vedení KSSS; je to však velmi pravděpodobné. Sovětský ministr obrany byl za dané situace v roce 1973 nucen připustit, že k určitému zmírnění napětí v Evropě a posunu v détente skutečně došlo. Vítězoslavně však oznámil, že se sovětské armádě zároveň podařilo zvýšit obranyschopnost. Ozbrojené síly členských států Varšavské smlouvy ji měly následovat. Další uvolnění mezinárodního napětí přinášelo podle Grečka jinou hrozbu: Soupeření mezi oběma bloky se stále více posouvalo do roviny politického boje, jehož výsledek byl z pohledu vojáků nepochybně mnohem hůře ovlivnitelný.⁶⁹⁶ Podle tohoto myšlenkového schématu NATO údajně zjistilo, že Varšavská smlouva představuje příliš silného vojenského protivníka. Proto mělo usilovat o přenesení těžiště souboje obou bloků do ideologické

⁶⁹² Tamtéž, p.č. 30, č.j. 39022, *Prognóza výstavby čs.lidové armády do roku 1990*, nedatováno 1973.

⁶⁹³ Tamtéž, p.č. 29, č.j. 39021, *Vojensko-politické úvahy a tendence vojensko-technického rozvoje ozbrojených sil protivníka a záměry ve výstavbě ČSLA*, nedatováno, 1972.

⁶⁹⁴ MASTNY, V., *Imagining war in Europe...*, s. 32-33.

⁶⁹⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 37, p.č. 131, č.j. 36034, *7. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 28. 10. 1972.

⁶⁹⁶ Vojenské špičky Varšavské smlouvy se v té souvislosti obávaly, že zintenzivněná "nepřátelská propaganda" by mohla oslabit odolnost východoevropských vojáků v případné válce. Navržená opatření proti západní propagandě v ozbrojených silách států Varšavské smlouvy přitom byla neskutečně vágní; fakticky zahrnovala pouze užší spolupráci jednotlivých hlavních politických správ a zintenzivnění politické propagandy v armádách pod heslem "výchova vojáků k třídní nenávisti k imperialismu". Tamtéž, k. 41, p.č. 137, č.j. 36040, *Vystoupení ministra národní obrany na 5. zasedání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy k 1. bodu programu na téma "O opatřeních v oblasti boje proti imperialistické propagandě vedené proti spojeneckým armádám."*, návrh, 17. 1. 1973; tamtéž, k. 8, p.č. 43, č.j. 39035, *Plán realizace protokolu č. 005 jednaní Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy*, 2. 7. 1973.

roviny.⁶⁹⁷ Vojenské studie analyzující možné tendence mezinárodního vývoje začaly skutečně připouštět, že v následujících letech úsilí vyhnout se přímému vojenskému konfliktu mezi Východem a Západem ještě zesílí. Ozbrojené střety se měly stále více přesouvat do periferních oblastí světa. Hlavní síly, "imperialismus a socialismus", měly v budoucnosti soupeřit především politicky.⁶⁹⁸

Vojenští představitelé Varšavské smlouvy se v roce 1973 začínali obávat, že détente by nakonec mohl probíhající zbrojní projekty skutečně ohrozit a v budoucnu dokonce vést i k redukci početních stavů vojsk. Československý ministr obrany Dzúr v té souvislosti na V. schůzce Výboru ministrů obrany ve Varšavě v únoru 1973 zmínil, že Západ na rozpor mezi reálným snižováním mezinárodního napětí a dalším posilováním armád východního bloku stále častěji poukazuje.⁶⁹⁹ Hlavní velitel Jakubovskij na VIII. schůzce Vojenské rady v Sofii před takovým vývojem varoval. Přiznával však, že o problému nakonec rozhodnou ústřední výbory vládnoucích stran, tedy politická moc.⁷⁰⁰ Ani nominálně nejvyšší vojenský představitel Varšavské smlouvy si tedy v zásadních otázkách pravomoc politických orgánů nedovolil zpochybňovat.

Nejmocnější muž východního bloku, generální tajemník ÚV KSSS, touto dobou omezení sil Varšavské smlouvy již otevřeně připouštěl. Během setkání na Krymu s vůdci sovětských satelitů v létě 1973 Brežněv oznámil, že cílem zahraniční politiky SSSR je přimět Západ, aby v rámci détente "přijal naše pravidla hry". Stranickým šéfům sdělil, že za dané situace je možné uvažovat o snížení jaderných i konvenčních sil Varšavské smlouvy ve střední Evropě o 5-10%. Plně v intencích svého výše popsaného uvažování však zdůraznil, že na obranyschopnost se nesmí zapomínat, a v budoucnu tak možná bude její opětovné posílení znovu aktuální.⁷⁰¹ Brežněvův tehdejší optimismus nepochybně podpořilo především uzavření dohody mezi USA a SSSR o zabránění jaderné válce. Sovětský generální tajemník a americký

⁶⁹⁷ NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...* Tyto názory nezaznívaly pouze na jednáních vojenských orgánů Varšavské smlouvy. V srpnu 1973 publikoval sovětský plukovník I. Sidelnikov silně ideologickou stat' ve vojenském listu Rudá hvězda. Predikoval, že v souvislosti s normalizací vztahů mezi Západem a Východem a helsinským procesem nevyhnutelně dojde k přenesení "třídního boje" mezi socialismem a kapitalismem do ekonomické a politicko-ideologické roviny. Existenci úplné mírové koexistence mezi tábory socialismu a kapitalismu totiž označil za nemyslitelnou. Ze snahy dále eskalovat jaderné zbrojní závody obvinil západní vojenské špičky, z podkopávání détente maoisty. Ideologický charakter daného textu podtrhovalo tvrzení, že jaderné zbraně nemají šanci změnit "politickou podstatu" války. Srov. SCOTT, W. F., c. d., s. 5.

⁶⁹⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 29, č.j. 39021, *Vojensko-politické úvahy a tendence vojensko-technického rozvoje ozbrojených sil protivníka a záměry ve výstavbě ČSLA*, nedatováno, 1972.

⁶⁹⁹ Tamtéž, k. 41, p.č. 137, č.j. 36040, *Vystoupení ministra národní obrany na 5. zasedání Výboru ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy k 1. bodu programu na téma "O opatřeních v oblasti boje proti imperialistické propagandě vedené proti spojeneckým armádám."*, návrh, 17. 1. 1973.

⁷⁰⁰ Tamtéž, k. 37, p.č. 131, č.j. 36034, *8. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24. 5. 1973.

⁷⁰¹ MASTNY, V., *Imagining war in Europe...*, s. 33.

prezident Richard Nixon ji podepsali 22. června téhož roku, symbolicky v den výročí nacistické invaze do SSSR.⁷⁰² Vládce Kremlu smlouvu hodnotil maximálně pozitivně. Na krymském jednání s vůdci států Varšavské smlouvy ji dokonce vítězoslavně označil za americké zřeknutí se vedení jaderné války proti socialistickým zemím.⁷⁰³

Détente a proměny zbrojních plánů na léta 1976-1980

Za uvedené situace probíhalo dokončování plánů pro vojenskou pětiletku 1976-1980. Samotná výstavba ozbrojených sil Varšavské smlouvy pochopitelně vycházela primárně z rozboru vojenskopolitického kurzu NATO, který se v této době dle východních pozorovatelů a informátorů zaměřoval především na zefektivnění výzbroje a posílení raketových jaderných vojsk.⁷⁰⁴ Klíčové prvky rozvoje Spojených ozbrojených sil v uvedeném pětiletém období nastínil hlavní velitel Jakubovskij na zmíněném VIII. zasedání Vojenské rady v Sofii v květnu 1973. V souladu se strategií posledních let kladl důraz na modernizaci stávajících zbraňových systémů, nikoliv na extenzivní rozmach armád.⁷⁰⁵ V souvislosti se změnami v uvažování o charakteru potenciálního konfliktu popsány v předchozí kapitole se východiskem pro zpřesnění dosavadních zbrojních plánů stal rozbor jomkipurské války. Těžiště zbrojních programů se přesouvalo do protivzdušné obrany, prostředků radioelektronického boje,⁷⁰⁶ protitankových zbraní, dělostřelectva, raketového vojska a

⁷⁰² Dohoda formálně navazovala na smlouvu o základních principech vztahů mezi oběma supervelmocemi uzavřenou o rok předtím v Moskvě. USA a SSSR však pouze vágně zavazovala neprovádět akce, které by potenciálně mohly vyústit v jaderný konflikt. Nejednalo se tedy o dokument regulující prvotní užití jaderné zbraně v případném vzájemném konfliktu. *Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Prevention of Nuclear War*, <http://www.fas.org/nuke/control/prevent/text/prevent1.htm> [2012-11-07]. Mezi Washingtonem a Moskvou nepochybně existoval podstatný rozdíl ve vnímání této smlouvy. Američané zpočátku považovali danou sovětskou iniciativu za nebezpečný manévr, který měl od Spojených států vylákat zřeknutí se nasazení jaderných zbraní. Na něm přitom stála celá obranná doktrína NATO. Kissinger se zároveň obával, že dokument poslouží Moskvě jako vhodná záminka k preventivnímu útoku na Čínu. Americká strana proto dohodu již v momentě jejího podpisu považovala za *de facto* symbolickou. ZUBOK, V. M., c. d., s. 230.

⁷⁰³ AAN, f. PZPR KCW, XIA/404, *Stenogram narady aktywu partyjnego poświęconej spotkaniu Krymskiemu przywódców krajów socjalistycznych*, 3. 7. 1973. Brežněvova slova musíme brát s rezervou. Dodejme, že podle svědectví bývalého polského diplomata J. Nowaka byla krymská setkání zatížena vydatnou konzumací alkoholu. Některé zde pronesené myšlenky proto není možné brát doslovně, byť evidentně odrážela proměňující se sovětský zahraničněpolitický kurz. NOWAK, J., c. d., s. 50.

⁷⁰⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Zámysl výstavby ČSLA na léta 1976-1980*, 9. 7. 1973.

⁷⁰⁵ Tamtéž, k. 37, p.č. 131, č.j. 36034, 8. *zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24. 5. 1973.

⁷⁰⁶ Výrazným zastáncem rozvoje prostředků radioelektrického boje se ve strukturách Varšavské smlouvy stal náčelník Štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenko. Na zasedání vojenských orgánů v letech 1973-1975 varoval, že v doktríně NATO tento bojový prostředek zaujímá klíčové místo. Poukazoval na zkušenost z jomkipurské války. Arabská koalice při absenci izraelských rušících prostředků potřebovala na sestřel jednoho nepřátelského letounu v průměru 1,5 rakety, v opačném případě číslo narostlo na 6,5 a více. Za účelem posílení radioelektrické výzbroje dokonce Štěmenko v roce 1975 předložil návrh "Rukověti pro organizaci a vedení REB

motostřeleckých a tankových divizí.⁷⁰⁷ Značné prostředky měly putovat rovněž na vybudování komplexní spojovací soustavy.⁷⁰⁸ Je pochopitelné, že v armádách členských států Varšavské smlouvy byla primární pozornost věnována přezbrojování jednotek vyčleněných do Spojených ozbrojených sil.⁷⁰⁹ Ty však tvořily jejich drtivou většinu.

Za klíčové úkoly byly označeny především modernizace a obecné posílení protivzdušné obrany. Do této oblasti měly finanční prostředky směřovat primárně.⁷¹⁰ Ještě v polovině 70. let totiž páteř výzbroje protivzdušných systémů většiny armád členských států tvořily zastaralé hlavňové kanóny, nikoliv moderní raketové střely. Jejich výrazně vyšší účinnost přitom v praxi jasně demonstroval arabsko-izraelský konflikt.⁷¹¹ Vojenské špičky si zaostávání Varšavské smlouvy v tomto ohledu uvědomovaly. Počítaly, že ani plánovaná modernizace nedokáže vzdušný prostor států paktu ochránit v dostatečné míře. Celková schopnost aliančního protivzdušného obranného systému způsobit ztráty prvním hromadnému leteckému úderu nepříteli měla vzrůst z 20% na 52%, v prvním dni konfliktu pak z tristních 16% alespoň na 33,4%. Předcházející rozvoj těchto zbraní totiž neprobíhal podle plánů. V prvních měsících roku 1974 musel Jakubovskij konstatovat, že přes značné vynaložené finanční prostředky postupovalo posilování protivzdušné obrany a letectva během předchozí pětiletky jen velmi pomalu. Některé armády členských států Varšavské smlouvy tak stále nebyly schopné sledovat a účinně navádět najednou více než 20% svých stíhačů.⁷¹²

při společné činnosti vojsk Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy". Tamtéž; tamtéž, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, *12. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 5. 1975.

⁷⁰⁷ Tamtéž, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Zámysl výstavby ČSLA na léta 1976-1980*, 9. 7. 1973; tamtéž, *Úvodní vystoupení náčelníka generálního štábu - 1. ZMNO k výstavbě ČSLA v letech 1976-1980 na zúženém kolegiu ministra národní obrany dne - prosince 1973*

⁷⁰⁸ Grečko na základě zkušeností z jomkipurské války akcentoval význam komplexní spojovací soustavy zahrnující škálu prostředků od kabelů po kosmické družice. Tamtéž, k. 10, p.č. 46, č.j. 39038, *Zápis o 6. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, blíže nedatováno, zřejmě únor 1974

⁷⁰⁹ Tamtéž, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, *Informace členů Kolegia ministra národní obrany o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno 1974.

⁷¹⁰ Integrace protivzdušné obrany probíhala v rámci Varšavské smlouvy již v průběhu 60. let. V roce 1969 pak byl ustanoven alianční jednotný protivzdušný obranný systém. Nedostatečnou schopnost eliminovat útoky nepřátelského letectva však velitelé paktu nadále pokládali za velkou slabinu. Navíc pokulhávala i součinnost mezi protivzdušnými jednotkami jednotlivých členských států. Situaci příliš nezlepšilo ani pořádání rozsáhlých cvičení Varšavské smlouvy, k nimž po roce 1970 docházelo na území SSSR. Integrace jednotek protivzdušného systému probíhala v rámci Spojených ozbrojených sil v 70. letech nejrychleji. V roce 1972 byla dokonce uzavřena dohoda o jejich unifikaci. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 129, č.j. 36032, 3. *zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 11. 1970; tamtéž, k. 10, p.č. 45, č.j. 39037, *Vystoupení ministra národní obrany k otázce "výsledky plánování rozvoje ozbrojených sil států-účastníků Varšavské smlouvy na léta 1971-75"*, prosinec 1970; tamtéž, k. 40, p.č. 136, č.j. 36039, *Informace o zpracování oper.dokumentace Jednotného systému PVO států VS*, 3. 2. 1972; tamtéž, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Zámysl výstavby ČSLA na léta 1976-1980*, 9. 7. 1973; tamtéž, *Perspektiva výstavby systému PVO ČSSR*, nedatováno 1973.

⁷¹¹ Tamtéž, k. 37, p.č. 132, č.j. 36035, *10. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 2. 4. 1974.

⁷¹² Tamtéž, k. 10, p.č. 46, č.j. 39038, *Zápis o 6. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, blíže nedatováno, zřejmě únor 1974; tamtéž, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, *Informace členů*

Těžiště zbrojení se přesouvalo právě do oblasti protivzdušné obrany. Jelikož měla především defenzivní charakter, jednalo se o určitý posun oproti minulosti, kdy hlavní prostředky směřovaly do útočných zbraní. Spíše než s mezinárodním vývojem však opatření zřejmě souviselo s aktuálními nedostatky v armádách Varšavské smlouvy. Musíme také vzít v potaz, že bez schopnosti zakročit proti vzdušným silám protivníka nebylo možné o vítězství v jakémkoliv válečném konfliktu uvažovat.

Analytikové Varšavské smlouvy v roce 1974 konstatovali, že vojenský rozpočet Severoatlantické aliance v posledních třech letech neustále narůstá.⁷¹³ Bojový potenciál pravděpodobného protivníka se zvýšil o 18-19 divizí, tedy o celých 12%.⁷¹⁴ To Grečkovi poskytlo vhodnou příležitost nadále hřímat o "reakčních silách imperialismu" pokračujících v přípravách na válku. Sovětský ministr opět urgoval zvyšování obranyschopnosti, které v praxi vedlo k dalším masivním investicím do rozvoje Spojených ozbrojených sil.⁷¹⁵ Ačkoliv až do roku 1976 byly vojenské výdaje ve státech NATO skutečně vyšší než ve Varšavské smlouvě, v průběhu celých 70. let finance plynoucí do armád v přepočtu na jednoho obyvatele v zemích východního bloku neustále narůstaly. Na Západě probíhal opačný proces.⁷¹⁶ Politické deklarace po roce 1973 pak další "zvyšování obranyschopnosti Varšavské smlouvy" mnohdy ospravedlňovaly přetrvávající absencí odzbrojovacích dohod.⁷¹⁷ V období vrcholícího détente, před finalizací helsinského procesu, tedy přípravy Spojených ozbrojených sil na válku, byť primárně obrannou, nejenže pokračovaly, ale dokonce se urychlily a zintenzivnily. Na schůzkách vojenských orgánů Varšavské smlouvy vytvářel SSSR prostřednictvím Spojeného velení na členské státy nátlak. Nadále *de facto* požadoval navyšování výdajů do vojenské

Kolegia ministra národní obrany o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy, nedatováno, zřejmě duben 1974.

⁷¹³ Země NATO v 70. letech zvýšily výdaje na obranu ze 113,1 na 190,4 miliard dolarů. Nárůst se týkal především evropských států Severoatlantické aliance. Ročně se zde investice do obrany zvyšovaly o 3%. Jejich podíl na HDP však klesl z 5,7% na 4,2%. Obdobně se zmenšil rozsah vojenských investic ve vládních výdajích - z 28,1% na 15,1%. Srov. KRČ, M., c. d., s. 42-43.

⁷¹⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 37, p.č. 132, č.j. 36035, 10. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 2. 4. 1974.

⁷¹⁵ Tamtéž, k. 10, p.č. 46, č.j. 39038, *Zápis o 6. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, blíže nedatováno, zřejmě únor 1974.

⁷¹⁶ V rámci celé Varšavské smlouvy bylo na počátku dekády v průměru na jednoho obyvatele vynakládáno na obranné účely 286 dolarů. V roce 1979 to již bylo 360 dolarů. KRČ, M., c. d., s. 42-43. Přímá komparace vojenských nákladů NATO a Varšavské smlouvy je značně komplikovaná. Pojetí vojenské síly státu v zemích Severoatlantické aliance i metodika pro vykazování výdajů na obranu byly podstatně odlišné než ve východním bloku. Analytické nástroje umožňující odhalit základní vývojové tendence v obou paktech však existují. OCHRANA, F., *Pojetí vojenské síly států Varšavské smlouvy*, in: *Vojenské výdaje...*, s. 54, 58.

⁷¹⁷ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *stručná charakteristika vystoupení vedoucích jednotlivých delegací na zasedání politického poradního výboru*, 24. 4. 1974; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/112, kr. 5, č.j. 017236/74-4, *Deklarace o upevnování přátelství a prohlubování bratrské spolupráce mezi Komunistickou stranou Československa a Jednotnou socialistickou stranou Německa a mezi ČSSR a NDR*, 17. 10. 1974.

oblasti a zesílení bojové připravenosti jejich armád. Submisivní satelity, s určitou výjimkou v podobě RSR, nedokázaly vzdorovat.⁷¹⁸

Danou situaci dobře dokumentuje československý příklad. Ministr obrany Dzúr po konzultaci se zástupci štábu Spojených ozbrojených sil koncem roku 1973 informoval generálního tajemníka ÚV KSČ Husáka, že představitelé Spojeného velení se postranními mechanismy snaží přesvědčit československou stranu o nutnosti posílit vybrané jednotky ČSLA nad rámec předchozího oficiální doporučení hlavního velitele.⁷¹⁹ Realizace těchto návrhů by ovšem přesáhla "ekonomické a lidské možnosti státu", což byl eufemismus užívaný již v 60. letech v souvislosti s naléháním Moskvy na militarizaci československé ekonomiky a vydržování početně neúnosné armády. Sovětský nátlak počátkem roku 1974 způsobil změnu přístupu do té doby maximálně loajálního normalizačního režimu. ČSSR začala podobně jako v předchozí dekádě Moskvu upozorňovat na problémy, které ohromné vojenské výdaje jejímu hospodářství způsobují. Českoslovenští vojenští představitelé přitom příznačně nehodlali problém otevírat na jednání kolektivních aliančních orgánů. Snažili se jej řešit paralelními konzultacemi se sovětským generálním štábem. Dzúr o ně požádal svůj sovětský protějšek s odkazem, že jde v této problematice o nejkvalifikovanější instituci.⁷²⁰ To naznačuje jistou deziluzi představitelů ČSLA z praktického fungování zreformovaného vojenského rámce Varšavské smlouvy, od něhož si původně slibovali i lepší rozložení zbrojení mezi členské státy paktu.⁷²¹ K jistému zefektivnění spolupráce zbrojního průmyslu v zemích východního bloku přitom po roce 1969 skutečně došlo.⁷²² Požadavky na nové sofistikovanější zbraně však nevyhnutelně přinášely nutnost podstatně větších investic do vojenské oblasti. S tím spojené hospodářské problémy sovětských satelitů měly vyřešit rozšíření licenční výroby, větší

⁷¹⁸ MASTNY, V., *The Warsaw Pact...*, s. 150.

⁷¹⁹ Hlavní velitel v rámci plánů pro vojenskou pětiletku 1976-1980 doporučoval nejen zachovat počty vojsk na stávající úrovni, ale i zřizování nových útvarů, což kladlo další finanční nároky. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 2, p.č. 30a, č.j. 39023, *Návrh společné perspektivy rozvoje SOS - využití*, 10. 5. 1973.

⁷²⁰ Tamtéž, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Otázky k projednání s ministrem obrany SSSR*, 14. 12. 1973; tamtéž, *Informace o "Zámyslu výstavby ČSLA na léta 1976-1980" - informační zpráva pro generálního tajemníka ÚV KSČ soudruha JUDr. Gustáva HUSÁKA, CSc.*, 14. 1. 1974.

⁷²¹ ČSSR se do té doby snažila problém zbrojení poctivě řešit v aliančních strukturách. V roce 1973 například československý generální štáb spolu se svým sovětským protějškem zaslal jako první do Spojeného velení přehled vojenské techniky, která měla být v letech 1976-1980 zařazena do výzbroje. Hlavní velitel Jakubovskij dokonce dával v tomto ohledu ČSLA za příklad ostatním armádám. Tamtéž, k. 37, p.č. 131, č.j. 36034, 8. zasedání *Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24. 5. 1973.

⁷²² O úspěšném odstraňování předchozí duplicity ve vojenské výrobě jednotlivých členských států Varšavské smlouvy a jejím zefektivnění hovořil již v roce 1973 náčelník Technického výboru generál Štěpanjuk. Jeho slova se zřejmě zakládala na pravdě, jelikož na nedostatky v ozbrojených silách se na uzavřených jednáních kolektivních aliančních vojenských orgánů poměrně otevřeně poukazovalo. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 41, p.č. 137, č.j. 36040, 5. zasedání *Výboru ministrů obrany*, únor 1973.

specializace a kooperace jednotlivých členů Varšavské smlouvy. O omezení výdajů se nehovořilo.⁷²³

Tento stav se velmi dobře projevoval v NDR. Ta navzdory stále klesající populaci dokázala v letech 1967-1978 zvyšovat stavy svých ozbrojených sil. Přiznané přímé vojenské výdaje přitom narostly ze 3,9 % na 5,1 % východoněmeckého HDP. Tento trend pokračoval i v druhé polovině 70. let. Po roce 1975 proto přestaly být tyto, byť přibližné údaje raději zveřejňovány. Také Polsko zvýšilo ve stejné období stavy své armády o více než 26%, na 401 tisíc vojáků. Jednalo především o obranné jednotky a nikoliv úderné divize náležející k útočnému sledu Varšavské smlouvy. Oficiálně vykázané vojenské výdaje sice klesly ze 4,4 na 3,5 % HDP, avšak to způsobila inflace a značný hospodářský růst, který tehdy Gierkovo Polsko zažívalo.⁷²⁴

Zbrojily pochopitelně nejen satelity, ale i samotný Sovětský svaz. Ten v této době přišel s vlastní verzí hlavic MIRV,⁷²⁵ které představovaly výrazný skok v rozvoji nukleárního arzenálu. Sovětské letectvo posílily moderní, svými parametry tehdy nepřekonatelné stíhače MiG-25 a nadzvukové strategické mezikontinentální jaderné bombardéry Tu-22M. Zahájeny byly práce na vývoji těžkých raketonosných atomových ponorek třídy "Akula" s cílem pozvednout nevalnou úroveň námořnictva. V desetiletí po roce 1972 SSSR vyrobil 4125 mezikontinentálních střel, zatímco USA pouze 929. Americké vojenské strategy přitom stále více znepokojoval především zvyšující se počet hlavic na jednom sovětském raketovém nosiči.⁷²⁶ Od počátku dekády do roku 1977 vzrostly i stavy sovětských pozemních vojsk o plnou třetinu, na 590 tisíc mužů. Jednotky navíc dostávaly nejnovější typy tanků T-72, bojových vozidel pěchoty, děl, raketometů a mobilních protivzdušných systémů.⁷²⁷ Roční vojenské výdaje SSSR v přepočtu na americké dolary narostly během 70. let ze 108 na 145 miliard.⁷²⁸

Vojenské špičky Varšavské smlouvy navzdory jisté modifikaci neopustily svou typickou rétoriku ani v době vrcholících příprav k podpisu helsinského Závěrečného aktu. Výjimkou bylo pouze Rumunsko. Jeho vojenští představitelé na rozdíl od prohlášení svých aliančních kolegů v polovině 70. let akcentovali pokračování détente. Za jeho hlavní překážku

⁷²³ Tamtéž, k. 38, p.č. 133, č.j. 36036, *12. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 5. 1975.

⁷²⁴ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 71.

⁷²⁵ MIRV (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle) označuje balistickou střelu, která nese několik bojových hlavic schopných zasáhnout nezávislé cíle.

⁷²⁶ ZUBOK, V. M, c. d., s. 242.

⁷²⁷ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 70.

⁷²⁸ KRČ, M., c. d., s. 43.

přítom neoznačovali "imperialistické síly", ale existenci bloků či rozmístění vojsk a konání manévřů na území cizích států. Tyto názory zástupce náčelníka rumunského generálního štábu George Locafetu však v červnu 1975 rázně odsoudil generál Štěmenko.⁷²⁹ Mnohem typičtější tak bylo například vystoupení náčelníka východoněmeckého hlavního štábu generála Fritze Streletze počátkem roku 1975 na VII. schůzce Výboru ministrů obrany v Moskvě. Znovu upozornil na stále rostoucí výdaje NATO a skutečnost, že navzdory určitému zlepšení mezinárodní situace Severoatlantická aliance i nadále v západní Evropě vydrží silná, moderně vybavená a ve vysoké bojové pohotovosti zůstávající vojska.⁷³⁰ Ministr obrany NDR Hoffmann doplnil, že NATO zintenzivňuje vojenskou přípravu proti Varšavské smlouvě a zůstává hlavním nástrojem "imperialistické" politiky na starém kontinentě. Tento stav měl dokazovat, že navzdory uvolnění mezinárodního napětí možnost nenadálého zostření vojenskopolitické situace a náhlé agrese nadále existuje. Dané teze se přitom nápadně podobaly pět let starému vystoupení maršála Grečka, o němž jsme hovořili v úvodu kapitoly. Dokumentují, jak minimální změně v názorech a rétorice vojenských špiček Varšavské smlouvy první polovině 70. let ve skutečnosti došlo.⁷³¹ Tato skutečnost nepochybně přispívala k pokračování rozsáhlého zbrojení, které se na konci desetiletí stalo jedním z důležitých faktorů vedoucích ke krachu dítente.

Détente a první úvahy o odzbrojení

Již bylo naznačeno, že postupný pokrok v dítente s sebou v určitý moment začal přinášet i posun v úvahách o odzbrojení. Původně zcela účelové, především propagandistické návrhy Sovětského svazu a potažmo celé Varšavské smlouvy z přelomu 60. a 70. let pozvolna nahrazovalo přesvědčení, že uvolnění mezinárodního napětí možná v budoucnu v nějakou formu dohody o redukci stavů vojsk a jejich výzbroje skutečně vyústí. Tento aspekt se přitom s ohledem na velikost Spojených ozbrojených sil pochopitelně dotýkal Varšavské smlouvy mnohem více než čistě velmocenské rozhovory o omezení jaderných arzenálů SALT.

Na počátku zmíněných úvah stály dva momenty. Zaprvé, Brežněv zřejmě v souvislosti s pokrokem v sovětsko-amerických rozhovorech dospěl k názoru, že existuje značná vazba mezi politickou stránkou dítente a možným odzbrojením. Ve východním bloku se pro něj

⁷²⁹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 19, p.č. 58, č.j. 39051, *Porada vedoucích funkcionářů generálních /hlavního/ štábů armád Varšavské smlouvy*, 24. 6. 1975.

⁷³⁰ Tamtéž, k. 41, p.č. 138, č.j. 36041, Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka o 7. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy, 20. 1. 1975.

⁷³¹ NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...*

rychle zažil eufemismus "vojenské uvolnění".⁷³² Jak jsme výše uvedli, vojenská převaha nad Západem, nebo alespoň zřetelná parita v dané oblasti byla pro sovětského vůdce axiomem. Generální tajemník ÚV KSSS si však zároveň uvědomoval, že z eskalace závodů ve zbrojení pramení hospodářské problémy. Druhý, klíčový důvod, proč začal východní blok v průběhu první poloviny 70. let pojmát odzbrojení seriózněji, se nalézal v sovětské pragmatické snaze o úspěch KBSE. Těžiště amerických vizí o détente se nacházelo v konvenčním odzbrojení, tedy v redukci dosavadní výhody Varšavské smlouvy. Zahájení nějaké formy rozhovorů o snížení stavů vojsk a výzbroje Washington prosazoval jako předběžnou podmínku uspořádání celoevropské bezpečnostní konference. Její zdárné uskutečnění naopak představovalo jeden z hlavních cílů tehdejší sovětské politiky.⁷³³ Ústupek se proto jevil jako nevyhnutelný. Američtí diplomaté počátkem 70. let zdůrazňovali, že snahu Varšavské smlouvy o uspořádání celoevropské bezpečnostní konference považují za pouhé propagandistické divadlo. Washington nehodlal konání summitu připustit, dokud nebudou alespoň zahájena konkrétní jednání o palčivých mezinárodních problémech. Mezi ty řadil například statut Západního Berlína či právě vzájemné snižování konvenčních vojsk obou paktů.⁷³⁴

Otázka možného odzbrojení v souvislosti s détente začala být na fórech Varšavské smlouvy velmi opatrně otevírána počátkem roku 1971. Na zasedání ministrů zahraničních věcí v Bukurešti se všechny členské státy kromě Rumunska přiklonily k názoru, že je třeba usilovat o rozdělování odzbrojovacích rozhovorů na jednotlivé a konkrétní aspekty.⁷³⁵ Postup sovětských evropských satelitů měly jako v mnoha ostatních případech koordinovat právě schůzky zastřešené Varšavskou smlouvou.⁷³⁶ Moskva v této fázi hodlala udržet odzbrojovací

⁷³² MASTNY, V., *Imagining War in Europe...*, s. 33. Ještě v září 1971 přitom Brežněv tento názor zřejmě nebral příliš vážně. Po schůzce s W. Brandtem například vágně vyzval k redukci konvenční sil; žádné praktické kroky však nepodnikl. Týž, *Superpowers Détente...*, s. 23.

⁷³³ Mezi USA a jejich západoevropskými spojenci v tomto existoval značný rozpor. Většina evropských států NATO se hodlala angažovat především v procesu KBSE, který vnímaly jako příležitost pro zlepšení vztahů s východním blokem. V západní Evropě panovaly obavy, že détente spojený se zásahy do vzniklé vojenské parity by mohl mít destabilizující účinky a snížit bezpečnost. Tento názor prezentovala především Francie, která prosazovala politické uvolnění bez odzbrojení. Evropští členové Severoatlantické aliance se zároveň domnívali, že v odzbrojovacích rozhovorech s Varšavskou smlouvou by USA jako hlavní mocnost NATO sledovaly především vlastní specifické cíle. Srov. WENGER, A.; MASTNY, V., *New perspectives of the origin of the CSCE process...*, s. 14; MORGAN, M. C., *North America, Atlanticism, and the making of the Helsinki Final Act*, in: *Origins of the European security system...*, s. 28.

⁷³⁴ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 085/70, *Zpráva I. teritoriálního odboru ministerstva zahraničních věcí ČSSR o stanovisku SSSR k celoevropské konferenci o bezpečnosti a spolupráci*, 7. 4. 1970.

⁷³⁵ V diskusi se například objevil návrh, aby se státy Varšavské smlouvy zastoupené v ženevském Výboru pro odzbrojení na jeho nadcházejícím jednání pokusily rozdělit problematiku zákazu chemických a bakteriologických zbraní na dvě separátní témata.

⁷³⁶ Rumunsko proti tomu zdůrazňovalo význam všeobecného a úplného odzbrojení a prosazovalo v této oblasti rozšíření spolupráce se socialistickými státy stojícími mimo Varšavskou smlouvu. NA, f. 1261/0/5, sv.

iniciativu na straně východního bloku především z propagandistických důvodů. Akcentovala omezení nukleárních arzenálů a verbálně podporovala myšlenku vytvoření regionálních zón bez atomových zbraní.⁷³⁷ Tato rétorika měla nepochybně nejen velký ohlas u světové veřejnosti, ale na jaderné síly navíc spoléhala vojenská doktrína NATO. Jak jsem již uvedli, hlavním sovětským cílem v otázce omezení konvenční výzbroje a vojsk zůstávalo co nejrozsáhlejší stažení amerických divizí z Evropy. Gromyko tak v lednu 1971 nevyločil, že v průběhu KBSE by mohla být zahájena jednání o omezení stavů cizích jednotek na území evropských států.⁷³⁸ Z toho důvodu Moskva považovala za žádoucí, aby se případná odzbrojovací dohoda vztahovala na co nejširší území, nejlépe na celý kontinent. SSSR v této souvislosti zpočátku na rozdíl od NATO odmítal vést odzbrojovací rozhovory na bázi paktů.⁷³⁹ Mimo vojenské struktury Severoatlantické aliance totiž stála Francie. Přijatá opatření by se tak jejich silných vojsk netýkala.⁷⁴⁰ Z oficiálního vyjednávání v rámci bloků také podle názoru Moskvy plynula potenciálně negativní publicita.⁷⁴¹

Výrazný předěl znamenal pro postup v odzbrojení zmíněný XXIV. sjezd KSSS na jaře 1971. Vyzval evropské sovětské satelity k zintenzivnění diplomatické aktivity ve prospěch détente. Vedle KBSE oficiálně vytýčil i jeho druhou rovinu – pokus o snížení ozbrojených sil a výzbroje v Evropě. Kreml od počátku zamýšlel problematiku řešit nezávisle na helsinském procesu. Brežněv měl totiž zájem na co nejrychlejším konání celoevropské bezpečnostní konference. Touto dobou dokonce považoval za reálné, aby se uskutečnila do konce roku 1972.⁷⁴² Na chystaném summitu tak měl komplikovanou otázku odzbrojení v Evropě řešit zvláštní oddělený orgán, případně mělo vzniknout zcela paralelní fórum. Moskva také naznačila jistou ochotu zahájit v rámci KBSE předběžné, naprosto nezávazné rozhovory o současném rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy, resp. o zrušení jejich vojenských struktur

154, a.j. 238/7, *Zpráva o poradě ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy konané ve dnech 18.-19. 2. 1971 v Bukurešti*, 26. 2. 1971.

⁷³⁷ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 023.940/71-1, *Politická zpráva ZÚ Moskva č. 10 o výsledcích XXIV. sjezdu KSSS*, 22. 7. 1971.

⁷³⁸ BArch, DY 30/J IV 2/2J/3289, *Vermerk über die Konsultation des Ministers für Auswärtige Angelegenheiten der DDR, Genossen Otto Winzer, mit dem Minister für Auswärtige Angelegenheiten der UdSSR, Genossen A.A. Gromyko, am 11. 1. 1971 in Moskau*, 12. 1. 1971.

⁷³⁹ AAN, f. PZPR KCW, s. XIB 171, *Zestawienie stanowisk Układu Warszawskiego i NATO w sprawach związanych z Europejską Konferencją Bezpieczeństwa i Współpracy*, nedatováno, po 11. 6. 1971.

⁷⁴⁰ AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/311, kr. 8, č.j. 023.400/71-1, *Politická zpráva ZÚ Moskva č. 14/71 – Postup SSSR v oblasti odzbrojení po XXIV. sjezdu KSSS*, 23. 6. 1971.

⁷⁴¹ Tamtéž, f. PK 1953-1989, kat.č. 621, k.č. 144, *Informace o vývoji situace v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce*, 6. 10. 1971.

⁷⁴² MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 43.

v první fázi.⁷⁴³ Dodejme, že se jednalo o ryze symbolické gesto, které nemělo mít jakýkoliv bezprostřední reálný dopad. O tom svědčí nejen tehdejší intenzivní rozvoj vojenské spolupráce v rámci Varšavské smlouvy, ale i skutečnost, že Moskva v zákulisí nadále kritizovala Rumunsko za jeho volání po konci existence vojenskopolitických bloků.⁷⁴⁴

První rozhovory Varšavské smlouvy a NATO

První přímé rozhovory mezi znepřátelenými pakty začaly v říjnu 1971. NATO rozhodlo vyslat do států Varšavské smlouvy své představitele za účelem projednání aktuálních odzbrojovacích iniciativ obou bloků. Varšavská smlouva plánovala vytvořit obdobné expertní komise, které by naopak vyjednávaly v zemích Severoatlantické aliance. Brzy bylo dohodnuto, že odzbrojovací jednání se omezí pouze na středoevropský region. Snížení stavů vojsk a výzbroje se mělo týkat SRN a zemí Beneluxu na straně jedné a ČSSR, PLR a NDR na straně druhé. Na území těchto států mělo rovněž dojít k redukci sil USA a SSSR.⁷⁴⁵ Varšavská smlouva byla následně na přelomu let 1971 a 1972 vystavena stupňujícímu se neveřejnému nátlaku: NATO dávalo diplomatickými kanály jasně najevo, že neumožní posunutí příprav KBSE do další fáze, pokud nedojde k začátku paralelního jednání o snížení ozbrojených sil.⁷⁴⁶ Henrymu Kissingerovi se pak v dubnu 1972 podařilo uzavřít v Moskvě tajnou dohodu. SSSR se výměnou za americký příslib ukončit obstrukce v přípravě celoevropské bezpečnostní konference uvolil k zahájení rozhovorů o vzájemné redukci vojsk NATO a Varšavské smlouvy počínaje rokem 1973. Obě supervelmoci tím odsouhlasily oddělení otázky odzbrojení od helsinského procesu.⁷⁴⁷ Výsledné ustanovení vídeňských jednání⁷⁴⁸ o vzájemném snížení vojsk a výzbroje proto nesmíme chápat jako gesto dobré vůle

⁷⁴³ Sovětská vláda svá stanoviska shrnula v květnu 1971 v aide-mémoire evropským státům k současnému vývoji v Evropě. Příznačně ho prezentovala před zasedáním rady NATO v Lisabonu. Severoatlantická aliance s návrhem předběžně souhlasila, ale podmiňovala jej úspěšným vyřešením otázky Západního Berlína. AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 621, k.č. 144, *Informace o vývoji situace v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce*, 6. 10. 1971.

⁷⁴⁴ Ještě v roce 1973 Brežněv na krymském jednání zaútočil na Ceaușesca za jeho snahu prosadit praktické kroky k souběžnému rozpuštění NATO i Varšavské smlouvy. Naopak za správnou linii sovětský vůdce označil další posílení paktu. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/613, *Wystąpienie końcowe Tow. Breźniewa*, nedatováno, zřejmě červenec 1973.

⁷⁴⁵ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 621, k.č. 144, *Informace o vývoji situace v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce*, 6. 10. 1971.

⁷⁴⁶ Tamtéž, kat.č. 639, k.č. 146, č.j. 010.441/72, *Zpráva o stavu přípravy a svolání celoevropské konference o bezpečnosti a spolupráci a o úkolech FMZV*, 18. 4. 1972.

⁷⁴⁷ WENGER, A.; MASTNY, V., *New perspectives of the origin of the CSCE process...*, s. 15.

⁷⁴⁸ Za místo rozhovorů byla zvolena rakouská metropole zřejmě z důvodu, že se o ní původně uvažovalo jako o alternativě pro konání KBSE. AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 639, k.č. 146, č.j. 010.441/72, *Zpráva o stavu přípravy a svolání celoevropské konference o bezpečnosti a spolupráci a o úkolech FMZV*, 18. 4. 1972.

ze strany východního bloku. Šlo o přímý důsledek amerického nátlaku a snahy spojit otázky odzbrojení s programem KBSE. To státy Varšavské smlouvy vyjma RSR⁷⁴⁹ v souladu s Moskvou vytýčeným kurzem zásadně odmítaly.⁷⁵⁰

Mezi státy východního bloku přitom rozhodně nepanovala shoda, zda je uvedený krok příhodný. Jedním ze sovětských satelitů, které počátkem 70. let odzbrojení, nebo alespoň omezení výdajů do vojenské oblasti silně podporovaly, byla PLR. Brzy po nástupu Edwarda Gierka do čela PSDS v intencích snahy o vlastní ekonomický vzestup Varšava proklamativně navázala na starou Chruščovovu tezi, že eskalace závodů ve zbrojení je záměrnou taktikou Západu, jejímž cílem je brzdit hospodářský rozvoj socialistických zemí.⁷⁵¹ Počátkem roku 1971 se tak k myšlence snížení stavů ozbrojených sil v souvislosti s KBSE během své návštěvy NDR přihlásil polský ministr zahraničních věcí Stefan Jędrychowski. Vzhledem k citlivosti celého problému neopomněl zdůraznit, že podobné úvahy nastínila dříve i Moskva. Východoněmečtí představitelé však polské úvahy rázně odmítli. Označili je za návrat k tzv. Rapackého plánu. Kritizovali také případné oslabení obranného potenciálu středoevropských států Varšavské smlouvy, tedy NDR, PLR a ČSSR.⁷⁵² I na základě tohoto zjištění se Gierkovo vedení ještě koncem roku 1971 domnívalo, že ve Varšavské smlouvě nebude na rozdíl od NATO dostatečná vůle dialog o odzbrojení v Evropě vůbec zahájit.⁷⁵³ Zájem na uvedeném kroku však touto dobou začal projevovat sám Brežněv. Vůdčům členských států Varšavské smlouvy si v létě 1972 na Krymu postěžoval, že se doposud nepodařilo dosáhnout dohody se Západem, která by umožňovala snížit výdaje na zbrojení. Označil je za neúnosně vysoké. Správně poukázal na to, že s další modernizací armád finanční náklady podstatně narůstají. Nové zbraňové systémy založené na posledních technologiích byly neustále dražší.⁷⁵⁴

Ve srovnání s helsinským procesem aktivita SSSR a potažmo celé Varšavské smlouvy ve vztahu k paralelním odzbrojovacím jednáním za Západem výrazně zaostávala. NATO

⁷⁴⁹ Rumunsko, obdobně jako na Západě SRN, hodlalo propojit odzbrojovací rozhovory s KBSE. Francie pak vídeňská jednání celkově odmítala, především z důvodu, že se odehrávala na bázi bloků. Srov. WENGER, A.; MASTNY, V., *New perspectives of the origin of the CSCE process...*, s. 15.

⁷⁵⁰ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 77.

⁷⁵¹ Diplomaté států východního bloku na druhou stranu postřehli, že PLR si uvědomuje globální realitu. S možností podstatného snížení zbrojení v NATO i Varšavské smlouvě v dohledné době příliš nepočítala. AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 79, sign. 016/111, kr. 1, č.j. 025.103/71-2, *Informácia o výhľadovom zameraní polskej zahraničnej politiky*, 11. 11. 1971.

⁷⁵² AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 68, sign. 0344/111, kr. 1, č.j. 020.190/71-4, *Informace o jednání ministra zahraničních věcí PLR s. Jendrychowského v NDR ve dnech 6.-8. 1. 1971*, 13. 1. 1971.

⁷⁵³ Comparison of Warsaw Treaty and NATO Positions concerning the European Security Conference, 1. 12. 1971, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 75, s. 390.

⁷⁵⁴ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/612, *Notatka z przebiegu Spotkania I-szych sekretarzy bratnich partii na Krymie /31 lipca 1972/*.

začalo již v roce 1972 předkládat konkrétní návrhy, na což Moskva zprvu nedokázala reagovat. V dubnu například museli českoslovenští diplomaté konstatovat, že není možné jakkoliv se v problému angažovat, jelikož je nejprve nutné počkat na zformulování společného stanoviska Varšavské smlouvy. Jeho absence jasně odrážela celkovou nepřipravenost Kremlu. Zřejmě i z tohoto důvodu Moskva touto dobou zamítla cestu generálního tajemníka NATO Manlia Brosia po státech Varšavské smlouvy. Předmětem jednání totiž měly být konkrétní detaily chystaných odzbrojovacích rozhovorů.⁷⁵⁵ Při absenci ucelené taktiky měly sovětské evropské satelity v této fázi pouze zajistit, aby nakonec přece jen nedošlo k propojení helsinského procesu a vídeňských jednání. Pokud by se Západ pokusil o obstrukční taktiku v rámci přípravy KBSE, měla následovat obdobná reakce Východu v oblasti odzbrojení.⁷⁵⁶ Konkrétnější odzbrojovací strategie začala v rámci Varšavské smlouvy vznikat až na počátku roku 1973. Moskva hodlala rozhovory se Západem omezit na čistě procedurální otázky. NATO totiž podezírala, že zamýšlí jednání pouze zneužít a ve Vídni předloží nepřijatelný návrh na disproportční redukci vojsk v neprospěch Varšavské smlouvy, který rozhovory zablokuje.⁷⁵⁷ Západ by následně tento krach prezentoval jako neochotu Východu k snižování ozbrojených sil a s tímto odkazem mohl začít brzdit proces KBSE.

Kreml od momentu, kdy se k vídeňským rozhovorům uvolil, počítal s tím, že veškeré návrhy předkládané a prosazované státy východního bloku budou předjednány a unifikovány v rámci organizace Varšavské smlouvy. Část jejích členů, například Československo a Polsko, se v této souvislosti naivně domnívala, že ve Vídni budou disponovat výrazně větší autonomií, než se jim nakonec dostalo.⁷⁵⁸ Omezujícím faktorem se nakonec nestal pouze bedlivý dohled Moskvy, který byl výrazně větší než v procesu KBSE.⁷⁵⁹ Klíčový dozor nad

⁷⁵⁵ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 639, k.č. 146, č.j. 010.441/72, *Zpráva o stavu přípravy a svolání celoevropské konference o bezpečnosti a spolupráci a o úkolech FMZV*, 18. 4. 1972.

⁷⁵⁶ NA, f. 1261/0/6, sv. 57, a.j. 58/4, *Zpráva o vyslání čs. delegace na multilaterální jednání k přípravě konference o evropské bezpečnosti a spolupráci a směrnice pro její činnost*, 31. 10. 1972.

⁷⁵⁷ Varování před snahou Západu přinutit Varšavskou smlouvu v odzbrojovacích rozhovorech k mnohem výraznější redukci jejích vojsk zaznělo již v polovině roku 1970 na schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí členských států paktu v Budapešti. Draft of the Speech by Hungarian Deputy Foreign Minister Frigyes Puja for the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 19. 6. 1970, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17300/ipublicationdocument_singledocument/da490bf2-98aa-46fc-ab20-123b86e70032/en/700619_Draft_Speech_ENG.pdf [2015-03-01].

⁷⁵⁸ Toto nepochybně podporoval i sovětský přístup. Sověští zástupci například během neoficiálních rozhovorů nabídli československé delegaci, aby vypracovala vlastní návrh na snížení ozbrojených sil a výzbroje. Ačkoliv návrh vyzněl do ztracena, je možné, že Kreml v určité fázi hodlal pouze využít situace a předložit Západu k jednání koncept, který oficiálně nebyl sovětským dokumentem. AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 657, k.č. 149, *Účast ČSSR v současných jednáních o odzbrojení*, 26. 1. 1973; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7., p.č. 39, č.j. 39031, *Předporada k jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 27. 10. 1973.

⁷⁵⁹ Tzv. jednotná linie států Varšavské smlouvy byla v 70. letech ve vídeňských rozhovorech uplatňována ještě rigidněji. NOWAK, J., c. d., s. 66

diplomaty jednotlivých států obstarávali vojáci.⁷⁶⁰ Američané koneckonců ve Vídni obdrželi důvěrné varování, že Brežněv je v rozhodování o přístupu k odzbrojovacím rozhovorům do jisté míry limitován úlitbami generalitě, která se domáhá svého práva "střežit bezpečnost státu".⁷⁶¹

Jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě

Samotné rozhovory o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě probíhaly na neutrální rakouské půdě pomalu a s velkými komplikacemi. Naznačila to již přípravná jednání, která se uskutečnila v rozmezí ledna a června 1973.⁷⁶² NATO a Varšavská smlouva zpočátku dosáhly několika dílčích dohod. Okruh přímých účastníků byl předně zúžen na jedenáct států. O konkrétním odzbrojení ve středoevropském prostoru měly od října vyjednávat SSSR, ČSSR, PLR, NDR za Varšavskou smlouvu. NATO pak reprezentovaly USA, Kanada, Velká Británie, SRN, Belgie, Holandsko a Lucembursko. Zbytek členských zemí obou paktů působil v roli pozorovatelů. Podařilo se rovněž vymezit procedurální otázky; jednání měla probíhat ve speciálním pracovním orgánu a v režimu utajení. Výsledek neměl ani jeden z paktů nikterak poškodit či ohrozit jeho bezpečnost. Tím však schopnost, resp. ochota dospět k dohodě končila. Zásadní problém vyvstal již při vymezení geografické působnosti případné smlouvy. Západ prosazoval, aby se redukce týkala všech států Varšavské smlouvy, na jejichž území jsou rozmístěna sovětská vojska. V rámci NATO se však opatření měla vztahovat pouze na SRN a země Beneluxu. Jednotky USA se přitom nacházely i v dalších západoevropských státech. Naplnily se také sovětské předpoklady, že Severoatlantická aliance bude prosazovat asymetrické odzbrojení. Západ odmítl teze Varšavské smlouvy o údajné rovnováze sil. Dohodu chtěl odvíjet od skutečných stavů vojsk. Východní vyjednávači rychle pochopili, že cílem navrhovaných disproporčních opatření je korigovat konvenční převahu Spojených ozbrojených sil. Takovýto scénář pochopitelně

⁷⁶⁰ Při vypracování konkrétních návrhů na vídeňská jednání měla formálně spolupracovat ministerstva zahraničních věcí a obrany jednotlivých členských států. Formálně byli vojáci v delegacích jednotlivých států diplomatům podřízeni a měli je poslouchat. V československé delegaci byl například vedoucím jmenován diplomat ministerstva zahraničních věcí Radoslav Klein, který sloužil na ambasádě v Moskvě. NA, f. 1261/0/6, sv. 90, a.j. 84/info2, *Informace o průběhu a výsledcích přípravných konzultací k jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 18. 8. 1973; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.7., p.č.39, č.j.39031, *Zápis o pohovoru s pplk. ing. Radovanem PRAŽÁKEM*, 28. 10. 1973.

⁷⁶¹ DURMAN, K., c. d., s. 152.

⁷⁶² ŚLUSARCZYK, J., c. d., s. 81.

zamítli. Výsledné velmi vágní komuniké tak představovalo faktický úspěch Východu.⁷⁶³ Komplikovaný průběh přípravných rozhovorů přesto Moskvu utvrdil v názoru, že vídeňská jednání budou nesnadnou a dlouhodobou záležitostí, a Západu se proto v žádném případě nesmí podařit spojit je přímo s helsinským procesem.⁷⁶⁴

Brežněv v letě 1973 na krymském setkání vytýčil podmínky, za kterých byl ochoten uzavřít ve Vídni dohodu: Měl být jednoznačně zachován stávající, pro Varšavskou smlouvu příznivý poměr sil. V souladu s Brežněvovým myšlenkovým schématem tedy v úvahu přicházelo jen omezení ničivého potenciálu obou bloků.⁷⁶⁵ Otázkou zůstává, zda se sovětský vůdce ve skutečnosti domníval, že je takováto forma odzbrojení skutečně reálná. Musel si být vědom extrémně silné nedůvěry, vzájemných obav a snahy obou bloků zabránit, aby protistrana získala uzavřením dohody v rakouské metropoli výhodu. Zřejmě i z tohoto důvodu nikterak nekorigoval probíhající zbrojní programy Varšavské smlouvy.

Sovětský svaz vystupoval v rámci Varšavské smlouvy v otázce vídeňských rozhovorů naprosto dominantně. Jestliže v 70. letech byl v zahraničněpolitické linii států východního bloku Kremlem vyžadován jednotný postup, v citlivých vojenských otázkách to platilo ještě důsledněji.⁷⁶⁶ SSSR na druhou stranu zaujal v odzbrojovacích jednáních hegemonní postavení už jen na základě prosté skutečnosti, že měl v rámci Varšavské smlouvy monopol na držení jaderných zbraní.⁷⁶⁷ Možnost, že by zbytek členů paktu mohl vystupovat jakkoliv iniciativně či samostatně, nepřipadala v úvahu. Nedlouho před zahájením prvního ostrého kola vídeňských jednání tak v Moskvě proběhla koordinační alianční porada. Účastnili se jí zástupci ministerstev zahraničních věcí a obrany.⁷⁶⁸ Oleg Chlestov, vedoucí sovětské delegace ve Vídni a člen kolegia sovětského diplomatického resortu, apeloval na zcela jednotný postup Varšavské smlouvy. Argumentoval standardní dobovou hrozbou, že Západ bude nepochybně směřovat k rozbití její soudržnosti. Delegace měly veškeré své kroky vzájemně konzultovat a

⁷⁶³ Dokument vypracovaly delegace SSSR, ČSSR, USA a Velké Británie. Státy Varšavské smlouvy kvitovaly, že se text komuniké pohyboval v intencích lednové výzvy ministrů zahraničních věcí paktu.

⁷⁶⁴ Brežněv touto dobou jasně odmítl spojování otázky odzbrojení a KBSE i během své návštěvy USA a Francie. Operoval s tezí o obtížnosti odzbrojovacího procesu, který by mohl zbytečně brzdit politické uvolnění. NA, f. 1261/0/6, sv. 90, a.j. 84/info2, *Informace o průběhu a výsledcích přípravných konzultací k jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 18. 8. 1973; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 89, sign. 020/111, kr.1, č.j. 024006, *Informace o návštěvě gen.taj. ÚV KSSS L.Brežněva v USA a Francii, přednesená čl. PB ÚV KSSS a min.ZV SSSR A.A. Gromyem*, 26. 7. 1973.

⁷⁶⁵ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/404, *Stenogram narady aktywu partyjnego poświęconej spotkaniu Krymskiemu przywódców krajów socjalistycznych*, 3. 7. 1973

⁷⁶⁶ NOWAK, J., c. d., s. 66.

⁷⁶⁷ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 77.

⁷⁶⁸ S ohledem na předpokládané schéma jednání ve Vídni byla porada v Moskvě ve dnech 23.-25. října rozdělena. První den jednali přímí účastníci, tedy SSSR, ČSSR, PLR a NDR, druhý den se zúčastnil i zbytek členů Varšavské smlouvy, tj. "státy se zvláštním statutem".

koordinovat se sovětskými představiteli, kteří hráli naprosto klíčovou roli.⁷⁶⁹ Zbytek Varšavské smlouvy měl v praxi pouze zaštit'ovat jejich postoje. Osobní iniciativa se diplomatům sovětských satelitů výslovně zakazovala.⁷⁷⁰ SSSR tak zbytek paktu pouze seznámil se svými stanovisky a získal od něj závazek jednotného postupu. V tomto světle je příznačné, že na přípravnou schůzku do sovětské metropole nebyli vysláni žádní vrcholní vojenští představitelé, ale pouze jimi pověřená druhořadá garnitura.⁷⁷¹ Sovětský přístup k vídeňským rozhovorům víceméně vycházel ze závěrů, které Brežněv dříve prezentoval během letní porady na Krymu. Předpokládal úhrnné snížení stavů veškerých vojsk ve středoevropském prostoru vyjma námořnictva o 15%. Argumentoval především zavádějící tezí, že v uvedené oblasti se mezi NATO a Varšavskou smlouvou vytvořila naprostá rovnováha sil. Skutečné sovětské záměry dobře ilustruje instrukce, aby se východoevropští zástupci pokusili jednání omezit na co nejobecnější, vágní rovinu. Výslovně zakázáno bylo zabývat se otázkami, které šly nad rámec všeobecně známých informací o ozbrojených silách Varšavské smlouvy.⁷⁷²

V tomto světle se zdá až paradoxní, že vojenské orgány Varšavské smlouvy v roce 1973 považovaly dosažení určité, byť omezené formy dohody na vídeňských odzbrojovacích jednáních za reálné. Přizpůsobovaly tomu dokonce plány rozvoje armád na pětiletku 1976-1980. ČSLA tak obdržela příkaz z Moskvy, aby se připravila na možné snižování tankových a motostřeleckých divizí či dělostřelectva, tedy konvenčních, v jistém smyslu zastaralých zbraní. V zásadní oblasti protivzdušné obrany se redukce měla týkat pouze dávno neúčinných hlavních kanónů. Vídeňská odzbrojovací jednání naopak neměla jakkoliv postihnout klíčová vojska prvního sledu a pohraniční strážě.⁷⁷³ Určitou ochotu snížit stav armád tedy musíme vnímat jako krok politický, kosmetický a zcela poplatný dobové mezinárodněpolitické atmosféře pokračujícího détente. Z interních vojenských dokumentů je

⁷⁶⁹ Memorandum on the Meeting of the Representatives of the WP States' Ministries of Foreign Affairs on 24 October 1973 in Moscow, 24. 10. 1973, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17350/ipublicationdocument_singledocument/b176c403-aa4d-4700-a883-886554c0e816/en/730521_Memorandum_E.pdf [2015-03-01].

⁷⁷⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7., p.č. 39, č.j. 39031, *SOSV - Vídeň* (telegram), 23. 11. 1973; tamtéž, *Zápis o pohovoru s pplk. ing. Radovanem PRAŽÁKEM*, 28. 10. 1973.

⁷⁷¹ Tamtéž. Postup jednotlivých delegací zřejmě striktně vymezila na základě sovětských instrukcí domácí politická grémia. V případě Československa se jednalo o směrnice PÚV KSČ a vlády ČSSR z 22. listopadu 1973. NA, f. 1261/0/7, sv. 6, a.j. 4/info, *Informace o posledním průběhu a dosavadních výsledcích jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 21. 5. 1976.

⁷⁷² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7., p.č. 39, č.j. 39031, *Předporada k jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 27. 10. 1973; tamtéž, *Zápis o pohovoru s pplk. ing. Radovanem PRAŽÁKEM*, 28. 10. 1973.

⁷⁷³ Tamtéž, k. 3, p.č. 31, č.j. 39023, *Úvodní vystoupení náčelníka generálního štábu – 1. ZMNO v výstavbě ČSLA v letech 1976-1980 na zúženém kolegiu ministra národní obrany dne prosince 1973.*

patrné, že případná dohoda ve Vídni neměla hladké pokračování zbrojních projektů Varšavské smlouvy v žádném případě narušit. Východoevropské vojenské špičky hodlaly zajistit, aby omezení stavů vojsk a vyřazení zastaralých zbraní bylo pouhým ústupkem maskujícím posílení Spojených ozbrojených sil prostřednictvím zavedení nové, technologicky vyspělé výzbroje.⁷⁷⁴ Obdobnou strategii nicméně již delší dobu sledovalo i NATO.⁷⁷⁵ Dodejme, že taková forma odzbrojení byla některými členskými státy Varšavské smlouvy vítána. Do určité míry řešila problém s nedostatkem branců a udržováním zastaralé techniky.⁷⁷⁶

Sovětské plány počítaly s redukcí ozbrojených sil po etapách. V roce 1975 mělo dojít k symbolickému snížení počtu vojáků o 20 tisíc a tomu odpovídající výzbroje v armádách přímých účastníků vídeňských rozhovorů. V následujících dvou letech se stavy příslušných vojsk měly dále snížit o 5, resp. 10%.⁷⁷⁷ Takový koncept pochopitelně neměl šanci na úspěch. Vojenští představitelé NATO totiž sledovali obdobné cíle jako jejich východoevropské protějšky. Prostřednictvím odzbrojení chtěli jednoznačně oslabit svého protivníka. Severoatlantická aliance hodlala prosadit, aby se úmluva vztahovala pouze na pozemní síly, v nichž měla Varšavská smlouva převahu. Letectvo a raketová vojska, tedy oblasti, v nichž Západ díky technologickému náskoku dominoval, měly zůstat nedotčené. Vídeňská jednání tak zákonitě zamrzla. Namísto řešení věcných aspektů na nich probíhaly spíše hádky. Jako příklad uveďme spor mezi britskou a sovětskou delegací o to, zda má Varšavská smlouva ve skutečnosti útočný, či obranný charakter.⁷⁷⁸ Ve světle tohoto vývoje SSSR počátkem roku 1974 vypracoval zřejmě alespoň za jisté, byť minimální součinnosti s PLR, ČSSR a NDR konkrétní návrh odzbrojovací dohody, která však byla jen shrnutím dosavadních pozic Východu. Moskva jej ve Vídni v intencích již zažitých taktiky pochopitelně prezentovala jménem celé Varšavské smlouvy. Na jeho podporu měla být zahájena rozsáhlá mediální kampaň, pokud možno i v západním tisku.⁷⁷⁹

⁷⁷⁴ Tamtéž, k. 7., p.č. 39, č.j. 39031, *Podkladové materiály pro možnou realizaci "smlouvy" o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, nedatováno 1973.

⁷⁷⁵ Již o rok dříve na zasedání Výboru ministrů obrany v Berlíně poukázal Heinz Hoffmann na strategii Severoatlantické aliance kvantitativně omezovat své ozbrojené síly, ale prostřednictvím jejich modernizace zároveň zvyšovat bojeschopnost. NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...*

⁷⁷⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 39, č.j. 39031, *Smlouva o opatřeních ke snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě* (sovětský návrh), 1973.

⁷⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁷⁸ Tamtéž, *SOSV - Vídeň* (telegram), 23. 11. 1973.

⁷⁷⁹ Tamtéž, Telegram R. Kleina z vídeňských rozhovorů o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě, 4. 3. 1974.

Největší komplikací vyplývající pro Varšavskou smlouvu z vídeňských rozhovorů se tak stalo prohlubování rozporů mezi Rumunskem a šestkou. RSR proti formátu jednání brzy vystoupila. Ceaușescu režim nebyl spokojen se skutečností, že se případná dohoda neměla vztahovat na rumunské ozbrojené síly. Bukurešť jako pouhý pozorovatel navíc nemohla její podobu podstatněji ovlivňovat.⁷⁸⁰ Rumunsko proto v následujícím průběhu vídeňských jednání taktiku jednotného postupu států Varšavské smlouvy ignorovalo. Protestovalo i proti faktickému vyjednávání na bázi bloků.⁷⁸¹ Jeho obstrukce si vyžádaly uspořádání několika separátních porad šestky. RSR k návrhům Východu předkládala celou řadu dodatků. Ceaușescu se snažil zajistit, aby dohoda směřovala především ke stažení cizích kontingentů z území evropských států. Odzbrojení pouze ve středoevropském regionu se pak Bukurešť snažila zabránit klauzulí, která zavazovala signatáře případné smlouvy k neprodlenému zahájení obdobných jednání vztahujících se na zbytek kontinentu.⁷⁸²

Spojeným státům se ve Vídni počátkem roku 1974 podařilo přesvědčit Východ k neoficiálním, neprotokolovaným rozhovorům.⁷⁸³ Přinášely alespoň mírně otevřenější diskuzi. Taktika Varšavské smlouvy zůstávala stejná. Zakládala se na kritice prakticky všech západních návrhů a ochotě odsouhlasit pouze sovětskou stranou vypracovaný koncept dohody.⁷⁸⁴ Rigidní pozice však zastávalo i NATO. Trvalo na dvoufázovém postupu - v první fázi se redukce měla týkat pouze sovětských a amerických jednotek ve středoevropské oblasti. Takový postup byl pro Moskvu nepřijatelný hned ze dvou důvodů: Předně nehodlala dopustit, aby se dohoda nikterak nedotkla britských a francouzských ozbrojených sil. Obě armády totiž měly v případném konfliktu sehrát na středoevropském válčišti nezanedbatelnou roli. Navíc disponovaly vlastní atomovou municí. SSSR se zároveň obával, že omezení jeho vojenské přítomnosti v zemích Varšavské smlouvy sousedících se státy NATO vytvoří vhodný prostor

⁷⁸⁰ NA, f. 1261/0/6, sv. 90, a.j. 84/info2, *Informace o průběhu a výsledcích přípravných konzultací k jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 18. 8. 1973.

⁷⁸¹ Rumunsko vystoupilo i proti tomu, aby organizační otázky vídeňských rozhovorů vzájemně dojednaly jen dvě země, každá za jeden pakt. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 39, č.j. 39031, *Předporada k jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 27. 10. 1973; AMZV, f. TO(t) 1970-1974, i.č. 82, sign. 017/112, kr. 2, č.j. 012.472/74-2, *Zpráva o návštěvě ministra zahraničních věcí RSR s. Macovesca v ČSSR*, 2. 5. 1974.

⁷⁸² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 39, č.j. 39031, *Zpráva náměstka ministra zahraničních věcí pro náčelníka generálního štábu ČSLA Karla Rusova*, 5. 2. 1974.

⁷⁸³ Neoficiální rozhovory, které probíhaly souběžně s hlavními vídeňskými jednáními, se odehrávaly v rámci šesti států. NATO reprezentovaly USA, SRN a Holandsko, Varšavskou smlouvu pak SSSR, PLR a NDR. Rumunsko tento přístup odmítlo s odkazem, že zúžení okruhu jednajících delegací povede jen k posílení koncepce na bázi bloků. Tamtéž, Telegram R. Kleina z vídeňských rozhovorů o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě, 4. 3. 1974.

⁷⁸⁴ Tamtéž, Telegram R. Kleina z vídeňských rozhovorů o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě, 8. 2. 1974.

pro zintenzivnění ideologického působení Západu na tamní společnost. Dislokace sovětských divizí ve středoevropském regionu tedy měla v 70. letech plnit mimo jiné i jakousi funkci ideologického četníka. V situaci pokročilého détetente měla navozovat dojem, že srpen 1968 se může opakovat.⁷⁸⁵ Kreml tak nadále trval na odblokování jednání prostřednictvím "prvního kroku", tedy ryze symbolické redukce stavů jednotek všech přímých účastníků rozhovorů o 20 tisíc vojáků. Z vojenského hlediska se jednalo o zcela zanedbatelné opatření. Dalo se však dobře propagandisticky využít. Východu by poskytlo vítaný protiargument k tvrzení západních odpůrců détetente, že odzbrojovací rozhovory kvůli neochotě Východu nikam nevedou.⁷⁸⁶ Propagandistickou partii pochopitelně hrálo i NATO. Severoatlantická Rada například veřejně odmítla tehdy běžně sdílený názor, že konvenční početní převahu Varšavské smlouvy dorovnáva kvalitnější jaderný arzenál Západu. Cílem bylo přesvědčit světovou veřejnost, že sovětský požadavek stejnoměrné redukce ozbrojených sil založený na předpokladu domnělé vojenské parity není opodstatněný.⁷⁸⁷

V souvislosti s pokračujícím politickým uvolněním, především postupujícím helsinským procesem, Brežněv na jednání Politického poradního výboru v dubnu 1974 naznačil změnu v přístupu k odzbrojení. Deklaroval, že za stávající situace již není podstatný ani tak propagandistický zisk z prezentace příslušných iniciativ. Nově akcentoval reálné kroky ke zmírnění nebezpečí války a omezení zbrojení. Tyto snahy měly zaujmout hlavní místo v sovětské politice vůči USA. Jednalo by se o zásadní změnu v chruščovském předkládání nerealistických, v zásadě propagandistických mírových iniciativ. Existovala ovšem paralela s masivním snižováním sovětských pozemních sil za Chruščova v druhé polovině 50. let. Uvolněné prostředky měly i v tomto případě pomoci sovětské ekonomice.⁷⁸⁸

Brežněvovy vize však praktický průběh vídeňských rozhovorů nikterak neovlivnily. Počátkem roku 1975 byla patová situace ve Vídni již zcela evidentní. Maďarští političtí představitelé se tou dobou před partnery z Varšavské smlouvy netajili názorem, že rozhovory

⁷⁸⁵ Mathew Ouimet dokonce tvrdí, že hrozba sovětské vojenské intervence visela nad státy východního bloku jako "Damoklův meč" po celá 70. léta. Toto tvrzení je však krajně zjednodušené a nereflexuje reálný vývoj. Srov. OUMIET, M. J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, London 2003, s. 65.

⁷⁸⁶ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 710, k.č. 157, č.j. 016.261/74, *Informace o zahájení čtvrté etapy vídeňských jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 1. 10. 1974.

⁷⁸⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 39, č.j. 39031, Telegram z pařížského zasedání Rady NATO, 15. 2. 1974.

⁷⁸⁸ NA, f. 1261/0/6, sv. 115, a.j. 117/1, *Vystoupení s. L.I. Brežněva na poradě politického poradního výboru Varšavské smlouvy 17. 4. 1974.*

žádné konkrétní výsledky nepřinesou.⁷⁸⁹ Jednání zamrzlo na zdánlivě banální otázce. Zástupci obou paktů se nedokázali shodnout na kritériích pro definici pojmů "pozemní vojsko" a "vojenské letectvo".⁷⁹⁰ Další vývoj naznačuje, že navzdory velkým slovům generálního tajemníka ÚV KSSS daný stav Moskvě touto dobou do určité míry vyhovoval. Redukci stavů armád ve středoevropském prostoru zřejmě nadále nepovažovala za hlavní prioritu. Varšavská smlouva disponovala zřetelnou konvenční převahou. Velmocenské rozhovory o omezování strategických jaderných zbraní, na nichž měl Brežněv největší zájem, přitom paralelně pokračovaly. Podpisem helsinského Závěrečného aktu navíc Kreml dosáhl svých základních cílů v détente. Průlom ve vídeňských rozhovorech tedy ztratil svou původní politickou hodnotu.⁷⁹¹ Východ byl úspěchem v KBSE povzbuzen. Na mezinárodní scéně začal operovat s tezí, že proces politického uvolnění v Evropě je nezbytné doplnit vojenskými dohodami. Varšavská smlouva tak ve Vídni ještě vehementněji než dříve navrhovala vzájemnou paritní redukci ozbrojených sil, tentokrát o 15% v průběhu tří let. Její představitelé si přitom museli být vědomi, že za stávající situace šance na takovou formu dohody neexistuje. NATO se totiž nadále nedokázalo se svým protějškem shodnout ani na procedurálních otázkách,⁷⁹² natož pak na objektivním zhodnocení poměru sil na středoevropském válčišti. Oba pakty i nadále předkládaly takové dohody, které v praxi protivníka oslabovaly.⁷⁹³

Ozbrojovací rozhovory ve Vídni se tak nacházely ve slepé uličce i na konci 70. let.⁷⁹⁴ Jejich nepřímým důsledkem však bylo dočasné, ale zjevné oslabení celkové vojenské aktivity ve střední Evropě. Varšavská smlouva totiž iniciovala, aby byly plánované manévry většího rozsahu předem hlášeny. V rámci určitého vstřícného gesta pak od roku 1973 v Polsku, Československu a Maďarsku skutečně probíhala již jen menší a lokální vojenská cvičení. Tečku za velkými manévry Varšavské smlouvy udělala konference o

⁷⁸⁹ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 27, č.j. 011229, *Informace o návštěvě s. Živkova v MLR*, 10. 2. 1975.

⁷⁹⁰ Problémem se ukázalo být samotné vymezení pojmu "vojsko". V ozbrojených silách států Varšavské smlouvy totiž množství vojenského personálu vykonávalo práci, kterou v Severoatlantické alianci zajišťovali civilisté. Rovněž polovojenské organizace typu pohraniční či teritoriální stráže a milice hrály v celkové skladbě ozbrojených sil Varšavské smlouvy důležitou roli. NA, f. 1261/0/7, sv. 6, a.j. 4/info, *Informace o posledním průběhu a dosavadních výsledcích jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 21. 5. 1976.

⁷⁹¹ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 54.

⁷⁹² Např. vymezení předmětu rozhovorů, etapách a metodách redukce, otázce zbrojního průmyslu či prozatímního zmrazení vojenských stavů v oblasti.

⁷⁹³ NA, f. 1261/0/7, sv. 6, a.j. 4/info, *Informace o posledním průběhu a dosavadních výsledcích jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 21. 5. 1976. tamtéž, sv. 30, a.j. 33/info1, *Informace o průběhu jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě v 2. pololetí 1976*, 11. 2. 1977.

⁷⁹⁴ ŚLUSARCZYK, J., c. d., s. 81.

otázkách společného výcviku a jednotných výcvikových norem, která se na přelomu října a listopadu téhož roku uskutečnila v Praze.⁷⁹⁵ K jejich obnovení pak došlo až na počátku 80. let v souvislosti s krachem d'étente.

⁷⁹⁵ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 47-49.

Politické struktury Varšavské smlouvy na cestě ke krachu détente

Podpis Závěrečného aktu KBSE dne 1. srpna 1975 je možné považovat za největší politický úspěch, jakého Varšavská smlouva během prvních dvou desetiletí své existence dosáhla. Kořeny helsinského procesu totiž sahaly k bukurešťské deklaraci Politického poradního výboru z roku 1966. Uspořádání celoevropské bezpečnostní konference se od té doby stalo hlavním zahraničněpolitickým cílem paktu. V podobných intencích Závěrečný akt s dvouměsíčním odstupem hodnotil sovětský ministr zahraničních věcí Andrej Gromyko. SSSR si nicméně uvědomoval, že dohoda obsahuje také četné, z pohledu východního bloku nepříznivé aspekty. To se týkalo především tzv. třetího koše zahrnujícího mimo jiné otázku dodržování lidských práv. Jisté obavy vzbuzovalo i oznamování vojenských cvičení a účast pozorovatelů druhé strany na nich. Moskva hodlala tyto problémy řešit operativně v průběhu času. Žádnou ucelenou strategií nedisponovala. Pouze předpokládala, že členské státy Varšavské smlouvy budou situaci vzájemně konzultovat.⁷⁹⁶

Kreml nepřijal helsinské dohody zcela bez obav. Část sovětského vedení, například Nikolaj Podgornyj, Jurij Andropov, Alexandr Kosygin či Michail Suslov, vyslovovala pochybnosti, zda třetí koš není nepřijatelným ústupkem, který Západu otevírá dveře k "imperialistickému vměšování se" do sovětské zájmové sféry. Tyto argumenty sovětská diplomacie v čele s Gromykem odmítala. Ministr zahraničních věcí naopak vyzdvihoval faktickou garanci jaltského uspořádání Evropy. Domníval se také, že prohloubení spolupráce se Západem může Sovětskému svazu pomoci překonat počínající hospodářské potíže. Předpokládal, že v otázkách výměny osob a dodržování lidských práv bude mít Moskva dostatek sil k tomu, aby západním zásahům do dění ve východním bloku zabránila.⁷⁹⁷ Převážila tak skutečnost, že SSSR a řada zemí Varšavské smlouvy, především Polsko, ČSSR a Východní Německo, podpisem Závěrečného aktu dosáhly svých hlavních zahraničněpolitických cílů. Potvrzení *statutu quo* a neměnnosti hranic v Evropě totiž náležely k hlavním motivům, proč Brežněvovo vedení détente prosazovalo.⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ NA, f. 1261/0/6, sv. 169, a.j. 172/12, *Zpráva o návštěvě člena politického byra ÚV KSSS a ministra zahraničních věcí Sovětského svazu A.A. Gromyka v ČSSR*, 1. 10. 1975.

⁷⁹⁷ DURMAN, K., c. d., s. 169.

⁷⁹⁸ BOWKER, M., *Brezhnev and Superpowers Relations*, in: *Brezhnev Reconsidered*, s. 93; TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 98.

Závěrečný akt byl ve skutečnosti plný protikladů.⁷⁹⁹ Odrážely nutný kompromis nejen mezi Východem a Západem, ale rovněž mezi jednotlivými členy NATO.⁸⁰⁰ Dokument se fakticky omezoval na politickou a hospodářskou oblast. Ve vojenské rovině přinášel minimum opatření. Prvky vzájemného posílení důvěry týkající se ohlašování vojenských cvičení a rozmístění vojsk poblíž hranic nekorespondovaly s tím, co Moskva považovala za tzv. "vojenské uvolnění".⁸⁰¹ Některé osoby v sovětském vedení, především Arvid Pelše, Michail Suslov a Boris Ponomarjov, na tuto skutečnost poukazovaly. Prosazovaly názor, že změnu atmosféry, kterou détente na mezinárodní scéně přineslo, nelze považovat za nezvratnou do doby, než budou uzavřeny konkrétní vojenské dohody.⁸⁰² Nejednalo se pouze o sovětské specifikum. Tvrzení, že politické détente je nutné podpořit vojenským uvolněním, bezprostředně po helsinském summitu silně rezonovalo i v části amerického politického spektra.⁸⁰³

Ze zprávy československého vedení vyplývá, že státy Varšavské smlouvy považovaly naplnění závěrů helsinské konference za dlouhodobý proces. Předpokládalo se, že do něj jednotliví členové paktu budou aktivně vstupovat a se západními zeměmi bilaterálně vyjednávat. Cílem bylo další prohloubení détente a budování pozitivních vztahů mezi zeměmi s odlišným společenským zřízením. V souladu s výše uvedeným Východ přikládal velký význam vojenské oblasti. Šlo o celkový přechod ke zmíněnému vojenskému uvolnění. Za oficiální linii byla prohlášena snaha o zmírnění a následně i zastavení závodů ve zbrojení, obecné odzbrojení a snížení vojenského napětí v Evropě. SSSR a státy jeho zájmové sféry rovněž považovaly za žádoucí dosáhnout alespoň dílčích výsledků na vídeňských jednáních, zahájení rozhovorů o svolání světové konference o odzbrojení či zefektivnění práce ženevského výboru pro kontrolu zbrojení. Realizace těchto kroků však v žádném případě neměla poškozovat zájmy socialistických zemí. I z tohoto důvodu se nadále počítalo s koordinací jednotného zahraničněpolitického kurzu ve Varšavské smlouvě.⁸⁰⁴

V předchozích kapitolách jsme ukázali, že aktivita politických struktur Varšavské smlouvy začala být Moskvou výrazně omezována již v období před helsinskou konferencí.

⁷⁹⁹ Plná shoda mezi oběma studenoválečnými bloky panovala pouze jen v otázce obchodní a průmyslové spolupráce. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 22.

⁸⁰⁰ SURI, J., *Henry Kissinger and the reconceptualization of European security, 1969-75*, in: *Origins of the European security system...*, s. 60.

⁸⁰¹ MASTNY, V., *Imagining War in Europe...*, s. 34.

⁸⁰² WANNER, J., *Brežněv...*, s. 23.

⁸⁰³ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 277.

⁸⁰⁴ Evaluation of the Helsinki Final Act by the Czechoslovak Party Presidium, 28. 4. 1976, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 78, s. 397-401.

Není proto s podivem, že navzdory proklamacím o nutnosti dalších konzultací se relativně dlouhou dobu žádné multilaterální schůzky na vysoké úrovni neuskutečnily. Výjimku představovala setkání náměstků ministrů zahraničních věcí. Ta se od poloviny 70. let naopak konala ještě častěji a prohluboval se jejich význam.⁸⁰⁵ V roce 1975 bylo odsouhlaseno vytvoření aliančního Výboru ministrů zahraničních věcí. Orgán však stále zůstával na papíře. Do značné míry tomu tak bylo kvůli rumunskému postoji. RSR se totiž v polovině 70. let v rámci své politiky balancování nacházelo v odstředivé fázi vůči východnímu bloku.⁸⁰⁶ Moskva se nové grémium pokusila svolat v prosinci 1975. V proměněné mezinárodní situaci hodlala tímto způsobem unifikovat pozice svých satelitů. Po aliančních konzultacích spojených se Závěrečným aktem volala i část členů Varšavské smlouvy.⁸⁰⁷ Rumunsko však vystoupilo proti tomu, aby se jednání uskutečnilo pod alianční záštitou. SSSR ustoupil, jelikož považoval konzultace za nutné. Souhlasil, že závěrečné komuniké se nebude setkání jménem paktu zaštiťovat. Kreml se přitom obával, aby se z tohoto nestal nebezpečný precedent.⁸⁰⁸ S aliancí tedy zřejmě nadále počítal jako s důležitým zahraničněpolitickým

⁸⁰⁵ Mimo přípravu jednání Politického poradního výboru či Výboru ministrů zahraničních věcí se každoročně konalo ještě jedno setkání náměstků, které s agendou těchto grémií většinou nesouviselo. Schůzek se také oproti minulosti neúčastnil pouze první náměstek ministra zahraničních věcí, ale spíše ten, do jehož pracovní působnosti projednávané otázky spadaly. BĚKĚS, C., *Records of the Meetings...*

⁸⁰⁶ Rumunsko samo sebe začalo označovat za "socialistickou rozvojovou zemi". V únoru 1976 pak vstoupilo do skupiny rozvojových států G77. Sovětský svaz touto dobou rumunskou zahraniční politiku hodnotil jako méně prospěšnou pro zájmy východní bloku než politiku Kuby či Vietnamu. RSR se také intenzivně snažila o začlenění do hnutí nezúčastněných zemí, což však její členství ve Varšavské smlouvě znemožňovalo. Bukurešť se jej proto snažila zlehčovat. NATO i Varšavskou smlouvu v jednáních se představiteli nezúčastněných zemí stavěla na stejnou úroveň hrozby pro světový mír a požadovala jejich okamžité rozpuštění. Jednalo se o dočasný instrumentální posun rumunské politiky motivovaný perspektivou výhodné ekonomické spolupráce s rozvojovými státy. Rumunské snahy získat statut pozorovatele na nadcházející konferenci hnutí nezúčastněných v Kolumbu však blokovaly Kuba a Vietnam, zřejmě na přímou instrukci Moskvy. Jugoslávie proti tomu poukazovala na skutečnost, že Bukurešť přes své členství ve Varšavské smlouvě provádí zahraniční politiku odpovídající spíše nezúčastněným zemím. Bělehrad však neopomněl obratem ujistit státy východního bloku, že v podpoře Rumunska nehodlá překročit hranici, která by se dala interpretovat jako nabádání k vystoupení z Varšavské smlouvy. Bukurešť nakonec po dlouhém vyjednávání získala statut "stálého hosta", který ji zajišťoval participaci v hnutí nezúčastněných a zároveň výrazně nekomplikoval členství ve Varšavské smlouvě. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 72, *Zahraničně-politický vývoj RSR*, 1. 7. 1975; tamtéž, e.č. 73, č.j. 014.834/76, *Zpráva o sovětsko-rumunských vztazích*, 5. 6. 1976; tamtéž, č.j. 016.572/76, *Přístup RSR k nezúčastněným zemím*, 4. 10. 1976.

⁸⁰⁷ Bulharské ministerstvo zahraničních věcí například v druhé polovině roku 1975 konzultovalo důsledky helsinského aktu s členskými státy Varšavské smlouvy mimo Rumunsko. Následně doporučilo svolat alespoň alianční poradní schůzku ministrů zahraničních věcí. Počátkem následujícího roku rovněž ČSSR navrhovala koordinovat postup ohledně třetího koše KBSE v rámci aliance. Tamtéž, i.č. 4, e.č. 16, č.j. 76.504/76, *Záznam o rozhovoru náměstka ministra zahraničních věcí ČSSR Bergera s náměstkou ministrů zahraničních věcí BLR a RSR*, 16. 1. 1976; tamtéž, č.j. 76.285/76-OKS, *Záznam o rozhovoru rady ZÚ BLR D. Josifova s zástupcem vedoucího OKS Žabokrtským*, 13. 1. 1976.

⁸⁰⁸ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/600, Sovětská informace pro polské vedení o svolání porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, nedatováno, zřejmě 1975.

nástrojem. V tomto duchu také Brežněv v únoru 1976 na XXV. sjezdu KSSS vyzval k další integraci socialistických zemí, která měla proběhnout v rámci Varšavské smlouvy a RVHP.⁸⁰⁹

První velká alianční schůzka po helsinské konferenci se uskutečnila až na sklonku roku 1976. Tou dobou začal SSSR pociťovat první negativní dopady Závěrečného aktu. Hodlal jim čelit mimo jiné právě svoláním Politického poradního výboru. Zasedání mělo navenek plně odrážet triumf détente. Jeho agenda přitom opět vznikala na ÚV KSSS a sovětském ministerstvu zahraničních věcí.⁸¹⁰ Scénář pouze nedlouho před samotným jednáním mírně kolektivně korigovali náměstci ministrů zahraničí. Význam jejich setkání tkvěl především v tom, že se zde podařilo sladit pozice s rumunskou stranou. Ta pak na vrcholném a medializovaném summitu nevystupovala konfrontačně. Žádné klíčové podněty ze strany sovětských satelitů do agendy Politického poradního výboru zařazovány nebyly. Některé sovětskému svazu nejloajálnější členské státy naopak poklonkovaly Kremlu. ČSSR například do připravované deklarace podlézavě navrhovala vložit samostatnou část adorující přínos Brežněva a vedení KSSS k mírové politice. Hodnotu návrhu dokumentuje reakce sovětského diplomata Nikolaje Rodionova, který toto odmítl jako kontraproduktivní a přehnané.⁸¹¹

Leonid Brežněv před schůzkou Politického poradního výboru v Bukurešti prohlašoval, že zasedání bude "milníkem" pro další postup států Varšavské smlouvy v détente i posílení socialismu ve světě. Nešlo pouze o poplatné fráze. Generální tajemník ÚV KSSS si od závěrečné deklarace zřejmě skutečně hodně sliboval. V těchto intencích se dokonce do rumunské metropole vydal s předstihem. Hodlal si osobně zajistit souhlas Nicolae Ceaușesca s chystaným prohlášením.⁸¹² Záměr se sovětskému vůdci podařilo naplnit. RSR na zasedání skutečně vystupovala v souladu se sovětskými cíly.⁸¹³

⁸⁰⁹ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 23.

⁸¹⁰ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 37, č.j. 018009, *Oficiální přátelská návštěva A. Gromyky v BLR*, 29. 11. 1976.

⁸¹¹ Reports (3) by Hungarian Deputy Foreign Minister István Roska on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 23. 11. 1976, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17372/ipublicationdocument_singledocument/e70f7928-5e79-4505-97fd-666fceb8a0/en/761123_Reports_E.pdf [2015-03-01].

⁸¹² AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/595, *Sprawozdanie z wizyty delegacji partyjno-państwowej PRL w ZSRR*, 17. 11. 1976.

⁸¹³ Po dlouhé době nedošlo ani k jindy obligátním dohadům o textu závěrečných dokumentů. Ač Rumunsko jistě pozměňovací návrhy opět předložilo, tentokrát je šestka hodnotila jako konstruktivní, nikoliv jako obstrukce. Určité odchylky přetrvávaly pouze v podobě rumunské neochoty tvrdě odsoudit dění v SRN. Sám Ceaușescu však ve svém projevu dokonce ocenil úlohu SSSR a vyjádřil přesvědčení o možnosti dalšího posílení sovětsko-rumunské spolupráce. Členskými státům Varšavské smlouvy rovněž neuniklo, že se v rumunském prohlášení poprvé objevila teze o jednotě socialistických zemí. Rumunský přístup, včetně vytvořených podmínek pro jednání celého grémia, jménem ostatních delegací také veřejně kvitoval Erich

Politický poradní výbor se v rumunském hlavním městě sešel ve dnech 25.-26. listopadu 1976.⁸¹⁴ Od jeho poslední schůzky uplynulo propastných dva a půl roku. Perspektiva pokračování détente a nové mírové iniciativy tvořily hlavní bod jednání. Klíčový byl opět úvodní projev generálního tajemníka ÚV KSSS. Ostatní vůdci se stejně jako v roce 1974 v zásadě omezili na bezvýhradný souhlas s jeho tezemi či tradičně vyjadřovali podporu dalšímu posilování paktu.⁸¹⁵ Brežněv si aktuální mezinárodní vývoj pochvaloval. Připomněl, že Západ se ocitá na mezinárodní scéně v nelehké pozici, především ve vztahu k rozvojovému světu. To plně korespondovalo se sovětskou taktikou v dané fázi studené války. Brežněv se v souvislosti s vzrůstajícím sovětským angažmá v Africe vymezil proti "uzavírání se v úzkém kruhu Varšavské smlouvy". Východní blok měl rozvíjet vztahy se všemi socialistickými státy.⁸¹⁶ Tuto strategii koneckonců potvrzovala i předchozí účast delegátů z Mongolska, Laosu a Vietnamu na schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí, která měla v červenci téhož roku sladit postup států Varšavské smlouvy v OSN. Přímá aktivita paktu v Asii a Třetím světě zatím nebyla možná. SSSR se nicméně snažil zahraniční politiku koordinovat i se svými tamními spojenci.⁸¹⁷ Závěrečné usnesení Politického poradního výboru deklarovalo ochotu Varšavské smlouvy podporovat národně osvobozená hnutí a spolupracovat s nimi. Po vyřešení německé otázky a úspěchu KBSE se tedy sovětské vedení zaobíralo myšlenkou stávající geopolitický záběr aliance rozšířit. Evidentně s ní nadále počítalo jako s významným nástrojem ovlivňování mezinárodního dění. Za tímto účelem také padlo rozhodnutí pokračovat v setkávání zástupců parlamentů pod záštitou paktu. Spolupráce v jeho rámci tak měla dostat více civilní a pravidelnější rozměr. Těsnější postup v ideologické oblasti pak měl Západu demonstrovat odhodlání Varšavské smlouvy zamezit zasahování do vnitřních záležitostí svých členů. Brežněvův projev v těchto intencích vyzýval ke společnému boji proti tlaku západní propagandy na dodržování lidských práv, k němuž se země východního bloku v helsinském aktu účelově zavázaly. Závěrečná deklarace Politického poradního výboru se

Honecker. NA, f. 1261/0/7, sv. 23, a.j. 26/1, *Zpráva o zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy konaném v Bukurešti 25. – 26. 11. 1976*, 1. 12. 1976.

⁸¹⁴ Zasedání Politického poradního výboru se v rumunské metropoli uskutečnilo příznačně deset let poté, co byla vydána bukurešťská deklarace volající po svolání celoevropské bezpečnostní konference. Tento fakt pochopitelně propaganda států východního bloku masivně akcentovala. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 43, č.j. 82.386, *Informace o ohlasech v BLR na zasedání PPV VS v Bukurešti*, 23. 2. 1977.

⁸¹⁵ NA, f. 1261/0/7, sv. 23, a.j. 26/1, *Zpráva o zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy konaném v Bukurešti 25. – 26. 11. 1976*, 1. 12. 1976. Toto schéma vykristalovalo již dříve. V druhé polovině 70. let však proslovy vůdců sovětských satelitů získávaly stále více pouze pochlebný charakter. NOWAK, J., c. d., s. 51.

⁸¹⁶ NA, f. 1261/0/7, sv. 23, a.j. 26/1, *Projev vedoucího sovětské delegace na zasedání PPV Varšavské smlouvy*, 25. 11. 1976.

⁸¹⁷ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 55, 57.

přítom formálně k dodržování lidských práv sama okrajově přihlásila. Dokument však především vychvaloval přínos dosavadních výzev hlavního orgánu Varšavské smlouvy k procesu zmírňování mezinárodního napětí.⁸¹⁸

V souladu s chystanými mírovými iniciativami Brežněv podpořil hlásání současného rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy.⁸¹⁹ Nemělo však přesahovat rovinu politického hesla a jakkoliv limitovat další posilování aliance. Není divu, že přechod k tezí o likvidaci bloků ve svém projevu velmi pozitivně hodnotil především Ceaușescu.⁸²⁰ Rumunsko šlo jako obvykle v rámci Varšavské smlouvy nejdále; zopakovalo i požadavek odsunu cizích vojsk a základen a vyzvalo k prohloubení ekonomické spolupráce se Západem.⁸²¹ Není vyloučeno, že tehdejší příklon RSR k Varšavské smlouvě byl ovlivněn právě sovětským důrazem na vojenské uvolnění. Bukurešť v něm totiž viděla vítanou příležitost, jak omezit výdaje na zbrojení. Ceaușescu navíc touto dobou pozitivně hodnotil i poslední bilaterální setkání s Brežněvem na Krymu.⁸²² Sovětský vůdce zde Rumunsku posvětil aktivnější vystupování v otázce odzbrojení a souběžného rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy.⁸²³

Relativně vstřícný postoj USA k eventuálnímu vytvoření Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě zřejmě Brežněva skutečně vedl k předběžným úvahám, že by mohla vzniknout jistá forma systému kolektivní bezpečnosti, který by NATO a Varšavskou smlouvu nahradil.⁸²⁴ Rozpuštění bloků však ve skutečnosti v sovětské strategii touto dobou nepřesahovalo rámec užitečné a détente poplatné fráze. Svědčí o tom i na schůzce Politického poradního výboru schválená opatření ve vojenské oblasti. Zprávu o dosavadním zdokonalování vojenského rámce Varšavské smlouvy a nástin dalšího rozvoje Spojených ozbrojených sil přednesl namísto vážně nemocného hlavního velitele nový náčelník

⁸¹⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. 23, a.j. 26/1, *Za nové cíle v uvolnění mezinárodního napětí, za upevnění bezpečnosti a rozvoj spolupráce v Evropě. Deklarace členských států Varšavské smlouvy*, 26. 11. 1976.

⁸¹⁹ Politický poradní výbor tímto potvrdil předchozí závěr berlínské konference evropských komunistických a dělnických stran. Ta o tři měsíce dříve podpořila sovětský proklamativní návrh k souběžnému rozpuštění vojenskopolitických aliancí a stažení cizích jaderných zbraní z území všech států světa. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 55.

⁸²⁰ NA, f. 1261/0/7, sv. 23, a.j. 26/1, *Stručná charakteristika vystoupení jednotlivých delegací na zasedání PPV Varšavské smlouvy*, 25. 11. 1976.

⁸²¹ Rumunské vystupování šestka hodnotila jako gesto dobré vůle a manifestaci ochoty rozvíjet další vzájemnou spolupráci v mezinárodních otázkách. AAN, f. PZPR KCW, XIA/589, *SPRAWOZDANIE z narady Doraczego Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego w Bukareszcie*, 27. 11. 1976.

⁸²² Ceaușescu na rozdíl od ostatních stranických vůdců Varšavské smlouvy na Krymu netrůvil svou dovolenou. Na jednání s Brežněvem se sice dostavoval, poté však urychleně odlétal zpět do Rumunska. ИНФОРМАЦИЯ о крымской встрече и беседе Л.И. Брежнева с Н. Чаушеску 1 августа 1979 года, 20. 8. 1979, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114160>.

⁸²³ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/702, *Informacja o wizycie I Sekretarza KC PZRP tow. Edwarda Gierka w Socjalistycznej Republice Rumunii*, 12. 10. 1976.

⁸²⁴ ZUBOK, V., c. d., s. 229.

aliančního štábu generál Anatolij Ivanovič Gribkov. I tento materiál přitom vznikl v úzkém vedení KSSS. Tato praxe přetrvávala i v budoucnu.⁸²⁵ Presentované závěry byly bez jakékoliv diskuse přijaty.⁸²⁶ Politický poradní výbor pouze vydal neveřejné usnesení, které za klíčový úkol v nadcházejícím období označilo rozsáhlé přezbrojení aliančních vojsk. V jednotlivých armádách měly nejprve vzniknout elitní, nejnovějšími zbraněmi vybavené útvary, tzv. jačejky. Ty měly následně zbytek alianční sestavy zaučit, jak se sofistikovanou výzbrojí a technikou zacházet. Klíčové investice směřovaly do moderních tanků, protivzdušného obraného systému a letounů, tedy technicky vyspělých a zároveň velmi nákladných zbraní. Došlo i k vágnímu naznačení budoucího zdokonalení aliančních velících struktur.⁸²⁷

První schůze hlavního orgánu Varšavské smlouvy po helsinské konferenci tedy ukázala, že pakt na svou vojenskou roli rozhodně rezignovat nehodlá. Rozhodnutí bylo jako obvykle ospravedlněno odkazem na předpokládané posilování NATO. Vytýčený cíl Varšavské smlouvy, zastavení zbrojení a následné odzbrojení, bylo sovětským vedením chápáno jako dlouhodobý proces, který neměl mít bezprostřední dopad. Státy východního bloku se měly naopak angažovat především v prosazování sovětského návrhu smlouvy zavazující signatáře Závěrečného aktu nepoužít jaderné zbraně jako první. Moskva ji jako obvykle zaštitila jménem celého paktu. Formálně tím mělo odstartovat úsilí, na jehož konci by došlo k likvidaci jaderných arzenálů. Smířlivý tón výzvy XV. zasedání Politického poradního výboru pak jasně odrážel atmosféru vrcholícího dítente i Brežněvových zahraničněpolitických úspěchů. Namísto dříve obligátních rétorických výpadů vůči Západu nyní dokument obsahoval například neutrální prohlášení o chytaných letech kosmonautů ze socialistických zemí na sovětských vesmírných lodích v rámci programu "Interkosmos".⁸²⁸

⁸²⁵ Gribkov ve svých pamětech uvádí, že od nejméně od druhé poloviny 70. let, kdy nastoupil do pozice náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil, vznikaly veškeré koncepty dokumentů pro zasedání Politického poradního výboru v politbyru ÚV KSSS. To platilo i o zprávách hlavního velitele. Vojenské orgány pouze zasílaly teze, které sloužily jako podklady pro zhotovení těchto dokumentů. Čelní představitelé Spojeného velení pak byli při jejich projednávání v Kremlu přítomni. Gribkov sám však zůstával v předsálí a jeho myšlenky politbyru prezentoval ministr obrany Ustinov. ГРИБКОВ, А. И., *Судьба Варшавского Договора. Воспоминания, документы, факты*, Москва 1998, s. 24-25.

⁸²⁶ NA, f. 1261/0/7, sv. 23, a.j. 26/1, *Zpráva o zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy konaném v Bukurešti 25. – 26. 11. 1976*, 1. 12. 1976.

⁸²⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, *Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka*, 18. 1. 1977.

⁸²⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. 23, a.j. 26/1, *Za nové cíle v uvolnění mezinárodního napětí, za upevnění bezpečnosti a rozvoj spolupráce v Evropě. Deklarace členských států Varšavské smlouvy*, 26. 11. 1976.

Praktická podoba reformy politických struktur paktu

O vzniku Spojeného sekretariátu a Výboru ministrů zahraničí bylo rozhodnuto již v lednu 1975. V kontextu historie Varšavské smlouvy není překvapivé, že se čekalo dalších dvaadvacet měsíců, než se sešel Politický poradní výbor a záměr potvrdil. Během bukurešťského jednání se o otázce navíc znovu sáhodlouze jednalo.⁸²⁹ Oba orgány však nakonec byly přece jen zdárně vytvořeny.⁸³⁰ Vymezit jejich působnost a fungování se však nadále nedařilo. SSSR v tomto ohledu využil váhavého postoje Rumunska. Diskusi na dané téma uzavřel s odkazem na možné opětovné zablokování otázky.⁸³¹ Nepovolil tak předložení polských návrhů zevrubně definujících činnost obou institucí. Rumunská neochota posilovat kompetence multilaterálních orgánů opět nahrávala Moskvě, která sama o další změny ve fungování paktu nestála.⁸³²

Jak jsme již dříve uvedli, právě PLR měla na reformě politických struktur Varšavské smlouvy eminentní zájem. Edward Gierek osobně vkládal do činnosti nových kolektivních politických orgánů velkou naději. Doufal, že se stanou novým, doopravdy efektivním nástrojem zahraničněpolitické spolupráce.⁸³³ Výsledná podoba "zreformovaného" společného sekretariátu však Polsko neuspokojila. Orgán začal po dílčích epizodách⁸³⁴ a určitých sporech o místo činnosti⁸³⁵ oficiálně pracovat v roce 1977. Varšava si naivně slibovala, že by v

⁸²⁹ Tamtéž, *Stručná charakteristika vystoupení jednotlivých delegací na zasedání PPV Varšavské smlouvy*, 25. 11. 1976.

⁸³⁰ Výbor ministrů zahraničních věcí se měl scházet dle potřeby, avšak minimálně jednou ročně. Neprošel Gierekův návrh, aby se tak dělo v jasně vymezených termínech. Zasedání měly střídavě hostit všechny členské státy paktu v abecedním pořadí. Hostitelský stát rovněž plně hradil veškeré náklady. Orgán nedisponoval rozhodovací pravomocí. Jeho posláním bylo konzultovat zahraničněpolitické otázky, připravovat příslušné podklady pro zasedání Politického poradního výboru a následně pomáhat při realizaci jeho rozhodnutí. Výbor mohl v případě potřeby svolávat schůzky náměstků ministrů zahraničních věcí. Spojený sekretariát měl zaopatřovat technickou přípravu schůzek Politického poradního výboru a Výboru ministrů zahraničních věcí. V jeho čele stál i nadále volený představitel, každý členský stát byl potom zastoupen jedním funkcionářem. Tamtéž, *Rozhodnutí o vytvoření výboru ministrů zahraničních věcí a spojeného sekretariátu /Přijaté na poradě politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Bukurešti, dne 26. listopadu 1976/*.

⁸³¹ Tamtéž, *Zpráva o zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy konaném v Bukurešti* 25. – 26. 11. 1976, 1. 12. 1976.

⁸³² JARZĄBEK, W., *Poland in the Warsaw Pact...*

⁸³³ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/719, *Tezy na rozmowy plenarne w Moskwie*, nedatováno 1976.

⁸³⁴ Společný sekretariát byl v praxi vytvořen na základě rozhodnutí zasedání Politického poradního výboru z dubna 1974. Jeho prvními akcemi byly přípravy oslav dvacátého výročí podpisu Varšavské smlouvy a reformy jejího politického rámce. NA, f. 1261/0/6, sv. 143, a.j. 146/10, *Zpráva o vyslání čs. delegace na schůzku náměstků ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy v Moskvě 29.1.-30.1. 1975*, 15. 1. 1975.

⁸³⁵ Polsko se snažilo navrhnout, aby sekretariát sídlil, nebo alespoň poprvé zasedl ve Varšavě. Sovětští zástupci to odmítli. Polským diplomatům sdělili, že považují za velmi důležité, aby pracoval v Moskvě. Polská strana byla alespoň ujištěna, že její iniciativy v tomto orgánu budou výrazně brány v potaz. Pilna notatka z rozmowy z wiceministrem Spraw Zagranicznych ZSRR, tow. N. N. Rodionowem w sprawie przygotowań do jubileuszowej sesji DKP UW (Moskwa, dnia 28.XI.1974), 30. 11. 1974, in: *PRL w politycznych strukturach...*, dok. 36, s. 325.

souladu s jejími předchozími návrhy z 60. a počátku 70. let mohl ve fungování paktu hrát podstatnou úlohu. Namísto toho se sekretariát omezil na řešení čistě technických a organizačních otázek.⁸³⁶ Postrádal jakýkoliv politický vliv. Jeho jádro tvořila skupina sovětských úředníků, ochranky a tlumočnicků, která vyjížděla na zasedání Politického poradního výboru, Výboru ministrů obrany a Výboru ministrů zahraničních věcí. Podle svědectví polského diplomata Jerzyho Nowaka navíc PLR neměla v sekretariátu vlastní zastoupení; dokonce i tlumočníci satelitů cestovali na jednání nadále spolu s jednotlivými delegacemi. Generální sekretář Varšavské smlouvy Nikolaj Firjubin pak v podstatě zůstával úředníkem bez reálných politických pravomocí a nemohl jménem paktu jakkoliv vystupovat.⁸³⁷

Studenou sprchu pro nejen polská očekávání představoval především praktický průběh prvního zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí, které se uskutečnilo ve dnech 25.-26. května 1977 v sovětské metropoli. Delegace PLR, obdobně jako její východoněmecké a československé protějšky, hodlala prezentovat své specifické požadavky, konkrétně zahájení seriózní debaty o možnosti odzbrojení v podmínkách détente či o politice Varšavské smlouvy vůči rozvojovým zemím. Moskva však projevila naprostý nezájem. Zůstalo pouze u zcela obecné diskuze. Jednotlivé členské státy se v zásadě pouze vzájemně informovaly, jak postupují ve své snaze o realizaci helsinského aktu. Žádná klíčová rozhodnutí přijata nebyla. Závěrečné jednomyslně schválené prohlášení pak odráželo prakticky výhradně aktuální zahraniční kurz Moskvy.⁸³⁸ Sovětští diplomaté se v kuloárech jako obvykle vymlouvali na potenciální rumunské obstrukce, což například polská delegace již nepovažovala za příliš přesvědčivé. Nový polský ministr zahraničních věcí Emil Wojtaszek tak po návratu z jednání prezentoval obavy, že se SSSR navzdory zřízení orgánu hodlá vrátit k dosavadní praxi pochybného bilaterálního předjednávání problémů namísto jejich skutečného řešení na multilaterálním fóru.⁸³⁹ Ustanovení Výboru ministrů zahraničních věcí tedy žádnou radikální změnu do fungování Varšavské smlouvy nevneslo. Existence orgánu naopak mohla Moskvě posloužit jako vhodný prostředek proti případným stížnostem satelitů, že mají na dění v

⁸³⁶ JARZĄBEK, W., *Poland in the Warsaw Pact...*

⁸³⁷ NOWAK, J. M., c. d., s. 48.

⁸³⁸ Notatka informacyjna z pierwszego posiedzenia Komitetu Ministrów Spraw Zagranicznych państw - stron UW w Moskwie w dniach 25-26 maja br., 27. 5. 1977, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111538/ipublicationdocument_singledocument/eebc1717-1814-4f01-bcad-b8f17dbbaaf0/pl/1977_Meeting_CMFA.pdf [2015-03-01].

⁸³⁹ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 41.

organizaci omezený vliv.⁸⁴⁰ Fungování a skutečná role grémia navíc zůstávala nejasná. SSSR se s problémem vypořádal vágním tvrzením, že vše vyřeší až samovolně utvářená praxe během budoucích schůzek.⁸⁴¹

Výbor ministrů zahraničí ve skutečnosti nikterak nepřesahoval význam předchozích neukotvených multilaterálních setkání šéfů diplomatických rezortů.⁸⁴² Jeho první zasedání se uskutečnilo fakticky pouze za účelem unifikace pozic členských států Varšavské smlouvy před summitem KBSE v Bělehradě. Společnou linii v podstatě vymezil úvodní projev Andreje Gromyky. Cílem bylo prosazovat závěry předchozí deklarace Politického poradního výboru, především smlouvu o zřeknutí se prvního jaderného úderu či zastavení rozšiřování stávajících vojenských bloků jakožto prvního kroku k jejich budoucímu rozpuštění.⁸⁴³ V centru pozornosti Varšavské smlouvy se stále nacházelo vojenské uvolnění. Parametry tohoto procesu však hodlala Moskva definovat sama. Svým satelitům prostor pro jakoukoliv aktivitu, která šla nad rámec propagace aliančních návrhů, velmi omezovala. Zájem angažovat se v odzbrojovacích rozhovorech přitom touto dobou projevovali prakticky všichni členové paktu.⁸⁴⁴ Ve svých návrzích šlo tradičně nejdál Rumunsko. Ceaușescův režim byl dosavadním průběhem realizace opatření Závěrečného aktu zklamán.⁸⁴⁵ Návrhy RSR se tak stále více rozcházely s jednotným kurzem Varšavské smlouvy. Naopak se začaly přibližovat neangažovaným zemím. Výjimku tvořil postup otázky dodržování lidských práv. Zde

⁸⁴⁰ TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 88.

⁸⁴¹ Československo se neúspěšně snažilo navrhnout, aby se Výbor scházel pravidelně, například každý rok na jaře. Notatka informacyjna z pierwszego posiedzenia Komitetu Ministrów Spraw Zagranicznych państw - stron UW w Moskwie w dniach 25-26 maja br., 27. 5. 1977, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111538/ipublicationdocument_singledocument/eebc1717-1814-4f01-bcad-b8f17dbbaaf0/pl/1977_Meeting_CMFA.pdf [2015-03-01].

⁸⁴² Anna Locher mylně uvádí, že ukotvení schůzek ministrů zahraničí bylo sovětskou reakcí na jejich úspěch v helsinském procesu. Ve skutečnosti šlo o naplnění snah sahajících do poloviny 60. let. Připomeňme, že do roku 1974 veškeré pokusy o realizaci tohoto záměru blokovalo Rumunsko. Locher dále spekuluje, že vytvoření Výboru ministrů zahraničních věcí souviselo se sovětskou obavou z přílišné nezávislosti členů Varšavské smlouvy na mezinárodní scéně. Ve skutečnosti byly v polovině 70. let sovětské satelity již dostatečně svázány stávajícími aliančními mechanismy. Vznik orgánu ze sovětského pohledu spíše posiloval vnější dojem, že Varšavská smlouva je skutečnou aliancí a jako taková musí být v dalším procesu détente chápána. Moskva totiž nadále preferovala jednání na úrovni bloků, jelikož pro ni bylo mnohem lépe ovlivnitelné. Srov. LOCHER. A., c. d.

⁸⁴³ NA, f. 1261/0/7, sv. 41, a.j. 46/info7, *Informace o zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy*, 7. 6. 1977.

⁸⁴⁴ I po celou první polovinu 70. let na mezinárodní úrovni prakticky pasivní normalizační československý režim například na jednání Výboru ministrů obrany kladně ocenil některé západní návrhy k posílení vzájemné důvěry ve vojenské oblasti. Notatka informacyjna z pierwszego posiedzenia Komitetu Ministrów Spraw Zagranicznych państw - stron UW w Moskwie w dniach 25-26 maja br., 27. 5. 1977, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111538/ipublicationdocument_singledocument/eebc1717-1814-4f01-bcad-b8f17dbbaaf0/pl/1977_Meeting_CMFA.pdf [2015-03-01].

⁸⁴⁵ Rumunský ministr zahraničí George Macovescu na schůzce vystupoval proti údajnému přeceňování realizace Závěrečného aktu. Rumunsko se tak chtělo zasadit o to, aby nadcházející bělehradský summit KBSE v této záležitosti výrazně pokročil.

rumunský režim s ohledem na svou podstatu pochopitelně vystupoval stejně jako další sovětské satelity.⁸⁴⁶ V souvislosti s vzestupem domácích opozičních hnutí se přitom fenomén lidských práv touto dobou stával pro státy východního bloku čím dál aktuálnější. Šéf československého diplomatického resortu Bohuslav Chňoupek tak například na schůzce Výboru ministrů zahraničních věcí informoval alianční spojence o činnosti Charty 77. Z jejího zosnování obvinil státy NATO. Varšavskou smlouvu pak vyzval k boji proti západním "pseudoargumentům o porušování lidských práv".⁸⁴⁷ Důraz kladený novým americkým prezidentem Jamesem Carterem na lidská práva totiž i Moskva pojímala jako přímý útok na legitimitu své zájmové sféry.⁸⁴⁸

Snahu o posun v uvolnění požadovaným směrem, především v otázkách zřeknutí se prvního jaderného útoku a symetrického odzbrojení, měla podpořit ještě v pořadí druhá schůzka zástupců parlamentů členských států Varšavské smlouvy.⁸⁴⁹ Uskutečnila se ve dnech 5.-6. července 1977 v Leningradě, zcela účelově těsně před začátkem bělehradského summitu KBSE. V souladu se sovětskou strategií rozšiřovat působnost Varšavské smlouvy byli na setkání přizváni i pozorovatelé Mongolska, Severní Koreje, Vietnamu a Kuby. Dorazila však pouze delegace "ostrova svobody". Většina projevů v zásadě opakovala to, co již zaznělo na předchozích vrcholných schůzkách Varšavské smlouvy.⁸⁵⁰ Objevila se nicméně myšlenka, že by se setkávání parlamentů mohlo stát jakýmsi neoficiálním pomocným orgánem Politického poradního výboru. Posílit danou formu spolupráce se hlasitě snažilo především Bulharsko. Navrhlo rozšířit rámec konzultací zastřešených Varšavskou smlouvou i na úroveň jednotlivých parlamentních výborů v závislosti na projednávané problematice. Tato iniciativa však zůstala bez jakékoliv odezvy. S pravidelnými, byť blíže nespecifikovanými schůzkami se přesto počítalo. To jen ukazuje, že SSSR měl zájem Varšavskou smlouvou nadále zaštiťovat prakticky veškerou diplomatickou aktivitu svých satelitů vůči Západu. Kontakty mezi vedeními zákonodárných sborů jednotlivých států východního bloku s jejich západními

⁸⁴⁶ NA, f. 1261/0/7, sv. 41, a.j. 46/info7, *Informace o zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy*, 7. 6. 1977.

⁸⁴⁷ Tamtéž, *Vystúpenie B. Chňoupka na zasedání ministrov zahraničných vecí Varšavskej zmluvy dňa 25. mája 1977*.

⁸⁴⁸ MUNTEANU, M., *The Beginning of the End for Détente: The Warsaw Pact Political Consultative Committee*, in: CWIHP e-Dossier No. 24, 2011.

⁸⁴⁹ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA 560, *Material informacyjny z polecenia tow. E. Babiucha*, 3. 6. 1977.

⁸⁵⁰ Zazníval především akcent nutnosti pokračovat v procesu uvolňování mezinárodního napětí, přijetí konkrétních kroků na probíhajících odzbrojovacích jednáních a kritika kampaně poukazující na porušování lidských práv ve státech východního bloku. Rumunské vystupování se lišilo pouze v drobnostech. Bukurešť dokonce na rozdíl od první schůzky před dvěma lety vyslala předsedu svého Národního shromáždění Nicolae Giosana. RSR se sice zpočátku rázně bránila přiznat, že setkání má jakýkoliv vztah k organizaci Varšavské smlouvy, po sovětské diplomatické intervenci však ustoupila.

protějšky byly totiž touto dobou jasně na vzestupu.⁸⁵¹ Moskva zřejmě hodlala postupovat dle zažitého scénáře: Aliančním rámcem zastřešené schůzky představitelů parlamentů měly vytýčit společnou, v praxi Kremlem formulovanou linii, v jakých intencích mají východoevropské zákonodárné sbory v rozhovorech se Západem vystupovat.⁸⁵² Toto fórum tedy v praxi opět omezovalo možnost členských států Varšavské smlouvy zaujmout v procesu détente samostatnější kurz. Není proto s podivem, že závěrečná výzva z leningradského setkání adresovaná parlamentům států, které podepsaly Helsinský akt, pouze zopakovala aktuální teze a iniciativy sovětské zahraniční politiky.⁸⁵³

Pozvolný krach détente

Státy Varšavské smlouvy očekávaly, že již několikrát zmiňovaný summit KBSE v Bělehradě využijí k oficiálnímu předložení návrhů smlouvy o zřeknutí se použití jaderných zbraní jako první a pozastavení platnosti článků Varšavské smlouvy a NATO hovořících o možnosti rozšiřovat aliance o další členy. V praxi šlo o poslední iniciativy Politického poradního výboru. Východní a západní koncepty détente se však v druhé polovině roku 1977 již začínaly významně rozcházet. Snaha prosadit závazek nenasadit atomové zbraně jako první sklidila úspěch především v neutrálních státech a mírovém hnutí na Západě. NATO, spoléhající stále na svou částečnou jadernou převahu, ji z pochopitelných důvodů odmítlo.⁸⁵⁴ Severoatlantická aliance se na rozdíl od okázalých, ale diskutabilně přínosných mírových iniciativ hodlala zaměřit na konkrétní opatření k posílení vzájemné důvěry ve vojenské oblasti. Měly být zpřísněny parametry pro oznamování manévřů a rozpracovány podmínky účasti pozorovatelů druhé strany na nich. Státy Severoatlantické aliance zároveň navrhovaly i ohlašování přesunů velkých vojenských kontingentů či zveřejňování vojenských rozpočtů. To nicméně nekorespondovalo s tím, o co v dané fázi SSSR usiloval. Návrhy NATO tak měly státy Varšavské smlouvy odmítnout s odkazem, že výrazně převyšují míru dosažené důvěry

⁸⁵¹ NA, f. 1261/0/7, sv. 46, a.j. 51/7, *Zpráva o průběhu a výsledcích konzultativního setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Leningradě ve dnech 5. a 6. července 1977.*

⁸⁵² V té souvislosti připomeňme, že parlamenty v leninsko-stalinských systémech zemí sovětské zájmové sféry hrály pouze loutkovou úlohu. Veškerá klíčová rozhodnutí byla přijímána ve stranických aparátech, zákonodárné sbory v praxi o legislativě hlasovaly pouze formálně.

⁸⁵³ NA, f. 1261/0/7, sv. 46, a.j. 51/7, *Provolání k parlamentům a členům parlamentů zemí, které podepsaly Závěrečný akt konference o evropské bezpečnosti a spolupráci, přijatý dne 6. července 1977 v Leningradě na závěr konzultativního setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy.*

⁸⁵⁴ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/788, *Tezy na rozmowy plenarne*, nedatováno 1977.

mezi bloky.⁸⁵⁵ Východ byl v praxi zahrnut do defenzívy. Neuspěl se svou snahou vyjmout z agendy bělehradského summitu některé sporné problémy, zejména otázku lidských práv, a "soustředit na závažnější věci". Sovětský delegát Julij Voroncov dokonce musel několikrát hrozit tím, že zasedání na protest opustí.⁸⁵⁶

Bělehradský summit KBSE uskutečnil v době, kdy se do té doby na první pohled rozvíjející se sovětsko-americké vztahy začaly prudce ochlazovat. Daný proces vyvrcholil po sovětské invazi do Afghánistánu. Vyústil v americké sankce vůči SSSR a vojenská protipatření NATO.⁸⁵⁷ Détente se v USA stávalo vyhledávaným terčem kritiky z obou politických táborů již od roku 1975.⁸⁵⁸ Ke skutečnému ochlazení americko-sovětských vztahů pak docházelo od konce následujícího roku. Je zřejmé, že přes jisté pochybnosti v sovětském vedení začaly dosavadní přístupy k procesu uvolnění v druhé polovině 70. let jako první opouštět Spojené státy.⁸⁵⁹

Interpretace motivů tohoto kroku se rozcházejí. První teorie tvrdí, že SSSR svou politiku nepřizpůsobil duchu détente. Odmítal přistoupit na koncepci vzájemně zaručeného zničení a nadále se orientoval na vítězství v jaderné válce.⁸⁶⁰ Svou aktivitou ve Třetím světě se snažil šířit komunismus silou. Oslabení Spojených států na mezinárodní scéně využil k zintenzivnění "třídního boje". Podle tohoto konceptu nemohly USA v détente nadále pokračovat a po invazi do Afghánistánu ho správně opustily. Druhý, o poznání střízlivější pohled přičítá krach détente zcela odlišným cílům, jenž si obě supervelmoci od daného procesu slibovaly. Moskva usilovala o uznání své pozice jako globální mocnosti rovné Spojeným státům. Washington se naproti tomu snažil sovětským ambicím čelit. Neslučitelnost těchto pozic pak logicky vedla k novému nárůstu napětí. Byly to právě nezpochybnitelné sovětské úspěchy, které na americké politické scéně podnítily rozpoutání debaty o správnosti dosavadní zahraniční politiky. Détente totiž rozhodně nemělo takový efekt, jaký Nixon s Kissingerem na jeho počátku očekávali. Domácí problémy způsobovaly, že USA nebyly v této oblasti v první polovině 70. let schopné s iniciativním SSSR držet krok.

⁸⁵⁵ NA, f. 1261/0/7, sv. 49, a.j. 53/8, *Výsledky přípravných jednání a postup čs. delegace na bělehradské schůzce představitelů účastnických států Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, 2. 9. 1977.

⁸⁵⁶ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 58.

⁸⁵⁷ WESTAD, O. A., *The Fall of Détente and the Turning Tides of History*, in: WESTAD, O. A. (ed.), *The Fall of Détente. Soviet-American Relations during Carter Years*, Oxford 1995, s. 4.

⁸⁵⁸ ZUBOK, V., c. d., s. 228.

⁸⁵⁹ Klíčová debata o přístupu k vztahu obou bloků proběhla v Kremlu již v letech 1966-1971. V této době Brežněv teprve budoval své dominantní postavení v sovětském politbyru. BOWKER, M., c. d., s. 92.

⁸⁶⁰ Připomeňme, že toto mohlo platit pouze o velení sovětské armády. Klíčové osoby ve vedení KSSS v čele s Brežněvem naopak teze o nemožném vítězství v jaderné válce oficiálně propagoval, jak jsme v předchozí kapitole ukázali.

Sovětská strana naopak krach détente poněkud zjednodušeně připisovala především vzestupu tzv. nové pravice a síle amerického vojensko-průmyslového lobby.⁸⁶¹

Ke zhoršování americko-sovětských vztahů od roku 1977 ve skutečnosti přispíval celý komplex faktorů: Nepochybně zahrnoval sovětské akce v Africe, pomalé a nikam nesměřující rozhovory o kontrole zbrojení a narůstající protisovětské nálady v americkém politickém kolbišti.⁸⁶² Významným momentem byl také nástup Jamese Cartera do prezidentského úřadu ve Spojených státech. Jím kladený proklamativní důraz na dodržování lidských práv v kombinaci s měnícím se poměrem vojenských sil mezi NATO a Varšavskou smlouvou zvyšovaly tense mezi Západem a Východem. Nárůst globální nestability posiloval i nadále krajně vypjatý vztah SSSR s Čínou.⁸⁶³

Konkrétní vojenská opatření Varšavské smlouvy, která ke krachu détente zajisté přispěla, budou podrobně analyzována v samostatné kapitole. S ohledem na již dříve zmíněnou snahu rozšiřovat geopolitický záběr paktu na oblasti Třetího světa je nutné alespoň částečně se zastavit u tehdejšího sovětského angažmá v rozvojových zemích. SSSR v průběhu 70. let zcela se nepochybně rozšiřoval svůj vliv i mimo evropský kontinent. Počátky tohoto procesu sahaly do Chruščovovy éry. Teprve desetiletí po pádu Stalina nástupce však Sovětský svaz dokázal ve Třetím světě vystupovat jako skutečně významný hráč.⁸⁶⁴ Od poloviny 70. let angažoval v Angole, Mozambiku, Etiopii, Afghánistánu, Jižním Jemenu, Nikaragui a Granadě. Moskvou sledované cíle jsou předmětem sporů. K jejich definitivnímu objasnění by bylo zapotřebí analyzovat primární sovětské dokumenty. Část analytiků tvrdí, že vedení KSSS se nikdy nevzdalo tezí o třídním boji. Začalo tak jednat iniciativněji, jelikož mu to umožňoval nárůst sovětské vojenské síly. Détente dle tohoto konceptu pouze otevřelo prostor pro sovětskou expanzi. Druhá teorie předpokládá, že sovětské angažmá ve Třetím světě nebylo odrazem expanzionismu. Větší aktivitu SSSR v této oblasti přičítá mezinárodnímu vývoji, který Moskva nemohla přímo ovlivnit. Sovětské vedení se pouze snažilo podpořit a udržet levicové režimy a skupiny, které se k moci dostaly v zásadě samostatně. V tomto ohledu zřejmě sehrála významnou úlohu trpká zkušenost s Pinochetovým převratem v Chile.⁸⁶⁵ Část sovětského politbyra se v souladu se svým

⁸⁶¹ Srov. BOWKER, M., c. d., s. 103-104.

⁸⁶² ZUBOK, V. M., c. d., s. 257.

⁸⁶³ MUNTEANU, M., c. d.

⁸⁶⁴ WEBBER, M., *'Out of Area' Operations: The Third World*, in: Brezhnev Reconsidered, s. 112.

⁸⁶⁵ Americká podpora puči v Chile, kde generál Augusto Pinochet v září 1973 odstranil levicovou vládu Salvadora Allendeho, sovětské vedení pobouřila. Událost umožnila části radikálně smýšlejících sovětských straníků znovu kritizovat teze o mírové cestě k socialismu. Dění v jihoamerické zemi zřejmě část KSSS

světónázorem navíc jednoduše domnívala, že SSSR má historickou povinnost podpořit antikapitalistické režimy, například Kubu či Vietnam. Jedním z hlavních zastánců tohoto směru byl původně Jurij Andropov.⁸⁶⁶ Sovětské akce však nelze považovat za pokus o expanzi mezinárodního komunismu. Moskva se totiž angažovala v oblastech, kde USA prakticky vyklidily své pozice a neprojevovaly o ně větší zájem. Z tohoto úhlu pohledu tedy svou činnost nevnímala jako nebezpečnou a eskalující mezinárodní napětí. Třetí hypotéza uvádí, že SSSR ve skutečnosti v 70. letech ve Třetím světě aktivnější nebyl. Jeho akce se pouze zefektivnily s ohledem na jistou paralýzu politiky Spojených států, která nastala po aféře Watergate a vietnamské válce.⁸⁶⁷

Sovětská politika ve skutečnosti zůstávala do značné míry defenzivní. Období mezi sovětskými invazemi do ČSSR a Afghánistánu představovalo nejmírovější etapu v dějinách sovětského státu. Ačkoliv je tato doba často označována za "desetiletí stagnace", význam určité stability nemůžeme v kontextu sovětské historie podceňovat. Jedním z klíčových faktorů, který tento stav umožňoval, bylo nepochybně dosažení faktické strategické parity se Spojenými státy.⁸⁶⁸ Moskva v daném období ve skutečnosti významné spojení ztrácela. Nejhorčí pilulku musela spolknout v roce 1976. Egypt tehdy vypověděl vzájemnou smlouvu o přátelství a spolupráci. Sovětským vojenským plavidlům navíc zakázal používat své přístavy. Namísto toho uzavřel Anvár Sádát o dva roky později za americké asistence mír s Izraelem. Dohody z Camp Davidu v zásadě jen potvrdily sovětskou marginalizaci v blízkovýchodním regionu.⁸⁶⁹ Jednalo se o definitivní vyklizení pozic Moskvy v této strategické oblasti. Ze sovětského vlivu se do konce 70. let navíc dostalo i Somálsko a Súdán. V souvislosti s akcemi SSSR ve Třetím světě tak jen stěží můžeme hovořit o nějakém promyšleném "exportu revoluce". Uvedené anabáze nelze přeceňovat. Dominantní a nejvíce zasahující silou ve Třetím světě navíc nadále zůstával Západ. Pouhá třetina rozvojových zemí hledala alternativu ke kapitalismu. Pro mnoho režimů navíc přihlášení se k marxismu-leninismu znamenalo pouhý nástroj, jak získat přístup k vítané sovětské vojenské pomoci. To nakonec přiznávala i oficiální americká zpráva zveřejněná na počátku 80. let. Globální pozici SSSR označila ve výsledku za slabší, než jaká byla v Chruščovově éře.⁸⁷⁰

interpretovala tak, že levicové režimy potřebují ke svému přežití sovětské vojenské prostředky a pomoc. BOWKER, M., c. d., s. 101.

⁸⁶⁶ WESTAD, O. A., c. d., s. 19.

⁸⁶⁷ Srov. BOWKER, M., c. d., s. 101-102.

⁸⁶⁸ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 276.

⁸⁶⁹ WEBBER, M., c. d., s. 123.

⁸⁷⁰ BOWKER, M., c. d., s. 102.

Vojenské uvolnění mělo mít ze sovětského úhlu pohledu jasný charakter. Jeho těžiště Moskva spatřovala v jaderném odzbrojení. Vojenské elity totiž politickému vedení sdělovaly, že SSSR navzdory značným pokrokům v rozvoji svých atomových zbraní dosáhne v dané oblasti kýžené definitivní parity až v roce 1979.⁸⁷¹ Do uzavření jasné odzbrojovací dohody Moskva, jak ještě ukážeme, nehodlala konvenční sílu Varšavské smlouvy jakkoliv oslabovat. Americký prezident Carter byl v době svého nástupu do úřadu myšlence dalšího odzbrojení nakloněn. Zároveň však hodlal posunout dosavadní hranice studenovélečné reality. Přislíbil mimo jiné větší otevřenost zahraniční politiky.⁸⁷² Moskvu tento přístup, který se výrazně lišil od praxe známé z Nixonovy, resp. Kissingerovy éry, zaskočil. Sovětský velvyslanec ve Spojených státech Anatolij Dobrynin vzpomínal, že Kreml nedokázal pochopit, proč na něj nový americký prezident opakovaní veřejně útočí, když SSSR byl ve skutečnosti připraven učinit jisté garance v otázkách kontroly zbrojení. Carter však věřil, že současně s dalším omezením jaderných arzenálů či prohloubením diplomatických a obchodních kontaktů s Moskvou je nezbytné působit na změnu vnitřních poměrů v SSSR a potažmo i dalších státech východního bloku. Měly se přiblížit americkým ideálům. Z tohoto důvodu kladl velký důraz na dodržování lidských práv.⁸⁷³

V USA navíc panovaly obavy, zda Kreml nehodlá nového prezidenta "vyzkoušet" podobným způsobem, jak učinil v době nástupu J. F. Kennedyho. Brežněv přitom Cartera ujišťoval, že nic takového nehrozí. Dne 18. ledna 1977, příznačně souběžně s inaugurací nového šéfa Bílého domu, přednesl převratný projev v Tule. Poprvé se jasně a veřejně přihlásil k ryze defenzivní strategii. Deklaroval, že SSSR neusiluje o strategickou nadvládu, která by mu umožnila zasadit Spojeným státům první jaderný úder; jeho cílem je pouze udržení dostatečného obranného potenciálu, jenž by případného útočníka odradil od agresivních záměrů. Generální tajemník zřejmě doufal, že se mu projevem podaří zklidnit v USA probíhající kampaň varující před sovětskou vojenskou hrozbou a pomůže novému prezidentovi odrazit americké jestřáby.⁸⁷⁴ Sovětská politika tedy oficiálně směřovala k omezení zbrojení a konfrontace, obranný potenciál Východu však měl zůstat dostatečný. Carter Brežněvovo poselství přivítal. Zároveň ihned předložil vlastní, smělejší alternativu: Navrhl rychle přejít od SALT II k mnohem radikálnějšímu odzbrojovacím krokům, především

⁸⁷¹ MASTNY, V., *Imagining War in Europe...*, s. 35; WESTAD, O. A., c. d., s. 31.

⁸⁷² ZUBOK, V., c. d., s. 254.

⁸⁷³ WESTAD, O. A., c. d., s. 9, 17.

⁸⁷⁴ ZUBOK, V., c. d., s. 254-255.

učinit průlom ve vídeňských jednáních o omezení konvenční výzbroje ve střední Evropě.⁸⁷⁵ Carterův koncept byl z výše popsaných důvodů pro sovětské vedení nepřijatelný. Nevyhnutelně tak vedl k faktické paralýze veškerých odzbrojovacích rozhovorů.

Politická aktivita Varšavské smlouvy se za dané situace soustředila na jaderné odzbrojení. Jeho perspektivy tvořily také klíčový bod jednání druhé schůzky Výboru ministrů zahraničních věcí, která se uskutečnila v Sofii v dnech 24.-25. dubna 1978. Členské státy paktu se zde dohodly, že na chystaném zvláštním zasedání Valného shromáždění OSN budou prosazovat svolání celosvětové konference o odzbrojení. Cílem zřejmě bylo vytvořit paralelní platformu k zablokovaným vídeňským jednáním a jen pozvolna postupujícím rozhovorům SALT II,⁸⁷⁶ na níž by bylo dosaženo nějaké dohody korespondující se záměry SSSR. Zcela v souladu se zažitou praxí definoval aktuální směr postupu Varšavské smlouvy Gromykův projev. Pakt se měl angažovat v podpoře sovětské iniciativy k zastavení výroby atomové munice a postupnému snižování jejích zásob,⁸⁷⁷ snahy o globální působnost smlouvy o nešíření jaderných zbraní, všeobecném zákazu vojenských jaderných testů či zákazu vývoje nových typů zbraní hromadného ničení. Šlo o přímou reakci na plánované využití neutronové bomby americkou armádou k zastavení případného postupu útočících vojsk Varšavské smlouvy.⁸⁷⁸ V přístupu k SALT II a rozhovorům ve Vídni se měl přístup členů paktu lišit: V prvním případě měli apelovat na úspěšné zakončení jednání. V druhém se však měli omezit na propagandistické zdůrazňování "konstruktivního postupu" socialistických zemí na tomto fóru.

⁸⁷⁵ DURMAN, K., c. d., s. 185, 190.

⁸⁷⁶ Záměr vypracovat smlouvu SALT II byl dojednán již v roce 1974 ve Vladivostoku. Šlo o jeden z největších osobních Brežněvových úspěchů. Část politbyra, především maršál Grečko, totiž tento krok rázně odmítala. Generální tajemník dosáhl dohody s maximálním vypětím sil. Podle svědectví jeho spolupracovníků není překvapivé, že krátce potom se výrazně zhoršil jeho zdravotní stav. Rozhovory SALT II přesto od té doby probíhaly s velkými obtížemi. V únoru 1977 Brežněv na Gromykovu radu napsal Carterovi, že se s ním osobně setká, jen pokud bude nová smlouva připravena k podpisu. Kvůli tomu se oba představitelé sešli až v červnu 1979 ve Vídni. Brežněvovo zdraví i duševní stav byly touto dobou již silně podlomené. I tato skutečnost limitovala možnosti úspěšného sovětsko-amerického dialogu. ZUBOK, V., c. d., s. 257; WESTAD, O. A., c. d., s. 12, 15.

⁸⁷⁷ Tuto výzvu prezentoval Leonid Brežněv u příležitosti oslav 60. výročí bolševického převratu v Rusku.

⁸⁷⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. 73, a.j. 78/info2, *Prejav ministra zahraničných vecí ZSSR s. A.A. Gromyka*, 24. 4. 1978. Koncem 70. let přišly americké ozbrojené síly s konceptem speciální jaderné zbraně označované jako ERW (Enhanced Radiation Warhead), pro níž se posléze zažil název neutronová bomba. Využívala speciální jadernou reakci, která eliminovala ničivou sílu termionukleární exploze. Působila však extrémně silné radiační zamoření maximalizující její smrtící účinky na živou sílu. Zbraň byla zamýšlena jako efektivní prostředek proti obávaným útočným tankovým sborům Varšavské smlouvy. Navíc se očekával její drtivý dopad na psychiku nepřátelských vojsk. Srov. WALSH, D. M., *The Military Balance in the Cold War. US perception and policy, 1976-1985*, Abingdon 2008, s. 92-93.

To jen potvrzuje, že konvenční odzbrojení nebylo dle Moskvy v daný moment na pořadu dne.⁸⁷⁹

Za situace, kdy détente začínal očividně přinejmenším stagnovat, projevovaly sovětské satelity rozdílné pohledy na to, jak problému čelit. Tradičně aktivně se snažilo vystupovat Polsko. Ministr zahraničních věcí Wojtaszek apeloval na prohlubování vztahů socialistických zemí se Západem, státy NATO nevyjímaje. K zachování détente pak měly přispět i častější konzultace v rámci Varšavské smlouvy, ať na úrovni Výboru ministrů zahraničních věcí či Politického poradního výboru. Jeho maďarský protějšek Frigyes Puja proti tomu prosazoval spíše orientaci na neutrální státy. Agresivněji se projevoval východoněmecký režim. Oskar Fischer za dané situace znovu varoval před "reakčními kruhy NATO", se zřetelným odkazem na politiku SRN.⁸⁸⁰ Neaktuálnost a přemrštěnost tohoto přístupu dokumentuje skutečnost, že SSSR do závěrečného komuniké ze schůzky Výboru ministrů zahraničních věcí žádné výpady vůči Západu nezakomponoval. Za dané situace naopak volil umírněnou a vstřícnou rétoriku.⁸⁸¹

Velmi neuspokojivě hodnotila stávající vývoj Bukurešť. Rumunský ministr zahraničních věcí Ștefan Andrei otevřeně deklaroval, že proces détente se zastavil a opět dochází k prohlubování mezinárodních rozporů a vojenské nestability. Čistě ideologickým, marxisticko-leninským jazykem vyjádřil skepsi ohledně výsledků dosažených na poli politického uvolnění. Trny v oku Ceaușescova režimu totiž zůstávaly především aspekty třetího koše Závěrečného aktu a mizivý posun v otázce odzbrojení. RSR na sofijské schůzce prezentovala poměrně radikální návrh na zmrazení vojenských rozpočtů na úrovni roku 1978. Do roku 1985 pak měly pozvolna klesnout o 15%. Zajímavým aspektem dané iniciativy bylo rozdělení ušetřených finančních prostředků: Státy samotné si měly ponechat pouze polovinu příslušné sumy a zbytek věnovat do nově zřízeného fondu OSN na pomoc rozvojovým zemím, jejichž HDP na hlavu byl menší než 600 dolarů. Rumunské odzbrojovací návrhy se s koncepcí Varšavské smlouvy nerozcházely zcela ve všem. Byly však mnohem rozsáhlejší. Bukurešť se proto rozhodla na nadcházejících mezinárodních jednáních vystupovat samostatně. Otázka nikam nesměřujících odzbrojovacích rozhovorů tedy nezhoršovala pouze vztahy mezi bloky. Vedla i k opětovnému ochlazení spolupráce RSR se zbytkem Varšavské

⁸⁷⁹ NA, f. 1261/0/7, sv. 73, a.j. 78/info2, *Informace o 2. zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 12. 5. 1978.

⁸⁸⁰ Tamtéž.

⁸⁸¹ Tamtéž, *Komuniké ze zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 25. 4. 1978.

smlouvy. Po téměř dvou a půl letech tak Rumunsko výrazně korigovalo závěrečný dokument z aliančního jednání. Neustále se do něj snažilo vnášet své maximalistické požadavky. V případě jejich nezpracování do textu hrozilo odmítnutím podpisu dokumentu.⁸⁸²

Samotné zvláštní zasedání Valného shromáždění OSN o odzbrojení z pohledu Východu žádné příliš povzbudivé výsledky nepřineslo. Závěrečná deklarace sice částečně korespondovala s tezemi socialistických zemí, praktický průběh tomu však neodpovídal. Defenzivní rétoriku Moskvy podtrhl Gromykem pronesený závazek, že SSSR nikdy nepoužije nukleární zbraně proti státům, které atomovým arzenálem nedisponují a na jejichž území se dané zbraně nevyskytují. Tímto způsobem SSSR zároveň nepřímo apeloval na evropské státy NATO, aby odmítly případné americké požadavky na rozmístění nových jaderných střel na starém kontinentě. Washington sovětské návrhy nerefletoval. Navíc odmítl i návrh zákazu neutronových zbraní. Naopak si vyhrazoval právo v případě útoku na USA či jeho spojence tyto prostředky nasadit. Rumunsko pak potvrdilo svůj distanc od Varšavské smlouvy. Nejenže se neřídilo dříve vytýčenou společnou alianční linií, ale dokonce nepřímo kritizovalo sovětskou a kubánskou aktivitu v Africe.⁸⁸³

Navzdory četným neúspěchům a zhoršující se mezinárodní atmosféře Moskva stále předpokládala, že východní blok může v procesu uvolnění i nadále udávat hlavní tón. Kreml se rozhodl svůj přístup přitvrdit. Po dvou letech opět svolal zasedání Politického poradního výboru, jehož závěrečná deklarace však měla mít výrazně ostřejší dikci. Koncept dokumentu jako obvykle vznikl v Moskvě.⁸⁸⁴ Kreml při formulování textu vycházel z teze, že proces uvolnění se dostává do problémů, především kvůli nevalným výsledkům v otázce odzbrojení.⁸⁸⁵ Při jeho úpravě však SSSR tentokrát přistupoval ke svým spojencům o něco více partnersky než v předchozích případech.⁸⁸⁶

⁸⁸² Tamtéž, *Informace o 2. zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 12. 5. 1978.

⁸⁸³ Tamtéž, sv. 79, a.j. 82/info11, *Informace o průběhu a výsledcích zvláštního zasedání Valného shromáždění OSN o odzbrojení*, 28. 7. 1978.

⁸⁸⁴ BArch, DY 30/2351, *Vermerk über ein Gespräch des Generalsekretärs des ZK der SED, Genossen E. Honecker, mit dem Mitglied des Kollegiums des Außenministeriums der UdSSR, Leiter der 3. europäischen Abteilung, Genossen Bodnarenko, am 25. 10. 1978.*

⁸⁸⁵ NA, f. 1261/0/7, sv. 85, a.j. 89/18, *Zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy*, 3. 11. 1978.

⁸⁸⁶ I v tomto případě však platí postřeh polského diplomata Nowaka, že ústupky a určitý prostor pro korekce jednotlivých dokumentů Varšavské smlouvy, které SSSR poskytoval, měly pouze podpořit jeho obraz smířlivého, staršího partnera a "bratra", jenž bere v potaz i vůli jiných. NOWAK, J., c. d., s. 53. Deklaraci členských států paktu i komuniké z porady připravilo sovětské vedení tři týdny před jednáním. Prezentovalo je jako víceméně pracovní materiál k sepsání finální verze dokumentů. Další rozpracování textu následně probíhalo nejprve na bilaterálních jednáních mezi Sovětským svazem a jednotlivými členskými státy paktu. Bezprostředně před samotným zasedáním Politického poradního výboru došlo ještě k multilaterálnímu setkání náměstků

Na samotné schůzce, která se uskutečnila ve dnech 22.-23. listopadu 1978 v Moskvě, Brežněvova řeč plně odrážela zhoršující se vztahy mezi oběma supervelmocemi. Generální tajemník varoval před narůstajícím americkým vojenským rozpočtem dosahujícím 130 miliard dolarů ročně. Rostoucí výdaje do vojenské oblasti dávaly dle Brežněva tušit, že USA vyvíjejí nové sofistikované zbraně.⁸⁸⁷ V této atmosféře sovětský vůdce předjímal útok části západních politiků na détente i politiku socialistických států. Opět proklamačně odsoudil závody ve zbrojení a přihlásil se k rozpuštění vojenských bloků. Zároveň však deklaroval, že za situace, kdy Západ na sovětské podněty nereaguje, je nezbytné dělat vše pro zachování stávajícího poměru sil. Brežněv spojence informoval o značném postupu v jednáních SALT II. Optimisticky doufal, že smlouva bude připravena k podpisu během měsíce. Velmi negativně však hodnotil jednání ve Vídni. Posteskl si, že Varšavská smlouva učinila spoustu kroků k průlomu zablokovaných rozhovorů. Západ na ně však nereagoval. Sovětský vůdce připomněl argumentaci NATO - to odmítalo přistoupit na stejnoměrnou redukci vojsk s odkazem na existující konvenční převahu Varšavské smlouvy. Zamyslel se proto nad možností, zda by tuto překážku neodstranilo uzavření paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO a dohody o nepoužití atomových zbraní jako první. Tato taktika ukazuje, že SSSR se v první fázi hodlal omezit na velká gesta a pompézní smlouvy, které by v praxi nikterak neoslabovaly jeho sílu. Ačkoliv Severoatlantická aliance sama možnost uzavření podobného paktu během summitu KBSE v Bělehradu o rok dříve připouštěla,⁸⁸⁸ nyní byl daný koncept vojenského uvolnění pro USA již nepřijatelný. Za dané situace by podkopával důvěryhodnost amerických garancí západní Evropě. Jaderné odstrašení totiž stále zůstávalo klíčovým prvkem strategie NATO.⁸⁸⁹

Brežněv zarputilost americké strany zřejmě silně podceňoval. Svědčí o tom i jeho přístup k otázce sovětských raket středního doletu RSD-10 (v kódu NATO SS-20 "Saber"). SSSR jimi po roce 1976 začal nahrazovat v Evropě rozmístěné starší typy R-12 (v kódu NATO SS-4 "Sandal") a R-14 (v kódu NATO SS-5 "Skean"). Příslušná kategorie střel svými

ministrů zahraničních. Zde již výraznější úpravy provedeny nebyly. Náměstci text označili za "dobrý". Report by Hungarian Deputy Foreign Minister István Roska on the Meeting of the Warsaw Pact Deputy Foreign Ministers, 16. 11. 1978,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17383/ipublicationdocument_singledocument/c60c974e-4935-4a6e-8187-d86993377706/en/781116_Report_E.pdf [2015-03-01].

⁸⁸⁷ Carterova administrativa skutečně výrazně posílila výdaje na obranu. V srpnu 1977 posvětila vývoj radary nezachytitelného bombardéru B-2 a programy mezikontinentálních střel Peacekeeper a ponorkových MIRVů Trident. Prezident přitom interně nevyklučoval, že poslední dva zastaví ve chvíli, kdy se podaří dosáhnout odzbrojovací dohody se SSSR. WESTAD, A. O., c. d., s. 17.

⁸⁸⁸ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 58

⁸⁸⁹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 45.

parametry nespádala do rozhovorů SALT II ani do vídeňských jednání.⁸⁹⁰ Generální tajemník si uvědomoval, že tyto vysoce přesné a ničivé zbraně začínají znepokojovat politické špičky v západní Evropě. Na zasedání Politického poradního výboru však členy Varšavské smlouvy informoval, že sovětská strana si tuto zbraň hodlá podržet jako pomyslné "eso v rukávu". Jednání o jejich případném stažení chtěla nerealisticky spojit s otázkou zrušení amerických základů v Evropě.⁸⁹¹ Takový krok se přitom za dané situace jevil jako zcela utopistický.

SSSR neponechával nic náhodě. Jak již bylo dříve vyloženo, sovětské vedení i v procesu détente přikládalo enormní důraz vlastní vojenské síle. Není překvapivé, že za situace, kdy mělo indicie o posilování vojenských kapacit NATO, se pokusilo na moskevském zasedání Politického poradního výboru zbytek paktu přimět k další rozsáhlé modernizaci Spojených ozbrojených sil. Tímto způsobem měla Varšavská smlouva v praxi čelit aktuálním výzvám. Ve světle mezinárodního vývoje Brežněv vyzval sovětské satelity k podstatnému zvýšení investic do vojenské oblasti.⁸⁹² Požadavek zintenzivnění zbrojení do určité míry souvisel se sovětským aktivnějším postupem vůči rozvojovému světu. Především ale představoval reakci Moskvy na nové, technicky velmi vyspělé zbraně Západu.⁸⁹³ Jako ospravedlnění posloužilo předchozí rozhodnutí zasedání Rady NATO z května 1978. Nový hlavní velitel Varšavské smlouvy maršál Viktor Kulikov Politický poradní výbor varoval, že Severoatlantická aliance na něm schválila navýšení počtu svých vojsk a zintenzivnila přípravu na možný ozbrojený konflikt v Evropě.⁸⁹⁴ Protiopatření Varšavské smlouvy měla být komplexní. Zahrnovala nejen uvedené posílení vojsk prostřednictvím modernizace výzbroje, ale i změny ve velících strukturách.⁸⁹⁵ Tím se otevřela cesta k vypracování silně kontroverzního statutu Spojených ozbrojených sil pro období války, kterou později důkladně rozebereme v samostatné kapitole.

⁸⁹⁰ Rakety RSD-10 měly nahradit zhruba 500 střel středního doletu R-12 a R-14. Na rozdíl od svých předchůdců nenesly jednu, ale hned tři nezávislé bojové hlavice. SLUSZARCZYK, J., c. d., s. 78.

⁸⁹¹ Speech by Brezhnev at the Political Consultative Committee Meeting in Moscow, 22. 11. 1978, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 84, s. 418-421.

⁸⁹² Srov. MUNTEANU, M., c. d.; LUŇÁK, P., *Plánování*, s. 63-64; MASTNY, V., *A Cardboard Castle?*, s. 48.

⁸⁹³ JARZĄBEK, W. *PRL w politycznych strukturach*, s. 78-79.

⁸⁹⁴ NATO obhajovalo svůj záměr zvyšovat svůj vojenský rozpočet o 3% skutečností, že zatímco "reálné", tedy k HDP vztažené prostředky vynakládané do vojenské činnosti v letech 1968-1976 na Západě klesaly, v státech Varšavské smlouvy meziročně rostly o 4-5 %. TNA, FCO 28/3273, *Telegram number 1350 of 8 December*.

⁸⁹⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 148, č.j. 36054, *TÉŽE DOKLADU hlavního velitele Spojených ozbrojených sil maršála Sovětského svazu V. G. Kulikova na zasedání Politického poradního výboru "O stavu a rozvoji vojenské spolupráce Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy" /listopad 1978/*.

Sovětský záměr reagovat na úpadek détente novou vlnou zbrojení musel nevyhnutelně vyhrotit vztahy šestky s Rumunskem.⁸⁹⁶ Rostoucí nevole RSR byla viditelná již před samotnou moskevskou schůzkou. Ceaușescův režim sledoval proměny mezinárodní situace se znepokojením. Souhlasil s tím, že by se Politický poradní výbor měl pokusit aktuální trend zvrátit. Názor Bukurešti a zbytku Varšavské smlouvy na to, jakým způsobem postupovat, se však značně lišily.⁸⁹⁷ Moskva si byla hrozícího rozkolu vědoma. Situaci ale hodlala řešit tradičně zdrženlivým způsobem. Ignorovala tak opětovné výzvy Ericha Honeckera, aby zasedání Politického poradního výboru posloužilo k tvrdému usměrnění rumunského kurzu.⁸⁹⁸ Ceaușescovo vystupování však bylo tentokrát velmi vyhrcoené. Rumunská delegace krom dílčích obstrukcí⁸⁹⁹ především odmítla podepsat komuniké o vojenských otázkách. Ceaușescu deklaroval, že nastíněné plány nejsou slučitelné s hospodářskými kapacitami jeho země. Navíc prohlásil, že enormní výdaje do vojenské oblasti činní deklarace Varšavské smlouvy vyzývající k odzbrojení a pokračování détente bezcennými.⁹⁰⁰ Rumunský vůdce naopak apeloval na to, aby pakt své odzbrojovací iniciativy zintenzivnil.⁹⁰¹ Ostatní členové však tyto návrhy ignorovaly a závěrečný protokol přijaly bez ohledu na RSR. To rumunského generálního tajemníka pobouřilo. Oznamil, že přijetí dokumentů bez souhlasu Rumunska

⁸⁹⁶ Západ v souvislosti se zasedání Politického poradního výboru v Moskvě obecně spekuloval o prohlubujících se názorových sporech mezi členy Varšavské smlouvy. Snaha posílit alianční jednotky byla přičítána především čínskému faktoru. Někteří členové NATO se domnívali, že SSSR ve skutečnosti požádal své satelity o navýšení vojenských výdajů v Evropě, aby mohl vyčlenit více svých sil na obranu hranic s Čínou. TNA, FCO 28/3274, 021/2, Zpráva britské diplomacie pro Severoatlantickou Radu NATO o dění ve Varšavské smlouvě po posledním zasedání Politického poradního výboru, 21. 12. 1978.

⁸⁹⁷ Report by Hungarian Deputy Foreign Minister István Roska on the Meeting of the Warsaw Pact Deputy Foreign Ministers, 16. 11. 1978, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17383/ipublicationdocument_singledocument/c60c974e-4935-4a6e-8187-d86993377706/en/781116_Report_E.pdf [2015-03-01].

⁸⁹⁸ S ohledem na rumunské postoje Kreml uvažoval o svolání interní porady náměstků ministrů zahraniční šestky, která by před zasedáním Politického poradního výboru koordinovala postup vůči Bukurešti. Nakonec opět volil smířlivý přístup. Sovětští diplomaté se netajili tím, že Kreml se vypracování dokumentů snažil zohlednit některé specifické názory RSR. Honecker oproti tomu dotčeně připomínal, že o čtyři roky dříve nedostal příležitost odpověď na Ceaușescovy výpady, kterými rumunský vůdce reagoval na východoněmeckou a polskou kritiku během zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy. BArch, DY 30/2351, *Vermerk über ein Gespräch des Generalsekretärs des ZK der SED, Genossen E. Honecker, mit dem Mitglied des Kollegiums des Außenministeriums der UdSSR, Leiter der 3. europäischen Abteilung, Genossen Bodnarenko, am 25. 10. 1978*; NA, f. 1261/0/7, sv. 85, a.j. 89/18, *Zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy*, 3. 11. 1978.

⁸⁹⁹ Rumunsko vystoupilo například proti prohlášení o Indočíně a izraelsko-egyptských vztazích.

⁹⁰⁰ Varšavská smlouva se touto dobou angažovala především v kampani k zákazu neutronových zbraní. Stejně tak iniciovala uzavření smlouvy o nepoužití jaderné zbraně jako první v rámci KBSE, případně i pakt o neútočení mezi státy NATO a Varšavské smlouvy. JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 79.

⁹⁰¹ Dle Ceaușesca se měla Varšavská smlouva zaměřit především na zákaz výroby jaderných zbraní, ke kterému by se na půdě OSN zavázalo pět jaderných mocností, a snažit se s NATO vyjednat vzájemnou redukci vojenských rozpočtů alespoň o 5%.

považuje za nelegální, protože Varšavská smlouva doposud vše schvalovala na principu jednomyslnosti.⁹⁰²

Schůzka Politického poradního výboru v roce 1978 tedy pouze potvrdila dlouhodobý fundamentální nesouhlas ohledně další budoucnosti Varšavské smlouvy panující mezi RSR a zbytkem paktu. Bukurešť se hodlala zaměřit na demilitarizaci studené války směřující k rozvolnění obou bloků. Šestka naopak usilovala o prohloubení spolupráce v rámci aliance.⁹⁰³ Ceaușescovo odmítnutí podílet se na novém kolu zbrojení a změnách velitelského systému tak ostatní členské státy hodnotily jako další oslabení rumunské participace ve vojenském rámci Varšavské smlouvy. Mezi diplomaty východního bloku navíc posílilo spekulace, zda RSR nehodlá z aliančních vojenských struktur zcela vystoupit. Nadále by se zaštiťovala pouze politickým členstvím v paktu, které jí garantovalo mezinárodní zakotvení a bezpečnost.⁹⁰⁴

Na zasedání Výkonného výboru RKS, které po moskevské schůzce nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy bezprostředně proběhlo, zazněla z úst premiéra Manea Mănescu tvrdá kritika nejen vytýčených zbrojních programů, ale i chystaného statutu pro období války.⁹⁰⁵ Vedení RKS odsouhlasilo oficiální stanovisko pro zbytek paktu, že bez Rumunska přijaté alianční usnesení porušuje pravidla ustavující smlouvy. Generální tajemník RKS neměl zájem záměry šestky blokovat. Požadoval však, aby příslušná rozhodnutí nebyla přijímána na Politickém poradním výboru či Výboru ministrů obrany, tedy i pro Rumunsko závazných fórech. To jen potvrzuje, že Ceaușescu nikdy nehodlal vazby na Varšavskou smlouvu zcela zpřetrhat, ale chtěl pouze omezit možnost Moskvy prostřednictvím paktu rumunské záležitosti přímo ovlivňovat.⁹⁰⁶

⁹⁰² AAN, PZPR KCW, s. XI/807, *Informacja o naradzie Doradczego Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego*, 27. 11. 1978. Hlasovací mechanismus nebyl ve Varšavské smlouvě při jejím založení nikterak definován. Následně vyústil v zažitou praxi jednomyslného souhlasu. V 60. letech se s ohledem na rebelující Rumunsko objevily pokusy nahradit tento systém zásadou pouhé prosté většiny, která byla z pohledu SSSR vždy pohodlně sestavitelná. Bukurešť však tento návrh nepochválila a nepodařilo se jej prosadit.

⁹⁰³ Srov. MUNTEANU, M., c. d.

⁹⁰⁴ AAN, PZPR KCW, s. XI/807, *Informacja o naradzie Doradczego Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego*, 27. 11. 1978; AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 89, č.j. 013.289/79, *Postavení RSR v diferencované politice VKS vůči ZSS*, 5. 5. 1979; Rovněž Západ nepovažoval vystoupení RSR z aliance za bezprostřední téma, přestože stávající rozpory mezi šestkou a Rumunskem hodnotil jako nejvýznamnější od invaze do ČSSR v roce 1968. TNA, FCO 28/3274, *European political cooperation: Ministerial meeting in Brussel: 4 December 1978*, 5. 12. 1978.

⁹⁰⁵ Stenographic Transcript of the meeting of the Consultative Political Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 24. 11. 1978, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16633/ipublicationdocument_singledocument/94bf0816-6d2b-4cb1-816c-cb05cf4be382/en/781124_stenographic_transcript.pdf [2015-03-01].

⁹⁰⁶ MUNTEANU, M., c. d.

Vedení RKS se rozhodlo zahájit veřejnou kampaň za snížení výdajů na zbrojení, ve které šlo nalézt i protisovětský podtext.⁹⁰⁷ Ceaușescu navíc již na jednání v Moskvě pohrozil, že před rumunskými politickými orgány veřejně demonstrativně prozradí některé detaily vojenských opatření navrhovaných Politickým poradním výborem. To by Západu poskytlo záminku k rozpoutání kampaně označující Varšavskou smlouvu za iniciátora závodů ve zbrojení.⁹⁰⁸ Rovněž by byly vyvráceny propagandistické teze o naprosté jednotě paktu, na něž Kreml kladl velký důraz. Rumunská reakce po moskevském zasedání Politického poradního výboru koneckonců vzbudila na Západě značný odhlas. Dá se předpokládat, že tamní politická reprezentace nepochybně zvažovala, jak by se pozice Bukurešti dalo využít v politické i propagandistické rovině.⁹⁰⁹ Zbytek Varšavské smlouvy se tedy obával rumunský postoj veřejně kritizovat. Bulharské vedení, jehož stanoviska většinou plně odrážela aktuální kurz Moskvy, v té souvislosti varovalo před otevřenou kritikou, která by rozpory mezi RSR a zbytkem východního bloku jen prohloubila. Doporučovalo na Ceaușesca působit pouze diplomaticky.⁹¹⁰ Podobným způsobem reagovalo i Polsko.⁹¹¹

Rozhodně se nedá tvrdit, že by Rumunsko představovalo jediný sovětský satelit, jehož zájmem bylo zachovat détente a omezit zbrojení. Bukurešť se však na rozdíl od ostatních dokázala vymezit proti sovětské linii, kterou považovala za chybnou. Rumunský přístup znovu ostře kontrastoval s tím polským, byť právě Gierkovo vedení ve druhé polovině 70. let

⁹⁰⁷ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 64; AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 96, č.j. 015062/79, *Zahraniční styky RSR /podkladový materiál k návštěvě ministra zahraničních věcí s.B.Chňoupka v RSR/*, 11. 7. 1979.

⁹⁰⁸ AAN, PZPR KCW, s. XI/807, *Informacja o naradzie Doradczeo Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego*, 27. 11. 1978. Diplomaté členských států Varšavské smlouvy v té souvislosti spekulovali, že Ceaușescovo vedení si je vědomo, nakolik jeho postup v rámci paktu zvyšuje atraktivitu RSR z pohledu Západu. Domnívali se, že jde o jeden z důvodů, proč Rumunsko z Varšavské smlouvy nehodlá vystoupit. Krom množství zásadních zahraničněpolitických problémů by tento krok přinesl i zeslabení hodnoty země z pohledu západních mocností. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 89, č.j. 013.289/79, *Postavení RSR v diferencované politice VKS vůči ZSS*, 5. 5. 1979.

⁹⁰⁹ TNA, FCO 28/3273, *Supplementary notes for the Prime minister: Romania and the Warsaw Pact*, 30. 11. 1978.

⁹¹⁰ Vedení BKS v těchto intencích zaslalo svému rumunskému protějšku zdvořilý dopis, ve kterém vyjadřovalo naději, že orgány RKS svůj postoj k přijatým usnesením Varšavské smlouvy v oblasti vzájemné vojenské spolupráce přehodnotí. Neochota Rumunsko zapojit se do další vojenské integrace paktu byla nicméně považována za problém. Dosavadní působení na RSR během bilaterálních jednání mělo být proto nyní lépe koordinováno mezi všemi členy aliance. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 50, č.j. 010.686/79, *Zpráva o současném vývoji vztahů BLR s RSR, SFRJ, ASLR, Tureckem a Řeckem*, 24. 1. 1979; tamtéž, i.č. 34, e.č. 89, č.j. 010.506/79, *Čs.-rumunské vztahy po zasedání PPV VS v Moskvě*, 23. 1. 1979.

⁹¹¹ ÚV PSDS dopisem vyzval svůj rumunský protějšek, aby se připojil k realizaci závěrů poslední porady Politického poradního výboru směřujících k zachování détente. AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/172, *Dopis ÚV PSDS adresovaný VV RKS týkající se zasedání Politického poradního výboru v prosinci 1978*, 20. 12. 1978. Polská strana se navíc v rozhovorech se západními diplomaty snažila interpretaci Ceaușescova posledního vyhrčeného vystupování mírnit. Tvrdila, že zprávy o rozkolu mezi členy Varšavské smlouvy jsou přehnané. TNA, FCO 28/3273, *Zpráva britské ambasády ve Varšavě o rozhovoru s polským náměstkem ministra zahraničních věcí Dobrosileským*, 1. 12. 1978.

patřilo k hlasitým zastáncům pokračování uvolňování mezinárodního napětí. V rámci dostupných možností se prostřednictvím Varšavské smlouvy snažilo iniciovat akce, které by danému vývoji napomohly. PLR se zasazovala především o zintenzivnění hospodářské spolupráce mezi bloky.⁹¹² I první tajemník ÚV PSDS si však koncem roku 1978 správně uvědomoval, že budoucnost détente závisí především na vývoji vztahů Moskvy s Washingtonem. Zároveň věděl, že klíčové politické síly v Kremlu o zachování détente rovněž stojí.⁹¹³ Jednotný postup členských států Varšavské smlouvy, zůstával pro Gierkovo vedení axiomem. Polské politbyro navíc s ohledem na známé, dlouhodobě opakované teze o zbrojení NATO podpořilo i další posílení obranného potenciálu Varšavské smlouvy.⁹¹⁴ Muselo si být přitom vědomo, že opatření nepochybně povedou k dalším výdajům do vojenské oblasti, které podvazovaly civilní sektory hospodářství. Není proto překvapivé, že v polovině roku 1979 SSSR prostřednictvím svého diplomata Viktora Malceva velmi pochvaloval, jakým způsobem sovětsko-polská spolupráce v aliančních strukturách probíhá.⁹¹⁵ Z pohledu Moskvy šlo téměř o ideální stav.

Činnost politických orgánů Varšavské smlouvy v předvečer krachu détente

V diskuzi na moskevském zasedání Politického poradního výboru v listopadu 1978 opět zaznívaly výzvy k jeho každoročnímu svolávání, k častějším schůzkám Výboru ministrů zahraničních věcí a k upřesnění, tzn. výraznému zlepšení práce společného sekretariátu.⁹¹⁶ Jednalo se o kolorit, který, jak jsme již ukázali, většinou neměl žádný praktický dopad.⁹¹⁷ Za zhoršující se mezinárodní situace však v rámci snahy čelit z pohledu východního bloku nepřiznivému vývoji přišla otázka další formy politické spolupráce ve Varšavské smlouvě

⁹¹² Gierek využíval teze o potřebě rozvíjet na Západě kontakty se stoupenci détente k ospravedlnění snahy posílit polskou hospodářskou vazbu na USA, Francii a SRN. Dle jeho interpretace měla PLR udržováním vztahů s těmito státy "sloužit uvolnění"; Kreml přitom ujišťoval, že neopomíná Západ nabádat k dodržování helsinského Závěrečného aktu. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/589, *Przemówienie I Sekretarza KC PZPR na naradzie Doradczego Komitetu Politycznego Państw - Stron Układu Warszawskiego w Bukareszcie w dniach 25 -26. XI. 1976 r.*

⁹¹³ Tamtéž, s. XI/807, *Projekt przemówienie I Sekretarza KC PZPR na naradzie Doradczego Komitetu Politycznego Państw - Stron Układu Warszawskiego w Moskwie*, 18. 11. 1978.

⁹¹⁴ Tamtéž, s. V/151 (mkf. 2977), *Protokół z posiedzenia Biura Politycznego wspólnie z Prezydium Rządu w dniu 24 listopad 1978 r.*; Tamtéž, s. XI/807, *Prohlášení politbyra ÚV PSDS k výsledkům schůzky Politického poradního výboru*, 25. 11. 1978.

⁹¹⁵ Pilna notatka z konsultacji w MZ z I z-cą ministra SZ ZSRR W. MALCEWEM /26-27.04/, 2. 5. 1979, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111558/publicationdocument_singledocument/84961d8c-ad3c-4cc3-a665-b8574ff1d1ac/pl/1979_Bilateral_Consultations_Malcev.pdf [2015-03-01].

⁹¹⁶ AAN, PZPR KCW, s. XI/807, *Informacja o naradzie Doradczego Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego*, 27. 11. 1978.

⁹¹⁷ Anna Locher správně poukazuje, že proklamace zaznívající na Politickém poradním výboru bývaly zřídka nové. LOCHER, A., c. d.

opět na přetřes. V prvních měsících roku 1979 se uskutečnila cesta sovětského ministra zahraničních věcí Gromyka po členských státech paktu. Navazovala na agendu posledního zasedání Politického poradního výboru. Právě bilaterální schůzky vrcholných sovětských diplomatů s jejich protějšky ze zemí Varšavské smlouvy začaly být při omezeném počtu multilaterálních konzultací účelově označovány za součást posilování politických mechanismů aliance. Série těchto jednání měla následně vyústit v řádné zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí. Dodejme, že pozice a kompetence tohoto orgánu nebyly ani čtyři roky po jeho vzniku vyjasněny. Gromyko o úloze tohoto grémia hovořil se svým československým protějškem Bohuslavem Chňoupkem. V zásadě se shodli, že by mělo být silně spojeno s činností Politického poradního výboru a připravovat prostor pro tyto vrcholné summity. SSSR nepočítal s tím, že by Výbor ministrů zahraničních věcí přesáhl rámec nezávazného konzultačního fóra, byť vydávajícího kolektivní prohlášení.⁹¹⁸ I v tomto světle se nedá souhlasit s tvrzením Vojtěcha Mastného a Anny Locher, že tento orgán zaujal ve druhé polovině 70. let ve formulování zahraničněpolitické linie paktu klíčovou roli.⁹¹⁹

Koncem sedmé dekády let došlo i k opětovnému oživení myšlenky zakotvit pro schůzky Politického poradního výboru konkrétní termín a svolávat je alespoň jednou ročně. Autorem této iniciativy byl polský ministr zahraničních věcí Wojtaszek. Je příznačné, že Sovětský svaz se formálně k tomuto návrhu postavil pozitivně. Za důvod nepravidelného zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy alibisticky označil komplikovanou mezinárodní situaci. Polskou iniciativu však odmítl podpořit konkrétními kroky. Vhodnou záminku mu poskytla předem neodhadnutelná reakce Rumunska. Opakovala se tak dobře známá situace: Sovětské vedení se k myšlence zlepšení spolupráce ve Varšavské smlouvě verbálně přihlásilo,⁹²⁰ ve skutečnosti se však snažilo, aby otázka zůstala u ledu, případně se

⁹¹⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. 102, a.j. 102/info1, *Informace o pracovním setkání ministra zahraničních věcí ČSSR s. B. Chňoupka s členem politického byra ÚV KSSS a ministrem zahraničních věcí SSSR s. A.A. Gomykem*, 9. 3. 1979.

⁹¹⁹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 45; LOCHER, A. c. d.

⁹²⁰ Polsko v květnu 1979 sovětskou diplomacii informovalo, že hodlá na nacházejícím zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí opět předložit návrh na zlepšení fungování politických struktur Varšavské smlouvy. Sovětský náměstek ministra zahraničních věcí Viktor Malcev polskou stranu ujišťoval, že SSSR přikládá otázce velký význam. Tvrdil, že se jí zabývá skupina sovětských expertů. S odkazem na rumunská stanoviska však nedoporučoval problém otevírat přímo na jednání Výboru ministrů zahraničí. Měl být řešen v kuloárech a při dvoustranných konzultacích, především pak s rumunskými představiteli. Pilna notatka z konzultací w MZ z I z-cą ministra SZ ZSRR W. MALCEWEM /26-27.04/, 2. 5. 1979, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111558/ipublicationdocument_singledocument/84961d8c-ad3c-4cc3-a665-b8574ff1d1ac/pl/1979_Bilateral_Consultations_Malcev.pdf [2015-03-01].

vymlouvalo na rumunské obstrukce.⁹²¹ Stejně stanovisko koneckonců Moskva zaujala k československé iniciativě ke zřízení aliančního stálého podvýboru náměstků ministrů zahraničních věcí a společného vědeckého ústavu.⁹²² Nechuť Kremlu vytvářet systém skutečně multilaterálních mechanismů dokumentuje jeho postoj k činnosti Spojeného sekretariátu. Ten se ukázal jako naprosto neefektivní. V období mezi zasedáními Politického poradního výboru a Výboru ministrů zahraničních věcí nadále fakticky nepracoval.⁹²³ Svou činnost omezil na týden či dva v období těchto schůzek. Polský návrh na jmenování stálých zástupců generálního sekretáře však Kreml podpořil velmi vlažně. Koncem 70. let svým satelitům naopak pozvolna přiznával, že projednávání problémů na multilaterální bázi považuje za nevhodné a preferuje bilaterální jednání. Otázky týkající se dalšího postupu Varšavské smlouvy tak byly pravidelně projednávány mimo její oficiální struktury. V chápání Moskvy to znamenalo schůzky sovětských zástupců s diplomaty jednotlivých členských zemí paktu. Satelity samotné vzájemně jednat neměly. Postoj, který Moskva zaujala koncem 70. let k polským a československým podnětům, vytyčoval meze politické spolupráce států východního bloku prostřednictvím Varšavské smlouvy. Činnost paktu se měla na navěnek jevit jako opravdu partnerská a multilaterální.⁹²⁴ Ve skutečnosti však nadále nepřekračovala vztah supervelmoc-satelitní státy.

Další zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí nic klíčového nepřineslo. Schůzka, která se uskutečnila ve dnech 14.-15. května 1979 v Budapešti, posloužila především k opětovným apelům k naplnění předchozích iniciativ Politického poradního výboru. Varšavská smlouva se krom prosazení závazku signatářů Závěrečného aktu k nepoužití konvenční i jaderné síly jako první měla zaměřit na zahájení mezinárodních rozhovorů o snížení

⁹²¹ Sovětský ministr zahraničních věcí na jednání se svým československým protějškem z blokování dalšího zefektivnění činnosti Varšavské smlouvy zcela účelově obvinil právě Rumunsko. To se přitom v dané době v této otázce nikterak neprojevovalo.

⁹²² NA, f. 1261/0/7, sv. 102, a.j. 102/info1, *Informace o pracovním setkání ministra zahraničních věcí ČSSR s. B. Chňoupkou s členem politického byra ÚV KSSS a ministrem zahraničních věcí SSSR s. A.A. Gomykem*, 9. 3. 1979.

⁹²³ O mizivé efektivitě Spojeného sekretariátu svědčí skutečnost, že přípravou jednání Politického poradního výboru a Výboru ministrů zahraničních věcí se i nadále zabývali především náměstci šéfů diplomatických rezortů na svých multilaterálních schůzkách. Tato setkání tak nadále představovala klíčový mechanismus pro chod politických struktur aliance. Report by Hungarian Deputy Foreign Minister István Roska on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 3. 12. 1979, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17386/ipublicationdocument_singledocument/afe9ceb1-e283-4073-a3fb-51c80c1d7f28/en/791203_Report_E.pdf [2015-03-01].

⁹²⁴ NA, f. 1261/0/7, sv. 102, a.j. 102/info1, *Výklad s. A.A. Gromyky na jednání ministrů zahraničních věcí SSSR a ČSSR v Moskvě dne 19. a 20. 2. 1979*. Plně v těchto intencích také Moskva nechala bez odezvy polské apely, aby se v roce 1979 neuskutečnilo jedno, ale dvě zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí. Pilna notatka z konzultací w MZ z I z-cą ministra SZ ZSRR W. MALCEWEM /26-27.04/, 2. 5. 1979, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111558/ipublicationdocument_singledocument/84961d8c-ad3c-4cc3-a665-b8574ff1d1ac/pl/1979_Bilateral_Consultations_Malcev.pdf [2015-03-01].

vojenských výdajů v nadcházejících třech letech.⁹²⁵ Jednalo se opět o pouhou proklamaci postrádající praktický dopad. Jak později ukážeme, ve vojenských strukturách paktu se touto dobou finalizovaly plány rozvoje armád na nadcházející pětileté období 1981-1985. Ty naopak počítaly s výrazným posílením financí směřujících na zbrojní účely. Moskva na druhou stranu touto dobou stále věřila, že vojenské uvolnění je možné. Nadále se zabývala myšlenkou svolat do konce roku 1979 příslušně zaměřenou konferenci, které by se účastnili signatáři Závěrečného aktu.⁹²⁶ Hledala tedy cesty, které by vývoj v dané otázce posunuly z jejího pohledu žádoucím směrem.

Situaci stále více komplikovala otázka lidských práv. V souvislosti s blížícím se summitem KBSE v Madridu byly členské státy Varšavské smlouvy na Výboru ministrů zahraničních věcí instruovány, aby na očekávanou západní kritiku reagovaly s odkazem, že ve východním bloku jsou naopak mnohem více než v kapitalistických zemích dodržována hospodářská a sociální práva. Moskva cítila, že po z jejího pohledu nevydařeném setkání KBSE v Bělehradu je pro zachování détente nutné, aby madridská jednání dopadla pozitivněji. Dokládá to i skutečnost, že za bezprostřední zahraničněpolitický cíl Varšavské smlouvy bylo vytýčeno svolání přípravné schůzky signatářů Závěrečného aktu, kde by byl průběh summitu KBSE předjednan a došlo k otupení nejkonfliktnější témat.⁹²⁷

Sovětský svaz hodlal za daného vývoje umožnit svým loajálním satelitům na mezinárodní scéně vystupovat ve prospěch odzbrojení. Jejich možnosti ale zůstávaly silně omezené. V roce 1979 například vystoupil s vlastní iniciativou i do té doby diplomaticky značně pasivní československý normalizační režim. ČSSR ji hodlala prezentovat na zasedání Valného shromáždění OSN. Obsah dokumentu však byl v průběhu příprav důsledně konzultován s vrcholnými diplomatickými institucemi SSSR. O československém záměru se okrajově jednalo i na Výboru ministrů zahraničních věcí. Materiál navíc vycházel z poslední deklarační Politického poradního výboru. Nic zásadního tak vcelku logicky nepřinášel. Omezil

⁹²⁵ NA, f. 1261/0/7, sv. 108, a.j. 109/info8, *Informace o zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Budapešti*, 31. 5. 1979.

⁹²⁶ Pilna notatka z konzultací v MZ z I z-ca ministra SZ ZSRR W. MALCEWEM /26-27.04/, 2. 5. 1979, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111558/ipublicationdocument_singledocument/84961d8c-ad3c-4cc3-a665-b8574ff1d1ac/pl/1979_Bilateral_Consultations_Malcev.pdf [2015-03-01].

⁹²⁷ NA, f. 1261/0/7, sv. 108, a.j. 109/info8, *Informace o zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Budapešti*, 31. 5. 1979; tamtéž, sv. 109, a.j. 110/6, *Zpráva o možnostech aktivního československého příspěvku k uskutečňování politiky uvolňování napětí v Evropě na základě výsledků zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy a z hlediska čs. přípravy na madridskou schůzku*, 8. 6. 1979.

se na obecné a vágní výzvy k účasti na odzbrojovacích jednáních, přičemž apeloval na jejich úspěšné výsledky.⁹²⁸

Klíčové úsilí tak nadále zůstávalo v sovětské režii. Tato skutečnost se plně projevila ve chvíli, kdy se na obzoru rýsovala nová mezinárodní krize. Již bylo naznačeno, že SSSR po roce 1976 na svém evropském teritoriu rozmístil rakety středního doletu RSD-10. Krok obhajoval skutečností, že nejde o dislokaci dalších jaderných prostředků, ale pouze jejich modernizaci. Nová generace střel však měla nesrovnatelně lepší parametry. Spojené státy na sovětské počínání nejprve hodlaly reagovat rozmístěním neutronových zbraní v Evropě. Pro odpor v SRN však byla tato koncepce v dubnu 1978 zavrhnuta.⁹²⁹ Došlo tak pouze ke zintenzivnění amerických plánů na rozmístění dalších jaderných raket na území evropských členů NATO. Nedá se přitom tvrdit, že rozhodnutí Washingtonu vycházelo čistě z obavy ze střel RSD-10. Modernizace amerických jaderných taktických střel v Evropě začala být plánována již v polovině 70. let. Tento krok měl kompenzovat zamýšlenou redukci jaderných hlavic a letounů schopných nést atomové zbraně na kontinentu. Republikánská administrativa si totiž touto dobou vytýčila za cíl posílit vnitřní soudržnost NATO a zvýšit jeho odstrašující potenciál.⁹³⁰

Sovětský svaz se možného rozmístění raket Pershing-II a střel BGM-109G s plochou dráhou letu v západní Evropě velmi obával. Neviděl v něm totiž pouze vojenskou hrozbu. Otázce přičítal též velký politický rozměr. Dislokaci nových ničivých střel pokládal za velkou ránu pro další budoucnost détente.⁹³¹ Své satelity nicméně na podzim 1979 varoval, že takový krok by znamenal výrazné narušení rovnováhy sil, na které by Varšavská smlouva musela reagovat. Brežněv navíc veřejně oznámil, že SSSR v posledních letech snížil počty svých

⁹²⁸ Tamtéž, a.j. 110/7, *Návrh iniciativy ČSSR v oblasti odzbrojení*, 8. 6. 1979; tamtéž, *Návrh deklarace o mezinárodní spolupráci pro dosažení cílů odzbrojení*.

⁹²⁹ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 33. V létě 1977 publikoval americký list Washington Post sérii článků, která vysvětlovala princip neutronové zbraně a její účinky. Následovala rychlá reakce protiválečného hutí v západní Evropě, v níž šlo nalézt silný antiamerický sediment. Sovětský svaz pochopitelně tyto tendence podporoval a proti neutronové zbraně, kterou nazval "kapitalistickou bombou", rozpoutal masivní kampaň. Silného spojence našel především v části západoněmecké vládnoucí SPD. Rozmístění neutronových zbraní v Evropě se nakonec ukázalo jako příliš velká hrozba pro budoucnost americko-západoněmeckých vztahů. Washington proto raději od záměru upustil. WALSH, D. M., c. d., s. 93-97.

⁹³⁰ Spojené státy v té souvislosti kladly důraz na dialog se svými spojenci. Kissinger se v polovině 70. let domníval, že modernizace jaderných vojsk v Evropě nezvýší odstrašující potenciál, pokud by oslabilu kredibilitu USA mezi evropskými členy NATO či výrazně podkopávala vídeňská jednání. Před spojenci měli američtí představitelé naopak podtrhovat význam vídeňských odzbrojovacích rozhovorů a ochotu dospět k dohodě. Action Memorandum, Hartman and Stern to Kissinger, "The DOD Modernization Program for Tactical Nuclear Forces in Europe", 11. 9. 1975, in: McDONNELL, T. (ed.), *The Euromissiles Crisis and the End of the Cold War: 1977-1987*, vol. II, Roma 2009, dok. 1, s. 7.

⁹³¹ Stenographic Minutes of Meeting, Erich Honecker and Leonid Ilyich Brezhnev, 4. 10. 1979, in: *The Euromissiles Crisis*, dok. 26, s. 470.

jaderných sil a tyto zbraně nerozmisťuje na území svých spojenců.⁹³² Zopakoval, že SSSR nepoužije atomové zbraně proti státům, které těmito zbraněmi nedisponují a nemají je na svém území. Vágně naznačil ochotu snížit počty jaderných nosičů u sovětských západních hranic. Jako gesto dobré vůle dokonce oznámil jednostranné snížení počtů sovětských jednotek a vojenské techniky na území NDR.⁹³³ Tento krok přitom neměl žádný reálný dopad na bojový potenciál tohoto kontingentu.⁹³⁴ Do mírové kampaně měla být zapojena i Varšavská smlouva. Brežněv hodlal paktem zastřešené iniciativy využít k eskalaci tlaku na pokrok ve vídeňských odzbrojovacích rozhovorech. Propagandistická prohlášení pak měla alianci prezentovat jako ryze obranné uskupení, které nikdy neohrožovalo bezpečnost jiných zemí.⁹³⁵ Sovětský vůdce navíc v říjnu 1979 adresoval hlavám členských států NATO otevřený dopis. Zdůrazňoval v něm, že Sovětský svaz v Evropě udržuje pouze takovou vojenskou sílu, která je nutná k jeho obraně. Možné rozmístění amerických "pershingů" naopak označil za pokus o zvrát stávající rovnováhy sil. Defenzivní rétoriku sovětského generálního tajemníka podtrhovalo připomenutí, že předchozí iniciativy Varšavské smlouvy ke snížení mezinárodního napětí a odzbrojení zůstávají v platnosti.⁹³⁶ SSSR pochopitelně nepočítal s tím, že by na Západ působil pouze prostřednictvím výzev Varšavské smlouvy. Brežněv například instruoval Ericha Honeckera, aby otázku rozmístění nových amerických raket v Evropě otevřel při bilaterálním jednání se západoněmeckým kancléřem Helmutem Schmidtem.⁹³⁷

Carterova administrativa měla na rozmístění svých střel za stávající situace značný zájem. S obavou proto sledovala snahu Varšavské smlouvy o svolání konference o vojenském uvolnění. Washington státy východního bloku podezíral, že hodlají případného summitu využít k předložení návrhu, který by rozmisťování veškerých raket s doletem delším než 1000 kilometrů v Evropě zmrazil. Bez ohledu na případný úspěch či neúspěch této taktiky ji USA považovaly za nebezpečnou a ohrožující jejich zájmy. Část států NATO by totiž mohla získat dojem, že k nepopulárnímu a kontroverznímu rozmístění nových jaderných střel na starém

⁹³² NA, f. 1261/0/7, sv. 119, a.j. 119/14, *Dopis ÚV KSSS*, nedatováno, říjen 1979.

⁹³³ SSSR bez ohledu na rámec vídeňských jednání v roce 1980 z NDR odsunul jednostranně 20 tisíc vojáků. SLUSZARCZYK, J., c. d., s. 82. Daný krok velmi pozitivně hodnotilo především Rumunsko. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 45, p.č. 153, č.j. 36511, 20. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil. 2. 11. 1979.

⁹³⁴ Brežněv o tomto v říjnu 1979 ujistil Ericha Honeckera. Stenographic Minutes of Meeting, Erich Honecker and Leonid Ilyich Brezhnev, 4. 10. 1979, in: *The Euromissiles Crisis*, dok. 26, s. 470.

⁹³⁵ NA, f. 1261/0/7, sv. 119, a.j. 119/14, *Návrh opatření na podporu nové sovětské mírové iniciativy v oblasti vojenského uvolnění v Evropě*, 11. 10. 1979.

⁹³⁶ Tamtéž, sv. 121, a.j. 120/info7, *Informace ÚV KSSS o dopisech s. L.I. Brežněva hlavám států členských zemí NATO v souvislosti s novou mírovou iniciativou SSSR*, 26. 10. 1979.

⁹³⁷ Stenographic Minutes of Meeting, Erich Honecker and Leonid Ilyich Brezhnev, 4. 10. 1979, in: *The Euromissiles Crisis*, dok. 26, s. 470.

kontinentu existuje alternativa. Washington tak Moskvu obecně podezíral, že jejím cílem není skutečně se dohodnout, ale prostřednictvím odzbrojovacích iniciativ se pouze snaží zpomalit či blokovat rozmístění nových moderních amerických zbraní v Evropě. Američané přitom poukazovali na Brežněvovu podlézavou rétoriku. Generální tajemník ÚV KSSS se totiž od března 1979 snažil podnítit nová odzbrojovací jednání s tím, případná dohoda by se nově mohla týkat i obávaných sovětských střel RSD-10 a nadzvukových jaderných bombardérů Tu-22M.⁹³⁸

Posledním veřejným politickým setkáním Varšavské smlouvy před bouřlivými událostmi prosince roku 1979 se stala pražská schůzka zástupců parlamentů. Proběhla o necelé dva měsíce dříve, ve dnech 16.-17. října. Z logiky věci však žádný podstatný dopad mít ani nemohla. Účelem setkání totiž bylo fakticky pouze podpořit poslední Brežněvovy iniciativy a posílit pocit, že i za stávající mezinárodní atmosféry dochází v rámci paktu ke skutečné multilaterální spolupráci. Zasedání se tradičně drželo linie vytýčené Politickým poradním výborem a Výborem ministrů zahraničních věcí. Závěrečné dokumenty vyzývaly parlamenty signatářů Závěrečného aktu k podpoře předchozích iniciativ Varšavské smlouvy.⁹³⁹ V popředí pochopitelně stály Brežněvovy poslední návrhy a apel k ratifikaci smlouvy SALT II⁹⁴⁰ americkou stranou.⁹⁴¹

Schůzka parlamentů navzdory svému mizivému významu ukázala důležitou věc: Plány sovětského vedení na větší zapojení dalších socialistických států do alianční spolupráce slavily jen částečný úspěch. Na zasedání byly přizvány Kuba, Laos, Mongolsko, Vietnam a Severní Korea. Dorazily však pouze delegace prvních tří jmenovaných zemí. Vietnamští komunisté se omluvili s tím, že účastí na akci Varšavské smlouvy nechtějí dát záminku k dalším útokům Číny.⁹⁴² KLDK pak na pozvánku vůbec nereagovala.⁹⁴³ Nezmenšovala se

⁹³⁸ State Department INR Publication, Theater Nuclear Force Negotiations: The Initial Soviet Approach, 10. 8. 1979, in: *The Euromissile Crisis*, dok. 19, s. 357.

⁹³⁹ Závěrečné dokumenty předem připravila československá strana, avšak nechala si je předem zredigovat Nejvyšším sovětem SSSR. Teprve poté text obdržely ostatní členské státy, aby se k němu vyjádřily. NA, f. 1261/0/7, sv. 122, a.j. 122/10, *Komuniké z konzultativního zasedání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy*, 17. 10. 1979; tamtéž, *Výzva představitelů parlamentů členských zemí Varšavské smlouvy k parlamentům členských zemí Severoatlantického paktu*, 17. 10. 1979.

⁹⁴⁰ Smlouva SALT II byla podepsána v červnu 1979 ve Vídni. Ratifikace dokumentu se však na americké straně následně protahovala.

⁹⁴¹ Bezvýznamná adorace stárnoucího sovětského vůdce tvořila i značnou část úvodního projevu předsedy československého Federálního shromáždění Aloise Indry. Tamtéž, *Projev vedoucího československé delegace, člena předsednictva ÚV KSČ a předsedy Federálního shromáždění ČSSR Aloise Indry na pražském konzultativním setkání dne 16. října 1979*.

⁹⁴² Čína zaútočila na Vietnam 17. února 1979. Šlo v zásadě o odplatu za předchozí vietnamskou vojenskou intervenci v Kambodži, která odstranila Pol Potův brutální režim Rudých Khmerů. Boje trvaly 18 dní. Sřet dále posílil podezíravost Kremlu, že se na globální scéně formuje americko-čínská protisovětská koalice. Teng Siao-

ani propast mezi Rumunskem a šestkou. Bukurešť nadále činila značné obstrukce. S ohledem na Čínu protestovala proti přizvání laoských a vietnamských zástupců.⁹⁴⁴ Ve vystoupení rumunského představitele Nicolae Giosana pak byla činnost Varšavské smlouvy hodnocena podobně negativně jako aktivita NATO. Stále více se také projevoval sílící Ceaușescův kult. Rumunský vůdce byl delegací své země adorován a provokativně stavěn na stejnou úroveň jako Brežněv. Rozkol však ani nadále nepřesahoval svůj předchozí stupeň. Závěrečné, v praxi sovětské dokumenty tak byly po dílčích úpravách a telefonické konzultaci s Ceaușescem bez potíží přijaty.⁹⁴⁵

Za dané situace nemohlo opakování již dříve nabízených iniciativ atmosféru na mezinárodní scéně výrazněji změnit. Stále palčivější se stávala především otázka sovětských raket RSD-10.⁹⁴⁶ Problémem se měla v prosinci 1979 zabývat Severoatlantická rada. Nedlouho před jejím zasedáním se uskutečnily i konzultace ve Varšavské smlouvě na úrovni náměstků ministrů zahraničních věcí. To opět dokazuje, že právě toto fórum bylo jediným operativně fungujícím politickým grémiem aliance. Sovětský svaz očekával, že NATO přijme nějakou formu razantních protiopatření. Viktor Malcev proto členské státy paktu instruoval, že Varšavská smlouva by v následných prohlášeních měla zdůrazňovat ochotu snížit stavy svých vojsk za předpokladu, že ke stejnému kroku přistoupí i Severoatlantická aliance. Od jara 1980 pak měly státy východního bloku zahájit důraznou diplomatickou aktivitu směřující ke svolání celoevropské konference o vojenském uvolnění a odzbrojení.⁹⁴⁷ Rada NATO

pching v lednu 1979 navštívil Spojené státy. To mimo jiné zamezilo Brežněvovi v jeho plánované cestě do Washingtonu o pouhý měsíc později. Čínský útok na Vietnam přišel jen nedlouho poté, co se Teng z Ameriky vrátil. SSSR se proto domníval, že operace byla domluvena právě během rozhovorů v USA. Washington přitom nepochybně považoval normalizaci svých vztahů s Čínou za protisovětský nástroj. Vzájemná spolupráce měla zabránit další sovětské globální expanzi. Srov. WESTAD, O. A., c. d., s. 21-22.

⁹⁴³ NA, f. 1261/0/7, sv. 122, a.j. 122/10, *Zpráva o konzultativním setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Praze*, 5. 11. 1979.

⁹⁴⁴ Ceaușescu přitom čínské akce proti Vietnamu obecně odsoudil. Peking vyzval ke stažení vojsk a řešení sporu politickými prostředky na bázi respektování národní suverenity a teritoriální integrity dvou socialistických zemí. AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3056, 937/8, nr. 10197, *N. Ceausescu o konflikte chiňsko-wietnamskim i polityce zagranicznej Rumunii – Po naradzie kierowniczych kadr przemysłu, budownictwa, transportu o rolnictwa*, 8. 3. 1979.

⁹⁴⁵ Tamtéž; NA, f. 1261/0/7, sv. 111, a.j. 111/25, *Uspořádání II. konzultativního setkání nejvyšších představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Praze ve dnech 16. a 17. října 1979*, 19. 6. 1979.

⁹⁴⁶ Budování mobilního a dokonalejšího systému raket RSD-10 nedokázali i détente velmi naklonění západní státníci akceptovat. Nové střely převyšovaly své předchůdce ve všech směrech. S doletem 5000 kilometrů mohly zasáhnout velmi přesně cíle v západní Evropě i ze základen na Uralu. Každá raketa nesla tři hlavice atakující různé cíle. Měly tedy fakticky parametry strategických střel a snižovaly tak hodnotu smlouvy SALT II. DUKRMAN, K., c. d., s. 196-197.

⁹⁴⁷ Report by Hungarian Deputy Foreign Minister István Roska on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 3. 12. 1979, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17386/ipublicationdocument_singledocument/afe9ceb1-e283-4073-a3fb-51c80c1d7f28/en/791203_Report_E.pdf [2015-03-01].

nakonec 12. prosince 1979 schválila tzv. dvojí opatření: Vyzývala SSSR k jednání o odsunu jeho raket středního doletu s jadernými hlavicemi z Evropy. Pokud by se tak nestalo do roku 1982, mělo dojít k rozmístění moderních amerických raket "Pershing-II" a střel s plochou dráhou letu.⁹⁴⁸

Moskva tento krok nedokázala pochopit. Pocit ohrožení NATO ze strany vojenského potenciálu Varšavské smlouvy jí připadal zcela neopodstatněný. Přestože na Západě nadále ekvivalent k raketám RSD-10 neexistoval, SSSR oznámené záměry Severoatlantické aliance pokládal za nespravedlivé.⁹⁴⁹ Na situaci hodlal v politické rovině reagovat dalšími apely k zahájení odzbrojovacích rozhovorů.⁹⁵⁰ V daném případě mu nahrávala skutečnost, že rozmisťování nových amerických jaderných zbraní bylo mezi západoevropskou veřejností značně nepopulární. Rozpoutávající se euroraketová krize tak silně mobilizovala západní mírové hnutí.⁹⁵¹ Veřejnost v západní Evropě totiž mohla jen stěží uvěřit tvrzení, že rozmístění nových jaderných střel na kontinentě ve skutečnosti sníží nebezpečí vypuknutí ničivé války.⁹⁵² Komplikací pro Varšavskou smlouvu naopak zůstal rumunský postoj. Ceaușescův režim totiž za dané situace prosazoval jednostranné snižování vojsk a výzbroje. Záměry NATO odmítal jménem paktu odsoudit.⁹⁵³

Klíčovým momentem, který významně omezil možnosti Moskvy v euroraketové krizi operativně manévrovat a zároveň definitivně ukončil détente, se však stala sovětská ozbrojená intervence v Afghánistánu. K jejímu zahájení přitom došlo jen krátce po zveřejnění dvojího rozhodnutí Severoatlantické aliance. Jestliže politické struktury Varšavské smlouvy nedokázaly v druhé polovině 70. let pozvolnému zhoršení mezinárodní situace zabránit,

⁹⁴⁸ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 33.

⁹⁴⁹ NÜNLIST, CH., *Cold War Generals...*

⁹⁵⁰ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 80.

⁹⁵¹ BOWKER, M., c. d., s. 99.

⁹⁵² HOLLOWAY, D., c. d., s. 46.

⁹⁵³ Report by Hungarian Deputy Foreign Minister István Roska on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 3. 12. 1979, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17386/ipublicationdocument_singledocument/afe9ceb1-e283-4073-a3fb-51c80c1d7f28/en/791203_Report_E.pdf [2015-03-01]. Během krymského setkání v srpnu 1979 Brežněv Ceaușescovi vyčítal rumunský přístup k Varšavské smlouvě, Číně, odzbrojení, resp. zbrojení, evropské bezpečnosti, naplňování Závěrečného aktu, situaci na Blízkém východě a Africe či rumunskou snahu o těsnější spolupráci balkánských států. Generální tajemník konstatoval, že Rumunsko jde nadále cestou "separátního kurzu". Ceaușescovi připomněl poslední rumunské vystupování na zasedáních Politického poradního výboru a dalších fórech Varšavské smlouvy. Ujišťoval, že respektuje rumunskou státní suverenitu. Národní zájmy však bylo dle Brežněvovy interpretace možné účinně hájit pouze prostřednictvím společného postupu. Ceaușescu volil opět silně defenzivní taktiku a snažil se ujišťovat, že RSR ve skutečnosti se státy Varšavské smlouvy v zahraničněpolitických otázkách plně spolupracuje. Sovětské vedení se následně shodlo, že do budoucna se omezí na co možná největší zmírňování negativních dopadů vyplývajících z rumunského kurzu. Žádné razantní akce však nechystalo. ИНФОРМАЦИЯ о крымской встрече и беседе Л.И. Брежнева с Н. Чаушеску 1 августа 1979 года, 20. 8. 1979, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114160>

sovětská akce v "zemi mudžáhidů" této snaze učinila jasnou přítrž. Aliance, která se v roce 1975 nacházela na svém politickém vrcholu, se o pouhých pět let později definitivně vydala na cestu k zániku.

Zbrojní programy Varšavské smlouvy a krach détente

V době podpisu helsinského Závěrečného aktu zažívala Varšavská smlouva svůj politický vrchol. Trend posilovat bojový potenciál Spojených ozbrojených sil však nadále pokračoval. Ukázali jsme, že političtí představitelé členských států paktu po roce 1975 akcentovali další zmírňování mezinárodního napětí. V souvislosti s modernizací výzbroje NATO a navyšováním jeho vojenského rozpočtu nicméně zůstala v platnosti také teze, že určité riziko vypuknutí války v Evropě stále přetrvává. Z tohoto důvodu mělo paralelně s prohlubováním détente docházet k dalšímu posilování Varšavské smlouvy.⁹⁵⁴ Výzvy východního bloku k rozpuštění obou vojenskopolitických aliancí tedy ve skutečnosti nepřekračovaly rámec pouhé líbivé fráze. Podle Vojtěcha Mastného navíc nic nenavědčuje tomu, že by se sovětské vojenské špičky v druhé polovině 70. let na Kremlu proklamované vojenské uvolnění opravdu připravovaly.⁹⁵⁵

Pat v odzbrojovacích jednáních

Varšavská smlouva ve skutečnosti nepodnikla žádný krok, který by k zmírnění vojenské konfrontace mezi oběma bloky reálně směřoval. Patrné to bylo především na vídeňských odzbrojovacích jednáních. Východ rigidně vycházel z proklamace, že v Evropě panuje mezi NATO a Varšavskou smlouvou rovný poměr sil. Západ naopak poukazoval na konvenční převahu svého potenciálního protivníka. Nadále proto prosazoval asymetrické snižování vojsk, které by danou výhodu eliminovalo. Konečným cílem odzbrojovacího procesu mělo být dle západních představ dosažení "společného stropu" pozemních jednotek obou paktů ve středoevropském regionu. Sovětský svaz, který především ve Východním Německu udržoval značné množství jednotek, měl dle tohoto konceptu v první fázi oproti americké straně učinit až trojnásobnou redukci. Situaci příznačně dokumentoval průběh již 8. kola rozhovorů ve Vídni, které se uskutečnilo v první polovině roku 1976. Státy Varšavské smlouvy zde pouze navrhly symbolická opatření: SSSR a USA měly nejprve zmrazit a následně snížit svou vojenskou přítomnost v regionu o 2-3% z celkových stavů ozbrojených sil obou aliancí dislokovaných ve střední Evropě. Ač se měl tento krok vztahovat i na tanky, taktické bombardovací letectvo, raketové jednotky i velitelství armádních sborů, vzhledem

⁹⁵⁴ NA, f. 1261/0/6, sv. 171, a.j. 174/4, *Analýza výsledků plnění vojenskopolitické linie XIV. sjezdu KSČ a hlavní směry upevňování obrany ČSSR po XV. sjezdu strany*, 31. 10. 1975.

⁹⁵⁵ MASTNÝ, V., *Imagining War in Europe...*, s. 35.

k navrhovaným počtům nepřesahoval rovinu gesta. Snížení stavu vojsk ostatních členských zemí NATO a Varšavské smlouvy v regionu se mělo odehrát až v následující etapě.⁹⁵⁶ Sovětské vedení tímto chtělo zřejmě dosáhnout alespoň nějakého hmatatelného výsledku, který by šel využít při apelech k dalšímu pokračování détente. Plně v těchto intencích také schůzka Politického poradního výboru v listopadu 1976 vyzývala členy Varšavské smlouvy k propagandistickým akcím, které by získaly podporu světové veřejnosti odzbrojovacími opatřeními předkládaných tou dobou socialistickými státy.⁹⁵⁷ V atmosféře přetrvávající vzájemné podezřívavosti však východní návrhy na vídeňských jednáních státy NATO pochopitelně neakceptovaly. Obdobným způsobem také Varšavská smlouva nepřistoupila na pobídku Západu, který výměnou za asymetrické snížení stavů vojsk nabízel i částečný odsun amerických jaderných zbraní a jejich nosičů z Evropy.⁹⁵⁸

Nedůvěra Moskvy paradoxně částečně vycházela z podpisu Závěrečného aktu. Kreml považoval završení helsinského procesu za své vítězství. Prezentoval jej tak i veřejně. Z tohoto důvodu se obával, že Západ se nyní bude snažit tuto svou "porážku" kompenzovat a je odhodlán Východ "porazit" na poli odzbrojovacích rozhovorů prostřednictvím asymetrické redukce vojsk. Varšavská smlouva daný koncept považovala za přímou snahu o narušení svého obranného systému.⁹⁵⁹ V této souvislosti nesmíme zapomínat, že détente byl procesem lepšího zvládnutí vzájemné rivality supervelmocí, nikoliv jejího úplného opuštění. Nešlo o ukončení studené války, ale pouze o její zklidnění.⁹⁶⁰ Závody ve zbrojení i rozvoj technologií pokračovaly na obou stranách, což spolu s dalšími aspekty tempo rozhovorů o kontrole zbrojení jednoznačně brzdilo.⁹⁶¹

Veškeré návrhy Východu na jednáních ve Vídni nadále zcela jasně formulovala sovětská strana. Možnost členských států Varšavské smlouvy do nich promlouvat byla ještě výrazně omezenější než v případě paktem zaštitěných politických iniciativ. V únoru 1976 například přímí účastníci vídeňských rozhovorů za Varšavskou smlouvu, tedy SSSR, PLR,

⁹⁵⁶ NA, f. 1261/0/7, sv. 6, a.j. 4/info, *Informace o posledním průběhu a dosavadních výsledcích jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 21. 5. 1976.

⁹⁵⁷ Tamtéž, sv. 23, a.j. 26/1, *Zpráva o zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy konaném v Bukurešti 25. – 26. 11. 1976*, 1. 12. 1976.

⁹⁵⁸ NATO v prosinci 1975 navrhlo, že ze střední Evropy odstraní 1000 amerických jaderných hlavic a část jejich nosičů, 36 řízených raket Pershing a 54 pozvolna zastarávajících letounů F-4 Phantom. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 39, č.j. 39031, *Dopis ministra zahraničních věcí ČSSR B. Chňoupkovi ministru obrany ČSSR M. Džúrovi*, 12. 2. 1976.

⁹⁵⁹ NA, f. 1261/0/7, sv. 6, a.j. 4/info, *Informace o posledním průběhu a dosavadních výsledcích jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 21. 5. 1976; tamtéž, sv. 30, a.j. 33/info1, *Informace o průběhu jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě v 2. pololetí 1976*, 11. 2. 1977.

⁹⁶⁰ BOWKER, M., c. d., s. 104, 106.

⁹⁶¹ ZUBOK, V.M., c. d., s. 242.

ČSSR a NDR, kolektivně předložili nové, ve skutečnosti jen mírně pozměněné návrhy.⁹⁶² Šlo o čistě sovětský materiál. Vedení příslušných satelitů pouze formálně potvrdila, že s uvedením svého spoluautorství souhlasí.⁹⁶³ Státy Varšavské smlouvy dokonce ani nedokázaly ovlivnit, jaké informace o svých ozbrojených silách budou ve Vídni prezentovat. Naznačuje to československý případ. Maršál Viktor Kulikov z pozice náčelníka sovětského generálního štábu v březnu 1976 direktivně nařídil, aby delegace ČSSR vykazala zhruba 170 tisíc osob ve zbraní. Reálný mírový stav ČSLA byl v té době nejméně o 25 tisíc vojáků vyšší. Daná čísla přitom českoslovenští diplomaté v rakouské metropoli nedostávali od velení armády přímo. Údaje putovaly přes sovětský generální štáb a vedoucího sovětských vyjednávačů ve vídeňských rozhovorech Olega Chlestova. Podléhaly navíc schválení ze strany vojenských institucí SSSR.⁹⁶⁴ Údajná parita vyplývající ze zpráv o počtu vojáků ve středoevropském regionu, které si NATO a Varšavská smlouva v roce 1976 vyměnily, tedy nutně byla pouhou iluzí.⁹⁶⁵ Vzhledem k geografickému faktoru a dislokaci sil na celém kontinentu, nikoliv pouze ve středoevropském regionu, se navíc jednalo o zavádějící údaje.

Unifikace a modernizace výzbroje Spojených ozbrojených sil

Příprava plánů vojenské pětiletky v letech 1976-1980 probíhala ještě před podpisem Závěrečného aktu. Ani za vrcholícího dítente však nedošlo k jejich jakékoliv revizi. Doporučení hlavního velitele Spojených ozbrojených sil vytýčilo za hlavní úkol v uvedeném období modernizaci zbraní a zkvalitnění velitelských struktur.⁹⁶⁶ Cíle vymezené Spojeným velením v příslušných bilaterálních protokolech pak k 1. lednu 1976 odsouhlasily všechny členské státy vyjma Rumunska.⁹⁶⁷ Počítalo se především s pokračováním unifikace a

⁹⁶² V zásadě se jednalo o v dílčích aspektech obměněný návrh z listopadu 1973, který se pouze přizpůsoboval v určování počtů vojsk západní metodice. Cílem bylo opět převzít ve vídeňských rozhovorech iniciativu, kterou získával Západ. Dokládá to i sovětské upozornění, že směrnice pro členské státy Varšavské smlouvy z roku 1973 týkající se jednání ve Vídni zůstávala v platnosti.

⁹⁶³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 39, č.j. 39031, Dopis ministra zahraničních věcí ČSSR B. Chňoupka ministru obrany ČSSR M. Dzúrovi, 12. 2. 1976.

⁹⁶⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 39, č.j. 39031, *Ústní informace ministra národní obrany ČSSR o zveřejnění číselných údajů ČSLA při vídeňských jednáních o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 19. 3. 1976.

⁹⁶⁵ Varšavská smlouva přiznala 805 tisíc vojáků, NATO o 14 tisíc méně. NA, f. 1261/0/7, sv. 30, a.j. 33/info1, *Informace o průběhu jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě v 2. pololetí 1976*, 11. 2. 1977.

⁹⁶⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 38, č.j. 39030, *DOKLAD náčelníka operační správy - zástupce náčelníka generálního štábu ČSLA k otázkám "Protokolu"*, nedatováno, 1976.

⁹⁶⁷ Pokračovalo také rumunské úsilí pomocí vhodně volených formulací oslabovat pokusy stavět Varšavskou smlouvu do pozice rozhodovací instance. V roce 1976 při schvalování zprávy o rozvoji Spojených ozbrojených sil v letech 1969-1974 tak rumunské ministerstvo obrany protestovalo proti textu "schválit opatření", ale požadovalo formulaci "vzít na vědomí opatření". Nadále se také odvolávalo na text vojenských

standardizace výzbroje pod dozorem Technického výboru.⁹⁶⁸ Hlavní velitel Jakubovskij si koncem téhož roku ve zprávě o stavu Spojených ozbrojených sil pochvaloval, že ve většině aliančních armád byly úkoly vytýčené pro předchozí pětiletku víceméně splněny. Podotkl však, že bez ohledu na úspěšnou realizaci protokolů disponovalo značné množství jednotek zastaralou výzbrojí. To se týkalo i klíčové bojové techniky jako raket, tanků, letounů či lodí. Také budování chráněných hangárů pro letouny a stálých vojenských letišť probíhalo jen velmi pozvolna.⁹⁶⁹

Dalším prohloubením vzájemné vojenské spolupráce v rámci Varšavské smlouvy se na přelomu června a července 1976 v Polsku zabývala mimořádná schůzka generálních štábů jednotlivých členských států. Vojenští představitelé zde s potěšením konstatovali, že zřízení kolektivních orgánů v roce 1969 alianční vojenskou kooperaci výrazně zlepšilo a zpřehlednilo. V hlášeních štábu Spojených ozbrojených sil přesto stále panovala jistá nesystematičnost. Odstranit ji mělo sjednocení jejich formátu. Velký důraz začal být proto kladen na zlepšování znalosti ruského jazyka v důstojnických sborech jednotlivých armád. Za tímto účelem mělo velení aliančním cvičením nově probíhat výhradně v ruštině.⁹⁷⁰ Dalším klíčovým úkolem se stalo sledování pravděpodobného nepřítele, tedy NATO. Poznatky jednotlivých členských států v této oblasti měly být zobecňovány a následně kolektivně probírány na zasedáních Vojenské rady.⁹⁷¹ V souvislosti se záměrem lépe analyzovat vojenské přípravy Severoatlantické aliance se počítalo i s prohlubováním spolupráce

statutů schválených Politickým poradním výborem v roce 1969. RSR jej považovala za jedinou platnou směrnici vymezující spolupráci v paktu. Šestka rumunské stanovisko v zásadě ignorovala. Tamtéž, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, Dopis ministra obrany ČSSR M. Dzúra generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ G. Husákovi, 22. 11. 1976.

⁹⁶⁸ Do čela tohoto orgánu byl v květnu 1975 jmenován sovětský generál I. A. Fabrikov, který nahradil I. V. Štěpanjuka. Tamtéž, k. 19, p.č. 58, č.j. 39051, *Porada vedoucích funkcionářů generálních /hlavního/ štábů armád Varšavské smlouvy*, 6. 7. 1976.

⁹⁶⁹ Jakubovskii Report on the State of the Unified Armed Forces, 30. 12. 1975, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 77, s. 395-396.

⁹⁷⁰ Dosažené výsledky však byly sporné. Ze zprávy o cvičení "Sojuz-81", které proběhlo o téměř šest let později, vyplývá, že ani tehdy zdaleka ne všichni velitelé ovládali ruský jazyk na potřebné úrovni. Toto bylo markantní především u důstojníků, kteří neabsolvovali sovětské vojenské školy. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 48, p.č. 180, č.j. 37032, *Rozbor operačně strategického velitelsko-štabního cvičení "Sojuz81"*, 8. 4. 1981.

⁹⁷¹ Tamtéž, k. 19, p.č. 58, č.j. 39051, *Porada vedoucích funkcionářů generálních /hlavního/ štábů armád Varšavské smlouvy*, 8. 6. 1976; *Porada vedoucích funkcionářů generálních /hlavního/ štábů armád Varšavské smlouvy*, 6. 7. 1976. Vojenští zpravodajci jednotlivých členských států se v polovině 70. let zaměřovali na manévry NATO. Jejich rozbor pak probíhal kolektivně na zasedání Vojenské rady. Zde si členové Varšavské smlouvy v podstatě ověřovali dílčí údaje, které jejich tajné služby zjistily. Tamtéž, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *14. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 30. 4. 1976; *14. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 1. 6. 1976.

zpravodajských správ generálních štábů členských států Varšavské smlouvy a nově také s kolektivními schůzkami jejich náčelníků.⁹⁷²

Na IX. zasedání Výboru ministrů obrany, které se uskutečnilo v listopadu 1976 v Sofii, došlo k jistým, dočasným změnám dosavadní rétoriky.⁹⁷³ Bylo konstatováno, že posilování NATO má za dané mezinárodní situace nový účel: Západ se tak dle východního hodnocení již nesnažil přímo o rozpoutání války, ale pouze o zisk vojenské převahy nad Varšavskou smlouvou. Ta by mu pak umožnila se socialistickými státy jednat z pozice síly. I k détente skeptické vojenské špičky Varšavské smlouvy nicméně musely touto dobou připustit, že opatření Závěrečného aktu skutečně přispívají k vytváření ovzduší důvěry na mezinárodním poli. První zástupce náčelníka sovětského generálního štábu, generál Michail Kozlov, prohlásil, že helsinská konference definitivně potvrdila výsledky druhé světové války, a představuje tak začátek nové epochy uvolňování napětí. Je nutné zdůraznit, že rozhodnutí o dalším osudu détente vojáci plně přiznávali politické moci. Některé aspekty Závěrečného aktu přesto hodnotili velmi skepticky. To se týkalo především výměn vojenských pozorovatelů na manévrech probíhajících poblíž hranic obou paktů. Varšavská smlouva taková cvičení oznamovala a západní pozorovatele na ně zvala.⁹⁷⁴ Sama ale na podobné akce Severoatlantické aliance své zástupce nevysílala. Činila tak okázale s odkazem, že manévry NATO nadále představují nepřípustnou demonstraci síly.⁹⁷⁵ Kozlov tak varoval, že uvedená opatření jsou novým momentem pro mezinárodní situaci v Evropě a potenciálně mohou obranyschopnost Varšavské smlouvy nežádoucím způsobem ovlivnit.⁹⁷⁶

Po roce 1976 se stále více hovořilo o nutnosti unifikovat výzbroj a techniku Spojených ozbrojených sil. Pod tímto pojmem se ve skutečnosti skrývalo zavádění sovětských zbraní. Licenčně je mohly vyrábět i v další členské státy Varšavské smlouvy, jejich následná

⁹⁷² Tamtéž, k. 8, p.č. 42, č.j. 39035, *Plán realizace Protokolu čís.:009 ze 9. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, chybně datováno rokem 1974, zřejmě 1976.

⁹⁷³ Ukazuje to i incident, při němž se československý ministr obrany Martin Dzur se hodlal ve svém referátu vracet k událostem pražského jara. Usměrnil ho musel sovětský generál Viktorov. Dzurovi tlumočil názor Kremlu, že ve světle aktuálních otázek KBSE není nutné děnit z let 1968-1969 nadále zmiňovat. VÚA Tamtéž, k. 42, p.č. 140, č.j. 36043, *Vystoupení ministra národní obrany na 9. zasedání Výboru ministrů obrany*, 8. 12. 1976.

⁹⁷⁴ Oznamování vojenských cvičení měly jednotlivé členské státy Varšavské smlouvy konzultovat s hlavním velitelem. Rozhodující slovo, včetně případného pozvání západních pozorovatelů měla nicméně politická moc.

⁹⁷⁵ Varšavská smlouva navíc NATO nadále podezírala, že každoroční manévry v SRN mohou být využity k překvapivému útoku bez ohledu na prakticky existující rovnováhu sil. MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 47.

⁹⁷⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 42, p.č. 140, č.j. 36043, *9. zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, 13. 12. 1976; tamtéž, k. 8, p.č. 42, č.j. 39035, *Plán realizace Protokolu čís.:009 ze 9. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, chybně datováno rokem 1974, zřejmě 1976.

distribuce nicméně probíhala dle požadavků Spojeného velení. Počítalo se s tím, že daný proces vyvrcholí až v pětiletce 1981-1985. Některé projekty však měly být zahájeny již dříve.⁹⁷⁷

Uvedené záměry uspíšila změna v prezidentském křesle nástup Carterovy administrativy v USA. Během prvních měsíců její činnosti členské státy Varšavské smlouvy rychle dospěly k názoru, že nová americká politická garnitura se staví proti přenesení détente do vojenské oblasti. Za aktuální hlavní cíl Washingtonu Východ považoval zabránit jakémukoliv oslabování Severoatlantické aliance.⁹⁷⁸ Nový sovětský ministr obrany Dmitrij Ustinov⁹⁷⁹ tak již v roce 1977 na poradě nejvyšších sovětských armádních představitelů označil NATO za nejvíc nebezpečné v jeho dosavadní historii, především kvůli domnělé vzrůstající technologické spolupráci s Čínou.⁹⁸⁰ Od poloviny 70. let skutečně začaly být do výzbroje Severoatlantické aliance zaváděny technologicky vyspělé americké konvenční zbraně vyvíjené původně pro vietnamské bojiště. V té souvislosti hrozilo, že Západ získá převahu i v oblasti, kde měl prozatím tradičně navrch Východ.⁹⁸¹

Náskok Západu v technologické oblasti a zlepšování organizační struktury NATO tak vedly v druhé polovině 70. let Varšavskou smlouvu k přehodnocení svého potenciálního nepřítele. Namísto zdůrazňování slabosti Severoatlantické aliance začala být akcentována její síla. Již během zasedání Politického poradního výboru v listopadu 1976 nový náčelník štábu

⁹⁷⁷ Prvním velkým zbrojním projektem, na němž měly členské státy opravdu hluboce spolupracovat, byla licenční produkce tanku T-72. Výrobu jeho jednotlivých komponentů si měly krom SSSR rozdělit ČSSR, PLR a BLR. Cílem bylo maximálně urychlit jeho dodávky. Otázkou se však nezabýval pouze Technický výbor, ale vzhledem k její náročnosti i RVHP. Tamtéž, k. 42, p.č. 140, č.j. 36043, 9. zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy, 13. 12. 1976; tamtéž, k. 8, p.č. 42, č.j. 39035, *Plán realizace Protokolu čís.:009 ze 9. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, chybně datováno rokem 1974, zřejmě 1976.

⁹⁷⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. 47, a.j. 51/info2, *Informace o průběhu vídeňských jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě v 1. pololetí 1977*, 15. 8. 1977.

⁹⁷⁹ Dmitrij Ustinov usedl do křesla ministra obrany po Grečkově smrti v roce 1976. Dříve působil jako ministr zbrojního průmyslu za Stalina i Chruščova. Jeho pozice v brežněvovském systému pramenila z nesporné technokratické kompetence, neskrývaného obdivu ke Stalinovi a z toho plynoucího pohrdání Chruščovem. Později se k tomu připojily i dobré osobní vztahy s Brežněvem i Grečkem a jeho maršály. Poté co byl v roce 1976 povýšen na člena politbyra, zůstal až do své smrti v roce 1984 jednou z klíčových pěti osob v sovětském vedení. DURMAN, K., c. d., s. 184.

⁹⁸⁰ MASTNY, V., *Imagining War in Europe...*, s. 35. Od roku 1976 sovětsští představitelé v interních rozhovorech opět zmiňovali nebezpečí války s Čínou, obdobně jako šest let nazpět. Tehdejší čínská politika i propaganda k tomu značně přispívala. Některé zdroje dokonce hovoří o tom, že Moskva v jistý moment zvažovala preventivní útok směřující k eliminaci čínského jaderného arzenálu. V roce 1977 pak SSSR vydával na obranu 12,5 tisíce kilometrů dlouhé hranice s Čínou, kde bylo dislokovány tři miliony jejich vojáků, více prostředků než celá Varšavská smlouva dohromady. Obával se totiž vypuknutí totální války. SCHAEFER, B., *The Sino-Soviet Conflict...*, s. 213.

⁹⁸¹ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 62.

Spojených ozbrojených sil Anatolij Gribkov⁹⁸² varoval, že Západ může dosavadní převahu Varšavské smlouvy dohnat v horizontu tří let. Spojené velení tedy dávalo vůdcům členských států paktu najevo, že stávající vojenská nadvláda, které bylo v průběhu 70. let dosaženo, je nyní v ohrožení.⁹⁸³ Nejvyšší orgán Varšavské smlouvy tak formálně rozhodl, že nákladné přezbrojení Spojených ozbrojených sil bude v nadcházejícím období klíčovým úkolem. Členskými státy paktu to přinášelo značné hospodářské komplikace. Bylo totiž evidentní, že realizace požadovaných kroků si vyžádá další zvýšení importu vojenského materiálu ze SSSR.⁹⁸⁴

Problém úzce souvisel se zamýšlenou unifikací a standardizací výzbroje a techniky, jejímž prostřednictvím měla Varšavská smlouva svou bojeschopnost zvýšit. Spojené velení tento krok obhajovalo následovně: Používání stejných zbraní mělo v případě bojové operace usnadnit kooperaci armád jednotlivých členských států. Zjednodušovaly se rovněž opravy poškozené techniky a zásobování. Alianční velitelství navíc argumentovalo tím, že dojde ke zkrácení času a snížení nákladů potřebných k vývoji a výrobě vojenského materiálu. Pod heslem unifikace však docházelo také k vyřazování zastaralých zbraní a jejich nahrazování moderními ekvivalenty, což celý projekt značně prodražovalo. Ambiciózní plány proto předpokládaly podstatné rozšíření licenční výroby a prohloubení spolupráce zbrojního průmyslu členských států Varšavské smlouvy. Otázky s ním spojené byly probírány nejen na úrovni Spojené velení-vojenské orgány členských států, ale též v rámci Stálé komise RVHP pro obranný průmysl.⁹⁸⁵ Do konce roku 1977 pak v rámci Technického výboru začala operovat i nově vytvořená Správa unifikace a standardizace výzbroje a bojové techniky.⁹⁸⁶

⁹⁸² Generál Anatolij Gribkov nahradil v pozici generála Štěmenka, který 26. dubna 1976 zemřel. Jako první náčelník aliančního štábu byl jmenován za základě článku 14 statutu Spojených ozbrojených sil z roku 1969. Ten podmiňoval obsazení dané funkce souhlasem vlád členských států. Opět se jednalo o formalitu. Sovětské satelity o kandidátech na daný post nerozhodovaly. Hlavní velitel Jakubovskij je postavil před rozhodnutí Moskvy, které si nechal pouze formálně posvětit. Příznačně přitom neoslovil přímo politické orgány, ale instruoval jednotlivé ministry obrany, aby od nich příslušný souhlas získali. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 146, č.j. 36052, *KÁDROVÉ ZMĚNY VE ŠTÁBU SPOJENÝCH OZBROJENÝCH SIL*, říjen 1976; AAN, f. PZPR KCW, XIA/583, Dopis maršála I. Jakubovského W. Jaruzelskému s návrhem jmenování A. Gribkova náčelníkem štábu Spojených ozbrojených sil, 29. 9. 1976.

⁹⁸³ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 44-45

⁹⁸⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 8, p.č. 41, č.j. 39033, Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka, 18. 1. 1977

⁹⁸⁵ Tamtéž, k. 46, p.č. 163, č.j. 36519, *Základní ustanovení o unifikaci a standardizaci výzbroje a vojenské techniky ve Spojených ozbrojených silách*, nedatováno, zřejmě 1977.

⁹⁸⁶ Za účelem zefektivnění tohoto procesu rozhodl Výbor ministrů obrany v roce 1976 o zřízení speciální Správy unifikace a standardizace výzbroje a bojové techniky v rámci Technického výboru. Ten se tak rozrostl o 45 představitelů. Jelikož se jednalo o úpravu aliančního orgánu, jehož činnost definoval statut z roku 1969, Rumunsko požadovalo, aby záležitost nejprve schválily domácí instituce, nikoliv pouze Výbor ministrů obrany. Tamtéž, k. 42, p.č. 140, č.j. 36043, *9. zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, 13. 12. 1976.

Efektivita tohoto orgánu však zůstávala sporná. Hlavní velitel například musel v roce 1981 konstatovat, že funkcionáři Technického výboru zdaleka nedosahují kompetence a výsledků jako zástupci velitelů pro výzbroj v sovětské armádě.⁹⁸⁷

Náklady na přezbrojení zvyšovala také skutečnost, že za aktuální problém začalo být od roku 1977 považováno pozvolné zaostávání letectva a protivzdušného obranného systému. Právě jejich posilování přitom stálo enormní finanční prostředky. Analytikové Varšavské smlouvy totiž dospěli k závěru, že právě letectvo má ve strategii NATO zaujmout hlavní roli v podpoře pozemních vojsk. Počítalo se s tím, že klíčová modernizace protivzdušné obrany proběhne v letech 1981-1985.⁹⁸⁸ Naznačené plány brzy začalo brzdit Rumunsko, které se odmítlo nového kola posilování součinnosti jednotek protivzdušného systému účastnit. Tato otázka byla přitom více než aktuální vzhledem k nástupu nové generace bojových letounů a střel s plochou dráhou letu NATO.⁹⁸⁹

Technický výbor v roce 1977 účelově konstatoval, že unifikace postupuje dle plánů.⁹⁹⁰ Ve skutečnosti se touto dobou začaly v projektu objevovat první vážné trhliny. Problémy s plněním dodávek vojenské techniky partnerům ve Varšavské smlouvě zaznamenalo například Polsko.⁹⁹¹ Na X. zasedání Výboru ministrů obrany, které proběhlo v prosinci 1977 v Budapešti, musel Wojciech Jaruzelski svůj československý protějšek informovat o tom, že zásilka protiletadlových systémů "Strela-1A" plánovaná na rok 1979 bude opožděna. Ukazovalo se, že unifikace a licenční produkce výzbroje v sobě ukrývá významný problém: Pokud jeden z členských států paktu nebyl schopen svým závazkům ve vojenské výrobě

⁹⁸⁷ Tamtéž, kr. 48, p.č. 180, č.j. 37032, *Účast ČSLA na cvičení „Sojuz-81“ a výměna jednotek s PLA ve VVP*, 2. 1. 1981.

⁹⁸⁸ Vojenská rada na svém XV. zasedání v Praze v květnu 1977 konstatovala, že letecké jednotky protivzdušné obrany Varšavské smlouvy, tj. stíhací letectvo, jsou na slušné úrovni. Problém se tedy týkal především protiletadlových raket. Tamtéž, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *15. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 5. 1977.

⁹⁸⁹ Nejlepších výsledků tou dobou dosahoval protivzdušný systém NDR, PLR a BLR. V těchto státech také docházelo k nejrychlejšímu zavádění automatizovaného systému velení ALMAZ-2. Za slabinu pak Spojené velení považovalo systémy MLR a RSR. Zřejmě i proto mělo Rumunsko do roku 1980 obdržet 24 stíhačů MiG-23 MF, tedy dvojnásobný počet oproti ostatním členským státům Varšavské smlouvy. RSR přitom odmítla požadavek Spojeného velení, aby veškeré jednotky disponující moderními raketami KRUG a KUB byly začleněny do pohotovostního systému aliance. Zřejmě s těmito účinnými zbraněmi hodlalo nakládat bez ohledu na velitelství Varšavské smlouvy. Tamtéž, *16. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24. 10. 1977; tamtéž, k. 42, p.č. 141, e.č. 36044, *10. zasedání Výboru ministrů obrany*, 5. 12. 1977.

⁹⁹⁰ Tamtéž, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *16. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24. 10. 1977.

⁹⁹¹ Zvýšený tlak na zbrojení v druhé polovině 70. let se objevil v momentě, kdy na Polsko začala doléhat krize jeho hospodářství. Wanda Jarzabek v té souvislosti uvádí, že není možné s určitostí odpovědět na otázku, zda a případně jak polští představitelé tento problém Moskvě prezentovali. JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 78

dostát, postihlo to též zbylé alianční armády.⁹⁹² Část sovětských satelitů se přitom za prohloubení vzájemné kooperace při výrobě vojenské techniky naopak stavěla. Ukazuje to například zamýšlená masová produkce tanku T-72. Bulharsku se v té souvislosti nelíbilo, že má vyrábět pouze pojezdová kola. Jejich prodej mu totiž zdaleka nemohl pokrýt náklady na nákup příslušného množství těchto zbraní požadovaného Spojeným velením.⁹⁹³

Bez ohledu na uvedené komplikace se bojeschopnost vojsk Varšavské smlouvy dařilo podstatně zvyšovat. Po smrti Ivana Jakubovského v listopadu 1976 se do pozice hlavního velitele paktu přesunul maršál Viktor Kulikov, dosavadní náčelník sovětského generálního štábu.⁹⁹⁴ Ve své první zprávě o stavu alianční sestavy s potěšením konstatoval, že v průběhu roku 1977 přezbrojila raketová vojska o 8%, tankové svazy o 4%, bojová vozidla pěchoty o 37% a protitankové naváděné střely o 39%. Pozitivně hodnotil i klíčové posilování protivzdušné obrany a vytváření elitních útvarů disponujících výhradně nejmodernější výzbrojí, tzv. jačejek.⁹⁹⁵ Je však evidentní, že zbrojení činilo sovětským satelitům stále větší potíže. János Kádár si tak při přijetí členů Výboru ministrů obrany v prosinci 1977 v Budapešti postěžoval, že zbrojní výroba brzdí záměr zvyšovat životní úroveň v Maďarsku. Zároveň se však dušoval: "*Dáme pro ozbrojené síly vše, i kdybychom měli chodit v papučích.*"⁹⁹⁶

Zintenzivnění zbrojení a krach détente

Zvrátit nastolené trendy se stále více jevílo jako nereálné. Rok 1978 se již jasně nesl v duchu v ochlazování vztahů mezi oběma studenoválečnými bloky. Patrné to bylo na vídeňských odzbrojovacích jednáních. Sovětské akce v Africe, atmosféra neúspěšného bělehradského summitu KBSE a komplikace v rozhovorech SALT II se promítly také na tomto fóru. NATO navíc začalo modernizovat a posilovat své ozbrojené síly a zvyšovat jejich bojovou pohotovost. Kroky obhajovalo s odkazem na podobná opatření Varšavské smlouvy a

⁹⁹² ČSSR například své závazky vyplývající z Protokolu o vyčlenění vojsk do sestavy Spojených ozbrojených sil a jejich rozvoji na léta 1976-1980 v základních parametrech splnila. Hlavní nedostatky panovaly v zavádění nové výzbroje do dělostřelectva a protiletadlových raketových oddílů. Důvodem byly právě opožděné dodávky zbraní z PLR a BLR. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 21, p.č. 64, č.j. 40001, *Podkladové materiály pro projednání o rozvoji ČSLA v letech 1981-1985*, nedatováno, 1980.

⁹⁹³ Tamtéž, k. 42, p.č. 141, e.č. 36044, 10. zasedání Výboru ministrů obrany, 5. 12. 1977.

⁹⁹⁴ Kulikova do funkce navrhl ÚV KSSS. Vedení zbylých členských států Varšavské smlouvy jeho volbu pouze formálně odsouhlasila. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1652, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 2*, 11. 1. 1977.

⁹⁹⁵ Report by Marshal Kulikov on the State of the Unified Armed Force, 30. 1. 1978, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 82, s. 413-414.

⁹⁹⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 42, p.č. 141, e.č. 36044, 10. zasedání Výboru ministrů obrany, 5. 12. 1977.

údajnou snahu Východu prohloubit svou již tak existující převahu. Západní představitelé navíc své východní protějšky v kuloárech varovali,⁹⁹⁷ že s ohledem na výhodu Varšavské smlouvy v tancích a nedávné rozmístění moderních sovětských raket RSD-10 by Severoatlantická aliance mohla přistoupit k dislokaci neutronových zbraní v Evropě. Státy východního bloku ve světle těchto událostí tak v možnost dohledného průlomu ve vídeňských odzbrojovacích jednáních přestaly definitivně věřit. Jejich v rakouské metropoli oficiálně prezentované teze a iniciativy neodrážely realitu. Jednalo se pouze o poplatné apely.⁹⁹⁸ Za hlavní taktiku tak bylo vytýčeno kritizovat údajně lživá tvrzení NATO o konvenční převaze Východu.⁹⁹⁹ Sovětské satelity navíc nadále Moskvě pouze sekundovaly. Ta při prezentaci svých návrhů jménem Varšavské smlouvy alespoň čekala na stanoviska a formální souhlas svých spojenců z řad přímých účastníků jednání. Intenzivní konzultace v průběhu rozhovorů a sovětskou stranou navrhované zařazení situace na vídeňských jednáních na pořad schůzek aliančních orgánů pouze odráželo snahu Kremlu zajistit maximálně jednotné vystupování členských států paktu.¹⁰⁰⁰

Sovětským svazem připouštěné snížení vojsk¹⁰⁰¹ ve skutečnosti nikterak nenarušovalo dlouhodobé plány rozvoje Spojených ozbrojených sil. Pro nadcházející pětiletku se totiž se zvyšováním stavů vojsk vyčleněných do alianční sestavy nepočítalo. Důraz byl stále kladen

⁹⁹⁷ Zástupci členských států Varšavské smlouvy ve Vídni vedli bilaterální kuloární rozhovory s delegacemi zemí NATO. Zřejmě šlo o direktivu Kremlu. Aktivně v tomto ohledu vystupovalo především Polsko. O svých jednáních však pochopitelně SSSR obšírně informovalo. Szyfrogram Nr. 3769/IV z Wiednia, 18. 12. 1978, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111435/ipublicationdocument_singledocument/7e163ed8-6f1a-4a9e-8bee-240e06e3edb3/pl/1978_Talks_Dean.pdf [2015-03-01].

⁹⁹⁸ SPRAWOZDANIE delegacji PRL na XIV rundę rokowań wiedeńskich w sprawie wzajemnej redukcji sił zbrojnych i zbrojeń w Europie Srodkowej /31 stycznia - 19 kwietnia 1978 r./, 29. 5. 1978, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111439/ipublicationdocument_singledocument/758212af-25b1-40e8-8d73-c1955c8e0197/pl/1978_Note_SALT_II.pdf [2015-03-01].

⁹⁹⁹ NA, f. 1261/0/7, sv. 96, a.j. 96/info11, *Informácia o priebehu a výsledkoch viedenských rokovaní o vzájemnom znížení ozbrojených síl a výzbroje v strednej Európe v 2. polroku 1978 a ďalšom postupe čs. delegácie v roku 1979*, 24. 1. 1979.

¹⁰⁰⁰ Postup členských států Varšavské smlouvy nakonec nebyl probírán ani tak na kolektivních aliančních orgánech, ale bilaterálně se zástupci jednotlivých satelitů na sovětském generálním štábu pod taktovkou sovětských vojenských špiček. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 21, p.č. 65, č.j. 40002, *Ujednocení dalšího postupu při vídeňských jednáních*, 26. 3. 1980; tamtéž, k. 1, p.č. 23, e.č. 39006, *Zpráva o průběhu 14. etapy vídeňských jednání*, 26. 4. 1978; *Zpráva o novém návrhu k snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 1. 6. 1978; *Zpráva o novém návrhu socialistických států - přímých účastníků vídeňských jednání na vzájemné snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, 1. 6. 1978.

¹⁰⁰¹ NATO v dubnu 1978 navrhlo zastropovat počty armádních příslušníků ve středoevropském regionu na 900 tisících osob na obou stranách. Podle západních odhadů přesahovaly tehdejší mírové stavy Spojených ozbrojených sil dané číslo o 268 tisíc. Varšavská smlouva oficiálně uváděla 987 tisíc vojáků v oblasti střední Evropy, NATO o 66 tisíc méně. SSSR proti tomu přišel s myšlenkou snížit v nadcházejících 3-4 letech počty vojsk NATO a Varšavské smlouvy v oblasti o 91, resp. 105 tisíc osob. Krok navíc podmiňoval stažením tisícovky amerických jaderných hlavíc, 36 raket Pershing a 54 letounů F-4. Tamtéž.

na modernizaci, tedy kvalitativní, nikoliv kvantitativní posilování jednotek.¹⁰⁰² Plánované zvýšení objemu strojírenské výroby zbrojního průmyslu bylo nicméně enormní. Během let 1980-1985 mělo stoupnout zhruba o 45%. Doporučení v tomto ohledu jednotlivým členským státům nevydávaly pouze alianční orgány. Směrnice pro chystanou reorganizaci spojovacího vojska ČSLA například namísto štábu Spojených ozbrojených sil zaslal generální štáb sovětské armády. Plány pro rozvoj vojsk sovětských satelitů pochopitelně vycházely především z aktuálních trendů v ozbrojených silách SSSR.¹⁰⁰³ Oficiálně se však budování armád nadále řídilo výhradně doporučením hlavního velitele. Ten o těchto otázkách jednal s vojenskými orgány jednotlivých států bilaterálně. Zdá se však, že sovětské satelity se minimálně v některých případech o rozhovorech s Kulikovem i dalšími představiteli Spojeného velení vzájemně informovaly.¹⁰⁰⁴

Hospodářské komplikace

Ambiciózní zbrojní plány jednoznačně neodrážely reálné kapacity ekonomik států východního bloku. Ačkoliv hlavní fáze modernizace Spojených ozbrojených sil měla přijít až v první polovině 80. let, maršál Kulikov si již v říjnu 1978 na XVIII. zasedání Vojenské rady stěžoval, že žádná ze zemí Varšavské smlouvy vytýčené dodávky nových zbraní a bojové techniky neplní na 100%.¹⁰⁰⁵ Vojenské představitele jednotlivých členských států proto vyzval, aby u domácích politických orgánů urgovali urychlení vojenské výroby.¹⁰⁰⁶ Československý případ ukazuje, že vedení komunistických stran touto dobou skutečně začala

¹⁰⁰² Nepočítalo se však ani s případným snižováním početních stavů vojsk. Měly zůstat na minimálně stejné úrovni jako v roce 1980. Tamtéž, p.č. 24, e.č. 39007, *Zámysl výstavby ČSLA*, 28. 2. 1978; tamtéž, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, Informace ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G.Husáka, 16. 11. 1978.

¹⁰⁰³ Tamtéž, k. 1, p.č. 28, č.j. 39012, *Podklady pro projednání soudruha ministra národní obrany s hlavním velitelem Spojených ozbrojených sil*, 20. 1. 1978.

¹⁰⁰⁴ Tamtéž, k. 13, p.č. 50, č.j. 39043, *Sdělení NGŠ PLA generála broni F. SIVICKÉHO*, 22. 1. 1978; tamtéž, k. 1, p.č. 24, e.č. 39007, *Письмо главнокомандующему объединенными вооруженными силами государств-участников варшавского договора маршалу советского союза товарищу Куликову В. Г.*, 6. 3. 1978; tamtéž, k. 44, p.č. 154, č.j. 36504, *Uprěsnění návštěvy náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil v ČSSR*, 13. 2. 1979.

¹⁰⁰⁵ Přezbrojení se dostávalo do časového skluzu. Některých druhů zbraní a techniky byl nedostatek, stále sloužilo značné množství zastaralé výzbroje. Termíny pro dodání požadovaných náhrad se neustále prodlužovaly. To platilo především v případě jatek, které měly být vyzbrojovány minomety typu "Sani", "Podnos" a "Vasiljok", protitankovými zbraněmi "Konkurs", "Metis" a "Žalo-B", protiletadlovými střelami "Osa-AK" a "Strela-10 sv" či stíhacími letouny MiG-25 a jejich průzkumnou verzí RB. Tamtéž, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *TEZE DOKLADU zástupce hlavního velitele Spojených ozbrojených sil pro výzbroj - náčelníka Technického výboru na 11. zasedání Výboru ministrů obrany ke třetí otázce programu*, nedatováno 1978.

¹⁰⁰⁶ Tamtéž, k. 34, p.č. 125, č.j. 36025, *18. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 10. 1978.

od vojáků dostávat analýzy, varující před vývojem v NATO.¹⁰⁰⁷ Západ se měl systematicky připravovat na vedení dlouhodobé války s použitím konvenčních i jaderných prostředků. Zprávy přitom poukazyvaly na trend využívat nejnovějších vědeckých poznatků k vývoji sofistikovaných zbraní, které mohou o výsledku konfliktu rozhodnout. Tyto snahy měly vyvrcholit v nadcházejícím desetiletí, přičemž vojska Severoatlantické aliance se měla dostat na podstatně vyšší kvalitativní úroveň. To pochopitelně ospravedlňovalo požadavek masivních investic do vojenské oblasti v letech 1981-1985. V tomto období měla Varšavská smlouva přezbrojit 75% pozemních vojsk, 85% jednotek letectva a protivzdušné obrany a 70% námořnictva. Zůstává otázkou, nakolik vojenské orgány jednotlivých členských států Kulikovův příkaz prosazovat masivní navýšení výdajů na obranu uposlechly. Z československé dokumentace vyplývá, že velení ČSLA se k tomuto kroku uchýlilo ve velmi omezené míře. Přezbrojení naopak mělo dle směrnic ministerstva obrany proběhnout v souladu s ekonomickými možnostmi státu.¹⁰⁰⁸

SSSR se pokusil své satelity přimět k realizaci vytýčených zbrojních plánů koncem roku 1978. Využil k tomu schůzku Politického poradního výboru a následně i zasedání Výboru ministrů obrany. Sovětský obranný resort konstatoval, že hlavní tendencí v mezinárodních vztazích zatím stále zůstává uvolňování napětí. Varoval však, že se tento proces se setkává s "nemalými překážkami". Imperialisty, v čele s USA, obvinil z politiky směřující k návratu studené války. Za výsledek označil zrychlenou militarizaci NATO, charakterizovanou zvýšeným využíváním vědy pro vojenské účely a navyšování vojenských rozpočtů. Generál Petr Ivašutin na XI. schůzce Výboru ministrů obrany ve Východním Berlíně, která proběhla ve dnech 4.-7. prosince, varoval před promeškáním "technologického momentu překvapení". Apeloval na vývoj nových, moderních konvenčních zbraňových systémů, které měly dle jeho názoru budoucí konflikt vyhrát.¹⁰⁰⁹ Poplašné zprávy hovořily o tom, že vojenské výdaje NATO mohou v letech 1978-1982 vzrůst až o 54%. Hlavní velitel Kulikov pak deklaroval, že vojenská pětiletka 1981-1985 musí vycházet především z těchto

¹⁰⁰⁷ Bývalý československý generál Mojmir Zachariáš zpětně vypověděl, že uvedené analýzy hovořící o vzrůstající vojenské síle NATO v druhé polovině 70. let měly reálný zpravodajský základ a neodrážela politickou, či vojenskou objednávku. Rozhovory s československými generály, 2002-2003, in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 420.

¹⁰⁰⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, Informace ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G.Husáka, 16. 11. 1978; *USNESENÍ Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k otázce "Obecné směry rozvoje Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy na léta 1981-1985"*, nedatováno, 1978.

¹⁰⁰⁹ MASTNY, V., *Imagining War in Europe...*, s. 35. Dodejme, že Ivašutin již v první polovině 60. let proslul svými extrémními prognózami ve vojenské oblasti.

předpokladů.¹⁰¹⁰ Klíčový důraz byl kladen na zavádění moderních zbraní všeho druhu - taktických raket R-17 (v kódu NATO SS-1 "Scud") a Luna-M (v kódu NATO "FROG"), tanků T-72, samohybných děl Gvozdika, Akacija a Dana, protitankových řízených střel, posledních verzí raketometů, protiletadlových systémů KRUG, KUB a Strela, bojových letounů MiG-23, MiG-25, Su-22 a Su-25, či útočných helikoptér Mi-24D.¹⁰¹¹

Nedá se přitom tvrdit, že by uvedená varování před děním na Západě pronášeli na schůzkách Varšavské smlouvy pouze představitelé SSSR či Spojeného velení. S analýzami možného vývoje v NATO se například ztotožnil i polský ministr obrany Jaruzelski. Jeho projev však na rozdíl od těch sovětských vyjadřoval spíše obavy o další osud détente, než aby představoval výzvu k zintenzivnění zbrojních programů Varšavské smlouvy.¹⁰¹² Došlo tedy k jistému rétorickému posunu. Zatímco v první polovině 70. let na zasedáních vojenských orgánů paktu zaznívala především varování před přílišnou otevřeností vůči détente, nyní se vyjadřovaly obavy o jeho další osud. Závěry však byly stejné: Nepolevovat v posilování obranyschopnosti a neumožnit Severoatlantické alianci získat výhodu nad Varšavskou smlouvou, což v praxi znamenalo nadále intenzivně zbrojit.¹⁰¹³

V tomto duchu se neslo zasedání Politického poradního výboru, které proběhlo v prosinci 1978 v Moskvě. Brežněv zde připisoval probíhající změny v NATO americkým jestřábům, jejichž vliv v předchozím období spíše klesal. Vinil je ze "sabotování" détente a volal po společné akci na jeho záchranu.¹⁰¹⁴ Velký prostor však dostávali i zastánci tvrdé linie. Kulikov ve svém referátu tvrdě zaútočil na členské státy paktu kvůli "malým" výdajům do vojenské oblasti a zpoždování dodávek jejich zbrojního průmyslu. Ty měly v rámci probíhající unifikace dopad na celou sestavu Spojených ozbrojených sil.¹⁰¹⁵ Odkazoval přitom

¹⁰¹⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *TÉZE DOKLADU představitelů ministerstva obrany SSSR na 11. zasedání Výboru ministrů členských států Varšavské smlouvy k první otázce programu "O stavu a perspektivách rozvoje sil NATO"*, nedatováno 1978; *TEZE DOKLADU hlavního velitele Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy na 11. zasedání Výboru ministrů obrany ke druhé otázce programu - "Obecné směry rozvoje Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy na léta 1981-1985"*, nedatováno 1978.

¹⁰¹¹ Tamtéž, *Usnesení Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k otázce "O vybavení vojsk a námořnictva vyčleněných do sestavy Spojených ozbrojených sil, výzbrojí a vojenskou technikou na léta 1981-1985"*, nedatováno 1978.

¹⁰¹² AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/172, *WSTĄPIENIE Ministra Obrony Narodowej PRL, gen.armii Wojciecha Jaruzelskiego w dyskusji nad I punktem porządku dziennego XI posiedzenia Komitetu Ministrów Obrony - Berlin, grudzień 1978r.*

¹⁰¹³ Tamtéž, *UCHWAŁA Komitetu Ministrów Obrony państw Układu Warszawskiego na temat: "O stanie i perspektywach rozwoju sil zbrojnych NATO"*, 27. 11. 1978.

¹⁰¹⁴ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 45.

¹⁰¹⁵ Jaruzelski například na zasedání Výboru ministrů obrany svému československému protějšku v prosinci 1978 sdělil, že již tak opožděné dodávky raket "Strela-1M" pro ČSLA začne polská strana testovat teprve v roce 1980. Džúrovi tak doporučil, aby o dodání příslušné výzbroje raději požádal SSSR. ČSSR přesto projevila zájem

na poslední zasedání Severoatlantické rady, která deklarovala záměr vojenskou sílu západní aliance podstatně zvýšit. Nejvyššímu orgánu Varšavské smlouvy tak poskytla záminku, aby formálně odsouhlasil výrazné posílení vlastních vojenských kapacit.¹⁰¹⁶ Šlo však pouze o potvrzení již dříve nastaveného kurzu.

Jak jsme naznačili v předchozí kapitole, jediným členským státem paktu, který proti uvedeným plánům otevřeně vystoupil, bylo Rumunsko. Ceaușescu odmítl příslušný protokol Politického poradního výboru podepsat.¹⁰¹⁷ Rumunští zástupci sovětské záměry též tvrdě odsoudili na následujícím XI. zasedání Výboru ministrů obrany. RSR se naopak do prohlášení tohoto orgánu snažila zapracovat tezi, že zbrojení přináší *"stále větší škody sociálnímu pokroku všech států a stále více komplikuje uskutečnění odzbrojení"*. V perspektivě hrozící eskalace zbrojení se také znovu pokusila zpochybnit autoritu orgánů Varšavské smlouvy.¹⁰¹⁸ Ministr obrany Ion Coman navíc deklaroval rumunský zájem spolupracovat se všemi zeměmi, bez rozdílu jejich příslušnosti k NATO či Varšavské smlouvě. Napadl také tvrzení, že za stávající mezinárodní situace existuje ohrožení míru a nebezpečí pro socialistické státy. Rumunsko dle jeho slov hodlalo do budoucna jednat především v souladu s textem Závěrečného aktu. Tyto názory v následné diskuzi ministři šestky v čele s Dmitrijem Ustinovem odmítli a odsoudili.¹⁰¹⁹ Šéf sovětského obranného resortu naopak při závěrečném setkání členů Výboru ministrů obrany s východoněmeckým vůdcem Erichem Honeckerem hřímal o posilování NATO, na které musí Varšavská smlouva reagovat vývojem ještě lepších

s PLR na zbrojní výrobě nadále spolupracovat. Oba ministři se rovněž zabývali možností výměnných cvičení na polygonech ve svých zemích. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *INFORMACE o průběhu a výsledcích 11. zasedání Výboru ministrů obrany, konaného ve dnech 4.-7. prosince 1978 v BERLÍNĚ*, nedatováno, 1978.

¹⁰¹⁶ Tamtéž, k. 44, p.č. 148, č.j. 36054, *TÉZE DOKLADU hlavního velitele Spojených ozbrojených sil maršála Sovětského svazu V. G. Kulikova na zasedání Politického poradního výboru "O stavu a rozvoji vojenské spolupráce Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy" /listopad 1978/; USNESENÍ členských států Varšavské smlouvy, přijaté na zasedání Politického poradního výboru ke zprávě hlavního velitele Spojených ozbrojených sil, 23. 11. 1978.*

¹⁰¹⁷ Tamtéž.

¹⁰¹⁸ Závěrečné dokumenty navrhovala rumunská delegace vydat jménem členských států nikoliv paktu jako takového. Do textu nastiňujícího rozvoj armád v pětiletce 1981-1985 se pak snažila prosadit formulaci, že krom Politického poradního výboru a Výboru ministrů obrany má pravomoc vytýčit příslušná opatření také vedení RKS. Plány naznačené Spojeným velením navíc Rumunsko na rozdíl od jiných států nepovažovalo za direktivu, ale za pouhé nezávazné doporučení, které rumunské ozbrojené síly mohou vzít v potaz. Tamtéž, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka, 8. 12. 1978.*

¹⁰¹⁹ Kulikov a Ustinov v interním rozhovoru například pochválili československého ministra obrany Dzúra, za jeho vystoupení proti názorům svého rumunského protějšku. Hlavní velitel pak kritizoval i některá rumunská opatření, která dle jeho názoru velmi narušovala činnost protivzdušné obrany na jihozápadním křídle Varšavské smlouvy. Kvůli rumunským postojům totiž nemohla být organizována dle jednotných plánů. Rumunsko v souladu s praxí z první poloviny 70. let nehodlalo otázku řešit pomocí jednoho dokumentu zastřešeného Varšavskou smlouvou ale sérií mezistátních konvencí. Kulikov přitom hodlal s jistou benevolencí, kterou v tomto směru projevoval jeho předchůdce Jakubovskij, skoncovat. Přístup Ceaușescova režimu tak účelově označil za nebezpečný precedent.

zbraní. V té souvislosti účelově tvrdil, že aliance socialistických zemí vznikla právě jako reakce na existenci západního spojení.¹⁰²⁰

Masivní zbrojní výroba přitom rozhodně nepředstavovala problém pouze pro sovětské satelity. Výrazně škodila i hospodářství samotného SSSR. Je nepopiratelným faktem, že v průběhu Brežněvovy vlády sovětské ozbrojené síly výrazně posílily v letectvu a námořnictvu. Západ si v těchto oblastech přesto nadále udržoval jistou převahu.¹⁰²¹ Dlouhodobé dohánění USA ve výrobě jaderných zbraní a vývoji jejich nosičů, které kulminovalo právě v 70. letech, přineslo určitou, byť nikoliv zcela stabilní vojenskou rovnováhu. Sovětský svaz za tento úspěch zaplatil dalším omezením již tak nízkého růstu životní úrovně svého obyvatelstva. Závody ve zbrojení vyčerpaly sovětskou ekonomiku. Výrazně tak přiblížily nástup krize celého komunistického systému.¹⁰²²

Sovětské vojenské posilování mělo minimálně dva negativní dopady: Doslova ždímal hospodářství a zároveň v uzavřeném kruhu eskalovalo závody ve zbrojení. Pokračující masivní investice do armádních projektů totiž v 70. letech budily na Západě pochybnosti o tom, co Moskva ve skutečnosti zamýšlí.¹⁰²³ Stagnace životní úrovně sovětského obyvatelstva a ekonomiky totiž s neobyčejným úsilím ve vojenské oblasti ostře kontrastovala. Dosažení strategické parity s USA bylo v SSSR označováno za historický úkol. Již se však nehovořilo o skutečnosti, že síla amerického hospodářství byla oproti sovětskému dvojnásobná. Washington tak do vojenských programů investoval nesrovnatelně menší část svých prostředků. Američané navíc nikdy nespolehnali tolik na kvantitu; vycházeli z předpokladu, že k vítězství v "pistolnickém souboji" není třeba tucet zbraní, ale pouze jedna absolutně spolehlivá.¹⁰²⁴

¹⁰²⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *INFORMACE o průběhu a výsledcích 11. zasedání Výboru ministrů obrany, konaného ve dnech 4.-7. prosince 1978 v BERLÍNĚ*, nedatováno, 1978.

¹⁰²¹ BOWKER, M., c. d., s. 91; WESTAND, A. O., c. d., s. 18. Východoněmecký admirál Theodor Hoffmann zpětně vzpomíná, že ještě v 60. letech považoval novou generaci východních bitevních lodí za lepší, než jakou disponovalo NATO. V druhé polovině 70. let se tato pravidla nemohla měřit ani s dánskými, které využívaly moderní západní technologie. MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 47.

¹⁰²² VOLKOGONOV, D., c. d., s. 276.

¹⁰²³ BOWKER, M., c. d., s. 104.

¹⁰²⁴ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 208-281.

Srovnání výdajů do vojenské oblasti v letech 1976-1985 na základě odhadů CIA a NIE (v miliardách dolarů)											
<i>pakt/rok</i>	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	<i>Celkem</i>
<i>Varšavská smlouva</i>	263	265	269	274	279	280	281	286	289	293	2778
<i>NATO</i>	276	282	287	294	302	313	330	349	361	373	3166

*tabulka II*¹⁰²⁵

Sovětské zbrojní plány narážely na následující překážku: I oficiální sovětské statistiky přiznávaly, že již v době nástupu Brežněva do čela KSSS došlo k výraznému zpomalení tempa růstu sovětské ekonomiky oproti předchozímu poválečnému boomeru. Tento trend se přitom až do smrti generálního tajemníka neustále prohluboval.¹⁰²⁶ Brežněvovo vedení by tomto světle nepochybně uvítalo uzavření mezinárodních dohod, které by redukcí výdajů do obranné oblasti umožnily. V sovětském politbyru ve druhé polovině 70. let skutečně začaly panovat obavy, že země nebude schopná v dalším kole závodů ve zbrojení krok s USA udržet. Z pohledu Kremlu navíc omezování životní úrovně obyvatel ve prospěch vojenských výdajů mohlo potenciálně oslabit vnitřní stabilitu celého režimu.¹⁰²⁷ Sovětský vojensko-průmyslový komplex však nadále předkládal větší a větší požadavky, které ospravedlňoval dosažením, resp. udržením strategické parity s USA. Situaci komplikovala skutečnost, že v době úpadku akceschopnosti sovětského politického vedení a nárůstu všeobecné byrokratizace a korupce se Brežněvovi na první pohled nejloajálnější spolupracovníci rekrutovali právě z vojenských kruhů. Příkladem byl generálnímu tajemníkovi silně podlézající maršál Ustinov.¹⁰²⁸

Podle některých výpovědí si však samotný sovětský generální štáb reálnou situaci dobře uvědomoval. Bývalý východoněmecký plukovník Joachim Schunke, který se zabýval sledováním technologických inovací NATO, uvádí, že sovětské vojenské elity ze stále většího náskoku Západu v moderních konvenčních zbraních ve skutečnosti žádné radikální závěry nevyvozovaly. Věděly, že tuto technologickou bitvu si SSSR, s ohledem na svou slabou ekonomiku, jednoduše nemůže dovolit. Vyjma zbrojení tak byla velká pozornost věnována

¹⁰²⁵ Tabulka zpracována na základě FIRTH, N. E.; NOREN, J. H., *Soviet Military Spending*, Texas A&M University Press, 1998, s. 120.

¹⁰²⁶ V roce 1973 přestal SSSR ekonomicky dohánět Západ. Tento rok je obecně považován za konec silného poválečného hospodářského růstu, avšak zpomalení v SSSR a celém východním bloku bylo markantnější než v západní Evropě a Spojených státech. Problém měl zřejmě hlubší příčiny. Extrémní tempo hospodářského růstu 50. let pramenící z poválečné obnovy bylo jednoduše neudržitelné. Jeho úpadek nemůžeme přičítat výhradně chybným ekonomickým rozhodnutím v SSSR a východním bloku. Srov. HARRISON, M., *Economic Growth and Slowdown*, in: Brezhnev Reconsidered, s. 41-55.

¹⁰²⁷ WESTAND, A. O., c. d., s. 13.

¹⁰²⁸ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 279, 319-320.

dalším prvkům posilování bojeschopnosti, především organizačním změnám ve velení a udržování vysoké bojové a mobilizační pohotovosti jednotek.¹⁰²⁹ Tyto aspekty proto blíže rozebereme v kapitole věnované doktrinálním a strategickým změnám ke konci 70. let.

Jedním z hlavních iniciátorů dalšího kola zbrojení byl sovětský ministr obrany Ustinov. Především v roce 1979, v době rapidně se horšícího Brežněvova zdravotního stavu, mohl popustit uzdu své zbrojní horečce. K tomuto se snažil přimět i ty členské státy Varšavské smlouvy, které se doposud ve vojenské výrobě příliš neangažovaly. Ustinov tak v témže roce východoněmecké vojenské delegaci v Moskvě sdělil, že ve světle amerických zbrojních programů je nezbytné, aby i NDR v letech 1981-1985 výrazně zvýšila zbrojní produkci. Očekával, že Východní Německo začne vyrábět těžké zbraně jako letadla, tanky a lodě. I jindy loajální východoněmecký ministr obrany Heinz Hoffmann však poukazoval na to, že realizace sovětských doporučení by byla krajně obtížná. Celé jednání údajně probíhalo velmi dramaticky. Hoffmann si dobře uvědomoval, že východoněmecké obyvatelstvo nebude ochotné přijmout navýšení investic do zbrojního průmyslu na úkor omezení zásobování spotřebním zbožím. Srovnání s životní úrovní na Západě totiž měli východní Němci díky sousedství s SRN a neexistující jazykové bariéře suverénně největší z celého východního bloku. Sovětská strana však neměla pro východoněmeckou neochotu budovat zbrojní průmysl pochopení. Odkazovala na skutečnost, že NDR disponuje nejméně rozvinutou vojenskou produkcí ze všech států Varšavské smlouvy. Ustinov tak východoněmeckým představitelům důrazně naznačoval, že jejich země musí začít vyrábět alespoň jeden těžký zbraňový systém. Situaci, kdy tamní, na poměry východního bloku vyspělý průmysl produkoval pouze automatické pušky, označil za nadále neudržitelnou.¹⁰³⁰

Do stále větších problémů se dostávala i zbrojní centra paktu, jako například Československo. Zpráva ministerstva obrany již na jaře 1979 konstatovala, že opatření vyplývající z protokolu o vyčlenění vojsk ČSLA do sestavy Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy v letech 1976-1980 jsou sice plněna, avšak se značným vypětím. Československo tou dobou v míru podřizovalo Spojenému velení 200 tisíc vojáků. V případě války jich mělo být až 700 tisíc. Jednalo se fakticky o celý vojenský potenciál země. Reálný

¹⁰²⁹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 48.

¹⁰³⁰ V této otázce se vize sovětského a východoněmeckého vedení rozcházel. Špičky SED se domnívaly, že je jejich úkolem budovat NDR jako "výkladní skříň" socialismu poblíž západních hranic, která bude schopná soupeřit se západoněmeckou ekonomikou ve výrobě spotřebního zboží. Necháply tedy požadavky na přenesení části zdrojů do vojenské produkce. NLA tak byla suverénně nezávislejší na dodávkách sovětských zbraní ze všech armád Varšavské smlouvy. Především v průběhu 80. let se v souvislosti s jejich omezenějšími dodávkami začaly projevovat částečné problémy. Srov. SCHEAFER, B., *The GDR in the Warsaw Pact...*

počet záloh byl přitom stále o zhruba 50 tisíc nižší, než alianční velení požadovalo.¹⁰³¹ Zřizování elitních útvarů navíc vyžadovalo prostředky nad rámec výše uvedeného protokolu.¹⁰³² Československá vláda musela v letech 1979-1980 na zavádění příslušné techniky najít dodatečné rozpočtové prostředky. Velení armády ji navíc v souladu se závěry tehdejších jednání ve vojenských strukturách Varšavské smlouvy připravovalo na hrozící podstatné navýšení financování vojenských programů v nadcházející pětiletce.¹⁰³³

Hlavní velitel Kulikov zaslal v prvních měsících roku 1979 jednotlivým členským státům Varšavské smlouvy doporučení k výstavbě jejich armád pro pětiletku 1981-1985.¹⁰³⁴ Československý případ ukazuje, že tyto směrnice nebyly přijaty s nadšením. I jindy Spojenému velení plně loajální generální štáb ČSLA předem deklaroval, že praktická opatření budou jasně vycházet z lidských a ekonomických možností státu. Československá strana považovala mnohá doporučení hlavního velitele za přemrštěná. Pokoušela se je proto mírnit vlastními kompromisními návrhy. V oblasti letectva měla být například splněna pouze na necelých 30%.¹⁰³⁵ Alianční velitelství přitom právě vzdušným silám přikládalo extrémní důležitost. Kulikov si na XIX. zasedání Vojenské rady ve Varšavě v dubnu 1979 opět stěžoval na velmi pomalé přezbrojování těchto jednotek. Nápravu označil za prioritu.¹⁰³⁶ Zástupce hlavního velitele pro letectvo, sovětský generál A. N. Katrič, pak varoval, že bojový potenciál

¹⁰³¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 1, p.č. 27, č.j. 39011, *Zpráva o průběhu plnění "Protokolu o vyčlenění vojsk ČSSR do sestavy Spojených ozbrojených sil a jejich rozvoji na léta 1976-1980, vyhodnocení plnění protokolu vyčlenění vojsk ČSSR do sestavy SOS a jejich rozvoj na léta 1976-1980*, 26. 3. 1979.

¹⁰³² V ČSLA byly za jačeky označeny jednotky vybavené tanky T-72, letouny MiG-23, bojovými helikoptéry Mi-24, protitankovými střelami "Fagot" a protiletadlovými komplexy "Strela". Zpráva z konce roku 1978 opatrně kritizovala stav téměř veškerých druhů vojsk - protitankovou obranu, raketové vojsko a dělostřelectvo. Nejhuře pak byla hodnocena situace v letectvu. Vojáci správně konstatovali, že stíhače MiG-21 a taktické bombardéry Su-7, které tou dobou tvořily páteř československého vojenského letectva, se nemohou rovnat s novými americkými stroji F-15, F-16 a F-18. Do roku 1980 přitom měla být novými stíhacími bombardéry MiG-23 BN vyzbrojena pouze jediná letka. V souladu s předchozími apely hlavního velitele proto armáda politické moci nadnesla, že pro splnění požadovaných úkolů by bylo přínosné zvýšit finanční výdaje do vojenské oblasti. Tamtéž, k. 44, p.č. 147, č.j. 36053, *Osnova k zpracování vojenskoekonomického rozboru výstavby ČSLA*, 31. 10. 1978.

¹⁰³³ Tamtéž, k. 44, p.č. 147, č.j. 36053, *Osnova k zpracování vojenskoekonomického rozboru výstavby ČSLA*, 31. 10. 1978.

¹⁰³⁴ Připomeňme, že následné protokoly mezi členskými státy a Spojeným velením byly dojednávány bilaterálně; podepisoval je vždy hlavní velitel a jednotliví ministři obrany. V jednáních se angažovali představitelé aliančního velitelství v čele s maršálem Kulikovem.

¹⁰³⁵ Kulikov například doporučoval, aby československé letectvo nahrazovalo stroje MiG-17 a MiG-21 výkonným záchytným stíhačem MiG-25. Celkem mělo být do výzbroje zařazeno 24 těchto letounů. Československá strana se však k tomuto opatření stavěla chladně. Navrhovala opatřit si pouze 4 průzkumné verze tohoto letounu. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 154, č.j. 36504, *Jednání s NŠ/SOS dne 26.2. 1979*, 27. 2. 1979; tamtéž, p.č. 151, č.j. 36501, *ÚVODNÍ SLOVO náčelníka generálního štábu ČSLA - 1. ZMNO k dokladům o výstavbě ČSLA v letech 1981-1985*, nedatováno, 1979.

¹⁰³⁶ Dle tehdejších výpočtů bylo k úspěšné bojové činnosti jediné motostřelecké divize náležící k 1. sledu Spojených ozbrojených sil zapotřebí nejméně 120 podpurných náletů stíhacích bombardérů denně. Z toho důvodu mělo stíhací úderné letectvo určené k podpoře pozemních sil tvořit až dvě třetiny celkového objemu vzdušných sil.

vzdušných sil NATO se do roku 1986 zvýší o 150%. V té souvislosti kritizoval, že některé členské státy Varšavské smlouvy mají ve své výzbroji zcela neadekvátní stroje MiG-15, MiG-17, MiG-19 či L-29 a helikoptéry Mi-1 a Mi-4. Na základě doporučení sovětského maršála A. I. Koldunova mělo docházet k reorganizaci leteckých jednotek - akcentovaly se pluky o síle 40 stíhačů MiG-23MF či 25 strojů MiG-25P. Na tři piloty pak měly připadat dva bojové letouny. Kulikov v té souvislosti zdůraznil, že řešení aktuálních složitých problémů vyžaduje zcela jednotný přístup ve všech armádách členských států paktu.¹⁰³⁷ V rámci výzev spojených s krachem détente tedy mělo dojít k dalšímu utužení alianční spolupráce, jehož vzorem byla tehdejší praxe v sovětských ozbrojených silách.¹⁰³⁸

Politická moc loajálních sovětských satelitů proti naznačeným principům vystupovala jen velmi opatrně. Edward Gierek například v dubnu 1979 při přijetí členů Vojenské rady podrobně rozebral hospodářské potíže, do nichž se polská ekonomika touto dobou dostávala. Posilování obranyschopnosti za stávající mezinárodní situace přesto označil za nutnost. Zástupce polského ministra obrany generál Eugeniusz Molczyk koneckonců na samotném jednání Vojenské rady ve svém referátu konstatoval, že snaha o vojenskou konfrontaci se socialistickými státy nadále zůstává stálým prvkem imperialistické politiky.¹⁰³⁹ PLR tak v roce 1980 hodlala výdaje na obranu navýšit alespoň o 1,7%. Dělo se tak navzdory tomu, že úřady očekávaly meziroční propad polského HDP až o 2,5%. Dřívější ambiciózní hospodářské plány přitom počítaly s růstem o 2,8%.¹⁰⁴⁰ Polský průmysl ve skutečnosti nebyl tvář v tvář ekonomickým komplikacím schopen plnit ani dohodnuté dodávky pro ostatní alianční armády. To se týkalo nejen zmíněných protiletadlových raket "Strela-1", ale též licenčně vyráběných sovětských bitevních letounů pro podporu pozemních vojsk Su-25.¹⁰⁴¹

¹⁰³⁷ Rumunsko s návrhy formálně souhlasilo. Zdůrazňovalo však, že každá země musí při realizaci daných kroků postupovat v rámci svých možností. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 153, č.j. 36503, *19. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 27. 4. 1979.

¹⁰³⁸ V ČSLA například od druhé poloviny 70. let probíhala tzv. reorganizace vševojskových divizí, což krom zavádění nové moderní výzbroje znamenalo především unifikaci organizace se sovětskou armádou. BÍLEK, J.; KOLLER, M., c. d., s. 204.

¹⁰³⁹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 153, č.j. 36503, *19. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 27. 4. 1979.

¹⁰⁴⁰ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA 1130, *Projekt budžetu państwa na rok 1980*, nedatováno 1979; tamtéž, *Notatka w sprawie podstawowych problemów planu na 1980 rok*, 19. 10. 1979.

¹⁰⁴¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 21, p.č. 64, č.j. 40001, *Příprava "Protokolu o vyčlenění vojsk ČSSR do sestavy Spojených ozbrojených sil"*, 6. 11. 1980.

Statut o spolupráci Varšavské smlouvy s rozvojovým světem

Sovětský svaz nepochybně hledal cesty, jak naznačené obtíže s plněním zbrojních plánů řešit. Jednou z nich byl "*Statut o koordinaci činnosti členských států Varšavské smlouvy při uskutečňování spolupráce s rozvojovými zeměmi*". Dokument na první pohled vzbuzoval dojem, že s problematikou zintenzivněného zbrojení výrazněji nesouvisí. Otázka byla otevřena v roce 1978. Sovětská strana návrh příslušného dokumentu ospravedlňovala odkazem na prohlubující se vojenskou pomoc poskytovanou státy Varšavské smlouvy rozvojovým zemím. Ta přitom probíhala v zásadě nekoordinovaně. SSSR poukazoval na to, že za dané situace mnohé státy Třetího světa jednají o dodávkách stejné vojenské techniky s několika různými členy paktu najednou. Tímto způsobem se snažily dosáhnout snížení konečných cen. Dojednané kontrakty na opravy či zaškolení personálu pak rozvojové státy mnohdy obcházely stejným způsobem. Sovětské ministerstvo obrany oficiálně deklarovalo, že jde o přímou snahu některých prozápadně orientovaných představitelů rozvojových zemí Varšavskou smlouvu poškozovat, vyvolávat mezi jejími členy nežádoucí konkurenční prostředí a podněcovat rozbroje mezi jejich vojenskými specialisty. Ve skutečnosti však Moskva v souvislosti s nadcházejícím přezbrojením a začínajícími potížemi v zásobování moderní vojenskou technikou některé své evropské satelity podezírala, že se ze zjištěných finančních důvodů snaží výzbroj exportovat do rozvojových zemí na úkor dodávek pro armády Varšavské smlouvy. Licenčně vyráběné zbraně navíc mnohdy prodávaly bez souhlasu původního producenta. Cílem statutu tedy bylo z pohledu SSSR výrazně omezit autonomii členských států paktu v otázce vojenské spolupráce s rozvojovým světem. Ta měla nově vycházet nikoliv z národních zájmů jednotlivých zemí, ale především ze zájmů celého socialistického společenství. Vojenský průmysl měl primárně zabezpečovat požadavky Varšavské smlouvy.¹⁰⁴²

Vše bylo pochopitelně maskováno tezemi o "proletářském internacionalismu". Spolupráci Varšavské smlouvy s rozvojovými zeměmi však příznačně neměl koordinovat žádný alianční orgán, ale ministerstvo obrany a generální štáb SSSR. Státy vyvážející licenční zbraně musely nejprve získat souhlas původního výrobce. To znamenalo výrazné posílení rozhodování SSSR o dodávkách zbraní, jelikož byl hlavním vývojářem zbraňových systémů ve Varšavské smlouvě. Právo zaškolovat personál, provádět opravy a poskytovat technickou

¹⁰⁴² Tamtéž, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *TEZE DOKLADU představitelů ministerstva obrany SSSR na 11. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy ke čtvrté otázce "O koordinaci činnosti členských států Varšavské smlouvy při uskutečňování spolupráce s rozvojovými zeměmi"*, nedatováno 1978.

pomoc připadalo státu, který kontrakt uzavřel. Statut také jasně deklaroval, že prioritou členských států paktu je zabezpečit potřeby Spojených ozbrojených sil.¹⁰⁴³

Hlavní velitel Kulikov koncem roku 1978 považoval otázku uvedeného statutu za uzavřenou. Žádnou větší diskuzi k ní nepředpokládal.¹⁰⁴⁴ Původní návrh dokumentu, který značně omezoval možnosti jednotlivých vlád vojenský materiál vyvážet, vzbudil v rámci vojenských struktur Varšavské smlouvy poměrně nezvyklou vlnu nevole. Československo například v interních materiálech poukazovalo na skutečnost, že rozhodování o vojenských kontraktech na bázi konzultací ministerstev obrany členského státu s institucemi SSSR není slučitelné s legislativou ČSSR, která tyto kompetence přiznává stranickým a vládním orgánům.¹⁰⁴⁵ Na XI. zasedání Výboru ministrů obrany v prosinci 1978 tak musel být statut o koordinaci spolupráce s rozvojovými zeměmi vypuštěn z agendy. Jednotlivé domácí orgány členských států totiž chtěly záležitost podrobněji posoudit.¹⁰⁴⁶ Není pak překvapivé, že proti sovětským záměrům ostře vystoupilo Rumunsko. Ion Coman odkázal na skutečnost, že v pravidlech Varšavské smlouvy se nenachází žádné ustanovení, které by přijetí takové směrnice ospravedlňovalo. Navíc podotkl, že aliance má čistě evropskou působnost. Kompetence v dané otázce, stejně jako v dalších záležitostech zahraniční politiky přiznával pouze jednotlivým státům.¹⁰⁴⁷

Je příznačné, že vrcholné domácí politické orgány neměly o svých připomínkách ke statutu informovat Spojené velení, ale sovětské ministerstvo obrany. To se v jednáních hodlalo velmi aktivně angažovat.¹⁰⁴⁸ Práci na kompromisním textu se posléze chopil sovětský generální štáb, jehož představitelé absolvovali sérii bilaterálních schůzek se zástupci

¹⁰⁴³ Tamtéž, e.č. 36027, *STATUT o koordinaci činnosti členských států Varšavské smlouvy při uskutečňování spolupráce s rozvojovými zeměmi*, nedatováno 1978.

¹⁰⁴⁴ AAN, f. URM-KT, s. 98/77, Dopis náčelníka generálního štábu PLA F. Siwického vicepremiérovi PLR Mieczysławu Jagielskému, 3. 12. 1978.

¹⁰⁴⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *Změny v materiálech k 11. zasedání Výboru ministrů obrany*, 24. 11. 1978.

¹⁰⁴⁶ V ČSSR například za tímto účelem vznikla speciální komise v čele s místopředsedou vlády a ekonomickými ministry, ministrem zahraničí a náčelníkem generálního štábu. Z československé dokumentace tak vyplývá, že politické orgány věnovaly mnohem větší pozornost přípravám statutu o koordinaci vojenské spolupráce s rozvojovým světem než chystaným směrnícím Varšavské smlouvy pro období války. To ukazuje, že Husákův normalizační režim na konci 70. let opustil v aliančním rámci čistě pasivní pozice. Opatrně vystupoval především proti záměrům, které mohly negativně ovlivnit hospodářství země, nikoliv proti obecné zahraničněpolitické a vojenské linii SSSR. Tamtéž, Zpráva ministra obrany ČSSR M. Dzúra pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka, 8. 12. 1978; tamtéž, k. 8, p.č. 43, č.j., 39035, *PLÁN REALIZACE USNESENÍ z 11. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno, 1979.

¹⁰⁴⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *USNESENÍ Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k otázce "Statutu o koordinaci činnosti členských států Varšavské smlouvy při uskutečňování spolupráce s rozvojovými zeměmi"*, nedatováno, 1978

¹⁰⁴⁸ AAN, f. URM-KT, s. 98/77, *Uchwała Komitetu Ministrów Obrony państw Układu Warszawskiego dotycząca projektu "Statutu o koordynacji działań państw-stron Układu Warszawskiego w ramach współpracy wojskowej z państwami rozwijającymi się"*, 2. 12. 1978.

ozbrojených sil jednotlivých členských států. Výsledný dokument byl posléze ještě multilaterálně projednán na poradě představitelů generálních štábů a orgánů speciálního zahraničního obchodu v říjnu 1979. Materiál o měsíc později definitivně odsouhlasila XII. schůzka Výboru ministrů obrany ve Varšavě. Následovalo ještě formální potvrzení ze strany vlád jednotlivých členských států. Z tohoto postupu je zřejmé, že o klíčových zbrojních otázkách ve Varšavské smlouvě ani nadále nerozhodovali samotní vojáci, ale především politická moc.

Kompromisní verze statutu nakonec ponechávala členům Varšavské smlouvy při vojensko-technické spolupráci s rozvojovým světem značný prostor. V dané otázce si rozhodující kompetence udržely příslušné domácí orgány. V případě žádosti některé rozvojové země o pomoc měly rovněž vypracovat vlastní návrh postupu a předložit jej aliančním spojencům. Přesto tato vojensko-technická asistence měla v první řadě reflektovat potřeby Spojených ozbrojených sil a teprve pak "proletářský internacionalismus". Vše pochopitelně podléhalo přísnému utajení, aby nedošlo k prozrazení bojových možností a charakteristiky výzbroje Varšavské smlouvy. Za poskytování pomoci při licenční výrobě vojenské techniky byl odpovědný ten členský stát paktu, který tuto licenci předal. Účast kompetentních orgánů ostatních zemí aliance však vyloučena nebyla. Jejich zapojení se mělo uskutečnit na základě bilaterálních dohod.¹⁰⁴⁹

Situace ukazuje, že na přelomu 70. a 80. let tedy SSSR v některých otázkách nevystupoval vůči svým satelitům z čistě nekompromisních a nesmlouvavých pozic. Některé návrhy Moskvy nebyly oproti minulosti nutně brány jako zcela závazné direktivy. Probíhala o nich jistá, byť omezená diskuze. Kreml v tomto ohledu mohl nepochybně spoléhat na vysokou míru loajality stranických vedení zemí své zájmové sféry. Krom Rumunska, které projevovalo někdy až ostentativní nezávislost a opozici, nedávali ostatní vůdci států Varšavské smlouvy Moskvě důvod ke znepokojení. Spolehlivost starých předáků v MLR a BLR byla dlouhodobě známa. Ti noví, dosazení na přelomu 60. a 70. let v ČSSR, PLR a NDR, pak v průběhu sedmé dekády jakékoliv pochybnosti o loajalitě SSSR rovněž rozptýlili.¹⁰⁵⁰

Hlavní velitel Kulikov apeloval na další zbrojení i v předvečer krachu détente. V listopadu 1979, tedy pouhý měsíc před vypuknutím euroraketové krize a sovětskou vojenskou intervencí v Afghánistánu, se v Bukurešti uskutečnilo XX. zasedání Vojenské rady. Maršál

¹⁰⁴⁹ NA, f. 1261/0/7, sv. P 128/80, b.14, *Statut o koordinaci činnosti členských států Varšavské smlouvy při uskutečňování vojenskotechnické spolupráce s rozvojovými zeměmi*, 11. 1. 1980.

¹⁰⁵⁰ Srov. TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 93.

zde znovu deklaroval, že Varšavská smlouva musí odpovědět na veškerá opatření přijímaná ozbrojenými silami NATO. Hlavní velitel v té souvislosti opět kritizoval pomalé zavádění moderní výzbroje.¹⁰⁵¹ Zhoršování mezinárodní situace přitom vojenské špičky Varšavské smlouvy zcela jednoznačně připisovaly Carterově administrativě. V kontextu sovětských akcí v Afghánistánu není překvapivé, že Západ nastavené vojenské trendy měnit nehodlal. Vojenský rozpočet NATO tak v roce 1980 zaznamenal meziroční nárůst o 13,5%. Největší část této sumy putovala na novou bojovou techniku. Pro další rok pak Pentagon požadoval další nárůst vojenských výdajů o 12,7%.¹⁰⁵²

Zamyšlená protiopatření Varšavské smlouvy však i za této situace zcela jednoznačně narážela na hospodářské limity jejích členů. Náčelník československého generálního štábu Miloslav Blahník při jednání s představiteli Spojeného velení uvedl, že ačkoliv se ČSLA snaží maximálně realizovat doporučení hlavního velitele pro nadcházející pětiletku 1981-1985, je jasně limitována ekonomickými možnostmi země a přidělenými rozpočtovými prostředky. Štáb Spojených ozbrojených sil přitom většinu československých připomínek do plánu skutečně zapracoval.¹⁰⁵³ Jednalo se o výrazný posun oproti 60. letům i první polovině sedmé dekády. Značné množství zamítnutých doporučení hlavního velitele se přitom týkalo klíčové oblasti letectva a protiletadlových střel.¹⁰⁵⁴ Došlo také k omezení počtů vojsk, které ČSSR vyčleňovala do sestavy Spojených ozbrojených sil.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 45, p.č. 153, č.j. 36511, 20. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil. 2. 11. 1979.

¹⁰⁵² Tamtéž, k. 20, p.č. 61, č.j. 35502, *NÁVRH hlavních směrů rozvoje ČSLA na léta 1981-1985*, nedatováno, 1980.

¹⁰⁵³ Dodejme, že informace o chystaném rozvoji jednotlivých armád členských států Varšavské smlouvy získávala i nadále pouze sovětská generalita. Svědčí o tom složení delegace Spojeného velení, která s československou stranou dojednávala podrobnosti protokolu na léta 1981-1985. Tvořili ji výhradně sovětští a českoslovenští funkcionáři štábu Spojených ozbrojených sil, zástupci dalších členských států v této instituci se na jednáních nikterak nepodíleli. Tamtéž, k. 21, p.č. 64, č.j. 40001, *ZÁPIS z konzultace k návrhu "Protokolu o vyčlenění vojsk ČSSR do sestavy Spojených ozbrojených sil a jejich rozvoji na léta 1981-1985", provedené v PRAZE ve dnech 17.-20. dubna 1980.*

¹⁰⁵⁴ Hlavní velitel doporučoval zavést do výzbroje československých vzdušných sil 8 letounů MiG-25P a 4 průzkumné verze MiG-25R. ČSSR zřízení těchto jačejek odmítla s odkazem na nedostatek devizových prostředků. Československé letectvo také hodlalo provozovat o 12 MiGů-21 a 18 MiGů-23 méně. V případě vrtulníků pak původní požadavky Spojeného velení dokonce zahrnovaly o 87 strojů více, než si jich československá strana hodlala opatřit. Tamtéž, *Příprava jednání k návrhu "Protokolu"*, 12. 8. 1980; *Příprava "Protokolu o vyčlenění vojsk ČSSR do sestavy Spojených ozbrojených sil"*, 6. 11. 1980.

¹⁰⁵⁵ ČSLA tak po roce 1980 do alianční sestavy vyčleňovala v době míru 142-145 tisíc vojáků, v době války 430-450 tisíc. Její celkové mírové stavy však zůstaly nezměněny. Měly se nacházet na úrovni 190-200 tisíc osob v míru, resp. 700 tisíc v případě války. Na materiální zabezpečení armády, zahrnující i výzbroj a techniku, mělo putovat 69 miliard korun. Hlavní velitel přitom původně požadoval o 15 miliard více. Tamtéž, *Návrh protokolu o vyčlenění vojsk ČSSR do sestavy Spojených ozbrojených sil a jejich rozvoji na léta 1981-1985*, nedatováno, 1980; tamtéž, k. 22, p.č. 66, č.j. 40004, *Koncepce výstavby Československé lidové armády na léta 1981-1985*, nedatováno, 1980.

Do Brežněvovy smrti v listopadu 1982 k žádným výraznějším korekcím zbrojních plánů Varšavské smlouvy nedošlo. Na jednání jejích vojenských orgánů většinou pouze docházelo ke střetům mezi zástupci šestky a rumunskými delegacemi. V prosinci 1980 například Ceaușescu využil setkání s členy Výboru ministrů obrany v Bukurešti, aby opět apeloval na řešení hospodářských problémů a snižování výdajů na zbrojení. Za hlavní prioritu označil zvyšování životní úrovně v socialistických státech. Připomněl, že v USA je HDP na hlavu více než o 250% vyšší než v RSR. Ustinov se Ceaușescovy poznámky snažil zdvořile odmítnout s odkazem na nutnost zabezpečit především obranyschopnost. Situace nakonec vyústila v hádku mezi rumunským diktátorem a sovětským ministrem obrany podpořeným jeho bulharským protějškem Dobri Džurovem a hlavním velitelem Kulikovem.¹⁰⁵⁶ Jen o čtyři měsíce později Ion Coman na XIV. zasedání Výboru ministrů obrany v Moskvě zopakoval, že RSR prosazuje zmrazení stávajících vojenských rozpočtů a jejich následné okleštění. Jeho vystoupení opět kritizoval Ustinov. Omezení výdajů na zbrojení za stávající mezinárodní situace odmítl. Členy Varšavské smlouvy naopak vyzval k hledání finančních prostředků nezbytných k zajištění "rovnováhy sil".¹⁰⁵⁷

Viktor Kulikov, jeden z hlavních sovětských jestřábů a v úzkých ideologických šablonách uvažujících představitelů Spojeného velení,¹⁰⁵⁸ o probíhajícím zostřování mezinárodní situace s oblibou hovořil. Daných tezí využíval k opakovaným výzvám k semknutosti socialistických zemí a zvyšování bojeschopnosti Spojených ozbrojených sil.¹⁰⁵⁹ Maršál však nikdy nezašel natolik daleko, aby nerespektoval aktuální politickou linii sovětského vedení. Na veřejnosti se k ní vždy formálně hlásil. Během slavnostního zasedání Vojenské rady v Moskvě, které proběhlo u příležitosti 25. výročí založení Varšavské smlouvy, Kulikov například akcentoval jednotlivé mírové iniciativy prezentované v průběhu let Politickým poradním výborem. Jménem vojenských struktur aliance rovněž podpořil prohloubení détente, které nejvyšší orgán paktu touto dobou předkládal. Stejně tak hovořil o mírovém soužití států s odlišnými společenskoekonomickými systémy. Pouze verbálně napadal politiku Carterovy administrativy. Zvláštní prohlášení pro média pak deklarovalo, že

¹⁰⁵⁶ Tamtéž, kr. 47, p.č. 176, e.č. 37021, *Informace o průběhu a výsledcích 13. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 1.-3. prosince 1980 v Bukurešti*, 4. 12. 1980.

¹⁰⁵⁷ Tamtéž, kr. 49, p.č. 184, e.č. 37503, *14. zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, 7. 4. 1981.

¹⁰⁵⁸ Z Kulikovova vystupování vyplývá, že jeho myšlení bylo velmi výrazně ideologicky zatíženo. Mnohem větší pragmatismus projevoval například náčelník štábu Spojených ozbrojených sil, generál Anatolij Gribkov.

¹⁰⁵⁹ Tamtéž, k. 53, p.č. 204, e.č. 38013, *26. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 25. 10. 1982.

Vojenská rada se plně hlásí k posledním mírovým iniciativám prezentovanými politickými grémií Varšavské smlouvy.¹⁰⁶⁰

"Eurorakety" a poměr vojenských sil na počátku 80. let

Síla alianční sestavy Varšavské smlouvy byla na první pohled úctyhodná. Počátkem 80. let údajně v Evropě stálo jejích 245 divizí a 60 tisíc tanků proti pouhým 76 divizím a 22 600 tankům NATO.¹⁰⁶¹ Navzdory masivním investicím však kvantita ne vždy odpovídala kvalitě. Ještě v roce 1981 v některých armádách členských států Varšavské smlouvy sloužily tanky T-34 z dob druhé světové války. Rovněž v letectvu se nacházely i zcela zastaralé stíhače MiG-15 a MiG-17 z 50. let.¹⁰⁶² Moderní generace sovětských stíhacích bombardérů byla oproti svým protějškům ve výzbroji NATO lehčí, snadněji ovladatelná v malých výškách a výrazně levnější, jejich slabinou však byla nižší nosnost, kratší dolet a slabší radioelektrické vybavení. I u strojů MiG-23 pak byla za hlavní nevýhodu označena nižší účinnost ničení nepřítele než v případě moderních letounů Severoatlantické aliance. Naopak extrémně pozitivně byla hodnocena nová bojová helikoptéra Mi-24. Analýzy Varšavské smlouvy předpokládaly, že nepřítel technikou na podobné úrovni vůbec nedisponuje. Tank T-72 pak byl ve všech svých parametrech plně srovnatelný s nepřátelskými obrněnci. Východ si rovněž udržoval mírnou převahu v oblasti dělostřelectva. Severoatlantická aliance oproti tomu disponovala výrazně lepšími řízenými raketami země-země.¹⁰⁶³

I z posledně uvedeného důvodu vojenské špičky Varšavské smlouvy děsila perspektiva rozmístění amerických střel Pershing-II a raket s plochou dráhou let v Evropě. Tyto systémy byly oproti svým předchůdcům až desetinásobně přesnější.¹⁰⁶⁴ Východní analytici se obávali, že USA by na území svých evropských spojenců mohly dislokovat až 460 kusů uvedených zbraní. I jindy vůči odzbrojovacím dohodám skeptické vojenské špičky

¹⁰⁶⁰ Tamtéž, k. 46, p.č. 161, č.j. 36518, *Slavnostní zasedání vojenské rady Varšavské smlouvy v Moskvě*, 24. 5. 1980; tamtéž, kr. 47, p.č. 169, e.č. 37007, *Slavnostní zasedání vojenské rady Varšavské smlouvy v Moskvě*, 24. 5. 1980; *Sdělení pro tisk, rozhlas a televizi o provedení 21. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno, květen 1980.

¹⁰⁶¹ DURMAN, K., c. d., s. 131.

¹⁰⁶² VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 184, e.č. 37503, *Teze informace náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil armádního generála A. I. Gribkova na 14. zasedání výboru ministrů obrany*, nedatováno, 1981; Ještě v roce 1980 zůstávaly v ČSLA dva vševojskové svazy vyzbrojeny pouze zastaralými tanky T-34. Počítalo se přitom s tím, že budou sloužit i v dalších letech. Tamtéž, k. 20, p.č. 61, č.j. 35502, *NÁVRH hlavních směrů rozvoje ČSLA na léta 1981-1985*, nedatováno, 1980; tamtéž, k. 21, p.č. 64, č.j. 40001, *Příprava "Protokolu o vyčlenění vojsk ČSSR do sestavy Spojených ozbrojených sil"*, 6. 11. 1980.

¹⁰⁶³ Tamtéž, kr. 23, p.č. 74, e.č. 41001, *Srovnávací tabulky hlavních druhů výzbroje ČSLA a vojsk NATO*, nedatováno 1982.

¹⁰⁶⁴ Tamtéž, k. 20, p.č. 61, č.j. 35502, *NÁVRH hlavních směrů rozvoje ČSLA na léta 1981-1985*, nedatováno, 1980

Varšavské smlouvy proto vkládaly jisté naděje do případné smlouvy SALT III. Spatřovaly v ní vítaný prostředek, jak výhodu nepřítele omezit. V rámci Spojených ozbrojených sil byla hledání způsobu účinné obrany proti střelám s plochou dráhou letu přikládána velká pozornost, avšak neúspěšně. Neschopnost armád států východního bloku poradit s touto hrozbou demonstrovala snaha ČSLA simulovat jejich ničení zastaralými cvičnými letouny L-29 Delfín během cvičení "Start-80".¹⁰⁶⁵ Pershing-II odpálené ze SRN mohly během velmi krátké doby zasáhnout sovětské území. Rozhodnutí Severoatlantické rady z prosince 1979 přitom předpokládalo ještě početnější rozmístění těchto zbraní, než východoevropští stratégové původně očekávali.¹⁰⁶⁶

V té souvislosti se nabízí otázka, proč SSSR nehodlal přistoupit na nabídku NATO a nezabránil rozmístění obávaných amerických zbraní stažením svých střel RSD-10. Je potřeba si uvědomit, že rakety středního doletu patřily na přelomu 70. a 80. let mezi klíčové sovětské útočné prostředky. S jejich odpalem se počítalo v prvním jaderném úderu. Měly zničit vojenské a strategické objekty na území všech evropských členů NATO a v přilehlých mořích. Mezi jejich výhody patřil dlouhý dostřel, vysoká flexibilita potenciálních cílů, značná přesnost a rychlé rozmístění do bojových pozic. SSSR také s potěšením konstatoval, že NATO v dohledné době nebude disponovat ekvivalentní zbraní.¹⁰⁶⁷ Podle vzpomínek Wojciecha Jaruzelského mělo rozmístění střel RSD-10 kompenzovat stále jasnější západní převahu v technologiích.¹⁰⁶⁸ Bývalý Brežněvův poradce Andrej Alexandrov-Agentov tvrdí, že generální tajemník ÚV KSSS v dané otázce pouze následoval vojenské vedení v čele s Grečkem a Ustinovem. Vojáci přitom byli na své moderní, mobilní a velmi přesné rakety velmi pyšní. Považovali je za prostou odezvu na střely NATO krátkého a středního doletu rozmístěné v Evropě a na mořích okolo SSSR. Sovětské vojenské velení se totiž domnívalo, že nestojí pouze proti americkým jaderným silám v Evropě, ale rovněž proti atomovému arzenálu Velké Británie a Francie. Zároveň muselo rozmístit část jaderných i konvenčních sil

¹⁰⁶⁵ Tamtéž, k. 45, p.č. 153, č.j. 36511, 20. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil. 2. 11. 1979; tamtéž, k. 46, p.č. 165, č.j. 36522, PLÁN REALIZACE Protokolu čís.: 0020 z 20. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil, nedatováno 1979

¹⁰⁶⁶ NATO předpokládalo rozmístění 108 střel Pershing-II a 464 raket s plochou dráhou letu, což mělo nejen zvýšit odstrašující potenciál, ale posílit vazbu mezi konvenčními silami NATO v Evropě a mezikontinentálními střelami Spojených států. HOLLOWAY, D., c. d., s. 45.

¹⁰⁶⁷ Informace o parametrech a plánovaném nasazení raket RSD-10 byly maximálně utajovány. Ustinov apeloval na velení jednotlivých ozbrojených sil členů Varšavské smlouvy, aby jimi disponoval jen nezbytně nutný okruh osob. To samé platilo i o vývoji sovětských letadlových lodí třídy Kyjev v rámci projektu 1143. Tato čtyři plavidla měla alespoň částečně zmenšit nadvládu Severoatlantické aliance v námořních silách. Information by Marshal Ustinov on Soviet Strategic Offensive Forces, září 1981, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 92, s. 449-450.

¹⁰⁶⁸ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 47.

na hranicích s Čínou. Vojensko-průmyslový komplex navíc cítil, že strategické síly v kvalitativním srovnání stále zůstávají za těmi americkými. Z tohoto důvodu se snažil alespoň o kvantitativní výhodu. Bývalý Ustinovův asistent Viktor Starodubov zpětně vypověděl, že SSSR stavěl tolik těžkých raket, jelikož představovaly jednu z mála věcí, jejíž konstrukci zvládal sovětský průmysl na výbornou. Ze zpětného pohledu přesto masivní výstavba strategických sil v 70. let nedala Sovětskému svazu podstatnější převahu, před kterou ve své době varovali američtí neokonzervativci. SSSR stále nedosáhl schopnosti zasadit Spojeným státům překvapivý, zcela odzbrojující úder. USA si pak obecně udržovaly v mnoha vojenských ohledech náskok, ačkoliv již nebyl natolik výrazný jako dříve.¹⁰⁶⁹

Zbrojení v éře Brežněvových nástupců

Uvedené trendy se výrazně nezměnily ani po smrti Leonida Brežněva. Odchod sovětského vůdce přitom zpočátku vyvolal velké znepokojení u zástupců vojensko-průmyslových komplexů, kteří si doposud mohli být jistí určitou přízní generálního tajemníka.¹⁰⁷⁰ Jejich obavy se poměrně brzy rozplynuly. Brežněvův nástupce Jurij Andropov se totiž mocensky opíral i o armádní kruhy, především pak starou gardu strážců výsledků druhé světové války. Politické vedení KSSS tak nadále reflektovalo jejich požadavky na všestranné posilování Varšavské smlouvy.¹⁰⁷¹

Jak později blíže ukážeme, Andropov zřejmě nepatřil k hlavním stoupencům další eskalace masivního zbrojení. Na druhou stranu však setrval v chiméře akutního vojenského ohrožení ze strany Západu. V lednu 1983 tak na zasedání Politického poradního výboru v Praze varoval, že nebezpečí vypuknutí války se rapidně zvýšilo.¹⁰⁷² V podobném duchu také na schůzce hovořil hlavní velitel Kulikov. Upozorňoval, že NATO udržuje svá vojska ve vysoké bojové pohotovosti, což mu umožňuje zahájit úder na Varšavskou smlouvu pouze pod záminkou konání velkého cvičení, bez velkých dodatečných příprav. Se známým odkazem na posilování nepřítele požádal členské státy o zvážení možnosti zavádět moderní techniku a výzbroj nad plán již v letech 1983-1985, nikoliv až v další pětiletce. Poukazoval přitom na

¹⁰⁶⁹ Srov. ZUBOK, V. M, c. d., s. 231, 243.

¹⁰⁷⁰ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 326.

¹⁰⁷¹ DURMAN, K., c. d., s. 46.

¹⁰⁷² MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 56.

fakt, že nejmodernější zbraně nejsou jednotkám Spojených ozbrojených sil stále dodávány v množství potřebném k nahrazení zastaralé techniky s mnohdy prošlou životností.¹⁰⁷³

Kontinuitu vojenské politiky z Brežněvovy éry zajišťovalo mimo jiné opětovné potvrzení maršála Kulikova ve funkci hlavního velitele Varšavské smlouvy, k němuž na pražském zasedání Politického poradního výboru došlo. Pozice si udržely také další klíčové osoby ve Spojeném velení - náčelníci aliančního štábu a Technického výboru Gribkov, resp. Fabrikov. Pro úplnost dodejme, že prodloužení jejich funkčního období bylo opět plně v režii Moskvy. Zbylé členské státy Varšavské smlouvy sovětské rozhodnutí pouze formálně odsouhlasily.¹⁰⁷⁴

Zintenzivnění zbrojení dominovalo i agendě XIV. zasedání Výboru ministrů obrany, které se uskutečnilo v Praze ve dnech 11.-13. ledna 1983. Ustinov zde deklaroval, že navzdory značnému zlepšení nevyužívají členské státy Varšavské smlouvy dostatečně svůj průmyslový potenciál pro účely vojenské výroby. Připustil, že zavádění nových zbraní je stále nákladnější. Varoval však před zaostáváním výzbroje Spojených ozbrojených sil.¹⁰⁷⁵ Výbor tak apeloval na jednotlivé členy aliance, aby do služby masivně zaváděli techniku, kterou dříve disponovaly pouze jačejky.¹⁰⁷⁶ Náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Gribkov na to konto konstatoval, že poznatky z lokálních válek jasně prokázaly účinnost moderních sovětských zbraní. Při správném nasazení měly dle sovětských, zřejmě tendenčních analýz převyšovat ty západní.¹⁰⁷⁷ Sovětské satelity rozhodně nepřijímaly pobídky k dalšímu zbrojení

¹⁰⁷³ Jednalo se především o letadla MiG-15, MiG-17 či Su-7b a tank T-34. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 54, p.č. 205, č.j. 38015, *TÉZE REFERÁTU hlavního velitele Spojených ozbrojených sil na zasedání Politického poradního výboru "O Stavu Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a opatřeních k dalšímu zvyšování jejich bojeschopnosti"*, nedatováno, 1983; *USNESENÍ členských států Varšavské smlouvy přijaté na poradě politického poradního výboru v referátu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil 5. ledna 1983 (překlad z ruského znění)*, nedatováno, 1983.

¹⁰⁷⁴ S návrhem, aby Kulikov zastával post hlavního velitele i v následujícím funkčním období, vystoupil v prosinci 1982 Andropov. Maršál po svém potvrzení v čele aliančních vojsk v lednu 1983 požádal členské státy o souhlas s mandátem pro Gribkova a Fabrikova. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1982, Dopis generálního tajemníka ÚV KSSS J. Andropova generálnímu tajemníkovi ÚV SED E. Honeckerovi, 11. 12. 1982; VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 54, p.č. 205, č.j. 38015, *USNESENÍ členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno, leden 1983; tamtéž, p.č. 207, č.j. 38021, *Návrh na prodloužení funkčního období ve funkcích Spojeného velení*, 18. 1. 1983.

¹⁰⁷⁵ Tamtéž, kr. 52, p.č. 197, č.j. 38001, *Informace o výsledcích 15. zasedání výboru ministrů obrany*, 14. 1. 1983.

¹⁰⁷⁶ Jednalo se především o modernizované letouny Su-22 a MiG-23, helikoptéru Mi-24 a protiletadlový komplet OSA-AKM. Tamtéž, *Podkladový materiál k 1. bodu jednání 15. zasedání Výboru ministrů obrany*, nedatováno, 1982.

¹⁰⁷⁷ Gribkovova analýza vycházela z průběhu izraelsko-libanonské války, iránsko-iráckého konfliktu a britsko-argentinského střetu o Falklandy. Neúspěchy syrských sil proti Izraeli, především tanků T-72 a stíhačů MiG-23, přičítala sovětská strana špatnému výcviku. Úspěchy naopak zveličovala. Pozornost se stále více zaměřovala na letectvo. Zpráva uváděla, že vzdušné síly v uvedených konfliktech působily až 75% všech ztrát. Dalších 15% připadalo na dělostřelectvo a pouhých 10% na tanky a další zbraně. Tamtéž, *Zkušenosti z lokálních válek*, nedatováno, 1983.

s nadšením. Československý ministr obrany Dzúr například na stejném zasedání vystoupil s požadavkem, aby plánování nadcházející vojenské pětiletky bylo zahájeno co nejrychleji. Problém měl být od počátku řešen komplexně, tzn. brát v potaz i potřeby obyvatel a ekonomické možnosti členských států Varšavské smlouvy.¹⁰⁷⁸

Zintenzivněné přezbrojování v letech 1983-1985 do značné míry eliminovalo předchozí korekce, kterých se podařilo sovětským satelitům dosáhnout při sestavování vojenských pětiletek plánů. O záležitosti jednali zástupci Spojeného velení a sovětského generálního štábu s jednotlivými členskými státy již tradičně na bilaterální bázi. Snažili se je především přimět k vytváření nových jačejek. Země Varšavské smlouvy tak musely do vojenské oblasti investovat větší prostředky, než stanovovaly původní pětileté protokoly. I ty přitom byly plněny jen s velkými obtížemi. Nepochybně je limitovala i pokračující snaha některých členských států vojenskou techniku spíše vyvážet a získávat tím finanční prostředky.¹⁰⁷⁹ Značnou komplikaci představoval rovněž katastrofální stav krizí zasaženého polského hospodářství. PLR nedokázala dostát svým závazkům ve zbrojních kontraktech, což se nejvíce projevovalo především ve společné výrobě tanku T-72.¹⁰⁸⁰ Zavádění moderní techniky navíc sovětské satelity nevyhnutelně nutilo k navýšení importu sovětského vojenského materiálu a zbraní.¹⁰⁸¹ Kulikov uvedená opatření ospravedlňoval mimo jiné

¹⁰⁷⁸ Tamtéž, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR armádního generála M. Dzúra k otázce: "Zvládnutí nové výzbroje a vojenské techniky v armádách členských států Varšavské smlouvy"*, nedatováno, 1982.

¹⁰⁷⁹ Náčelník generálního štábu ČSLA Blahník například počátkem roku 1983 Spojené velení informoval, že se nepodařilo přezbrojit motostřelecké divize bojovými vozidly pěchoty BVP-1, jelikož 120 jejich kusů bylo uvolněno pro export.

¹⁰⁸⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 23, p.č. 77, č.j. 41006, *Porada k plnění plánů rozvoje spojeneckých armád*, 23. 1. 1983; tamtéž, *VYSTOUPENÍ náčelníka generálního štábu ČSLA - 1. ZMNO na poradě k vyhodnocení plnění PROTOKOLU na roky 1981 a 1982*, nedatováno, 1983; *Výsledky jednání v SSSR ve dnech 9.-10. 2. 1983*, 14. 2. 1983.

¹⁰⁸¹ ČSSR například musela na nákup moderních sovětských zbraní v letech 1983-1985 vyčlenit dodatečně finanční prostředky ve výši 4 miliard korun. Počítalo se s dodávkami raket, tanků, letounů, děl, protiletadlových zbraní, prostředků radioelektronického boje a munice. Československo proti záměru urychlit zavádění moderní techniky v letech 1983-1985 neprotestovalo. Náklady na dovoz těchto zbraní z východní supervelmoci nicméně navrhovalo pokrýt zvýšením vlastního vojenského exportu do SSSR, Sýrie a Libye. Šlo především o letadla L-39 a L-410 či vůz BVP-1. Vláda ČSSR nicméně hodlala podmínky příslušné dohody kontrolovat. Ministr obrany Dzúr tak koncem ledna 1983 rázně vystoupil proti tomu, aby náčelník generálního štábu ČSLA Blahník disponoval během jednání s představiteli Spojeného velení pravomocí podepsat revizi plánu rozvoje ČSLA v pětiletky 1981-1985. Dokument odsouhlasilo po pečlivém prostudování až 7. července předsednictvo federální vlády. Tamtéž, *Dopis ministra obrany ČSSR M. Dzúra náčelníkovi generálního štábu ČSLA M. Blahníkovi*, 25. 1. 1983; tamtéž, kr. 24, p.č. 81, č.j. 41104, *DOKLAD náčelníka operační správy - ZNGŠ k plnění "PROTOKOLU" za léta 1981-1982*, nedatováno, 1983; tamtéž, p.č. 79, č.j. 41102, *PODKLAD pro vystoupení ministra národní obrany ČSSR u příležitosti jeho návštěvy v SSSR*, nedatováno, 1983; tamtéž, kr. 52, p.č. 197, č.j. 38001, *Informace pro schůzi ROS o 15. zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno, 1982-1983.

vstupem Španělska do Severoatlantické aliance. Poukázal na to, že tento krok výrazně zvětšil hloubku evropského válčiště.¹⁰⁸²

NATO v červnu 1983 oficiálně odmítlo vyjednávat o předchozích mírových iniciativách Varšavské smlouvy. Tento krok nepochybně přispěl k další eskalaci mezinárodního napětí a studenoválečných tensí. Do popředí rétoriky politických i vojenských představitelů zemí východního bloku se tak stále více dostávalo poměrně přemrštěné tvrzení, že od skončení druhé světové války nebyl ohrožen světový mír jako nyní.¹⁰⁸³

Vojenské analytiky Varšavské smlouvy navíc znepokojovalo neustálé posilování amerických strategických jaderných sil, především zavádění nových, mnohem přesnějších nosičů. S nelibostí bylo pochopitelně pohlíženo i na projekt Strategické obranné iniciativy (SDI), nebo-li "hvězdných válek",¹⁰⁸⁴ a vývoj radarem nezachytitelných letounů.¹⁰⁸⁵ SSSR si uvědomoval, že držet krok v novém kole závodů ve zbrojení dokáže jen stěží. Na odzbrojovacích jednáních proto začal předkládat o něco konstruktivnější návrhy. Stále více se však ocital v defenzivě proti neústupnému postoji Reaganovy administrativy. Počátkem roku 1983 Varšavská smlouva na vídeňských jednáních dokonce neúspěšně připustila dříve nemyslitelné asymetrické snižování stavů vojsk ve středoevropském prostoru. Mělo se jednat o první fázi následovanou stanovením paritní kvóty 900 tisíc mužů pro jednotky obou paktů v oblasti. Po dobu rozhovorů mělo také dojít ke zmrazení počtů vojsk v regionu.¹⁰⁸⁶ USA však za dané situace neměly na dohodě se SSSR zájem. Na mrtvém místě tak uvízlo i jednání o dalším snižování strategických jaderných arzenálů. Washington zde záměrně předkládal návrhy, které omezovaly pouze takové typy zbraní, v nichž měl SSSR převahu. Zároveň odmítl sovětskou snahu zmrazit po dobu rozhovorů počty jaderných hlavic i jejich nosičů.¹⁰⁸⁷ Podobně neutěšené výsledky přinášela i ženevská jednání o otázce euroraket. USA

¹⁰⁸² Tamtéž, kr. 23, p.č. 77, č.j. 41006, *Výsledky jednání v SSSR ve dnech 9.-10. 2. 1983*, 14. 2. 1983.

¹⁰⁸³ Tamtéž, kr. 24, p.č. 79, č.j. 41102, *PODKLADY pro jednání se soudruhem ANDROPOVEM*, nedatováno, 1983.

¹⁰⁸⁴ Strategická obranná iniciativa předpokládala rozmístění protiraketového systému ve vesmíru. Cílem bylo učinit z jaderných zbraní zbytečné a překonané bojové prostředky. Z pohledu sovětského politického i armádního vedení případná eliminace jeho jaderného arzenálu činila zemi zranitelnou vůči americkému prvnímu úderu. Reagan projekt SDI na domácí půdě obhajoval s tím, že může přimět SSSR k vyjednávání o jaderném odzbrojení za amerických podmínek. ZUBOK, V. M., c. d., s. 272-273.

¹⁰⁸⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 24, p.č. 79, č.j. 41102, *Základní tendence rozvoje a výstavby ozbrojených sil hlavních států Severoatlantického paktu s důrazem na ozbrojené síly USA, NSR a Francie*, nedatováno, 1983.

¹⁰⁸⁶ SSSR měl omezit svou vojenskou přítomnost o 20 tisíc vojáků, USA pouze o 13 tisíc. Tamtéž, *Jednání o snížení počtu ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě*, nedatováno, 1983.

¹⁰⁸⁷ Těžiště sovětských strategických sil leželo v mezikontinentální jaderných střelách země-země. Američané proti tomu spoléhali především na zbraně umístěné na palubách ponorek a lodí. Moskva tak navrhovala redukci všech typů nosičů, přičemž obě strany by si mohly zvolit, jaké prostředky budou omezovat. Tamtéž, *Jednání o omezení a snížení strategických jaderných zbraní*, nedatováno, 1983.

podmiňovaly zastavení dislokace svých střel Pershing-II a raket BGM-109G odsunem veškerých raket středního doletu z evropské části SSSR. Samy si však hodlaly na starém kontinentě ponechat tzv. předsunuté prostředky, tedy jaderné nosiče odpalované z letounů, lodí a ponorek. Dohoda se rovněž nikterak neměla vztahovat na britské a francouzské zbraně. SSSR stažení svých raket v roce 1983 sice připouštěl, avšak pouze při odsunu všech jaderných zbraní středního dosahu v Evropě a stanovení kvót pro počty těchto nosičů na straně NATO a Varšavské smlouvy. Moskva dospěla ke správnému názoru, že Spojené státy nemají zájem na jakékoliv formě konstruktivní dohody a jsou odhodlány k instalaci svých zbraní za každou cenu.¹⁰⁸⁸

Reagan byl odpůrcem dohod typu SALT. Pokládal je za produkt předchozí, z jeho pohledu chybné politiky ústupnosti Moskvě. Prosazoval teorii, že sovětským ambicím je nutné čelit z pozice síly a metodou šoků. V tom ho koneckonců utvrzovaly pokračující sovětské zbrojní projekty vycházející z postojů sovětského generálního štábu, který volal po neustálém zvyšování vlastní bezpečnosti.¹⁰⁸⁹ Eskalace zbrojení, k níž v první polovině 80. let docházelo, ve skutečnosti mnohem více zatěžovala sovětské hospodářství. USA sice vynakládaly do vojenské oblasti v přepočtu na jednoho obyvatele vyšší sumy než SSSR, výkon americké ekonomiky však byl více než dvojnásobný. Sovětský svaz přesto převyšoval Spojené státy v celkovém objemu vojenských výdajů, jejich podílu na národním důchodu i početních stavech ozbrojených sil.

¹⁰⁸⁸ Tamtéž, *Jednání o omezení a snížení jaderných zbraní středního doletu*, nedatováno, 1983.

¹⁰⁸⁹ USA počátkem roku 1983 zjistily, že SSSR se snaží vyvinout kombinaci raket RT-21 (v kódu NATO SS-16) a RSD-10. Stacionární mezikontinentální balistickou střelu odpalovanou z síla přestavoval na mobilní. Americké špiónážní družice také odhalily obří radarovou stanici v Krasnojarské oblasti k navádění raket, která byla vybudována v rozporu se smlouvou SALT. Srov. DURMAN, K., c. d., s. 258-259.

Stát/ukazatel	Hrubý společ. produkt /ND/	Vojenské výdaje	Vojenské výdaje na 1 obyvatel.	Podíl voj. výdajů na hrubém spol. produktu /ND/	Počet vojáků	Počet obyvatel	Počet obyvatel na 1 vojáka
	Mld. dolarů	Mld. dolarů	dolary	%	Tis.	Tis.	Obyvatel/1 voják
USA	2924,8	180	782	6,1	2116,8	230049	107
SRN	687,12	20,17	328	4,3	495	61440	124
Francie	570	21,23	391	4,1	493	54257	110
Velká Británie	449,85	27,77	497	5,4	327	55830	171
Itálie	350,154	7,2	126	2,5	370	57300	155
SSSR	934,9-1429,5	192	711	12,4-15	3673	270000	74
PLR	88,1-133,8	5,41	150	4,3	317	36000	114
NDR	96,8-142,3	6,96	408	7,7	166	17068	103
MLR	37,7-52,8	1,24	115	3,0	106	10750	101
BLR	30,2-39,1	1,34	150	4,2	148	8930	60
ČSSR	73	3,396	248	5,2	194	15314	78

tabulka III¹⁰⁹⁰

SSSR se uvedený problém snažil řešit maximálním možným zefektivněním probíhajícího přezbrojování. Taktiku nastínil členům Varšavské smlouvy maršál Kulikov na XXVII. zasedání Vojenské rady v Bukurešti v dubnu 1983. Modernizovat se měly především ty neúčinnější a tudíž z ekonomického hlediska nejvýhodnější zbraně. Hlavní velitel kritizoval také skutečnost, že zbrojní průmysl v mnoha státech Varšavské smlouvy produkoval i civilní produkty a nevyužíval tak svou plnou kapacitu.¹⁰⁹¹ Ustinov na podzim téhož roku doplnil, že moderní technika musí nahrazovat především zastaralou výzbroj ze 60. let. Pro další vojenskou pětiletku 1986-1990 se počítalo s kvalitativním posilováním prakticky všech druhů vojsk. Jejich stavy přitom měly zůstat minimálně na úrovni roku 1985.¹⁰⁹² Sovětský ministr obrany v prosinci 1983 na své alianční protějšky rovněž apeloval, aby Varšavská smlouva za stávající vojenskopolitické situace nešla pouze cestou dohánění nepřítele, ale naopak si před ním zachovávala jistý předstih. Podotkl, že aktuální dění nutí i SSSR k revizi dříve vytyčených hospodářských úkolů, například zvyšování životní úrovně

¹⁰⁹⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 24, p.č. 79, č.j. 41102, *Srovnání počtů a finančních nákladů na armády některých evropských států NATO a Varšavské smlouvy v roce 1981*, nedatováno, 1983.

¹⁰⁹¹ Tamtéž, kr. 54, p.č. 206, č.j. 38016, 27. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 29. 4. 1983.

¹⁰⁹² Tamtéž, kr. 55, p.č. 215, č.j. 38108, *VYSTOUPENÍ člena předsednictva ÚV KSSS, ministra obrany SSSR, maršála Sovětského svazu D. F. USTINOVA na mimořádném zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy 20. října 1983*; tamtéž, kr. 56, p.č. 216, č.j. 38109, *USNESENÍ výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k 1. otázce programu 16. zasedání "Všeobecné směry rozvoje a vybavení výzbrojí a bojovou technikou Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy v letech 1986-1990"*, nedatováno, 1983.

obyvatel. "Sovětský lid to vždy uvědoměle pochopil," deklaroval Ustinov.¹⁰⁹³ Připomeňme, že právě šéf sovětského obranného rezortu představoval touto dobou jednu ze dvou hlavních osob, které definovaly základní směr politiky Moskvy. Zdravotní stav Jurije Anropova byl touto dobou totiž již velmi vážný.

Vytýčené náročné zbrojní plány byly členy Varšavské smlouvy navzdory četným komplikacím rámcově plněny. Kulikov si na XVI. zasedání Výboru ministrů obrany v prosinci 1983 v Sofii pochvaloval, že bojové schopnosti pozemních vojsk se zvýšily o 30%, protivzdušné obrany o 10% a radioelektrického vojska o 60%. Do roku 1985 měly 18% strojů letectva tvořit výhradně nejmodernější typy. Velmi obtížně se však se zadanými úkoly vypořádávaly především PLR, BLR a RSR.¹⁰⁹⁴ Poslední jmenovaný stát problémem řešil ve stylu typickém pro Ceaușescův režim. Bukurešť bez ohledu na Moskvu a doporučení Spojeného velení deklarovala, že za svou prioritu považuje zastavení horečného zbrojení. Jakékoliv zvyšování výdajů do vojenské oblasti alespoň do roku 1985 Ceaușescu odmítl. Prostředky hodlal použít ke zlepšení životní úrovně rumunského obyvatelstva. To v praxi znamenalo pokusit se alespoň základním způsobem sanovat katastrofální podmínky, v nichž se značná část občanů RSR nacházela.¹⁰⁹⁵ Rumunský diktátor však neváhal v ekonomicky výhodných případech zbrojní projekty podpořit. Snažil se například zajistit výrobu tanku T-80 v Rumunsku.¹⁰⁹⁶ Redukovaly by se tím náklady na jeho následný odkup a rumunský průmysl by získal lukrativní zakázku. Programů, které znamenaly navyšování výdajů do vojenské oblasti, se naopak Bukurešť účastnit nehodlala. To se týkalo především nákladné výstavby troposférické spojovací soustavy pro vojska Spojených ozbrojených sil. V souvislosti s ní totiž opět začalo docházet ke zvyšování společného aliančního rozpočtu.¹⁰⁹⁷

¹⁰⁹³ Tamtéž, *INFORMACE o průběhu a výsledcích 16. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 5.-7. prosince 1983 v SOFII*, 12. 12. 1983.

¹⁰⁹⁴ Tamtéž.

¹⁰⁹⁵ Krize rumunského hospodářství se naplno projevila koncem 70. let. RSR se potýkala se zadlužeností, nefunkčním zemědělstvím, špatným zásobováním a stagnujícím HDP. Od roku 1977 se v zemi dokonce začaly objevovat živelné protesty strádajících obyvatel. V roce 1981 došlo k totálnímu kolapsu zemědělských programů, což vedlo k zavedení přídělového systému na potraviny maskovaného jako "racionální výživa dle vědeckých norem". O tři roky později byla stanovena topná norma v bytech na 16 stupňů, v praxi však klesala i na 10 stupňů. Uvedené tvrdé omezování životní úrovně obyvatel RSR bylo vynuceno především Ceaușescovou snahou rychle splatit veškeré zahraniční dluhy a posílit tak svou nezávislost. Srov. TEJCHMAN, M., *Nicolae Ceaușescu*, s. 116-121.

¹⁰⁹⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 54, p.č. 206, č.j. 38016, 27. *zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 29. 4. 1983.

¹⁰⁹⁷ O projektu bylo rozhodnuto v roce 1982. Probíhal plně v režii sovětského ministerstva obrany. Jednotlivé členské státy tak opět musely navýšit své platby do rozpočtu Spojeného velení. Problém se projevil především v roce 1985, kdy se finanční prostředky pro potřeby velitelství Varšavské smlouvy zvýšily o 26,6% na 17,16 milionu rublů. Jednalo se o skokový nárůst oproti předchozímu roku. Tehdy se po dlouhé době výdaje Spojeného velení snížily, jelikož bylo upuštěno od chystané výstavby chráněného velitelského stanoviště v

Rumunské výzvy k jednostrannému omezení vojenských výdajů přímo směřovaly proti záměrům sovětských vojenských špiček. SSSR se proto snažil, aby Bukurešť v dané otázce zůstala v rámci Varšavské smlouvy izolována. Ustinov tak například na mimořádném zasedání Výboru ministrů obrany, které se sešlo v říjnu 1983 ve Východním Berlíně v souvislosti s eskalací euroraketové krize, instruoval v kuloárech svůj československý protějšek,¹⁰⁹⁸ aby proti rumunským názorům na otevřeně vystoupil. Džúr pak plně v souladu se sovětskými názory deklaroval, že návrhy RSR znamenají "nečinné přihlížení" a pouze povzbuzují agresora k zesílení válečných příprav. Ve stejném duchu kritizovali politiku Bukurešti i představitelé Spojeného velení Kulikov a Gribkov, stejně jako Ustinov a bulharský ministr obrany Dobri Džurov. Shodně tvrdili, že vojenské rozpočty zemí Varšavské smlouvy nelze omezovat za situace, kdy americké výdaje do ozbrojených sil měly až do konce desetiletí každoročně narůstat.¹⁰⁹⁹

K výraznější korekci zbrojních programů ve státech Varšavské smlouvy nedošlo ani během krátké vlády Andropovova nástupce Konstantina Černěnka. Na zasedání vojenských orgánů Varšavské smlouvy tak maršál Kulikov neustále apeloval na lepší využívání průmyslových kapacit pro zbrojní účely. Kritizoval především pomalé přezbrojování letectva.¹¹⁰⁰ Vzdušné síly NATO totiž od konce 70. let rapidně posilovaly. V jejich výzbroji se stále více objevovaly moderní stroje F-15, F-16, Tornado, Mirage 2000 a protiletadlové střely Patriot.¹¹⁰¹

Nic na druhou stranu nenasvědčuje ani tomu, že by v tomto období vedení KSSS reálně uvažovalo o zvýšení vojenských výdajů. Tuto možnost nicméně prosazoval na jednání Rady obrany náčelník sovětského generálního štábu Nikolaj Ogarkov. Kritizoval stagnaci vojensko-průmyslového komplexu. Dle jeho názoru bylo spoustu projektů neefektivních a

SSSR. Tamtéž, kr. 52, p.č. 197, č.j. 38001, *Podpis dohody o zřízení soustavy troposférického spojení SOS a schématu organizační struktury orgánů velení SOS*, 13. 7. 1982; tamtéž, kr. 55, p.č. 214, č.j. 38107, *Návrh rozpočtu Spojeného velení na rok 1984 a vyhodnocení rozpočtu za rok 1982*, 20. 9. 1983; tamtéž, kr. 58, p.č. 224, č.j. 38208, *Návrh rozpočtu Spojeného velení na rok 1985 a vyhodnocení rozpočtu za rok 1983*, 22. 9. 1984.

¹⁰⁹⁸ Vystupování československých delegací na zasedání aliančních vojenských orgánů bylo touto dobou extrémně loajální. ČSSR před jednáním mnohdy žádala SSSR o zaslání tezí referátů sovětských vojenských představitelů, aby projevy československých zástupců mohly být sladěny s jejich obsahem. To se týkalo především hodnocení mezinárodní a vojenskopolitické situace. V záležitostech, které ovlivňovaly hospodářství země, vykazoval Husákův režim snahu alespoň částečně hájit národní zájmy. Tamtéž, kr. 59, p.č. 229, č.j. 38217, *Vystoupení s. ministra národní obrany*, 31. 10. 1984.

¹⁰⁹⁹ Tamtéž, kr. 55, p.č. 215, č.j. 38108, *INFORMACE o průběhu a výsledcích mimořádného zasedání výboru ministrů obrany konaného dne 20. října 1983 v Berlíně*

¹¹⁰⁰ Tamtéž, kr. 57, p.č. 218, č.j. 38117, *29. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 28. 4. 1984; tamtéž, kr. 58, p.č. 224, č.j. 38208, *30. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 10. 1984.

¹¹⁰¹ Analýzy Varšavské smlouvy v roce 1984 uváděly, že letectvo NATO posílilo za posledních pět let o 25%. Tamtéž, kr. 59, p.č. 229, č.j. 38217, *Vystoupení s. ministra národní obrany*, 31. 10. 1984.

příliš pompézních. Snahu soupeřit přímo se Spojenými státy v závodech ve zbrojení nicméně označil za sebevražednou. Ve skutečnosti se jednalo o přímý útok na politiku Dmitrije Ustinova, který za zbrojní výrobu odpovídal. Ministr obrany na to v září 1984 reagoval odvoláním náčelníka generálního štábu, s nímž měl od vypuknutí války v Afghánistánu vyhocené vztahy. Ogarkovův nástupce maršál Sergej Achromějev přinesl nové podněty. Byl modernistou, neváhal kritizovat stav věcí a zároveň reálně zvažoval sovětské možnosti. Porážku stoupenců extrémního zbrojení naznačovaly i říjnové články v sovětském denním i vojenském tisku. Oznamovaly, že přes nepříznivou mezinárodní situaci vyžadující rozsáhlé prostředky na obranu země je nepřipustné uvažovat o omezení vytýčených sociálních programů. Nedlouho poté, v prosinci 1984, zemřel poslední významný sovětský zastánce studenové války, ministr obrany Ustinov. Koncepce části sovětského generálního štábu, která prosazovala odpovědět na Reaganovu politiku navýšením vojenského rozpočtu o závratných 14%, tak byla pohřbena. SSSR totiž již tak vydával na obranné účely větší procentuální část svých prostředků než v roce 1940, kdy se připravoval na možné zapojení do druhé světové války. Gorbačov po svém nástupu do čela strany s hrůzou zjistil, že celkové náklady směřující do vojenské oblasti nečiní oficiálně udávaných 16%, ale plně dvě pětiny státního rozpočtu.¹¹⁰²

¹¹⁰² Srov. ZUBOK, V. M., c. d., s. 277; DURMAN, K., c. d., s. 268, 295. Dmitrij Volkogonov uvedl, že za Andropova se nepřímé výdaje do vojenské sféry blížily až 70% státního rozpočtu, přičemž tato skutečnost byla tabuizována. Jde však zřejmě o přehnané tvrzení. VOLKOGONOV, D., c. d., s. 362.

Přijetí statutu Varšavské smlouvy pro období války

Důsledná sovětská kontrola ozbrojených sil států východní bloku představovala jeden z hlavních aspektů existence Varšavské smlouvy. Je přitom příznačné, že vojenská spolupráce mezi členskými státy byla po začnou část existence paktu vymezena jen velmi povrchně. To se týkalo především charakteru kooperace armád a jejich velících struktur v období války. K vyjasnění této důležité otázky došlo až na počátku 80. let, kdy organizace přijala *Statut Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a jejich orgánů velení v době války*. Následující kapitola rozebírá vznik a schválení tohoto kontroverzního dokumentu, který představoval nejen významný milník ve vývoji samotné aliance, ale zároveň i podstatný zásah do autonomie a národní svrchovanosti zemí sovětské zájmové sféry v Evropě.

Nástin vývoje vojenského rámce Varšavské smlouvy do roku 1969

Pro pochopení kontextu vzniku válečného statutu je nejprve nezbytné alespoň ve zkratce připomenout vývoj charakteru vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě v období, které není předmětem této práce. Založení aliance v roce 1955 ukončilo formální autonomii ozbrojených sil sovětských evropských satelitů. SSSR kontroloval situaci ve východoevropských armádách již předtím prostřednictvím rozsáhlé sítě svých vojenských poradců. Navzdory sovětskému dozoru však ozbrojené síly států východního bloku do té doby představovaly samostatné celky podléhající domácím orgánům. Přestože vojenský obsah nově založeného paktu byl zpočátku minimální, na varšavské konferenci přijatý *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy* vyčlenil drtivou většinu vojenských jednotek signatářských zemí do vzniknuvších Spojených ozbrojených sil. Rozhodovací pravomoc vůči nim získaly nově etablované nadnárodní instituce, Politický poradní výbor a Spojené velení.¹¹⁰³

Sovětskou generalitou ovládané velitelství paktu v září 1955 předložilo tajný *Statut Spojeného velení členských států Varšavské smlouvy*. Dokument v základní rovině definoval povinnosti a pravomoci hlavního velitele, jeho zástupců a štábu Spojených ozbrojených sil. Obsahoval však pouze stručné formulace a praktická realizace jeho obsahu nebyla blíže specifikována. V materiálu také zcela chyběla zmínka o odpovědnosti Spojeného velení vůči

¹¹⁰³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci*, květen 1955.

politickým institucím.¹¹⁰⁴ Hlavní velitel byl pouze povinen vykonávat rezoluce Politického poradního výboru týkající se Spojených ozbrojených sil.¹¹⁰⁵ Tento vágní dokument, odsouhlasený počátkem následujícího roku na prvním zasedání nejvyššího aliančního orgánu v Praze, se stal na dlouhých 14 let jedinou oficiální směrnicí, která vymezovala vojenskou spolupráci ve Varšavské smlouvě. Ačkoliv Spojené velení nemělo až do 60. let příliš jasné struktury, posloužilo k dokončení procesu podřizování východoevropských ozbrojených sil Moskvě. Sovětská generalita nyní mohla bez zasahování cizích vojenských představitelů plánovat použití armád satelitů pod alianční záštitou.

Uvedený stav zůstal do až politického pádu prvního tajemník ÚV KSSS Nikity Chruščova prakticky nezměněn. Pokus polské generality o revizi spolupráce ve Varšavské smlouvě po krizi východního bloku v roce 1956 představoval pouze ojedinělou iniciativu, která neměla žádný reálný dopad.¹¹⁰⁶ Po nástupu Leonida Brežněva do čela sovětského vedení se Kreml rozhodl dosavadní způsob správy své zájmové sféry v Evropě částečně modifikovat. Tento proces spustil mimo jiné jednání o reformě vojenského i politického rámce Varšavské smlouvy. Jedním ze zamýšlených cílů bylo vypracování nového statutu, který by pravidla vojenské spolupráce v rámci paktu redefinoval a zároveň posílil dosavadní nepřliš efektivní strukturu Spojeného velení. SSSR se s částí členských států paktu rozcházel v názoru, jak hluboké změny mají být provedeny. Při rozhovorech v roce 1966 Moskva v podstatě navrhla pouze kodifikovat svou stávající dominanci. Nároky loajálních spojenců měla uspokojit úlitba v podobě nabídky většího zastoupení v nově vytvořených či reformovaných vojenských orgánech.¹¹⁰⁷ Velmi podstatným aspektem byl sovětský záměr nedefinovat, resp. pouze hrubě naznačit činnost Spojeného velení ve válečném stavu.¹¹⁰⁸ Sovětští vojenští představitelé totiž touto dobou poprvé otevřeně připustili, že v případném konfliktu má převzít funkci Spojeného velení Varšavské smlouvy generální štáb sovětské armády.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁴ O politické kontrole vojenských orgánů stručně hovořil pouze *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil* z května 1955. Jeho první usnesení stanovovalo, že "rozhodování o otázkách týkajících se upevnění obranyschopnosti a organizace spojených ozbrojených sil států – účastníků smlouvy se ukládá Politickému poradnímu výboru".

¹¹⁰⁵ Statute of the Unified Command of the Member States of the Warsaw Treaty, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 236-237.

¹¹⁰⁶ K tomuto MASTNY, V., "We are in a Bind"..., s. 231-232.

¹¹⁰⁷ Brežněv později v souvislosti s reformou aliančního štábu hovořil o významném propagandistickém rozměru. Rozšíření orgánu o zástupce všech států Varšavské smlouvy totiž mohlo ukončit obvinění, že pakt je řízen pouze sovětskými generály. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/87, Názory L. Brežněva na aktuální mezinárodní problémy, 27. 2. 1969.

¹¹⁰⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, *Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.*

¹¹⁰⁹ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného...*, s. 45.

Velení vojskům Varšavské smlouvy v době války

Fundamentální otázka, jakým způsobem budou v případě vypuknutí ozbrojeného střetu řízena alianční vojska, zůstávala po většinu existence Varšavské smlouvy nezodpovězena. Sovětští vojenští stratégové pravděpodobně již od konce druhé světové války počítali s využitím východoevropských ozbrojených sil v eventuálním novém konfliktu. Předpokládali, že armády satelitů budou v takovém případě spadat pod nejvyšší sovětské velitelství.¹¹¹⁰ Na tomto záměru vznik Varšavské smlouvy a Spojeného velení zřejmě nic nezměnil. Německý bezpečnostní analytik Frank Umbach v této souvislosti poukazuje na to, že druhá jmenovaná instituce nemohla být při svém založení chápána a koncipována jako orgán pro vedení války na alianční bázi. Spojené velení mělo v počáteční fázi existence paktu výrazně administrativně-koordinační charakter. Představovalo spíše mezistupeň v komunikaci mezi sovětským generálním štábem a vojenskými institucemi sovětských satelitů. Až do 60. let v žádném případě nedisponovalo potřebným personálem ani strukturou pro zajištění efektivního velení vojskům na bojišti.¹¹¹¹

Nejpozději od roku 1961, po změnách, které v bojové přípravě a operačních plánech Varšavské smlouvy způsobila druhá berlínská krize, sovětské velení zcela jasně počítalo s vedením případné války na bázi celé aliance.¹¹¹² Zamýšlené velící schéma pro takový scénář přitom sovětská generalita nadále tajila. Nastala do značné míry paradoxní situace, jak ukazuje československý příklad. Sovětské vojenské velení na jednu stranu tou dobou své protějšky z členských států paktu ujišťovalo o jejich suverenitě. Zároveň však odmítalo československým generálům odpovědět na konkrétní a naprosto zásadní otázky týkající se organizace velení v případném konfliktu.¹¹¹³ Dotazy, jaké bude ve skutečnosti složení

¹¹¹⁰ ROSS JOHNSON, A., *Soviet Control of East European Military Forces: New Evidence on Imposition of the 1980 "Wartime Statute"*, 2011, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Wartime%20Statute%20commentary%20arj.final_.pdf [2015-03-01].

¹¹¹¹ UMBACH, F., *Die Rotte Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955-1991*, Bonn 1996, s. 251.

¹¹¹² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, *Informační zpráva o poradě náčelníků HPS sprátelených armád ve dnech 5.-7.června 1962.*

¹¹¹³ Československý generální štáb se v polovině 60. let domníval, že v případě globálního válečného konfliktu se organizační schéma vojenského velení Varšavské smlouvy nebude příliš lišit od druhé světové války. Jedna varianta předpokládala, že Stavce, nejvyššímu vojenskému orgánu pro vedení globální války, bude velet Politický poradní výbor. Spojené velení pak mělo tvořit součást Stavky pro řízení operací v Evropě. Druhá verze počítala, že namísto hlavního orgánu Varšavské smlouvy bude Stavce velet "nejvyšší hlavní velitel", v praxi sovětský vůdce. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 12, p.č. 49, č.j. 39042, *Pravděpodobná funkce Spojeného velení za války*, nedatováno, 1966.

generálního štábu ČSLA za války, sovětská generalita odbývala slovy: "*To není vaše záležitost.*"¹¹¹⁴

Reformní dokumenty přijaté v březnu 1969 Politickým poradním výborem představovaly v kontextu dosavadního vývoje Varšavské smlouvy nepochybně posun. Klíčovou otázku vojenské spolupráce členských států za války však nevyřešily. Obsáhlý statut aliančních vojenských orgánů definoval pravidla pouze pro období míru. Důvod je třeba hledat v krajně odlišných představách SSSR a jeho satelitů o vedení války na bázi Varšavské smlouvy, především pak o autonomii ozbrojených sil jednotlivých členských států. Z tehdejších Brežněvových poznámek můžeme vyvozovat, že v názoru na nezbytnost prosadit kontroverzní dokument, který by činnost za války reguloval, nebylo zcela jednotné ani sovětské politické a vojenské vedení. Jen pár týdnů před plánovaným schválením reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy například sovětský vůdce polským představitelům oznámil, že hlavní velitel paktu Jakubovskij o osudu válečného statutu doposud nerozhodl.¹¹¹⁵ Vedení KSSS si nejspíše uvědomovalo, že dokument odkrývající skutečné záměry pro období války by ani v atmosféře panující po potlačení pražského jara nebylo lehké ve Varšavské smlouvě prosadit. Na jednání v maďarské metropoli se projeví rozpory i během diskuze o stavu nebezpečí, ve kterém by hlavní velitel paktu získal mnohem rozsáhlejší pravomoci. Moskva se s členskými státy nedokázala shodnout, kdo by měl disponovat právem tento stav vyhlásit. I tato, ve srovnání s válečným statutem mnohem méně výbušnější otázka, tak musela být z nových vojenských regulí nakonec vypuštěna. Skutečnost zřejmě více znepokojovala vojenské než nejvyšší politické kruhy SSSR. Nespokojenost sovětské generality s neochotou členských států paktu podpořit její záměry demonstrovalo nezvykle ostré vystoupení hlavního velitele Jakubovského.¹¹¹⁶

Oficiální teze předpokládaly, že statut vyjasňující pravomoci Spojeného velení během války se následně podaří přijmout v krátkém časovém horizontu. Nestalo se tak.¹¹¹⁷ První tajemník ÚV MSDS János Kádár v té souvislosti správně upozornil, že upřesnění pravidel vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě v době míru sice bylo nezbytné, avšak v této oblasti existovaly alespoň základní regule obsažené v ustavující smlouvě, protokolu o

¹¹¹⁴ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in: *Plánování nemyslitelného...*, př. 2, s. 379-380.

¹¹¹⁵ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/87, Názory L.I. Brežněva na aktuální mezinárodní problémy, 27. 2. 1969.

¹¹¹⁶ Minutes of the Hungarian Party Politburo Session - Report on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP (János Kádár), 24. 3. 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18017/ipublicationdocument_singledocument/dff6430a-4402-4217-ba18-509256cb20cb/en/690324_Minutes_Eng.pdf [2015-03-01].

¹¹¹⁷ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 323.

vytvoření Spojeného velení či jeho statutu z roku 1955. Charakter kooperace během případného ozbrojeného konfliktu naproti tomu žádný oficiální dokument doposud nikterak nenastínil.¹¹¹⁸ Otázka však po roce 1969 na delší dobu zcela zapadla do pozadí. Tendence doplnit vojenské statuty Varšavské smlouvy pro mírový stav těmi pro případ války se znovu objevily až v polovině roku 1973. Na alianční poradě náčelníků generálních štábů v Sofii sovětská delegace oznámila, že vzájemné vztahy Spojeného velení s domácími vojenskými orgány není možné v případě vypuknutí ozbrojeného konfliktu organizovat na základě statutu z roku 1969 či dalších dílčích dokumentů vymezujících vojenskou spolupráci v paktu. Štáb Spojených ozbrojených sil měl proto začít vypracovávat regule pro období války. Předpokládalo se, že materiál následně předloží ke schválení politickým orgánům Varšavské smlouvy. Toto usnesení podpořily všechny přítomné delegace včetně rumunské.¹¹¹⁹

Na první pohled se může zdát paradoxní, že sovětská generalita iniciovala doplnění statutů pro období míru jejich válečným ekvivalentem v době vrcholícího déteté.¹¹²⁰ Připomeňme, že právě toto období se časově překrývalo se snahou chod Spojeného velení poměrně striktně vymezit prostřednictvím série doplňujících statutárních dokumentů. V letech 1969-1973 jich bylo ve vojenských strukturách paktu uzavřeno nejméně čtrnáct.¹¹²¹ SSSR si sice s ohledem na svoje výsadní postavení udržoval mechanismy, jak u spojenců eventuálně prosazovat svou vůli bez ohledu na oficiální procedury, fungování vojenských orgánů v období míru však získalo v zásadě jasně definovaná pravidla. Absence jakýchkoliv směrnic pro aktivitu za války s tímto stavem silně kontrastovala. Připomeňme, že vojenské struktury paktu se v 70. letech těšily poměrně značné autonomii. Politická moc členských států do jejich činnosti výrazněji nezasahovala. Nemáme žádný důkaz o tom, že by se politická vedení zemí Varšavské smlouvy novou iniciativou k vypracování statutu pro období války jakkoliv zabývala.

Důvod, proč byla otázka v roce 1973 otevřena, musíme spatřovat především v proměně uvažování o charakteru případného konfliktu. Jak jsme dříve ukázali, mezi generalitou Varšavské smlouvy se touto dobou již plně projevoval ústup od rigidní představy,

¹¹¹⁸ Minutes of the Hungarian Party Politburo Session - Report on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP (János Kádár), 24. 3. 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18017/ipublicationdocument_singledocument/dff6430a-4402-4217-ba18-509256cb20cb/en/690324_Minutes_Eng.pdf [2015-03-01].

¹¹¹⁹ Rumunsko na jednání nereprezentoval náčelník generálního štábu, ale pouze jeho zástupce. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.15, p.č.52, č.j.39044, *Porada vedoucích funkcionářů generálních štábů*, 18. 6. 1973.

¹¹²⁰ MASTNY, V., *Learning from the Enemy. NATO as a Model for the Warsaw Pact*, Zürich 2001, s. 34.

¹¹²¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k.15, p.č.52, č.j.39044, *Porada vedoucích funkcionářů generálních štábů*, 18. 6. 1973.

že budoucí válka musí být od počátku nezbytně vedena na bázi totálního globálního jaderného střetu. Nárůst úvah o reálnosti konvenční války v první polovině 70. let vyžadoval i revizi velícího systému Varšavské smlouvy. Sovětská generalita totiž zastávala názor, že úspěch Spojených ozbrojených sil v takovém typu konfliktu závisí na jejich důsledné bojové spolupráci. Důraz proto kladla na jednotné velení. Navzdory značnému posílení aliančních velících struktur, ke kterému od konce 60. let došlo, SSSR zřejmě nadále předpokládal, že v případě války jejich funkci zastane vrchní sovětské velitelství a generální štáb sovětské armády.¹¹²² Cílem nového statutu tak z pohledu sovětské generality bylo posílit pravomoci hlavního velitele, v praxi sovětského maršála, a sovětského generálního štábu ve vztahu k aliančním vojskům.¹¹²³

Iniciativa z roku 1973 měla jepičí život. Při nedostupnosti přímé dokumentace k činnosti Spojeného velení nelze zodpovědět na otázku, proč se tak stalo. Nevíme, zda štáb Spojených ozbrojených sil začal na statutu skutečně pracovat, jak bylo v Sofii dohodnuto. Dostupné materiály z následujících schůzek aliančních orgánů však o jakékoliv aktivitě v dané záležitosti mlčí. Vojtěch Mastný se domnívá, že SSSR definici vojenské spolupráce Varšavské smlouvy za války v následujících letech z důvodu vrcholícího détente a v obavách z předpokládané negativní reakce Rumunska nikterak intenzivně neprosazoval. Plánů se však zcela nevzdal.¹¹²⁴

Impulzem pro posun v otázce válečného statutu Varšavské smlouvy se stal pozvolný krach politiky uvolnění v druhé polovině 70. let a zřejmě i změna na klíčových postech ve Spojeném velení. V rozmezí sedmi měsíců roku 1976 zemřeli krom sovětského ministra obrany Grečka také hlavní velitel paktu Jakubovskij a náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenko. Poslední dva jmenované nahradili maršál Viktor Kulikov, resp. generál Anatolij Gribkov. Především Kulikov považoval dokončení několik let stagnujícího projektu za jednu ze svých priorit.¹¹²⁵ V následujících letech se tak ve vypracování a schválení statutu značně angažoval.¹¹²⁶ Je však nepravděpodobné, že by z titulu své funkce mohl jednat z vlastního podnětu bez předchozího pokynu sovětského ministerstva obrany, jehož šéfem se po Grečkově smrti stal maršál Dmitrij Ustinov.

¹¹²² Srov. UMBACH, F., c. d., s. 250-252.

¹¹²³ MASTNY, V., *Learning from the Enemy...*, s. 34.

¹¹²⁴ Tamtéž.

¹¹²⁵ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 48.

¹¹²⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 152, č.j. 36502, Dopis náčelníka generálního štábu ČSLA K. Rusova hlavnímu veliteli Varšavské smlouvy V. Kulikovovi, 5. 3. 1979.

Jednání o statutu

Agenda X. zasedání Výboru ministrů obrany, které se uskutečnilo v listopadu 1977 v Sofii, obsahovala bod "O zdokonalení organizační struktury orgánů velení Spojených ozbrojených sil". Vyjádřit se k němu měl nový hlavní velitel. Vágní název nedovoloval odhadovat skutečný obsah maršálova vystoupení. Zprávy z předchozí schůzky šéfů obranných rezortů totiž hovořily především o možném rozšíření personálu štábu Spojených ozbrojených sil. O válečném statutu nepadla žádná zmínka.¹¹²⁷ Kulikov nyní ve své řeči varoval, že NATO se nevzdalo plánů na překvapivé napadení států Varšavské smlouvy. Apeloval na to, aby Spojené ozbrojené síly a jejich velicí systém byly i v míru připraveny na rychlé odražení agrese nepřítele a jeho následné zničení. Tyto teze se nikterak nevymykaly standardní dobové dikci východoevropské generality. Hlavní velitel nicméně s odkazem na zkušenost z nedávných manévřů¹¹²⁸ oznámil, že stávající struktura aliančního velení rychlý a jednoduchý přechod z mírového na válečný stav neumožňuje. Doporučil dva kroky k řešení: Ve Spojeném velení mělo dojít ke zřízení nových postů a navýšení personálu.¹¹²⁹ Předně však měl být v následujícím roce vypracován *Statut Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a orgánů jejich řízení pro období války*. Maršála podpořily všechny delegace vyjma rumunské. Zatímco zástupci SSSR a pětice jeho loajálních satelitů se shodli, že Kulikovovy návrhy odrážejí závěry posledních schůzek vojenských i politických orgánů Varšavské smlouvy, ministr obrany RSR Ion Coman nesouhlasil a k závěrečnému usnesení písemně připojil své výhrady.¹¹³⁰

Záměr vypracovat statut pro období války byl prezentován jako součást širších zamýšlených kroků k posílení řízení Spojených ozbrojených sil. Plán rozvoje aliančních vojsk na nadcházející vojenskou pětiletku 1981-1985 totiž kladl důraz právě na zdokonalení velitelského systému. Měl být realizován přechod na jednotnou organizační strukturu velení

¹¹²⁷ Tamtéž, k. 42, p.č. 141, e.č. 36044, *10. zasedání Výboru ministrů obrany - návrh*, 1. 11. 1977; tamtéž, p.č. 140, e.č. 36043, *Zpráva pro generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka o IX. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy v Sofii*, 5. 11. 1976.

¹¹²⁸ Zmiňoval konkrétně v roce 1977 provedená cvičení "Západ", "Sojuz", "Val" a "Tranzit".

¹¹²⁹ Spojené velení se mělo rozrůst o zástupce hlavního velitele pro letectvo a námořnictvo a jeho pomocníka pro tyl. Částečně reorganizován měl být i štáb Spojených ozbrojených sil. Velicí struktury Varšavské smlouvy mělo posílit 60 důstojníků a 50 civilistů. Přetrvávající sovětskou dominanci dokumentovala skutečnost, že do nově vytvořených velitelských postů v aliančním štábu - náčelníka spojení, náčelníka chemického vojska a náčelníka průzkumné a informační správy byli dosazeni sovětsí generálové A. P. Borisov, V. I. Marjasov a M. V. Proskurin. Ostatní členské státy Varšavské smlouvy v rozšířeném štábu Spojených ozbrojených sil nezískaly přímé velicí posty, ale pozice starších důstojníků či zástupců velitele. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 146, č.j. 36052, *Doplnění štábu Spojených ozbrojených sil novými funkcemi*, 13. 5. 1978; tamtéž, *Ustanovení do nově vytvořených funkcí ve štábu Spojených ozbrojených sil*, 1. 7. 1978.

¹¹³⁰ Tamtéž, k. 42, p.č. 141, e.č. 36044, *10. zasedání Výboru ministrů obrany*, 5. 12. 1977.

všech druhů vojsk. Zároveň se počítalo s dokončením sítě různorodých velících stanovišť, která by zajistila nepřetržité spojení a koordinaci činnosti Spojených ozbrojených sil.¹¹³¹

Práce na statutu probíhaly pomaleji, než Kulikov v Sofii naznačil. Předně bylo na základě předchozích zkušeností zřejmé, že se jedná o zásadní a zároveň velmi citlivou otázku. Vojáci sami o ni tudíž nemohli rozhodovat bez zmocnění a souhlasu politické moci. K řešení situace posloužila koncem listopadu 1978 schůzka Politického poradního výboru. Zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy se uskutečnilo v sovětské metropoli v atmosféře, kdy se vztahy mezi Východem a Západem zřetelně dostávaly do nové zostřující se fáze. Vypracování statutu pro období války tak maršál Kulikov prezentoval jen jako jedno z širších opatření k posílení Varšavské smlouvy, jehož nutnost prý v posledních letech jasně ukázala operační příprava. Maršál se v tomto tvrzení zaštiťoval i názorem vojenských orgánů jednotlivých členských států.¹¹³² Politický poradní výbor následně hlavního velitele pověřil, aby ve spolupráci s ministry obrany vyhotovil návrh příslušného dokumentu. Za jeho základní premisu bylo označeno "*jediné Vrchní hlavní velení*". Mělo rovněž dojít k vytvoření nových velících struktur Spojených ozbrojených sil pro západní a jihozápadní válčičtější a také Spojených válečných námořních loďstev Varšavské smlouvy v Baltském a Černém moři.¹¹³³

Podstatným aspektem bylo předběžné opatření, které Politický výbor v celé záležitosti vydal: V případě náhlého vyhrocení vojenskopolitické situace ještě před schválením nového statutu připadlo řízení armád paktu nikoliv stávajícímu Spojenému velení, ale pro tento účel narychlo vytvořenému "*vrchnímu hlavnímu velení*" a především sovětskému generálnímu štábu.¹¹³⁴ Jasně se ukázalo, že s existujícími vojenskými orgány Varšavské smlouvy se pro potenciální konflikt vůbec nepočítá. Vojenské struktury paktu ve skutečnosti sloužily pouze jako nástroj kontroly ozbrojených sil států východního bloku. Pro vedení případné společné bojové operace nebyly koncipovány. Výhradní pravomoc nad Spojenými ozbrojenými silami v případě ohrožení či války tak fakticky získal generální štáb sovětské armády. Otázkou totiž zůstává, zda by při vypuknutí nenadálé mezinárodní krize stačily politické orgány Varšavské smlouvy vzhledem ke své poměrně malé akceschopnosti o zřízení Vrchního hlavního velení

¹¹³¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *TEZE DOKLADU hlavního velitele Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy na 11. zasedání Výboru ministrů obrany ke druhé otázce programu - "Obecné směry rozvoje Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy na léta 1981-1985"*, nedatováno 1978.

¹¹³² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 148, č.j. 36054, *TÉZE DOKLADU hlavního velitele Spojených ozbrojených sil maršála Sovětského svazu V. G. Kulikova na zasedání Politického poradního výboru "O stavu a rozvoji vojenské spolupráce Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy" /listopad 1978/*.

¹¹³³ Tamtéž, *USNESENÍ členských států Varšavské smlouvy, přijaté na zasedání Politického poradního výboru ke zprávě hlavního velitele Spojených ozbrojených sil*, 23. 11. 1978.

¹¹³⁴ Tamtéž.

rychle rozhodnout. Je navíc nepravděpodobné, že by tento blíže nedefinovaný orgán mohl i v případě svého vzniku velení aliančním vojskům reálně převzít. Dodejme, že o uvedených opatřeních na Politickém poradním výboru neproběhla nikterak rozsáhlá diskuze.

Proti naznačeným záměrům ve vojenské oblasti vystoupilo pouze Rumunsko. Odmítlo se podílet nejen na změnách velitelského systému, ale též na novém kolu intenzivního zbrojení, které nejvyšší orgán Varšavské smlouvy avizoval.¹¹³⁵ Během zasedání Výkonného výboru RKS, které po alianční moskevské schůzce bezprostředně proběhlo, zazněla tvrdá kritika chystaných zbrojních programů i usnesení o sovětském generálním štábu a jeho pravomoci vůči vojskům paktu. Rumunský premiér Manea Mănescu opatření označil za narušení nezávislosti a suverenity členských států Varšavské smlouvy a za pokus SSSR vměšovat se do jejich vnitřních záležitostí.¹¹³⁶ Jak jsem již uvedl, Moskva hodlala na Ceaușesca působit pouze diplomaticky, což platilo i v daném případě. Ostatní členové paktu proto byli touto dobou sovětskou stranou instruováni, aby se na aliančních jednáních nepouštěli s Rumuny do otevřených hádek a s jejich postoji příliš nepolemizovali.¹¹³⁷

Vypracování statutu

Na XI. zasedání Výboru ministrů obrany v Berlíně v prosinci 1978 Kulikov doporučil zřídit v generálních štábech jednotlivých členských států Varšavské smlouvy pracovní skupiny, které by v otázce válečného statutu spolupracovaly se Spojeným velením. Počítal s tím, že materiál bude vypracován v průběhu nadcházejícího roku a poté schválen na dalším zasedání šéfů obranných rezortů.¹¹³⁸ Na rozdíl od 60. let, kdy se rozhovory o reformách vojenského rámce vedly na bázi za tím účelem svolávaných schůzek, nyní Spojené velení jednalo s jednotlivými členskými státy bilaterálně.

První koncept dokumentu předložilo Spojené velení sovětským satelitům počátkem roku 1979. Komunikace mezi aliančním velitelstvím a politickou mocí neprobíhala přímo, ale

¹¹³⁵ AAN, PZPR KCW, s. XI/807, *Informacja o naradzie Doradczego Komitetu Politycznego państw-stron Układu Warszawskiego*, 27. 11. 1978; AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 89, č.j. 013.289/79, *Postavení RSR v diferencované politice VKS vůči ZSS*, 5. 5. 1979.

¹¹³⁶ Stenographic Transcript of the meeting of the Consultative Political Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 24. 11. 1978, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16633/ipublicationdocument_singledocument/94bf0816-6d2b-4cb1-816c-cb05cf4be382/en/781124_stenographic_transcript.pdf [2015-03-01].

¹¹³⁷ WATTS, L., *The Soviet-Romanian Clash over History, Identity and Dominion*, in: CWIHP e-Dossier No. 29, 2010.

¹¹³⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *Informace o průběhu a výsledcích 11. zasedání výboru ministrů obrany, konaného ve dnech 4.-7. prosince 1978 v Berlíně*, nedatováno; *NÁVRH programu 12. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno 1978.

prostřednictvím jednotlivých generálních štábů a ministerstev obrany, jak bylo ostatně ve Varšavské smlouvě běžnou praxí. Na finalizaci dohody následně dohlíželi oba nominálně nejvyšší vojenscí představitelé paktu, hlavní velitel a náčelník štábu Spojených ozbrojených sil. Sovětská generalita kladla důraz na to, aby příslušné domácí politické i vojenské instituce text odsouhlasily ještě před vlastními aliančními jednáními.¹¹³⁹ Ta měla dle zaběhnutých mechanismů pouze formálně schválit dříve předjednaný materiál. Kulikov a Gribkov rovněž apelovali na dodržení stanovených termínů.¹¹⁴⁰ Moskva zřejmě přikládala záležitosti značný význam. I na základě předchozích zkušeností tak hodlala zamezit tomu, aby vypracování statutu pro období války opět zamrzlo na mrtvém bodě.

Můžeme předpokládat, že dokument byl zformulován nejvyššími sovětskými vojenskými kruhy. Jednotlivé členské státy dostaly teprve následně příležitost se k němu vyjádřit. Původní návrh opatrně kritizovaly i loajální sovětské satelity. Československým představitelům například neuniklo, že materiál obsahuje četná "bílá místa". Nejednoznačné formulace se týkaly mimo jiné natolik důležitých aspektů, jakými byly úlohy a pravomoci vojenských i politických orgánů Varšavské smlouvy v době války. Gribkov v té souvislosti ujišťoval, že dokument bude především operačního charakteru, a tudíž nemusí být všeobjímající. Některé návrhy ČSSR však uznal za opodstatněné a přislíbil je do výsledného textu zapracovat.¹¹⁴¹ Československé vojenské orgány přitom alianční vojenské struktury ujišťovaly, že s navrženými zásadami řízení Spojených ozbrojených sil za války souhlasí a jejich cílem je pouze maximalizovat kooperaci v případném konfliktu. Doporučené úpravy skutečně podstatu dokumentu výrazněji neměnily. Generalita ČSLA se s opatřeními smířila. Snažila se pouze vyjasnit nejkřiklavější nesrovnalosti a nejednoznačné formulace. Schválení statutu nehodlala jakkoliv zdržovat.¹¹⁴² Značné připomínky měla i jindy loajální polská generalita.¹¹⁴³ Požadovala zapracování okolo šesti desítek nejrůznějších úprav a dodatků.¹¹⁴⁴

¹¹³⁹ Náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Gribkov například při své únorové návštěvě ČSSR apeloval na československou Radu obrany státu, aby odsouhlasila nejen předběžný, ale i finální text celého statutu. Hodlal tak předejít jakýmkoliv, byť málo pravděpodobným komplikacím.

¹¹⁴⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 152, č.j. 36502, *Statut Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a orgány jejich řízení za války*, 28. 2. 1979; tamtéž, k. 46, p.č. 164, č.j. 36520, *Dopis ministra obrany ČSSR M. Dzúra generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ G. Husákovi*, 5. 9. 1979.

¹¹⁴¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 152, č.j. 36502, *Statut Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a orgány jejich řízení za války*, 28. 2. 1979.

¹¹⁴² Tamtéž, *Dopis náčelníka generálního štábu ČSLA K. Rusova hlavnímu veliteli Varšavské smlouvy V. Kulikovovi*, 5. 3. 1979.

¹¹⁴³ Polští generálové hráli ve Varšavské smlouvě nezanedbatelnou roli. Formálně veleli druhé největší armádě paktu nacházející se ve strategickém prostoru mezi SSSR a Německem. Jejich loajalita paktu byla klíčová pro bojeschopnost armády státu, jehož obyvatelstvo zachovávalo silné antisovětské cítění. Ze vzpomínek bývalých polských generálů lze nabýt dojmu, že se snažili především o vymanění se jednotek PLA z přímého vlivu sovětského vojenského velení. Dokumenty však toto tvrzení vyvracejí. Polská generalita nicméně

Nenalezla však pochopení u politické moci PLR. Výhrady polského generálního štábu týkající se omezení národní suverenity první tajemník ÚV PSDS Gierek zamítl.¹¹⁴⁵ Také šéf polského obranného rezortu Jaruzelski na již zmíněné schůzce Výboru ministrů obrany koncem roku 1978 zamýšlené změny v aliančním velitelském systému hodnotil pozitivně.¹¹⁴⁶

Částečně upravený dokument předložilo Spojené velení znovu v září 1979. Armády členských států Varšavské smlouvy byly na jeho základě dány k dispozici sovětskému velitelství pro vedení totální války. Moskva vycházela z představy o podřízenosti všech vojsk hlavnímu veliteli paktu. Sovětská generalita argumentovala zkušenostmi z druhé světové války, kdy např. československé a polské svazy na východní frontě bojovaly v rámci Běloruského a Ukrajinského frontu Rudé armády. Dle daného schématu mělo velení Varšavské smlouvy přímo řídit jednotky bez ohledu na to, který stát je do alianční sestavy vyčlenil.¹¹⁴⁷ Struktura velení Spojených ozbrojených sil na bojišti se v zásadě příliš neodlišovala od mírového stavu. Došlo pouze k jejímu zdvojení pro západní a jihozápadní válčičtější. Varšavská smlouva měla nově na každém z nich disponovat vlastním hlavním velitelem i náčelníkem štábu. Jako nástavba však přibývalo Vrchní hlavní velení, kde byla oproti doposud existujícímu Spojenému velení ještě prohloubena sovětská dominance. Řízením aliančních Spojených válečných námořnictev pak byli pověřeni velitelé Baltského, resp. Černomořského loďstva SSSR, tedy sovětské admirálové. Organizace společného protivzdušného obranného systému zůstávala v podstatě stejná jako v míru.¹¹⁴⁸ Členské státy Varšavské smlouvy ztrácely pravomoc i nad zbytky svých jednotek, které do sestavy aliančních vojsk doposud nespádaly. Statut je totiž nově označil jako zálohy Vrchního hlavního velení určené pro doplnění Spojených ozbrojených sil. Jejich zařazení do sestavy paktu v určité fázi konfliktu sice podmiňovala "vzájemná dohoda mezi národním vojenským

jednoznačné hodlala získat v rámci Spojeného velení větší manévrovací prostor, jelikož své reálné možnosti považovala za neuspokojivé. Neodvažovala se však překročit meze loajality vůči vedení PSDS ani sovětskému spojenci. Srov. MASTNY, V. *Warsaw Pact Generals in Polish Uniforms*. 2002, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_polgen/introduction.cfm?navinfo=15708 [2015-03-01]; PACZKOWSKI, A., *Die Polnische Volksarmee im Warschauer Pakt*, in: *Der Warschauer Pakt...*, s. 129.

¹¹⁴⁴ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 49.

¹¹⁴⁵ ROSS JOHNSON, A., c. d.

¹¹⁴⁶ AAN, f. PZPR KCW, s. XIB/172, *WSTĄPIENIE Ministra Obrony Narodowej PRL, gen.armii Wojciecha Jaruzelskiego w dyskusji nad I punktem porządku dziennego XI posiedzenia Komitetu Ministrów Obrony - Berlin, grudzień 1978r.*

¹¹⁴⁷ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 64-65.

¹¹⁴⁸ Integrace protivzdušného obranného systému členských států Varšavské smlouvy začala již v první polovině 60. let. Oficiálně byl jednotný alianční protivzdušný systém ustanoven v roce 1969 a jeho struktury byly plně kontrolovány sovětskými důstojníky. Nebylo tudíž třeba v této oblasti provádět větší úpravy, byť v praktické koordinaci protivzdušné obrany členských států nadále existovaly značné rezervy.

velením a Vrchním hlavním velením", v realitě východního bloku však šlo o samozřejmost.¹¹⁴⁹ Domácí vojenské orgány navíc byly Vrchnímu hlavnímu velení dle statutu explicitně podřízeny. Členskými státy se alespoň přiznávalo zastoupení ve Vojenské radě na válčišti, která měla na činnost aliančních vojsk dohlížet. Tento orgán mohl vydávat usnesení, jejichž realizaci následně zajišťoval rozkaz hlavního velitele na příslušném válčišti. Přechod Spojených ozbrojených sil do podřízenosti nově vytvořeného Vrchního hlavního velení se měl odehrát buď na základě rozhodnutí členských států v závislosti na aktuální vojenskopolitické situaci, nebo v případě napadení Varšavské smlouvy.¹¹⁵⁰

Brzy se ukázalo, že i tento revidovaný návrh je neprůchodný. Ne protestovalo pouze rebelující Rumunsko, které požadovalo, aby ozbrojené síly zůstávaly i za války podřízené výhradně domácím orgánům.¹¹⁵¹ Nové připomínky vznesly i další alianční země.¹¹⁵² Dokument například ve vztahu Vrchního hlavního velení s jednotlivými členy Varšavské smlouvy zcela opomíjel jejich politickou moc. Hovořil jen o domácích vojenských orgánech. Na základě protestů části sovětských satelitů muselo dojít k rozšíření původních formulací na "vojensko-politické vedení". Jelikož však statut zavazoval tyto instituce jednat plně v souladu s rozhodnutím celé Varšavské smlouvy a jejího vojenského velení, členské státy tím namísto posílení role svých politických představitelů v případě války naopak ztrácely veškerou suverenitu. Některé dílčí ústupky v revidovaném dokumentu přitom budily zdání, že pravomoci členů paktu byly naopak rozšířeny.¹¹⁵³ Námitky ČSSR, že vytvoření Vrchního hlavního velení

¹¹⁴⁹ Původní návrh statutu dokonce předpokládal, že vyčleňování vojsk do sestavy Spojených ozbrojených sil nebude v případě války schvalovat politické vedení států jako doposud, ale pouze domácí vojenské orgány.

¹¹⁵⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 46, p.č. 164, č.j. 36520, *STATUT SPOJENÝCH OZBROJENÝCH SIL ČLENSKÝCH STÁTŮ VARŠAVSKÉ SMLOUVY A JEJICH ORGÁNŮ VELENÍ /v době války/ /návrh/, 5. 9. 1979.*

¹¹⁵¹ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 64.

¹¹⁵² Z korespondence československých vojenských orgánů vyplývá, že o vznesených připomínkách se s aliančním štábem skutečně jednalo. Spojené velení většinu návrhů do dokumentu zapracovalo. Satelity v některých otázkách dokázaly svou vůli poměrně jasně prosazovat. ČSSR například rázně odmítla tvrzení Štábu Spojených ozbrojených sil, že není nutné zapracovat dodatek nařizující velitelům národních svazů předkládat hlášení domácímu vedení. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 46, p.č. 164, č.j. 36520, *Statut SOS v době války*, 24. 10. 1979.

¹¹⁵³ Prvotní návrh nepočítal s tím, že vrchního hlavního velitele a složení Vrchního hlavního velení určí členské státy paktu. Tato formulace však byla zbytečná. Následovala totiž pasáž, jež instituci prakticky ztotožnila s generálním štábem sovětské armády, o jehož složení satelity pochopitelně rozhodovat nemohly. K formálnímu posílení pozice domácích vojenských a politických orgánů došlo také v otázce dislokace součástí protivzdušného obranného systému mimo území příslušného státu. Členské státy získaly větší pravomoci i v oblasti politické agitace ve svých armádách. V případě války vytvořená Politická správa Spojených ozbrojených sil měla respektovat specifika v jednotlivých armádách. Finální dokument obsahoval i ujištění, že kádrové otázky v jednotlivých jednotkách přísluší do pravomoci domácích velících orgánů. Naopak vypadla pasáž hovořící o přítomnosti představitelů každého aliančního státu ve Vrchním hlavním velení, kteří by fungovali jako spojka mezi jednotlivými armádami a velitelstvem Varšavské smlouvy. Srovnání dokumentů tamtéž, *STATUT SPOJENÝCH OZBROJENÝCH SIL ČLENSKÝCH STÁTŮ VARŠAVSKÉ SMLOUVY A JEJICH ORGÁNŮ VELENÍ /v době války/ /návrh/, 5. 9. 1979; NA, f. 1261/0/7, sv. P 128/80, b. 13, Statut Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a jejich orgánů velení v době války*, 18. 1. 1980.

a jeho složení statut řeší velmi povrchně, alianční velitelství odmítlo s odkazem, že otázku dodatečně vyjasní Politický poradní výbor.¹¹⁵⁴

Některá navrhovaná opatření byla i pro loajální satelity ve skutečnosti těžce stravitelná. Svědčí o tom požadavek ČSSR, aby text výslovně uváděl, že dokument platí pouze po dobu existence Varšavské smlouvy.¹¹⁵⁵ Z československé dokumentace obecně lze vyčíst, že ani servilní generalita ČSLA sovětské záměry nepřijala s nadšením. Otevřený nesouhlas si však nedovolila vyslovit. Nekritizovala je ani v interních materiálech. V jednáních s představiteli Spojeného velení se nicméně opatrně snažila upravit nejpalcivější aspekty statutu a hledala cesty, jak se v budoucnu případně z jeho působnosti vyvázat.

Dokument v pozměněné podobě odsouhlasila v listopadu 1979 pracovní komise ve Spojeném velení navzdory rumunskému nesouhlasu.¹¹⁵⁶ O měsíc později se finální verzi zabývalo XII. zasedání Výboru ministrů obrany ve Varšavě. Kulikov zde zdůrazňoval, že materiál byl zpracován na základě usnesení posledního zasedání Politického poradního výboru. Prezentoval ho jako výsledek společné práce ministrů obrany, generálních štábů a Spojeného velení. Hlavní velitel přitom již nepokrytě hovořil o tom, že v případě války budou *veškeré* ozbrojené síly členských států Varšavské smlouvy řízeny jediným orgánem. Delegation členských států vyjma RSR následně ve svých vystoupeních maršálovi pochlebovaly. Statut označovaly za významné opatření k posílení obranyschopnosti paktu a vyjadřovaly s ním jednoznačný souhlas.¹¹⁵⁷ Rumunský ministr Coman se za této situace pokusil o obstrukční taktiku: Samotnou existenci válečného statutu záměrně nezpochybil. Požadoval pouze jeho výrazné úpravy. Vrchní hlavní velení měl předně představovat samotný Politický poradní výbor. Jeho pomocným orgánem se mělo stát stávající kolektivní Spojené velení, nikoliv generální štáb sovětské armády. Bukurešť souhlasila s vytvořením velitelství aliančních vojsk na válčích. Ta však měla zastávat pouze koordinační roli, bez práva dávat přímé rozkazy jednotlivým armádám. Velení ozbrojeným silám států východního bloku by tak nadále

¹¹⁵⁴ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 46, p.č. 164, č.j. 36520, *Statut SOS v době války*, 24. 10. 1979.

¹¹⁵⁵ Tamtéž, *STANOVISKO k návrhu "Statutu Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a jejich orgánů velení /v době války/"*, nedatováno 1979.

¹¹⁵⁶ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 49.

¹¹⁵⁷ Československý ministr obrany Martin Dzur například statut označil za plně odpovídající zájmům národů ČSSR a za významný příspěvek k prohloubení internacionální jednoty a upevnění obranyschopnosti členských států Varšavské smlouvy. Zdůraznil nutnost centralizace velení, kterou označil za základní "*leninský princip*" výstavby a řízení ozbrojených sil. Krom těchto ideologických kliše však korektně podotkl, že ve Spojených ozbrojených silách má zcela rozhodující roli sovětská armáda, která představuje jednoznačně nejmohutnější sílu Varšavské smlouvy.

příslušelo domácím vojenským orgánům.¹¹⁵⁸ RSR zároveň odmítla integraci baltských a černomořských válečných loďstev. Namísto toho navrhovala pouze vytvoření jejich veličích centra pro koordinaci bojové činnosti. V žádném případě také neměla vzniknout armádní politická správa na bázi celé Varšavské smlouvy.¹¹⁵⁹ Kulikov rumunské návrhy smetl ze stolu. Prohlásil, že jsou v rozporu s posledním usnesením Politického poradního výboru. Šestka si uvědomovala, že rumunský apel, aby se na statutu dále pracovalo a jeho novou verzi o rok později znovu posoudili ministři obrany, ve skutečnosti směřuje proti zamýšlené centralizaci velení. Výbor ministrů obrany tak přes rumunské protesty¹¹⁶⁰ příslušným orgánům členských států Varšavské smlouvy doporučil, aby dokument schválily. Na základě Kulikovova formálního návrhu jej měli podepsat straničtí vůdci a premiéři. Finální souhlas měl na příštím zasedání vyslovit Politický poradní výbor.¹¹⁶¹

Hlavní velitel v doprovodu náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil podnikl v únoru 1980 sérii cest po členských státech Varšavské smlouvy. Kulikov měl být u podpisů statutu formálně přítomen. Nenavštívil pouze RSR.¹¹⁶² Z průběhu jednání v ČSSR je evidentní, že představitelé Spojeného velení se smířili s faktem, že Rumunsko se k dohodě nepřipojí. Na postoj Bukurešti se Kulikova vyptával generální tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák. Maršál mu sdělil, že RSR přes údajný slovní souhlas s principy obsaženými ve statutu není na oficiální podpis dokumentu připravena. Rovněž deklaroval, že vůči Ceaușescovu režimu je nutné vést *"trpělivou objasňovací a zásadní politiku"*, nikoliv rázné akce.¹¹⁶³

Souhlas Politického poradního výboru se statutem pro období války představoval již ryze formální záležitost. Tajné usnesení tohoto orgánu bylo vypracováno 18. března 1980, tedy dva měsíce před samotným zasedáním. Statut s odkazem na poslední schůzku v roce 1978 označovalo za společné opatření k upevnění obranyschopnosti Varšavské smlouvy v

¹¹⁵⁸ Rumunsko navrhovalo, aby armádám jednotlivých členských států veleli příslušní zástupci hlavního velitele, v praxi zástupci jednotlivých ministrů obrany, a domácí generální štáby. Vycházet pak měli především z rozkazů vrchního velitele své země.

¹¹⁵⁹ Jak jsme ukázali v příslušné kapitole, Ceaușescův režim odmítal veškeré pokusy Spojeného velení o zvýšení svého vlivu na propagandu v rumunských ozbrojených silách po celá 70. léta.

¹¹⁶⁰ Coman byl původně ochoten výsledné usnesení odsouhlasit, pokud by obsahoval dodatek s rumunskými poznámkami a výhradami. Toto byla běžná praxe, jakou se v 70. letech na zasedání vojenských orgánů Varšavské smlouvy řešila odlišná stanoviska RSR. Následně však změnil názor. Usnesení ke statutu zcela odmítl s odkazem, že koncept neodpovídá principům vojensko-politické spolupráce popsaným v ustavující smlouvě a dalších dokumentech. Rumunsko ústy svého ministra požadovalo kompletní přepracování statutu. Konkrétní návrhy rumunští zástupci předali Spojenému velení.

¹¹⁶¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 45, p.č. 160, e.č. 36516, *Informace o průběhu a výsledcích 12. zasedání výboru ministrů obrany, konaného ve dnech 3.-6. prosince 1979 ve Varšavě*, nedatováno 1979.

¹¹⁶² Tamtéž, k. 46, p.č. 164, č.j. 36520, *Návrh schválení Statutů*, 7. 1. 1980; tamtéž, *Návštěva hlavního velitele Spojených ozbrojených sil v ČSSR*, 15. 2. 1980.

¹¹⁶³ Tamtéž, *Návštěva hlavního velitele SOS v ČSSR*, 22. 2. 1980.

reakci na přetrvávající "imperialistickou hrozbu". Podpisy Ceaușesca a nového rumunského premiéra Ilie Verdetse pod ním chyběly. Kulikov následně oznámil, že navzdory absenci souhlasu RSR je dokument považován za schválený a platný.¹¹⁶⁴

Jakákoliv diskuse o zprávě hlavního velitele zahrnující i problematiku válečného statutu se na zasedání Politického poradního výboru nepředpokládala. Maršál si koneckonců nikterak zásadní řeč ani nepřipravil. Pouze lakonicky konstatoval, že nyní bude nutné zaměřit se na realizaci opatření obsažených v dokumentu.¹¹⁶⁵ Statut pro období války navíc tvořil jen dílčí část agendy jednání nejvyššího aliančního orgánu, které se uskutečnilo ve dnech 14.-15. května v polské metropoli. Jeho primárním cílem bylo definovat novou taktiku jak čelit krachu détente a hrozícímu vyhocení závodů ve zbrojení, na které východnímu bloku již nezbyvaly prostředky.¹¹⁶⁶ S ohledem na poslední vývoj se dal střet s rumunskou delegací předem očekávat. Dle Gribkovova svědectví rozlícený Ceaușescu po skončení jednání z Varšavy kvapně odjel.¹¹⁶⁷ Ačkoliv šestka jeho postoje hodnotila jako přímo směřující proti politice Moskvy i celé Varšavské smlouvy, ocenila, že rumunský vůdce své názory prezentoval pouze na interních jednáních.¹¹⁶⁸ Rumunská delegace také nakonec učinila jistý ústupek. Souhlasila s deklarací hovořící mimo jiné o dalším posílení Spojených ozbrojených sil.¹¹⁶⁹ V naprosté tajnosti schválený statut nicméně zůstal pro RSR nezávazný.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁴ Tamtéž, *USNESENÍ členských států Varšavské smlouvy 18. března 1980*; tamtéž, Dopis ministra obrany ČSSR M. Džúra generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ G. Husákovi, 31. 3. 1980.

¹¹⁶⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 47, p.č. 173, č.j. 37012, *Předložení materiálů k jednání Politického poradního výboru*, 12. 4. 1980; NA, f. 1261/0/7, sv. P 138/80, perr 8, *Důvodová zpráva o nadcházejícím zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy*, 29. 4. 1980.

¹¹⁶⁶ Tamtéž, sv. P139/80, b. 7, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve dnech 14.-15. května 1980 ve Varšavě*, 27. 5. 1980.

¹¹⁶⁷ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 65.

¹¹⁶⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. P139/80, b. 7, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve dnech 14.-15. května 1980 ve Varšavě*, 27. 5. 1980. Po poslední schůzce Politického poradního výboru Ceaușescu některé utajované záměry Varšavské smlouvy zveřejnil. Rumunsko za tento krok již v roce 1978 kritizoval východoněmecký ministr obrany Heinz Hoffmann na zasedání Výboru ministrů obrany. Upozornil na skutečnost, že Západ disponoval závěry z poslední schůzky Politického poradního výboru k vojenským otázkám a varovně zdůraznil, že tato skutečnost nepřispívá k prohlubování důvěry mezi členy paktu. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 4, e.č. 50, č.j. 010.780/79, *Informace o poznatcích BLR k současné politice ČLR v oblasti Balkánského poloostrova*, 29. 1. 1979. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *Informace o průběhu a výsledcích 11. zasedání výboru ministrů obrany, konaného ve dnech 4.-7. prosince 1978 v Berlíně*, nedatováno.

¹¹⁶⁹ Tamtéž, k. 47, p.č. 173, č.j. 37012, - *Překlad - USNESENÍ členských států Varšavské smlouvy, přijaté na zasedání Politického poradního výboru k vystoupení hlavního velitele Spojených ozbrojených sil*, 21. 5. 1980.

¹¹⁷⁰ Gribkov tento postup s odstupem času kritizoval. Domníval se, že při větším respektu k spojencům mohlo být dosaženo i souhlasu Bukurešti. MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 49; týž, *Learning from the Enemy...*, s. 35.

Dopad přijetí statutu

Přijetí statutu pro období války do značné míry dobře odráželo proměnu, kterou Varšavská smlouva během své pětadvacetileté existence prošla. SSSR si v paktu vždy udržoval jasnou dominanci. V počátečním období však nebyla jakkoliv statutárně podložená, což Moskvě zvětšovalo prostor pro svévolné jednání. Připomeňme, že původní statut Spojeného velení z roku 1955 představoval ve srovnání s 25 let později přijatými regulemi krajně stručný dokument. Brežněvovy úpravy alianční spolupráce nesměřovaly k oslabení sovětských pozic, ale ke kodifikaci existujícího stavu. Nyní bylo nepokrytě stanoveno, že v případě ozbrojeného konfliktu se sovětský generální štáb stane součástí velení, které bude nadřazeno orgánům jednotlivých členských států.

Statut přesně určoval složení a činnost Spojených ozbrojených sil a jejich velení za války. Stal se směrnicí pro technické a týlové zabezpečení, politickou agitaci i financování bojových operací na jednotlivých válčičích.¹¹⁷¹ Znovu také deklaroval, že případné "rozdrčení agresora" nebude jakkoliv limitováno státními hranicemi. Formálně tedy potvrzoval strategii přechodu vojsk Varšavské smlouvy do masivního protiútoky po prvotním odražení nepřítele a následnou invazi do západní Evropy. Velící struktury pro případ války byly rozděleny do dvou na sobě nezávislých odnoží pro západní a jihozápadní válčičiště. Pozice hlavních velitelů zde měli obsadit Kulikov, resp. Gribkov.¹¹⁷² Nově zřízené Vrchní hlavní velení mělo fungovat jako jejich koordinační centrum.¹¹⁷³ Symbolické jmenování starého a nemocného Brežněva do pozice velitele tohoto orgánu dobře odráželo počínající krizi sovětského vedení i začátek úpadku samotné Varšavské smlouvy.¹¹⁷⁴ Daný krok byl opět posvěcen bez Rumunska. Dodejme, že někteří další představitelé sovětských satelitů ho přijali

¹¹⁷¹ Podíl pro financování hlavního velení na válčičích nakonec vycházel z poměru příspěvků do aliančního rozpočtu stanoveného Politickým poradním výborem v roce 1969. Na západním válčičišti měl hradit SSSR 44,5%, PLR 23,1%, NDR a ČSSR po 16,2% nákladů, na jihozápadním válčičišti pak SSSR 44,5%, RSR 24,1%, BLR 16,9% a MLR 14,5%. Původní návrh se stal předmětem sporů. ČSSR měla totiž platit na 22,2%, zatímco NDR pouhých 10,2%. Na základě početních stavů obyvatelstva jednotlivých členských států Varšavské smlouvy Československo deklarovalo, že její úměrný podíl na financování západního válčičiště by se měl pohybovat okolo pouhých 12,4%. SSSR následně rozhodl, že pro výpočet bude použita výše národního důchodu. NDR a ČSSR tudíž měly odvádět shodnou sumu. Dodejme, že v situaci vypuknutí všeobecné totální války by tato otázka, stejně jako řada dalších, byla zřejmě irelevantní. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 46, p.č. 164, č.j. 36520, *Výše podílových vkladů členských států Varšavské smlouvy do rozpočtu finančního zabezpečení činnosti a orgánů Spojeného velení*, nedatováno 1979; Tamtéž, *STATUT SPOJENÝCH OZBROJENÝCH SIL ČLENSKÝCH STÁTŮ VARŠAVSKÉ SMLOUVY A JEJICH ORGÁNŮ VELENÍ /v době války/ /návrh/, 5. 9. 1979.*

¹¹⁷² Memorandum of conversation with Marshals Ustinov and Kulikov concerning a Soviet War Games, 14. 6. 1982, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 95, s. 462-465.

¹¹⁷³ NA, f. 1261/0/7, sv. P 128/80, b. 13, *Statut Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a jejich orgánů velení v době války*, 18. 1. 1980.

¹¹⁷⁴ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 65.

se "sarkastickými úsměvy".¹¹⁷⁵ Po smrti generálního tajemníka ÚV KSSS v roce 1982 zůstal uvedený post až do rozpadu paktu neobsazen.¹¹⁷⁶

Dokument odhalil, že v případě války hodlá SSSR omezit prakticky veškerou rozhodovací autonomii svých satelitů. Bojové operace měly být sice vedeny v těsné součinnosti s vojenskými a politickými orgány jednotlivých členských států Varšavské smlouvy, pro vojska však byly závazné jen rozkazy aliančního velení. Členové paktu do něj sice nominovali své zástupce, ti však obsadili jasně vymezené, méně významné funkce. Tito důstojníci navíc disponovali pravomocí účastnit se pouze plánování, které se přímo týkalo jednotek země jejich původu. Nejednalo se tedy o multilaterální alianční spolupráci v pravém slova smyslu.¹¹⁷⁷ Nejvýznamnějším zastoupením vojenských představitelů sovětských satelitů měla být participace ve Vojenské radě na válčišti. Nejvyšší rozhodovací instancí nicméně představovalo Vrchní hlavní velení, které získalo i rozsáhlé kompetence v otázce týlového zabezpečení na území jednotlivých členských států. Satelitům byla pouze ponechána symbolická zodpovědnost za propagandu v jejich armádách. Na druhou stranu vrchní hlavní velitel disponoval pravomocí do této činnosti zasahovat za účelem "*upevnění odhodlání k dosažení rozhodného vítězství nad imperialistickým agresorem.*" Určitou, byť z praxe jasně vyplývající pouze formální rozhodovací pravomoc si členské státy zachovaly prostřednictvím Politického poradního výboru, který měl o vojenských otázkách i v době války nadále rozhodovat.¹¹⁷⁸

Válečný statut byl paradoxně schválen v době, kdy východoevropské ozbrojené síly ze sovětského pohledu zřejmě ztrácely na významu. Ze spisů sovětských vojenských teoretiků se počátkem 80. let například začal vytrácet pojem "*válka v rámci koalice*". Jednotky zemí východního bloku dle jejich názoru totiž postrádaly operační schopnosti armády SSSR uspět ve válce vedené za pomoci moderních konvenčních bojových systémů. Tento koncept

¹¹⁷⁵ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 49. Brežněv obecně trpěl posedlostí vyznamenáními a medailemi. Během svého života jich obdržel na dvě stě. Již v roce 1976 se nechal jmenovat maršálem Sovětského svazu, tedy nejvyšší sovětskou armádní hodností. BACON, E., c. d., s. 9-10.

¹¹⁷⁶ UMBACH, F., c. d., s. 260.

¹¹⁷⁷ Například polské zastoupení ve velitelských strukturách na válčišti mělo zahrnovat pouze okolo 70 osob. V praxi měly vydávat rozkazy pro polský front a podílet se i na plánování operací pro toto uskupení. Bývalý generál PLA Antoni Jasiński, který zastával funkci polského zástupce hlavního velitele Varšavské smlouvy, tvrdí, že tím bylo zajištěno velení jednotkám jednotlivých členských států prostřednictvím vlastních důstojníků. Dodává, že polská generalita v aliančním velení měla odpovídat pouze za vojska PLA. Nesovětští zástupci hlavního velitele tedy neměli jakoukoliv rozhodovací pravomoc vůči armádám ostatních členských států, jak by titul jejich funkce naznačoval. Rozmowa z generałem Antonim Jasińskim 3 marca 2000, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20668/publicationdocument_singledocument/331a8bf0-5f20-4bf5-beca-9af3aa784a6d/pl/3Jasinski.pdf [2015-03-01].

¹¹⁷⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. P 128/80, b. 13, *Statut Spojených ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy a jejich orgánů velení v době války*, 18. 1. 1980.

výrazněji prosazoval náčelník sovětského generálního štábu maršál Nikolaj Ogarkov.¹¹⁷⁹ Míra loajality vojenských představitelů členských států Varšavské smlouvy vůči Moskvě se přitom zřejmě nacházela na nejvyšší úrovni za celou dobu existence aliance. Tato skutečnost také schválení statutu značně napomohla. Opatření, která byla koncem 60. let zcela neprůchodná, nyní východoevropští vojenští činitelé svým politickým protějškům doporučovali odsouhlasit.¹¹⁸⁰

Při hodnocení reálných dopadů přijetí válečného statutu Varšavské smlouvy musíme vzít v potaz, že události naštěstí nikdy nedospěly do fáze, aby opatření byla uvedena do praxe. Petr Luňák uvádí, že dokument jen stěží zlepšil fungování Varšavské smlouvy, jak si Moskva původně slibovala. Mimo jiné i z důvodu, že vztah mezi hlavním velitelem paktu a náčelníkem sovětského generálního štábu zůstával nadále nevyřešený. Otázka zůstala otevřená zřejmě i kvůli krajní osobní antipatii panující mezi maršály Kulikovem a Ogarkovem.¹¹⁸¹ Statut navíc výrazněji neměnil podobu vojenských struktur paktu v období míru. Mezi Varšavskou smlouvou a NATO tak v tomto ohledu nadále existoval velký rozdíl. Velící struktura Severoatlantické aliance neměla při přechodu z mírového na válečný stav doznat zásadních změn, jak se v případě Varšavské smlouvy i nadále předpokládalo. Válečný statut z roku 1980 pouze potvrdil, že existující Spojené velení paktu má v praxi pouze správní a organizační charakter.¹¹⁸² Později SSSR prozradil, že instituce bude v případě války přiřčena k Vrchnímu hlavnímu velení, které tvořil především generální štáb sovětské armády.¹¹⁸³

Zpětné výpovědi některých polských důstojníků naznačují, že statut představoval přespříliš kontroverzní dokument zasahující do suverenity členských zemí paktu, a proto v

¹¹⁷⁹ ROSS JOHNSON, A., c. d.

¹¹⁸⁰ Československý ministr obrany Džúr například v roce 1978 před zasedáním Politického poradního výboru doporučoval Gustavu Husákovi, aby vypracování statutu podpořil. Vágně argumentoval požadavky na vedení soudobých bojových operací. Ujišťoval, že dokument jasně vymezí vztah mezi stranickými a státními orgány a velením Varšavské smlouvy v případě války. Před politickým vedením rovněž obhajoval požadavek, aby v případě nenadálého zostření situace převzaly velení nad vojsky Varšavské smlouvy doposud neexistující Vrchní hlavní velení a sovětský generální štáb. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 44, p.č. 148, č.j. 36054, Dopis ministra obrany ČSSR M. Džúra generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ G. Husákovi, 16. 11. 1978.

¹¹⁸¹ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 65.

¹¹⁸² Rozmowa z generałem Antonim Jasińskim 3 marca 2000, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20668/ipublicationdocument_singledocument/331a8bf0-5f20-4bf5-beca-9af3aa784a6d/pl/3Jasinski.pdf [2015-03-01].

¹¹⁸³ Spojené velení v míru a velící struktury pro jednotlivá válčiště v případě konfliktu byly striktně oddělené. V březnu 1985 například hlavní velitel upozornil československou stranu, že z uvedeného důvodu není možné do pozic na západním válčišti nominovat ty důstojníky ČSLA, kteří již slouží v orgánech Spojeného velení. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 60, p.č. 235, č.j. 38304, *Doplňování velení hlavního velitele vojsk na západním válčišti*, 22. 3. 1985; *Objasnění požadavku hlavního velitele SOS na doplňování orgánů velení*, 22. 4. 1985.

praxi nikdy nevstoupil v platnost.¹¹⁸⁴ Realizace jeho dílčích opatření však toto tvrzení vyvrací. Definitivní plán na jednotné nasazení Spojených ozbrojených sil byl dokončen v roce 1983.¹¹⁸⁵ Již počátkem července 1980 však Kulikov vojenským představitelům členských států Varšavské smlouvy oznámil, že se v souvislosti se schválením válečného statutu upouští od financování výstavby chráněných velitelských stanovišť na území SSSR. Příslušné prostředky měly být naopak investovány při výstavbě obdobných zařízení na západním strategickém směru, tedy v Polsku.¹¹⁸⁶ Při absenci klíčových sovětských materiálů se můžeme pouze dohadovat, co za rozhodnutím skutečně stálo. Je však pravděpodobné, že souviselo s posílením sovětské kontroly nad armádami členských států Varšavské smlouvy prostřednictvím nedávno přijatých regulí. Sovětská generalita od té doby počítala, že Spojeným ozbrojeným silám bude případně velet mimo území SSSR, ze stanovišť v PLR a BLR.¹¹⁸⁷ Na sklonku roku 1981 pak Spojené velení v rámci realizace opatření statutu pro období války předložilo návrh organizačních změn velících struktur Spojených ozbrojených sil pro západní válčiště. Mělo dojít k navýšení velícího personálu, včetně nesovětských představitelů.¹¹⁸⁸ Jejich případné kompetence zůstávaly pochybné. Ministru obrany ČSSR generálu Martinu Džúrovi neuniklo, že skutečné hodnosti nominovaných československých důstojníků jsou vyšší, než ty uváděné pro případ ozbrojeného konfliktu. Ačkoliv dostupné prameny uvádějí, že věc přešel pouze lakonickou poznámkou,¹¹⁸⁹ zřejmě se jednalo o důkaz toho, že příslušníci nesovětských armád měli ve velení Varšavské smlouvy za války zastávat podružnou roli. O tom, že válečný statut byl ve vojenském rámci paktu obecně považován za platný, svědčí i snaha československých vojenských orgánů vybírat pro službu ve štábu Spojených ozbrojených sil v míru takové důstojníky, aby nebylo nutné provádět jejich

¹¹⁸⁴ TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 86.

¹¹⁸⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 54, p.č. 205, č.j. 38015, *USNESENÍ členských států Varšavské smlouvy přijaté na poradě politického poradního výboru v referátu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil 5. ledna 1983 (překlad z ruského znění)*, nedatováno, 1983.

¹¹⁸⁶ Připomeňme, že výstavba chráněných velitelských stanovišť na území BLR a PLR probíhala již od roku 1974. Na jihozápadním směru, tedy v BLR byla touto dobou fakticky dokončena. Tamtéž, k. 22, p.č. 67, č.j. 40004, *Chráněná velitelská stanoviště Spojených ozbrojených sil*, 31. 7. 1980.

¹¹⁸⁷ Tamtéž, Dopis ministra obrany ČSSR Martina Džúra generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ a prezidentu ČSSR Gustávu Husákovi, 18. 8. 1980.

¹¹⁸⁸ Československé orgány například konstatovaly, že ve stávajícím štábu Spojených ozbrojených sil slouží pouze 41 důstojníků ČSLA a bude proto nutné vyčlenit dalších 22 adeptů. Složením velících struktur na západním válčišti se zabývalo 24. zasedání Vojenské rady Varšavské smlouvy. Zástupce náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil generál A. G. Merežko přitom přiznával v otázce výběru a vyslání zástupců do aliančního velení členským státům výsadní pravomoc. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 51, p.č. 189, č.j. 37519, *Návrh organizační struktury hlavního velení hlavního velitele SOS na západním válčišti*, 11. 11. 1981.

¹¹⁸⁹ Tamtéž, *Zařazení důstojníků ČSLA v HV SOS*, 22. 12. 1982.

výměnu při přechodu z mírového stavu na válečný.¹¹⁹⁰ Simulací vytváření struktur aliančního velení pro západní válčiště v době války se pak v roce 1983 zabývalo i několik cvičení.¹¹⁹¹ S předpisy statutu pro období války počítal koncem 80. let například scénář manévru "Štít-88". Předpokládal podřízení polské 8. armády sovětskému velitelství frontu odpovědnému přímo vrchnímu velení SSSR.¹¹⁹²

Statut v rukou Západu

Již bylo řečeno, že proces vypracování a schválení statutu proběhl v naprosté tajnosti. Dokument podléhal takovému utajení, že o jeho existenci věděl ve státech Varšavské smlouvy pouze úzký okruh nejvyšších stranických a vojenských představitelů.¹¹⁹³ Statut byl podepsán 18. března 1980. Nejpozději 25. května již části materiálu získala americká CIA.¹¹⁹⁴ Informace vynášel polský plukovník Ryszard Kukliński,¹¹⁹⁵ prozápadní špión. První zprávy o dokumentu tak Západ obdržel již v březnu téhož roku. Kukliński tehdy oznámil, že vedení PLR dobrovolně souhlasilo s podřízením polských vojsk generálnímu štábu sovětské armády a jednotnému velení Varšavské smlouvy v případě války, přičemž zastoupení polských důstojníků v daném orgánu mělo být čistě reprezentativní.¹¹⁹⁶

Bývalý americký zpravodajec a expert na východoevropský region Les Griggs uvádí, že Velitelství psychologických operací americké armády se z neucelených informací snažilo sestavit zprávu o ztrátě suverenity sovětských satelitů, kterou by mohlo propagandisticky využít. Pentagon chtěl informace o statutu rychle zveřejnit a dokument použít jako diplomatickou zbraň proti SSSR. To však brzy vedení CIA zamítlo s odkazem na možné ohrožení svých zpravodajských zdrojů ve velení Varšavské smlouvy. Informace přesto

¹¹⁹⁰ Tamtéž, *Návrh organizační struktury orgánů hlavního velení SOS na západním válčišti*, 3. 11. 1981.

¹¹⁹¹ Report on Speech by Marshal Ogarkov at a Warsaw Pact Chiefs of Staff Meeting in Minsk, 8.-10. 9. 1982, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 96, s. 466-468.

¹¹⁹² ROSS JOHNSON, A., c. d.

¹¹⁹³ UMBACH, F., c. d., s. 260.

¹¹⁹⁴ ROSS JOHNSON, A., c. d.

¹¹⁹⁵ Plukovník Kukliński od počátku 70. let do listopadu 1981 dodával Spojeným státům velmi citlivé informace o vojenském plánování východního bloku. Celkem propašoval více než 30 tisíc tajných dokumentů Varšavské smlouvy a sovětských ozbrojených sil, včetně válečných plánů, vojenských map, mobilizačních postupů, rozhodovacích procedur ve Spojeném velení a alianční nukleární doktríny. Sloužil jako styčný důstojník hlavního velitele Kulikova ve Spojeném velení. V listopadu 1981 musel prchnout z Polska, aby se vyhnul zatčení. Více KRAMER, M., *Colonel Kuklinski and Polish Crisis, 1980-81*. CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 48-59; KUKLIŃSKI, R., *Wojna z narodem. Rozmowa z byłym płk. dypl. Ryszardem J. Kuklińskim*. Kurs, Warszawa 1987.

¹¹⁹⁶ UMBACH, F., c. d., s. 260.

posloužily NATO, aby zpřesnilo své plány úderu, který měl brzy po vypuknutí případného konfliktu velící struktury Varšavské smlouvy zcela eliminovat.¹¹⁹⁷

Přijetím válečného statutu Varšavská smlouva učinila poslední krok na své cestě od Chruščovovy organizace na papíře ke skutečné alianci. Opět se ukázal propastný rozdíl mezi jejími vojenskými a politickými strukturami. Navzdory výrazným proměnám fungoval pakt v politické rovině stále bez jakéhokoliv statutárního rámce. To mimo jiné usnadňovalo Moskvě možnost koncipovat schůzky podle jejích aktuálních potřeb a definovat jejich agendu. Chod vojenských struktur Varšavské smlouvy byl proti tomu vymezen mnohem jasněji. Jestliže na konci 80. let byla organizace z politického hlediska víceméně stále "lepenkovým hradem", jak ji označuje Vojtěch Mastný, z vojenského pohledu se jednalo o plně funkční spojení. Bez ohledu na charakter kooperace, především zcela jasnou dominanci Sovětského svazu, se v průběhu 70. let ve Varšavské smlouvě vytvořily zřetelné a propracované mechanismy spolupráce ozbrojených sil jejích členských států v době míru i války.

Význam Varšavské smlouvy z pohledu nástroje pro správu východního bloku je proto nezbytné hledat právě ve vojenské rovině. Z tohoto hlediska na přelomu 70. a 80. let představovala organizaci, v níž existoval systém pravidelných konzultací a interakce, v zásadě obsáhlých ucelených regulí a v neposlední řadě velmi silná loajalita vojenských představitelů většiny členských států vůči alianci samotné i její vůdčí mocnosti. Tento fakt nesmí být v žádném případě podceňován a zastíněn skutečností, že v politické rovině Varšavská smlouva nadále představovala skořápku, byť výrazně pevnější než při svém založení. V "lepenkovém hradu" ve skutečnosti touto dobou již vyčkávala silná a dobře organizovaná vojenská mašinerie.

¹¹⁹⁷ GRIGGS, L., *Origins and Significance of the Warsaw Pact Wartime Statute Documents*, 2011, <https://www.cia.gov/library/publications/historical-collection-publications/wartime-statutes/WartimeStatutesBooklet.pdf> [2015-03-01].

Proměny vojenské doktríny Varšavské smlouvy po roce 1975

Proměna mezinárodní situace po roce 1975 přinesla také další posuny v uvažování východoevropských vojenských strategií i celkové doktríně Varšavské smlouvy. Jejich základní předpoklady zůstávaly stejné. Měnil se pouze odhad možného průběhu budoucí války. Strategická doktrína Varšavské smlouvy tak byla až do poloviny 80. let vedena vírou ve vlastní silné ofenzivní schopnosti. Ideologická východiska označovala kapitalismus za agresivní a SRN jako revanšistickou. Pokud měla Varšavská smlouva účinně chránit socialismus, musela nutně disponovat nejen schopností odrazit agresi, ale rychle přenést boje na území NATO. Tato příští válka pak měla znamenat rozhodující střet mezi dvěma odlišnými zřízeními.¹¹⁹⁸ Nejdůležitější strategická priorita byla i nadále věnována středoevropskému prostoru. Zde se nacházela největší koncentrace vojsk NATO a Varšavské smlouvy. Východoevropští analytici s obavami konstatovali, že Severoatlantická aliance právě v tomto prostoru rozmístila nejpočetnější, nejlépe vycvičené a vyzbrojené vojenské uskupení na světě.¹¹⁹⁹

Následující závěry o doktrínálních změnách nelze při absenci klíčové dokumentace Spojeného velení považovat za neměnné a kategorické. Dodejme, že často zmiňované scénáře cvičení nemůžeme zaměňovat za skutečné válečné plány. Celkové operační plány pro Varšavskou smlouvu zůstávaly i ve druhé polovině 70. let ve vojenských institucích v Moskvě. Teprve v případě vypuknutí války by byly předávány jednotlivým zemím.¹²⁰⁰ Velitelsko-štabní cvičení přesto nabízela pravidelnou příležitost efektivitu aktuálních strategických východisek vyzkoušet, případně i otestovat nejrůznější inovace. V rámci Spojených ozbrojených sil probíhaly touto dobou tři hlavní typy manévru: strategicko-operační "Sojuz", taktická "Družba" a námořní "Val".¹²⁰¹ Jejich cílem bylo prověřit limity a možný rozsah případných bojových operací.¹²⁰² V letech po helsinské konferenci byla za účelem otestování posledních strategických plánů provedena především cvičení "Štít-76",

¹¹⁹⁸ BANGE, O., *Comments on and Contextualisation of Polish Documents related to SOYUZ 75 and SHCHIT 88*, in: CWIHP e-Dossier#20, 2010.

¹¹⁹⁹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 20, p.č. 61, č.j. 35502, *NÁVRH hlavních směrů rozvoje ČSLA na léta 1981-1985*, nedatováno, 1980.

¹²⁰⁰ KRAMER, M., *Commentary on Soyuz-75 and Schield-88...*

¹²⁰¹ BANGE, O., *Comments on and Contextualisation of Polish Documents...*

¹²⁰² HEUSER, B., c. d., s. 438.

"Sojuz-77" a "Val-77". Zjištěné poznatky pak tyto plány dodatečně ovlivňovaly a stratégům poskytovaly určitou zpětnou vazbu.¹²⁰³

Již jsme uvedli, že v souvislosti s postupujícím helsinským procesem docházelo k celkovému úbytku masivních vojenských manévrů v Evropě. Dělo se tak na straně NATO i Varšavské smlouvy.¹²⁰⁴ Neznamená to však, že by přípravy na válku zcela ustaly. Jen v roce 1975 se pod záštitou Spojeného velení konalo 40 společných akcí, včetně 20 manévrů různého rozsahu.¹²⁰⁵ Trend omezovat cvičení s nasazením velkého množství jednotek nicméně pokračoval. Nejvýznamnější výcvikovou akcí v uvedeném roce tak bylo operačně-štabní cvičení "Sojuz-75". Příznačně proběhlo pouze na mapách.¹²⁰⁶ V kontextu předchozích výcvikových opatření se tak jednalo o prakticky nepostřehnutelnou akci.¹²⁰⁷ Scénář žádné zásadní inovace nepřinášel: Stratégové Varšavské smlouvy i v době podpisu Závěrečného aktu KBSE počítali v případě války s masivním nasazením jaderných zbraní na obou stranách. Důraz byl kladem pouze na větší využívání prostředků radioelektronického boje při vedení ofenzivní operace západním směrem. Poprvé také došlo k výraznějšímu nasazení výpočetní techniky. Při rozboru cvičení byl její přínos značně vyzdvihován.¹²⁰⁸

Odražení agrese NATO

Varšavská smlouva nadále počítala s tím, že v případě války její vojska podniknou vpád do západní Evropy. Je nutné znovu zdůraznit, že k danému scénáři mělo dojít až v druhé fázi konfliktu; poté, co Spojené ozbrojené síly odrazí počáteční nepřátelskou agresi. Informace východních vojenských zpravodajců přitom jasně uváděly, že ani NATO neoperuje

¹²⁰³ Soviet Statement at the Chiefs of General Staff Meeting in Sofia, 12.-14. 6. 1978, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 83, s. 415-417.

¹²⁰⁴ Obecný, byť dočasný ústup Varšavské smlouvy od velkých manévrů dokumentuje i skutečnost, že jednotky ČSLA se na rozdíl od minulosti v letech 1977-1979 neúčastnily každoročních aliančních manévrů "Štít". Českoslovenští vojenští představitelé se pak v roce 1978 velmi podívovali nad požadavkem náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil Gribkova, aby ČSSR vyslala na chystané cvičení "Štít-79" do MLR alespoň symbolicky jeden svůj motostřelecký prapor. Manévrů se původně měly účastnit jen sovětské, rumunské, bulharské a maďarské jednotky. Význam této akce dokazuje i skutečnost, šlo o první cvičení Varšavské smlouvy, o němž informoval bulharský tisk. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 34, p.č. 125, č.j. 36052, *Plán společných opatření Spojených ozbrojených sil - doplněk*, 12. 10. 1978; TNA, FCO 28/3746, *Warsaw Pact Exercise (Shield 79)*, 28. 5. 1979.

¹²⁰⁵ Návniku nových operačních plánů pro společné bojové akce Spojených ozbrojených sil se v roce 1975 neúčastnily pouze rumunské jednotky.

¹²⁰⁶ Iakubovskii Report on the State of the Unified Armed Forces, 32. 12. 1975, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 77, s. 395-396.

¹²⁰⁷ "Sojuz-75" byl nesrovnatelně menší než manévry Spojených ozbrojených sil před rokem 1973. Připomeňme, že například cvičení "Štít-72" se účastnilo na 100 tisíc vojáků. KRAMER, M., *Commentary on Soyuz-75 and Schield-88...*

¹²⁰⁸ BANGE, O., *Comments on and Contextualisation of Polish Documents...*

s možností, že by válku rozpoutalo jako první. Prvotního útoku se měla dle západních plánů dopustit Varšavská smlouva. Předpoklady obou aliancí se tedy v tomto ohledu prakticky nelišily.¹²⁰⁹ Plně odrážely studenoválečnou nedůvěru. Výcvik Spojených ozbrojených sil v letech 1975-1976 přesto jasně vycházel z toho, že hlavním cílem vojsk paktu je přikrytí pozemních hranic členských států paktu, odražení vzdušné agrese nepřítele a teprve poté přechod do "rozhodného útoku". Jednotlivé armády měly být na uvedené operace připravovány tak, aby v nich bojovaly nikoliv jako samostatné jednotky, ale jako součást aliančních sil.¹²¹⁰ Kvůli tomu byl kladen velký důraz na unifikaci organizační struktury ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy.¹²¹¹

Počátkem 80. let také došlo v rámci Spojených ozbrojených sil k výraznému posílení vzájemné spolupráce v oblasti vojenské vědy. Na alianční úrovni, avšak bez účasti Rumunska, se zde řešily například otázky operačního a bojového nasazení vojsk či teorie vedení společné frontové operace.¹²¹² V roce 1981 byl vypracován statut o vojensko-vědecké práci ve Spojených ozbrojených silách. Dle generála Gribkova měl aktivitu členů paktu v dané oblasti unifikovat.¹²¹³ Velký důraz byl kladen na zkoumání možných směrů operační a bojové přípravy NATO. Závěry pak začal otiskovat nový speciální sborník vydávaný pro potřeby vojenských elit štábem Spojených ozbrojených sil.¹²¹⁴ Po roce 1982 spolupráce v dané oblasti dosáhla takové úrovně, že za účelem její lepší koordinace došlo ke zřízení funkce zástupce náčelníka aliančního štábu pro vojensko-vědeckou práci. Zastával ji pochopitelně sovětský generál M. G. Titov. Jeho úkolem bylo dohlížet na rozvoj nových teoretických východisek pro operační a bojovou přípravu Varšavské smlouvy.¹²¹⁵

¹²⁰⁹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *PODKLADY k informaci a závěrům o cvičeních NATO v r. 1975*, nedatováno, zřejmě 1976.

¹²¹⁰ NA, f. 1261/0/7, sv. 17, a.j. 19/3, *Zpráva pro PÚV KSČ o splnění úkolů ČSLA ve výcvikovém roce 1975-1976 a hlavních úkolech pro výcvikový rok 1976-1977*, 15. 10. 1976.

¹²¹¹ ČSSR například správně konstatovala, že nemá lidský ani ekonomický potenciál, aby její armáda mohla sama zničit jednotky NATO dislokované v SRN. Z toho důvodu se měla soustředit především na defenzivní úkoly - odražení překvapivého vzdušného úderu, obranu státních hranic a případně včas zasadit nepříteli potřebný jaderný úder. Ostatní úkoly měly být řešeny v rámci Varšavské smlouvy. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 7, p.č. 38, č.j. 39030, *Základní záměry koncepce výstavby ČSLA na léta 1981-1985 s výhledem do roku 1990 (podklady)*, nedatováno 1976-1977.

¹²¹² Tamtéž, k. 46, p.č. 161, č.j. 36518, *Slavnostní zasedání vojenské rady Varšavské smlouvy v Moskvě*, 24. 5. 1980.

¹²¹³ Rumunský generál M. Nicolescu materiál na XXIII. zasedání Vojenské rady odmítl. Deklaroval, že oblast vojensko-vědeckého bádání dle rumunského vedení náleží výhradně do kompetence národních vedení a stávající úroveň alianční spolupráce v dané otázce RSR považuje za dostatečnou. Tamtéž, kr. 49, p.č. 182, e.č. 37501, *Výsledky 23. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 4. 1981.

¹²¹⁴ Tamtéž, *PLÁN REALIZACE Protokolu čís.:023 z 23. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno 1981.

¹²¹⁵ Tamtéž, kr. 53, p.č. 202, e.č. 38009, *Zavedení funkce zástupce NŠ SOS pro vojenskovo-vědeckou práci*, 10. 8. 1982.

Nejen válečné hry Varšavské smlouvy ve druhé polovině 70. let vycházely z předpokladu, že válku zahájí NATO. Agrese ze strany Západu a její zastavení východoevropskými vojsky měla předcházet postupu na nepřátelské území také dle inovovaného operačního plánu československého frontu z roku 1977. Důraz byl proto kladen na obranu hranic se SRN a Rakouskem. V důsledku toho měly československý front a sovětské jednotky získat možnost přeskupit se a následně se rozvinout k samotné útočné operaci.¹²¹⁶ Zastavení počáteční ofenzivy NATO zůstávalo jednoznačně hlavním deklarovaným cílem Spojených ozbrojených sil i v době pozvolna krachujícího détente. XI. zasedání Výboru ministrů obrany v prosinci 1978 konstatovalo, že ve vojenské doktríně NATO lze zaznamenat nárůst ofenzivních prvků.¹²¹⁷ Sovětský generál S. F. Romanov na schůzce náčelníků generálních štábů členských států Varšavské smlouvy o šest měsíců dříve zopakoval, že příští válka bude třídním konfliktem. Dodal však, že k ní dojde, jen pokud ji rozpoutá imperialistický agresor. Ačkoliv v následné operaci mělo být dosaženo rozdrčení nepřátelských vojsk a "celkového vítězství", což předpokládalo tažení do západní Evropy, obrana vlastního území byla považována za klíčovou.¹²¹⁸ Uvedený koncept pak přetrvával i na počátku 80. let.¹²¹⁹ Touto dobou se ve scénářích vojenských cvičení objevila i eventualita, že světovou válku rozpoutá Čína. Bojové operace na Dálném východě by na sebe vázaly nezanedbatelné síly sovětské armády, čehož by po čtyřiceti dnech využilo NATO a nečekaně zaútočilo na Varšavskou smlouvu.¹²²⁰

Část historiků zabývající se Varšavskou smlouvou poukazuje na to, že navzdory uvedeným proklamacím zůstával nácvik odražení agrese velmi povrchní. Vojtěch Mastný v té souvislosti správně upozorňuje na domněnku východoevropských stratégů, že Severoatlantická aliance začne válku s výraznou celkovou početní nevýhodou. Pro Spojené ozbrojené síly tak nemělo zastavení nepřítele v určitém momentě bojů představovat větší

¹²¹⁶ Operační plán Československé lidové armády, 28. 12. 1977, in: *Plánování nemyslitelného*, dok. 11. s. 249-276.

¹²¹⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *TÉZE DOKLADU představitelů ministerstva obrany SSSR na 11. zasedání Výboru ministrů členských států Varšavské smlouvy k první otázce programu "O stavu a perspektivách rozvoje sil NATO"*, nedatováno 1978.

¹²¹⁸ Report by Marshal Kulikov on the State of the Unified Armed Force, 30. 1. 1978, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 82, s. 413-414; Soviet Statement at the Chiefs of General Staff Meeting in Sofia, 12.-14. 6. 1978, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 83, s. 415-417.

¹²¹⁹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 182, e.č. 37501, *PLÁN REALIZACE Protokolu čís.:023 z 23. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno 1981.

¹²²⁰ Sovětské válečné hry v polovině roku 1982 předpokládaly, že Čínu v útoku na SSSR podpoří i Japonsko a Jižní Korea. Sovětskou armádu mělo zaměstnat na 290 nepřátelských divizí. Po útoku Severoatlantické aliance na Varšavskou smlouvu se do bojů proti SSSR se měly zapojit i Írán a Saudská Arábie. Memorandum of conversation with Marshals Ustinov and Kulikov concerning a Soviet War Games, 14. 6. 1982, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 95, s. 462-465.

problém. Za klíčovou fází byl proto považován často nacvičovaný přechod do protiútoků.¹²²¹ Nedá se přitom tvrdit, že by vojska Varšavské smlouvy ve druhé polovině 70. let obranu necvičila vůbec. V době krachujícího détente rozděl hlavní velitel Kulikov jednotlivým armádám specifické úkoly, které měly být během manévrů vyzkoušeny. ČSLA tak například v rámci manévrů "Neutron-79" prověřovala současné zastavování nepřátelské agrese a formování útočných uskupení k ničení jednotek, které pronikly na československé území.¹²²² V roce 1979 pak měly Spojené ozbrojené síly nacvičovat různé fáze bojových operací zahrnující jak průlom v obraně nepřítele, tak defenzivní úkoly.¹²²³ Na XXVI. zasedání Vojenské rady ve Varšavě v říjnu 1982 si nicméně Kulikov stěžoval, že na obranu státních hranic se v rámci Spojených ozbrojených sil stále vyčleňuje málo jednotek a prostředků.¹²²⁴ Dokumenty ze schůzek uvedeného orgánu potvrzují, že v druhé polovině předchozího desetiletí se cvičení se zaměřovala především na průlom nepřátelské obrany, která byla nezbytná k realizaci postupu do západní Evropy.¹²²⁵

S jistým nevyhnutelným průnikem vojsk NATO na teritorium členských států Varšavské smlouvy se v první fázi konfliktu v zásadě počítalo. Úvodní období války simulovaly například již zmíněné manévry "Západ-77". Východní strategové předložili scénář, podle něhož Severoatlantická aliance přistoupila 3-4 dny před samotným vypuknutím války k mobilizaci a rozmisťování svých vojsk a flotil do bojových pozic. Cílem jejich prvotní operace bylo obsadit celou NDR a západní oblasti ČSSR a PLR. NATO usilovalo o rozdrčení hlavního uskupení Spojených ozbrojených sil ve směru linie Lvov-Kaliningrad a postup k západním hranicím SSSR během 6-7 dnů. To by vytvořilo vhodné podmínky pro útok západních vzdušných sil a výsadekových jednotek na vojska druhého sledu Varšavské

¹²²¹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 46.

¹²²² VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 8, p.č. 42, č.j., 390034, *PLÁN REALIZACE Protokolu čís.: 0018 z 18. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno, 1978.

¹²²³ První předpoklad platil především pro ozbrojené síly NDR, druhý pak pro československou armádu. Tamtéž, k. 34, p.č. 125, č.j. 36025, *18. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 10. 1978.

¹²²⁴ Tamtéž, kr. 53, p.č. 204, e.č. 38013, *26. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 25. 10. 1982.

¹²²⁵ Výcvik se v roce 1977 týkal především průlomu obrany nepřítele, překonávání vodních překážek a střelby raketových vojsk. Důraz byl přitom kladen na součinnost štábů. Hlavní akce, "Sojuz-77" a "Západ-77", měly charakter menších velitelsko-štábních cvičení. Ofenzivní operace tvořila páteř výcviku i v roce 1979. Hlavní velitel rozděl jednotlivým armádám zkušební úkoly. Bulharsko měl procvičit odrazení vklínivšího se velkého uskupení nepřítele a boj s tanky, Maďarsko průlom opevněných prostorů a činnost výsadekových úderných jednotek při obsazování horských průsmyků, NDR součinnost dělostřelectva a vrtulníků při průlomu nepřátelské obrany, Polsko velení vojskům při přechodu z mírového na válečný stav a jejich vyvedení do oblastí bojů, Rumunsko bojové zabezpečení vojsk při jejich přesunu na bojiště, SSSR organizaci palby při průlomu nepřátelské obrany a ČSSR velení vojenskému letectvu v útočné operaci. O výsledcích manévrů měl být podrobně informován štáb Spojených ozbrojených sil, který z nich hodlal vyvodit patřičné operační závěry. Tamtéž, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *16. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24. 10. 1977; tamtéž, k. 45, p.č. 153, č.j. 36511, *20. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 2. 11. 1979.

smlouvy.¹²²⁶ Podobný vývoj předpokládaly i manévry "Sojuz-77". Centrální skupina armád Severoatlantické aliance podle scénáře zaútočila ve směru Řezno-Tábor-Katovice s cílem zničit hlavní uskupení vojsk Varšavské smlouvy dislokované v oblastech Prahy, Karlových varů a Strakonice. Dle záměrů NATO měla jeho postupující vojska mezi šestým a osmým dnem operace dosáhnout linie Vratislav-Katovice-Lučenec. Stratégové Varšavské smlouvy přitom předpokládali, že nepřítel téměř jistě poruší rakouskou neutralitu a napadne ČSSR z jihu. Úkol Spojených ozbrojených sil zůstával stejný: odražení agrese a přechod do ničivého protiútoky ve směru Praha-Norinberk-Stuttgart. Úvodní zadržení nepřítele v hloubce 35-50 kilometrů na československém teritoriu trvalo dva dny. Při následně ofenzivní operaci mělo dojít ke zničení hlavních sil NATO a postupu na západoněmecko-francouzské hranice.¹²²⁷

Uvedené předpoklady byly v uvažování východních stratégů trvale přítomné navzdory tomu, že jim zpravodajci dodávali informace o defenzivní podstatě vojenské doktríny NATO.¹²²⁸ Dodejme, že šlo o naprosto relevantní údaje. Špióni států Varšavské smlouvy, především pak NDR, dokázali ve druhé polovině 70. let proniknout do nejvyšších struktur Severoatlantické aliance a získávat tam cenné dokumenty.¹²²⁹

Zrealističtění plánů ofenzivní operace

V polovině 70. let velitelská cvičení Varšavské smlouvy počítala se stále rychlejším postupem útoku Spojených ozbrojených sil. Jednotky měly dosáhnout pobřeží Anglického kanálu již za 6 dní. K francouzskému Lyonu se měly přiblížit o jen 3 dny později.¹²³⁰ Východní blok měl v případě války nadále usilovat o totální porážku protivníka. Úkolem

¹²²⁶ Marshal Ogarkov Analysis of the "Zapad" Excercise, 30. 5. - 9. 6. 1977, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 81, s. 406-412.

¹²²⁷ Czechoslovak Analysis of the "Soiuz 77" Excercise, 21-29. 3. 1977, tamtéž, dok. 79, s. 402-403.

¹²²⁸ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 46. Na počátku 80. let tak východoněmečtí špióni dodali přesvědčivé zprávy, že operační plány NATO počítají se zahájením války po rychlém úderu ze strany Varšavské smlouvy vedenému za pomoci konvenčních zbraní. Severoatlantická aliance se domnívala, že přípravy východoevropských armád k útoku dokáže zaznamenat 48 hodin předem. East German Intelligence Report on the Operational Plan of the U.S. 5th Army Corps in War Time, 16. 12. 1982, tamtéž, dok. 97, s. 469-471.

¹²²⁹ Ve druhé polovině 70. let se východoněmecké zpravodajské službě HVA podařilo do bruselské centrály NATO nasadit agenta s krycím jménem "Topas". Jeho britská manželka rovněž vykonávala špionáž ve prospěch Východu. Agentka s krycím názvem "Michelle" pak ve velitelství Severoatlantické aliance získala značné množství přísně utajovaných dokumentů. Mnohdy si je dokonce nepozorovaně odnášela domů, kde je její manžel, agent s krycím názvem "Bordeaux" ofotografoval. Následně materiály vracela do trezoru svého nadřízeného. Varšavská smlouva tak disponovala materiály NATO týkajícími se stavu armád, zbrojení, strategie v odzbrojovacích rozhovorech, vnitřních problémů a vztahů, ale též jaderného plánování. V roce 1977 se pak podařilo získat prakticky kompletní dokumentaci k manévřům "Hilex-7", "Hilex-8" a "Wintex-77", stejně jako závěry expertní skupiny k otázkám obrany a Výboru obranného plánování z prosince 1976. Description of Activities of an East German Spy inside NATO, duben-květen 1977, tamtéž, dok. 80, s. 404-405.

¹²³⁰ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 47.

Spojených ozbrojených sil proto bylo vytvořit v konvenční fázi konfliktu příznivé podmínky pro konečné vítězství. To znamenalo zmocnit se strategické iniciativy a přenést bojové operace hluboko na území nepřítele ještě před příchodem amerických posil na starý kontinent či nasazením jaderných zbraní.¹²³¹

K jistému přehodnocení uvedených úvah o extrémně rychlé ofenzivní operaci došlo v průběhu druhé poloviny 70. let. Na základě informací od východoněmeckých špiónů Varšavská smlouva dospěla k závěru, že schopnost NATO čelit útoku Spojených ozbrojených sil se neustále zlepšuje. Dokládá to i skutečnost, že během nácviiku ofenzivních operací paktu se výrazně redukovala hloubka postupu, které měla útočící východoevropská vojska dosáhnout.¹²³² Operační plán ČSLA z roku 1977 sice stále předpokládal dosažení francouzské hranice do 9 dnů bez ohledu na nasazení jaderných zbraní, v rámci cvičení se však prověřovaly o poznání střízlivější scénáře. Manévry "Západ-77" například simulovaly situaci, kdy NATO pod maskou konání vojenského cvičení ve východní části SRN nečekaně zaútočilo na Varšavskou smlouvu.¹²³³ Přechod Spojených ozbrojených sil do útoku proběhl až osmý den konfliktu, po zapojení druhého sledu do válečných operací. Hloubka postupu západním směrem neměla po 4 dnech překročit 150 kilometrů. Tento posun ve vojenském plánování je nutné přičíst obavám východoevropské generality ze západních technologických inovací.¹²³⁴ První sled Spojených ozbrojených sil tak čítal pouze 40% z jejich celkových stavů. Zbytek se nacházel 300-1200 kilometrů směrem na východ od počáteční fáze bojů, aby nebyl vystaven prvotnímu drtivému úderu nepřítele. Sovětská 45. armáda dokonce vyčkávala

¹²³¹ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 62-63.

¹²³² MASTNY, V., *Imagining War in Europe...*, s. 36.

¹²³³ Varšavská smlouva nejen z tohoto důvodu na manévry Severoatlantické aliance pohlížela s obavami. Spojené velení již v roce 1976 s nelibostí konstatovalo, že se počet společných cvičení NATO zvýšil o celých 32%. V následujících letech byly za alarmující považovány dlouhodobé, jeden až tři měsíce trvající manévry pod vedením aliančního velitelství simulující přechod do konfliktu a jeho první fáze. Erich Honecker proto koncem roku 1978 apeloval na to, aby se za stávající situace začala velká cvičení Varšavské smlouvy konat také v NDR. Opatření mělo demonstrovat odhodlání paktu bránit východoněmecký stát a zároveň reagovat na manévry NATO v SRN. V roce 1981 pak náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Gribkov varoval, že narůstající intenzita a rozsah vojenských manévrů Severoatlantické aliance poblíž hranic států Varšavské smlouvy může být nejen indikátorem jejich zvyšujících se vojenských příprav, ale rovněž záminkou pro posílení jejich vojsk přesunem ze zámoří či mobilizací v Západním Německu. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *PODKLADY k informaci a závěrům o cvičeních NATO v r. 1975*, nedatováno, zřejmě 1976; tamtéž, k. 35, p.č. 127, e.č. 36027, *TÉZE DOKLADU představitelů ministerstva obrany SSSR na 11. zasedání Výboru ministrů členských států Varšavské smlouvy k první otázce programu "O stavu a perspektivách rozvoje sil NATO"*, nedatováno 1978; *INFORMACE o průběhu a výsledcích 11. zasedání Výboru ministrů obrany, konaného ve dnech 4.-7. prosince 1978 v BERLÍNĚ*, nedatováno, 1978; tamtéž, kr. 49, p.č. 182, e.č. 37501, *Výsledky 23. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 4. 1981.

¹²³⁴ LUŇÁK, P., *War Plans from Stalin to Brezhnev...*, s. 90; týž, *Plánování nemyslitelného*, s. 63.

až 1500 kilometrů od místa prvních střetů. Díky tomu mělo hlavní uskupení NATO v prvních liniích převahu až 1,5:1.¹²³⁵

Bývalý československý generál Mojmír Zachariáš zpětně vypověděl, že strategové Varšavské smlouvy si na přelomu 70. a 80. let uvědomovali vzrůstající převahu Severoatlantické aliance v raketách vzduch-vzduch, ale především vzduch-země.¹²³⁶ Problém byl prý považován za natolik závažný, že tehdejší strategické plány ofenzivy se začaly jevit i největším optimistům ve Spojeném velení jako nereálné.¹²³⁷ Předpoklady o možnosti dosažení pobřeží Atlantiku během 12-16 dnů byly v rámci politického, ekonomického a technologického vývoje ke konci 70. let revidovány. Operační plánování Varšavské smlouvy se stalo mnohem realističtější. V následujícím desetiletí se pak vojenská doktrína zaměřovala především na rychlé vyřazení nejvýchodnějších států NATO z válečných operací, nikoliv na obsazení většiny kontinentu.¹²³⁸ Zamýšlený postup se tedy výrazně zpomaloval. Scénář manévru "Štít-84" tak například počítal s tím, že Spojené ozbrojené síly dosáhnou východních hranic Francie až za 10-17 dní, těch španělských pak dokonce za 30-35 dní.¹²³⁹

Jaderná, či konvenční válka?

Východoevropští vojenští strategové stáli od poloviny 70. let před klíčovou otázkou: Bude příští válka vedena za pomoci jaderných prostředků? Pakliže ano, kdo a v jaké fázi konfliktu je nasadí jako první? Jak jsme dříve ukázali, k úvahám o možnosti vyhnout se nasazení atomových zbraní docházelo v rámci Varšavské smlouvy již v první polovině sedmé dekády. Konvenční fáze konfliktu však zůstávala v těchto představách velmi omezená, což koneckonců platilo i pro NATO. Scénář manévru Severoatlantické aliance "Wintex-75" předpokládal, že k omezenému nasazení taktické jaderné munice dojde již po dvou a půl dnech bojů. Následovat měl postupný přechod k totální atomové válce. Po zbraních hromadného ničení přitom jako první sáhl Západ, jelikož nebyl schopen čelit konvenční převaze Spojených ozbrojených sil. Do všeobecného jaderného stádia dospělo střetnutí šestý

¹²³⁵ Marshal Ogarkov Analysis of the "Zapad" Exercise, 30. 5. - 9. 6. 1977, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 81, s. 406-412.

¹²³⁶ Nešlo pouze o stále ničivější konvenční zbraně. Strategové Varšavské smlouvy se obávali také nárůstu kvality amerického jaderného arzenálu. Jelikož extenzivní rozvoj atomových sil omezily smlouvy SALT, Spojené státy se vydaly cestou jejich modernizace a zlepšování. VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 20, p.č. 61, č.j. 35502, *NÁVRH hlavních směrů rozvoje ČSLA na léta 1981-1985*, nedatováno, 1980.

¹²³⁷ Rozhovory s československými generály, 2002-2003, in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 420-421.

¹²³⁸ UHL, M., *Storming on to Paris. The 1961 Berlin Exercise and the Planned Solution of the Berlin Crisis*, in: *War Plans and Alliances...*, s. 65.

¹²³⁹ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 69.

den, přičemž první strategické údery opět provedla Severoatlantická aliance.¹²⁴⁰ NATO si však pozvolna uvědomovalo, že díky výraznému pokroku ve zbraňových technologiích disponuje stále větší schopností postup svého potenciálního nepřítele zadržet i výhradně konvenčními prostředky. V roce 1975 například konstatovalo, že s ohledem na posun v oblasti protitankových zbraní již úspěšný útok sovětských tankových sborů přes severní území Západního Německa není reálný.¹²⁴¹

Uvažování východních států o vyhnutelnosti, či nevyhnutelnosti jaderného konfliktu bylo plné pochybností a mnohdy i protikladů. Jedním z jejich důsledků byl i návrat k myšlence, že Varšavská smlouva dokáže v průběhu konfliktu moment prvotního nasazení atomových zbraní NATO přesně odhadnout. Svě nukleární arzenály tak měla na nepřítele odpálit v nepatrném předstihu. Podle scénářů cvičení v druhé polovině 70. let tedy obě aliance k jaderným zbraním sahaly téměř ve stejném okamžiku. Z pohledu sovětského vojenského uvažování se přitom jednalo o naplnění přístupu "nezaútočit první", k němuž se Brežněv demonstrativně přihlásil v roce 1977 ve svém projevu v Tule. Paradoxně tak učinil ve chvíli, kdy NATO výrazně posilovalo svůj konvenční potenciál.¹²⁴² Daný koncept však umožňovala nová generace velmi přesných sovětských raket země-země. Nešlo jen o mobilní střely středního doletu RSD-10, které stály u počátku euroraketové krize, ale též nahrazování zastaralých nosičů R-17, Luna-M a TR-1 (v kódu NATO SS-12 "Scaleboard") moderními OTR-21 (v kódu NATO SS-21 "Scarab") a OTR-23 (v kódu NATO SS-23 "Spider"). I ty mohly cíle v západní Evropě velmi účinně zasáhnout.¹²⁴³ Sovětská strategická vojska pak po roce 1975 posílilo přes 300 mezikontinentálních střel R-36 (v kódu NATO SS-18 "Satan"). Každá z nich byla osazena až deseti jadernými hlavicemi.¹²⁴⁴

Uvedený scénář "souběžného" útoku prověřovalo cvičení "Západ-77". Dle jeho východisek vojska Varšavské smlouvy odřízla a zničila postupující nepřátelské jednotky a začala opětovný postup na dříve ztracená území NDR. Za této situace se NATO desátý den konfliktu uchýlilo k nasazení jaderných zbraní. Velení Varšavské smlouvy přípravy k masivnímu atomovému úderu zaznamenalo. Začalo se proto chystat na změnu charakteru

¹²⁴⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *PODKLADY k informacím a závěrům o cvičeních NATO v r. 1975*, nedatováno, zřejmě 1976.

¹²⁴¹ O charakteru tanků se NATO a Varšavská smlouva dlouhodobě dohadovaly na vídeňských jednáních. Státy východního bloku hlasitě protestovaly proti tvrzení západních médií, že tanky Varšavské smlouvy představují ryze útočnou zbraň. NA, f. 1261/0/7, sv. 30, a.j. 33/info1, *Informace o průběhu jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje ve střední Evropě v 2. pololetí 1976*, 11. 2. 1977; VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 1, p.č. 23, e.č. 39006, *Telegram z Vídně*, 30. 1. 1978.

¹²⁴² LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 62-63.

¹²⁴³ HEUSER, B., c. d., s. 438-441.

¹²⁴⁴ ZUBOK, V. M., c. d., s. 243.

konfliktu a zároveň plánovat vlastní jaderný úder. V momentě, kdy do odpálení západních nukleárních arzenálů zbývalo 30-40 minut, se jaderné zbraně Varšavské smlouvy již nacházely v plné bojové pohotovosti.¹²⁴⁵ Cílem jejich útoku bylo maximálně oslabit jaderné síly protivníka, a omezit tak ztráty vlastních jednotek. Jednou ze zvažovaných a preferovaných alternativ bylo i takové nasazení jaderných zbraní, které by paralyzovalo administrativní centra nepřítele. Obě strany vypálily své jaderné zbraně téměř současně; Varšavská smlouva o necelou minutu dříve. Toto bylo nicméně považováno v zásadě za protiútok. NATO zasadilo postupujícím východním vojskům 680 jaderných úderů. Dalších 400 směřovalo do západních oblastí SSSR. Ztráty byly odhadovány mnohem realističtěji než v 60. letech: Po první vlně útoku si pouhých 36% formací Spojených ozbrojených sil udrželo bojeschopnost. Letectvo utrpělo sedmdesátiprocentní ztráty. Válčiště bylo zamořeno radioaktivitou a zasaženo rozsáhlými požáry. Úder Varšavské smlouvy zaznamenal podobný "úspěch"; zabil na čtvrt milionu nepřátelských vojáků. Způsobil srovnatelné materiální škody. Východ však ztratil téměř dvojnásobný počet mužů. Ačkoliv se celkový jaderný potenciál obou paktů nacházel na zhruba stejné úrovni, analytici Varšavské smlouvy nadále považovali nepřátelské taktické střely, které měly postupující vojska eliminovat, za účinnější.¹²⁴⁶

Hluboce zakořeněné předpoklady atomové války východní vojenští stratégové opouštěli jen pozvolna. V letech 1977-1978 se tak měla bojová příprava Spojených ozbrojených sil soustředit na kombinaci vedení války jadernými i konvenčními zbraněmi. Jeden z hlavních úkolů nadále předpokládal nácvik postupu vojsk oblastmi zdevastovanými atomovými výbuchy. Armády Varšavské smlouvy se tedy koncem sedmdesátých let nadále primárně připravovaly na nukleární válku.¹²⁴⁷ Sovětský generál S. F. Romanov na setkání zástupců generálních štábů členských států paktu v červnu 1978 zdůrazňoval význam výše popsaných manévru "Západ-77". Prohlásil, že jejich východiska simulovala aktuální domněnky o průběhu konfliktu v Evropě. Připomněl, že nejúčinnějším nástrojem ke zničení nepřítele jsou stále jaderné zbraně.¹²⁴⁸ Také zpráva pro Předsednictvo ÚV KSČ na podzim

¹²⁴⁵ Manévry "Sojuz-77" dokonce předpokládaly, že ačkoliv válka začne konvenčními prostředky, jaderné zbraně se po celou dobu budou nacházet v bojových pozicích, připravené k okamžitému nasazení. Czechoslovak Analysis of the "Soiuz 77" Exercise, 21-29. 3. 1977, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 79, s. 402-403.

¹²⁴⁶ Marshal Ogarkov Analysis of the "Zapad" Exercise, 30. 5. - 9. 6. 1977, tamtéž, dok. 81, s. 406-412.

¹²⁴⁷ NA, f. 1261/0/7, sv. 51, a.j. 57/1, *Rozkaz ministra národní obrany ČSSR pro přípravu vojsk ČSLA ve výcvikovém roce 1977-1978*, 24. 10. 1977.

¹²⁴⁸ Soviet Statement at the Chiefs of General Staff Meeting in Sofia, 12.-14. 6. 1978, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 83, s. 415-417.

téhož roku varovala před podceňováním překvapivého napadení za použití atomových zbraní za stávající zhoršující se mezinárodní situace.¹²⁴⁹

Navzdory myšlence o "souběžném" jaderném úderu Varšavská smlouva stále více kladla důraz na scénář konvenční fáze války. Uvedli jsme, že v ideálním případě mělo být NATO poraženo dříve, než USA stihnou do Evropy přepravit posily.¹²⁵⁰ Cílem Varšavské smlouvy tak bylo udržet konflikt v konvenčním stádiu po co nejdelší dobu; do chvíle, než se k nasazení jaderných zbraní odhodlá nepřítel.¹²⁵¹ Případný jaderný úder Varšavské smlouvy měl být dle východisek operačního plánu ČSLA z roku 1977 zahájen na přímý rozkaz sovětského velení.¹²⁵² Z východoněmecké dokumentace vyplývá, že myšlenky o realizaci ofenzivní operace bez jaderných zbraní se začínaly objevovat v letech 1977-1979. Neznamená to však, že by byly považovány za axiom.¹²⁵³

Určitým výrazem ústupu strategií Varšavské smlouvy od nezbytně jaderné války se stalo vytvoření tzv. operačně manévrujících skupin. O jejich zřízení rozhodl v roce 1978 Politický poradní výbor. Jednalo se o speciální, nejmodernější technikou vybavené jednotky. Měly postupovat západním směrem ještě před hlavním uskupením Spojených ozbrojených sil a doslova se probít přes technologickou výhodou disponující sbory NATO k strategickým centrům v západní Evropě.¹²⁵⁴ Velký důraz byl také přikládán výsadbám speciálních jednotek do hloubky nepřátelského území. Od počátku 80. let tak Varšavská smlouva počítala i s operacemi zvláštních záškodnických skupin. Tato úderná komanda měla podkopávat schopnost západních vojsk účinně útočit na hlavní uskupení Spojených ozbrojených sil. Od konce 70. let se jejich nasazení stávalo nedílnou součástí scénářů cvičení Varšavské smlouvy i její celkové strategie.¹²⁵⁵ Dané jednotky o síle divize měly bojovat na západním teritoriu prakticky samostatně, bez přímého kontaktu s hlavními východními vojenskými formacemi. Na přelomu 70. a 80. let se pak masivní výsadky na nepřátelském území ve scénáři cvičení stávaly alternativou jaderných úderů. Dělo se tak například v manévrech "Jih-78", "Sever-79" či "Bratrství ve zbrani-80".¹²⁵⁶ Kulikov také touto dobou na zasedáních vojenských orgánů

¹²⁴⁹ NA, f. 1261/0/7, sv. 8, a.j. 8/1, *Zpráva pro předsednictvo ÚV KSČ o splnění úkolů ČSLA ve výcvikovém roce 1977-1978 a hlavních úkolech ČSLA pro výcvikový rok 1978-1979*, 10. 10. 1978.

¹²⁵⁰ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 45.

¹²⁵¹ HEUSER, B., c. d., s. 444.

¹²⁵² LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 63.

¹²⁵³ Srov. KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 14-15.

¹²⁵⁴ Srov. MASTNY, V., *A Cardboard Castle...*, s. 48; týž, *Imagining War in Europe...*, s. 36.

¹²⁵⁵ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 67.

¹²⁵⁶ HEUSER, B., c. d., s. 442-443. Manévry "Bratrství ve zbrani-80" předpokládaly operaci o třech fázích: v první mělo dojít k prolomení obrany nepřítele, v druhé k překonání celého jeho obranného sektoru a rozmístění vojsk druhého sledu, v poslední fázi měla být vedena ofenziva v kombinaci s nasazením výsadkářů. Při rozboru

paktu apeloval na lepší nácvik průlomu obrany nepřítele pomocí konvenčních prostředků, tedy většího nasazení bojových vrtulníků a právě vzdušných výsadků speciálních sil.¹²⁵⁷

Již bylo několikrát uvedeno, že Brežněv považoval možnou jadernou válku za katastrofu. Činil proto minimálně politická gesta, která měla riziko jejího vypuknutí omezit. V rozhovoru se západoněmeckým kancléřem Helmutem Schmidtem nedlouho před začátkem euroraketové krize své názory na danou otázku shrnul následovně: "*Pokud by nám někdo chtěl zasadit první úder, nebo kdyby se někdo v Sovětském svazu chtěl dopustit takového bláznovství, zahynulo by všechno obyvatelstvo Evropy. Nechci připustit, aby otázka účelnosti jaderné války byla vůbec vznášena k diskuzi.*"¹²⁵⁸ Americká pravice přitom ve druhé polovině 70. let s oblibou varovala, že SSSR na koncept vzájemně zaručené destrukce nikdy nepřistoupil. Svě ozbrojené síly prý nadále budoval za účelem vítězství ve všeobecné nukleární válce. Z výše uvedeného jasně vyplývá, že tyto tendence minimálně v části sovětských vojenských kruhů skutečně přetrvávaly. Je však nutné zdůraznit, že rozhodně nereprezentovaly názory většiny politického vedení KSSS. Po Grečkově smrti v roce 1976 a nástupu Dmitrije Ustinova do křesla ministra obrany naopak doznala sovětská vojenská politika jistého umírnění.¹²⁵⁹

Situaci v tomto ohledu patrně komplikovala skutečnost, že v brežněvovském systému vlády panovala zásada stability kádrů nejen v politických funkcích, ale v podobné míře též v armádě. Většinu zásadních postů v rámci ozbrojených sil stále držela stará generace velitelů vzešlá z bojů druhé světové války. Věkově se jednalo o důchodce. Jejich stereotypní, černobílé vnímání a nedostatečné vzdělání přitom již neodpovídaly dobovým požadavkům. Jistým mluvčím armádních "modernistů" se stal maršál Nikolaj Vasiljevič Ogarkov, který v letech 1977-1984 zastával funkci náčelníka generálního štábu sovětské armády. Ve své době byl považován za předního vojenského teoretika. Jeho uvažování nepodléhalo úzkým vojenským schémátům; v mnoha otázkách zastával podobné názory jako někteří reformně orientovaní ekonomové, technokraté a aparátčící. Na rozdíl od nich, i samotného ministra

cvičení museli sověští, polští a východoněmečtí velitelé vysvětlovat svůj přístup k přechodu k jaderné fázi konfliktu. Probírány byly následující scénáře: První front zahrnující sovětská vojska a NLA bude mít k dispozici 840 taktických jaderných zbraní, zahrnujícího rakety země-země i letecké bomby. Cílem jaderných úderů Varšavské smlouvy se měly stát nukleární prostředky NATO, letiště a protivzdušná obrana, námořní základny, velící struktury a komunikační kanály a velké formace vojsk. Tyto zásahy měly naprosto minimalizovat odpor v předpokládaném koridoru postupu útočícího frontu. Na případnou podporu měly být vyčleněny i další jaderné zálohy. KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 14-15.

¹²⁵⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 45, p.č. 153, č.j. 36511, 20. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil. 2. 11. 1979; tamtéž, kr. 48, p.č. 178, č.j. 37023, 22. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, říjen 1980.

¹²⁵⁸ Cit. dle DURMAN, K., c. d., s. 126.

¹²⁵⁹ BOWKER, M., c. d., s. 96-97.

obranu Ustinova, však byl ochoten podstoupit mnohem větší rizika. Jurij Andropov ho proto nazýval "malým Napoleonem". Ogarkov možnost vítězství ve velkém jaderném konfliktu nepovažoval za zcela vyloučenou. Otevřeněji než jiní nicméně vyjadřoval svou skepsi o schopnosti stárnoucího brežněvovského vedení zemi na takový typ války připravit. V souladu s měnící se vojenskou doktrínou proto generální štáb sovětské armády pod Ogarkovým vedením preferoval, aby případná třetí světová válka byla vedena především konvenčními zbraněmi. Varšavská smlouva totiž měla pro vítězství v takovém konfliktu vzhledem ke své kvantitativní převaze papírově lepší předpoklady.¹²⁶⁰

Dvojice Ogarkov-Ustinov nepochybně měla na rozhodování sovětských politických elit jistý vliv. Lépe řečeno, klíčové osoby ve vedení KSSS jejich radám při formulování bezpečnostní politiky částečně naslouchaly. V rozhovorech SALT II¹²⁶¹ se například americká strana snažila do závěrečného komuniké prosadit tezi, že případný jaderný konflikt by neměl vítěze. Ačkoliv je pravděpodobné, že se Brežněv s takovým tvrzením osobně ztotožňoval, uvedená dvojice maršálů zakomponování prohlášení do textu zabránila. Obdobně negativní roli hrály sovětské vojenské špičky ve snahách mírnit euroraketovou krizi. Ustinov rázně zamítl nabídku Helmuta Schmidta vyřešit problém tím, že počet jaderných hlavic na raketách RSD-10 s technologií MIRV nepřesáhne celkový počet na jejich předchůdcích R-12 a R-14. Brežněv již neměl tolik sil, aby se dokázal ministrovi obrany postavit.¹²⁶² Situaci v tomto ohledu komplikovala i skutečnost, že právě Ustinov utvořil spolu s Andrejem Gromykem a Jurijem Andropovem triumvirát, který v době zhoršujícího se fyzického stavu generálního tajemníka získával stále větší politickou moc.

Sovětské vedení se přitom na sklonku 70. let proti zbraním hromadného ničení verbálně silně vymezovalo. Velký význam přikládalo kampani proti neutronovým zbraním, iniciativě uzavřít v rámci KBSE smlouvu o nepoužití jaderné zbraně jako první, případně i paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou.¹²⁶³ Tyto tendence poté vyvrcholily v červnu 1982, kdy se Moskva zavázala nenasadit jadernou municí jako první, bez ohledu na

¹²⁶⁰ DURMAN, K., c. d., s. 186, 188.

¹²⁶¹ SALT II byl podepsán v červnu 1979 ve Vídni. Smlouva představovala oproti své předchůdkyni velký posun. Omezovala sovětskou výhodu v celkové palebné síle a americký náskok v počtu hlavic a střel odpalovaných z ponorek a předsunutých základen, které původní dohoda vůbec nereflektovala. Celkový počet nosičů každé strany neměl v letech 1981-1985 přesáhnout 2250. Pouze 1320 z nich mohlo být osazeno více než jednou hlavicí. Smlouva nově zahrnovala i bombardéry a zpříšňovala definici modernizace stávajících strategických arzenálů. S ohledem na postup v technologii MIRV však počet hlavic ve skutečnosti nadále stoupal. Není proto s podivem, že koncem 70. let narůstaly na Západě kritické hlasy označující dohody SALT za z pohledu kontroly zbrojení zcela neúčinné. BOWKER, M., c. d., s. 95.

¹²⁶² DURMAN, K., c. d., s. 195, 200.

¹²⁶³ JARZĄBEK, W., *PRL w politycznych strukturach...*, s. 79.

západní stanovisko. Tento slib šel za hranice Brežněvova projevu v Tule v roce 1977.¹²⁶⁴ Beatrice Heuser v té souvislosti uvádí, že v dané době skutečně došlo k jistému zlomu. Navzdory politickým příslibům se totiž až do té doby ve scénáři cvičení Varšavské smlouvy stále objevovala možnost podniknout preventivní jaderný úder na atomový arzenál nepřítele.¹²⁶⁵

Jedním z prvních cvičení, které testovalo "selektivní" a pozvolné nasazení jaderných zbraní a operačních manévrovacích skupin, byl "Sojuz-81". Zahrnovalo přitom poznatky z prakticky souběžně probíhajících manévřů "Wintex-81" Severoatlantické aliance. Jeho průběh ukazuje, že domněnky o možném vítězství v jaderné fázi konfliktu byly v uvažování strategů Varšavské smlouvy nadále přítomné. Atomový arzenál byl dokonce opětovně označen za příhodný prostředek urychlení postupu vojsk.¹²⁶⁶ V tomto smyslu se také poprvé objevil termín "vstřícně-odvetný jaderný úder". K němu se měla Varšavská smlouva uchýlit krátce poté, co své jaderné arzenály nasadí nepřítel.¹²⁶⁷ Cílem nicméně bylo maximálně oddalovat stádium totální nukleární války a atomovou municí nasazovat omezeně a obezřetně. Hlavní velitel Kulikov během rozboru manévřů kritizoval skutečnost, že stávající vojenské postupy berou nedostatečně v potaz zkušenosti z druhé světové války.¹²⁶⁸ Toto ve skutečnosti představovalo návrat k vojenskému uvažování známému z dob Stalinovy éry. Dle tehdejších představ měl být nový světový konflikt pouze opakováním předchozí války, přičemž jaderné zbraně se na jeho výsledku měly projevit pouze okrajově. První sled Varšavské smlouvy tak měl dle Kulikova rychle proniknout do hloubky nepřítelovy obrany, konvenčními prostředky likvidovat atomové dělostřelectvo a zároveň provádět průzkum pro vlastní omezené jaderné údery. Kulikov přitom oproti ostatním velitelům prokazoval jistou úroveň strážlivějšího uvažování. Při hodnocení cvičení například napadl přístup štábů, které podceňovaly ničivou sílu jaderných úderů NATO a počítaly s nerealisticky rychlým obnovením bojeschopnosti zasažených útvarů.¹²⁶⁹ Stratégové Varšavské smlouvy si na počátku 80. let dobře uvědomovali, že oproti předcházejícímu období potenciální nepřítel výrazně posílil. Cvičení

¹²⁶⁴ LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 68.

¹²⁶⁵ HEUSER, B., c. d., s. 444.

¹²⁶⁶ BANGE, O., *Comments on and Contextualisation of Polish Documents...*

¹²⁶⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 48, p.č. 180, č.j. 37032, *Účast ČSLA na cvičení "Sojuz-81" a výměna jednotek s PLA ve VVP*, 2. 1. 1981.

¹²⁶⁸ Tyto teze Kulikov později oficiálně prezentoval i na jednání Vojenské rady. Tamtéž, kr. 55, p.č. 214, č.j. 38107, 28. *zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 31. 10. 1983.

¹²⁶⁹ Polský štáb počítal s vyražením do útoku pouhý den po zasažení taktickým jaderným úderem. Kulikov proti tomu odhadoval "zotavení" frontu až na 6 dní. Tamtéž, kr. 48, p.č. 180, č.j. 37032, *Rozbor velitelsko-štabního cvičení "Sojuz81"*, 8. 4. 1981.

se tak měla zaměřit právě na simulaci aktivního a trvalého odporu na počátku i v průběhu bojů.¹²⁷⁰

Navzdory ústupům od představ o nevyhnutelnosti jaderné války byla stále větší pozornost věnována likvidaci škod po atomových úderech NATO. Tímto úkolem pověřilo Spojené velení především civilní obranu jednotlivých členských států paktu.¹²⁷¹ Západní státy Varšavské smlouvy se tak měly primárně soustředit na vyčistění zamořených oblastí, kde byl plánován postup sovětských vojsk druhého sledu. Těm se ostatně na území satelitů mělo obecně dostávat maximální možné podpory.¹²⁷² V květnu 1982 pak štáb Spojených ozbrojených sil vydal prozatímní směrnici o uvědomování členských států Varšavské smlouvy o jaderných úderech. Cílem uvedeného systému bylo vzájemné sdílení údajů o situaci na územích zasažených atomovými zbraněmi. Tímto způsobem měla být co možná nejvíce chráněna živá síla a zabezpečeno pokračování hospodářské výroby. Stávající ochrana proti zbráním hromadného ničení nicméně byla v zásadě správně nadále považována za nedostatečnou.¹²⁷³ Situace ukazuje, že integrace vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě probíhala v 70. a 80. letech ve většině oblastí a neomezovala se pouze na úkoly vyplývající ze stávající strategie, která se touto dobou zaměřovala na konvenční boj.

Nárůst představ, že konvenční fáze války bude jejím rozhodujícím stádiem, měl za následek i další posilování letectva. Válka ve vzduchu byla stále více považována za klíč k vítězství. Na XXV. zasedání Vojenské rady ve Východním Berlíně v dubnu 1982 zazněla opět varování před úsilím, které NATO vynakládá k průlomu protivzdušné obrany Varšavské smlouvy. Krom standardního zlepšení technického vybavení jednotného aliančního protivzdušného systému a zefektivnění velení mělo dojít i ke zkvalitnění samotných cvičení zahrnujících ostré střelby. Jejich scénáře měly být ztíženy. Velký význam byl v souvislosti s eskalující euroraketovou krizí přikládán boji s raketami s plochou dráhou letu.¹²⁷⁴ Vojska

¹²⁷⁰ Tamtéž, kr. 49, p.č. 182, e.č. 37501, *PLÁN REALIZACE Protokolu čís.:023 z 23. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, nedatováno 1981

¹²⁷¹ Velitelé civilní obrany jednotlivých členských států Varšavské smlouvy se pod alianční záštitou pravidelně scházeli. Jejich setkání probíhala příznačně na generálním štábu či na štábu civilní obrany SSSR. V oblasti civilní obrany pak byly mezi armádami jednotlivých členských států uzavírány dvoustranné protokoly o spolupráci. Tamtéž, k. 39, p.č. 134, č.j. 36037, *16. zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 24. 10. 1977; tamtéž, k. 8, p.č. 43, č.j., 39035, *PLÁN REALIZACE USNESENÍ z 10. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno, 1978.

¹²⁷² Marshal Ogarkov Analysis of the "Zapad" Excercise, 30. 5. - 9. 6. 1977, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 81, s. 406-412.

¹²⁷³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 53, p.č. 201, e.č. 38008, Dopis náčelníka generálního štábu ČSLA M. Blahníka náčelníkovi štábu Spojených ozbrojených sil A. I. Gribkovovi, 25. 8. 1982; tamtéž, p.č. 204, e.č. 38013, *26. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 25. 10. 1982.

¹²⁷⁴ Technický výbor měl například posoudit možnost výroby univerzálního dálkově ovládaného terče pro cvičné střelby. Tamtéž, p.č. 198, e.č. 38004, *25. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 30. 4. 1982.

protivzdušné obrany se měla zaměřit i na likvidaci bombardérů v malých výškách, letadel AWACS či špionážních letounů SR-71 a U-2.¹²⁷⁵

Prohlubující se technologická převaha Západu na přelomu 70. a 80. let znamenala pro strategii Varšavské smlouvy hrozbu i z dalšího důvodu. NATO do svých plánů například zařadilo tzv. přehradnou palbu proti druhému sledu Spojených ozbrojených sil. Ten mohl být nově zastaven i bez nasazení jaderných zbraní.¹²⁷⁶ Tento koncept šel nad rámec dosavadní defenzivní strategie teritoriální obrany států Severoatlantické aliance. Údery proti postupujícímu druhému sledu měly pomocí přesných dělostřeleckých a leteckých zbraní zamezit jeho přesunu na frontovou linii. Sovětské vojenské elity považovaly tento strategický vývoj za potvrzení útočných úmyslů NATO. Očekávaly, že Varšavská smlouva bude vystavena mohutnému tlaku a přehradná palba může ohrozit realizaci ofenzivy do západní Evropy. Jejich obavy přitom prohlubovala pokračující modernizace amerických pozemních sil. Maršál Ogarkov ve světle tohoto vývoje začal srovnávat moderní konvenční zbraně s prostředky hromadného ničení. Podobná prohlášení činil i sovětský ministr obrany Ustinov.¹²⁷⁷

S ohledem na předpokládanou technologickou výhodu protivníka byla velká důležitost přikládána rychlé mobilizaci a přechodu z mírového na válečný stav. Kulikov si koncem 70. let stěžoval, že zkracování norem pro přechod některých jednotek do bojové pohotovosti je naprosto nedostatečné.¹²⁷⁸ Tyto aspekty byly kritizovány i počátkem následujícího desetiletí. Během zmíněných manévrů "Sojuz-81" například procedura přechodu do plné bojové pohotovosti zabrala jednotkám ČSLA 14 minut. Náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Gribkov však tento čas označil za "neúnosně dlouhý".¹²⁷⁹ Požadované termíny se tak ve Varšavské smlouvě stále snižovaly na extrémně krátkou úroveň. V NATO se naopak stávaly volnějšimi.¹²⁸⁰ Východoevropští stratégové tomu však nevěřili. V roce 1981 například předložili domněnku, že cílem Severoatlantické aliance je zredukovat čas kompletního přechodu vojsk do bojové pohotovosti ze stávajících 10-12 dnů na pouhých osm.¹²⁸¹ S

¹²⁷⁵ Tamtéž, kr. 51, p.č. 193, e.č. 37525, *PLÁN REALIZACE Protokolu čís.: 0014 z 14. zasedání Výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno 1982.

¹²⁷⁶ MASTNY, V., *A Cardboard Castle...*, s. 46-47.

¹²⁷⁷ Srov. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 66-69.

¹²⁷⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 45, p.č. 153, č.j. 36511, 20. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 2. 11. 1979.

¹²⁷⁹ Tamtéž, kr. 48, p.č. 180, č.j. 37032, *Rozbor velitelsko-štábního cvičení "Sojuz81"*, 8. 4. 1981; tamtéž, kr. 53, p.č. 204, e.č. 38013, 26. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 25. 10. 1982

¹²⁸⁰ MASTNY, V., *A Cardboard Castle...*, s. 47.

¹²⁸¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 182, e.č. 37501, *Výsledky 23. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 4. 1981.

ohledem na údajnou schopnost Západu zaútočit rychleji než dříve, měly být i běžné východoevropské jednotky v kasárnách drženy prakticky v neustálé bojové pohotovosti.¹²⁸² Normy pro její dosažení se proto mohly pohybovat v řádu minut.

Sovětská vojenská elita tedy v 80. letech již možnost, že by válka v Evropě mohla proběhnout bez jaderných zbraní, otevřeně připouštěla. Takové scénáře začaly v letech 1982-1983 cvičením Varšavské smlouvy dominovat. Přesto měly být atomové arzenály připraveny k nasazení v jakékoliv fázi konfliktu.¹²⁸³ Porážka NATO pouze konvenčními prostředky se totiž s ohledem na posilování nepřítele jevila stratégům Varšavské smlouvy stále více jako nemožná.¹²⁸⁴ Manévry tak nadále často simulovaly možnost, že válka nakonec do jistého jaderného stádia přece jen dospěje. Jadernou municí měly nasadit obě bojující strany.¹²⁸⁵ Mark Kramer přesto upozorňuje, že ve východoněmeckých vojenských archivech se po roce 1981 plány na masové útoky pomocí jaderných zbraní víceméně nevyskytují. Objevují se znovu až v roce 1988. Po Gorbačovových strategických změnách však měly již ryze obranný charakter.¹²⁸⁶

V období Brežněvových nástupců Jurije Andropova a Konstantina Černěnka se do popředí strategického uvažování stále více dostávalo nebezpečí nenadálého napadení ze strany NATO. Scénář manévrů "Sojuz-83" například předpokládal, že Severoatlantická aliance vojensky posílila natolik, že dokáže ve střední Evropě zaútočit z různých směrů bez větších zjevně pozorovatelných příprav.¹²⁸⁷ Právě proto východoevropské strategie čím dál více znepokojovaly rozsáhlé manévry v západní Evropě. Koncentrovalo se během nich ohromné množství jednotek, které mohlo podniknout překvapivý úder i bez dodatečné mobilizace.¹²⁸⁸ Stále větší důraz byl proto kladen na defenzivní úkoly, tedy fázi odražení nepřátelské agrese.¹²⁸⁹ Hlavní velitel Kulikov si na XXX. zasedání Vojenské rady v říjnu

¹²⁸² BANGE, O., *Comments on and Contextualisation of Polish Documents...* Situace se velmi dobře projevovala ve východoněmecké NLA. Koncem 70. let a především v nadcházejícím desetiletí dosáhly její jednotky standardních mobilizačních termínů, které měly vyvážit technologický náskok NATO. Za velmi nebezpečné bylo považováno především možné napadení stělamí z ponorek. Východoněmecké jednotky tak měly být schopné shromáždit se během třiceti minut od vydání rozkazu v mobilizačních místech nejméně 5km od kasáren. SCHEAFER, B., *The GDR in the Warsaw Pact...*

¹²⁸³ Srov. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 69.

¹²⁸⁴ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 56.

¹²⁸⁵ HEUSER, c. d., s. 443.

¹²⁸⁶ KRAMER, M., *Warsaw Pact Military Planning...*, s. 15.

¹²⁸⁷ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 56.

¹²⁸⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 55, p.č. 214, č.j. 38107, 28. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 31. 10. 1983.

¹²⁸⁹ Obranou proti nepřátelskému útoku se zabývaly například manévry "Sojuz-83", "Družba-83" a "Granit-83". Tamtéž, kr. 56, p.č. 216, č.j. 38109, *USNESENÍ výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k 1. otázce programu 16. zasedání "Všeobecné směry rozvoje a vybavení výzbrojí a bojovou technikou Spojených*

1984 v Sofii stěžoval, že zdaleka ne všichni velitelé a štáby si dostatečně uvědomují riziko nenadálého napadení ze strany NATO za použití konvenčních či jaderných zbraní. Počítalo se přitom s tím, že minimálně v první fázi konfliktu Západ atomovou municí nenasadí a vystačí s přesnými konvenčním a radioelektronickými bojovými prostředky.¹²⁹⁰

Posun k defenzivnímu přístupu posilovalo i prohlášení vrchního velitele sil NATO Bernarda Rogerse, že případná válka bude vedena nikoliv na území západoevropských zemí, ale vojskům Varšavské smlouvy budou uštěďřeny ničivé údery ještě na jejich vlastním teritoriu.¹²⁹¹ Spojené velení tak počátkem roku 1984 nařídilo, že frontové svazy si musejí i v míru vytvářet zásoby pohonných hmot, munice a potravin na minimálně 20 dnů bojové činnosti. To v zásadě znamenalo být permanentně materiálně připraven na obranu i celou první fázi útočné operace.¹²⁹² K tomuto nepochybně přispíval i předpoklad východoevropských vojenských analytiků prezentovaný sovětským generálem Ivašutinem na XVII. zasedání Výboru ministrů obrany v prosinci 1984 v Budapešti. Konstatoval, že cílem aktuální politiky USA je "všemi prostředky zajistit připravenost k zničení socialismu jako společensko-politického systému". V té souvislosti varoval před posilováním jižního křídla NATO, které by v případě vypuknutí války na sebe vázalo značnou část vojsk Varšavské smlouvy a oslabovalo její uskupení na středoevropském válčišti. Spojené ozbrojené síly se tak měly připravovat vést bojové operace na dvou relativně vyrovnaných frontách.¹²⁹³

Z výše uvedeného vyplývá, že ačkoliv strategická doktrína Varšavské smlouvy procházela od poloviny 70. let až do nástupu Michaila Gorbačova znatelnými proměnami, její detaily byly nejasné a kolísaly. Reagovaly na prudký rozvoj nových vojenských technologií i dynamicky se vyvíjející mezinárodní situaci. To jen potvrzuje domněnku, že v případě vypuknutí konfliktu by zřejmě došlo k modifikaci strategických plánů a jejich přizpůsobení v zásadě nepředvídatelnému vývoji totální války. K takovému scénáři naštěstí nedošlo. Měnící se úvahy o charakteru bojů i rozbory vojenských cvičení totiž mají minimálně jednoho

ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy v letech 1986-1990", nedatováno, 1983; *INFORMACE o průběhu a výsledcích 16. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 5.-7. prosince 1983 v SOFII*, 12. 12. 1983; tamtéž, kr. 55, p.č. 214, č.j. 38107, 28. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 31. 10. 1983.

¹²⁹⁰ Tamtéž, kr. 58, p.č. 224, č.j. 38208, 30. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 23. 10. 1984.

¹²⁹¹ Tamtéž, kr. 55, p.č. 215, č.j. 38108, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR na mimořádném zasedání výboru ministrů obrany*, nedatováno, 1983.

¹²⁹² Tamtéž, kr. 56, p.č. 216, č.j. 38109, *Dopis náčelníka štábu SOS k metodice vytváření a rozložení zásob*, 8. 2. 1984.

¹²⁹³ Tamtéž, kr. 58, p.č. 224, č.j. 38208, *INFORMACE o průběhu a výsledcích 17. zasedání výboru ministrů obrany, konaného ve dnech 3.-5. prosince 1984 v BUDAPEŠTI*, nedatováno, 1984.

společného jmenovatele: Počítaly se zkázou a devastací doposud nevídaného rozsahu a ohromnými ztrátami na lidských životech. Válka mezi Varšavskou smlouvou a NATO by nakonec byla vedena na všech kontinentech i ve vesmíru; důsledky tohoto "boje na život a na smrt" by měly devastující účinky na celou planetu, jak realisticky konstatoval maršál Ogarkov.¹²⁹⁴

¹²⁹⁴ Report on Speech by Marshal Ogarkov at a Warsaw Pact Chiefs of Staff Meeting in Minsk, 8.-10. září 1982, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 96, s. 466-468. Ve stejném smyslu se zpětně vyjádřil bývalý sovětský generál Alexander Liachovskij. V 80. letech se údajně sovětský generální štáb stále více domníval, že válka nakonec nevypukne, protože ani jeden z paktů ji nemá zájem zahájit. I vojáci si uvědomovali, že takový konflikt by nakonec nevyhnutelně přerostl v naprostou katastrofu. V polovině dekády tak existovala spíše snaha zachovat rovnováhu sil nutnou k existenci konceptu vzájemného odstrašení. HOFFENAAR, J.; FINDLAY, Ch. (eds.), c. d., s. 62-63.

Role Varšavské smlouvy v polské krizi 1980-1981

Varšavská smlouva nehrála při rozpoutání krize komunistického režimu v Polsku počátkem 80. let podstatnější úlohu. Silné spekulace o jejím vojenském zásahu za účelem zachování sovětského modelu socialismu v zemi se přesto šířily až do 13. prosince 1981. Generál Wojciech Jaruzelski, faktický polský vůdce, tehdy vyhlásil *válečný stav*, který následně umožnil přežití režimu až do roku 1989. Sám tento krok zpětně označil za "menší zlo", které mělo mimo jiné zabránit údajně hrozícímu obsazení Polska vojsky Varšavské smlouvy.¹²⁹⁵ I na základě tohoto tvrzení je nezbytné, aby tato práce obsahovala kapitolu, která podrobně mapuje úlohu aliance v polské krizi v letech 1980-1981.

Je nutné zdůraznit, že formální struktury Varšavské smlouvy do vývoje v PLR fakticky nezasahovaly. Moskva a především některé její východoevropské satelity se však v určitých fázích krize snažily pakt využít k ovlivnění situace v Polsku třemi způsoby: politicky, vojensky a propagandisticky. V průběhu krizových let několikrát zazněl požadavek svolat mimořádnou schůzku vůdců členských států Varšavské smlouvy nebo dokonce Politický poradní výbor. Zasedání mělo posloužit jako vhodné fórum k eskalaci nátlaku na polské představitele či dokonce k přímému diktátu vedení PSDS. Z vojenského hlediska představovaly vhodný nástroj k zasahování do událostí v Polsku manévry Spojených ozbrojených sil. Zvýšená aktivita armád ve středoevropském regionu měla vytvořit pocit ohrožení, zastrašit polskou protikomunistickou opozici a usnadnit tak polským orgánům vyhlášení výjimečného stavu.¹²⁹⁶ Propagandistické teze o údajně hrozícím vystoupení PLR z Varšavské smlouvy pak byly vhodným eufemismem pro varování před odtržením země ze sovětské zájmové sféry. Tato prohlášení však musíme oddělit od obvinění, že nestabilita v Polsku ohrožovala strategické vojenské komunikace a potenciál varšavského paktu jako celku, která měla zcela reálný základ.

Podstata fungování Varšavské smlouvy a dostupné prameny přitom neumožňují zaměřit se pouze na pakt samotný. Problém je nutné vyložit v rámci obecného vývoje

¹²⁹⁵ Srov. JARUZELSKI, W., *Historia nie powinna dzielić*, Toruń 2006, s. 11, 38.

¹²⁹⁶ Text užívá termín "výjimečný stav" především z důvodu, že do 13. prosince 1981 nebylo zřejmé, jaká jeho forma bude realizována. Sám Jaruzelski přiznával podstatný rozdíl mezi mimořádným stavem ("stan wyjątkowy") a stavem válečným ("stan wojenny"), který nakonec vyhlásil, jelikož mu formálně poskytl větší pravomoci. Srov. tamtéž, s. 16. V literatuře jsou termíny často zaměňovány, což je i důsledek přejímání anglického termínu "martial law" (stanné právo). Nejednoznačnost pojmu dokládá i reakce rumunského vedení, které 13. prosince dlouze probíralo, jaký stav Jaruzelski vyhlásil. Stenographic Transcript of the Meeting of the Consultative Political Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 17. prosince 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16627/ipublicationdocument_singledocument/02670c0a-92c0-480f-811a-29950004329c/en/811217_stenographic_transcript.pdf [2015-03-01].

mezinárodních konsekvencí krizových událostí v Polsku a především měnící se politiky sovětského vedení. V neposlední řadě nelze opomenout otázku, do jaké míry byl v roce 1981 vpád vojsk Varšavské smlouvy do Polska aktuální. Generál Wojciech Jaruzelski totiž až do své smrti v roce 2014 ospravedlňoval akci proti polské opozici z 13. prosince jako krok, který invazi na poslední chvíli zabránil.

Strategické aspekty polských stávek v létě 1980

Polsko zastávalo počátkem 80. let ve strukturách a strategických plánech Varšavské smlouvy zásadní úlohu. PLA náležela k prvnímu sledu Spojených ozbrojených sil. Po sovětské armádě představovala nejpočetnější vojenskou sílu paktu. Na polském území se nacházelo i množství sovětských jaderných depotů a klíčových komunikačních a logistických spojů mezi SSSR a jeho vojsky v NDR.¹²⁹⁷ V červenci 1980 SSSR v souvislosti s přijetím statutu Varšavské smlouvy pro období války rozhodl, že upustí od výstavby chráněného velitelského stanoviště Spojeného velení na svém území. Zařízení namísto toho hodlal vybudovat v Polsku, což význam jeho teritoria ještě posílilo. Sovětská generalita nově počítala s tím, že v případném konfliktu bude velet jednotkám Varšavské smlouvy na západním válčišti ze stanovišť v PLR.¹²⁹⁸ V průběhu krize se tedy sovětský představitelé neobávali pouze vnitřní situace v Polsku, ale rovněž potencionálního dopadu na zahraniční politiku země a její úlohu v systému Varšavské smlouvy. Případný nástup nekomunistické vlády a s ním spojené přehodnocení polské zahraničněpolitické linie byl pro Moskvu nebezpečný i z vojensko-strategického hlediska.¹²⁹⁹

Polské vedení si velmi brzy uvědomilo, že případná eskalace nepokojů v zemi může ohrozit bezproblémové zajištění sovětských strategických zájmů. První tajemník ÚV PSDS Edward Gierek před odjezdem na krymské setkání s Brežněvem v červenci 1980 označil na schůzi polského politbyra bouře v Lublinu¹³⁰⁰ za strategický útok na zásobovací komunikace pro sovětská vojska v NDR. Obával se reakce Kremle, pokud se situace rychle neuklidní.¹³⁰¹

¹²⁹⁷ KRAMER, M., *Poland 1980-81...*, s. 1, 118.

¹²⁹⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, k. 22, p.č. 67, č.j. 40004, *Chráněná velitelská stanoviště Spojených ozbrojených sil*, 31. 7. 1980; Dopis ministra obrany ČSSR Martina Džúra generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ a prezidentu ČSSR Gustávu Husákovi, 18. 8. 1980.

¹²⁹⁹ KRAMER, M., *Poland 1980-81...*, s. 1, 118.

¹³⁰⁰ Lublinem se vlna stávek prohnala ve dnech 11.-20. července 1980, PACZKOWSKI, A.; BYRNE, M.; DOMBER, G. F.; KLOTZBACH, M., *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980-1981 : A Documentary History*, New York 2007, s. xxix.

¹³⁰¹ Protocol No. 13 of PUWP CC Politburo Meeting, 18. 7. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok.1, s. 47.

Ministr obrany Jaruzelski již 20. srpna, necelý týden po vypuknutí stávek v gdaňských loděnicích, upozorňoval na nutnost zamezit narušování sovětských zájmů. Bouře měly za následek odvolání naplánovaných vojenských cvičení polských i spojeneckých ozbrojených sil. Varšava musela požádat sovětské vojenské velení, aby pro přístup do PLR volilo jiné trasy. Gierek v této souvislosti apeloval na veřejné zdůrazňování spojení se socialistickým táborem a SSSR jako jediné záruky bezpečnosti a dalšího rozvoje Polska.¹³⁰² V polském politbyru tedy existovaly relevantní obavy, aby bouře nenabraly protisovětský charakter. O tři dny později považoval šéf PSDS za žádoucí ujistit stranické plénum, že situace v zemi neovlivní polskou zahraniční politiku, která měla i nadále vycházet především ze spojení s Moskvou.¹³⁰³ Na Gierekovo prohlášení navázal i jeho nástupce Stanisław Kania.¹³⁰⁴ Ve svém projevu předneseném při nástupu do čela strany počátkem září ubezpečil, že Polsko nadále hodlá úzce spolupracovat na posilování Varšavské smlouvy.¹³⁰⁵

Situace v Polsku přes tato ujištění vyvolávala obavy Kremlu. Na letní vlnu stávek a bouří v PLR reagovalo sovětské politbyro 25. srpna zřízením přísně tajné komise v čele s Michailem Suslovem.¹³⁰⁶ Spolu s ním ji tvořili ještě ministři zahraničí a obrany, Andrej Gromyko a Dmitrij Ustinov, a šéf KGB Jurij Andropov.¹³⁰⁷ Na základě oficiálního pověření měla pracovní skupina především systematicky informovat sovětské politbyro o dění v PLR.¹³⁰⁸ Jedním z jejích prvních kroků však bylo vydání dokumentu doporučujícího uvést do stavu plné bojové pohotovosti velkou část sovětských vojsk pro případ poskytnutí "vojenské pomoci" Polsku.¹³⁰⁹ Od počátku uvažování o vojenské intervenci si sovětské vedení uvědomovalo reálnou možnost, že polské ozbrojené síly, případně jejich část, odmítnou poslušnost a přidají se na stranu "kontrarevoluce".¹³¹⁰ Charakter uvedených materiálů

¹³⁰² AAN, f. PZPR KCW, V/159, mkf. 2985, *Protokół Nr. 20 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 20 sierpnia 1980r.*

¹³⁰³ Tamtéž, *Projekt wstępny referatu I Sekretarza KC PZPR na IV Plenum*, 23. 8. 1980.

¹³⁰⁴ Gierek pod tlakem odstoupil 5. září 1980 z čela strany. Sám za nátlakem na rezignaci viděl především konspiraci svých nejbližších spolupracovníků, v čele s Kaniou, než skutečné neúspěchy své dosavadní politiky. Srov. PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. 10.

¹³⁰⁵ AAN, f. PZPR KCW, V/160, mkf. 2986, *Projekt referatu na VI Plenum KC S. Kani*, 27. 8. 1980.

¹³⁰⁶ Bývalý sovětský diplomat Valerij Musatov uvedl, že existenci komise sovětské nejvyšší vedení zatajovalo i před diplomatickým sborem. Srov. *Wejdań nie wejdań : Polska 1980-1982 konferencja w Jachrance listopad 1997*, Londýn 1997, s. 149.

¹³⁰⁷ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 191.

¹³⁰⁸ CPSU CC Politburo Decision Setting Up Suslov Commission, 25 August 1980, KRAMER, M. (ed.), in: *CWIHP Bulletin 5*, 1995, s. 116; týž, *Die Sowjetunion, der Warschauer Pakt...*, s. 292-294.

¹³⁰⁹ Sovětské ministerstvo obrany na základě rezoluce Suslovovy komise zmobilizovalo zhruba 100 tisíc rezervistů a 15 tisíc vozidel. Týž, *In Case Military Assistance...*, s. 102.

¹³¹⁰ CPSU CC Politburo Commission Order to Enhance Readiness of Military Units for Possible Use in Poland, 28. 8. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 5, s. 64. Suslovova komise v takovém případě navrhla navýšit původní počty sovětských intervenčních vojsk o dalších 5-7 divizí.

Suslovovy komise je nicméně sporný; polský historik Łukasz Kamiński v souvislosti s nimi uvádí, že patrně nikdy nebyly předmětem jednání sovětského politbyra.¹³¹¹

Z rozsahu příprav koncem léta 1980 nic nenasvědčuje tomu, že by touto dobou sovětské ministerstvo obrany plánovalo operaci srovnatelnou s invazí do Československa v roce 1968. Vzhledem k počtům skutečně zmobilizovaných divizí a snaze zapojit především jednotky druhé kategorie je pravděpodobné, že na přelomu léta a podzimu se Kreml zabýval spíše teoretickou možností poskytnout polskému vedení omezenou vojenskou pomoc.¹³¹² V dostupných dokumentech pak nenalezneme žádný náznak, že by Moskva v této fázi úvah o vojenské akci v Polsku kalkulovala se zapojením ozbrojených sil svých evropských satelitů či dokonce Varšavské smlouvy jako celku.

Západní pozorovatelé již v srpnu informovali, že revolta v PLR je stejně významná jako krize východního bloku v letech 1956 a 1968. Tisk začal spekulovat o možném sovětském vojenském zásahu.¹³¹³ Tajemník ÚV PSDS a člen politbyra Stefan Olszowski¹³¹⁴ varoval jako jeden z prvních v polském vedení před nebezpečím vnější intervence 27. srpna. Odkazoval právě na vývoj v Maďarsku a Československu.¹³¹⁵ Z tohoto důvodu apeloval na udržování kontaktů a konzultace se stranickými vůdci východního bloku při řešení situace.¹³¹⁶ Obdobný názor nebyl v polském politbyru ojedinělý. Jaruzelski dokonce volal po neprodlených konzultacích na nejvyšší úrovni. Kandidát politbyra a člen ÚV Jerzy Waszczuk ho podpořil s poznámkou, že dění v PLR může mít odezvu v celém "socialistickém táboře".¹³¹⁷ Angažování vedení států Varšavské smlouvy do řešení krize tedy nepředstavovalo pouze vnější iniciativu, ale od počátku ho podporovala významná část vrcholných představitelů PSDS. Polská strana tímto krokem pravděpodobně chtěla předejít své izolaci, do které se dostalo v roce 1968 Dubčekovo vedení.

¹³¹¹ KAMIŃSKI, Ł., *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL, 1980 - 1982, tom I*, Warszawa 2006, s. XIX-XX.

¹³¹² KRAMER, M., *In Case Military Assistance...*, s. 106-107.

¹³¹³ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, č.j. 330/3, *Informace pro ÚV KSČ a vedení FMZV – Současná situace v Polsku*, 21. 8. 1980.

¹³¹⁴ Olszowski zastával v letech 1971-1976 a 1982-1985 také funkci ministra zahraničních věcí PLR.

¹³¹⁵ Protocol of PUWP CC Politburo Meeting, 27. 8. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 4, s. 57.

¹³¹⁶ AAN, f. PZPR KCW, V/159, mkf. 2985, *Protokół Nr. 27 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 28 sierpnia 1980r.*

¹³¹⁷ Tamtéž, *Protokół Nr. 28 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 29 sierpnia 1980r.*

První reakce sovětských satelitů

Situaci v Polsku bedlivě sledovala nejen Moskva, ale rovněž její satelity. Někteří činitelé vládnoucích stran ve východním bloku hodnotili již v září 1980 dění v PLR jako vážné nebezpečí pro celé socialistické společenství. Obzvláště citlivě vnímala polské bouře stranická vedení v sousedních státech - ČSSR a NDR. Mnohem aktuálnější problém než strategický aspekt Polska v systému Varšavské smlouvy přitom pro sovětské satelity představovala obava z šíření opozičních aktivit do dalších států východního bloku.

Východoněmecký bezpečnostní aparát věnoval událostem u východních sousedů výraznou pozornost od 12. srpna na základě instrukcí ministra státní bezpečnosti Ericha Mielkeho.¹³¹⁸ Dokumenty ÚV SED pak začaly po podpisu gdaňských dohod¹³¹⁹ otevřeně hovořit o kontrarevoluci v PLR. Základním východiskem východoněmeckého vedení při jednání se státy východního bloku se stalo přímé srovnávání polské krize s pražským jarem.¹³²⁰ Rovněž československá diplomacie sledovala situaci v Polsku velmi pozorně již od července 1980, i s ohledem na existenci polské menšiny na území ČSSR.¹³²¹ Předsednictvo ÚV KSČ srovnávalo nepokoje v Polsku s maďarským povstáním v roce 1956 a událostmi jara 1968. Projevy nespokojenosti v u severních sousedů přitom považovalo za ještě vážnější ohrožení socialismu, jelikož "třídní nepřítel" se údajně poučil a své aktivity nyní orientoval dlouhodobě a z širší perspektivy.¹³²²

Husákovo vedení správně postřehlo, že polská opozice výrazněji nezpochybňuje vedoucí úlohu PSDS ani spojenecké vazby země.¹³²³ Programu Solidarity dominovala ekonomická tematika, kterou postupně doplňovaly politické požadavky. Neměly však významnější mezinárodněpolitické konotace.¹³²⁴ Rovněž Honeckerovo vedení muselo v září konstatovat, že během proběhuvších stávek a demonstrací se proti polským zahraničněpolitickým závazkům doposud otevřeně neprotestovalo. Východoněmecká analýza

¹³¹⁸ KAMIŃSKI, Ł. c. d., s. XIX.

¹³¹⁹ Gdaňské dohody byly podepsány 31. srpna mezi představiteli polské vlády, PSDS a zástupci Mezizávodního stávkového výboru. Polským dělníkům přiznávaly především bezprecedentní právo zakládat odbory nezávislé na straně, organizovat stávky bez obav z represí, vyjadřovat se k problémům země a vydávat vlastní tiskoviny. The Gdańsk Agreement, 31. 8. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 7, s. 70.

¹³²⁰ WILKÉ, M.; ERIER, P.; KUBINA, M.; LAUDE, H., MULLER, H.-P., *The SED Politburo and the Polish Crisis, 1980/1982*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 121, 127.

¹³²¹ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, č.j. 330/1, *Informace o současné vnitropolitické situaci v PLR*, červenec 1980.

¹³²² NA, f. 1261/0/7, sv. P147/80, b. info6, *Předběžné poznatky o vnitropolitickém vývoji v Polsku*, 12. 9. 1980.

¹³²³ Tamtéž.

¹³²⁴ ЗАДОРЖИЮК, С., Г., *Бласть - общество - реформы : Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века*, Москва 2006, s. 232.

situace přesto silně ideologickým jazykem varovala před nadcházejícím vývojem. SED poukázala, že část opozice má tendence kritizovat vztah Polska se SSSR jako nerovnoprávný, až ponižující. Objevily se i odkazy na povinnost vydržovat vojsko neodpovídající velikosti země a z toho vyplývající hospodářské problémy. V rámci komparace "kontrarevoluce" v ČSSR a PLR upozorňovala SED na shodné volání po zrovnoprávnění země v ekonomické, politické a vojenské spolupráci se Sovětským svazem a dosažení neutrální pozice v mezinárodní konfrontaci mezi Východem a Západem. Tato konstrukce následně umožnila východoněmeckému vedení obvinít Solidaritu ze snahy vyvázat Polsko z povinností vyplývajících z Varšavské smlouvy.¹³²⁵

Manévry Varšavské smlouvy – opakování československého scénáře?

Na přelomu léta a podzimu 1980 v sovětském vedení nepochybně existovaly tendence alespoň částečně zopakovat československý scénář z roku 1968. Kreml hodlal využít plánované série manévru Varšavské smlouvy na území Polska a jeho sousedů k dodání odvahy nepřilíš silnému polskému vedení k ráznému zásahu proti opozici.¹³²⁶ Toto byl koneckonců i původní záměr masivního cvičení "Šumava", které se na území ČSSR uskutečnilo nedlouho před invazí.

V průběhu polské krize se uskutečnilo 14 manévru Varšavské smlouvy různého rozsahu a několik bilaterálních sovětsko-polských vojenských cvičení.¹³²⁷ Doboví analytici je považovali za vnější nátlakovou a zastrašující kampaň, která měla v první fázi především přimět polské vedení k anulování gdaňských dohod.¹³²⁸ Prvním ze série významných manévru bylo masivní strategické cvičení Spojených ozbrojených sil "Bratrství ve zbrani-80". Uskutečnilo se počátkem září na území NDR a účastnilo se ho na 40 tisíc vojáků ze všech členských států paktu. Stalo se tak poprvé po deseti letech.¹³²⁹ Jednalo se však o akci

¹³²⁵ Analiza Rozwoj wydarzeń w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej od VI Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej rozesłana pierwszym sekretarzem komitetów okręgowych SED, kierownikiem wydziałów KC oraz członkom i tym kandydatom na członków KC, którzy wchodzili w skład Rady Ministrów, září 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom 1*, dok. 36, s. 81.

¹³²⁶ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 50.

¹³²⁷ KRAMER, M., *Poland 1980-81...*, s. 120. Mark Kramer v této souvislosti spekuluje, že během těchto cvičení docházelo k nácviku průběžně se měnících invazních plánů a manévry zároveň poskytovaly sovětským důstojníkům možnost vyzkoušet, v jaké době by vojska Varšavské smlouvy dokázala neutralizovat případný odpor polských ozbrojených sil.

¹³²⁸ THEE, M., *The Polish Drama: Its Meaning and International Impact*, in: *Journal of Peace Research*, Vol. 19, No. 1 1982, s. 3.

¹³²⁹ Rumunsko se účastnilo pouze na štábní úrovni. Hlavní velitel Kulikov a sovětský ministr obrany Ustinov se shodli, že neúčast rumunských bojových jednotek není zásadní problém. BArch, DY 30/ J IV

plánovanou již od roku 1979.¹³³⁰ Tuto skutečnost musel připustit i západoevropský tisk. Poukázal však, že ačkoliv Západ v souladu se Závěrečným aktem obdržel upozornění 21 dní předem, nebyli přizváni jeho pozorovatelé.¹³³¹ Připomeňme, že se jednalo o běžný postup Varšavské smlouvy. Přestože mezi politickou reprezentací Západu převažovalo přesvědčení, že jde spíše o demonstraci síly komunistické aliance v podmínkách upadajícího détente, tisk začal manévry v NDR přímo spojovat s událostmi v Polsku. Tyto domněnky podpořily i informace, že jindy loajální východoněmečtí generálové si stěžují na nezvyklou míru arogance sovětských vojenských představitelů, byť cvičení formálně řídil ministr obrany NDR Heinz Hoffmann.¹³³² Státy východního bloku pochopitelně označily spojování manévrů s bouřemi v PLR za "nechutné spekulace". Jejich propaganda se zaměřila především na velebení bojové dovednosti Spojených ozbrojených sil.¹³³³ Informace západních médií o chystaném zásahu sovětské armády či Varšavské smlouvy v Polsku provázely v průběhu let 1980-1981 téměř každé východoevropské vojenské cvičení. Politická reprezentace států NATO je však převážně považovala za ukázkou své vlastní síly.¹³³⁴

Zvýšenou vojenskou aktivitu Varšavské smlouvy ve střední Evropě musíme vnímat v širším kontextu vývoje studené války, nikoliv pouze jako sovětskou reakci na události v Polsku. Již jsme uvedli, že na přelomu 70. a 80. let docházelo k postupnému krachu politiky détente a návratu atmosféry konfrontace mezi Východem a Západem. Důsledkem bylo zvyšování vojenských rozpočtů a nárůst počtu vojenských cvičení na hranici NATO i Varšavské smlouvy v Evropě.¹³³⁵ Téměř souběžně s manévry "Bratrství ve zbrani-80" například proběhlo na území SRN ještě masivnější cvičení NATO "Autumn Forge-80", kterého se podle některých odhadů účastnilo 320 tisíc vojáků. Rozsahem se jednalo o největší

2/2/1838, *Konzeption für die Vorbereitung und Durchführung der gemeinsamen operativ-strategischen Übung "WAFFENBRUDERSCHAFT-80"*, 13. 5. 1980.

¹³³⁰ NA, f. 1261/0/7, sv. 122, a.j. 122/1, *Kalendářní plán opatření ČSLA ve výcvikovém roce 1979-1980*, 5. listopadu 1979.

¹³³¹ *Polish troops join Warsaw Pact forces in E Germany for exercises*, The Times, 30. 8. 1980.

¹³³² *Warsaw Pact Diversity: Cracks Appear in Monolith*, International Herald Tribune, 8. 9. 1980.

¹³³³ *Ke společnému cvičení armád Varšavské smlouvy*, Rudé právo, 15. 9. 1980.

¹³³⁴ International Herald Tribune například 22. září otiskl článek, který varoval před podezřelými manévry sovětských vojsk poblíž polských hranic. Američtí představitelé však soukromně potvrdili, že zatím nepovažují pohyb sovětských divízií za bezprostřední ohrožení Polska. *Unusual Soviet Maneuvers Are Spotted Near Poland*, International Herald Tribune, 22. 9. 1980. Rovněž britská strana informovala centrálu NATO, že v souvislosti s manévry "Bratrství ve zbrani-80" nezaznamenala žádné pohyby sovětských vojsk, které by považovala za přímo spojené s děním v Polsku. TNA, FCO 28/4063, *Telegram number 166 of 20 September*.

¹³³⁵ NA, f. 1261/0/7, sv. P152/80, b. 1, *Zpráva pro předsednictvo ústředního výboru Komunistické strany Československa o splnění úkolů ČSLA ve výcvikovém roce 1979-1980 a hlavních úkolech ČSLA pro výcvikový rok 1980-1981*, 24. 10. 1980.

cvičení Severoatlantické aliance za posledních deset let.¹³³⁶ Zvýšený počet manévrů Varšavské smlouvy v regionu tedy primárně vycházel z mezinárodní situace, byť ji sovětské i polské vedení dokázalo využít jako nástroj politického nátlaku a šíření atmosféry strachu.

"Polsko zůstává členem Varšavské smlouvy"

Vzhledem k zesilující aktivitě opozice polský premiér Józef Pińkowski koncem září na jednání politbyra nevyloučil nutnost použití násilí, pokud nedojde ke zlepšení situace.¹³³⁷ Polské vedení do této doby zřejmě reálně neuvažovalo o represích ve smyslu plošného nasazení síly, natož o zahraniční vojenské akci.¹³³⁸ Obavy části špiček PSDS z takového kroku dokládá i jednání Olszowského s Gustávem Husákem, které proběhlo 15. září. Polský představitel generálního tajemníka ÚV KSČ ujistil o dobré situaci v bezpečnostním aparátu i vojsku, především v jejich velících strukturách. Naznačil však, že v případě rozkazu k násilí proti polskému obyvatelstvu je reakce řadových vojáků těžko odhadnutelná. Připomněl v této souvislosti prosinec 1970.¹³³⁹ Husákovi se alespoň dostalo slovního ubezpečení, že polské vedení bude od Solidarity žádat také jasné přihlášení se k stávajícím mezinárodním závazkům a spojeneckým vazbám PLR.¹³⁴⁰

Obdobné prohlášení učinil Kania v atmosféře rozbouřené výstražnou hodinovou generální stávkou Solidarity.¹³⁴¹ Ve zprávě politbyru o situaci v zemi 4. října mimo jiné zdůraznil, že Polsko zůstává členem Varšavské smlouvy i "zemí socialistického společenství". Rovněž deklaroval, že vedení strany si uvědomuje existenci nepřátel socialismu v zemi a jejich činnost nepodceňuje. Kaniovo stanovisko mělo především vyslat signál státům východního bloku, že situace v PLR se v zásadních aspektech odlišuje od pražského jara.

¹³³⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 25, e.č. 1, č.j. 011.444/80, *Velkomanévry ozbrojených sil NATO v září 1980 v severní části Německé spolkové republiky*, 20. 2. 1980. Obdobně jako v případě cvičení "Bratrství ve zbrani-80" rozhodl vrchní velitel ozbrojených sil NATO generál Bernard Rogers o konání manévrů dlouho před vypuknutím polské krize. Ačkoliv série manévrů "Autumn Forge" začala již v roce 1975, jejich rozsah se každoročně zvětšoval.

¹³³⁷ AAN, f. PZPR KCW, V/160, mkf. 2986, *Protokół Nr. 34 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 29 wrzesnia 1980r.*

¹³³⁸ Ministerstvo vnitra zřídilo 16. srpna 1980 zvláštní štáb pověřený úkolem připravit operaci "Léto-80", jejímž cílem bylo potlačením opozice. V praxi se však masivní represe nekonaly. Více PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. 7.

¹³³⁹ Při potlačování dělnických bouří v prosinci 1970 se objevily případy, kdy příslušníci zasahujících represivních složek odmítli splnit rozkazy. Více EISLER, J., *Grudzień 1970 : geneza-przebieg-konsekwencje*, Warszawa 2000.

¹³⁴⁰ Protokół spotkania Gustáva Husáka ze Stefanem Olszowskim 15. wrzesień 1980 r., 16. 9. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 31, s. 60.

¹³⁴¹ Solidarity zorganizovala 3. října 1980 výstražnou hodinovou generální stávku na protest proti neplnění gdaňské dohody, především příslibnému zvýšení mezd.

Jednalo se o preventivní ujištění, jelikož do této doby se v Polsku výraznější antisovětské projevy či zpochybňování zahraničněpolitické orientace země neobjevily. Na stejné schůzce však Jaruzelski varoval, že výpadky v zásobování a pokles "společenské kázně" způsobené stávkami mohou ve výsledku oslabit obranyschopnost státu.¹³⁴²

Rezoluce VI. pléna ÚV PSDS, které rozhodlo o podstatných personálních změnách v ÚV i politbyru, ujistila, že obměna vedení neovlivní členství PLR ve Varšavské smlouvě či RVHP a strana nepřipustí jakékoliv tendence mířící ke změně orientace Polska nastoupené po roce 1945. Státy Varšavské smlouvy rovněž obdržely ubezpečení, že vnitropolitické potíže nikterak neovlivní polské aktivity v otázce svolání konference o vojenském uvolnění a odzbrojení v Evropě. Připomeňme, že pakt ji inicioval jako celek již v roce 1979, přičemž za místo konání byla navržena polská metropole.¹³⁴³

S ohledem na reálnou situaci v Polsku se v říjnu 1980 začaly v polské otázce angažovat i doposud vyčkávající státy východního bloku. Přes výše zmíněná ujištění vyjadřovaly mimo jiné obavy, aby vnitropolitické nepokoje neovlivnily polskou zahraniční politiku a potažmo i členství ve Varšavské smlouvě.

Ještě koncem září přítom János Kádár v rozhovoru s vietnamským ministrem zahraničních věcí Nguen Co Thachem¹³⁴⁴ v souvislosti s děním v PLR akcentoval nevměšování se do vnitřních záležitostí "bratrské země". Vyslovil názor, že polští komunisté zvládnou krizi vlastními silami. Úmysl nezasahovat do polských věcí oficiálně prezentoval Nguenovi i Honecker. Připustil pouze poskytnutí hospodářské pomoci.¹³⁴⁵ Kádár v parlamentním vystoupení 27. září v souvislosti s polskými událostmi pouze vágně hovořil o významu Varšavské smlouvy. Volal po řešení situace na socialistické bázi.¹³⁴⁶ V polovině října však již prohlásil, že v rámci hledání kompromisu s polskou opozicí nelze překročit hranice určené vedoucí úlohou PSDS a členstvím země v paktu.¹³⁴⁷ Kádárovy fráze o "politickém a socialistickém způsobu řešení" fakticky znamenaly, že jediným maďarským

¹³⁴² AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, č.j. 330/8, nspecifikovaná zpráva o vývoji situace v PLR, 8. 10. 1980.

¹³⁴³ Místo konání bylo navrženo na základě Gierekovy iniciativy. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, č.j. 016.531/80, *Analýza současného vnitropolitického vývoje PLR z hlediska závěrů 6. pléna ÚV PSDS*, 14. 10. 1980.

¹³⁴⁴ Připomeňme, že na přelomu 70. a 80. let východní blok výrazně rozšířil kontakty a spolupráci s neevropskými socialistickými státy, především Mongolskem, Vietnamem a Kubou, přičemž jejich představitelé byli o dění v Polsku podrobně informováni.

¹³⁴⁵ Szyfogram nf 172/IV z ambasády PLR do MSZ, tajne, 3. 10. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 39, s. 96.

¹³⁴⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, *Reakce stranického a státního vedení NDR, MLR, SFRJ, BLR a RSR na vývoj situace v PLR*, nedatováno.

¹³⁴⁷ Protokól posiedzenia KC WSPR, 16. října 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 44, s. 113.

požadavkem je, aby Polsko zůstalo státem "reálného socialismu" a členem Varšavské smlouvy. Užítí síly mělo nastat v případě ohrožení podstaty komunistického režimu, případně změny zahraničněpolitické orientace Polska.¹³⁴⁸

Mnohem radikálnější řešení doporučoval bulharský ministr zahraničních věcí Petar Mladenov. Na říjnových schůzích politbyra jako jeden z prvních představitelů států Varšavské smlouvy hovořil o nutnosti vnější vojenské intervence, pokud polské vedení nedokáže nastolit pořádek vlastními prostředky. Jednalo se o vágně naznačené opatření, které mělo zabránit šíření nepokojů do ostatních států východního bloku. Nekonkrétní apely, aby Polsko řešilo svou situaci ve spolupráci s ostatními socialistickými státy, především členy Varšavské smlouvy, prezentoval i bulharský diktátor Todor Živkov. V té souvislosti upozorňoval především na důležitou strategickou pozici Polska v aliančním systému.¹³⁴⁹ Ve snahách o kolektivní řešení v rámci socialistických států Živkova podporovala i jeho dcera Ljudmila, členka politbyra. Otce dokonce neúspěšně nabádala, aby převzal iniciativu a Brežněvovi navrhl svolat schůzku stranických vůdců či příslušná bilaterální jednání.¹³⁵⁰ Počátkem listopadu již Živkov prohlašoval, že socialistické státy nesmí dopustit pád reálného socialismu v Polsku a odchod země z RVHP a Varšavské smlouvy.¹³⁵¹ Jednalo se o propagandistické, nátlakové prohlášení - bulharský režim si uvědomoval, že polská opozice proti socialismu, vedoucí úloze PSDS ani závazkům Polska v RVHP či Varšavské smlouvě otevřeně nevystupuje.¹³⁵²

Specifický postoj zaujalo k událostem v PLR Rumunsko. Ceaușescovo vedení zformulovalo své oficiální stanovisko k bouřím již koncem srpna. Bukurešť plně v intencích své dosavadní zahraničněpolitické linie akcentovala nezávislost Polska při řešení domácích problémů a varovala před jakýmkoliv vměšováním zvenčí.¹³⁵³ Aktuálnost zahraniční vojenské intervence začal Ceaușescu sondovat v polovině září. V soukromém rozhovoru s tajemníkem organizačního výboru ÚV PSDS Zdzisławem Kurowským naznačil obavy z takového kroku, jelikož by podle jeho názoru paradoxně eskaloval situaci v samotném Polsku i mezinárodní

¹³⁴⁸ TISCHLER, J., *The Hungarian Party Leadership and the Polish Crisis of 1980-1981*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 77.

¹³⁴⁹ Informacja Todora Žiwkova o niektórych aktualnych problemach związanych z przygotowaniem XII Zjazdu BKP, 14. 10. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 43, s. 109.

¹³⁵⁰ Transcript of Bulgarian (BCP CC) Politburo Meeting, 25. října 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 14, s. 119.

¹³⁵¹ Stenogram z plenum KC BKP, 4.-5. 11. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 57, s. 155.

¹³⁵² Informacja o wydarzeniach w PLR przyęta przez Biuro Polityczne KC BKP na posiedzeniu 21 i 25 października 1980 r., 25. 10. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 50, s. 135.

¹³⁵³ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, *Reakce stranického a státního vedení NDR, MLR, SFRJ, BLR a RSR na vývoj situace v PLR*, nedatováno.

napětí. Připustil sice blíže nespecifikovanou možnost pomoci při řešení problému, měl ale na mysli spíše zlepšení hospodářské kooperace bez vměšování se do vnitřních záležitostí Polska.¹³⁵⁴ Je přitom zřejmé, že rumunský diktátor s revoltou v PLR ani v nejmenším nesympatizoval. Obával se však šíření obdobných tendencí do Rumunska, byť v mnohem menší míře než Honecker či Husák. Provedl proto některá preventivní opatření, mezi něž patřilo například posílení bezpečnostního aparátu chránícího rodinný klan Ceaușesců a Petresců.¹³⁵⁵

Nestandardní pozice Rumunska v rámci Varšavské smlouvy a ve východním bloku obecně se projevila během polské krize i ve skutečnosti, že Ceaușescu jako jediný ze stranických vůdců členských států paktu nebyl Moskvou informován o výsledcích jednání sovětského politbyra s polským vedením.¹³⁵⁶ O některých schůzkách dostával více oficiálních informací i kubánský vůdce Fidel Castro.¹³⁵⁷ Zbigniew Brzezinski, poradce amerického prezidenta Cartera pro národní bezpečnost, dokonce považoval Rumunsko za fakticky neutrální stát na úrovni Jugoslávie či Finska. V rámci navrhovaných opatření v souvislosti s událostmi v Polsku Bílému domu doporučil také zintenzivnění konzultací s uvedenými zeměmi.¹³⁵⁸

Pravidelné schůzky orgánů Varšavské smlouvy na podzim 1980

Ve druhé polovině října 1980 se uskutečnily dvě pravidelné schůzky orgánů Varšavské smlouvy – Výboru ministrů zahraničních věcí a Vojenské rady. Polská otázka se na oficiální program jednání nedostala. Zástupci PLR ji pouze letmo zmínili ve svých vystoupeních. Důvod musíme hledat především ve fungování a podstatě obou orgánů. Připomeňme, že Výbor ministrů zahraničních věcí sloužil převážně jako koordinační fórum pro unifikaci pozic členských států paktu před jednáním se Západem. Vojenská rada na svých zasedáních řešila striktně vojenskou problematiku; politická rozhodnutí či prohlášení nečinila.

¹³⁵⁴ Notatka ze spotkania Zdzisława Kurowskiego z Nicolae Ceaușescu 12 września 1980 r., tajne, 13. 9. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 29, s. 55.

¹³⁵⁵ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, *Reakce stranického a státního vedení NDR, MLR, SFRJ, BLR a RSR na vývoj situace v PLR*, nedatováno.

¹³⁵⁶ Letter from Leonid Brezhnev to Erich Honecker, 4. 11. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 17, s. 132; Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 16. 4. 1981, tamtéž, dok. 44, s. 265.

¹³⁵⁷ Memorandum of Meeting between Leonid Brezhnev, Erich Honecker, Gustáv Husák et al, in Moscow, 16. 5. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 49, s. 280.

¹³⁵⁸ Special Coordination Committee, Summary of Conclusions, "Meeting on Poland," with Attachment, 3. 9. 1980, tamtéž, dok. 10, s. 87.

V pořadí XXII. schůzka Vojenské rady se uskutečnila ve dnech 15. - 17. října v Praze. Situací v PLR se zabýval vedlejší bod referátu zástupce polského ministra obrany Eugenia Molczyka. Jeho vystoupení obsahovalo pouze ideologická klišé a vágně naznačenou možnost domácích represí. Za příčinu krize označil ekonomickou a sociální politiku Gierekova vedení vyznačující se porušováním "leninských norem", což mělo umožnit, aby se v rámci vnitropolitické nestability aktivizovali vnitřní i zahraniční nepřátelé. Molczyk vojenské představitele Varšavské smlouvy ujistil o připravenosti polských ozbrojených sil k "ochraně socialismu". Připomněl, že Polsko má díky existenci Varšavské smlouvy zabezpečené hranice, což dává polským činitelům poměrně volnou ruku při potlačení opozice.¹³⁵⁹

Z vojenského hlediska bylo podstatnějším aspektem pražské schůzky potvrzení pokračování výstavby chráněného velitelského stanoviště pro alianční štáb na území PLR. Tato aktivita měla dokonce pohltnout většinu rozpočtu Spojených ozbrojených sil pro rok 1981.¹³⁶⁰ Vojenské orgány Varšavské smlouvy tedy přes proklamované ohrožení polského členství v paktu ze strany některých politických představitelů států východního bloku s takovým scénářem vůbec nepočítaly.

Výbor ministrů zahraničních věcí zasedal 19. a 20. října ve Varšavě. Projednával otázky spojené s nadcházející schůzkou KBSE v Madridu a s iniciativou svolat konferenci o vojenském uvolnění a odzbrojení. Závěrečné komuniké se v souladu s tím striktně věnovalo jen mezinárodním problémům mezi Východem a Západem.¹³⁶¹ Polská strana nicméně věnovala přípravě a průběhu zasedání velkou pozornost. Snažila se maximálně zajistit, aby schůzka proběhla zcela standardním způsobem, do kterého by se v žádné souvislosti nepokoje v zemi nepromítly. Polské vedení zároveň zasedání využilo, aby veřejně deklarovalo neměnnost základních principů své zahraniční politiky, včetně příslušnosti k Varšavské smlouvě a východnímu bloku obecně. S tímto plně korespondovalo vystoupení ministra zahraničních věcí Józefa Czyrka a premiéra Józefa Pińkowského, která následně v plném znění šířil polský tisk. Czyrek ve své řeči zdůraznil, že PLR jednoznačně odmítá jakékoliv

¹³⁵⁹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 48, p.č. 178, č.j. 37023, 22. *zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil – informační zpráva pro s. ministra národní obrany ČSSR*, 17. 10. 1980.

¹³⁶⁰ Tamtéž, *Návrh rozpočtu Spojených ozbrojených sil na rok 1981 a vyhodnocení rozpočtu Spojených ozbrojených sil za rok 1979*, 3. 10. 1980.

¹³⁶¹ *Kommuniqué der Tagung des Komitees der Minister für Auswärtige Angelegenheiten der Teilnehmerstaaten des Warschauer Vertrages in Warschau*, 20. října 1980, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/100371/ipublicationdocument_singledocument/4baa31c2-4419-4298-a440-2560a4917da3/de/201080_Communique.pdf [2015-03-01].

zasahování do vnitřních záležitostí ze strany Západu.¹³⁶² Výsledek schůzky proto západní představitelé hodnotili jako úspěch Kaniaova vedení, kterému se podařilo především ujistit znepokojené spojence, že Polsko zůstává členem Varšavské smlouvy.¹³⁶³

Za dané, nanejvýš komplikované vnitřní situace muselo polské vedení brát ohled i na veřejné mínění. Snažilo se proto prostřednictvím tisku ubezpečit obyvatelstvo, že se jedná o pravidelnou schůzku, která se koná v polské metropoli pouze z důvodu pravidelné rotace hostitelských zemí a PLR je právě na řadě. Ujišťovalo také, že agendu tvoří výhradně jednání o mezinárodní situaci a Moskva nemá vůči zahraniční politice Polska žádné výhrady.¹³⁶⁴ Vedení PSDS se tímto způsobem snažilo zabránit šíření spekulací o zapojení organizace Varšavské smlouvy do řešení krize v zemi. O existenci těchto obav svědčí i skutečnost, že polské umělecké svazy v prvních dvou měsících nepokojů váhaly s otevřenou podporou stávkujících právě z obavy, zda do střetů nezasáhnou "spojenecká vojska".¹³⁶⁵

Polská otázka se v říjnu 1980 na pořad jednání orgánů Varšavské smlouvy výrazněji nedostala. Intenzivně se jí však zabývalo sovětské vedení. Na zasedání politbyra 29. října ministr obrany Ustinov naléhal na vyhlášení výjimečného stavu v PLR. S odkazem na nerozhodnost polské armády připomněl, že Severní skupina sovětských vojsk vyčkává v plné bojové pohotovosti.¹³⁶⁶ S přípravou vyhlášení výjimečného stavu přitom započala již o týden dříve tajně ustanovená skupina polských důstojníků pod Jaruzelského vedením.¹³⁶⁷ Rovněž ministr zahraničních věcí Gromyko prohlásil, že SSSR si nemůže za žádných okolností dovolit Polsko ztratit. Tajemník ÚV KSSS Konstantin Rusakov v té souvislosti vnesl přímou otázku multilaterální vojenské pomoci. Podotkl, že Kania se doposud proti této možnosti stavěl a polští představitelé popírali, že by se země nacházela v podobné situaci jako dříve Maďarsko či Československo. Zpráva sovětského vicepremiéra Nikolaje Bajbakova přitom možnost intervence Varšavské smlouvy otevřeně zmiňovala. Rusakov však poukázal na nepřilíh dobré vztahy mezi Polskem a jeho sousedy. Doporučil, aby situaci řešilo polské vedení i nadále samo. Spolupráci se stávajícím polským vedením relativně chválil i Brežněv. Moskva tedy touto dobou neměla zájem na výměně Kanii či Pińkowského za stoupence

¹³⁶² NA, f. 1261/0/7, sv. P153/80, b. info3, *Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí ve Varšavě*, 6. 11. 1980.

¹³⁶³ *Kania beruhigt Verbündete: Polen bleibt Bündnistreu*, Die Presse, 21. 10. 1980.

¹³⁶⁴ NA, f. 506/0/45 Ministersvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv III., k. 5968, *Trybuna Ludu o obsahu nadcházejícího zasedání ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy*, 12. 10. 1980.

¹³⁶⁵ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, č.j. 3301/4, *Současná situace v PLR a perspektivy dalšího vývoje*, listopad 1980.

¹³⁶⁶ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 29. 10. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 15, s.

123.

¹³⁶⁷ PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. xxxiii.

tvrdého kurzu, jakým byl například Mieczysław Moczar. Šéf komise pro dohled nad děním v Polsku Michail Suslov ho dokonce označil za "levičáka", který by mohl napáchat mnoho škody.¹³⁶⁸

Kania se v říjnu pokusil přesvědčit Kreml, aby odložil dlouhodobě plánované manévry Varšavské smlouvy "Sojuz-80", které se měly na polském území uskutečnit v prosinci. Podle šéfa PSDS by opozice za stávající situace považovala pobyt zahraničních vojsk za provokaci. Ačkoliv sovětské vedení zprvu souhlasilo, později svůj postoj přehodnotilo. Vojtěch Mastný uvádí, že právě v té době začal vznikat plán na invazi armád Varšavské smlouvy do Polska.¹³⁶⁹ Moskva však vnímala případný vstup vojsk na polské území odlišně než v případě potlačení pražského jara. Vpád do Československa motivovala především snaha zastavit reformní proces a odstranit jeho stoupence ve vedení KSČ. Před invazí nebyl Dubček ani nikdo z reformistů informován o vojenských záměrech a ČSLA se na operaci nikterak nepodílela. Naproti tomu Moskva manévry "Sojuz-80" pečlivě koordinovala s polskou stranou; důstojníci PLA měli s jednotkami Varšavské smlouvy spolupracovat. Kreml tedy neměl v úmyslu zakročit proti polskému vedení, ale naopak podpořit jeho pozici.¹³⁷⁰ Samotní polští vládnoucí představitelé však touto dobou preferovali domácí řešení.

Ačkoliv západní tisk v průběhu podzimu 1980 pravidelně přinášel zprávy o blížící se vojenské invazi do Polska,¹³⁷¹ je nutné zdůraznit, že mezi sovětskými satelity nepanovala touto dobou jednoznačná shoda na nutnosti řešit polskou krizi prostřednictvím zahraniční intervence. Kádár se dokonce netajil myšlenkou, že "imperialisté" si ve skutečnosti přejí, aby do Polska vkročila sovětská vojska, jelikož tento krok by na dlouhý čas zdiskreditoval SSSR a komunismus obecně.¹³⁷² Československý ministr zahraničí Chňoupek na mimořádné schůzi kolegia svého úřadu podotkl, že za stávající situace je naprosto nezbytné, aby PLR vyřešila problémy vlastními silami. Země východního bloku měly poskytnout pouze ekonomickou pomoc.¹³⁷³ Vedení KSČ přitom nebylo z žádosti svého polského protějšku o hospodářskou záchranu nikterak nadšeno, ačkoliv Husák připouštěl opodstatněnost takového kroku.¹³⁷⁴

¹³⁶⁸ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 29. 10. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 15, s. 123.

¹³⁶⁹ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 192.

¹³⁷⁰ KRAMER, M., *Colonel Kuklinski...*, s. 52.

¹³⁷¹ AAN, f. PZPR KCW, XIA/1276, monitoring polské diplomacie západoevropského a severoamerického tisku.

¹³⁷² Protokól posiedzenia KC WSPR, 16. 10. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 44, s. 113.

¹³⁷³ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 807, k.č. 218, č.j. 016.648/80, *Zápis z mimořádné porady kolegia ministra, konaného dne 10. a 11. 10. 1980*, 15. 10. 1980.

¹³⁷⁴ Protokól spotkania Gustáva Husáka ze Stefanem Olszowskim 15. wrzesień 1980 r., 16. 9. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 31, s. 60.

Jak jsme již uvedli, katastrofální stav polského hospodářství se přitom dotýkal i Varšavské smlouvy. V roce 1980 PLR požádala o odklad svého zapojení do série smluv mezi členskými státy paktu o vzájemných dodávkách vojenské techniky v letech 1981-1985,¹³⁷⁵ alespoň do doby než se vyjasní reálná perspektiva polské ekonomiky. Varšava k dohodám dodatečně přistoupilo v lednu 1981.¹³⁷⁶ Jednalo se především o politické gesto, jelikož hospodářská situace země se nikterak nezlepšila.

Multilaterální řešení krize

První skutečná snaha řešit krizi v PLR na bázi celé Varšavské smlouvy se objevila koncem listopadu 1980. Polskou otázkou se zabývali představitelé států východního bloku v průběhu října a listopadu na několika bilaterálních schůzkách. Vždy se však omezili na hodnocení situace a nastínění očekávaného vývoje bez významnější snahy skutečně se angažovat v řešení. Během říjnové návštěvy bulharského premiéra Stanko Todorova v NDR Erich Honecker a Willi Stoph jen poukázali na problémy, které polská krize působila východoněmecké ekonomice a politické stabilitě.¹³⁷⁷ János Kádár při jednání s Gustávem Husákem pouze akcentoval strategický význam Polska v systému Varšavské smlouvy.¹³⁷⁸ Americký tisk přitom touto dobou spekoval, že právě aspekt strategických komunikací by nakonec mohl Moskvu přimět k intervenci. Americké diplomacii pak komentátoři doporučovali, aby dala Kremlu jasně najevo, že v takovém případě může zapomenout na navázání korektních vztahů s novou administrativou Ronalda Reagana.¹³⁷⁹

Iniciativu se koncem listopadu nerozhodla převzít Moskva, ale do jisté míry překvapivě Erich Honecker. Obdobně jako v roce 1968 tak na razantní řešení krize ve východním bloku tlačila Sovětský svaz část jeho satelitů. Východoněmecký vůdce se jednoznačně přikláněl k násilné akci, byť ne nezbytně ve formě vnější intervence. Na schůzce se Stefanem Olszowským 20. listopadu zdůrazňoval, že revoluce se neobejde bez užití síly. Odkazoval na řešení situace v NDR v roce 1953 a později v Maďarsku i

¹³⁷⁵ Smlouvy měly především prohloubit a rozšířit koordinaci a specializaci ve výrobě vojenské techniky jednotlivými členskými státy paktu.

¹³⁷⁶ NA, f. 1261/0/8, sv. P16/81, b. 2, *Zpráva o uzavření dlouhodobých dohod o vzájemných dodávkách vojenské techniky v letech 1981-1985 mezi vládou Československé socialistické republiky a vládami členských států Varšavské smlouvy a o uzavření významných dokumentů s nesocialistickými zeměmi v roce 1980*, 25. 8. 1980.

¹³⁷⁷ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 25, e.č. 2, č.j. 017.358/80, *Návštěva předsedy vlády s. Todorova v NDR*, 14. 11. 1980.

¹³⁷⁸ Protokół spotkania Gustáva Husáka z Jánosem Kádárem, 12. 11. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 65, s. 178.

¹³⁷⁹ AAN, f. PZPR KCW, XIX/1276, *Claris nr 5211/827 z Waszyngtonu*, 24. 11. 1980.

v Československu.¹³⁸⁰ Honecker odeslal 26. listopadu Brežněvovi dopis. Žádal urgentní setkání stranických vůdců států východního bloku, kde měla být s Kaniou projednána možnost kolektivních opatření a pomoci polskému vedení krizi překonat. Stručné poselství neobsahovalo explicitní volání po intervenci, ani nikterak nezmiňovalo rámec Varšavské smlouvy.¹³⁸¹ Na základě Honeckerovy výzvy někteří autoři uvádějí, že se východoněmecký vůdce pokusil spustit stejný konzultační mechanismus Varšavské smlouvy jako v roce 1968.¹³⁸² Je však nezbytné zdůraznit, že obdobně jako v československém případě se nejednalo o rozhovory v rámci oficiálních struktur paktu, ale neformální multilaterální konzultace.¹³⁸³ Na rozdíl od jednání o pražském jaru se nyní počítalo s účastí Rumunska i samotného Polska.

Zřejmě není možné zcela jednoznačně odpovědět na otázku, proč se Honecker nepokusil svolat regulérní zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy namísto nezakotveného jednání. Jak jsme v předcházejících kapitolách vysvětlili, během Brežněvovy vlády schéma schůzek nejvyššího orgánu paktu vyústilo do podoby, která pravděpodobně nevyhovovala představám východoněmeckého vůdce o nátlakovém charakteru jednání. Připomeňme, že Politický poradní výbor se v průběhu 70. let scházel s jednou výjimkou v dvouletých intervalech, přičemž jeho poslední zasedání se uskutečnilo v květnu 1980. Schůzky navíc stále více získávaly především propagandistický rozměr a jejich konání provázely dlouhodobé mediální kampaně. Veřejným deklaračním orgánem se následně dostávalo velké publicity a zároveň se stávaly klíčovou směrnicí určující zahraničněpolitický kurz států východního bloku. Vnitropolitické problémy se na jednáních téměř neřešily. Je navíc pravděpodobné, že Rumunsko by razantně vystoupilo proti snahám spojovat oficiální rámec Varšavské smlouvy s vnitřními záležitostmi jejích členů. Honeckerův postup tedy potvrzuje, že Moskva a potažmo i její satelity se formálního rámce paktu držely, pouze pokud vyhovoval aktuální situaci a sledovaným cílům.

¹³⁸⁰ Notatka z rozmowy Ericha Honeckera ze Stefanem Olszowskim przeprowadzonej 20. listopada 1980 t. 21. listopada 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 74, s. 190. Názor, že situaci je možné vyřešit domácími, byť tvrdými prostředky zahrnujícími nasazení bezpečnosti a armády či dosazení radikálů typu M. Moczara do čela strany, zastávala v listopadu i nezanedbatelná část především nižších funkcionářů PSDS. Důsledně přitom odmítali srovnávat hloubku stávající krize s událostmi v MLR a ČSSR, což by z pohledu ortodoxních komunistů do značné míry legitimizovalo úvahy o vojenské invazi. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, č.j. 330/2, *Situace v PSDS po 6. plénu*, 24. 11. 1980.

¹³⁸¹ Enclosure # 2 to Protocol #49 from 28. 11. 1980, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 124.

¹³⁸² WILKE, M., ERIER, P., KUBINA, M., LAUDE, H., MULLER, H.-P., *The SED Politburo...*, s. 127.

¹³⁸³ Schůzka je některými historiky nesprávně označována za jednání Politického poradního výboru. Např. VYKOUKAL, J.; LITERA, B.; TEJCHMAN, M., *Východ...*, s. 520; WANNER, J., *Brežněv...*, s. 64.

V souvislosti s Honeckerovou iniciativou je nutné zdůraznit, že ačkoliv se generální tajemník ÚV SED stavěl jednoznačně pro intervenci, a to zřejmě na bázi Varšavské smlouvy, tento požadavek nikdy neformuloval otevřeně.¹³⁸⁴ Vojtěch Mastný přitom spekuluje, že enormní zájem Honeckera, aby se NDR případně invaze zúčastnila, byl motivován soupeřením východoněmeckého vedení a PLR o pozici "prvního mezi sovětskými spojenci".¹³⁸⁵ Východoněmecká armáda v této době obdržela příkazy, aby přešla do stavu vysoké bojové pohotovosti. To neznamenal nic jiného, než že v případě příslušného politického rozhodnutí se jednotky NDR připojí ke společné akci Varšavské smlouvy.¹³⁸⁶

Potřebu schůzky vůdců východního bloku zdůvodňoval Honecker před východoněmeckým politbyrem dlouhodobým charakterem polské krize a její zhoršující se tendencí. Stěžoval si na nedávné antisovětské demonstrace a rovněž na ataky vůči NDR.¹³⁸⁷ Východoněmecké orgány se přitom koncem listopadu domnívaly, že polské vedení hodlá brzy proti opozici samo tvrdě zakročit. Ministr obrany Hoffmann informoval 30. listopadu Honeckera, že výjimečný stav pravděpodobně vyhlásí 1. prosince VII. plénem ÚV PSDS.¹³⁸⁸ Tato informace však byla zavádějící. Kania ve skutečnosti 26. listopadu vyzval polské politbyro k promyšlenému postupu na základě reálného odhadu sil. Varoval, že v opačném případě hrozí opakování maďarského scénáře z roku 1956. Proti ukvapeným akcím se stavěl i Jaruzelski, který v podstatě přiznal, že za dané situace není možné výjimečný stav vyhlásit. Obdobný názor zastávali i další členové polského politbyra.¹³⁸⁹

Manévry "Sojuz-80"

Souběžně s Honeckerovou iniciativou k multilaterálním rozhovorům sovětské vedení na sklonku listopadu rozhodlo, že cvičení Varšavské smlouvy "Sojuz-80", jehož odložení na následující rok si dříve vymohl Kania, se nakonec na polském území v prosinci 1980 přeci jen

¹³⁸⁴ KAMIŃSKI, L., c. d., s. XX.

¹³⁸⁵ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 50.

¹³⁸⁶ KRAMER, M., *The Warsaw Pact and the Polish Crisis...*, s. 124.

¹³⁸⁷ Protiruské projevy přitom nemířily na stávající sovětskou politiku, ale na některé vypjaté momenty z rusko-polské historie. Rovněž protiněmecké nálady Honecker nesprávně, ideologicky, zdůvodňoval blízkým partnerstvím Východního Berlína s Moskvou. Sprawozdanie Biura Politycznego na XIII Plenum KC SED, 28. 11. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 80, s. 210.

¹³⁸⁸ List gen. Heinza Hoffmanna do Ericha Honeckera o sytuacji w PRL, 30. 11. 1980, tamtéž, dok. 86, s. 223.

¹³⁸⁹ AAN, f. PZPR KCW, V/161, mkf. 2987, *Protokół Nr. 51 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 26. XI. 1980r.*

uskuteční. Někteří historici považují tento krok za zahájení reálných příprav k intervenci.¹³⁹⁰ Při absenci klíčové sovětské dokumentace můžeme skutečný účel zvýšené aktivity vojsk SSSR, ČSSR a NDR počátkem prosince pouze odhadovat na základě dochovaných dokumentů v archivech bývalých sovětských satelitů,¹³⁹¹ případně z výpovědí aktérů těchto událostí. Přesto je zřejmé, že první polovina prosince 1980, kdy se uskutečnily manévry "Sojuz-80" a schůzka stranických vůdců členských států Varšavské smlouvy v Moskvě, představovala období, kdy zahraniční intervence v Polsku hrozila nejakutněji.¹³⁹²

Manévry "Sojuz-80" měly s vývojem v Polsku nepochybně přímou souvislost. Poté, co Moskva revidovala rozhodnutí cvičení odložit, uskutečnilo se v sovětské metropoli 1. prosince narychlo svolané jednání náčelníka sovětského generálního štábu Nikolaje Ogarkova s vojenskými představiteli ČSSR, NDR a PLR. Ogarkov je seznámil s plánem nadcházejících manévrů.¹³⁹³ Vypracoval je přitom sovětský generální štáb, za Spojené velení asistovali výhradně sovětská důstojníci štábu Spojených ozbrojených sil.¹³⁹⁴ V této souvislosti je vhodné zdůraznit, že ačkoliv manévry "Sojuz" tvořily jedno z páteřních cvičení Varšavské smlouvy, pokyny pro jeho realizaci udílel náčelník generálního štábu sovětské armády, nikoliv personál Spojeného velení. Tento fakt jen ukazuje druhořadý vliv aliančního velitelství na plánování důležitých vojenských operací.

Na základě dostupných pramenů se můžeme domnívat, že Kreml neměl z počátku jasný plán. Průběh manévrů hodlal průběžně přizpůsobovat aktuálnímu vývoji situace, především s ohledem na výsledek nadcházejícího jednání stranických vůdců v Moskvě. Do akce mělo být zapojeno celkem 18 divizí – 15 sovětských, 2 československé a 1

¹³⁹⁰ Např. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*, s. 75; MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 192.

¹³⁹¹ Zpráva komise Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR pro vyšetření okolností souvisejících s akcemi "Norbert", "Zásah" a "Vlna" konstatovala, že například převážná část dokumentů vztahující se k vojenské akci "Krkonose", tedy zapojení vojsk ČSLA do manévrů "Sojuz-80", byla v průběhu let 1982 až 1984 skartována. <http://www.psp.cz/eknih/1993ps/stenprot/028schuz/s028011.htm> [2011-11-10].

¹³⁹² Britský publicista maďarského původu Victor Sebestyen ve své nepřilíh kvalitní práci *1989. Pád východního bloku* v pasáži věnující se polským krizovým událostem v souvislosti s manévry "Sojuz-80" odkazuje na důležitý, jiným badatelům nepřístupný dokument z archivu ruského ministerstva obrany. Údajně obsahuje zápis z jednání Ustinova s Andropovem a Brežněvem. Z něj má vyplývat, že skutečným sovětským záměrem bylo od počátku pouze rozšířit rozsah cvičení způsobem, který vzbudí dojem, že vojska Varšavské smlouvy jsou připraveny k invazi. S ohledem na ledabylý způsob Sebestyeniho práce z prameny a mnohdy pochybnou dataci jednotlivých dokumentů, na něž odkazuje, nelze však dané tvrzení brát jako přesvědčivé. Naznačený postup totiž spíše koresponduje až s prvními měsíci roku 1981, kdy klíčoví sovětská političtí představitelé od ozbrojeného zásahu zřejmě definitivně upustili. Sebestyen navíc neprováděl komplexní archivní výzkum, ale vzhledem ke svým konexím v Rusku byl schopen získat dílčí dokumentaci. Srov. SEBESTYEN, V., *1989. Pád východního bloku*, Brno 2011, s. 61-62.

¹³⁹³ TŮMA, O., *The Czechoslovak Communist Regime and the Polish Crisis 1980-1981*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 60-76.

¹³⁹⁴ KRAMER, M., *Poland 1980-81...*, s. 120.

východoněmecká. Od počátku se přitom počítalo s participací polských ozbrojených sil.¹³⁹⁵ Účast armád sovětských satelitů byla symbolická, obdobně jako v případě operace "Dunaj" spíše politického významu. Úloha polských ozbrojených sil spočívala především v jejich pasivitě při rozmístění zahraničních divizí poblíž velkých měst a klíčových bodů v PLR. Tento krok měl pravděpodobně vytvořit prostor pro řešení polské krize dle požadavků Kremlu.¹³⁹⁶ Je možné, že Moskva představitele satelitních armád neinformovala o plánu celé akce, ale pouze o částech, které se jich přímo týkaly.¹³⁹⁷ Připomeňme, že v operačním plánování Varšavské smlouvy se jednalo o běžný jev.

Striktně formální roli PLA v tomto plánu podporuje tvrzení Stanisława Kani, že viděl mapu s rozmístěním velké masy vojsk Varšavské smlouvy na území PLR bez jakkoliv specifikované úlohy polské armády.¹³⁹⁸ Takto naznačený plán šokoval ministra obrany Jaruzelského, kterého o výsledcích schůzky na sovětském generálním štábu informovaly generálové Tadeusz Hupałowski a Franciszek Puchała. Po dlouhém vyjednávání se sovětskou stranou, kdy Jaruzelski neúspěšně žádal, aby na území PLR nevstoupila východoněmecká vojska, se mu podařilo dohodnout alespoň aktivní zapojení dvou polských divizí. Ty však měly pouze zajistit hladký průchod československých a východoněmeckých jednotek a předcházet případným projevům odporu polského obyvatelstva. Hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Viktor Kulikov požádal 3. prosince Jaruzelského o formální povolení vstupu vojsk Varšavské smlouvy na polské území v noci ze 7. na 8. prosince. Jaruzelski ve svých pamětech zpětně uvedl, že Kulikovův požadavek odmítl. Pro jeho tvrzení však neexistují důkazy.¹³⁹⁹

Manévry "Sojuz-80" předpokládaly dvě fáze: V první mělo dojít k seskupení vojsk mimo polské území. Druhou fází měl zahájit rozkaz sovětského generálního štábu k překročení polských státních hranic. Nejednalo se o přímou vojenskou intervenci, ale pokračování manévrů na polském území plánované zhruba na čtyři dny. Po ukončení cvičení se měla vojska stáhnout do blízkosti velkých měst. Vstup "bratrských armád" měl zřejmě pomoci polskému vedení při zákroku proti opozici.¹⁴⁰⁰ Přítomnost vojsk Varšavské smlouvy

¹³⁹⁵ Notatka objaśnienia z instruktażu przeprowadzonego w Stazbie Generalnym Armii Radzieckiej na temat wspólnych ćwiczeń Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw stron Układu Warszawskiego, tajny dokument sztabowy, 1.-3. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 88, s. 225

¹³⁹⁶ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 193.

¹³⁹⁷ TŮMA, O., c. d., s. 63.

¹³⁹⁸ *Wejść nie wejść: Polska 1980-1982 konferencja w Jachrance listopad 1997*, London 1997, s. 163. Tato mapa byla pravděpodobně skartována podobně jako většina materiálů o akci "Krkonose".

¹³⁹⁹ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 193-194.

¹⁴⁰⁰ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 75.

tedy nebyla skutečnou invazí, ale v původním plánu hrála spíše podpůrnou, psychologickou úlohu.

Oficiální plán prosincových manévřů přitom korespondoval s typickým dobovým nácvikem operace Varšavské smlouvy. Podle dostupných materiálů o účasti ČSLA s krycím názvem "Krконоše" mělo dojít v první fázi akce k přeskupení vojsk před jejich zapojením do válečných operací. Druhá část cvičení se měla odehrát na základě časového posunu scénáře do dvacátého až třicátého dne od vypuknutí války, kdy vojska aliančního frontu překročí Rýn a rozvinou útočnou operaci v západním směru.¹⁴⁰¹ Některé aspekty manévřů však byly nestandardní, a proto umožňují spekulovat o skutečném účelu cvičení. "Sojuz-80" byl nahlášen v souladu se Závěrečným aktem KBSE, avšak v kratším termínu než stanovených 21 dní. Minimálně v případě ČSLA se jednalo o akci mimo dlouhodobý plán bojového výcviku. Příprava se odehrála v neobvykle krátké době a v rozporu se zásadami pro provedení obdobných manévřů. Cvičení neprojednala ani Rada obrany státu. Do akce se zapojily 1. a 9. tanková divize - po odborné, organizační a z pohledu komunistického režimu politické i ideologické stránce elita ČSLA. Samotný výběr vojáků doprovázela zvláštní kritéria, přičemž rozhodující úlohu hrály trestní bezúhonnost, odbornost a "ideologická způsobilost".¹⁴⁰² Obdobný důraz na politickou a morální úroveň jednotek a bedlivý dozor nad politickou situací v oblasti jejich nasazení na území PLR kladlo i velení východoněmecké NLA.¹⁴⁰³ Divize navíc disponovaly nadstandardní výzbrojí a značnými zásobami munice.¹⁴⁰⁴

Přesto je nepravděpodobné, že by schůzka na generálním štábu sovětské armády a následné manévry byly skutečnou přípravou na invazi. Hlavním argumentem je relativně malý počet zapojených vojsk. K intervenci do výrazně menšího Československa nasadila Moskva o deset divizí více, přičemž na rozdíl od Polska se neočekával aktivní odpor obyvatelstva ani armády. Sovětské zpravodajské služby přitom již dříve kalkulovaly s nutností nasadit alespoň 45 divizí v případě organizované rezistence z polské strany.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰¹ Notatka informacyjna gen. Mirosława Blahnika dla gen. Martina Dzúra na temat zamierzeń i przebiegu wspólnych ćwiczzeń Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw stron Układu Warszawskiego, 3. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 90, s. 230.

¹⁴⁰² Zpráva vyšetřovací komise Poslanecké sněmovny pro vyšetření okolností souvisejících s akcemi Norbert, Vlna a Zásah, případně obdobnými akcemi, 8. 2. 1995, <http://www.psp.cz/eknih/1993ps/stenprot/028schuz/s028010.htm> [2015-03-01].

¹⁴⁰³ Rozkaz nr 118/80 ministra obrony narodowej NRD o przygotowaniu i przeprowadzeniu wspólnych ćwiczzeń Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw stron Układu Warszawskiego, 6. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 95, s. 286.

¹⁴⁰⁴ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 194.

¹⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 193.

Pohyby vojsk musíme považovat za pouhou nátlakovou akci, jejímž cílem bylo přimět polské vedení k vyhlášení výjimečného stavu.¹⁴⁰⁶

Polský plukovník Ryszard Kukliński¹⁴⁰⁷ ve své zprávě pro západní tajné služby konstatoval, že pouze minimum důstojníků polských ozbrojených sil, kteří se podíleli na plánování manévrů, bylo jejich konáním výrazněji znepokojeno. Vyvozoval z toho, že v případě invaze Varšavské smlouvy není odpor polské armády pravděpodobný. Důstojnický sbor PLA se údajně ztotožnil s předpokladem, že přítomnost velkého počtu cizích vojsk povede k uklidnění situace v zemi.¹⁴⁰⁸ Toto tvrzení však bylo do značné míry zavádějící. Polské politické i vojenské špičky se naopak v souvislosti s cvičením "Sojuz-80" obávaly eskalace odporu ze strany opozice poté, co do země vstoupí vojska Varšavské smlouvy, především z důvodu historických reminiscencí spojených se zapojením východoněmeckých jednotek.¹⁴⁰⁹ Toto si uvědomovali i zastánci tvrdé linie, včetně polských promoskevských důstojníků, kteří se snažili účasti NLA zabránit. Polská generalita v rozhovorech s východoněmeckými důstojníky zdůrazňovala komplikovanou situaci v PLA a doufala, že nakonec k masivním manévrům na polském území nedojde. V té souvislosti prezentovala názor, že situace v PLR není natolik vážná, jak se představitelé států východního bloku domnívají.¹⁴¹⁰

Toto se v menší míře týkalo i účasti ČSLA.¹⁴¹¹ V rámci přípravy manévrů se 4. prosince na polském území sešel československý generál Jaroslav Gottwald se zástupcem velitele slezského vojenského okruhu generálem Józefem Wilczyńskim a nejmenovaným představitelem generálního štábu PLA. Polská strana požádala, aby před vypuknutím manévrů ČSLA vyslala skupinu důstojníků, která by předpokládané pohyby československých jednotek na teritoriu PLR specifikovala. Poláci přitom varovali, že vstup československých vojsk může obyvatelstvo vnímat nejen jako provokaci, ale i přípravu zahraniční

¹⁴⁰⁶ KAMIŃSKI, Ł., c. d., s. XXV.

¹⁴⁰⁷ Připomeňme, že plukovník Kukliński od počátku 70. let do listopadu 1981 dodával Spojeným státům velmi citlivé informace o vojenském plánování východního bloku. Během polské krize byl členem štábu, který vypracovával plány na vyhlášení výjimečného stavu, zároveň sloužil jako styčný důstojník hlavního velitele Kulikova ve Spojeném velení. Více KRAMER, M., *Colonel Kuklinski...*, s. 49; KUKLIŃSKI, R., c. d.

¹⁴⁰⁸ Message from Ryszard Kukliński on Impending Warsaw Pact Invasion, 4. 12. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 21, s. 139.

¹⁴⁰⁹ Není přitom vyloučeno, že polské politické i vojenské vedení se snažilo touto cestou pouze maximálně omezit vstup zahraničních vojsk na území PLR a snížit riziko vnějšího ozbrojeného zásahu. Otázka účasti relativně malého počtu východoněmeckých vojáků se v kontextu událostí jeví jako přinejmenším druhořadá.

¹⁴¹⁰ Raport gen Manfreda Gehmerta o wynikach rozpoznania dokonanego na terytorium PRL w celu przeprowadzenia wspólnych ćwiczeń Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw stron Układu Warszawskiego, 16. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 111, s. 317.

¹⁴¹¹ KRAMER, M., *Colonel Kuklinski...*, s. 53.

intervence.¹⁴¹² To podporuje tvrzení některých historiků, že Moskva nikdy nepřipravovala invazi na bázi Varšavské smlouvy a v úvahu přicházela pouze jednostranná sovětská akce.¹⁴¹³

Neaktuálnost intervence zastřešené celým paktem dokládá i skutečnost, že na pravidelném zasedání Výboru ministrů obrany Varšavské smlouvy, které se uskutečnilo v Bukurešti ve dnech 1.-3. prosince, se situace v Polsku probírala jen v kuloárech. Ze zprávy šéfa bulharského obranného resortu Dobri Džurova vyplývá, že polským zástupcům v čele s generálem Molczykem¹⁴¹⁴ se podařilo přesvědčit sovětskou stranu, že PSDS i nadále kontroluje armádu a mocenský aparát a pouze se zdráhá přijmout rozhodná opatření. Představitelé polské armády si uvědomovali, že existují jen dvě cesty z krize: politické jednání a nalezení *modu vivendi* s opozicí, nebo použití síly. Džurov, byť nejmenoval zdroj, bulharskému vedení hlásil, že polská generalita se na rozdíl od Kanii přiklání k druhému řešení.¹⁴¹⁵ Jedinou otázkou nepřímo spojenou s Polskem na oficiálním jednání představoval apel náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil Anatolije Gribkova k dalšímu zlepšení strategických, spojovacích a logistických komunikací. Skutečnost, že krize v Polsku výrazněji neovlivnila vztahy mezi jednotlivými armádami členských států Varšavské smlouvy, dokládá i vystoupení československého náčelníka správy vojenského vysokého školství generála Josefa Mikulce, který si pochvaloval dosavadní spolupráci s polskou stranou při výměně posluchačů vojenských akademií.¹⁴¹⁶

Schůzka stranických vůdců v Moskvě

Za situace, kdy se na polských hranicích soustředila vojska SSSR, ČSSR a NDR, začala v Moskvě 5. prosince Honeckerem iniciovaná dvoudenní schůzka stranických vůdců členských států Varšavské smlouvy. Na apel sovětského vůdce bylo zasedání tajné. Krom

¹⁴¹² Informacja gen. Jaroslava Gottwalda o sytuacji w PRL, 6. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 97, s. 290.

¹⁴¹³ Např. KAMIŃSKI, Ł., c. d., s. XXV.

¹⁴¹⁴ Molczyk vedl polskou delegaci z pozice Jaruzelského zástupce. Polský ministr obrany byl zaneprázdněn domácími problémy, proto se schůzky nezúčastnil. Jednalo se o velmi nestandardní situaci. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 47, p.č. 176, e.č. 37021, *Informace o průběhu a výsledcích 13. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 1.-3. prosince v Bukurešti*, 4. 12. 1980.

¹⁴¹⁵ Bulgarian Report on the Defense Ministers' Meeting in Bucharest, 8. 12. 1980, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 89, s. 441.

¹⁴¹⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 47, p.č. 176, e.č. 37021, *Informace o průběhu a výsledcích 13. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 1.-3. prosince v Bukurešti*, 4. 12. 1980. Program výměnného studia důstojníků PLA, ČSLA a NLA na vojenských akademiích, stejně jako studijní pobyty vybraných sovětských důstojníků v ČSSR byl zahájen právě v roce 1980. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 47, p.č. 169, e.č. 37007, *Vystoupení náčelníka ideologické správy – zástupce náčelníka HPS ČSLA genmjr. J. Klíchy na vojensko-teoretické konferenci k 25. výročí podepsání Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci ve Varšavě konané v Moskvě 22. 5. 1980.*

oficiální zprávy nemělo dojít k publikování jakýchkoliv informací.¹⁴¹⁷ Brežněv přitom předem telefonicky informoval polské vedení, že porada se bude týkat krize v PLR a veřejně deklarovaný rozbor mezinárodní situace bude pouze "maskovacím" tématem.¹⁴¹⁸ Přípravy se podařilo utajit. Jednání Západ evidentně zaskočilo. Západní tisk připomínal, že podobné schůzky předcházely vojenské intervenci v ČSSR v roce 1968. Předpokládalo se však, že bezprostřední riziko invaze nehrozí a Moskva i její k polskému vývoji nejkritičtější satelity – NDR a ČSSR – dají Kaniovi více času ke konsolidaci situace.¹⁴¹⁹ Oficiální komuniké prezentovalo polskou krizi jako druhořadý bod agendy, kterou údajně primárně tvořila perspektiva obnovení procesu uvolnění mezi Východem a Západem.¹⁴²⁰

Stanisław Kania, který se podobného zasedání Varšavské smlouvy účastnil vůbec poprvé, se především pokusil vůdce východního bloku uklidnit. Volil poměrně radikální jazyk a neváhal přiznat, že v Polsku lze najít prvky anarchie a kontrarevoluce. Ujistil však, že v polských ozbrojených silách panuje pořádek a klíčové kádry se řídí linií strany.¹⁴²¹ Bouře hodnotil jako nejhlubší krizi, v jaké se kdy socialistické Polsko ocitlo. Zároveň se přihlásil k řešení v rámci celého východního bloku - odmítl například separátní vstup Polska do Mezinárodního měnového fondu, ačkoliv přiznával, že tento krok by pomohl hospodářské stabilizaci. Kania se snažil uspokojit zastánce tvrdé linie tvrzením, že PSDS nebude váhat použít represivních opatření k ochraně socialismu v Polsku.¹⁴²²

Z moskevského jednání disponujeme pouze záznamy oficiálních vystoupení. V této souvislosti je nutné poznamenat, že nevíme, jaké rozhovory se odehrávaly v kuloárech. Zkušenost z pražského jara ukazuje, že mnohá jednání se vedla tajně, mezi čtyřma očima. Dokumenty ale uvádějí, že veškerou odpovědnost za řešení přenesl na polské komunisty pouze Nicolae Ceaușescu.¹⁴²³ Vzhledem k dlouhodobému a konstantnímu akcentu státní

¹⁴¹⁷ NA, f. 1261/0/7, sv. P157/80, b. info2, *Záznam ze setkání vedoucích stranických a státních představitelů členských států Varšavské smlouvy*, 11. 12. 1980.

¹⁴¹⁸ *Wejda nie wejda...*, s. 163.

¹⁴¹⁹ NA, f. 506/0/45, k. 5968, *Ohlasy moskevského setkání nejvyšších představitelů socialistických zemí*, 5. prosince 1980.

¹⁴²⁰ *Встреча руководящих деятелей государств-участников Баршавского договора*, Правда, 6. 12. 1980; *Известия*, 6. 12. 1980; *Za jednotu a semknutos socialistických zemí*, Rudé právo, 6. 12. 1980.

¹⁴²¹ Určité obavy vyslovil pouze v souvislosti s politickou prací v armádě a náborem nových branců základní služby, při němž se obměnila čtvrtina polských vojáků. *Sprawozdanie ze spotkania przywódców państw członkowskich Układu Warszawskiego w Moskwie 5 grudnia 1980 r. opracowane w Wydziale Zagranicznym KC WSPR*, 8. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 101, s. 300.

¹⁴²² NA, f. 1261/0/7, sv. P157/80, b. info2, *Záznam ze setkání vedoucích stranických a státních představitelů členských států Varšavské smlouvy*, 11. 12. 1980.

¹⁴²³ Západ účast Ceaușesca překvapila. Všeobecně se předpokládalo, že k polským událostem zaujme obdobné stanovisko jako k invazi do ČSSR, kterou odsoudil. NA, f. 506/0/45, k. 5968, *Ohlasy moskevského setkání nejvyšších představitelů socialistických zemí*, 5. 12. 1980. O průběhu porady v Moskvě následně

suverenity a principu nevměšování se do vnitřních záležitostí se jednalo o logický krok. Není však bez zajímavosti, že celou krizi výrazně spojoval s ekonomickými problémy. Rumunský diktátor přitom volal po koordinovaném řešení v rámci RVHP.¹⁴²⁴ Iniciátor setkání, Erich Honecker, překvapivě vyjádřil přesvědčení, že PSDS má stále sílu řešit situaci vlastními prostředky. Na rozdíl od Ceaușesca se však klonil k razantnímu a násilnému postupu.¹⁴²⁵ Honeckerův projev plný ideologických klišé krizi v Polsku nikterak nespojoval se zájmy Varšavské smlouvy. Také Todor Živkov navzdory svým předchozím prohlášením nepovažoval odchod Polska z aliance za reálný. Zdůraznil, že obdobně hodnotí situaci i Západ. Jedinou hrozbou podle bulharského diktátora zůstávala tak možnost, že se v Polsku prosadí jiný model levicového režimu. "Diktaturu proletariátu" by nahradil "demokratický socialismus". Režimy v ostatních státech východního bloku by poté mohl ohrožovat tlak na obdobnou změnu. Živkov nicméně souhlasil, že polské vedení má dostatek sil k vlastnímu řešení. S tímto hodnocením se ztotožnil i János Kádár, který zopakoval, že limitem pro ponechání iniciativy polskému vedení je právě setrvání země ve Varšavské smlouvě.¹⁴²⁶ Pouze vystoupení Gustáva Husáka mohlo být vnímáno jako apel k vojenské invazi. Jeho obšírný výklad událostí v Československu v roce 1968 a kladné hodnocení vojenského vpádu naznačovaly, že generální tajemník ÚV KSČ se i nyní přiklání k obdobnému řešení. Sám to však následně výslovně popřel a intervenci označil za krajní možnost.¹⁴²⁷

Ceaușescu v prosinci jednal v Bukurešti s jugoslávským představitelem A. Grličkovem. V této souvislosti jugoslávskou stranu ujistil, že Rumunsko trvá na tom, aby polské vedení zakročilo proti opozici samo. AAN, f. PZPR KCW, XIX/1276, *Belegrad – Szyfrogram Nr 3697/IV*, 19. 12. 1980. Rumunský ministr zahraničí Andrei v rozhovorech se západními diplomaty následně uváděl, že rumunská účast značně přispěla k tomu, že rozhodnutí o invazi do Polska bylo prozatím odloženo. Je pravděpodobné, že se tímto prohlášením pouze snažil posílit důležitost své země v očích Západu. TNA, FCO 28/4063, Zpráva britské ambasády v Bonnu o rozhovoru s rumunským ministrem S. Adreiem o schůzce stranických vůdců členských států Varšavské smlouvy v Moskvě, 15. 12. 1980.

¹⁴²⁴ NA, f. 1261/0/7, sv. P157/80, b. info2, *Záznam ze setkání vedoucích stranických a státních představitelů členských států Varšavské smlouvy*, 11. 12. 1980. Jednalo se o instrumentální krok. Ceaușescu doposud proti jakékoliv integraci východního bloku, včetně výraznějšího posílení spolupráce v rámci RVHP, tvrdě vystupoval. Počátkem 80. let se však rumunská ekonomika dostávala do potíží a rumunský vůdce se obával i v souvislosti s vývojem v Polsku případných nepokojů v rumunské společnosti. Byl proto zřejmě ochoten podpořit určitá multilaterální stabilizační opatření.

¹⁴²⁵ Sprawozdanie ze spotkania przywódców państw członkowskich Układu Warszawskiego w Moskwie 5 grudnia 1980 r. opracowane w Wydziale Zagranicznym KC WSPR, 8. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 101, s. 300.

¹⁴²⁶ Maďarská diplomacie přitom sdělila jugoslávské straně, britskému ministru zahraničních věcí Carringtonovi i místopředsedovi SPD Wischnewskému, že není možné hovořit o vystoupení PLR z Varšavské smlouvy. Tamtéž.

¹⁴²⁷ NA, f. 1261/0/7, sv. P157/80, b. info2, *Záznam ze setkání vedoucích stranických a státních představitelů členských států Varšavské smlouvy*, 11. 12. 1980.

Také některé pasáže Brežněvova projevu se daly interpretovat ve smyslu, že za určité situace může k vnější vojenské akci dojít. Sovětský vůdce především zdůraznil, že Moskva nedopustí, aby PLR opustila politické, ekonomické či vojenské struktury východního bloku. Rovněž varoval, že nebude tolerovat ohrožení bezpečnostních zájmů členských států Varšavské smlouvy. Bouře v Polsku přitom označil za útok na celé "socialistické společenství".¹⁴²⁸ Sovětské politbyro se o týden později shodlo, že tyto teze Brežněvova projevu se musí stát výchozím bodem pro další činnost polského vedení.¹⁴²⁹

Kania se pokusil průběh schůzky s Brežněvem předjednat, což se mu však nepodařilo. Se sovětskými představiteli proto alespoň spolupracoval na přípravě textu závěrečného komuniké. První tajemník ÚV PSDS se následně snažil sovětského vůdce přesvědčit, že pokud do Polska vkročí vojska, vypukne povstání. Brežněv mu nakonec přislíbil, že intervence se uskuteční pouze za podpory polského vedení a v případě dalšího vyostření situace v zemi. Kania zároveň Kreml ujistil, že polské vojenské špičky začaly samy pracovat na potlačení Solidarity.¹⁴³⁰

Šéf PSDS po návratu z Moskvy polské politbyro informoval, že schůzka vnesla do situace nový rozměr. Respektoval přitom právo členských států Varšavské smlouvy vměšovat se do řešení krize, jelikož ovlivňovala i jejich vnitropolitickou situaci. Za klíčové zjištění Kania považoval převažující přesvědčení stranických vůdců, že polské vedení dokáže problém vyřešit vlastními prostředky. Vyzval proto politbyro k urychlené akci, především k vypracování koncepce zásahu ministerstva vnitra a prokuratury proti nejradikálnějším složkám opozice. Zároveň se měl změnit přístup k informování velvyslanců členských států Varšavské smlouvy v PLR. Nově měli dostávat nejen informace o negativních jevech, ale i o konstruktivním přístupu strany při řešení situace.¹⁴³¹

Doposud nelze přesvědčivě odpovědět na otázku, zda se polská strana touto cestou pouze snažila získat větší prostor pro vlastní rozhodování, nebo polské ozbrojené složky hodlaly zasáhnout proti opozici bez ohledu na sovětské vojenské plány. Při absenci klíčových sovětských dokumentů rovněž není jasné, zda došlo k modifikaci původního záměru manévrů "Sojuz-80" na základě osobního zapůsobení Kanií na Brežněva, nebo generální tajemník ÚV KSSS vydal patřičné rozkazy k zastavení vstupu velkého množství vojsk na polské území

¹⁴²⁸ Tamtéž.

¹⁴²⁹ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 11. 12. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 25, s. 167.

¹⁴³⁰ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 194-195.

¹⁴³¹ AAN, f. PZPR KCW, V/161, mkf. 2987, *Protokół Nr. 53 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 6. XII. 1980r.*

ještě před moskevským jednáním.¹⁴³² Kaniovo vystoupení v Moskvě však sovětské politbyro hodnotilo převážně pozitivně, včetně vedoucího komise pro dohled nad událostmi v Polsku Michaila Suslova.¹⁴³³

Sovětská, československá i východoněmecká vojska nakonec na polské území skutečně vstoupila. Jednalo se však o gesto podpory Kaniovu vedení, nikoliv nátlak na okamžitou likvidaci opozice.¹⁴³⁴ Ve dnech 8.-10. prosince se uskutečnilo ve Vratislavi velitelsko-štabní cvičení za účasti štábů SSSR, ČSSR, NDR a PLR.¹⁴³⁵ Tato část manévru se proti původním plánům odehrála bez masivní účasti vojsk.¹⁴³⁶ Cvičení na území PLR následně pokračovalo na základě instrukcí Spojeného velení. Na jeho řízení participovali i důstojníci sovětských, polských, východoněmeckých i československých ozbrojených sil. Z východoněmecké vojenské komunikace vyplývá, že klíčové přitom byly rozkazy náčelníka sovětského generálního štábu Ogarkova a hlavního velitele Varšavské smlouvy Kulikova.¹⁴³⁷ Manévry "Sojuz-80" měly oficiálně skončit 21. prosince. Náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Gribkov však dostal nečekaný rozkaz od Ustinova k jejich prodloužení. Podle výpovědi Kulikova se tento krok uskutečnil na základě Jaruzelského žádosti. Polské vedení se přítomností vojsk Varšavské smlouvy na polském území příliš neznepokojovalo. Zřejmě si uvědomovalo podpurný záměr cvičení zahrnujícího především štáby.¹⁴³⁸ Pokračující, byť omezené manévry navíc v polské společnosti vytvářely pocit ohrožení a zastrašovaly opozici.¹⁴³⁹ V souvislosti s prosincovými událostmi ani Západu neuniklo, že Solidarita vyzvala k zastavení "nezodpovědných stávek".¹⁴⁴⁰ Rovněž katolická církev si uvědomovala,

¹⁴³² MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 51.

¹⁴³³ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 11. 12. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 25, s. 167.

¹⁴³⁴ LUŇÁK, P., *Plánování...*, s. 76.

¹⁴³⁵ Pismo gen. Martina Dzúra do Gustáva Husáka dotyczące wspólnych ćwiczeń Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw stron Układu Warszawskiego, před 8. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 100, s. 298.

¹⁴³⁶ Notatka informacyjna gen. Mirosława Blahnika dla gen. Martina Dzúra na temat zamierzeń i przebiegu wspólnych ćwiczeń Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw stron Układu Warszawskiego, 3. 12. 1980, tamtéž, dok. 90, s. 230.

¹⁴³⁷ Rozkaz nr 15/80 przewodniczącego Narodowej Rady Obrony NRD o przeprowadzeniu wspólnych ćwiczeń Zjednoczonych Sił Zbrojnych państw stron Układu Warszawskiego, 10. 12. 1980, tamtéž, dok. 104, s. 309.

¹⁴³⁸ Opět se jednalo o podstatný ústup od československého scénáře v roce 1968. V případě cvičení "Šumava" se rovněž mělo jednat pouze o velitelsko-štabní cvičení, přesto ho sovětská strana využila k rozmístění velkého vojenského kontingentu na československém území.

¹⁴³⁹ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 196.

¹⁴⁴⁰ *Union Plans No Strikes*, International Herald Tribune, 7. 12. 1980.

že další eskalace revolty by mohla mít za následek ztrátu doposud vydobytých pozic a nabádala Solidaritu ke zdrženlivosti.¹⁴⁴¹

Reakce Západu na prosincové události

CIA o prosincových manévrech Varšavské smlouvy zpočátku soudila, že nemusí nutně předznamenávat invazi do Polska, avšak její pravděpodobnost zvyšují.¹⁴⁴² Západ volil opatrný přístup. Diplomaté NATO ještě v listopadu proti možnosti poskytnutí "vojenské pomoci" Polsku ostře vystupovali. Počátkem prosince však podle východoněmeckých zdrojů obdrželi instrukce, aby se do žádných oficiálních diskusí na téma situace v PLR se svými protějšky z východního bloku nepouštěli.¹⁴⁴³ Odstupující Carterova administrativa došla 7. prosince k závěru, že Kreml přípravy potřebné k vojenskému zásahu v Polsku patrně dokončil. Vpád vojsk očekávala právě pod záminkou společných manévrů.¹⁴⁴⁴ CIA uváděla, že vojenské přípravy Varšavské smlouvy dospěly do fáze, kdy je 15-25 divizí připraveno vkročit do Polska. Zároveň však poukázala, že na rozdíl od invaze do ČSSR doposud nedošlo k přesunu sovětských výsadkových jednotek na západnější letiště v SSSR, ani ke zvýšení pohotovosti sovětských strategických jaderných sil a loďstva.¹⁴⁴⁵

Britský ministr zahraničních věcí Peter Carrington varoval bezprostředně po moskevské schůzce před vážnými následky pro SSSR v případě invaze do Polska.¹⁴⁴⁶ Američané proti tomu zaujali prostřednictvím ministra zahraničních věcí Edmunda Muskieho oficiálně neutrální postoj.¹⁴⁴⁷ NATO se jako celek k polské krizi vyjádřilo 12. prosince. Jménem ministrů zahraničních věcí aliance vyzvala Moskvu k nevměšování se do polských událostí. Zároveň však akcentovalo i svůj pasivní postoj.¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴¹ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 50, č.j. 330/12, *K současné situaci v Polské lidové republice*, 20. 1. 1981.

¹⁴⁴² CIA Alert Memorandum, "Poland", 3. 12. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 20, s. 138.

¹⁴⁴³ Informacja nr 19/80 wywiadu wojskowego NRD o sytuacji w PLR, 3. 12. 1980, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 89, s. 227.

¹⁴⁴⁴ Minutes of U.S. Special Coordination Committee Meeting, 7. 12. 1980, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 23, s. 162.

¹⁴⁴⁵ CIA Situation Report, "Poland", 8. 12. 1980, tamtéž, dok. 24, s. 165.

¹⁴⁴⁶ NA, f. 506/0/45, k. 5968, *Reakce Západu na moskevské setkání představitelů Varšavské smlouvy*, 7. 12. 1980.

¹⁴⁴⁷ Tamtéž, *Edmund Muskie a další američtí činitelé o výsledcích moskevské schůzky představitelů Varšavské smlouvy*, 7. 12. 1980.

¹⁴⁴⁸ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 196.

Opuštění úvah o intervenci

Na sklonku roku 1980 Moskva dosavadní úvahy o možné vojenské akci v PLR zřejmě přehodnotila. Kreml začal využívat nejvyšších představitelů Spojeného velení Varšavské smlouvy k nátlaku na polské vedení, aby problém vyřešilo samo a rychle. Zároveň výrazně vzrostla aktivita hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Kulikova, který se snažil navázat spolupráci s polskými zastánci tvrdé linie a zajistit účast polských vojsk v případné nouzové intervenci.¹⁴⁴⁹ Sovětské klíčové instituce - ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo obrany a KGB - vytipovaly z pohledu Moskvy důvěryhodné polské představitele, se kterými bylo možné situaci v zemi permanentně konzultovat.¹⁴⁵⁰ Skutečnost, že na přelomu let 1980 a 1981 se Moskva přes nelepšící se situaci v Polsku vzdala možnosti vojensky zasáhnout - sama či prostřednictvím Varšavské smlouvy - potvrdil v lednu 1981 nejmenovaný vysoký důstojník skupiny sovětských vojsk v Maďarsku. Kreml se především obával politických a hospodářských sankcí ze strany Západu. Existovaly navíc obavy, že vstup vojsk do Polska by měl za následek semknutí opozice a dlouhotrvající ozbrojený odpor. V průběhu roku 1981 proto SSSR pouze naléhal na polské vedení, aby situaci vyřešilo samo.¹⁴⁵¹ Existují přitom náznaky, že představitelé vojenských struktur Varšavské smlouvy v politice Moskvy vůči PLR hráli velmi podstatnou roli.

Počátkem ledna 1981 dorazila do Polska sovětská delegace, která měla především zhodnotit stav v zemi po událostech z prosince minulého roku. Její vedoucí, šéf mezinárodního oddělení ÚV KSSS Leonid Zamjatin, zopakoval obvinění, že činnost Solidarity neoslabuje pouze Polsko, ale celé socialistické společenství a obranyschopnost Varšavské smlouvy. Delegace v té souvislosti napadla polskou stranu za laxní přístup ke stávkám dělníků ve zbrojním průmyslu. Zamjatin kritizoval především snahu řešit krizi politickými prostředky a nabádal k nasazení represivního aparátu.¹⁴⁵² Špičky PSDS přitom touto dobou znovu deklarovaly náležitost Polska k paktu i vědomí si důležité role, kterou zastává PLA v jeho obranném systému. Mezinárodní vazby PLR přesto začínala opatrně

¹⁴⁴⁹ Týž, *A Cardboard Castle?...*, s. 51-52. Sám Kulikov později přiznal, že v polské krizi hrál velmi aktivní roli. *Wejda nie wejda...*, s. 154.

¹⁴⁵⁰ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 22. 1. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 29, s. 184.

¹⁴⁵¹ Budapeszt- Szyfrogram nr 975/I z ambasady PRL do MSZ, 27. 1. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 127, s. 341.

¹⁴⁵² AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/1258, *Notatka informacyjna*, nedatováno, zřejmě únor 1981; tamtéž, *Notatka informacyjna z pobytu w Polsce delegacji KC KPZR z L.Zamiatinem w dniach 13.-21.I. 1981 r.*, 2. 2. 1981; PUWP CC Report on Leonid Zamyatin's Visit to Katowice, 16. 1. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 28, s. 180.

napadat opozice. Polské vedení se snažilo její výtky otupit tezí, že výhradně toto spolenectví garantuje mír a nezávislost země.¹⁴⁵³

Zamjatin po svém návratu do Moskvy na jednání sovětského politbyra 22. ledna doporučil pouze pokračovat v nátlaku na polskou stranu, aby při potlačování opozice podnikla razantnější kroky. Tento postup odsouhlasilo prakticky celé sovětské vedení. Učinilo tak navzdory zprávě hlavního velitele Kulikova, která potvrdila, že prosincové události zásadní obrat v Polsku nepřinesly. Ministr obrany Dmitrij Ustinov za tímto účelem doporučil zvětšit rozsah manévru Varšavské smlouvy "Sojuz-81" plánovaných na březen. Moskva tím hodlala posílit dojem, že vojska paktu jsou připravena k intervenci.¹⁴⁵⁴ Konkrétní návrh postupu měly vypracovat KGB, ministerstvo zahraničních věcí a ministerstvo obrany a následně jej předložit k projednání Suslovově komisi pro dohled nad událostmi v PLR.¹⁴⁵⁵

Polští i sovětští vedoucí představitelé si v souvislosti se zásahem proti Solidaritě kladli zásadní otázku, do jaké míry zůstávají polské ozbrojené složky loajální komunistickému režimu.¹⁴⁵⁶ Maršál Kulikov v polovině ledna navštívil dvě divize PLA. Velící kádry na něj udělaly dobrý dojem. Jednání se Stanisławem Kaniou zároveň hlavního velitele utvrdilo, že stranické vedení - zcela v rozporu s jeho ideou - preferuje dlouhodobá politická opatření namísto razantního užití síly. Maršál se přitom domníval, že polská armáda je připravena splnit rozkazy k potlačení opozice.¹⁴⁵⁷

Primárním důvodem Kulikovovy cesty do Polska byl podpis *protokolu o výstavbě PLA* v letech 1981-1985. Polská strana k dokumentu vznášela mnoho výhrad.¹⁴⁵⁸ Vojenský rozpočet totiž velmi nepříznivě zatěžoval již tak katastrofální stav polské ekonomiky. Výdaje na obranu v roce 1980 překročily plánovanou sumu o více než 1,2 miliardy zlotých. Výhled

¹⁴⁵³ AAN, f. PZPR KCW, V/163, mkf. 2989, *Polska Zjednoczona partia robotnicza przewodnia sila odnowy*, 2. 1. 1981; tamtéž, s. XII 3120, 945/11, *Dalekopis 558 dla I sekretarza KW PZPR – Propozycje aktualnych hasel politycznych*, nedatováno, počátek roku 1981.

¹⁴⁵⁴ Aktivita vojsk Varšavské smlouvy zahrnující sérii malých, omezených cvičení ve skutečnosti pokračovala v okolí PLR od oficiálního konce manévru "Sojuz-80" až do počátku března 1981. OUI MET, M. J., c. d., s. 180.

¹⁴⁵⁵ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 22. 1. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 29, s. 184.

¹⁴⁵⁶ Gromyko na jednání politbyra poukázal na objevující se případy, kdy polské vojvodské vojenské okruhy odmítly splnit stranické rozkazy a vyklidit sídla odborů obsazená Solidaritou. Zamjatin namítl, že se jednalo o dva ojedinělé excesy. Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 22. 1. 1981, tamtéž, dok. 29, s. 184. Obecné zhoršení situace v polských ozbrojených silách v prvních měsících roku 1981 dokumentovaly i obavy polského politbyra, že se opozice pokusí neutralizovat armádu apelem na "národní cítění" a podněcováním odvedenců z řad Solidarity k šíření myšlenek hnutí mezi profesionálními vojáky. Supplement No. 1 to PUWP CC Politburo Protocol No. 657 Analyzing the Intentions of Solidarity, 26. 1. 1981, tamtéž, dok. 30, s. 188

¹⁴⁵⁷ Letter from East German Defense Minister Heinz Hoffmann to Erich Honecker regarding Conversation with Marshal Kulikov, 19. 1. 1981, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 90a, s. 444.

¹⁴⁵⁸ Tamtéž.

na rok 1981 přitom počítal s nárůstem rozpočtu ministerstva obrany o dalších 7,4%.¹⁴⁵⁹ Kulikov se proto obával, že za stávající situace budou polské ozbrojené síly schopny splnit direktivu Spojeného velení na léta 1981-1985 pouze z 50%.¹⁴⁶⁰ Ekonomické aspekty polské krize tedy stále více reálně ovlivňovaly i vojenskou spolupráci v rámci Varšavské smlouvy.

Hlavní velitel během návštěvy PLR rovněž požádal Kaniu o souhlas se vstupem Spojených ozbrojených sil na polské území v rámci manévrů "Sojuz-81". První tajemník ÚV PSDS proti samotnému cvičení neprotestoval. Příchod velkého množství zahraničních vojsk do země se však zdráhal posvětit.¹⁴⁶¹ Stejně jako v prosinci 1980 zprvu nesouhlasil se vstupem východoněmeckých jednotek.¹⁴⁶² Chystané manévry poskytly Moskvě příležitost zřídit velitelského stanoviště Varšavské smlouvy na základně v Lehnici, kde od konce druhé světové války pobývala sovětská vojska. V průběhu roku 1981 zde operovali důstojníci ze štábu Spojených ozbrojených sil, důsledně izolovaní před případným nežádoucím vlivem polských obyvatel a médií.¹⁴⁶³ Je možné, že sovětské vojenské špičky si chtěly tímto krokem zajistit velící centrum na polském území pro případný vojenský zásah.

Vojenští představitelé východního bloku na přelomu ledna a února 1981 možnost v Polsku intervenovat zřejmě ještě zcela nezavrhlí. Českoslovenští bezpečnostní analytici v souladu s tím obdrželi pokyn, aby věnovali důkladnou pozornost předpokládané reakci Západu na případnou invazi.¹⁴⁶⁴ Je přitom pravděpodobné, že s akcí na bázi celé Varšavské smlouvy se nekalkulovalo vůbec. I zastánci tvrdé linie, jakými byli východoněmecký ministr obrany Heinz Hoffmann nebo náčelník polského generálního štábu Florian Siwicki, v lednu hovořili o potencionální separátní "pomoci polské armádě" poskytnuté pouze vojsky SSSR, NDR a ČSSR. Siwicki přitom východoněmeckého ministra opět ujišťoval o spolehlivosti PLA. Informoval ho, že polský generální štáb disponuje několika plány nasazení ozbrojených

¹⁴⁵⁹ AAN, f. PZPR KCW, XIB/490, *Przedłożenie rządowe sprawozdanie z wykonania budżetu państwa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1980 r.*; tamtéž, V/161, mkf. 2987, *Informacja o projekcie budżetu państwa na 1981 rok*, 23. 12. 1980.

¹⁴⁶⁰ Bericht des IM "Birnbäum" über das Zusammentreffen mit dem Mitglied des ZK der Polischen Vereinigten Arbeiterpartei und Vizeminister für Nationale Verteidigung und Chef des Generalstabes der Polischen Armee Waffengeneral Siwicki, 27. 1. 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/44998/ipublicationondocument_singledocument/6f22e930-84b4-4d85-8146-8aea128c2449/de/810127_siwicki.pdf [2015-03-01].

¹⁴⁶¹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 51.

¹⁴⁶² Letter from East German Defense Minister Heinz Hoffmann to Erich Honecker regarding Conversation with Marshal Kulikov, 19. 1. 1981, tamtéž, dok. 90a, s. 444.

¹⁴⁶³ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 196.

¹⁴⁶⁴ Také českoslovenští vojenští představitelé v únoru stále považovali otázku, zda v Polsku dojde či nedojde k vojenskému zásahu SSSR, případně i dalších států Varšavské smlouvy, za klíčovou. Informacja o wpływie wydarzeń polskich na sytuację w CSR przesłana gen. Jánowi Kowáčowi przez gen. Vladimíra Stárka, 12. 2. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia., tom I*, dok. 138, s. 360.

složek proti opozici.¹⁴⁶⁵ Není zřejmé, nakolik měla Siwického prohlášení reálný základ. Naznačují však, že nejen polské politické vedení, ale rovněž radikálně smýšlející část generality preferovala řešení krize na domácí bázi.

Američtí zpravodajci přitom hlavní důvod neochoty nasadit polskou armádu proti opozici spatřovali v obavě Kaniova vedení, že eventuální neúspěch operace by výrazně zvýšil riziko vnější invaze. National Intelligence Estimate v takovém případě považovala za mnohem pravděpodobnější samostatnou akci sovětský vojsk¹⁴⁶⁶ než intervenci na multilaterální bázi či dokonce zásah celé Varšavské smlouvy. Účast vojsk RSR se Západu jevila jako krajně nepravděpodobná, až vyloučená. Američané zároveň správně předpokládali, že Kreml váhá s vojenským zásahem v Polsku ze tří důvodů: obával se politických důsledků pro vztahy se Západem, potencionálního střetu s polskou armádou a oslabení své pozice ve světovém komunistickém hnutí. USA však počítaly s tím, že Moskva nepřipustí ohrožení svých strategických zájmů. Mezi ně patřila i ochota a schopnost polského vedení zajistit plnění závazků země v systému Varšavské smlouvy.¹⁴⁶⁷ Brežněv koneckonců v rozhovoru s Kaniou a Jaruzelským na XXVI. sjezdu KSSS apeloval právě na lepší zabezpečení komunikací v PLR klíčových pro Varšavskou smlouvu.¹⁴⁶⁸

Obavy z dalšího zhoršení vztahů se Západem představovaly podstatný aspekt v uvažování představitelů východního bloku o vojenské intervenci v Polsku. Jaruzelski nedlouho před svým nástupem do premiérského křesla spekuloval, že záměrem nastupující Reaganovy administrativy může být eskalace krize, především její přenesení do klíčové sféry spolenectví Varšavy s Moskvou.¹⁴⁶⁹ Vedení PSDS dokonce podezíralo polskou emigraci a Západ, že mají zájem na vyhocení situace do fáze, kdy SSSR bude nucen vojensky intervenovat. Tento krok by definitivně ukončil détente a vytvořil prostor pro povstání

¹⁴⁶⁵ Bericht des IM "Birnbäum" über das Zusammentreffen mit dem Mitglied des ZK der Polischen Vereinigsten Arbeiterpartei und Vizeminister für Nationale Verteidigung und Chef des Generalstabes der Polischen Armee Waffengeneral Siwicki, 27. 1. 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/44998/ipublicationondocument_singledocument/6f22e930-84b4-4d85-8146-8aea128c2449/de/810127_siwicki.pdf [2015-03-01]

¹⁴⁶⁶ Američtí zpravodajci připouštěli, že do akce by se zapojily i sovětské divize dislokované v NDR a ČSSR.

¹⁴⁶⁷ National Intelligence Estimate (NIE 12.6-81), "Poland's Prospects over the Next Six Months", 27. 1. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 31, s. 193.

¹⁴⁶⁸ Informacja przekazana Erichowi Honeckerowi o rozmowie Leonida Brežniewa ze Stanisławem Kanią i Wojtichem Jaruzelskim przeprowadzonej 4 marca 1981 r., w trakcie XXVI Zjazdu KPZR, před 9. 3. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 157, s. 408.

¹⁴⁶⁹ AAN, f. PZPR KCW, V/164, mkf. 2990, *Protokół Nr. 70 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR w dniu 7 lutego 1981r.*

v dalších sovětských satelitech a následný rozpad východního bloku.¹⁴⁷⁰ Americký diplomat William Dyess přitom polským představitelům sdělil, že potlačení bouří domácími silami by Washington na rozdíl od vnější intervence považoval za vnitřní polskou záležitost.¹⁴⁷¹

Neúspěšný pokus vyhlásit výjimečný stav během manévrů "Sojuz-81"

Jistou úpravu dosavadní sovětské taktiky přineslo únorové jmenování Wojciecha Jaruzelského do funkce předsedy polské vlády.¹⁴⁷² Nový premiér v souladu s očekáváním Kremlu podstatně zintenzivnil přípravy vyhlášení výjimečného stavu domácími orgány. Jen o necelý měsíc později Jaruzelski během své návštěvy XXVI. sjezdu KSSS informoval Moskvu o dokončení plánů na potlačení Solidarity. Sovětské vedení polskou aktivitu uvítalo. Úspěch zásahu proti opozici zároveň hodlalo co nejvíce podpořit. Jaruzelského proto vyzvalo, aby akce proběhla během nadcházejících manévrů Varšavské smlouvy "Sojuz-81". Za tímto účelem byla polským ozbrojeným silám dokonce poskytnuta i komunikační síť paktu na teritoriu PLR. Skupina sovětských důstojníků pod vedením představitele hlavního velitele v PLA generála Afanasije Šcheglova¹⁴⁷³ objížděla zemi a prověřovala loajalitu polských vojenských velitelů. Kulikov se na základě jejich hlášení utvrdil v názoru, že polské ozbrojené a bezpečnostní síly jsou připraveny splnit jakékoliv příkazy stranických a státních orgánů.¹⁴⁷⁴

Dle rozkazu hlavního velitele se cvičení "Sojuz-81" mělo uskutečnit 17.-25. března 1981 na území PLR a jejích sousedů.¹⁴⁷⁵ Přestože záměrem sovětského vedení bylo zlepšit podmínky pro vyhlášení výjimečného stavu polskými orgány, samotný průběh manévrů nikterak nevybočoval z rámce charakteristického pro dobový výcvik Spojených ozbrojených

¹⁴⁷⁰ Informacja o działalności organizacji polskich emigrantów zachodnich organizacji rewanżystowskich o ziomkostw, partii politycznych oraz innych wrogich ośrodków skierowanej przeciwko PRL, 13. 2. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 139, s. 364.

¹⁴⁷¹ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 197.

¹⁴⁷² Jaruzelski se stal premiérem 10. února 1981 za podstatné podpory Moskvy. Ponechal si přitom i funkci ministra obrany. Srov. PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. xxxvi.

¹⁴⁷³ Připomeňme, že představitelé hlavního velitele disponovali vůči jednotkám sovětských satelitů vyčleněných do Spojených ozbrojených sil značnou pravomocí. Moskva jejich prostřednictvím po roce 1969 kontrolovala dění v armádách zemí Varšavské smlouvy.

¹⁴⁷⁴ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 198.

¹⁴⁷⁵ Samotným manévrům Varšavské smlouvy předcházela série bilaterálních cvičení, v rámci kterých vstoupily jednotky ČSLA na území PLR na základě bilaterální dohody mezi československým a polským ministerstvem obrany o vzájemném využívání vojenských výcvikových prostorů. Vojska následně ve dnech 2.-19. února cvičila v prostoru Wędrzyn. V průběhu manévrů se počítalo i se vstupem polských jednotek na československé území, konkrétně do výcvikového prostoru Dobrá voda. Československá strana v této souvislosti věnovala mimořádnou pozornost politické indoktrinaci vyváděných jednotek a zároveň dohledu nad polskými vojsky na vlastním teritoriu. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 48, p.č. 180, č.j. 37032, *Účast ČSLA na cvičení "Sojuz-81" a výměna jednotek s PLA ve VVP*, 2. 1. 1981.

sil.¹⁴⁷⁶ Sovětské důstojníky působící na zmíněné lehnické základně dokonce dočasně doplnili vojenští představitelé NDR, ČSSR a PLR. Jejich aktivní účast při rozboru cvičení¹⁴⁷⁷ potvrzuje, že "Sojuz-81" nebyl primárně přípravou invaze do Polska, jak spekulovala západní média.¹⁴⁷⁸ Aktivita 18 divizí Varšavské smlouvy v regionu měla pouze maximalizovat pocit ohrožení a usnadnit tak polskému vedení zásah proti opozici.¹⁴⁷⁹ O ne zcela standardním poslání cvičení svědčila i zvýšená pozornost, kterou mu věnovala média zemí východního bloku. To plně korespondovalo s jeho zastrašovací rolí. Ministr obrany NDR Hoffman rovněž o manévrech podrobně zpravil politbyro SED, což rozhodně nebývalo běžnou praxí.¹⁴⁸⁰

Politici představitelé východního bloku na březnových schůzkách nedlouho před manévry "Sojuz-81" intervenci jako takovou *de facto* vyloučili. Brežněv na XXVI. sjezdu KSSS osobně instruoval Honeckera, aby i nadále vytvářel nátlak na Kaniu, ovšem ve smyslu, že polské vedení musí nastolit pořádek v zemi samo.¹⁴⁸¹ Volání po důsledné obraně režimu vlastními silami si Kania vyslechl i během své březnové návštěvy MLR. János Kádár na polskou stranu apeloval, aby přistoupila k represím, pokud se nepodaří krizi rychle vyřešit politickými prostředky. Vyjádřil přitom důvěru, že PSDS doposud disponuje silou potřebnou k zákroku.¹⁴⁸² První tajemník ÚV MSDS zároveň zopakoval názor, že hranicí pro ponechání iniciativy polskému vedení je setrvání země ve Varšavské smlouvě. Členství v paktu, které v souvislosti s polskou krizí představitelé východního bloku často akcentovali, přitom v praxi znamenalo setrvání v sovětské zájmové sféře jako takové. Kádár připomněl, že maďarské vedení muselo z obdobných důvodů v roce 1956 požádat Moskvu o nastolení pořádku

¹⁴⁷⁶ "Sojuz-81" počítal s nácivkem typické operace Varšavské smlouvy o třech etapách: V první mělo dojít k vyhlášení bojové pohotovosti. O tři dny později odstartoval útok nepřítele druhou fází, jejímž cílem bylo odrazit agresí a rozvinout alianční uskupení k přechodu do útoku. Právě ofenzivní operace představovala třetí fázi, ve které měla Varšavská smlouva přejít k boji pomocí jaderných zbraní. Tamtéž, *Operačně-strategické VŠC "SOJUZ-81" – informace o instruktáži*, 9. 3. 1981.

¹⁴⁷⁷ Tamtéž, *Složení skupin a zabezpečení příslušníků MNO zařazených na cvičení "SOJUZ-81"*, nedatováno; *Rozbor velitelsko-štabního cvičení "Sojuz-81"*, 8. 4. 1981.

¹⁴⁷⁸ Manévry "Sojuz-81" a "Družba-81" považuje za nácivku invaze do Polska i Antonín Kříž. Ve svých závěrech však opomíjí politický vývoj a chybně uvádí, že se akcí neúčastnila PLA. Srov. KŘÍŽ, A., *Krkonoše 80. Cvičení nebo...?*, s.n., po r. 1995, s. 47.

¹⁴⁷⁹ Východní tisk navzdory značné účasti vojsk zdůrazňoval pouhý velitelsko-štabní rozměr cvičení a poukazoval na mnohem větší manévry NATO "Autumn Forge-80" či "Cold Winter-81". *Komentátor TASS o cvičení SOJUZ 81: Zběsilost západní propagandy*, Rudé právo, 30. 3. 1981.

¹⁴⁸⁰ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1886, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 12*, 24. 3. 1981.

¹⁴⁸¹ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 12. 3. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 35, s. 221.

¹⁴⁸² Sprawozdanie z wizyty Stanisława Kani w Budapeszcie opracowane dla Komitetu Politycznego KC WSPR, 20. 3. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom I*, dok. 161, s. 417.

v zemi.¹⁴⁸³ Zdůraznil však nutnost předejít opakování tohoto scénáře, jelikož polská opozice i některé skupiny v zemích NATO by invazi uvítaly.¹⁴⁸⁴

Manévry "Sojuz-81" přesto vyvolaly bouřlivou reakci Západu. USA oficiálně požádaly Moskvu, aby o cvičení Varšavské smlouvy zveřejnila podrobnosti.¹⁴⁸⁵ Reagan dokonce obvinil Kreml z porušování Závěrečného aktu KBSE, jelikož se podle amerických odhadů akce účastnilo více než 25 tisíc vojáků. Krizi v Polsku přitom nový americký prezident stavěl na stejnou úroveň jako afghánský konflikt či kubánskou angažovanost v Africe - označoval ji za jeden z důvodů, proč není možné uvažovat o obnovení rozhovorů mezi USA a SSSR.¹⁴⁸⁶

Západní tisk v souvislosti s manévry rovněž zdůrazňoval propagandistický rozměr cvičení. Ve chvíli, kdy se situace v PLR částečně stabilizovala, měly manévry veřejně demonstrovat spojenectví Varšavy s Moskvou. Kulikov však veškeré protesty Západu odmítl s odkazem, že akce byla naplánována ještě před vypuknutím polské krize.¹⁴⁸⁷ Hlavní velitel naopak cvičení využil, aby před představiteli armád Varšavské smlouvy obvinil Západ z "rozdmýchávání kontrarevoluce" v PLR, rozbití jednoty socialistických států a četných provokací během manévrů. V té souvislosti zopakoval Brežněvova slova z XXVI. sjezdu KSSS: "*...polští komunisté, polská dělnická třída a pracující v této zemi mohou pevně spoléhat na své přátele a spojence; socialistické Polsko, bratrské Polsko, nenecháme na holičkách...*" Maršál, který prosazoval tvrdý postup při potlačení opozice, přitom za dané situace i nadále přiznával odpovědnost za řešení primárně PSDS a polské vládě.¹⁴⁸⁸

Celkové vystupování hlavního velitele Viktora Kulikova v letech 1980-1981 ukazuje, že by neváhal podpořit zahraniční vojenskou intervenci, pokud by polské vedení nedokázalo zvládnout krizi vlastními prostředky.¹⁴⁸⁹ Z pohledu Varšavské smlouvy je podstatné, že v této

¹⁴⁸³ Kádár problematiku sovětské invaze do Maďarska pochopitelně vykládal silně zjednodušeně a ideologicky tendenčně.

¹⁴⁸⁴ První tajemník ÚV MSDS odkazoval na prohlášení generálního sekretáře NATO Josepha Lunse, který v září 1980 vyjádřil domněnku, že sovětská intervence v Polsku bude nevyhnutelná. AAN, f. PZPR KCW, V/165, mkf. 2991, *Informacja z rozmów tow. Stanisława Kani z tow. Janosem Kadarem, Budapeszt, 19. III. 1981 r.*

¹⁴⁸⁵ NA, f. 506/0/45, kr. 5968, *USA požaduje na SSSR zveřejnění podrobností o manévrech Varšavské smlouvy*, 16. 3. 1981.

¹⁴⁸⁶ *Mr Reagan chips Russians*, The Times, 16. 3. 1981.

¹⁴⁸⁷ *Soviet-Polish Maneuvers Are Reported Beginning*, International Herald Tribune, 2. 3. 1981; *Rozhovor s maršalom Sovietskeho zväzu Viktorom Kulikovom*, Pravda (KSS), 13. 5. 1981.

¹⁴⁸⁸ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 48, p.č. 180, č.j. 37032, *Rozbor velitelsko-štábního cvičení "Sojuz-81"*, 8. 4. 1981.

¹⁴⁸⁹ Kulikov údajně v rozhovorech se svými vojenskými spolupracovníky často zdůrazňoval, že bez zahraniční vojenské akce k obnovení pořádku v Polsku nedojde. Cit. dle OUIOMET, M.J., c. d., s. 200. Zdrojem těchto informací byl však náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Anatolij Gribkov. Svědectví mohl po

otázce zřejmě nepanovala ve Spojeném velení shoda. Kulikovův jazyk ortodoxního komunisty se například odlišoval od relativně pragmatického vystupování náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil Anatolije Gribkova. Ten správně postřehl, že situace v Polsku se podstatně odlišuje od dění v roce 1968. Svě nadřízené údajně upozorňoval, že v Československu zahájily reformy nejvyšší patra moci, zatímco v Polsku se jednalo o revoltu lidu, který zcela ztratil důvěru ve stranu. Navíc předpokládal, že polské ozbrojené síly jsou natolik ovlivněné vlastenectvím, že nebudou ochotné "střílet do vlastních lidí".¹⁴⁹⁰

K původně zamýšlenému vyhlášení výjimečného stavu v průběhu manévrů "Sojuz-81" nakonec nedošlo. Situace v PLR se totiž výrazně zhoršila po tzv. bydhošťském incidentu.¹⁴⁹¹ Polské vedení proto pouze požádalo Moskvu o prodloužení probíhajícího cvičení. Kania a Jaruzelski se domnívali, že přítomnost spojeneckých vojsk dalším akcím opozice zamezí.¹⁴⁹² Nejen Kreml, ale rovněž polští představitelé tedy chtěli vytvořit zdání, že Varšavská smlouva je připravena v případě nutnosti zasáhnout. Tento přístup korespondoval s projevem Brežněva na březnovém XXVI. sjezdu KSSS. V něm sovětský vůdce připomněl prosincovou schůzku v Moskvě jako důkaz, že se Polsko může na své spojence z paktu plně spolehnout.¹⁴⁹³ Faktor přítomnosti Varšavské smlouvy v zemi měl tedy poskytnout psychickou a politickou podporu polskému vedení a zároveň zastrašit opozici.

Západ prodloužení manévrů ihned spojil se zhoršením situace v Polsku. Tisk připomínal obdobný scénář před invazí do ČSSR v roce 1968.¹⁴⁹⁴ Západní diplomaté a pozorovatelé především sledovali, zda zůstane zachován vojenský rámec pro intervenci domněle vytvořený manévry Varšavské smlouvy. Polské vedení přitom oficiálně zdůrazňovalo, že invaze nikdy nebyla zvažována jako možnost řešení krize. V soukromých rozhovorech se západními diplomaty však toto tvrzení působilo nepřesvědčivě. Tisk zároveň varoval, že vpád do Polska by pravděpodobně znamenal vypuknutí války.¹⁴⁹⁵ Navzdory těmto

změně politických poměrů v 90. letech zveličit v rámci snahy zdůraznit své odlišné názory, které během polské krize zastával.

¹⁴⁹⁰ Cit. dle GADDIS, J. L., *Studená válka*, Praha 2006, s. 195.

¹⁴⁹¹ Polská opozice obsadila 16. března 1981 sekretariát Sjedenocené lidové strany. Následoval velmi brutální zásah bezpečnostních složek, na který Solidarita reagovala vyhlášením celostátní stávkou. PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. 19-20.

¹⁴⁹² MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 198.

¹⁴⁹³ AAN, f. PZPR KCW, XIA/1265, *Sprawy polskie w obradach XXVI Zjazdu KPZR*, nedatováno, březen 1981. V NDR byly manévry "Sojuz-81" prezentovány jako příspěvek k mírovým iniciativám XXVI. sjezdu KSSS a nácvik obrany před "všemi nepřáteli socialismu". Tato rétorika mohla znamenat, že jde i o nácvik akce proti polské opozici. Tamtéž, XIA/1278, *Claris nr. 1105/210 z Berlína*, 7. 4. 1981.

¹⁴⁹⁴ *Warsaw Pact manoeuvres extended*, The Times, 1. 4. 1981; *Troop manoeuvres recall Czechoslovakia in 1968*, International Herald Tribune, 6. 4. 1981.

¹⁴⁹⁵ *As Pact Maneuvres End, Poles Speculate*, tamtéž, 9. 4. 1981.

zprávám obdržel Washington od nejmenovaného polského diplomata v SRN poměrně přesné informace o Jaruzelského záměru potlačit opozici výhradně polskými ozbrojenými složkami. Zbytek východního bloku měl této akci poskytnout pouze politickou podporu.¹⁴⁹⁶

Manévry "Sojuz-81" Moskva na podnět Jaruzelského a Kania prodloužila až do druhé dubnové dekády. O záležitosti přitom nerozhodovalo Spojené velení, ale sovětský ministr obrany Ustinov. Ačkoliv polské vedení hodlalo využít přítomnosti vojsk k nátlaku na opozici, Kania i Jaruzelski byli velice opatrní a o zahraniční intervenci otevřeně nehovořili. Součástí této psychologické hry byla i účast ministrů obrany ČSSR a NDR na následném sovětsko-polském vojenském cvičení "Družba-81". Na základě polské žádosti také v zemi zůstal Kulikov a další představitelé Spojených ozbrojených sil.¹⁴⁹⁷ Hlavní velitel využil situace a svou přítomnost podmínil možností osobně velet polským jednotkám i jejich aktivnějším zapojením do následujících manévrů.¹⁴⁹⁸ Sovětská vojenská aktivita v Polsku tedy pokračovala i po skončení cvičení "Sojuz-81". Jednalo se především o početné lety zásobovacího letectva na sovětské vojenské základny v zemi.¹⁴⁹⁹ Vojtěch Mastný toto považuje za důkaz, že myšlenku intervence Moskva zcela nezavrhl.¹⁵⁰⁰

Polskou opozici se přítomností armád Varšavské smlouvy v zemi zastrašit nepodařilo. Solidarita 27. března ochromila Polsko čtyřiadvacetihodinovou výstražnou stávkou a pohrozila i generální stávkou v trvání čtyř dnů. Moskva reagovala vysláním expertů KGB do Varšavy, kteří se seznámili s polskými plány na vyhlášení výjimečného stavu. Následně požadovali úpravy ve smyslu výrazného zpřísnění represí. Polské ministerstvo obrany však navzdory sovětským příkazům nechalo celou záležitost odeznít do ztracena.¹⁵⁰¹ Vedení PSDS se v této době pravděpodobně naopak snažilo dosáhnout určitého kompromisu s opozicí.¹⁵⁰²

¹⁴⁹⁶ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 198-199.

¹⁴⁹⁷ East German Report of discussion with Marshal Viktor Kulikov, 7. 4. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 41, s. 246.

¹⁴⁹⁸ East German Report of the Military Council Meeting in Sofia, 24. 4. 1981, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 90b, s. 445.

¹⁴⁹⁹ Sovětský postup usnadňovala integrace vojenských systémů v rámci Varšavské smlouvy probíhající od 60. let. Jednotný systém protivzdušné obrany paktu prakticky vylučoval, aby jednotlivé členské státy disponovaly nezávislou kontrolou vlastního vzdušného prostoru. Jestliže v roce 1956, kdy jednotný systém ještě neexistoval, měli polští vojáci vcelku jasný obraz o pohybu sovětských jednotek a informovali o nich své politické vedení, v roce 1981 věděla polská strana pouze o zesílené aktivitě sovětského letectva nad svým územím bez možnosti získat další podrobnosti. WANNER, J., *Brežněv...*, s. 68-69.

¹⁵⁰⁰ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 200.

¹⁵⁰¹ Tamtéž, s. 199.

¹⁵⁰² Vrcholní polští představitelé zároveň informovali o záměru řešit krizi primárně politickými prostředky i ministra zahraničních věcí NDR Oskara Fischera během jeho návštěvy Varšavy, byť vágně připouštěli i "další varianty obrany socialismu". AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 25, e.č. 5, č.j. 012.179/81, *Návštěva ministra zahraničních věcí NDR O. Fischera v PLR*, 24. 3. 1981.

Ukazovalo se, že Moskva mínila teze o domácím řešení krize vážně. Navzdory zhoršující se situaci v PLR vnější vojenská intervence nepřicházela.

Bezradnost Kremlu

Postup polských představitelů se neseťkal s pochopením Kremlu. Brežněv si na schůzce sovětského politbyra 2. dubna stěžoval, že ačkoliv Kania se sovětským hodnocením situace i navrhovanými postupy formálně souhlasí, v praxi se jimi absolutně neřídí. Namísto většího zapojení Varšavské smlouvy jako celku se však Moskva rozhodla pro bilaterální přístup. Další schůzka stranických vůdců členských států paktu měla představovat pouze nouzové řešení.¹⁵⁰³ Politbyro pověřilo předsedu KGB Andropova a ministra obrany Ustinova, aby stávající situaci řešili osobně na tajné schůzce s Kaniou a Jaruzelským.¹⁵⁰⁴ Cílem bylo eskalovat politický nátlak na polské představitele.¹⁵⁰⁵ Začala se tak projevovat jistá bezradnost sovětského vedení: V průběhu března Kreml rozmístil v Polsku síť svých důvěrníků, zahrnující příslušníky Státní plánovací komise, KGB a generálního štábu.¹⁵⁰⁶ V zemi navíc od počátku manévrů "Sojuz-81" pobýval maršál Kulikov, který na základě Ustinovova zmocnění vedl důležité politické rozhovory. Setkával se dokonce beze svědků s Kaniou i Jaruzelským a přímo jim tlumočil instrukce z Moskvy.¹⁵⁰⁷ Teze Marka Kramera, že hlavní velitel Varšavské smlouvy působil v Polsku v pozici neformálního vyslance sovětského politbyra,¹⁵⁰⁸ je však nepřesná. Ačkoliv se Kulikov takto před polskou stranou sám prezentoval, výměna informací neprobíhala mezi maršálem a politbyrem přímo. Zprostředkovával ji Dmitrij Ustinov. Tato skutečnost, jak později ukážeme, vedla v klíčových momentech k vážným nedorozuměním či dokonce k záměrným posunům ve významu předávaných zpráv.

Během setkání dvojice Ustinov-Andropov s Kaniou a Jaruzelským v noci ze 4. na 5. dubna ve vlaku poblíž Brestu se navíc mezi polskou a sovětskou stranou naplno projevil rozpor v otázce spolehlivosti PLA. Polští představitelé oznámili, že zásah cizích vojsk je

¹⁵⁰³ Tento názor prezentoval sám Brežněv. Hlavním zastáncem svolání mimořádného jednání Varšavské smlouvy byl v sovětském politbyru Dmitrij Ustinov.

¹⁵⁰⁴ Sovětské politbyro dokonce 9. dubna rozhodlo, že o schůzce nebude informovat ani vůdce států Varšavské smlouvy.

¹⁵⁰⁵ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 2. 4. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 39, s. 239.

¹⁵⁰⁶ Kulikov východoněmeckým vojenským činitelům tvrdil, že tyto osoby předávají přímé Brežněvovy instrukce důvěryhodným polským představitelům. To však v kontextu událostí nepůsobí příliš přesvědčivě. Navíc se jednalo o zástupce v zásadě různorodých institucí. Naznačená mnohokolejnost komunikačních kanálů mezi Moskvou a Varšavou spíše poukazuje na jisté štěpení sovětského vedení.

¹⁵⁰⁷ East German Report of discussion with Marshal Viktor Kulikov, 7. 4. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 41, s. 246.

¹⁵⁰⁸ KRAMER, M., *Colonel Kuklinski...*, s. 52.

nepřijatelný, avšak za stávající situace zároveň není ani možné vyhlásit výjimečný stav domácími prostředky.¹⁵⁰⁹ Kania již po březnovém IX. plénu ÚV PSDS vystoupil s tvrzením, že polské ozbrojené síly jsou schopné plnit rozkazy pouze s velkými obtížemi. Kulikov se však nadále držel teze, že polská armáda je spolehlivá a není důvod obávat se ji proti "kontrarevoluci" nasadit. Přesto i důstojníci, kteří dříve hlavního velitele Varšavské smlouvy ujišťovali o loajalitě polského vojska, nyní deklarovali, že pouze 50-60% ozbrojených sil zůstává spolehlivých. Maršálovi bylo naznačeno, že především v případě alianční invaze je pravděpodobná rebelie velkého množství polských jednotek.¹⁵¹⁰ Jaruzelski se i z tohoto důvodu v této době na domácí scéně oficiálně prezentoval tezí, že jediným možným řešením stávajících společenských konfliktů je dialog.¹⁵¹¹

Kulikov naproti tomu počátkem dubna doporučoval polským činitelům následující postup: Vláda měla vyhlásit stav ohrožení na základě ústavního článku 33. Pokud by se objevily výrazné komplikace, nevyklučoval možnost vojenské invaze na podporu režimu. Akci však podmiňoval žádostí nejvyšších polských autorit. Maršál předpokládal výrazně příznivější politický dopad, pokud by o intervenci požádalo státní a stranické vedení, než kdyby byla akce spuštěna na základě rozhodnutí Kremlu.¹⁵¹²

Hlavní velitel pravděpodobně jednal z vlastní iniciativy, případně tlumočil neformální názory jednotlivců ze sovětského vedení. Brežněv se totiž touto dobou proti invazi již zřetelně vymezoval. Během své návštěvy XVI. sjezdu KSČ podotkl, že klíčoví členové NATO dali jasně najevo, že vojenská invaze do Polska by nejen definitivně ukončila détente, ale jejím následkem by byly i tvrdé sankce ze strany Západu. V souvislosti s těmito hrozbami si sovětský vůdce posteskl, že Západ od SSSR fakticky požaduje, aby se vzdal klíčových prvků své bezpečnostní politiky, tedy i poskytování "bratrské pomoci" svým satelitům.¹⁵¹³ Sovětské politbyro si navíc navzdory propagandistickým tezím ve skutečnosti nepřipouštělo, že by

¹⁵⁰⁹ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 9. 4. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 43, s. 259.

¹⁵¹⁰ Report regarding a confidential discussion with the Supreme Commander of the Combined Military Forces of the Warsaw Pact countries on 7 April 1981 in LEGNICA (PR Poland) following the evaluation meeting of the Joint Operative-Strategic Command Staff Exercise "SOYUZ-81", in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 120.

¹⁵¹¹ AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3120, 945/11, *Notatka dotycząca nadesłanych do Wydziału Organizacyjnego i Biura Listów i Inspekcji KC PZPR uchwał, rezolucji, apeli, listów, otwartych i indywidualnych organizacji i członków partii bezpośrednio przed i po IX Plenum KC PZPR*, 7. 4. 1981.

¹⁵¹² Report regarding a confidential discussion with the Supreme Commander of the Combined Military Forces of the Warsaw Pact countries on 7 April 1981 in LEGNICA (PR Poland) following the evaluation meeting of the Joint Operative-Strategic Command Staff Exercise "SOYUZ-81", in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 120.

¹⁵¹³ AAN, f. PZPR KCW, XIA/1278, *Praga – Szyfrogram Nr 303/II*, 9. 4. 1981.

bouře v Polsku bezprostředně ohrožovaly členství země ve Varšavské smlouvě. Domnívalo se, že geografická poloha PLR zabraňuje opozici útočit na členství v paktu ze dvou důvodů: přetrvávajících obav z německého ohrožení a strachu z vnější intervence. Moskva proto nepříliš pozitivně hodnotila levé křídlo v PSDS,¹⁵¹⁴ které nevidělo východisko z krize bez zásahu zahraničních vojsk. Kreml považoval takovou rétoriku za kontraproduktivní, jelikož následkem byla vzrůstající izolace nejen radikálů, ale zároveň "zdravých sil" ve straně i v polské společnosti.¹⁵¹⁵

Nechť klíčových osob v sovětském vedení angažovat do řešení krize Varšavskou smlouvu dokumentuje, že oficiální program sofijské XXIII. schůzky Vojenské rady Spojených ozbrojených sil ve dnech 21.-23. dubna situaci v Polsku vůbec nerefletoval.¹⁵¹⁶ Namísto toho se z iniciativy Ericha Honeckera 16. května uskutečnilo v Moskvě tajné jednání stranických vůdců SSSR, NDR a ČSSR.¹⁵¹⁷ Agendu tvořila téměř výhradně polská otázka. O výsledcích následně Kreml spravil Jánose Kádára, Todora Živkova a Fidela Castra. Nicolae Ceaușescu a především ani polské vedení však o setkání neinformováni nebyli.¹⁵¹⁸ Takový postup přitom evokoval schéma schůzek, které předcházely intervenci v ČSSR.

Honecker se neúspěšně pokusil o větší zapojení struktur Varšavské smlouvy do řešení krize. Formálně sice odmítl zahraniční vojenskou intervenci, doporučil však dosadit do polského vedení osoby, které nebudou s razantním potlačením opozice váhat. Příprava vyhlášení výjimečného stavu pak měla probíhat v úzké spolupráci se speciálně vytvořenou skupinou v rámci Varšavské smlouvy. Gustáv Husák se snažil přenést jednání na úroveň celého paktu ještě výrazněji. Doporučil svolat další setkání představitelů Varšavské smlouvy, byť obdobně jako v prosinci 1980 nikoliv nezbytně Politický poradní výbor. Moskva však od možnosti řešit krizi na multilaterální bázi již touto dobou zřejmě upustila. Brežněv tak

¹⁵¹⁴ Levé křídlo PSDS představovali především členové politbyra Tadeusz Grabski, Andrzej Żabiński a Stefan Olszowski či šéf varšavské stranické organizace Stanisław Kociolek, Hlasitým zastáncem invaze Varšavské smlouvy byl i tajemník ÚV Stanisław Ciosek. Srov. KAMIŃSKI, Ł., c. d., s. XXXI.

¹⁵¹⁵ Extract from Protocol No. 7 of CPSU CC Politburo Meeting, 23. 4. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 45, s. 267.

¹⁵¹⁶ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 182, e.č. 37501, *Výsledky 23. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 23. 4. 1981. Kulikov pouze v neformálních rozhovorech informoval vojenské představitele členských států paktu o pozadí polské žádosti o prodloužení činnosti velitelského stanoviště v Lehnici. East German Report of the Military Council Meeting in Sofia, 24. 4. 1981, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 90b, s. 445.

¹⁵¹⁷ Na jednání byla přítomna i velká část sovětského politbyra. Všichni obdrželi Brežněvovu instrukci konání schůzky zapřít v případě, že by o ní veřejně informoval Západ.

¹⁵¹⁸ Otázku informovanosti polského strany o názorech vedení států východního bloku na vývoj situace v PLR otevřel 12. května na schůzi polského politbyra Andrej Żabiński. Část polských vedoucích představitelů obvinil ze zatajování zpráv před nižším stranickým aktivem. Kania toto odmítl, s tím, že tajemníci ÚV mají k dispozici stejné informace jako politbyro. AAN, f. PZPR KCW, V/165, mkf. 2991, *Protokół Nr. 92 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 12 maja 1981r.*

ponechal Husákovu iniciativu bez odezvy, ačkoliv dříve sám stejný postup politbyru navrhoval. Sovětský vůdce pouze lakonicky oznámil, že Kulikov vypracoval několik plánů na potlačení polské opozice.¹⁵¹⁹

Moskevské jednání tedy podstatnější výsledek nepřineslo. Honeckerovo vystoupení si však zaslouží pozornost z jiného důvodu: Generální tajemník ÚV SED absurdně prohlásil, že vojenská intervence v členských státech Varšavské smlouvy je možná na základě aliančních statutů. Tento zcela nepodložený názor přitom nebyl mezi ortodoxními komunisty ojedinělý. Nedlouho před vypuknutím polské krize ho v Moskvě na vojensko-teoretické konferenci k 25. výročí vzniku paktu¹⁵²⁰ prezentoval i zástupce náčelníka Hlavní politické správy ČSLA generál Jaroslav Klícha. S odkazem na události roku 1968 prohlásil, že Varšavská smlouva je i v budoucnu připravena použít své ozbrojené síly "*proti vnitřní reakci, pokoušející se obnovit kapitalismus*".¹⁵²¹ Také doboví analytici vyjadřovali názor, že nedělitelnost vnější a vnitřní bezpečnosti je pro země Varšavské smlouvy klíčovým principem. Západ měl totiž podporovat vnitřní nepřátele a vytvářet tak "kontrarevoluční atmosféru" v členských státech paktu.¹⁵²² Obdobné úvahy nepochybně přizivovala i radikální prohlášení, jako například Kulikovo varování v západním tisku, že "svazek bratrských armád" je odhodlán bránit vymoženosti socialismu,¹⁵²³ či Honeckerovo sdělení japonskému premiérovi Zenku Suzukimu, že Varšavská smlouva nehodlá tolerovat ohrožení socialismu ve východní Evropě způsobené otřesy v PLR.¹⁵²⁴

Nárůst antisovětských incidentů v Polsku

Během jarních měsíců zaznamenaly polské stranické a státní orgány podstatný vzestup incidentů s protisovětským podtextem. Premiér Wojciech Jaruzelski na schůzi polského

¹⁵¹⁹ Memorandum of Meeting between Leonid Brezhnev, Erich Honecker, Gustáv Husák et al, in Moscow, 16. 5. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 49, s. 280.

¹⁵²⁰ Konference se uskutečnila v rámci pravidelného zasedání Vojenské rady.

¹⁵²¹ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 47, p.č. 169, e.č. 37007, *Vystoupení náčelníka ideologické správy – zástupce náčelníka HPS ČSLA genmjr. J. Klíchy na vojensko-teoretické konferenci k 25. výročí podepsání Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci ve Varšavě konané v Moskvě 22.5. 1980*. V konceptu Klíchova referátu je možné nalézt i následující pasáž: "*Principu socialistického internacionalismu odpovídá i nutnost poskytovat adekvátními prostředky, včetně vojenských, pomoc pokrokovým revolučním silám sociálního a národního osvobození v případě ohrožení výsledků národně osvobozenecké revoluce. Takovéto posláním ozbrojených sil členských států Varšavské smlouvy vyplývá ze samé podstaty socialismu.*" Není však zřejmé, zda tyto věty Klícha skutečně pronesl, v dokumentu jsou dodatečně přeškrtnuty.

¹⁵²² RUBIN, F., *The Theory and Concept of National Security in the Warsaw Pact Countries*, in: *International Affairs*, Vol. 58, No. 4, 1982, s. 650-651.

¹⁵²³ *Pact's army chief says armies back Warsaw*, *The Times*, 22. 6. 1981.

¹⁵²⁴ Vojenské operace na pomoc Polsku se však podle Honeckerových slov měla NDR zúčastnit pouze při vnějším ohrožení země. *Warsaw Pact "would act over threat to Poland"*, *The Times*, 28. 5. 1981.

politbyra 19. května varoval, že eskalace protisovětské propagandy v médiích kontrolovaných opozicí se dostala do nebezpečné fáze. Navíc se objevovaly i provokace vůči sovětským vojákům. Jaruzelski apeloval na povinnost polského vedení zajistit jejich bezpečnost.¹⁵²⁵ Podstatou antisovětské kampaně bylo především akcentování některých kontroverzních historických událostí,¹⁵²⁶ obviňování SSSR z polských hospodářských neúspěchů, ale i odkazy na nerovnoprávné postavení Varšavy ve vztahu s Moskvou či otázka, zda jsou výdaje na obranu adekvátní k polským možnostem.¹⁵²⁷ Tato problematika se přitom již přímo týkala fungování Varšavské smlouvy. Negativní vliv rostoucích vojenských rozpočtů na polské hospodářství připustil koneckonců i sovětský vicepremiér Nikolaj Bajbakov. Za zhoršující se mezinárodní situace je však označil za nezbytné.¹⁵²⁸

Proti nárůstu antisovětských nálad v Polsku u Jaruzelského oficiálně protestoval sovětský velvyslanec v PLR Boris Aristov. Podkopávání "přátelské atmosféry" mělo mj. i nepříznivě dopadat na vojenskou spolupráci v rámci Varšavské smlouvy.¹⁵²⁹ Jaruzelského upozornil, že Solidarita již není pouze odborovým hnutím, ale politickou silou, která ovlivňuje vztahy PLR a SSSR a je třeba, aby se jí polské vedení postavilo. Aristov zároveň kritizoval obecně nedostatečnou propagandistickou činnost PSDS v oblasti polských spojeneckých vazeb a zahraniční politiky.¹⁵³⁰ Skutečnost, že tyto klíčové otázky řešil s polským vedením oficiální zástupce sovětského státu, naznačuje určité přeceňování role, kterou hrál ve vyjednání Moskvy s polskými představiteli maršál Kulikov¹⁵³¹ i celkovou nekonceptnost sovětské politiky.

¹⁵²⁵ AAN, f. PZPR KCW, V/165, mkf. 2991, *Protokół Nr. 93 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 19 maja 1981r.*

¹⁵²⁶ Např. polsko-ruská válka roku 1920, rapallská dohoda, pakt Molotov-Ribentrop a katyňský masakr.

¹⁵²⁷ AAN, f. PZPR KCW, V/166, mkf. 2992, *Zalozenia dzialalnsci propagandowej w kwestii stosunków polsko-radzieckich*, 22. 5. 1981.

¹⁵²⁸ Tamtéž, XI/471, *Rozmowy delegacji rządowych PRL i ZSRR pod przewodnictwem Wicepremierów, Przewodniczących Komisji Planowania Z Madeja i N.K. Bajbakowa*, 1. 10. 1981.

¹⁵²⁹ Aristov poukázal na údajné případy napadání sovětských vojáků. Solidarita naopak tvrdila, že oběťmi útoků se stali její členové a sympatizanti. Rovněž oznámil, že v lehnickém vojvodství opozice zahájila kampaň za návrat objektů využívaných sovětskými vojsky bez jakéhokoliv protestu polské vlády.

¹⁵³⁰ AAN, f. PZPR KCW, V/165, mkf. 2991, *Protokół Nr. 94 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 21 maja 1981r.*

¹⁵³¹ Kulikov přes nárůst protisovětských nálad v PLR nezaznamenal výraznější problémy v přístupu k sovětským vojskům na polském území. Výjimku představovaly komplikace v zásobování masem. Jednalo se o marginální problém, jelikož dodávky se dařilo zajistit letecky ze SSSR. Stěžoval si však na šíření názoru v polské veřejnosti, že je na čase, aby SSSR své jednotky ze země stáhl. Hlavní velitel Varšavské smlouvy se také touto dobou již otevřeně vměšoval do vnitřních záležitostí polského státu. V častých rozhovorech s Jaruzelským dal například najevo, že považuje za účelné odvolat vicepremiéra Mieczysława Rakowského. Report on Conversation between Marshal Kulikov and Senior East German Military Officials, 13. 6. 1981, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 91, s. 446.

Rozsáhlé akce proti narůstajícím projevům antisovětismu a antikomunismu měly být podniknuty i v rámci příprav nadcházejícího mimořádného IX. sjezdu PSDS.¹⁵³² V té souvislosti zaznívaly ze stranického aktivu také požadavky, aby nově zvolení delegáti povinně deklarovali, že Polsko zůstane členem Varšavské smlouvy a nezmění kurz zahraniční a vojenské politiky.¹⁵³³ Obdobné prohlášení vydalo polské ministerstvo zahraničních věcí pro tisková oddělení ambasad ve Varšavě.¹⁵³⁴ Navzdory těmto snahám počátkem června v polské společnosti silně rezonoval názor, že za stávající problémy země nese odpovědnost především SSSR.¹⁵³⁵

Eskalace nátlaku Moskvy

Moskva se rozhodla využít bouřlivého období před mimořádným IX. sjezdem PSDS a politický nátlak na polskou stranu vystupňovat. Brežněv počátkem června polského prvního tajemníka telefonicky varoval, že nese za dění v Polsku osobní zodpovědnost.¹⁵³⁶ Jen o tři dny později obdržel ÚV PSDS od svého sovětského protějšku ostrý dopis požadující mobilizaci "zdravých sil" na obranu socialismu v Polsku a společné bezpečnosti států Varšavské smlouvy. Svou dikcí nápadně připomínal dopis tzv. varšavské pětky Dubčekovu vedení z července 1968.¹⁵³⁷ Následoval nárůst spekulací v polské společnosti o blížící se invazi Varšavské smlouvy. Zpravodajské služby států východního bloku získaly informace, že v NATO probíhají tajné konzultace o společném postupu v případě invaze varšavského paktu do Polska. Západní politické špičky přesto považovaly sovětský dopis spíše za pouhý demonstrativní akt.¹⁵³⁸ Pro mnohé zastánce intervence z řad představitelů států východního bloku však znamenal vítanou pobídku. Politbyro ÚV SED například v přímé souvislosti s dopisem odsouhlasilo účast vojsk NLA na nadcházejících aliančních manévrech. Úvahy o možném vojenském řešení polské krize tedy nadále neopouštělo.¹⁵³⁹

¹⁵³² AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3119, 945/37, *Wnioski z dyskusji w dniu 9.06. br. do wykorzystania przez komisje wnioskow*, 9. 6. 1981.

¹⁵³³ AAN, f. PZPR KCW, s. XII 44, 957/158, *Wojewódzka komisja przedzjazdowa PZPR w Gdańsku – Stanowisko na IX nadzwyczajny zjazd partii*, květen 1981.

¹⁵³⁴ Tamtéž, XIA/1278, *Informacja bieżąca Nr 113*, 3. 6. 1981.

¹⁵³⁵ Tamtéž, s. XII 890, 899/138, *List Klubu partyjnej inteligencji twórczej "Warszawa 80"*, 3. 6. 1981.

¹⁵³⁶ Tamtéž, V/166, mkf. 2992, *Protokół Nr. 94 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 2 czerwca 1981r.*

¹⁵³⁷ CPSU CC Letter to the PUWP CC, 5. 6. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 50, s. 294.

¹⁵³⁸ Informacja wywiadu CSRS o aktualnej sytuacji w PRL, červen 1981, in: KAMIŃSKI, Ł.; BAEVA, I.; BLAŽEK, P. (eds.), *Przed i po 13 grudnia, tom II*, Varšava 2007, dok. 199, s. 84.

¹⁵³⁹ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1895, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 7*, 9. 6. 1981.

Dopis z 5. června významně ovlivnil přípravu XI. pléna ÚV PSDS. Podle instrukcí Moskvy zde mělo polské vedení deklarovat své odhodlání bránit zachování socialismu všemi dostupnými prostředky a spojenectví se zeměmi socialistického společenství a členství ve Varšavské smlouvě označit za axiomy. Sovětská strana zároveň požadovala prohlášení, že PSDS učiní vše pro řešení situace vlastními silami.¹⁵⁴⁰ Kaniovo vedení nemělo námitek. Na plénu samotném však došlo k rozšíření této formulace: krize měla být řešena samostatně, ale pokojnou cestou.¹⁵⁴¹ To umožnilo zastáncům tvrdé linie v čele s tajemníky ÚV PSDS Tadeuszem Grabskim a Stefanem Olszowskim zaútočit na Kaniu. První tajemník však své pozice udržel, především díky podpoře Jaruzelského a dalších členů ÚV z řad generality.¹⁵⁴² Tato událost měla za následek podstatné posílení vlivu polských armádních představitelů na politiku.¹⁵⁴³

Navzdory skutečnosti, že velící složky PLA měly na setrvání Kanií v čele strany klíčový podíl, hlavní velitel Varšavské smlouvy názor na spolehlivost polského vojska neměnil. V polovině června při tajném jednání s vysokými vojenskými představiteli NDR v Drážďanech¹⁵⁴⁴ doporučil výrazněji spolupracovat s polskou armádou při řešení krize. Za tímto účelem navrhl zintenzivnit osobní kontakty, výměnu delegací a společná cvičení vojsk SSSR, PLR, NDR a ČSSR; zároveň se vyslovil i pro aktivizaci celé Varšavské smlouvy. Kulikov tedy jednal v rozporu s Brežněvem, který nehodlal pakt do řešení polské otázky zapojit. Maršál se přitom opět zaštiťoval jménem ministra obrany Ustinova. To naznačuje, že v sovětském vedení patrně nepanovala absolutní shoda na postupu v PLR, byť se na oficiálních schůzích politbyra neprojevovala otevřeně.¹⁵⁴⁵ Hlavní velitel oznámil záměr využít manévry Varšavské smlouvy "Štít-81" k nácvičku překročení polských hranic jednotkami Severní skupiny sovětských vojsk v NDR a východoněmecké NLA. Postupující divize se

¹⁵⁴⁰ AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3119, 945/37, *Notaka w sprawie propozycji dokumentów XI Plenum KC PZPR*, nedatováno 1981.

¹⁵⁴¹ Tamtéž, s. XII 890, 899/138, *XI plenum komitetu centralnego polskiej zjednoczonej partii robotniczej*, 9. 6. 1981.

¹⁵⁴² PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. 25.

¹⁵⁴³ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 53, č.j. 014.504/81, *Vystoupení Mieczysława Rakowského na IX. mimořádném sjezdu PSDS dne 15. července 1981*.

¹⁵⁴⁴ Schůzka se uskutečnila v utajení před polskou stranou. Hlavní velitel si totiž východoněmeckým generálům stěžoval, že je údajně "polskými soudruhy sledován". Pokud se Kulikovovo tvrzení zakládalo na pravdě, jednalo se o naprosto bezprecedentní praxi svědčící o absolutní ztrátě důvěry mezi sovětským a polským vedením. Polští představitelé by tímto krokem demonstrovali své obavy z maršálových ne zcela čitelných aktivit.

¹⁵⁴⁵ Karel Durman uvádí, především na základě memoárů, že s ohledem na špatný zdravotní stav sovětského vůdce v této době klíčová rozhodnutí Kremlu již nevycházely z Brežněvovy pracovny či poměrně krátkých zasedání politbyra, ale z Ořechového sálu, kde se pravidelně scházel triumvirát Ustinov-Andropov-Gromyko. DURMAN, K., c. d., s. 201.

měly přitom vyhnout velkým městům, aby nevzbudily podezření obyvatelstva.¹⁵⁴⁶ Rozkazy týkající se cvičení Spojených ozbrojených sil na polském území opět nevydalo Spojené velení, ale náčelník sovětského generálního štábu Ogarkov.¹⁵⁴⁷ Na druhou stranu o poměrně obezřetném přístupu sovětských vojenských špiček a jejich snaze koordinovat postup s polskou generalitou svědčí i participace PLA na vytýčení teritoria cvičení.¹⁵⁴⁸

Na přelomu května a června se v zemích mimo východní blok opět začalo spekulovat o tom, že vojenský zásah v Polsku je pouze otázkou času. USA v květnu Moskvu obvinily z politiky zastrasování, která omezovala možnosti Polska vyřešit své problémy bez vnějšího zásahu. K tomuto názoru Washingtonu se v soukromých rozhovorech přikláněli například i členové jugoslávského vedení.¹⁵⁴⁹ Západ proto koncem května vyslal Kremlu několik varovných signálů. Polští diplomaté zachytili zprávy, že nadcházející fázi madridského summitu KBSE se západoevropské země pokusí využít jako nástroje k varování SSSR před případnou intervencí v Polsku v nestabilním období přípravy IX. sjezdu PSDS.¹⁵⁵⁰ Také kanadský premiér Pierre Trudeau na důvěrném setkání se sovětským velvyslancem v Kanadě Alexandrem Jakovlevem podotkl, že špatná mezinárodní situace nevyplývá pouze ze sovětského postupu v Afghánistánu, ale rovněž z krize v Polsku.¹⁵⁵¹

Opět se jednalo především o politickou hru. CIA totiž v červnu konstatovala, že ani Erich Honecker, zastánce razantního postupu, s intervencí Varšavské smlouvy za daných podmínek nepočítá. Američtí zpravodajci v případě invaze předpokládali rozsáhlý a krvavý konflikt. Moskva by podle jejich odhadů musela k úspěšnému zvládnutí operace nasadit za stávající situace minimálně 50 divizí sovětské armády i Varšavské smlouvy. Polské vedení v případě střetu odhadovalo počet obětí na obou stranách na 600-800 tisíc, přičemž sověští analytici údajně počítali ještě s větším krveprolitím.¹⁵⁵² V sovětském vedení nepochybně existovaly z takového scénáře obavy. Mark Kramer poukázal, že pojem "druhý Afghánistán"

¹⁵⁴⁶ Report on Conversation between Marshal Kulikov and Senior East German Military Officials, 13. 6. 1981, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 91, s. 446.

¹⁵⁴⁷ Kulikov však akcentoval zajištění permanentního spojení mezi vojsky v NDR a představiteli štábu Spojených ozbrojených sil na základně v Lehnici, včetně hlavního velitele samotného.

¹⁵⁴⁸ Notatka do akt dla ge. Fritza Streletza, 29. 7. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 229, s. 175.

¹⁵⁴⁹ AAN, f. PZPR KCW, XIA/1278, *Biuletyn Ministerstwa Spraw Zagranicznych nr 5 B*, květen 1981; *Belgrad – Szyfrogram nr 2258/II*, 29. 5. 1981.

¹⁵⁵⁰ Tamtéž, *Informacja bieżąca Nr 104*, 22. 5. 1981. V rámci NATO se rovněž spekulovalo, že by před chystaným sjezdem PSDS mohlo dojít k mimořádné schůzce Varšavské smlouvy na nejvyšší úrovni. Západní diplomatické zdroje považovaly za iniciátora daného aliančního jednání především Honeckerův, ale též Husákův režim. Předmětem rozhovorů měla být údajně otázka možného zásahu paktu v PLR. TNA, FCO 28/4389, Soubor materiálů britské diplomacie monitorující aktivity Varšavské smlouvy v roce 1981.

¹⁵⁵¹ AAN, f. PZPR KCW, XIA/1278, *Ottawa – Szyfrogram nt 2059/II*, 26. 5. 1981.

¹⁵⁵² CIA National Intelligence Daily, "USSR-Poland: Polish Military Attitudes", 20. 6. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 54, s. 310.

užívali na jednání politbyra Andropov i Gromyko.¹⁵⁵³ V souvislosti s případným ozbrojeným konfliktem v PLR Američané správně uváděli, že polská armáda je sice druhá nejsilnější ve Varšavské smlouvě, avšak je rozmístěna především na západní hranici a její operační plány jsou rovněž orientovány tímto směrem, což výrazně snižovalo možnost úspěšného odporu proti invazi SSSR či Varšavské smlouvy.¹⁵⁵⁴

Nárůst spekulací o vojenském zásahu v PLR na přelomu jara a léta doprovázela i zvýšená snaha maďarských představitelů sondovat neoficiální cestou přes polské diplomaty, jak by se zachovala PLA, kdyby se intervence Varšavské smlouvy nakonec ukázala jako nezbytná.¹⁵⁵⁵ Zprávy o blížící se invazi přitom minimálně část představitelů států východního bloku považovala za přínosné. Východoněmečtí zástupci v květnu například tvrdili, že strach z ostatních socialistických zemí je jediným důvodem, proč ještě Solidarita o převzetí moci nemluví otevřeně.¹⁵⁵⁶

Zintenzivnění západní propagandistické kampaně hovořící o blížící se invazi Varšavské smlouvy v období před IX. sjezdem PSDS očekávali i českoslovenští zpravodajci. V té souvislosti také konstatovali, že Západ provádí dvojí politiku: Na jednu stranu důrazně varuje SSSR před intervencí v Polsku; zároveň by však takový krok uvítal, jelikož by umožnil vystupňovat kampaň označující Sovětský svaz za hlavního narušitele míru ve světě. V rámci NATO však existoval rozdíl ve vnímání potlačení polské opozice domácími silami či vojsky Varšavské smlouvy. Zatímco západoevropské vlády neměly považovat užití síly polskými složkami za výraznější mezinárodní problém, v postoji USA došlo k výraznému posunu. Washington nyní dával najevo, že i takový krok by vnímal jako "rozkaz z Moskvy" už jen z důvodu, že polské vojsko zůstává plně loajální Varšavské smlouvě.¹⁵⁵⁷

Varování před sníženou loajalitou PLR k paktu byla naopak paradoxně důležitým prvkem v propagandě států východního bloku. Východoněmecký režim v květnu definoval jako jeden z axiomů v polské otázce zajištění setrvání země ve Varšavské smlouvě. Nejednalo se o příliš zdařilý krok. Analýza politbyra SED musela konstatovat, že na tomto panuje

¹⁵⁵³ Wejda nie wejda..., s. 160.

¹⁵⁵⁴ Memorandum from Roland I. Spiers to the Secretary of state, "Polish Resistance to Soviet Intervention", 15. 6. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 52, s. 304.

¹⁵⁵⁵ Budapeszt – Szyfrogram nr 2263/II z ambasády PRL do MSZ, 29. 5. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 184, s. 50.

¹⁵⁵⁶ AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 25, e.č. 5, č.j. 013.384/81, *Hodnocení situace v PLR*, 19. 5. 1981.

¹⁵⁵⁷ Informacja wywiadu CSRS o sytuacji w PRL po XI Plenum KC PZPR, 1. 7. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 219, s. 145.

rámcová shoda i v hlavních proudech polské opozice.¹⁵⁵⁸ Obratněji postupovali bulharští propagandisté. Krom varování před potencionálním vystoupením Polska z Varšavské smlouvy ve smyslu odtržení ze sovětské zájmové sféry upozorňovali také na skutečné, aktuální vojenské problémy, které krize přinesla. Poukazovali na reálné snížení akceschopnosti PLA, druhé nejsilnější armády paktu, či ohrožení transitu po strategických komunikacích spojujících SSSR s jeho vojsky v NDR.¹⁵⁵⁹ Znepokojení nad oslabováním úlohy Polska v systému obrany socialistického společenství, tedy ve Varšavské smlouvě, vyjádřil i ÚV KSČ v dopise svému polskému protějšku.¹⁵⁶⁰ Intenzivně a dlouhodobě pak o snaze polské opozice oslabit ozbrojené síly Varšavské smlouvy hovořily maďarské stranické a státní orgány.¹⁵⁶¹ Zhoršující se situace v Polsku však měla za následek, že původně čistě propagandistické teze získávaly reálný základ. Sovětský velvyslanec v PLR Aristov v polovině roku 1981 politbyro ÚV KSSS varoval, že vývoj již dospěl do fáze, kdy mohl skutečně ovlivnit mezinárodní závazky PLR. Diplomát poukázal na rozšiřující se argumentaci části polské opozice, že případná demokratizace země není kompatibilní s jejím členstvím ve Varšavské smlouvě.¹⁵⁶²

Situaci v Polsku příliš nezklidnila ani obměna stranických kádrů na mimořádném IX. sjezdu PSDS ve dnech 14.-19. července 1981. Na srpnovém plénu ÚV PSDS tajemník tohoto orgánu Kazimierz Barcikowski¹⁵⁶³ poukázal, že zatímco dříve Solidarita označovala protisovětské incidenty za pouhé provokace, touto dobou zastávali někteří její představitelé antisovětské pozice již zcela otevřeně. Ve vedení PSDS se proto projevovaly tendence, čelit tomuto vývoji odkazem na nutnost zachování stávajících spojeneckých vazeb Polska s ohledem na nepředvídatelné mezinárodní dění související s krachem détente. Část polských komunistů tedy nahrazovala tradiční rétoriku o "německém revanšismu" údajným ohrožením Polska v rámci obecné eskalace studené války. Tajemník ÚV PSDS Jan Grzelak v tomto

¹⁵⁵⁸ Sytuacja i perspektywy – analiza rozwoju wydarzeń w PRL przeznaczona dla członków i zastępców członków Biura Politycznego KC SED, květen 1981, tamtéž, dok. 183, s. 45.

¹⁵⁵⁹ Biuletyn Informacji Wewnętrzpartyjnej BPK, nr 3, 17. 6. 1981, tamtéž, dok. 210, s. 114.

¹⁵⁶⁰ NA, f. 1261/0/8, sv. P12/81, b. 8, *Návrh dopisu ústředního výboru KSČ ústřednímu výboru Polské sjednocené dělnické strany*, 18. 6. 1981. Není přítom zřejmé, zda československá strana jednala na sovětský povel, či dopis inicioval někdo z vedení KSČ.

¹⁵⁶¹ Budapeszt – Szyfrogram nr 327/IV z ambasády PRL do MSZ, 8. 10. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 291, s. 297.

¹⁵⁶² KRAMER, M., *Poland 1980-81: Soviet Policy...*, s. 118. Rovněž analýza československého ministerstva zahraničních věcí odkazovala na činnost radikálnějších opozičních skupin, jako například Konfederace nezávislého Polska. Její vůdce Leszek Moczulski se netajil myšlenkou, že dlouhodobou perspektivou mělo být vystoupení země z Varšavské smlouvy, čímž by Polsko získalo naprostou volnost jednání na mezinárodní scéně. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 31, e.č. 53, *Mezinárodní aspekty polské krize - J. Stich, ZPO*, 30. 9. 1981.

¹⁵⁶³ Barcikowski na IX. sjezdu PSDS neúspěšně kandidoval proti Kaniovi na post prvního tajemníka strany.

kontextu vyzdvihoval, že za dané mezinárodní situace východní blok od PLR očekává dlouhodobě garantovanou domácí i zahraničněpolitickou stabilitu.¹⁵⁶⁴

Nejvýstižněji shrnul tyto názory zástupce ministra obrany generál Tadeusz Tuczapski. Krize v Polsku se podle jeho mínění dostavila na začátku nové fáze studené války: krachoval détente, objevovala se "hysterie" Západu ze sovětské hrozby a západní veřejnost byla politiky zastrašována vzrůstajícím zbrojením Varšavské smlouvy. Poukázal přitom na skutečnost, že Polsko leží na hlavním směru předpokládaných válečných operací v Evropě, na jeho území se nacházejí strategické komunikace, zaujímá klíčové místo v obranném systému Varšavské smlouvy a disponuje nezanedbatelným zbrojním průmyslem. Spojenectví s Moskvou hájil Tuczapski odkazem na historickou zkušenost a nereálností budovat obranu země samostatně. Deklaroval, že stávající situace již jednoznačně ohrožuje obranyschopnost státu, jelikož demonstrace a stávky působí problémy zbrojnímu průmyslu a mobilizačním plánům.¹⁵⁶⁵

Oficiální polská propaganda vyzývala k posílení politického i obranného spojenectví se SSSR a východním blokem. Nadále prezentovala teze, že členství ve Varšavské smlouvě je jediným garantem polské nezávislosti a zachování míru.¹⁵⁶⁶ V PSDS se přesto objevily i hlasy volající naopak po vytvoření vlastního, nikoliv z Ruska převzatého modelu socialismu, který by vycházel z reálné geopolitické situace a dějinných zkušeností polského národa.¹⁵⁶⁷ V rámci krize se tedy i ve straně dostávalo na povrch historicky založené antiruské cítění.

Ústup od Brežněvovy doktríny

Počátkem srpna se Erich Honecker opět pokusil zaktivizovat Varšavskou smlouvu. Během jednání s Brežněvem na Krymu apeloval na svolání schůzky podobné té v prosinci 1980. Stárnoucí sovětský vůdce však Honeckera taktně odbyl s tím, že s rozhodnutím o obdobném kroku hodlá vyčkat až na výsledek nadcházejících rozhovorů s Kaniou a Jaruzelským. Brežněv na Honeckera naléhal, aby byl ohledně situace v Polsku trpělivý a nechal sovětskou stranu pracovat na pozvolném zlepšení. Honeckerovy obavy se pokusil tlumit mimo jiné tím, že obeznámil generálního tajemníka ÚV SED s existencí přísně

¹⁵⁶⁴ AAN, f. PZPR KCW, XIA/1215, *II plenarne posiedzenie KC PZPR*, 11. 8. 1981.

¹⁵⁶⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶⁶ Tamtéž, s. XII 890, 899/138, *List 1. sekretarza partyjnej komisji koordynacyjnej srodowiska naukowego Warszawy Josefa Ludwickiego do Stanisława Kaniu*, 10. 6. 1981; *List KW PZPR Kielce dla KC PZPR*, 12. 6. 1981.

¹⁵⁶⁷ Tamtéž, *List egzekutywy oop td przy hucie "Katowice" do KC PZPR* 11. 6. 1981.

utajované Suslovovy komise.¹⁵⁶⁸ Z rozhovoru vyplývá, že Brežněv pravděpodobně nechtěl komplikovanou situaci řešit na multilaterální bázi Varšavské smlouvy, kde by mohly zaznívat názory zastánců radikálního postupu, jakými byli Honecker či Husák. Jelikož Moskva vojenskou intervencí s největší pravděpodobností definitivně zavrhl, možnost vytvářet nátlak na polské vedení prostřednictvím paktu představovala pro Brežněva až poslední, nouzovou variantu.

Kania a Jaruzelski se na Krymu s Brežněvem setkali 14. srpna. Jednání se neslo v duchu nekonkrétních a již dříve řečených frází. První tajemník ÚV PSDS pouze zopakoval ideologické hodnocení mezinárodních konsekvencí polské krize, včetně teze, že imperialistické a antisocialistické síly na Západě hodlají využít situace v PLR také k rozvratu Varšavské smlouvy.¹⁵⁶⁹ Brežněva přitom ujistil, že polská zahraniční politika se i nadále plně drží společné linie paktu a vychází z poslední deklarace Politického poradního výboru.¹⁵⁷⁰ Jaruzelski referoval o dobré situaci v polské armádě. Naznačil, že probíhá příprava plánů na její nasazení. Kania doplnil, že polské vedení je připraveno bránit socialismus všemi prostředky. Slábnoucí Brežněv se zmožil pouze na vágní apel k mobilizaci sil PSDS a vyzval polské představitele k samostatné akci. Oznámil, že Moskva již pomohla dostatečně.¹⁵⁷¹ Prohlášení sovětského vůdce, i přes jeho obecnost, je nutné považovat za výraz podstatné změny politiky Kremlu, signalizující především ústup od Brežněvovy doktríny.

Polská krize propukla ve chvíli, kdy východní blok čelil několika zásadním výzvám. Jejich souběh nejenže možnost vojenské intervence na podporu polského komunistického režimu oslaboval, ale vyústil i v nucený ústup Moskvy od proklamovaného "socialistického internacionalismu". V první řadě se projevovala stále větší závislost SSSR a jeho satelitů na Západu. Zlepšení hospodářské a vědeckotechnické spolupráce se západními státy, které si východní blok sliboval od Helsinského aktu, výrazně narušila sovětská intervence v Afghánistánu. Moskva si jasně uvědomovala své technologické zaostávání i závislost na dovozu západních potravin. Případná vojenská akce v Polsku by přitom zcela jistě přinesla podstatné rozšíření hospodářských sankcí uvalených Západem na Moskvu po prosinci 1979 a

¹⁵⁶⁸ Record of Brezhnev-Honecker Meeting in the Crimea, 3. 8. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 58, s. 330.

¹⁵⁶⁹ Obdobné teze, které Kania prezentoval na Krymu, přednesl již dříve při jednání s vůdci sovětských satelitů. Srov. AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/1255, *Tezy do rozmow na Węgrzech*, 19. 3. 1981.

¹⁵⁷⁰ Tamtéž, XIA/1257, *Tezy do rozmow I sekretarza KC PZPR w ZSRR*, 14. 8. 1981.

¹⁵⁷¹ Tamtéž, V/169, mkf. 2995, *Protokół Nr. 3 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 18 sierpnia 1981r.*

další omezení importu technologií a potravin.¹⁵⁷² Reaganova administrativa navíc naznačovala ještě tvrdší reakci, než byla ta Carterova na afghánské události. Přitom právě během polské krize se stále jasněji ukazovalo, že sovětská armáda se v afghánském konfliktu nedokáže pohnout z místa. Materiální náklady a ztráty na životech narůstaly a žádná relevantní vysvobozující strategie nebyla v dohledu.¹⁵⁷³ Na přelomu 70. a 80. let rovněž krachovala politika détente a hrozila nová eskalace studené války. Dokumenty naznačují, že Kreml měl enormní zájem novým závodům ve zbrojení zabránit. Rozsáhlé sovětské zbrojní programy probíhající od druhé poloviny 60. let na jednu stranu zřejmě zajistily Varšavské smlouvě mírnou vojenskou převahu. Na straně druhé však hospodářství SSSR značně vyčerpaly. Především po vypuknutí afghánského konfliktu se tak sovětské politické vedení snažilo brát ohled na vztahy se Západem, jelikož na další kolo masivního zbrojení nezbývaly prostředky.¹⁵⁷⁴ Jak již bylo několikrát uvedeno, obavy ze západní reakce silně rezonovaly i v přístupu k polské krizi. Jistý omezující faktor představoval zřejmě i biologický úpadek klíčových osob v přestárlém sovětském vedení. Dávno minula doba, kdy politbyro jednalo energicky a v krizových momentech zasedalo téměř nepřetržitě. Nyní byly schůze krátké a víceméně formální.¹⁵⁷⁵ Četné změny přístupu k polské krizi jen odrážely bezradnost sovětského vedení. Podrobněji analyzovat její příčiny bude s ohledem na nedostupnost sovětských pramenů a povahu rozhodovacích procesů v Kremlu krajně obtížné.

Sovětské politbyro o svém záměru vojensky v Polsku nezasahovat pravděpodobně informovalo vedení některých států východního bloku. V souladu s tím možnost vnější intervence kategoricky vyloučili i českoslovenští představitelé v rozhovorech s polskými diplomaty. Jako jedinou výjimku uvedli případ, že by hrozilo vystoupení PLR z Varšavské smlouvy.¹⁵⁷⁶ V sovětském přístupu začal na úkor ideologických dogmat stále více převládat strategický aspekt. Brežněv tak na Kaniu spíše než frázemi o nutnosti zachování "diktatury proletariátu" apeloval především řečnickou otázkou, kdo bude garantovat nedotknutelnost klíčových strategických komunikací do NDR v případě, že se k moci dostane Solidarita. Bez

¹⁵⁷² Srov. TEJCHMAN, M.; LITERA, B., *Moskva a socialistické země...*, s. 101.

¹⁵⁷³ GADDIS, J. L., c. d., s. 194.

¹⁵⁷⁴ Tato otázka zřejmě vedla ke zvýšení napětí mezi sovětskými politickými a vojenskými špičkami. Od počátku afghánského konfliktu s ohledem na politiku Západu doporučoval sovětský generální štáb v čele s náčelníkem Nikolajem Ogarkovem "utažení opasků" obyvatelstva ve prospěch zbrojních programů, zatímco politbyro prosazovalo "konzumní" linii, která nutně znamenala udržení mezinárodního napětí v přijatelných mezích. Srov. DURMAN, K., c. d., s. 268, 294-295.

¹⁵⁷⁵ Tamtéž, s. 170.

¹⁵⁷⁶ Praga – Szyfrogram nr 1794/III z ambasády PRL do MSZ, 19. 8. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 242, s. 198.

nich by Varšavská smlouva údajně nemohla zabezpečit výsledky druhé světové války.¹⁵⁷⁷ Šlo zajisté o nadsazené tvrzení. Člen Suslovovy komise Georgij Šachnazarov nicméně zpětně uvedl, že Moskva vnímala celou situaci tak, že vystoupení Polska z Varšavské smlouvy by nutilo SSSR přehodnotit celou jeho obrannou koncepci vycházející z dob Jalty. V obdobném duchu zpětně vypovídal i Valerij Musatov, zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS. Poukázal na racionalitu sovětského vedení, které si v roce 1981 uvědomovalo, že z mnoha důvodů nemůže v Polsku vojensky zasáhnout. Moskva údajně celou záležitost přestala posuzovat z ideologického hlediska. Nově se zajímala pouze o geopolitické vazby s Varšavou. Kreml tak byl dle Musatova připraven o těchto otázkách jednat i s případnou novou polskou nekomunistickou vládou. Toto tvrzení v 90. letech podpořil i bývalý náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Gribkov.¹⁵⁷⁸

Řešení bez pomoci Varšavské smlouvy

Výraznější uklidnění poměrů v Polsku nepřinesly ani masivní manévry "Západ-81", které se probíhaly od srpna v baltských vodách.¹⁵⁷⁹ Cvičení přihlíželi na základě pozvání Dmitrije Ustinova¹⁵⁸⁰ i ministři obrany všech členských států Varšavské smlouvy vyjma Bulharska, kubánský viceprezident Raúl Castro¹⁵⁸¹ a ministři obrany Vietnamu a Mongolska. Američtí vojenští představitelé však oficiálně oznámili, že tento nárůst vojenské aktivity nepovažují za náznak blížící se invaze do Polska.¹⁵⁸²

Nelepšící se situace, kterou mnozí dávali za vinu pasivitě polského vedení, podlamovala koncem léta pozice Kanií i Jaruzelského. Honecker apeloval na Moskvu, aby do

¹⁵⁷⁷ Zapis wypowiedzi Leonida Brežněva w rozmowie ze Stanisławem Kanią przekazany Jánosowi Kádárowi, 11. 9. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 251, s. 218.

¹⁵⁷⁸ *Wejda nie wejda ...*, s. 148, 169, 192.

¹⁵⁷⁹ Americká média v souvislosti s námořním cvičením upozornila na uvedení pozemních vojsk SSSR, NDR a ČSSR do stavu bojové pohotovosti. Polští vojenští představitelé poté potvrdili, že k cvičícím polským vojskům se symbolicky přidaly i jedna sovětská tanková a jedna československá motostřelecká jednotka. Manévru se účastnil i maršál Kulikov. NA, f. 506/0/45, kr. 5968, *ČTK-Mezinárodní redakce, Zahraniční aktualita*, 10. 8. 1981.

¹⁵⁸⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 50, p.č. 188, e.č. 37515, *Pozvání na manévry SSSR*, 14. 8. 1981.

¹⁵⁸¹ V září 1981 navštívil Kubu E. Honecker. Castro vyjádřil obavy z ohrožení "ostrova svobody" imperialisty, především v případě, pokud by se Varšavská smlouva rozhodla intervenovat v Polsku. Honecker ho ujistoval, že Kuba nezůstane osamocená a je členem "socialistického tábora". Castro vyjádřil touhu, aby Gromyko dal v USA jasně najevo, že SSSR nenechá případný americký útok na ostrov bez odezvy. V této souvislosti si posteskl, že Kuba není členem Varšavské smlouvy pouze z důvodu sovětského zamítavého stanoviska. Honecker se Castra snažil alespoň částečně uspokojit odkazem na účast Raúla Castra na manévrech "Bratrství ve zbrani-81" a "Západ-81" v roli pozorovatele, což zcela absurdně srovnával s členstvím v paktu. Protokół rozmowy Ericha Honeckera z Fidelem Castro przeprowadzonej 13 września 1981 r. w Hawanie, 15. 9. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 253, s. 222.

¹⁵⁸² *Cvičení Západ 81 pokračuje*, Rudé právo, 9. 9. 1981; *Washington not worried by Baltic manoeuvres*, The Times, 15. 8. 1981.

čela PSDS dosadila zastánce tvrdého postupu Stefana Olszowského.¹⁵⁸³ Šířily se rovněž zvěsti o spiknutí radikálně orientovaných polských generálů. Ti údajně na Kulikovův podnět plánovali sesadit Jaruzelského, pokud by se generál nezavázal k urychlenému vyhlášení výjimečného stavu.¹⁵⁸⁴ Rozhodujícím faktorem však bylo zesílení politického tlaku Kremlu. ÚV KSSS odeslal 14. září nótu svému polskému protějšku protestující proti stále sílícím projevům antisovětismu v PLR.¹⁵⁸⁵ Brežněv o den později v telefonickém rozhovoru¹⁵⁸⁶ obvinil Kaniu, že nerealizoval nic z postupu, který v předchozích jednáních sovětskému vedení naznačil. Tvrdě kritizoval i pokles bojových schopností polské armády.¹⁵⁸⁷ Slova sovětského vůdce o tom, že členové Varšavské smlouvy nemohou připustit, aby došlo k revizi stavu po druhé světové válce a ohrožení strategických komunikací, první tajemník ÚV PSDS pochopil jako přímou hrozbu intervencí.¹⁵⁸⁸ Pravděpodobně na základě zosíření sovětské rétoriky Kania ještě týž den o vyhlášení výjimečného stavu otevřeně hovořil na schůzce polského politbyra.¹⁵⁸⁹ Moskvě se tedy podařilo Kaniu zastrašit, aniž by svůj politický nátlak podpořila reálnými opatřeními.

Za Kaniovy účasti se 13. září uskutečnila schůzka polského Výboru národní obrany, kde Jaruzelski oznámil dokončení příprav vyhlášení výjimečného stavu. Rozhodnutí o rozkazu k akci však bylo odloženo.¹⁵⁹⁰ Z pohledu Varšavské smlouvy je vhodné podotknout, že nikdo z přítomných polských důstojníků na schůzce nezastával významné funkce ve Spojeném velení.¹⁵⁹¹ Oficiální vojenské struktury paktu se tedy na plánování vyhlášení výjimečného stavu v Polsku formálně nepodílely, ačkoliv jejich zapojení do příprav zásahu

¹⁵⁸³ PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. 27.

¹⁵⁸⁴ Existence spiknutí se však nikdy neprokázala a sám Jaruzelski ji zpětně striktně odmítal. Mastný na jeho podporu uvádí, že během 14 let ve funkci dokázal polský ministr obrany vybudovat systém velmi těsných vazeb na své podřízené založený na naprosté loajalitě. MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 201. Rovněž polský historik Marcell Kosman poukazuje na skutečnost, že Jaruzelski byl se situací v PLA dokonale obeznámen, mimo jiné i protože důsledně řídil kádrovou politiku a jmenoval osoby na důležité velitelské posty. Armáda byla koneckonců od mládí jeho druhým domovem. KOSMAN, M., c. d., s. 109.

¹⁵⁸⁵ CPSU CC Communication to the PUWP CC "Intensifying Anti-Soviet Feelings in Poland", 14. 9. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 63, s. 357.

¹⁵⁸⁶ Informaci o telefonickém rozhovoru s Kaniou rozeslal Brežněv sovětským velvyslancům v členských státech Varšavské smlouvy vyjma Rumunska, aby ji tlumočili stranickým vůdcům. Honecker, Husák, Kádár i Živkov se s Brežněvovým sdělením Kaniovi plně ztotožnili. Excerpt from CPSU CC Politburo Meeting Regarding Brezhnev-Kania Conversation, 17. 9. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 67, s. 368.

¹⁵⁸⁷ Information on the Brezhnev-Kania Telephone Conversation, 15. 9. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 64, s. 360.

¹⁵⁸⁸ KAMIŃSKI, L., c. d., s. XXXVI.

¹⁵⁸⁹ AAN, f. PZPR KCW, V/170, mkf. 2996, *Protokół Nr. 7 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR w dniu 15. IX. 1981r.*

¹⁵⁹⁰ PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. xli.

¹⁵⁹¹ Srov. Protocol No. 002/81 of Meeting of the Homeland Defense Committee, 13. 9. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 62, s. 350; VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 48, p.č. 178, č.j. 37023, *Seznam účastníků 22. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil*, 9. 10. 1980.

proti polské opozici dříve prosazoval například Honecker či Kulikov. Příčinu musíme hledat pravděpodobně v neochotě nejvyšších sovětských míst takový přístup posvětit.

Úvahy o schůzce Politického poradního výboru

Přes výše uvedený posun v přípravách na vyhlášení výjimečného stavu považovali nezasvěcení komunističtí funkcionáři situaci v Polsku i nadále za kritickou. V průběhu podzimu se proto objevily výzvy nižších polských stranických představitelů k urychlení řešení krize za asistence orgánů Varšavské smlouvy. Stanisław Kociołek, šéf varšavské organizace PSDS a jeden z předních polských zastánců tvrdé linie, se snažil hledat podporu v NDR. V rozhovoru s členem východoněmeckého politbyra Konradem Naumannem volal po jasném tlaku paktu, bez kterého se polské vedení neodhodlá k vyhlášení výjimečného stavu další 2-3 roky.¹⁵⁹² Kociołek v Berlíně apeloval na urychlené svolání Politického poradního výboru, kde by polská delegace musela podepsat závazný časový harmonogram opatření proti opozici. Ocenil sice Jaruzelského a jeho vliv v PLA, avšak požadoval, aby nejvyšší orgán Varšavské smlouvy garantoval tvrdý postup ještě před přelomem října a listopadu, kdy mělo dojít k obměně vojáků základní služby. Polský představitel dal zároveň najevo, že schůzka Politického poradního výboru musí mít praktický charakter, jelikož stranická vedení o polské problematice již podrobně jednají bilaterálně. Svolávat pouhé konzultační zasedání Varšavské smlouvy tudíž považoval za bezpředmětné.¹⁵⁹³

Skutečnost, že polští zastánci tvrdé linie se svými návrhy kontaktovali východoněmecké představitele a nikoliv Moskvu, naznačuje, že sovětské vedení nemělo v průběhu polské krize zájem spolupracovat v klíčových otázkách s radikály v PSDS. Na rozdíl od pražského jara nebyli totiž vedoucí straničtí představitelé iniciátory společenských změn. Kreml proto volil zcela jiný model; orientoval se na jednání s legitimním polským vedením a nesnažil se nalézt "polského Biřaka", byť kontakty mezi Moskvou a radikálními polskými funkcionáři nepochybně existovaly.¹⁵⁹⁴

Podle nižších stranických funkcionářů z varšavského regionu by Solidarita na realizaci razantních opatření schválených Politickým poradním výborem pravděpodobně reagovala generální stávkou. V takovém případě měly tvrdě zasáhnout polské ozbrojené složky.

¹⁵⁹² Tvzení je nutné brát s rezervou. Kociołek patřil do skupiny odpůrců Stanisława Kanii, která byla poražena na XI. plénu ÚV PSDS. Je tedy pravděpodobné, že se pokusil skutečný stav věcí zveličovat, aby před státy východního bloku prezentoval stávající politické i vojenské vedení jako neschopné.

¹⁵⁹³ Notatka z rozmowy Konrada Naumanna se Stanisławem Kociołkiem przeprowadzonej 28 września 1981 r., 30. 9. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 284, s. 279

¹⁵⁹⁴ Srov. PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. 28; DURMAN, K., c. d., s. 234.

Krveprolití mělo být ospravedlněno jako krok zabraňující daleko horšímu masakru v budoucnu. Touto iniciativou se 8. října zabývali zástupci mezinárodních oddělení ÚV KSČ a SED. Možnost svolání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy navrhli minimálně zvážít. Mělo se však zamezit tomu, aby Kania schůzky využil k hlásání obav z generální stávky a občanské války, kterými podle představitelů KSČ a SED polská strana pouze zastrašovala Moskvu. Z tohoto důvodu Honeckerovo vedení považovalo za účelnější separátní postup SSSR, NDR a ČSSR, ačkoliv jednání na bázi celé Varšavské smlouvy definitivně nezavrhovalo. Do jisté míry by se opakoval scénář z roku 1968, kdy o událostech v ČSSR jednala separátně a bez jakéhokoliv formálního zakotvení pouze část členských států paktu. Východoněmecká strana dokonce s takovou iniciativou kontaktovala Moskvu. Tajemník ÚV KSSS Konstantin Rusakov návrh zdvořile, avšak důrazně odmítl. Deklaroval tím sovětský zájem jednat s polským vedením i nadále bilaterálně.¹⁵⁹⁵

Část radikálně orientovaného nižšího aktivu polské strany se tedy snažila využít Varšavskou smlouvu především politicky, jako nástroj nátlaku. Celkovou nepromyšlenost uvedených koncepcí dokládá absence jakýchkoliv návrhů pro případ, že by polské vedení přijaté závazky nesplnilo. Obsah iniciativ rovněž naznačuje, že nižší straníční představitelé nebyli příliš obeznámeni s reálným fungováním aliančních orgánů. Sovětské vedení, Husák ani Honecker ve svých úvahách o zapojení Varšavské smlouvy do řešení krize v PLR nikdy neuvažovali o svolání oficiální schůzky Politického poradního výboru. Vždy hovořili o mimořádné schůzce stranických vůdců paktu. Do značné míry zažitý, silně propagandistický rámec zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy se totiž nejevil jako vhodné nátlakové fórum. Situaci dobře dokumentuje požadavek části funkcionářů mezinárodního oddělení PSDS, aby se krizí v Polsku zabývalo pravidelné zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy plánované na počátek prosince. Účelem schůzek uvedeného orgánu bylo téměř výhradně formování společné zahraničněpolitické linie pro rozhovory se Západem. Klíčoví představitelé členských států paktu se tak iniciativou vůbec nezabývali.

Jaruzelského snaha o garance Varšavské smlouvy

Zlomovou událostí pro další vývoj polské krize se stalo IV. plénium ÚV PSDS ve dnech 16.-18. října 1981. Kania zde nabídl rezignaci na pozici prvního tajemníka, kterou

¹⁵⁹⁵ Record of a Meeting between Representatives of the CPCz CC and SED CC International Relations Department in East Germany, 8. 10. 1981, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, dok. 5, s. 71.

delegáti přijali.¹⁵⁹⁶ Do funkce byl následně zvolen generál Jaruzelski, přičemž si zároveň ponechal křesla předsedy vlády i ministra obrany. Tato obrovská kumulace funkcí však zprvu nebyla ani opozicí chápána jako hrozba, nýbrž jako záruka stability. Generál se načas těšil důvěře velké části polské společnosti.¹⁵⁹⁷ Nástup Jaruzelského do křesla prvního tajemníka ÚV PSDS se odehrál za zákulisní sovětské asistence. Moskva se totiž domnívala, že Kania je jednou z hlavních překážek vyhlášení výjimečného stavu v Polsku.¹⁵⁹⁸ Sám Brežněv dosazení generála do čela PSDS velmi uvítal a vkládal do nového šéfa strany značné naděje.¹⁵⁹⁹

Určité zpřísnění represí, k němuž se nový stranický vůdce odhodlal,¹⁶⁰⁰ nezabránilo koncem října eskalaci stávek. Některé se odehrávaly i na celostátní úrovni.¹⁶⁰¹ Jaruzelski se zřejmě v tento moment rozhodl k dlouho odkládanému vyhlášení výjimečného stavu, přestože se během jednání s Kulikovem údajně k žádnému konkrétnímu datu nezavázal.¹⁶⁰² Kreml ke svému zděšení brzy zjistil, že se polský vůdce vrátil k myšlence vyhlášení výjimečného stavu za podpory Varšavské smlouvy.¹⁶⁰³ Během diskuse sovětského politbyra 29. října o politice vůči novému polskému vedení Jurij Andropov zdůraznil, že žádosti o "vojenskou pomoc bratských zemí" není možné vyslyšet. SSSR se naopak měl důsledně držet stávající linie a vojska do PLR v žádném případě nevysílat. Tento přístup podpořil i Ustinov, především s odkazem na nepřátelské postoje polského obyvatelstva.¹⁶⁰⁴ V rozhodnutí neinterventovat však bylo jednotné pouze politické vedení. Mezi sovětskými vojenskými představiteli postoj politbyra naopak údajně způsobil roztržku.¹⁶⁰⁵

¹⁵⁹⁶ PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. xlii.

¹⁵⁹⁷ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 132.

¹⁵⁹⁸ KRAMER, M., *Jaruzelski, the Soviet Union...*, s. 7.

¹⁵⁹⁹ Notes of Brezhnev-Jaruzelski Telephone Conversation, 19. 10. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 71, s. 392.

¹⁶⁰⁰ Polská generální prokuratura například začala obviňovat osoby za veřejná vystoupení a publikace útočící na spojenecké vazby země na základě článku 133 trestního zákoníku - veřejné vystupování proti spojeneckým závazkům PLR. AAN, f. PZPR KCW, s. XII 884, 899/370, *Informacja sekretariatu KC o przebiegu dotychczasowej realizacji uchwały IV plenum KC*, listopad 1981.

¹⁶⁰¹ Srov. PACZKOWSKI, A., *From Solidarity...*, s. xlii.

¹⁶⁰² MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 202. Mastný odkazuje na ne zcela spolehlivý zdroj, výpověď Ryszarda Kuklińskiego.

¹⁶⁰³ Tamtéž.

¹⁶⁰⁴ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting on Rusakov's Trip to Eastern Europe, 29. 10. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 72, s. 395.

¹⁶⁰⁵ Podle Gribkovova svědectví, na které je ovšem nutné pohlížet kriticky, náčelník sovětského generálního štábu Ogarkov během jednání na sovětském ministerstvu obrany přednesl zprávu o říjnových manévrech Varšavské smlouvy v Polsku, přičemž ani jednou nezmínil možnost intervence. Následně došlo k hádce mezi hlavním velitelem paktu Kulikovem a náčelníkem štábu Spojených ozbrojených sil Gribkovem. První se vyslovil pro vpád do Polska, druhý byl proti. Zástupce náčelníka sovětského generálního štábu Sergej Achromejev nezaujal jasné stanovisko. MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 202.

Naděje vkládané do rekonstruovaného polského vedení se ve vojenských strukturách Varšavské smlouvy pokusil posílit i zástupce polského ministra obrany Eugenius Molczyk. Na budapeštském zasedání Vojenské rady Spojených ozbrojených sil ve dnech 27.-30. října s patřičným ideologickým zabarvením konstatoval pokračování hluboké krize v PLR. Ujistil však, že PLA je připravena na výzvu nového stranického vedení vystoupit na obranu socialismu v zemi. V bojovné atmosféře se odehrálo i závěrečné setkání členů Vojenské rady s maďarským vedením.¹⁶⁰⁶ Krize v Polsku tvořila středobod diskuze. Kulikov opět připomněl Brežněvovy výroky, že Polsko je a také zůstane socialistickou zemí. Jaruzelskému důvěřoval i Kádár. Prostřednictvím Molczyka polského vůdce vybídl k brzkému zahájení akce proti opozici.¹⁶⁰⁷

Jak již bylo naznačeno, polská otázka se na oficiální program prosincového zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy v Bukurešti nedostala. Józef Czyrek ve svém vystoupení pouze stručně informoval o situaci v zemi.¹⁶⁰⁸ Objevil se však nový propagandistický přístup Moskvy. Sovětský ideolog Boris Ponomarev nedlouho předtím na speciální poradě instruoval sovětské satelity,¹⁶⁰⁹ aby jako východisko v oficiálních postojích k polské krizi prezentovaly vágní prohlášení z moskevské schůzky Varšavské smlouvy z prosince 1980. Pro posílení jejího významu měla být zpětně dokonce označena jako zasedání Politického poradního výboru.¹⁶¹⁰ V souladu s touto linií tak rok staré setkání připomněl na alianční schůzce ministrů zahraničí i Gromyko.¹⁶¹¹ Sovětské vedení, které v praxi veškeré pokusy zapojit Varšavskou smlouvu do řešení krize odmítalo, tedy samo iniciovalo zvýšení role paktu v propagandistických prohlášeních. Tato skutečnost naznačuje, že přes zintenzivnění politické spolupráce v rámci Varšavské smlouvy v 70. letech, aliance zůstávala i nadále do značné míry především nástrojem východní propagandy.

¹⁶⁰⁶ Připomeňme, že se jednalo o zcela běžnou praxi. Kulikov se setkával s vrcholnými státními a stranickými představiteli zemí hostících zasedání vojenských orgánů Varšavské smlouvy pravidelně.

¹⁶⁰⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 50, p.č. 186, e.č. 37512, 24. zasedání vojenské rady Spojených ozbrojených sil, 3. 11. 1981.

¹⁶⁰⁸ Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Bukurešti ve dnech 1. a 2. prosince 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20107/ipublicationdocument_singledocument/26ac242c-cd31-4c09-8bfa-4b11db3809da/cs/011281_InformationReport.pdf [2015-03-01].

¹⁶⁰⁹ Ideologické porady v Moskvě se účastnily i delegace Kuby, Laosu a Vietnamu. Jednalo se o dobově typický jev rozšiřování okruhu tzv. "socialistických zemí".

¹⁶¹⁰ NA, f. 1261/0/8, sv. P24/81, b. 7, *Zpráva o průběhu a výsledcích porady tajemníků ústředních výborů komunistických a dělnických stran socialistických zemí pro mezinárodní a ideologické otázky*, 17. 11. 1981.

¹⁶¹¹ Vystoupení ministra zahraničních věcí Svazu sovětských socialistických republik A. A. Gromyka, 1. prosince 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20104/ipublicationdocument_singledocument/8729f79e-d282-4d6b-99d1-1d380dd1e26c/cs/011281_SpeechSovietFM.pdf [2015-03-01].

Definitivní rozhodnutí zakročit proti opozici silou padlo koncem října 1981.¹⁶¹² Jaruzelského vedení však působilo velmi nejistě. Nevědělo, zda situaci samo zvládne. Ačkoliv Moskva naléhala na výhradně vnitropolitické řešení, polské plány operace i nadále zmiňovaly prostředky pro transport jednotek Varšavské smlouvy.¹⁶¹³ Zpráva polského ministerstva vnitra z 25. listopadu hodnotící možné scénáře vývoje po vyhlášení výjimečného stavu uváděla, že "*pomoc jednotek Varšavské smlouvy není vyloučena*" v případě masivního násilného odporu opozice. Tento dokument vyvrací pozdější Jaruzelského tezi, že vyhlášením válečného stavu polské vedení zabránilo hrozícímu vnějšímu ozbrojenému zásahu.¹⁶¹⁴ Jaruzelski se naopak počátkem prosince pokusil získat garance celé akce, nazvané "operace X", za strany Varšavské smlouvy. Využil k tomu pravidelného zasedání Výboru ministrů obrany, které se uskutečnilo 1.-4. prosince v sovětské metropoli. Polská otázka se na jednání řešila velice intenzivně. V podstatě se jednalo o první případ, kdy se oficiální struktury Varšavské smlouvy krizí v PLR seriózně zabývaly.

Situaci v Polsku ve svých vystoupeních podrobně rozebírali ministři SSSR, NDR a BLR, stejně jako hlavní velitel Kulikov. Okrajově ji zmínil i československý ministr Martin Dzúr.¹⁶¹⁵ Polskou delegaci vedl namísto Jaruzelského, zaneprázdněného domácími problémy, náčelník generálního štábu PLA Florian Siwicki. Ten přednesl návrh polského vůdce: Výbor ministrů obrany měl veřejně deklarovat znepokojení celého paktu nad činností antisocialistických sil ohrožující splnění závazků polské armády k Varšavské smlouvě a odhodlání aliance podniknout patřičné kroky k zajištění společné bezpečnosti "socialistického společenství v Evropě".¹⁶¹⁶ Jaruzelski se tímto fakticky pokusil zaštitit "operaci X" varšavským paktem. Prohlášení mělo být učiněno ve formě dodatku k oficiálnímu komuniké z jednání.

Jednotlivá stranická vedení byla o Jaruzelského návrhu z Moskvy obratem telefonicky informována. Žádost o garance Varšavské smlouvy motivovala mj. i snaha vyvrátit propagandistická prohlášení Západu, že PLR již nemá podporu svých spojenců. Siwicki v této

¹⁶¹² KUKLIŃSKI, R., c. d., s. 12.

¹⁶¹³ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 202.

¹⁶¹⁴ MACHCEWICZ, P., "*The Assistance Of Warsaw Pact Forces Is Not Ruled Out*", in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 40.

¹⁶¹⁵ Dzúr zopakoval známé teze o potencionálním ohrožení zájmů všech zemí Varšavské smlouvy událostmi v PLR. Jeho deklarace podpory polským komunistům se rovněž nesla v nekonkrétní, zcela obecné rovině. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 184, e.č. 37503, *Vystoupení ministra národní obrany Československé socialistické republiky na 14. zasedání výboru ministrů obrany k otázce "Analýza stavu a tendence rozvoje ozbrojených sil agresivního bloku NATO"*, nedatováno, 1981.

¹⁶¹⁶ Report on the Committee of Ministers of Defense Meeting in Moscow, 1.-4. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 79, s. 420.

souvislosti zdůrazňoval, že se jedná především o "morálně-politickou" záštitu polskému vedení, které, jak ujišťoval, má dostatek sil k vlastnímu řešení situace. Přítomné delegace se snažil přesvědčit, že Varšavská smlouva nemusí své prohlášení podložit konkrétními vojenskými opatřeními. Deklarace měla především znamenat "studenu sprchu pro kontrarevoluci v PLR".¹⁶¹⁷

Přijetí dodatku zablokoval rumunský ministr obrany Constantin Olteanu. Význam celé záležitosti podtrhuje skutečnost, že kvůli Jaruzelského návrhu byla urychleně svolána mimořádná schůze Výkonného výboru RKS. Nicolae Ceaușescu oznámil, že se jedná o bytostně politický problém. Považoval za nezbytné zabránit tomu, aby o něm diskutovali vojáci, navíc na pravidelném zasedání orgánu Varšavské smlouvy, které s polskou krizí nikterak nesouvisí. Rumunský vůdce deklaroval, že neodsouhlasí žádný dokument, který by jen náznakem mohl v budoucnu zavazovat RSR jako členský stát Varšavské smlouvy k vojenské intervenci v Polsku nebo ho s takovou akcí jakkoliv spojovat.¹⁶¹⁸ Dmitrij Ustinov, který schůzce Výboru ministrů obrany v rámci pravidelné rotace předsedal, neúspěšně apeloval na rumunskou delegaci odkazem, že PLR potřebuje pouze politickou podporu. S případnými vojenskými akcemi Varšavské smlouvy neměla údajně jakkoliv souviset. Rumunsko však zablokovalo i pokus zveřejnit prohlášení s dodatkem, že se nejedná o stanovisko ministerstva obrany RSR.¹⁶¹⁹

Během následujících jednání využil rumunského postoje i maďarský ministr Lajos Czinege. Oznámil, že MLR podpoří dodatek pouze v případě jednomyslné shody. Rumunské námitky pravděpodobně posloužily maďarskému vedení jako vítaná příležitost vyhnout se jakýmkoliv, byť vágním závazkům k možnému vojenskému angažmá v Polsku. Czinege naopak Polákům doporučil, aby se s žádostí o podporu obrátili na stranické vůdce členských států Varšavské smlouvy, jelikož se jedná o čistě politickou záležitost. Zároveň tvrdě kritizoval polskou stranu za její dosavadní postup. Položil otázku, koho má vlastně deklarace paktu podpořit, když doposud polští komunisté neustále opozici ustupovali.¹⁶²⁰ Za prohlášením je nutné hledat maďarské obavy, že polské vedení ve skutečnosti nedokáže situaci samo vyřešit. János Kádár, navzdory svým předchozím prohlášením, že PLR musí

¹⁶¹⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 184, e.č. 37503, *Informace o průběhu a výsledcích 14. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 1.-4. prosince 1981 v Moskvě.*

¹⁶¹⁸ Stenogram z nadzwyczajnego posiedzenia Politycznego Komitetu Wykonawczego KC RPK, 3. 12. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 339, s. 384.

¹⁶¹⁹ Report on the Committee of Ministers of Defense Meeting in Moscow, 1.-4. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 79, s. 420.

¹⁶²⁰ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 184, e.č. 37503, *Informace o průběhu a výsledcích 14. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 1.-4. prosince 1981 v Moskvě*, 8. 12. 1981.

bezpodmínečně zůstat členem Varšavské smlouvy, se zřejmě obával přetrvávající slabosti vedení PSDS. Z tohoto důvodu odmítal vydat garance jménem paktu, které by v případě další pasivity polských představitelů potencionálně zakládaly jakýkoliv nárok na účast maďarských vojsk v ozbrojeném zásahu v Polsku. Nastalá situace vedla dokonce k hádce mezi sovětskou a maďarskou delegací. Ve snaze přesvědčit maďarského ministra k podpoře alespoň separátní výzvy se náčelník sovětského generálního štábu Ogarkov obořil na Czinegeho, zda zapomíná na rok 1956 a krveprolití v Maďarsku. Toto prohlášení maďarská delegace považovala za urážku svého vedení a proti maršálovi vystupování oficiálně protestovala.¹⁶²¹

Odmítnutí Jaruzelského žádosti ukončilo veškeré relevantní úvahy o alespoň politickém zapojení paktu do vyhlášení výjimečného stavu v Polsku. Ustinov a Kulikov se sice následně snažili spojovat řešení krize se svoláním schůzky stranických vůdců Varšavské smlouvy, ale neúspěšně.¹⁶²² Napětí vyplývající z neshody v polské otázce tak bylo cítit i na závěrečném setkání Brežněva s členy Výboru ministrů obrany.¹⁶²³

Siwického moskevské vystoupení si zaslouží hlubší pozornost. V referátu o ideologické diverzi států NATO vůči zemím východního bloku¹⁶²⁴ s důrazem na aktuální krizi v PLR vyslovil obavy, že společenská i ekonomická situace v Polsku může v následujících letech vážně narušit zbrojní dodávky armádám Varšavské smlouvy. Zvláštní význam přikládal politické agitaci v armádě. Polské vojenské velení se jejím zintenzivněním snažilo zabránit rozkladu ozbrojených sil. Jejich stávající "morálně-politický" stav, tedy úroveň loajality ke komunistickému režimu a hierarchické struktuře armády, přitom náčelník polského generálního štábu označil za vyhovující.¹⁶²⁵ Siwicki tedy ujišťoval ministry obrany členských států Varšavské smlouvy o schopnosti polských ozbrojených sil podniknout akci na potlačení

¹⁶²¹ Report on the Committee of Ministers of Defense Meeting in Moscow, 1.-4. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 79, s. 420. Incident měl dohru 9. prosince během jednání J. Kádára se sovětským premiérem N. Tichonovem. První tajemník ÚV MSDS se ve snaze nepoškodit vztahy s Moskvou omlouval za odmítavé stanovisko k polské žádosti o podporu. Instrumentálně odkazoval na prakticky souběžné zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí, kde se polská problematika neprobírala. Zasahování vojenského orgánu Varšavské smlouvy do polských záležitostí by podle Kádára navíc mohlo vzbudit nežádoucí reakci Západu a rozpoutat novou mediální kampaň. Notatka Mátyása Szűrösa dla Jánosa Kádára i Györgya Lázára na temat stanoviska zajetého przez Lajosa Czinegego na 14. posiedzeniu Komitetu Ministrów Obrony państw stron Układu Warszawskiego w Moskwie, 10. 12. 1981, in: *Przed i po 13 grudnia, tom II*, dok. 348, s. 412.

¹⁶²² Report on the Committee of Ministers of Defense Meeting in Moscow, 1.-4. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 79, s. 420.

¹⁶²³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 49, p.č. 184, e.č. 37503, *Informace o průběhu a výsledcích 14. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 1.-4. prosince 1981 v Moskvě*, 8. 12. 1981.

¹⁶²⁴ Materiály a podklady referátů se připravovaly dlouho dopředu, ve spolupráci se štábem Spojených ozbrojených sil. Z dokumentů vyplývá, že v tomto ohledu fungovala ve Spojeném velení reálná interakce. Tamtéž, *14. zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, 7. 4. 1981.

¹⁶²⁵ Tamtéž, *Informace o průběhu a výsledcích 14. zasedání výboru ministrů obrany konaného ve dnech 1.-4. prosince 1981 v Moskvě*, 8. 12. 1981.

opozice. Jaruzelski si paradoxně nebyl tímto tvrzením vůbec jistý. Právě z tohoto důvodu se snažil zajistit si podporu paktu. Polský vůdce tedy vyhlášením válečného stavu 13. prosince 1981 primárně nepředěšel bezprostředně hrozící zahraniční invazi, ale sám se naopak počátkem měsíce pokoušel vytvořit rámec pro případnou angažovanost Varšavské smlouvy v potlačování polské opozice.

Jaruzelského jednání pravděpodobně vycházelo z předpokladu polského politbyra, že minimálně "tvrdé jádro" Solidarity se zahraniční vojenskou intervencí již nepočítá. Siwicki předložil 5. prosince politbyru zprávu o schůzce Výboru ministrů obrany. V následné diskusi se členové vedení PSDS fakticky ztotožnili s hodnocením situace v zemi, která v Moskvě zazněla - akcentovali oslabení obranyschopnosti celého paktu událostmi v PLR z důvodu transičních komplikací a ohrožení polských vojenských dodávek. Další konzultace se stranickými vůdci členských států paktu však prosazoval pouze Olszowski. Je pozoruhodné, že o bouřlivém průběhu jednání Výboru ministrů obrany politbyro podrobněji nejednalo.¹⁶²⁶ Nemůžeme proto vyloučit, že pokus získat garance Varšavské smlouvy pro akci proti opozici byl iniciativou Jaruzelského a jeho nejužšího kruhu spolupracovníků, nikoliv širšího polského vedení.

Jaruzelski nemohl po krachu zasedání Výboru ministrů obrany pochopit, proč *"spojenci nyní nechtějí přijmout žádnou spoluzodpovědnost, ačkoliv doted' neustále přesvědčovali polské vedení, že situace není pouze problémem Polska, ale celé Varšavské smlouvy"*.¹⁶²⁷ Od 7. prosince se v Polsku znovu pohyboval Kulikov.¹⁶²⁸ Patrně měl především sondovat, v jaké fázi se nacházejí přípravy vyhlášení výjimečného stavu. V týdnu před zahájením "operace X" však komunikace mezi Moskvou a Jaruzelského vedením probíhala ne zcela jasně a jednoznačně. Částečnou vinu nesl pravděpodobně hlavní velitel Varšavské smlouvy, opět působící v krajně pochybné a nejasné roli. Jaruzelski v rozhovoru s Rusakovem oznámil, že mu Kulikov 8. prosince osobně přislíbil vojenskou pomoc. Mark Kramer připomíná, že maršál polské vedoucí představitele již v dubnu informoval, že invaze do Polska není s ohledem na mezinárodní situaci reálná. Nevyloučil však možnost podpůrného vnějšího zásahu, pokud by akce polských ozbrojených složek proti opozici selhala a představitelé PLR následně požádali své spojence o "bratrskou pomoc". Je tedy možné, že

¹⁶²⁶ Protocol No. 18 of PUWP CC Politburo Meeting, 5. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 80, s. 425.

¹⁶²⁷ KRAMER, M., *Jaruzelski, the Soviet Union...*, s. 8.

¹⁶²⁸ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 203.

Jaruzelski se ke Kulikovu poselství vrátil o několik měsíců později a v případě komplikací při vyhlášení výjimečného stavu spoléhal na zahraniční pomoc.¹⁶²⁹

Jaruzelského záměry koordinovat vyhlášení výjimečného stavu s aliančními spojenci tlumočil sovětskému politbyru 10. prosince Nikolaj Bajbakov. Polský vůdce v rámci této taktiky odkazoval na domnělé Kulikovovy garance. Část sovětského vedení, především Jurij Andropov, na to konto následně v diskuzi Kulikova obvinila z nerespektování oficiální linie politbyra. Sovětský vicepremiér však hlavního velitele obhajoval. Údajně měl pouze zopakovat Brežněvův nekonkrétní výrok, že spojenci PLR v problémech nenechají. Otázkou zůstává, co maršál Jaruzelskému ve skutečnosti sdělil. Ve snaze dodat polské straně odvalu k zahájení akce proti opozici mohl opravdu hovořit o intervenci vojsk SSSR, případně i dalších států Varšavské smlouvy. Ustinov se přitom před politbyrem za Kulikova zaručil. Ujišťoval, že hlavní velitel nepřekročil rámec dřívějšího Brežněvova vágního příslibu pomoci.¹⁶³⁰ Jak již bylo uvedeno, maršál výrok sovětského vůdce z XXVI. sjezdu KSSS s oblibou užíval. Jaruzelski mu tedy mohl v nanejvýš vypjaté situaci¹⁶³¹ přisoudit jiný, hlubší význam, který by korespondoval s jeho aktuální strategií.

Gromyko s ohledem na potíže v komunikaci zprostředkované Kulikovem navrhl instruovat sovětského velvyslance, aby Jaruzelskému oficiálně tlumočil postoj sovětského politbyra, že intervence nepřichází v úvahu. Andropov dokonce invazi vyloučil i v případě, pokud by se k moci skutečně dostala Solidarita a nenarušila přitom bezproblémový transit mezi SSSR a NDR. Moskva tedy nedlouho před Jaruzelského zásahem nově definovala hranici pro volný vývoj událostí v PLR – představovalo ji zabezpečení strategických komunikací na polském území.¹⁶³²

Sovětské vedení přitom nebylo o přípravách akce na potlačení polské opozice podrobněji informováno. Andropov z Bajbakovových informací usoudil, že Jaruzelski patrně konečné rozhodnutí o vyhlášení výjimečného stavu stále neučinil. Kreml pouze věděl, že tento krok již jednomyslně odsouhlasilo polské politbyro.¹⁶³³ Je tedy nepravděpodobné, že by za situace, kdy přesnými informacemi o Jaruzelského úmyslech nedisponovala Moskva, probíhala hlubší výměna informací o chystaných krocích polského vedení s jeho protějšky

¹⁶²⁹ KRAMER, M., *Jaruzelski, the Soviet Union...*, s. 8.

¹⁶³⁰ Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 10. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 81, s. 446.

¹⁶³¹ Jaruzelski sám přiznával, že v období bezprostředně před vyhlášením výjimečného stavu se nacházel v krajně těžkém osobním rozpoložení. JARUZELSKI, W., *Historia...*, s. 14.

¹⁶³² Transcript of CPSU CC Politburo Meeting, 10. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 81, s. 446.

¹⁶³³ Tamtéž.

z Varšavské smlouvy, jak Jaruzelski dříve Bajbakovovi naznačoval. Sovětské politbyro tak nemělo jistotu ani ohledně přesného termínu zahájení "operace X". První informace hovořila o noci z 11. na 12. prosince, poté mělo dojít k jednodennímu odkladu. Posléze Kreml obdržel strohou zprávu, že akce proběhne někdy okolo 20. prosince.¹⁶³⁴ Není bez zajímavosti, že když v polovině listopadu Jaruzelski žádal o audienci v Moskvě, sovětské politbyro mu navrhlo termín 14.-15. prosince.¹⁶³⁵ To potvrzuje, že sovětské vedení nedostávalo o Jaruzelského záměrech informace delší dobu, případně sám generál v listopadu ještě neměl o vyhlášení výjimečného stavu jasnou představu. V postupu polského vůdce tedy existoval příkrý rozpor: Na jednu stranu se generál snažil pro svou akci získat garance Varšavské smlouvy či alespoň samotného SSSR, zároveň však Kreml o svých plánech podrobně neinformoval.

Dle vzpomínek generála Gribkova požádal Jaruzelski 10. prosince sovětské politbyro o následující podporu při vyhlášení výjimečného stavu: Moskva měla do Polska vyslat člena politbyra, který by na akci dohlížel, přislíbit větší hospodářskou pomoc, ale především vydat veřejné stanovisko, že operace proběhla v sovětském zájmu a zavázat se k vojenské pomoci v případě, že se situace v Polsku stane kritickou. Jaruzelski se touto cestou prakticky pokusil na Moskvě vydobýt obdobné garance, které se mu o pár dní dříve nepodařilo získat od Varšavské smlouvy. Kreml však jakoukoliv vojenskou pomoc kategoricky odmítl. Sovětské politbyro pouze vágně přislíbilo vypracovat v průběhu událostí deklaraci na Jaruzelského podporu. Generál se proto následující den pokusil zapůsobit na Kulikova. Varoval ho před hrozícím vystoupením Polska z Varšavské smlouvy, pokud by se "operace X" vymkla kontrole.¹⁶³⁶ Kulikov na základě Jaruzelského naléhání dospěl k názoru, že polské vedení se snaží vyhlášení výjimečného stavu podmínit zárukou případného vnějšího zásahu. Po zasedání sovětského politbyra 10. prosince však hlavní velitel Varšavské smlouvy obdržel od Ustinova jasnou směrnicí pro jednání s polskými představiteli – PLR si musí své problémy vyřešit sama, SSSR vyslání vojsk na polské území nepřipravuje.¹⁶³⁷ Dle Gorbačovových vzpomínek měl Jaruzelski nedlouho před vyhlášením mimořádného stavu telefonovat Suslovovi, který dotěrnému polskému vůdci oznámil, že Moskva se nevzdává svého závazku chránit Polsko před zahraničním ohrožením, avšak sovětská vojska nebudou zasahovat proti

¹⁶³⁴ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 203.

¹⁶³⁵ Extract from Protocol No. 37 of CPSU CC Politburo Meeting, 21. 11. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 73, s. 400.

¹⁶³⁶ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 204.

¹⁶³⁷ The Anoshkin Notebook on the Polish Crisis, prosinec 1981, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 19.

vnitřnímu nepříteli.¹⁶³⁸ Tento telefonický rozhovor musíme považovat za moment faktického vypovězení Brežněvovy doktríny.

Mezinárodní dopady vyhlášení válečného stavu

Vyhlášení válečného stavu z 13. prosince 1981 bylo brilantně provedenou vojenskou operací, která dosáhla téměř okamžitého úspěchu s minimálními ztrátami. Chaotický postup Solidarity ukazuje, že s takto masivní represí nepočítala. Problém spolehlivosti PLA minimalizovalo nasazení především speciálních jednotek Motorizovaných oddílů veřejné bezpečnosti (ZOMO).¹⁶³⁹ V den zahájení zásahu zasedlo polské politbyro. Siwicki zde informoval o průběhu "operace X". Tvrdil, že akce je vedena za bezprostřední komunikace se Spojeným velením Varšavské smlouvy i Severní skupinou sovětských vojsk na polském území.¹⁶⁴⁰ Z Jaruzelského zpětného svědectví však vyplývá, že Moskva k podstatnějším opatřením v rámci Varšavské smlouvy nepřistoupila. Zpráva o zvratu v Polsku například zastihla náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil Gribkova na dovolené. Ihned se spojil s Ustinovem a sondoval, zda se má vrátit zpět. Sovětský ministr obrany však nominálně druhého nejvyššího vojenského činitele Varšavské smlouvy ponechal mimo službu.¹⁶⁴¹

Moskva akci pochopitelně uvítala. Oficiální stanovisko SSSR zdůrazňovalo, že Jaruzelski potvrdil nejen vedoucí úlohu PSDS, ale zároveň se plně přihlásil k závazkům vyplývajícím z Varšavské smlouvy. Politbyro KSSS následně instruovalo sovětské velvyslance, aby o situaci v Polsku informovali vládce socialistických zemí. Příznačně se direktiva týkala Fidela Castra, Le Duana a Kaysone Phomvihane,¹⁶⁴² ale nikoliv Nicolae Ceaușesca.¹⁶⁴³ Ministr zahraničních věcí PLR Józef Czyrek zároveň uspořádal informační schůzku s velvyslanci socialistických států.¹⁶⁴⁴

Moskvou ignorované rumunské vedení se o dění v Polsku intenzivně zajímalo. Výkonný výbor RKS se mimořádně sešel ještě 13. prosince. Ceaușescovo vedení ocenilo především vyřešení krize na domácí bázi. Snahu zařadit dodatek týkající se PLR do komuniké

¹⁶³⁸ KRAMER, M., *Jaruzelski, the Soviet Union...*, s. 6.

¹⁶³⁹ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 133.

¹⁶⁴⁰ Protocol No. 19 of PUWP CC Politburo Meeting, 13. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 85, s. 461.

¹⁶⁴¹ Commentary by Wojciech Jaruzelski, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 33.

¹⁶⁴² Le Duan byl v letech 1975-1986 vůdcem Vietnamské socialistické republiky, Kaysone Phomvihane zastával v letech 1975-1991 úřad předsedy vlády Laoské lidové demokratické republiky.

¹⁶⁴³ Extract from Protocol No. 40 of CPSU CC Politburo Meeting, 13. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 86, s. 473.

¹⁶⁴⁴ Protocol No. 19 of PUWP CC Politburo Meeting, 13. 12. 1981, tamtéž, dok. 85, s. 461.

ze zasedání Výboru ministrů obrany totiž považovalo za jednoznačný pokus posvětit zahraniční intervenci. Ceaușescu v této souvislosti vyslovil názor, že SSSR by stejně musel intervenovat v Polsku sám, přičemž by ho symbolicky malou jednotkou podpořilo maximálně Bulharsko. Zřejmě podcenil ochotu ČSSR a NDR vyslat vojska do Polska. V diskuzi také rezonovala skutečnost, že Jaruzelski ve svém projevu sice oznámil, že Polsko stávající situaci vyřeší vlastními silami, jako suverénní stát, spojení s Moskvou však zůstane klíčovým prvkem polské zahraniční politiky.¹⁶⁴⁵

Vyhlášení válečného stavu v Polsku tedy ocenily všechny členské státy Varšavské smlouvy, včetně Rumunska. Rozbor situace pro polské vedení v té souvislosti poukazyval na Ceaușescovu kritiku invaze do ČSSR. Jeho nynější podporu Jaruzelského kroku přičítal rumunským vnitřním problémům. Postoj rumunského vůdce však vycházel z jiných motivů. RSR oficiálně ocenila vnitropolitické řešení situace v PLR bez vnějších zásahů.¹⁶⁴⁶ Ceaușescu odsoudil operaci "Dunaj" z důvodu narušení státní suverenity, jejíž akcent tvořil klíčový prvek zahraničněpolitického kurzu Bukurešti minimálně od roku 1964. Samotný konec reformního procesu v ČSSR rumunskému vůdci nevalil; nikdy s pražským jarem nesympatizoval. Je téměř jisté, že v případě opakování československého scénáře by Rumunsko proti akci opět vystoupilo. Bukurešť zároveň s ohledem na stav svého hospodářství jednoznačně odmítla žádost Jaruzelského o materiální pomoc, která by šla nad rámec standardní obchodní výměny v rámci východního bloku.¹⁶⁴⁷

Bezprostředně po zahájení "operace X" vyjádřil Józef Czyrek obavy z mediální interpretace na Západě. Prezident Reagan neprodleně přerušil dovolenou a ministr zahraničních věcí USA Alexander Haig inicioval mimořádné konzultace v rámci NATO. Severoatlantická aliance se však rozhodla na situaci v Polsku nereagovat, jelikož neměla zprávy o nasazení sovětských vojsk.¹⁶⁴⁸ Skutečnost, že zahraniční jednotky nejsou nikterak zapojené do represí a maršál Kulikov pouze informuje sovětské představitele o vývoji situace,

¹⁶⁴⁵ Shorthand Record of the Meeting of the Executive Bureau of the CC of the RCP on the Events in Poland, 13. 12. 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16628/ipublicationdocument_singledocument/f2fe4d72-88f4-48f6-9e96-98704dc38981/en/811213_shorthand_record.pdf [2015-03-01].

¹⁶⁴⁶ AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3121, 945/27, *Reakcje partii komunistycznych i robotniczych na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce*, 6. 1. 1982.

¹⁶⁴⁷ Stenographic Transcript of the Meeting of the Consultative Political Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 17. 12. 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16627/ipublicationdocument_singledocument/02670c0a-92c0-480f-811a-29950004329c/en/811217_stenographic_transcript.pdf [2015-03-01].

¹⁶⁴⁸ Protocol No. 19 of PUWP CC Politburo Meeting, 13. 12. 1981, in: *From Solidarity to Martial Law*, dok. 85, s. 461.

neunikla ani CIA.¹⁶⁴⁹ Západ se nakonec omezil na varování před dodatečnou invazí Varšavské smlouvy. Jaruzelského krok byl pro mnoho západních politiků nepochybně překvapující. Převažoval mezi nimi totiž názor, že komunistický režim v Polsku je schopen udržet se pouze za vnější vojenské pomoci.¹⁶⁵⁰ Západ se z tohoto důvodu snažil protahovat probíhající konferenci KBSE v Madridu. Vyčkával, zda konfrontace v Polsku nakonec přece jen nevyústí v zahraniční intervenci. Zasedání by v takovém případě posloužilo jako významné protestní fórum. Přítomné delegace států NATO Jaruzelského akci alespoň odsoudily s odkazem, že porušuje lidská práva a odporuje principům Závěrečného aktu. Země Varšavské smlouvy naopak Severoatlantickou alianci kritizovaly za vměšování do vnitřních záležitostí PLR. Rumunsko demonstrovalo svou specifickou pozici zdržením se jakýchkoliv komentářů.¹⁶⁵¹

Hrozící invaze Varšavské smlouvy jako ospravedlnění "operace X"

Jaruzelski, jehož akce z 13. prosince prodloužila život komunistického režimu v Polsku téměř o dekádu, až do své smrti o vyhlášení válečného stavu často hovořil jako o menším zlu.¹⁶⁵² "Operace X" přitom v období bezprostředně po její realizaci nebyla polskou propagandou ospravedlňována jako záchrana před vnější intervencí, ale spíše jako opatření ke stabilizaci špatné hospodářské situace, proti chaosu a "kontrarevoluci". Jaruzelského krok měl zabránit údajně hrozící občanské válce a blíže nespecifikovaným "*vážným mezinárodním důsledkům*" pro Polsko. Propaganda však zdůrazňovala, že armáda zůstala natolik silná, aby dokázala situaci vyřešit sama, bez cizí pomoci. Tato hesla měla naopak spekulace o vojenské angažovanosti SSSR či Varšavské smlouvy rozptýlit. Jaruzelského vedení na druhou stranu kladlo důraz i na kampaň, která měla obyvatelstvu vštípit neměnné zásady zahraniční politiky PLR, přesvědčit o přínosech spolupráce s Moskvou a východním blokem a ocenit jejich pomoc v krizovém období.¹⁶⁵³ Jako příklad konsolidace domácích poměrů po potlačení "kontrarevoluce" posloužil především maďarský vývoj po roce 1956.¹⁶⁵⁴

¹⁶⁴⁹ CIA National Intelligence Daily, "Poland: Test of Government's Measures", 14. 12. 1981, tamtéž, dok. 88, s. 476.

¹⁶⁵⁰ Na tuto skutečnost upozornil na konferenci v Jarchance Valerij Musatov. Odkazoval přitom i na paměti některých západních politiků např. Alexandera Haiga či Margaret Thatcherové. Oba v nich přiznali, že je vyústění polské krize značně zaskočilo, jelikož obecně spíše počítali se sovětskou invazí. *Wejdaq nie wejdaq...*, s. 151.

¹⁶⁵¹ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 824, k.č. 229, č.j. 010.019/82, *Informace o průběhu podzimní etapy madridské schůzky KBSE*, 28. 12. 1981.

¹⁶⁵² JARUZELSKI, W., *Historia...*, s. 11.; týž, *Pod prąd. Refleksje rocznicowe*, Warszawa 2005, s. 13; týž, *Stan wojenny – dlaczego*, Warszawa 1992.

¹⁶⁵³ AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3152, 934/80, l.dz. WR/11-76/81, Zpráva ideologického oddělení ÚV PSDS pro prvního tajemníka ÚV PSDS W. Jaruzelského o úkolech nadcházející politického působení na

Tezi, že "operace X" zabránila invazi Varšavské smlouvy, začal Jaruzelski užívat na svou obranu až po pádu komunistického režimu.¹⁶⁵⁵ Poukazoval na nedozírné následky, které mohlo v rámci studené války způsobit ohrožení strategických komunikací v Polsku. V předvečer vyhlášení válečného stavu se země měla nacházet ve stavu, kdy vnější intervence byla nejen nevyhnutelná, ale také rozhodnutá. Historiky, kteří tvrdí opak, obviňoval z účelové selekce archivního materiálu. Obavy sovětského vedení z polského odporu Jaruzelski zpětně označoval za neopodstatněné. Připomínal přitom na bojový potenciál Varšavské smlouvy. Pochyboval, že by pakt údajně schopný obsadit celou západní Evropu nedokázal zorganizovat úspěšnou lokální intervenci v sovětské zájmové sféře, i přes případný odpor obyvatelstva.¹⁶⁵⁶ Každý, kdo v té době v Polsku žil, se podle Jaruzelského obával, že sebemenší ohrožení zájmů Varšavské smlouvy se může stát záminkou pro invazi. Za typický příklad zásahu do strategické spolupráce v rámci východního bloku považoval případné narušení vojenských transportů.¹⁶⁵⁷ Odkazoval rovněž na práci Zbigniewa Brzezińskiego "Plán hry" z roku 1987. Bývalý bezpečnostní poradce amerického prezidenta v ní Polsko označil za klíč pro přístup do celé Východní Evropy, jelikož se zde nacházejí zásadní strategické komunikace.¹⁶⁵⁸

Jaruzelski poukazoval také na přetrvávající bojovou pohotovost NLA a ČSLA – v prvním případě do dubna, v druhém dokonce do července 1982.¹⁶⁵⁹ Československé jednotky, které se zúčastnily akce "Krkonose", skutečně zůstávaly v plné bojové pohotovosti až do roku 1982.¹⁶⁶⁰ Noc předcházející vyhlášení válečného stavu rovněž došlo k uvedení východoněmecké armády a pohraničních jednotek do stavu bojové pohotovosti a doplnění plánů z prosince 1980. Údajně došlo i k vydání rozkazu připravit se na vpád do Polska a zaujmout pozice jižně od Varšavy. Mnohem podstatnější byl ovšem rozkaz maršála Kulikova, aby sovětské jednotky zůstaly zcela v klidu.¹⁶⁶¹ Stanoviska vedení jednotlivých

venkovské obyvatelstvo, 22. 12 1981; tamtéž, s. XII 3121, 945/27, *Wprowadzenie stanu wojennego w PRL, jego podstawy prawne i międzynarodowo uwarunkowania*, 23. 12. 1981; AAN, f. PZPR KCW, s. XII 866, 934/81, *Zadania instancji i organizacji paryjnych wynikające z referatu biura politycznego i uchwały VII plenum KC PZPR*, 6. 3. 1982.

¹⁶⁵⁴ Tamtéž, s. XII 3060, 980/26, soubor materiálů ambasády PLR v Budapešti týkající se podrobného rozboru "konsolidace" maďarského vedení a společnosti po potlačení revoluce v roce 1956, 1982.

¹⁶⁵⁵ V knize J. Kopece "Dossier Generala" z roku 1991 založené na rozhovorech s Jaruzelským se objevila teze, že polský vůdce vyhlášením válečného stavu o pouhé čtyři dny předběhl hlavního velitele Varšavské smlouvy Kulikova. KOSMAN, M., c. d., s. 199.

¹⁶⁵⁶ JARUZELSKI, W., *Historia...*, s. 25-38.

¹⁶⁵⁷ Commentary by Wojciech Jaruzelski, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 37-38.

¹⁶⁵⁸ *Wejda nie wejda...*, s. 185.

¹⁶⁵⁹ JARUZELSKI, W., *Historia...*, s. 40.

¹⁶⁶⁰ TŮMA, O., c. d., s. 64; KŘÍŽ, A., c. d., s. 40.

¹⁶⁶¹ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 205.

východoevropských satelitů v otázce, zda vyřešit situaci v Polsku vnější vojenskou intervencí, totiž neměla větší význam. Definitivní rozhodnutí záleželo pouze na Kremlu.¹⁶⁶²

Jako první proti Jaruzelského tezi, že vyhlášením válečného stavu předešel zahraniční invazi, vystoupil v roce 1992 bývalý náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Gribkov, který hrál v polských událostech významnou úlohu. Jaruzelski však prohlášení sovětského generála odmítl. Naopak ho označil za klíčovou osobu prosazující vojenskou intervenci a vytvářející nátlak na polské vedení.¹⁶⁶³ Gribkov přitom nepopíral, že plány na vyslání vojsk Varšavské smlouvy do Polska byly skutečně vypracovány. Měl však na mysli vypjaté období v prosinci roku 1980.¹⁶⁶⁴ Existenci plánů na invazi do PLR zpětně potvrdil i pracovník mezinárodního oddělení ÚV KSSS Georgij Šachnazarov. Podle jeho výpovědi bylo pochopitelné, že Moskva si připravila několik scénářů pro řešení situace, jelikož vývoj v Polsku měl potenciál narušit sovětský bezpečnostní perimetr budovaný od dob druhé světové války.¹⁶⁶⁵

Existenci reálných plánů Varšavské smlouvy na vojenský zásah v PLR během svého života důsledně odmítal bývalý hlavní velitel paktu maršál Kulikov. Svě tvrzení opíral o skutečnost, že doposud není znám jediný dokument vojenských struktur Varšavské smlouvy, který by o invazi do Polska otevřeně hovořil. Jako důvod označil chybějící politickou vůli polského i sovětského vedení k takovému kroku.¹⁶⁶⁶ Kulikov navíc prohlásil, že odchod Polska z Varšavské smlouvy by byl pro sovětskou vojenskou strategii nepochybně nepříjemný, nikoliv však katastrofální. Předpokládal, že v případě konfliktu s NATO by měla sovětská vojska dostatek času bez větších problémů projít skrz polské území.¹⁶⁶⁷ Rozporuplnost tvrzení dvou bývalých nejvyšších vojenských činitelů Spojeného velení je pouze dalším důkazem, že při výzkumu Varšavské smlouvy musíme k výpovědím bývalé generality a přeběhlíků přistupovat maximálně obezřetně a kriticky.

Hodnotit chování generála Jaruzelského během polské krize je velmi složité. Generál Siwicki vypověděl, že sověští představitelé v případě nutnosti, tedy pokud by "operace X" neproběhla dle plánu, hodlali nahradit Jaruzelského některým ze zastánců ještě tvrdší linie, jako byli generálové Eugeniusz Molczyk či Włodzimierz Sawczuk, případně civilista Tadeusz Grabski.¹⁶⁶⁸ Kukliński tvrdil, že od listopadu 1981 byly přípravy potlačení opozice v natolik

¹⁶⁶² KAMIŃSKI, Ł., c. d., s. XXI.

¹⁶⁶³ KRAMER, M., *Jaruzelski, the Soviet Union...*, s. 5.

¹⁶⁶⁴ Týž, *In Case Military Assistance...*, s. 102.

¹⁶⁶⁵ *Wejda nie wejda...*, s. 192.

¹⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 156.

¹⁶⁶⁷ MASTNY, V., *The Soviet Non-Invasion of Poland...*, s. 204.

¹⁶⁶⁸ KRAMER, M.: *Poland 1980-81: Soviet Policy...*, s. 123.

pokročilé fázi, že pokud by Jaruzelski dále váhal, byl by odstraněn. Válečný stav by následně vyhlásil několikrát zmíněný Molczyk.¹⁶⁶⁹ Dokumenty potvrzují, že Sovětský svaz po celou dobu krize skutečně vytvářel na polské vedení nátlak. Měnily se pouze jeho forma a intenzita. Tato psychologická hra nepochybně mohla vyvolat obavy z hrozící vnější vojenské intervence. To koneckonců zřejmě bylo v určitém období i cílem sovětského postupu. Historiografie má dnes nicméně poměrně značné množství důkazů o extrémní nechuti sovětského vedení vojensky se v Polsku angažovat. Ne všechny však byly v letech 1980 a 1981 Jaruzelskému dostupné. Polské vedení například nemělo informace o průběhu diskusí na schůzích sovětského politbyra.¹⁶⁷⁰ Z doposud známých dokumentů přitom jasně vyplývá, že Sovětský svaz minimálně v předvečer 13. prosince 1981 nehodlal vojensky intervenovat sám ani prostřednictvím Varšavské smlouvy. Jaruzelski si tuto skutečnost jasně ověřil během svých pokusů zajistit si pro "operaci X" záštitu paktu či alespoň samotné Moskvy. Dodejme, že polský vůdce si při neznalosti dnes dostupných informací zároveň nemohl být jistý, jak by SSSR reagoval v případě zásadního politického zvratu v PLR či významných personálních změn v Kremlu.

Konsekvence polské krize pro Varšavskou smlouvu

Vojtěch Mastný považuje za největší význam polské krize pro Varšavskou smlouvu skutečnost, že nevyústila ve vnější vojenskou intervenci, ačkoliv existovala reálná hrozba zhroucení komunistického režimu v Polsku a tedy i narušení integrity paktu.¹⁶⁷¹ Později své tvrzení revidoval. S odkazem na zpětné prohlášení maršála Kulikova Mastný uvádí, že vůdci Solidarity se snažili vyvarovat jakýmkoliv prohlášením zpochybňujícím loajalitu Polska Varšavské smlouvě v obavě z možné vojenské intervence.¹⁶⁷² Toto tvrzení je však zavádějící. Obavy o členství PLR v paktu či narušení vojensko-strategických zájmů přes toto zpětné prohlášení hlavního velitele rezonovaly v průběhu let 1980-1981 ve státech východního bloku velmi silně.

Mastný zároveň považuje provedení "operace X" za největší úspěch Varšavské smlouvy, tak jak byla po roce 1969 budována. Vyhlášení válečného stavu polskými představiteli podle něj dokumentuje, že se podařilo vychovat generaci vysokých východoevropských důstojníků, pro které byly zájmy Varšavské smlouvy důležitější než

¹⁶⁶⁹ KUKLIŃSKI, R., c. d., s. 11.

¹⁶⁷⁰ KRAMER, M., *Jaruzelski, the Soviet Union...*, s. 5.

¹⁶⁷¹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 50.

¹⁶⁷² Týž, *The Warsaw Pact...*, s. 152.

loajalita vlastnímu obyvatelstvu.¹⁶⁷³ Poukazuje, že od počátku krize velení polských ozbrojených sil plánovalo jak potlačit Solidaritu silou. Nejednalo přitom na základě pokynů Moskvy, ale šlo o jeho vlastní iniciativu. Postoj velké části polského důstojnického sboru tedy fakticky korespondoval se zájmem Kremlu.¹⁶⁷⁴ Tato teze vycházející z prohlášení Ronalda Reagana, který po zákroku proti polské opozici hovořil o sovětských důstojnících v polských uniformách, je nepřesná. Významnou část polského armádního velení tvořili ortodoxní komunisté. Není proto překvapivé, že nehodlali tolerovat činnost opozice, která navíc z jejich pohledu strhávala zemi do anarchie. Nepochybně se projevovalo i vojenské uvažování v rámci bipolárního světa, které výstižně prezentoval generál Tadeusz Tuczapski. Armádní představitelé v očekávání nové eskalace studené války pokládali za nezbytné, aby v Polsku panoval pořádek a země byla připravená na případný konflikt. O nutnosti zabezpečit vnitropolitický klid v době, kdy v oblasti narůstal počet masivních manévrů NATO i Varšavské smlouvy hovořil i Jaruzelski.¹⁶⁷⁵ Polská generalita ale po celou dobu krize preferovala domácí řešení.

Důsledky polské krize pro Varšavskou smlouvu tak můžeme rozdělit na politické a vojenské. Z prvního hlediska je podstatné, že se oficiální orgány paktu do řešení polské otázky nezapojily, ačkoliv snahy o takový scénář existovaly. Je příznačné, že se jednalo především o iniciativy sovětských satelitů, nikoliv Moskvy samotné. SSSR svým postupem potvrdil politickou úlohu Varšavské smlouvy, tak jak ji po roce 1969 koncipoval. Její primární úlohou zůstávala unifikace zahraniční politiky států východního bloku, především ve vztahu k Západu a mezinárodním fóřům obecně. Kreml nepovažoval za nutné rozšiřovat působnost organizace na řešení vnitřních problémů své zájmové sféry v Evropě. V těchto otázkách si sovětské vedení hodlalo ponechat svou výsadní rozhodovací pravomoc.

Z vojenského hlediska se po krátký čas Jaruzelski netěšil plné důvěře států východního bloku. Přes generálovo ujišťování o loajalitě Varšavské smlouvě a spojení se SSSR se v roce 1982 uskutečnily manévry, které předpokládaly útok Číny, nikoliv NATO, přičemž do bojů se neměly zapojit nejen rumunské, ale rovněž polské ozbrojené síly.¹⁶⁷⁶ PLA totiž musela být nasazena k pacifikaci domácích nepokojů a snahám o vystoupení z Varšavské smlouvy.¹⁶⁷⁷ Během lednových manévrů "Družba-82" na československém území¹⁶⁷⁸ západní

¹⁶⁷³ Tamtéž, s. 153.

¹⁶⁷⁴ MASTNY, V., *A Cardborad Castle?...*, s. 51.

¹⁶⁷⁵ JARUZELSKI, W., *Historia...*, s. 44.

¹⁶⁷⁶ MASTNY, V., *A Cardborad Castle?...*, s. 56.

¹⁶⁷⁷ Memorandum of conversation with Marshals Ustinov and Kulikov concerning a Soviet War Games, 14. 6. 1982, tamtéž, dok. 95, s. 462-465.

tiskové agentury ihned začaly spekulovat, že při účasti 25 tisíc vojáků se jedná o další nátlak na PLR.¹⁶⁷⁹ Nedůvěra však byla velmi rychle překonána a již v druhé polovině března se v Polsku uskutečnilo cvičení "Přátelství-82", kterého se účastnila vojska PLR, SSSR a NDR. Cvičení dokonce vedl z pozice zástupce hlavního velitele Varšavské smlouvy generál Molczyk.¹⁶⁸⁰

Dlouhodobější vojenský dopad na Varšavskou smlouvu měla především špatná ekonomická kondice PLR. Během jednání s Kulikovem v prosinci 1982 tak polský generální štáb doporučil některá úsporná opatření jako například redukci polských vzdušných sil vyřazením zastaralých typů letounů. Polsko nerealizovalo ani výzvu Spojeného velení k modernizaci svého námořnictva. SSSR vzhledem k vlastním ekonomickým potížím nebyl schopen garantovat požadovanou finanční pomoc a Varšava sama na program neměla prostředky.¹⁶⁸¹ Reagan navíc v reakci na "operaci X" zrušil Polsku doložku nevyšších výhod. To stavělo východní blok, především Moskvu, před nutností zvýšit hospodářskou pomoc, bez které byla konsolidace polského komunistického režimu nemyslitelná.¹⁶⁸² Jaruzelski na zasedání Vojenské rady ve Varšavě v říjnu 1982 ujistil, že krize roli PLA ve Spojených ozbrojených silách neovlivnila. Naznačil však, že stabilizace hospodářství zpomalí přezbrojovací plány.¹⁶⁸³ Ve stejném duchu argumentovali polští představitelé o dva měsíce později v již zmíněných jednáních s Kulikovem. S oprávněností požadavků Spojeného velení a sovětského generálního štábu na urychlenou modernizaci výzbroje loajálně souhlasili. Zároveň ale upozornili, že stav polské ekonomiky neumožňuje splnit ani původních cíle vojenské pětiletky 1981-1985. Problém hodlala Varšava řešit bilaterálně s Moskvou na úrovni expertních skupin.¹⁶⁸⁴

¹⁶⁷⁸ Cvičení se účastnila vojska SSSR, ČSSR a MLR a do země přicestoval i Kulikov. *Spojenecké cvičení Družba 82 zahájeno*, Rudé právo, 26. 1. 1982; *состоялась беседа*, Правда, 29. 1. 1982.

¹⁶⁷⁹ ČSSR považovala za nutné ujistit, že cvičení neprobíhá při hranicích s Polskem, ale s Východním Německem. *Kam mířila "zmylená"*, Rudé právo, 29. 1. 1982.

¹⁶⁸⁰ *Spojenecké cvičení na území PLR*, Rudé právo, 13. 3. 1982.

¹⁶⁸¹ JARZĄBEK, W., *Poland in the Warsaw Pact...*

¹⁶⁸² NA, f. 506/0/45, kr. 5969, *Západní agentury o zasedání ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy v Moskvě*, 21. 10. 1982.

¹⁶⁸³ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 53, p.č. 204, e.č. 38013, *Informace o přijetí vojenské rady spojených ozbrojených sil dne 22. 10. 1982 prvním tajemníkem ÚV PSDS W. Jaruzelskim*, 24. 9. 1982.

¹⁶⁸⁴ PROBLEMY do rozmów z Naczelnym Dowódcą Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego Marszałkiem Związku Radzieckiego W.G. KULIKOWEM w dniu 15.12.1982 r., http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111557/ipublicationdocument_singledocument/b37c6821-5c2a-483e-a505-46ae172041ad/pl/1982_Talks_Kulikov.pdf [2015-03-01].

Varšavská smlouva a "druhá studená válka"

Sovětská vojenská intervence v Afghánistánu v praxi definitivně ukončila détente. Minimálně v té podobě, o jakou Brežněvovo vedení po celá 70. léta usilovalo. První polovina nadcházející dekády se naopak nesla ve znamení tzv. druhé studené války. Charakterizovaly ji především ochlazování vztahů mezi Západem a Východem, nová eskalace závodů ve zbrojení a celkový nárůst mezinárodního napětí. Uvedená situace postavila před organizaci Varšavské smlouvy nové výzvy. Jak však ukážeme v nadcházející kapitole, strnulé a Moskvou plně řízené politické struktury aliance na afghánský problém, euroraketovou krizi a krach odzbrojovacích rozhovorů nedokázaly účinným způsobem reagovat.

Sovětská intervence v Afghánistánu

Sovětský svaz do svých akcí v Afghánistánu Varšavskou smlouvu nezapojil po vojenské a téměř ani po politické stránce. Je však potřeba alespoň rámcově rozebrat, jak sovětské vedení o vyslání vojsk do hornaté asijské země rozhodlo. Situace totiž velmi dobře ukazuje, jakým způsobem se na přelomu 70. a 80. let v Kremlu o klíčových mezinárodních a bezpečnostních otázkách jednalo. Pomůže nám tedy pochopit, proč v posledních letech vlády Leonida Brežněva výrazně stagnovala i politická aktivita Varšavské smlouvy.

Již jsme uvedli, že souběžně se zhoršujícím se stavem generálního tajemníka ÚV KSSS v rámci sovětského nejužšího vedení mocensky posiloval triumvirát Jurij Andropov-Andrej Gromyko-Dmitrij Ustinov. Tyto osoby se ve druhé polovině 70. let stále více podílely na definování klíčových cílů zahraniční a bezpečnostní politiky SSSR. V otázkách spojených se zeměmi Třetího světa si jistý vliv udržoval i Michail Suslov.¹⁶⁸⁵ Dodejme, že spolupráce uvedených aktérů probíhala potají, za zády stárnoucího vůdce. Dobře si totiž uvědomovali, že pokud by vzbudili Brežněvovo podezření, generální tajemník stále disponoval účinnými pákami, kterými mohl zajistit jejich rychlé odstranění z vedoucích funkcí.¹⁶⁸⁶

Andropov, Gromyko a Ustinov původně prosazovali vojenskou intervenci v Afghánistánu s cílem zachránit tamní komunistický režim. Ten jen s velkými obtížemi čelil odporu nezanedbatelné části místní tradiční islámské kmenové společnosti. Afghánistán a Sovětský svaz v prosinci 1978 podepsaly smlouvu o přátelství, dobrém sousedství a spolupráci. Moskva od té doby vnímala tento asijský stát jako součást své zájmové sféry.

¹⁶⁸⁵ WEBBER, M., c. d., s. 126-127.

¹⁶⁸⁶ ZUBOK, V. M., c. d., s. 251.

Klíčové osoby v sovětském vedení případnou ztrátu země ze svého vlivu považovaly z geopolitického i ideologického hlediska za nepřijatelnou. Fyzicky chřadnoucí Brežněv se přitom zásadních debat, které před intervencí v Kremlu probíhaly, vůbec neúčastnil. Načerpával síly na své dače. Z počátku se navíc spíše stavěl proti vojenskému zásahu. Názor generálního tajemníka změnila až brutální likvidace jeho osobního přítele, afghánského prezidenta Núra Mohammada Tarakího. Toho v rámci mocenského boje uvnitř Lidové demokratické strany nechal odstranit jeho rival Hafizulláh Amín.¹⁶⁸⁷ Definitivní rozhodnutí o invazi do Afghánistánu padlo na schůzi sovětského politbyra dne 12. prosince 1979. Účastnila se jí přitom pouhá polovina členů tohoto orgánu. Brežněv se k nim přidal až zhruba půldruhé hodiny po začátku jednání. Byl ve velmi špatné fyzické kondici. Podle svědků první 3-4 minuty jen tiše seděl. Poté označil nového afghánského komunistického předáka Amína za "nezdvořáka" a místnost opustil.¹⁶⁸⁸

Celá situace odrážela obecný charakter procesu rozhodování v brežněvovském vedení. Politika definovaná generálním tajemníkem se v jistých momentech stávala předmětem sporů. Nikdy však nepřerostly ve větší krizi. Debata totiž neprobíhala na příslušných grémiích, ale v uzavřených kruzích nejvyšších pater sovětské mocenské hierarchie. Kvůli tomu nebyla klíčová rozhodnutí na první pohled zpochybňována. Aktuální strategii se formálně dostávalo jednomyslné podpory. Tento rys ještě zvýraznilo Brežněvovo zhoršující se zdraví. O zásadních otázkách, jako například o rozmístění nových sovětských raket RSD-10 či právě o intervenci v Afghánistánu, proběhla v zásadě minimální oficiální diskuze. Snaha vyhnout se sporům v palčivých záležitostech pak měla mnohdy za následek odkládání důležitých rozhodnutí. Tato skutečnost nevyhnutelně snižovala akceschopnost a pružnost sovětského vedení. Přispěla tak nejen ke vzniku hluboké vnitřní krize v SSSR, ale též ke krachu détente.¹⁶⁸⁹ Na přelomu 70. a 80. let životaschopných sovětských mezinárodních iniciativ ubývalo. Brežněvovská stagnace se zdatelně přesouvala i do zahraniční politiky.¹⁶⁹⁰

Za sovětskou invazí do Afghánistánu nestály ofenzivní či expanzivní záměry. Carterův bezpečnostní poradce Zbigniew Brzezinski a mnozí západní vojenští analytici se ve své době mylně domnívali, že si Moskva vytváří nástupní prostor do Perského zálivu. Ve skutečnosti však pouze reagovala na obavy z nového americko-čínského sblížení a vzestup islámského fundamentalismu, k němuž na Středním východě docházelo po íránské revoluci v roce 1979.

¹⁶⁸⁷ Tamtéž, s. 260-262.

¹⁶⁸⁸ BACON, E., c. d., s. 15.

¹⁶⁸⁹ BOWKER, M. c. d., s. 103.

¹⁶⁹⁰ NOWAK, J., c. d., s. 50.

Fenomén potenciálně ohrožoval stabilitu v sovětských středoasijských republikách. "Pokud necháme dnes Afghánistán, pak zítra již budeme nuceni bránit naše hranice proti muslimským hordám v Tádžikistánu a Uzbekistánu," komentoval situaci Andropov.¹⁶⁹¹ Celou záležitost také komplikovalo ochlazování vztahů mezi oběma supervelmocemi. Sovětský generální štáb po převratu v Íránu varoval před možným přesunem vojenských základen USA do sousedního Pákistánu a vznikem předmostí k následnému obsazení Afghánistánu americkými vojsky. Zprávy KGB z Kábulu navíc uváděly, že afghánský komunistický vůdce, generální tajemník ÚV Lidové demokratické strany Amín, hraje dvojí hru. Sovětské tajné služby ho podezíraly z postranního vyjednávání s Washingtonem. Moskva tento postup sledovala velmi nelibě. Zkušenost se ztrátou Sadatova Egypta byla stále v čerstvé paměti.¹⁶⁹²

Velmi důležitou roli v rozhodování o intervenci hrál předseda KGB Jurij Andropov. Podobně jako v případě pražského jara předával Brežněvovi zkreslené zprávy. Snažil se ho tak ovlivnit ve prospěch vojenské akce. Vydatně ho v tom podporoval i ministr obrany Ustinov. Vítaný argumentační základ jim poskytla i rozbíhající se euroraketová krize. Uvedená dvojice společně generálního tajemníka varovala před možnou dislokací amerických střel krátkého doletu v Afghánistánu. V ohrožení by se tak ocitly sovětské vojenské základny v Kazachstánu a na Sibiři. Nezanedbatelná část sovětských vojenských špiček v čele s náčelníkem generálního štábu Nikolajem Ogarkovem přitom paradoxně proti intervenci v Afghánistánu vystupovala. Ustinov, jehož vztahy s maršálem byly dlouhodobě napjaté, se však snažil armádní velení umlčet. Věcné výhrady generálního štábu odmítal. Na Ogarkova neútočil pouze ministr obrany, ale též Andropov. Na schůzi sovětského politbyra dne 10. prosince se na maršála obořil: "*Soustředte se na vojenské záležitosti. Politická rozhodnutí nechte na nás, na straně a Leonidu Iljičevovi!*"¹⁶⁹³ Toto mimo jiné ukazuje, že rozhodovací proces v SSSR byl nadále pevně v rukou politické moci. Armádní elity měly v klíčových záležitostech jen velmi omezený vliv.

Na základě výše uvedeného není překvapivé, že se otázka případné ozbrojené intervence v Afghánistánu na politických ani vojenských grémiích Varšavské smlouvy předem vůbec neprobírala. Andrej Gromyko v květnu 1979 na zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí v Budapešti pouze vyjádřil podporu afghánským "pokrokovým silám".¹⁶⁹⁴

¹⁶⁹¹ DURMAN, K., c. d., s. 203.

¹⁶⁹² ZUBOK, V. M., c. d., s. 262.

¹⁶⁹³ Tamtéž, s. 263-264.

¹⁶⁹⁴ NA, f. 1261/0/7, sv. 108, a.j. 109/info8, *Stenografický záznam projevu ministra zahraničních věcí SSSR A.A. Gromyky na zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, které se konalo ve dnech 14.-15. května 1979 v Budapešti.*

Blížící se intervenci nikterak nenaznačovalo ani následující jednání tohoto orgánu, které proběhlo v Moskvě jen pár dní před jejím začátkem. Pakt naopak hlasitě propagoval tehdejší Brežněvovy mírové iniciativy.¹⁶⁹⁵ Moskva své záměry se svými spojenci nekonzultovala ani mimo grémia Varšavské smlouvy. Řečeno jen s malou mírou nadsázky, vůdčí představitelé států východního bloku se o sovětském vojenském zásahu dozvěděli z novin. Dobře to dokumentuje maďarský případ. Sovětský velvyslanec v Budapešti Vladimir Pavlov předal 28. prosince, tedy čtyři dny po zahájení akce, vedení MSDS tajnou zprávu o dění v Afghánistánu. Moskva to považovala za dostatečnou kompenzaci totální absence předběžných konzultací se zeměmi Varšavské smlouvy o svých záměrech.¹⁶⁹⁶ Připomeňme, že článek III ustavující smlouvy deklaroval, že členské státy paktu se budou společně radit o všech důležitých mezinárodních otázkách, které se dotýkají jejich společných zájmů.¹⁶⁹⁷ Jednalo se tedy o další v celé řadě sovětských porušení základních aliančních pravidel.

Absence konzultací o sovětských úmyslech v Afghánistánu zcela popřela praxi, která se v rámci Varšavské smlouvy vyprofilovala během helsinského procesu. Tehdy docházelo k formulování společné zahraniční politiky bloku právě na schůzkách paktu. To jen potvrzuje skutečnost, že v době vyjednávání o KBSE přisuzovala Moskva svým satelitům největší úlohu, přestože jejich vystupování neustále usměrňovala. Význam aliančních politických jednání v první polovině 70. let tak dosáhl svého vrcholu. Uvedená zkušenost dávala státům východního bloku důvod domnívat se, že v případě tak podstatného kroku, jakým intervence v Afghánistánu bezpochyby byla, dojde v rámci Varšavské smlouvy k předběžným konzultacím. Sovětské politbyro přitom o vojenské akci rozhodlo plných 12 dní před začátkem bojových operací. Na rozhovory se spojenci, nebo alespoň jejich informování tedy zbyval dostatek času. Nabízela se tak jistá paralela s kubánskou raketovou krizí. Sovětské satelity opět musely čelit důsledkům nepředvídatelného rozhodnutí Kremlu; nejenže ho nedokázaly ovlivnit, ale ani o něm předem neměly žádné zprávy. Pro představitele členských států Varšavské smlouvy mohlo být určitou náplastí, že Brežněvovo vedení pojalo celý

¹⁶⁹⁵ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 61.

¹⁶⁹⁶ BÉKÉS, C., *Why Was There No "Second Cold War" in Europe? Hungary and the East-West Crisis Following the Soviet Invasion of Afghanistan*, in: NATO and the Warsaw Pact. Intra-bloc Conflicts..., s. 219.

¹⁶⁹⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, *SMLOUVA o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Albánskou lidovou republikou, Bulharskou lidovou republikou, Maďarskou lidovou republikou, Německou demokratickou republikou, Polskou lidovou republikou, Rumunskou lidovou republikou, Svazem sovětských socialistických republik a Československou republikou*, 14. 5. 1955.

problém jako striktně bilaterální záležitost s afghánskými komunisty. Do jeho řešení se alianční partneři nepokusilo ani dodatečně angažovat.¹⁶⁹⁸

Oficiální sovětské stanovisko tlumočil Gromyko členům Varšavské smlouvy až v polovině ledna 1980.¹⁶⁹⁹ Zásah v Afghánistánu ospravedlňoval existenci vzájemné spojenecké smlouvy a opakovanými žádostmi afghánské vlády. Kreml dodával, že v případě pádu tamního komunistického režimu by vzniklo velmi nebezpečné vojenské nástupiště na jižních hranicích Sovětského svazu.¹⁷⁰⁰ Otázka se na jednáních Varšavské smlouvy následně nikdy hlouběji neřešila. Ve Výboru ministrů zahraničních věcí byla například okrajově probírána až po nástupu Michaila Gorbačova. Předtím se omezovala na spílání sovětských představitelů, že Západ celý problém využívá jako záminku k "demagogickému" útoku na socialistické země.¹⁷⁰¹

Dodejme, že afghánskou otázku neměla žádná ze zemí východního bloku velký zájem otevírat. Převážil názor, že bude lepší, pokud SSSR ponese následky sám a Varšavskou smlouvu nebude do své politiky na Středním východě zatahovat.¹⁷⁰² Reakce Carterovy administrativy na sovětský vpád do Afghánistánu totiž byla až překvapivě rychlá a nekompromisní. Americko-sovětské vztahy se brzy ocitly na nejchladnějším bodě od karibské krize v roce 1962. USA uvalily na SSSR ekonomické sankce a přistoupily k bojkotu blížící se olympiády v Moskvě. CIA dostala zmocnění k zahájení vojenské pomoci afghánským islámským rebelům.¹⁷⁰³

Marné pokusy o obnovu détente

Státy východního bloku navzdory zhoršování mezinárodní situace za svou prioritou nadále považovaly vojenské uvolnění, především pak jistou formu odzbrojení v Evropě. Cílem Varšavské smlouvy bylo apelovat na svolání konference, která by Helsinský akt doplnila obdobným dokumentem pro vojenskou oblast. Část západních zemí koneckonců projevovala před vypuknutím války v Afghánistánu o takový scénář zájem. Státy sovětské zájmové sféry hodlaly k prosazení svých cílů využít chystaný summit KBSE v Madridu. Jejich postup pochopitelně vycházel z předchozích deklarácí aliančních politických orgánů. Situaci však nekomplikovaly pouze sovětské akce v Afghánistánu, ale též stále větší důraz

¹⁶⁹⁸ BÉKÉS, C., *Why Was There No "Second Cold War"...*, s. 219-221.

¹⁶⁹⁹ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 61.

¹⁷⁰⁰ NA, f. 1261/0/7, sv. P 132/80, b. 10, *Informace o vývoji událostí v Afghánistánu*, 26. 2. 1980.

¹⁷⁰¹ LOCHER, A., c. d.

¹⁷⁰² WANNER, J., *Brežněv...*, s. 61.

¹⁷⁰³ WESTAD, O. A., c. d., s. 23-24.

kladený Západem na dodržování lidských práv ve východním bloku. Státy Evropského hospodářského společenství se právě na tuto otázku hodlaly v Madridu zaměřit. Varšavská smlouva se od ní naopak prostřednictvím apelů k vojenskému uvolnění zoufale snažila odvést pozornost.¹⁷⁰⁴

Moskva usoudila, že za dané, stále nepříznivější situace bude účelné po roce a půl opět svolat Politický poradní výbor. Zasedání původně mělo mít především oslavný charakter. Počítalo se, že proběhne u příležitosti pětadvacetiletého výročí založení paktu; symbolicky v polské metropoli, kde byla ustavující smlouva podepsána. Západní reakce na sovětský postup v Afghánistánu však Kreml přiměly k přehodnocení scénáře: Varšavská smlouva měla nově demonstrovat svou jednotu a sílu, ale zároveň jasně vzkázat, že je nadále připravena pokračovat v *détente*.¹⁷⁰⁵ Gromyko v rámci přípravy jednání sovětské satelity informoval, že není žádoucí volit přehnaně tvrdé vyznění závěrečné deklarace. V tomto směru Moskvu vydatně podpořila i PLR, která se jakožto hostitelská strana na formulaci příslušných dokumentů aktivně podílela. Doporučovala zdůrazňovat ochotu paktu nadále spolupracovat s "mírovými" a "realistickými" silami na Západě.¹⁷⁰⁶

Nejdéle se pochopitelně pracovalo na pasáži deklarace, která se týkala Afghánistánu.¹⁷⁰⁷ Sovětské satelity si totiž na jaře 1980 již jasně uvědomovaly, že problém zásadně ovlivňuje mezinárodní dění a ohrožuje i jejich zájmy.¹⁷⁰⁸ Poté, co Západ koncem ledna 1980 oznámil bojkot nadcházející olympiády v Moskvě, Kreml nařídil představitelům zemí Varšavské smlouvy zrušit plánované schůzky se západoevropskými představiteli. Dodatečně tím měl být vytvořen také nátlak na evropské členy NATO, aby odmítli rozmístění nových amerických raket na svém území. Východoevropské státy tuto sovětskou direktivu splnily zřejmě jen s velkou nevolí. Přímo totiž směřovala proti jejich ekonomickým záměrům.

¹⁷⁰⁴ NA, f. 1261/0/7, sv. P127/80, info6, *Informace o stavu příprav madridské schůzky zástupců účastnických států Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, 9. 1. 1980.

¹⁷⁰⁵ Tamtéž, sv. P 132/80, b. 10, *Informace z porady tajemníků ÚV šesti bratrských stran konané v Moskvě 26. února 1980*, 4. 3. 1980; tamtéž, b. 9, *Zasedání politického poradního výboru států Varšavské smlouvy*, 5. 3. 1980; AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/596, *Zpráva o poradě stranických představitelů šesti socialistických států v Moskvě*, 28. 2. 1980.

¹⁷⁰⁶ Tamtéž, s. XIA/590, Telegram ministra zahraničí PLR E. Wojtaszka prvnímu tajemníkovi PSDS E. Gierekovi, 18. 4. 1980; tamtéž, *Zpráva E. Wojtaszka pro E. Giereka o přípravě deklarace Politického poradního výboru Varšavské smlouvy*, 18. 4. 1980.

¹⁷⁰⁷ Tamtéž, *Zpráva ministra zahraničních věcí PLR E. Wojtaszka pro prvního tajemníka ÚV PSDS E. Giereka o přípravě deklarace Politického poradního výboru*, 14. 5. 1980.

¹⁷⁰⁸ Československá zpráva o bezpečnostní situaci například správně konstatovala, že USA hodlají využít sovětské akce v Afghánistánu jako záminku nejen k izolování SSSR, ale i ostatních socialistických států na mezinárodní scéně. NA, f. 1261/0/7, sv. P139/80, b. 1a, *Průběžná informace o bezpečnostní situaci v ČSSR*, 22. 5. 1980.

Nakolik důsledky afghánského konfliktu ovlivnily celkové vztahy jednotlivých členů Varšavské smlouvy s Moskvou, však ukáže pouze další hlubší výzkum.¹⁷⁰⁹

Sovětský svaz vzhledem k nepříznivé mezinárodní situaci hodlal zasedání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy využít jako velkou demonstrativní akci soudržnosti své zájmové sféry. Daný záměr mu znesnadňovalo Rumunsko. Ceaușescův režim se totiž ve světle euroraketové krize a afghánské války stále více uchýloval ke kritice sovětské politiky. Rumunská delegace například v března 1980 situaci v Afghánistánu odsoudila na Valném shromáždění OSN. Označila ji za ohrožení míru. Ceaușescu také v rozhovoru s Gromykem Moskvu obvinil, že svým zásahem nezodpovědně vojensky podpořila "hrstku revolucionářů odtržených od lidu".¹⁷¹⁰ Rumunský diktátor postup SSSR na Středním východě neváhal kritizovat i během jednání se západními státníky. Jejich opatrné sondáže, zda by se RSR nějakým způsobem zapojila do odvetných opatření, však rázně odmítal.¹⁷¹¹

Samotné zasedání Politického poradního výboru, které proběhlo ve dnech 14. a 15. května 1980 ve Varšavě, žádný průlom nepřineslo. Varšavská smlouva zde měla zformulovat novou taktiku, kterou by čelila krachu détente a hrozícím novým závodům ve zbrojení. Výsledkem však bylo pouze posvěcení Brežněvovy iniciativy uspořádat celosvětovou konferenci o vojenském uvolnění na nejvyšší úrovni. Muselo být jasné, že za dané situace má tento návrh jen mizivou naději na úspěch. Hlavním cílem tak bylo spíše demonstrovat, že státy východního bloku jsou ochotny navázat nové formy dialogu a zamezit tím další eskalaci mezinárodního napětí.¹⁷¹²

¹⁷⁰⁹ V prvních měsících roku 1980 došlo ke zrušení návštěvy ministra zahraničních věcí SRN Hanse Dietricha Genschera v Praze a setkání kancléře Helmuta Schmidta s Erichem Honeckerem. Bulharsko, ačkoliv obdobné návštěvy neplánovalo, dostalo příkaz o nich ani neuvažovat. Nejmarkantněji se problém projevil na Maďarsku, jehož vztahy se Západem se od podpisu Závěrečného aktu značně rozvíjely. Vedení MSDS obdrželo sovětskou instrukci, aby pouhý týden předem zrušilo plánovanou návštěvu svého ministra zahraničí v SRN a odložilo cestu své parlamentní delegace do USA. O záležitosti proběhla 29. ledna velmi bouřlivá debata v maďarském politbyru. Šlo zřejmě o nejdramatičtější schůzku po roce 1956. Část maďarského vedení navrhovala požadavek Moskvy odmítnout a hájit ekonomické zájmy země. Zastánci takového postupu získali většinu, avšak osobní zásah Jánose Kádára poměr sil zvrátil. BÉKÉS, C., *Why Was There No "Second Cold War"...*, s. 225; týž, *Hungary in the Warsaw Pact...*

¹⁷¹⁰ NA, f. 1261/0/7, sv. P 132/80, b. 10, *Informace z porady tajemníků ÚV šesti bratrských stran konané v Moskvě 26. února 1980*, 4. 3. 1980; AAN, f. PZPR KCW, s. XII 3056, 937/8, *Rumunská Partia Komunistyczna – Charakteristika polityki międzynarodowej*, 31. 3. 1980.

¹⁷¹¹ Ceaușescu během návštěvy britského ministra zahraničních věcí Petera Caringtona v Rumunsku sice invazi do Afghánistánu odsoudil a podpořil požadavek stažení sovětských vojsk, zároveň však se však nehodlal připojit k jakékoliv protiakci jako například bojkotu olympijských her v Moskvě či ekonomickým sankcím vůči SSSR. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 34, e.č. 97, č.j. 012.820/80, *Návštěva ministra zahraničních věcí V. Británie v RSR*, 10. 4. 1980.

¹⁷¹² NA, f. 1261/0/7, sv. P139/80, b. 7, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve dnech 14.-15. května 1980 ve Varšavě*, 27. 5. 1980.

Středobodem uzavřeného jednání byl jako obvykle projev sovětského vůdce. Na rozdíl od minulých let se nesl v poměrně ostrém a útočném duchu. Viníka odpovědného za krach détente našel stárnoucí Brežněv v imperialismu, především pak americkém. Učinil dokonce jisté reminiscence s korejskou, berlínskou a karibskou krizí. USA kritizoval za zintenzivněné zbrojení, prohlubující se spolupráci s Čínou¹⁷¹³ či posilování pozic v Asii. Zásadní problém pro stabilitu mezinárodní situace zcela v souladu se sovětskými bezpečnostními zájmy viděl v možném rozmístění nových přesných amerických střel v Evropě. Sovětský vůdce deklaroval, že jejich instalace by změnila dosavadní rovnováhu sil ve prospěch Západu.¹⁷¹⁴ Varšavskou smlouvu také varoval před americkou politikou rozdílného přístupu k jednotlivým státům sovětské zájmové sféry. Považoval ji za snahu zhoršit vztahy mezi Moskvou a jejími evropskými spojenci. Brežněv toho využil k tradičnímu požadavku jednotného postupu států východního bloku prakticky ve všech mezinárodních otázkách. V té souvislosti dokonce odmítl ryze evropský výklad působnosti Varšavské smlouvy.¹⁷¹⁵

Generální tajemník ÚV KSSS se musel alespoň okrajově dotknout horké afghánské problematiky. Pravděpodobně s ohledem na počáteční úspěchy sovětské armády spojencům přislíbil, že SSSR v zemi zůstane pouze nezbytně nutnou dobu. Moskva nicméně neměla zájem danou otázku na zasedání Politického poradního výboru příliš otevírat. Brežněv o ni hovořil především v souvislosti se západní antisovětskou kampaní.¹⁷¹⁶ Tlumočil přitom názor, k němuž na základě ideologických, nikoliv věcných argumentů dospělo sovětské politbyro: Washington si vybral Afghánistán jako záminku k tomu, aby obnovil závody ve zbrojení, posílil svou pozici v Perském zálivu a pokračoval v protisovětském tažení.¹⁷¹⁷ Při tehdejší míře loajality jednotlivých sovětských satelitů není překvapivé, že postup v Afghánistánu následně ve svých vystoupeních formálně podpořili všichni straničtí vůdci vyjma Nicolae Ceaușesca. Ten naopak apeloval na odsun sovětských vojsk. Krok označil za nutnou podmínku mírového řešení konfliktu.¹⁷¹⁸ Právě k politickému urovnání koneckonců vyzvala i

¹⁷¹³ V rámci svého hřímání proti politice Pekingů generální tajemník ÚV KSSS obvinil čínské komunisty i z podněcování protisovětské aktivity v Afghánistánu.

¹⁷¹⁴ Brežněv vyslovil podezření, že přítomnost raket Pershing-II a střel s plochou dráhou letu schopných přesně zasáhnout během pár minut strategické cíle v Sovětském svazu by mohla posílit pozice amerických jestřábů operujících s tezí prvního úderu. Ten by vyřadil část strategického potenciálu SSSR, a zároveň tak vystavil odvetnému útoku především evropské státy NATO.

¹⁷¹⁵ NA, f. 1261/0/7, sv. P139/80, b. 7, *Projev vedoucího sovětské delegace generálního tajemníka ÚV KSSS a předsedy prezidia Nejvyššího sovětu SSSR L.I. Brežněva na zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy konaném ve dnech 14.-15. 5. 1980 ve Varšavě.*

¹⁷¹⁶ Tamtéž.

¹⁷¹⁷ DURMAN, K., c. d., s. 206.

¹⁷¹⁸ NA, f. 1261/0/7, sv. P139/80, b. 7, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve dnech 14.-15. května 1980 ve Varšavě, 27. 5. 1980.*

závěrečná deklaráce nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy, zřejmě bez ohledu na skutečné sovětské úmysly.¹⁷¹⁹

Rumunská delegace, ostatně jako v mnoha předchozích případech, své odlišné názory prezentovala pouze na uzavřeném jednání a nikoliv veřejně. To Ceaușescovi umožňovalo velmi ostré vystupování. Z krachu détente nevinil pouze Západ, ale rovněž Sovětský svaz a další socialistické státy. Snažil se zmírnit tón závěrečných dokumentů. Prosazoval, aby otevřeně nejmenovaly NATO, USA ani SRN.¹⁷²⁰ Tento přístup, motivovaný snahou nekomplikovat vzájemné vztahy se západními státy, se stal v první polovině 80. let pro rumunské vystupování na grémiích Varšavské smlouvy typickým.

Ústřední poselství závěrečné deklaráce Politického poradního výboru představovala líbivá teze, že politika uvolnění nemá a ani nemůže mít žádnou rozumnou alternativu.¹⁷²¹ Ze zpětného rozhovoru Ericha Honeckera s polským ministrem zahraničních věcí Emilem Wojtaszkem vyplývá, že hlavní snahou při formulování dokumentu bylo, aby ho Západ nemohl kategoricky odmítnout, a otevřel se tak prostor pro dialog. Tento cíl se podařilo splnit jen částečně. Západ umírněná dikce i absence výraznějších, veřejně prezentovaných rumunských odlišných názorů zaskočila.¹⁷²² Zásadnější dopad na zklidnění mezinárodní situace přesto výzva Varšavské smlouvy neměla. Britská diplomacie dokonce deklaraci označila za dlouho očekávanou "mírovou" iniciativu SSSR, který po začátku války v Afghánistánu doslova ztrácel půdu pod nohama. S ohledem na afghánský konflikt Londýn přirovnal snahy svolat světovou konferenci o vojenském uvolnění k volání zloděje po přísnějším trestním zákoníku.¹⁷²³

¹⁷¹⁹ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1836, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 17*, 29. 4. 1980.

¹⁷²⁰ K vyhocené situaci přispívala i skutečnost, že na schůzce došlo k definitivnímu schválení statutu Varšavské smlouvy pro období války. Jak jsme uvedli v příslušné kapitole, rumunský vůdce byl s agendou a průběhem jednání natolik nespokojen, že po jeho skončení neprodleně opustil polskou metropoli. Šestka Ceaușescovy postoj hodnotila jako přímo směřující proti politice Moskvy i celé Varšavské smlouvy. Ocenila však, že RSR navenek příliš nenarušila iluzi jednoty paktu a její delegace po jistých modifikacích podepsala závěrečné dokumenty. NA, f. 1261/0/7, sv. P139/80, b. 7, *Zpráva o průběhu a výsledcích zasedání politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve dnech 14.-15. května 1980 ve Varšavě*, 27. 5. 1980.

¹⁷²¹ BArch, DY 30/ J IV 2/2/1836, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 17*, 29. 4. 1980; AAN, f. PZPR KCW, XIA/590, Návrh přípitku E. Giereka u příležitosti zasedání Politického poradního výboru, nedatováno, zřejmě květen 1980.

¹⁷²² AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 25, e.č. 2, č.j. 014.452/80, *Ministr zahraničních věcí PLR v NDR – informace*, 19. 6. 1980. Před zasedáním Politického poradního výboru se dokonce mezi západními diplomaty šířily spekulace, že by se setkání v polské metropoli Ceaușescu vůbec nemusel zúčastnit. TNA, FCO 28/4062, 061/1, Telegram z britské ambasády v Bělehradu ohledně blížícího se 25. výročí založení Varšavské smlouvy, 22. 4. 1981.

¹⁷²³ TNA, FCO 28/4062, Zpráva britského ministerstva zahraniční o deklaraci Politického poradního výboru Varšavské smlouvy, chybně datováno 20. 5. 1979, nejspíše 20. 5. 1980.

Stagnace zahraničněpolitické aktivity Varšavské smlouvy

XVII. zasedání Politického poradního výboru bylo poslední oficiální akcí Varšavské smlouvy, které se aktivně účastnil Leonid Brežněv. Orgán se do jeho smrti v listopadu 1982 již nesešel. Sovětský vůdce tak zřejmě netušil, že ve svém projevu nebilancoval pouze pětadvacetiletou činnost paktu, ale i svůj přínos k jeho vývoji. Vychvaloval, že Varšavská smlouva se stala "kovárnou, kde se kovala i naše koordinovaná mezinárodní politika, i pevný štít, chránící socialistické vymoženosti našich národů". Nastolení strategické rovnováhy ve světě spojil právě s existencí a dosavadní činností aliance. Poukázal také na značné zlepšení jejího fungování, k němuž od 60. let došlo.¹⁷²⁴ Ve skutečnosti však Varšavská smlouva od poloviny 70. let přicházela o zbytky své politické akceschopnosti. Nedokázala zabránit krachu détente, účinně ovlivňovat mezinárodní dění ani řešit vnitřní problémy východního bloku, což záhy jasně ukázala krize polského komunistického režimu v letech 1980 a 1981.

V posledních měsících Brežněvovy vlády přišly alianční schůzky o veškeré zbytky dynamiky. Omezovaly se jen na výměnu názorů na různé mezinárodní problémy, sovětská politika ovšem nebyla výrazněji revidována, či kritizována.¹⁷²⁵ Výjimku v tomto směru představovalo Rumunsko, které se ve světle aktuálních mezinárodních komplikací s kurzem Moskvy stále více rozcházelo. Především schůzky Výboru ministrů zahraničních věcí považovalo za vhodné fórum, kde mohlo předkládat vlastní iniciativy a vystupovat proti těm sovětským. Ostatní členské státy se snažily své zájmy formulovat společně s Moskvou, nikoliv jí oponovat. Alespoň rámcová konformita názorů v rámci šestky tak byla i nadále doslova posvátným pravidlem.¹⁷²⁶ Absenci kolektivních schůzek stranických vůdců do určité míry nahrazovaly porady tajemníků ústředních výborů. Ty však sloužily ještě více k pouhému zpravení satelitů o tom, jak SSSR pohlíží na aktuální problémy. Rebelující Rumunsko zpravidla zváno nebylo. Setkání se naopak mnohdy účastnili představitelé neevropských sovětských satelitů.¹⁷²⁷ Novým rysem kolektivních schůzek náměstků ministrů zahraničí se pak stalo jejich formální zastřešování RVHP, nikoliv Varšavskou smlouvou.

¹⁷²⁴ NA, f. 1261/0/7, sv. P139/80, b. 7, *Projev vedoucího sovětské delegace generálního tajemníka ÚV KSSS a předsedy prezidia Nejvyššího sovětu SSSR L.I. Brežněva na zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy konaném ve dnech 14.-15. 5. 1980 ve Varšavě.*

¹⁷²⁵ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 64.

¹⁷²⁶ LOCHER, A., c. d.

¹⁷²⁷ NA, f. 1261/0/7, sv. P144/80, b. info2, *Zpráva o průběhu a výsledcích porady tajemníků ústředních výborů bratrských stran šesti socialistických zemí*, 15. 8. 1980; NA, f. 1261/0/8, sv. P24/81, b. 7, *Zpráva o průběhu a výsledcích porady tajemníků ústředních výborů komunistických a dělnických stran socialistických zemí pro mezinárodní a ideologické otázky*, 17. 11. 1981. Připomeňme, že tento trend se projevil i během polské krize, kdy představitelé sovětských mimoevropských satelitů dostávali z Moskvy více informací o dění v PLR než Ceaușescův režim.

Byly zde přitom nadále probírány především zahraničněpolitické otázky. Tento rámec do konzultací umožňoval zapojit i mimoevropské sovětské spojence - Kubu, Vietnam, Mongolsko, Laos a Severní Koreu.¹⁷²⁸

Zasedání politických orgánů Varšavské smlouvy, která do Brežněvovy smrti proběhla, charakterizovala zoufalá snaha zachránit to, co zbylo z détente. Moskva oživila myšlenku uzavření smlouvy o neútočení mezi oběma pakty a závazek nenasadit jaderné zbraně jako první.¹⁷²⁹ Sovětské vedení se s největší pravděpodobností iluzorně domnívalo, že daným způsobem zvrátí mezinárodní vývoj i bez vlastních ústupků v klíčových otázkách. Namísto řešení skutečných problémů se tak snažilo Varšavskou smlouvu nadále využívat především k zaštiťování svých mírových, do značné míry propagandistických iniciativ. Plně v těchto intencích se například na výzvu Nejvyššího sovětu SSSR uskutečnila v červnu 1980 v Minsku schůzka zástupců parlamentů členských států paktu. V zásadě se nikterak nelišila od minulých zasedání tohoto grémia. Jednotlivé delegace pouze manifestovaly podporu posledním dokumentům Politického poradního výboru. Moskva také hodlala zkoordinovat postup svých satelitů na chystané setkání Meziparlamentní unie, kterého měly využít k apelům k pokračování détente. Prakticky nulový význam minského setkání dobře ilustrovaly naprosto vágní závěrečné dokumenty.¹⁷³⁰

Kreml s největší pravděpodobností závažnost mezinárodní situace podceňoval. Tajemník ÚV KSSS Boris Ponomarev v srpnu 1980 na jednání zástupců šestky v Budapešti informoval o aktuálních hlavních cílech zahraniční a bezpečnostní politiky. SSSR se snažil zabránit narušení stávajícího poměru vojenských sil v Evropě. Hodlal zamezit rozmístění nových amerických střel na území západoevropských zemí NATO bez nutnosti stáhnout, či redukovat vlastní rakety RSD-10. Sovětské vedení ve skutečnosti v euroraketové krizi dokonce spatřovalo spíše příležitost k rozdmýchání rozporů mezi USA a jejich spojenci na starém kontinentě. Zaměřovalo se proto především na šíření propagandy, která se snažila vyvrátit tvrzení, že válečné nebezpečí vytváří existence Varšavské smlouvy a zdůrazňovala

¹⁷²⁸ Note on the Meeting of Deputy Foreign Ministers of the Socialist Countries (WP Member States, Mongolia, Vietnam (Ambassador), Cuba, and North Korea) With Responsibility for International Organizations, 9. 9. 1980, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17390/ipublicationdocument_singledocument/c2691c16-68cb-4f2d-aa61-7bdd59cfc13c/en/800909_Note_E.pdf [2015-03-01].

¹⁷²⁹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 55.

¹⁷³⁰ NA, f. 1261/0/7, sv. P143/80, b. 16, *Zpráva o setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Minsku*, 27. 6. 1980; tamtéž, *Výzva parlamentům a poslancům států Evropy a světa přijatá v Minsku dne 17. června 1980*; *Komuniké o setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Minsku*, 17. 6. 1980.

její odlišný charakter od NATO.¹⁷³¹ Détente totiž na evropské úrovni nepochybně dožívalo déle než ve vztahu obou supervelmocí. Západoevropské země projevovaly o rozvoj ekonomických a kulturních vazeb s východním blokem obecně větší zájem než USA. Kreml si tuto skutečnost uvědomoval. Gromyko na jednáních Varšavské smlouvy v roce 1980 zdůrazňoval, že mezi členy NATO panují v otázce euroraket rozdíly. Deklaroval, že americkou politiku bezvýhradně podporuje pouze Velká Británie a maximálně jeden či dva další státy. Zbytek Severoatlantické aliance neměl dle názoru Moskvy zájem na eskalaci konfrontace.¹⁷³²

SSSR s velkými nadějemi hleděl k již zmíněnému madridskému summitu KBSE. Jeho začátek byl naplánován na listopad 1980. Moskva se na jednání hodlala pečlivě připravit. Úspěch měla tradičně zajistit důsledná kooperace zemí východního bloku. Scénáře postupu byly finalizovány na sérii jednání náměstků šéfů diplomatických resortů a Výboru ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy. Zásadní otázkou zůstávalo, jak Západu zabránit, aby namísto rozhovorů o svolání konference o vojenském uvolnění učinil z madridské schůzky fórum k útoku na socialistické země kvůli porušování lidských práv a válce v Afghánistánu. Byla zvolena následující taktika: Země Varšavské smlouvy měly víceméně znovu předložit své známé mírové iniciativy, u nichž existovala alespoň určitá naděje na nalezení styčných bodů s názory některých západních vlád.¹⁷³³ Uvedený postup však komplikovala rumunská politika a do značné míry i rozbíhající se polská krize. Zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí v říjnu 1980 ve Varšavě již bylo druhým jmenovaným faktorem značně poznamenáno. Výzvy týkající se madridského summitu vnitropolitické dění v PLR značně upozadilo.¹⁷³⁴

Rumunská politika vůči Varšavské smlouvě se v roce 1980 stávala stále nečitelnější a ještě méně konzistentní než v minulosti. Postup Ceaușescova režimu na mezinárodní scéně se

¹⁷³¹ Tamtéž, sv. P144/80, b. info2, *Vystoupení s. B.N. Ponomarjova v Budapešti 15.7. 1980*; tamtéž, *Zpráva o průběhu a výsledcích porady tajemníků ústředních výborů bratrských stran šesti socialistických zemí*, 15. 8. 1980.

¹⁷³² LOCHER, A., c. d.

¹⁷³³ NA, f. 1261/0/7, sv. P144/80, info8, *Informace o poradě náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy k otázkám přípravy madridské schůzky signatářských států Závěrečného aktu konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, 6. 8. 1980.

¹⁷³⁴ Gromyko sovětské satelity v zásadě pouze informoval, že postup v Madridu dostatečně jasně definovala poslední deklarace Poltického poradního výboru. Proti klíčové myšlence svolání konference o vojenském uvolnění a odzbrojení touto dobou žádný signatář Závěrečného aktu otevřeně nevystupoval. SSSR se však obával, že NATO během madridské schůzky předloží nepřijatelné předběžné podmínky. Varšavská smlouva proto měla prosazovat svolání uvedené konference ve dvou etapách. Moskvě se také nelíbila snaha států NATO rozšířit tzv. opatření k posílení vzájemné důvěry. Obávala se možného vyzrazení vojenských tajemství Varšavské smlouvy. Z tohoto důvodu Moskva hodlala prosazovat svolání dvou separátních konferencí – jedné zabývající se odzbrojením, druhé o možnostech posílení důvěry a kontroly. Tamtéž, sv. P153/80, info3, *Vystoupení ministra zahraničních věcí Svazu sovětských socialistických republik A.A. Gromyka*, 19. 10. 1980; tamtéž, *Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí ve Varšavě*, 6. 11. 1980.

v praxi od jednotného aliančního kurzu podstatně odlišoval. Ekonomické důvody¹⁷³⁵ a následně i obava z vývoje v Polsku ho však nutily nadále udržovat s východním blokem korektní vztahy. Bukurešť navíc velmi usilovala o pořádání budoucího summitu KBSE.¹⁷³⁶ Bez politické podpory aliančních partnerů byl tento záměr stěží realizovatelný. Vystupování rumunských představitelů na příslušných schůzkách Varšavské smlouvy i bilaterálních jednáních v rámci východního bloku tak bez ucelenější strategie oscillovalo mezi extrémní konfrontací a zdánlivou loajalitou.¹⁷³⁷ Jestliže SSSR po celá 70. léta rumunské zahraničněpolitické odchylky toleroval a záměrně se neuchyloval k tvrdšímu postupu, za dané situace již prakticky neměl na výběr. S ohledem na pošramocené vztahy Východ-Západ, válku v Afghánistánu a krizi v Polsku byl jakýkoliv razantnější zásah proti Ceaușescovu režimu nemožný.¹⁷³⁸ Sovětské vedení se navíc zoufale snažilo maximálně zachovat iluzi jednoty své zájmové sféry. Šestka tak na jednáních Varšavské smlouvy Rumunsko víceméně nekonfrontovala. Sovětské delegace se v kuloárech snažily dojednat s rumunskými zástupci

¹⁷³⁵ S ohledem na zhoršující se ekonomickou situaci Rumunska musel Ceaușescu svou nezávislou politiku mírnit. Rumunské hospodářství hodlal posílit i prostřednictvím lepší spolupráce v rámci RVHP. Po iránské revoluci navíc RSR zoufale potřebovala sovětské dodávky ropy. AMZV, f. DTO 1945-1989, i.č. 25, e.č. 2, č.j. 014.952/80, *Návštěva delegace NDR v RSR*, 8. 7. 1980.

¹⁷³⁶ Note on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 18. 10. 1980, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17393/ipublicationdocument_singledocument/74c2d4ca-cb0f-4160-9333-347ed94bb6ee/en/801018_Note_E.pdf [2015-03-01].

¹⁷³⁷ Na zmíněné červnové schůzce představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy Nicolae Giosan význam daného fóra překvapivě pozitivně ocenil. Dokonce deklaroval i připravenost RSR spolupráci na dané úrovni zintenzivnit. Rovněž chválil závěrečné dokumenty z varšavského zasedání Politického poradního výboru. Jen o tři měsíce později však Bukurešť na schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí své partnery z Varšavské smlouvy informovala, že bez ohledu na postoj aliance hodlá na půdě OSN předložit návrh na zmrazení, v lepším případě i redukcii stávajících vojenských rozpočtů a zahájit obsírnou debatu o hospodářských a společenských dopadech zbrojení. V říjnu se pak RSR na zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí snažila dokonce zcela distancovat od linie vytyčené Politickým poradním výborem, a zajistit si tak zcela volný postup na madridském summitu KBSE. V prosinci naopak rumunský premiér Verdeț ujistil svůj československý protějšek o ochotě RSR přes některé odlišné názory postupovat na mezinárodní scéně společně se státy Varšavské smlouvy. V závěrečném komuniké z tohoto bilaterálního jednání se pak Bukurešť k dokumentům Politického poradního výboru znovu přihlásila. NA, f. 1261/0/7, sv. P143/80, b. 16, *Zpráva o setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Minsku*, 27. 6. 1980; Note on the Meeting of Deputy Foreign Ministers of the Socialist Countries (WP Member States, Mongolia, Vietnam (Ambassador), Cuba, and North Korea) With Responsibility for International Organizations, 9. 9. 1980, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17390/ipublicationdocument_singledocument/c2691c16-68cb-4f2d-aa61-7bdd59cfc13c/en/800909_Note_E.pdf [2015-03-01].; NA, f. 1261/0/7, sv. P153/80, info3, *Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí ve Varšavě*, 6. 11. 1980; tamtéž, sv. P158/80, b. 10, *Zpráva o průběhu a výsledcích přátelské pracovní návštěvy předsedy vlády ČSSR s. L. Štroukala v Rumunské socialistické republice*, 15. 12. 1980.

¹⁷³⁸ Koncem 70. let někteří západní analytici možnost vojenského zásahu Moskvy proti Ceaușescovu režimu stále nepovažovali za zcela vyloučenou. Domnívali se však, že by k ní došlo pouze za zcela mimořádné situace. Za ní označovali mimo jiné vystoupení Rumunska z Varšavské smlouvy. S ohledem na mezinárodní dopady takového kroku prezentovali sovětskou invazi do RSR jako poslední, zcela nouzový krok, jenž by nastal v případě, že by Moskva cítila přímé ohrožení svých klíčových zájmů. TNA, FCO 28/3273, *European Political Cooperation: Ministerial Meeting in Brussels: 4 December 1978*, 1. 12. 1978.

určitý kompromis, který umožňoval alespoň jednomyslně schválit závěrečné dokumenty.¹⁷³⁹ Postupem času, především pak po Brežněvově smrti, se však tento postup stával čím dál obtížněji realizovatelným.¹⁷⁴⁰

Mezinárodní situace se z pohledu Varšavské smlouvy nikterak nelepšila ani v roce 1981. Dlouhotrvající summit KBSE v Madridu žádné podstatné výsledky nepřinášel. Klíčovou východní iniciativu, svolání konference o vojenském uvolnění a odzbrojení, se Západ se pokoušel spojovat s otázkou dodržování lidských práv v socialistických státech.¹⁷⁴¹ Již existující odzbrojovací fóra, především pak vídeňská jednání, se nacházela na mrtvém bodě.¹⁷⁴² Severoatlantická rada dokonce v prosinci 1980 naznačila možnost, že by země NATO mohly rozhovory v rakouské metropoli opustit.¹⁷⁴³ Státy východního bloku tak musely konstatovat, že jedinou, alespoň rámcově fungující platformou pro jednání o redukci ve vojenské oblasti zůstal na jaře 1981 ženevský Výbor pro odzbrojení.¹⁷⁴⁴ Zde však na rozdíl od Vídně rozhovory neprobíhaly na bázi bloků. To Kremlu prakticky znemožňovalo do své strategie výrazněji zapojit Varšavskou smlouvu.

Sovětské zahraničněpolitické ústupky

Sovětské vedení se za dané situace pozvolna odhodlávalo k jistým korekcím své dosavadní politiky. XXVI. sjezd KSSS, který proběhl koncem února 1981, kladl důraz na dění v Evropě, resp. euroasijské oblasti. Globální ambice, s nimiž Moskva operovala ve druhé

¹⁷³⁹ NA, f. 1261/0/7, sv. P153/80, info3, *Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí ve Varšavě*, 6. 11. 1980.

¹⁷⁴⁰ O něco razantnější přístup vůči Rumunsku prosazoval v rámci sovětského vedení zřejmě Dmitrij Ustinov. V polovině roku 1982 v rozhovoru s polskými představiteli prezentoval názor, že na příští schůzce Politického poradního výboru by měli všichni straničtí vůdcové šestky hovořit s Ceaușescem maximálně otevřeně, tudíž kritizovat jeho politiku. Vyslovil domněnku, že rumunský generální tajemník si buď neuvědomuje závažnost mezinárodní situace, nebo zcela přišel o rozum. Sovětský ministr obrany škodolibě poznamenal, že pokud by Ceaușescu skutečně byl natolik velký státník, jak sám sebe s oblibou prezentoval, dávno by se mu již podařilo přimět NATO k rozpuštění. Za dané situace by prý SSSR neprodleně zrušil i organizaci Varšavské smlouvy. Memorandum of conversation with Marshals Ustinov and Kulikov concerning a Soviet War Games, 14. 6. 1982, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 95, s. 462-465.

¹⁷⁴¹ AMZV, f. PK 1953-1989, kat.č. 816, k.č. 224, č.j. 012.662/81, *Informace o dosavadním jednání II. etapy madridské schůzky KBSE*, 17. 4. 1981.

¹⁷⁴² Varšavská smlouva namísto konstruktivních návrhů zdůrazňovala skutečnost, že SSSR v roce 1980 dokončil jednostranný odsun 20 tisíc vojáků a tisíce tanků z NDR. Americká vojenská přítomnost v SRN se naopak od počátku vídeňských jednání zvýšila o 24,5 tisíce osob. Dodejme, že ochotu skutečně se domluvit, neprojevoval ani Západ. Tamtéž, č.j. 012.661/81, *Informácia o priebehu a výsledkoch 23. kola viedenských rokovaní o vzájemnom znížení ozbrojených síl a výzbroje v sjednej Európe*, 15. 4. 1981.

¹⁷⁴³ Tamtéž, kat.č. 812, k.č. 221, *Informácia o priebehu a výsledkoch 22. kola viedenských rokovaní o vzájemnom znížení ozbrojených síl a výzbroje v sjednej Európe*, 9. 1. 1981.

¹⁷⁴⁴ Tamtéž, kat.č. 816, k.č. 224, č.j. 013.077/81, *Informace o průběhu a výsledcích jarního kola zasedání Výboru pro odzbrojení v Ženevě v r. 1981*, 7. 5. 1981.

polovině předcházející dekády, ustoupily do pozadí.¹⁷⁴⁵ V Kremlu zřejmě docházelo k jistým koncepčním sporům. Nevyhnuly se ani vládnoucímu triumvirátu. Část vedení reprezentovaná především Dmitrijem Ustinovem prosazovala další vojenská opatření. Diplomaté v čele s Andrejem Gromykem si naopak stále více uvědomovali, že další zbrojení je kontraproduktivní. Soupeření se Západem mělo dle jejich názoru probíhat pouze v politické rovině.¹⁷⁴⁶ Někteří, jako například Jurij Andropov, se naopak uchýlovali ke katastrofickým scénářům. Předseda KGB začal varovat, že se USA snaží eskalovat mezinárodní situaci, a záměrně tak zvyšují riziko vypuknutí války.¹⁷⁴⁷ Na jeho obranu je však nutné doplnit, že američtí představitelé v čele s ředitelem CIA Williamem Caseyem a ministrem obrany Casparem Weibergerem touto dobou skutečně schválili množství velmi provokativních operací, včetně vojenských cvičení poblíž sovětských hranic a námořních základen. Jejich cílem bylo dále stupňovat tlak na Kreml.¹⁷⁴⁸

V sovětské zahraniční politice se začaly objevovat alespoň jisté ústupky. SSSR v roce 1981 na Valném shromáždění OSN prezentoval deklaraci o zamezení atomové katastrofě. Její podstatou bylo přimět jaderné mocnosti k závazku, že nukleární zbraně v případném konfliktu nenasadí jako první. O rok později Moskva na půdě mezinárodního společenství tento závazek demonstrativně přijala jednostranně. Další státy disponující atomovými arzenály vyzvala k obdobnému kroku.¹⁷⁴⁹ Určitou ochotu změnit přístup v euroraketové krizi pak naznačil Brežněv během své návštěvy SRN v listopadu 1981. Poprvé připustil možnost jednostranné redukce sovětských střel středního doletu. Do té doby se přitom Moskva snažila NATO od rozmístění nových amerických raket v Evropě odradit především hrozbami posílení svých vlastních arzenálů. Konkrétní podmínky však měly být domluveny na příslušných jednáních obou supervelmocí, které se koncem měsíce rozběhly v Ženevě.¹⁷⁵⁰

Sovětský svaz v otázce euroraket vyžadoval od svých satelitů maximální loajalitu. S o to větší nelibostí pohlížel na Ceaușescův režim, který zaujal zcela odlišná stanoviska. Jakoukoliv hrozbu protipatřeními, jenž by počty ničivých zbraní na starém kontinentě

¹⁷⁴⁵ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety" a eroze sovětského bloku*, in: Slovanský přehled 1994/3, s. 259.

¹⁷⁴⁶ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 55.

¹⁷⁴⁷ Andropov v květnu 1981 pozval Brežněva na uzavřené jednání sovětské tajné služby. Zde překvapeným účastníkům sdělil, že Spojené státy činí přípravy k nečekanému jadernému úderu na SSSR. Požadoval tak vytvoření nového systému včasného varování na bázi spolupráce KGB a sovětského vojenského zpravodajství GRU. Operace dostala krycí název RJAN (raketno-jadernoje napadeniie). Myšlenku nečekaného jaderného napadení ze strany Západu přitom paradoxně neoživily sovětské vojenské kruhy. Ty od počátku 70. let daný scénář považovaly v zásadě za nereálný. Nespíše se jednalo o iniciativu samotného Andropova.

¹⁷⁴⁸ ZUBOK, V. M., c. d., s. 271.

¹⁷⁴⁹ ŚLUSARCZYK, J., c. d., s. 84.

¹⁷⁵⁰ WANNER, J., *Brežněv...*, s. 65.

zvyšovaly, Bukurešť považovala za chybu. Namísto toho navrhovala jednostranné snižování vojenských rozpočtů a stavů vojsk.¹⁷⁵¹ Faktickým prosazováním návratu k Chruščovově vojenské politice z druhé poloviny 50. let RSR dále podkopávala již tak nepříliš účinné iniciativy Varšavské smlouvy.¹⁷⁵² Vyvrcholením rumunského kurzu pak bylo otevřené obvinění, že se SSSR na jednáních v Ženevě záměrně nesnaží nalézt s Američany nutný kompromis.¹⁷⁵³ Rumunsko se snažilo stavět do role neutrálního prostředníka mezi bloky. V těchto intencích se také Ceaușescu koncem roku 1981 obrátil na Brežněva i Reagana a následně i na všechny další hlavy signatářských států Závěrečného aktu s výzvou k zastavení rozmístování a následném stažení všech jaderných raket středního doletu z Evropy.¹⁷⁵⁴

Euroraketovou krizí se na úrovni Varšavské smlouvy zabýval Výbor ministrů zahraničních věcí, který se po více než roce sešel ve dnech 1.-2. prosince 1981 v Bukurešti. Gromyko zde tlumočil názor Moskvy na hrozbu raket středního doletu: Sovětské RSD-10 nebyly schopné zasáhnout území USA. Rozmístění nových amerických střel naproti tomu teritorium SSSR přímo ohrožovalo. Sovětský ministr tím *de facto* přiznal, že Moskva se na celou záležitost dívá pouze z vlastního pohledu. Bezpečnost západoevropských zemí NATO či východoevropských satelitů ve Varšavské smlouvě měla druhořadý význam. Na rozbíhajících se ženevských jednáních hodlala Moskva využít situace, že členem Severoatlantické aliance jsou hned tři jaderné mocnosti, zatímco ve Varšavské smlouvě má monopol na atomové zbraně Sovětský svaz. Teze o dosažení rovnováhy atomových zbraní pak považovala za příležitost roztříštit jadernou sílu Západu. Moskva hodlala problém prezentovat jako boj mezi oběma pakty, nikoliv pouze supervelmocemi. Sovětský svaz by tak v jaderných nosičích středního doletu získal nad USA převahu. Washington by se totiž musel o své kvóty dělit s Velkou Británií a Francií.¹⁷⁵⁵ Celkový přístup Moskvy k jadernému odzbrojení však zůstával nerozhodný. Gromyko na bukurešťském zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí například vágně podpořil myšlenku vzniku bezatomových zón ve světě. Jednalo se však o prázdné, propagandistické prohlášení bez aktuálního obsahu. Sovětský ministr se pouze přihlásil k několik let starému bulharskému návrhu vytvořit bezjaderné

¹⁷⁵¹ MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 55.

¹⁷⁵² Týž, *The Warsaw Pact. An Alliance...*, s. 153.

¹⁷⁵³ LOCHER, A., c. d.

¹⁷⁵⁴ Vystoupení ministra zahraničních věcí Rumunské socialistické republiky Št. Andrei, Bukurešť, 2. 12. 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20103/ipublicationdocument_singledocument/cf3abe65-6e5c-4a81-9be5-0ccbc33488e5/cs/021281_SpeechRomanianFM.pdf [2015-03-01].

¹⁷⁵⁵ Vystoupení ministra zahraničních věcí Svazu sovětských socialistických republik A. A. Gromyka, 1. 12. 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20104/ipublicationdocument_singledocument/8729f79e-d282-4d6b-99d1-1d380dd1e26c/cs/011281_SpeechSovietFM.pdf [2015-03-01].

pásmo na Balkáně. Tato iniciativa přitom byla za dané situace již jasně mrtvá. Namísto hledání konstruktivnějších cest se tak Výbor ministrů zahraničí Varšavské smlouvy předháněl v kritice krachu détente a politiky Reaganovy administrativy. Do popředí se opět dostaly staré teze, že USA přibližují lidstvo k atomové válce.¹⁷⁵⁶

Poměrně významným aspektem bukurešťské schůzky Výboru ministrů zahraničních věcí bylo sovětské nastínění budoucího charakteru spolupráce v politických strukturách Varšavské smlouvy. SSSR v kuloárech oznámil, že momentálně považuje za vhodný interval mezi schůzkami Politického poradního výboru dva roky. Výbor ministrů zahraničních věcí se naproti tomu měl začít scházet i dvakrát do roka. Do značné míry měl tedy zaujmout funkci klíčového aliančního orgánu. Co za touto snahou stálo, není možné bez nedostupných sovětských dokumentů zcela jasně určit. Jednou z možných příčin mohl být i Brežněvův špatný zdravotní stav.¹⁷⁵⁷ Pro pětasedmdesátiletého politika bylo pochopitelně jednodušší vyslat delegaci na jednání Výboru ministrů zahraničních věcí, která zde státům Varšavské smlouvy tlumočila aktuální zahraničněpolitickou strategii Moskvy. Navíc, jak jsme již ukázali, na uvedeném fóru byl ústředním momentem vždy projev sovětského ministra. Právě Gromyko přitom touto dobou již jasně definoval linii celkového diplomatického kurzu SSSR. Politický poradní výbor tak v první polovině 80. let výrazně ustoupil do pozadí. V době od května 1980 do října 1985 se sešel pouze jednou. Na této skutečnosti se pochopitelně podepsala i krize v sovětském vedení způsobená rychlou smrtí tří kremelských vládců v rozmezí osmadvaceti měsíců. V daném období se Výbor ministrů zahraničních věcí stával hlavním grémiem pro alianční politickou spolupráci a vymezení strategie východního bloku.

Americko-sovětské vztahy se zhoršovaly i v roce 1982. Přispělo k tomu nepochybně i vyústění polské krize. Reagan považoval vyhlášení válečného stavu v Polsku za osobní útok. Americká strana měla vzhledem k dezerci plukovníka Ryszarda Kuklińského dostatečné informace o nátlaku, který v průběhu let 1980 a 1981 na polské vedení Moskva vytvářela. Šéf Bílého domu byl proto odhodlán události v PLR Kremlu oplatit a podniknout taková protiopatření, která by maximalizovala potíže sovětské ekonomiky.¹⁷⁵⁸ Velká část sovětského

¹⁷⁵⁶ Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Bukurešti ve dnech 1. a 2. prosince 1981, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20107/ipublicationdocument_singledocument/26ac242c-cd31-4c09-8bfa-4b11db3809da/cs/011281_InformationReport.pdf [2015-03-01].

¹⁷⁵⁷ Tuto domněnku prezentovala například československá diplomacie. Tamtéž.

¹⁷⁵⁸ Ekonomickou situaci SSSR a celého východního bloku na konci Brežněvovy éry nepříznivě ovlivňovaly náklady na ambiciózní globální zahraniční politiku v 70. letech a prudké zbrojení. Mnoho členských států Varšavské smlouvy se stávalo stále více hospodářsky závislými na Západu. Dva měsíce před svou smrtí se generální tajemník vrátil z dovolené na Krymu. Politbyru přečetl zprávu o tradičních setkáních s komunistickými

politbyra se přitom v posledních měsících Brežněvova života stále upínala k nadějím, že se Reagan vrátí k "realismu" a začne s Moskvou opět spolupracovat. Právě s cílem napomoci tomuto posunu prostřednictvím ovlivnění veřejného mínění na Západě přednesl v červnu 1982 Brežněv projev, v němž se zavázal nepoužít jaderné zbraně jako první. Ministr obrany Ustinov krátce poté demonstrativně deklaroval, že sovětská armáda nepočítá s možností vítězství v jaderné válce. Existují náznaky, že sovětský vůdce si na sklonku svého života bral krach détente osobně. Uvědomil si, že zásah v Afghánistánu byl obrovskou chybou. Podle svědectví svého zahraničněpolitického poradce Andreje Alexandrova-Agentova generální tajemník jednou Andropovovi a Ustinovovi vyčínil: "*To vy jste mě dostali do této bryndy.*"¹⁷⁵⁹ Brežněvovo zasahování do politiky bylo touto dobou nicméně spíše kontraproduktivní. Členové sovětského vedení však nesebrali dostatek kuráže, aby stranickému šéfovi sdělili, že ho fyzický stav limituje v práci a je na čase, aby rezignoval. Situaci komplikovala skutečnost, že v SSSR neexistovala tradice čestných odchodů z veřejných funkcí. Mnozí se navíc domnívali, že Brežněv stále hraje důležitou, minimálně stabilizační roli, bez ohledu na své podlomené zdraví.¹⁷⁶⁰

Dva týdny před svým úmrtím Brežněv přijal účastníky moskevského zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí. Odstranění hrozby jaderné války znovu označil za nejdůležitější aktuální úkol. Opět však chyběla vůle podniknout zásadní kroky. Na zmíněné schůzce Varšavské smlouvy ve dnech 21.-22. října 1982 tak Gromyko členským státům tlumočil vágní názor sovětského vedení, že je třeba uhájit a prohloubit především "politický kapitál" plynoucí z détente. Americkou stranu obviňoval z neochoty dohodnout se na redukci jaderných zbraní do doby, než rozmístí další střely v Evropě. USA by si tak vytvořily lepší vyjednávací pozici. Proti tomu stavěl do popředí sovětský proklamativní závazek nenasadit jaderné zbraně jako první. Stále očividněji neúspěšnou politiku SSSR se již nesnažilo korigovat pouze Rumunsko.¹⁷⁶¹ Některé záměry Moskvy opatrně a zdaleka ne v

vůdci. Kritizoval přitom, že vzájemná ekonomická spolupráce trpí neschopností mnoha sovětských rezortů dodávat do socialistických států slíbené zboží. Oznámil, že mezi vůdci států RVHP se šíří stále větší rozčarování z této organizace. Nepřímo tak vyzval k její částečné reformě. LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 259; ZUBOK, V. M., c. d., s. 264; VOLKOGONOV, D., c. d., s. 321.

¹⁷⁵⁹ ZUBOK, V. M., c. d., s. 264; 271-272.

¹⁷⁶⁰ Pozdější generální tajemník ÚV KSSS Michail Gorbačov, který byl k Brežněvovi velmi kritický, odmítal, že by jeho předchůdce byl ke konci života pouze směšnou komiksovou postavičkou, jak se zpětně tvrdilo. Gromykovovi například sdělil, že je nezbytné podpořit stárnoucího Brežněva navzdory jeho stavu. Považoval ho za záruku stability nejen v domácích otázkách, ale též na mezinárodní scéně. THATCHER, I. D., *Brezhnev as Leader*, in: *Brezhnev Reconsidered...*, s. 28, 33.

¹⁷⁶¹ RSR na jednání provokativně deklarovala, že s iniciativou nenasadit jaderné zbraně jako první nevystoupil SSSR, ale před 18 lety tak učinila Čína. Bukurešť ústy Stefana Andreie také odmítala veřejně podpořit sovětský postoj na ženevských jednáních o omezení strategických zbraní. Naopak navrhovala, aby se

konfrontačním stylu kritizovalo i Maďarsko. Oba státy se snažily mírnit dikci závěrečného komuniké. Odmítly verbální útoky na Reaganovu administrativu a její označení za hlavního viníka stávající mezinárodní situace. Maďarský ministr zahraničních věcí Frigyes Puja naopak prosazoval ovlivnění světového dění pomocí posilování vztahů s vybranými západními státy. Poukazoval na to, že nezanedbatelná část politického spektra v evropských zemích NATO, Kanadě i Japonsku s aktuální americkou politikou nesouhlasí a existuje zde silné mírové hnutí.¹⁷⁶²

Existují náznaky, že sovětské vedení se v předvečer Brežněvovy smrti pokusilo Varšavskou smlouvu opět víc zapojit do svého úsilí o zlepšení mezinárodní situace. Komuniké z moskevského zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí sovětská strana poprvé předala jako oficiální dokument OSN¹⁷⁶³ a zároveň zaslala vládám všech evropských států, USA a Kanady. Prvně bylo také avizováno, kdy a kde se uskuteční další alianční schůzka. Ministři zahraničí měli po dlouhých letech začít jednat pravidelně a systematicky. V prosinci 1982 se navíc počítalo se svoláním Politického poradního výboru.¹⁷⁶⁴ Agendu pražského jednání měly tvořit boj proti jaderné válce a definice nových postupů při snaze o udržení a budoucí upevnění détente.¹⁷⁶⁵ Přípravy však 10. listopadu pozastavila zpráva, že generální tajemník ÚV KSSS zemřel ve spánku. Bez jeho účasti nebylo konání vrcholné schůzky Varšavské smlouvy myslitelné.

Andopovy změny

Po Brežněvově smrti sovětské politbyro do čela strany téměř okamžitě dosadilo osmašedesátiletého Jurije Andropova. Poprvé v historii SSSR se změna na postu stranického šéfa obešla bez mocenských intrik. Nepřispěly k tomu pouze vrcholící studenoválečné tense, ale především skutečnost, že nový vůdce měl podporu dalších dvou klíčových osob sovětské hierarchie - Gromyka a Ustinova.¹⁷⁶⁶ Právě ze spojení s ministrem obrany nový generální

rozhovory o jaderných zbraních v Evropě nevedly pouze na úrovni USA-SSSR, ale byly do nich zapojeny další evropské státy, jelikož se záležitost týká celého kontinentu.

¹⁷⁶² NA, f. 1261/0/8, sv. P52/82, info2, *Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí - Moskva 21. a 22. října 1982*, 10. 11. 1982.

¹⁷⁶³ Do této doby byly OSN předávány výhradně deklarace Politického poradního výboru.

¹⁷⁶⁴ NA, f. 1261/0/8, sv. P52/82, info2, *Informace o zasedání výboru ministrů zahraničních věcí - Moskva 21. a 22. října 1982*, 10. 11. 1982.

¹⁷⁶⁵ Jako obvykle tuto schůzku a program jednání navrhla hostitelská strana, tedy ČSSR. Ve skutečnosti místo, čas i agendu definovalo sovětské politbyro. BArch, DY 30/ J IV 2/2/1948, *Politbüro des ZK Reinschriftenprotokoll nr. 21, 25. 5. 1982; Tamtéž / J IV 2/2/1979, Anlage Nr. 14 zum Protokoll Nr. 48 vom 23. 11. 1982.*

¹⁷⁶⁶ ZUBOK, V. M., c. d., s. 272.

tajemník značně těžil.¹⁷⁶⁷ Andropov po svém nástupu do čela KSSS ve svých projevech naznačoval, že podstatu sovětské zahraniční politiky měnit nehodlá. Šla z nich však vyčíst ochota vystupovat v mezinárodních otázkách pružněji a racionálněji, než Moskva činila v předcházejícím období. SSSR a jeho satelity měly svůj přístup k mezinárodním problémům důsledně oddělovat od ideologických záležitostí.¹⁷⁶⁸

Sovětské vedení v době Andropovova nástupu považovalo stávající mezinárodní situaci za závažnou. Zasedání Politického poradního výboru původně plánované do Prahy na prosinec 1982 tak odložilo jen o několik málo týdnů.¹⁷⁶⁹ Nejvyšší orgán Varšavské smlouvy se poprvé za Andropovovy účasti sešel ve dnech 4. a 5. ledna 1983. Projev sovětského vůdce ve skutečnosti přinesl minimum nových podnětů. Spíše rozvinul dřívější strategii. Přihlásil se ke starým tezím, že mezi bloky existuje vojenská rovnováha. Oprášil také myšlenku souběžného rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy. Možnost jednostranného zrušení druhé uvedené organizace pochopitelně vyloučil. Andropov se navíc netajil tím, že mírových iniciativ hodlá využívat především k vytváření politického nátlaku na Washington. V té souvislosti prosazoval větší spolupráci se západoevropskou levicí. Některé pasáže Andropovova vystoupení ukázaly, že navzdory blízkému spojení s ministrem obrany Ustinovem není nový generální tajemník velkým příznivcem dalšího zbrojení. Uvědomoval si, že ekonomická situace neumožňuje Sovětskému svazu soupeřit se Západem na poli nejmodernějších zbraní. Velký důraz proto přikládal kampani proti militarizaci vesmíru, o níž se v souvislosti s americkým projektem SDI stále častěji hovořilo. *"Pro Reagana není problém škrtnout desítky miliard dotací na sociální potřeby a přidělit je vojenskoprůmyslovému komplexu. Ale my se nemůžeme nestarat o blahobyt pracujících,"* uvedl Andropov. Dodejme, že tyto teze šly zcela proti tehdejšímu apelům maršála Kulikova na zasedáních aliančních vojenských orgánů. Generální tajemník ÚV KSSS před aliančními spojenci odsoudil západní doktrínu "racionální, omezené" jaderné války. Odmítl úvahy o možnosti přežít a zvítězit v dlouhodobém nukleárním konfliktu. Tyto myšlenky přitom ve vojenském velení Varšavské smlouvy částečně nadále rezonovaly.¹⁷⁷⁰ Sovětský vůdce pak za

¹⁷⁶⁷ Srov. VOLKOGONOV, D., c. d., s. 329, 331.

¹⁷⁶⁸ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 259.

¹⁷⁶⁹ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/1414, Dopis generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka prvnímu tajemníkovi ÚV PSDS W. Jaruzelskému, 16. 11. 1982; NA, f. 1261/0/8, sv. P54/82, b. 2, *Příprava zasedání politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Praze*, 3. 12. 1982.

¹⁷⁷⁰ Tamtéž, sv. P57/83, b. 1, *Projev generálního tajemníka ÚV Komunistické strany Sovětského svazu soudruha Jurije Vladimiroviče Andropova na zasedání politického poradního výboru členských zemí Varšavské smlouvy v Praze dne 4. ledna 1983.*

hlavní cíl zahraniční politiky zemí východního bloku vytýčil uzavření dohody o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou.¹⁷⁷¹

Pražská schůzka Politického poradního výboru potvrdila, že mezi členskými státy Varšavské smlouvy se za dané mezinárodní situace začínají objevovat názorové rozdíly. Nejznatelnější to bylo v přístupu PLR a MLR vůči Západu. Po nástupu Wojciecha Jaruzelského totiž do té doby poměrně vstřícná politika Varšavy vůči západním zemím doznávala značných posunů, především ve vztahu ke Spojeným státům. Polská delegace se tak snažila zostřít tón závěrečné deklarace a v reakci na americké sankce se vymezit vůči Reaganově administrativě. Maďarsko, které mělo z ekonomických důvodů na udržení korektních vztahů se Západem zájem, se naopak pokoušelo prohlášení Varšavské smlouvy mírnit. Instrumentálně operovalo s tezí, že přílišné zdůrazňování hrozby vypuknutí ozbrojeného konfliktu může mezi obyvatelstvem zemí východního bloku vyvolat "válečnou psychózu". Polská a maďarská delegace také prezentovaly odlišné názory na další zbrojení. Zatímco Jaruzelski zopakoval, že přes hospodářské těžkosti je PLR připravena posilovat své ozbrojené síly, Kádár dosavadní kurz ve vojenské oblasti opatrně kritizoval. Hovořil o nutnosti vyváženého využívání zdrojů pro civilní a vojenské potřeby. Problém však hodlal řešit především celkovým posílením hospodářství. Obranu označil za prvořadý úkol.¹⁷⁷²

Změna na postu generálního tajemníka ÚV KSSS nepřinesla ani žádné sblížení Rumunska s východním blokem. Andropov bilaterálně jednal s Ceaușescem v prosinci 1982. K rumunskému diktátorovi choval silné osobní antipatie. V souvislosti s opozičním vystupováním delegací RSR na grémiích Varšavské smlouvy mu položil otázku, co by Rumunsko případným vystoupením z paktu získalo. Ceaușescu neprodleně odpověděl: "*Nic tím neztratíme.*"¹⁷⁷³ V tomto světle není překvapivé, že se Bukurešť na pražském zasedání Politického poradního výboru opět silně vymezila proti aktuálnímu sovětskému kurzu. Vinu za stávající špatnou mezinárodní situaci spatřovala i v dosavadní politice zemí východního bloku. Ačkoliv v základních principech s chystanými mírovými iniciativami souhlasila,¹⁷⁷⁴ považovala je za příliš přízemní a málo ambiciózní. Ceaușescu se navíc zaštiťoval účelově vybranou Leninovou tezí o preferenci hospodářského rozvoje, nikoliv zbrojení. RSR v těchto

¹⁷⁷¹ Tamtéž, *Výsledky zasedání politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Praze*, 13. 1. 1983.

¹⁷⁷² Tamtéž.

¹⁷⁷³ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 373.

¹⁷⁷⁴ Jednalo se především o návrh zmrazit a následně snižovat výdaje na zbrojení NATO i Varšavské smlouvy, iniciativu ČSSR, NDR a PLR na vytvoření zóny bez chemických zbraní ve střední Evropě, či sovětské návrhy snížení stavů vojsk v tomto regionu.

intencích navrhla bez ohledu na NATO snížit vojenský rozpočet států Varšavské smlouvy do roku 1985 o celých 20%. Zároveň odmítala do deklarace Politického poradního výboru zapracovat jakoukoliv zmínku o možné vojenské reakci na chystané rozmístění nových amerických raket v Evropě. Rumunská neústupnost nakonec vyústila v situaci, kdy poprvé hrozilo, že dokument bude vydán pouze jménem šestky, nikoliv celého paktu.¹⁷⁷⁵

Andropov se krátce po svém nástupu nechal slyšet, že v minulosti vztahy mezi socialistickými státy negativně poznamenaly určité chyby. Zřejmě chtěl najít nový způsob, jak sladit zájmy jednotlivých států a celého bloku. Východisko spatřoval ve zlepšení politické kooperace a větší ekonomické integraci.¹⁷⁷⁶ Zamýšlel tak mírně modifikovat i dosavadní formy spolupráce ve Varšavské smlouvě. Deklaroval zájem svolávat Politický poradní výbor alespoň jednou ročně a zefektivnit průběh jeho jednání. Závěrečné dokumenty byly koneckonců již na pražské schůzce kolektivně upravovány mnohem více než v Brežněvově éře. Nový sovětský vůdce kritizoval i špatné fungování Spojeného sekretariátu. Položil dokonce otázku, zda se vyplatí usilovat o reformu sedm let nepracujícího orgán, či se raději zamyslet nad jiným řešením.¹⁷⁷⁷ Úkolem pověřil ministry zahraničních věcí. Varšavská smlouva také měla dle Andropova rozšířit spolupráci s Kubou, Vietnamem, Laosem, Mongolskem, stejně jako s Jugoslávií a KLR, navzdory mnohdy odlišným názorům na mezinárodní dění.¹⁷⁷⁸

Deklarace pražského zasedání Politického poradního výboru z ledna 1983 se stala na následujících dva a půl roku základní směrnicí pro zahraničněpolitickou aktivitu zemí východního bloku. Varšavská smlouva v ní kladla největší důraz na odzbrojení ve své dosavadní historii. Naznačena byla rovněž určitá ochota k posunu v euroraketové krizi. Vyřešit ji mělo stažení všech taktických jaderných zbraní a jejich nosičů středního doletu z Evropy.¹⁷⁷⁹ Dokument byl přeložen do hlavních světových jazyků. Členské státy Varšavské smlouvy ho následně masivně propagovaly na všech mezinárodních fórech, mnohem

¹⁷⁷⁵ Postoje RSR šestka označila za "vyděračské, destruktivní a netřídí". Rumunská delegace nakonec po dlouhém jednání přistoupila na kompromis: Od svých požadavků na jednostrannou redukci vojenských rozpočtů ustoupila výměnou za vypuštěním tezí o odvetných opatřeních v otázce euroraket. NA, f. 1261/0/8, sv. P57/83, b. 1, *Výsledky zasedání politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Praze*, 13. 1. 1983; BArch, DY 30/ J IV 2/2/1983, *Anlage Nr. 1 zum Protokoll Nr. 1 vom 11. Jan. 1983*

¹⁷⁷⁶ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 259.

¹⁷⁷⁷ Pražského jednání se nezúčastnil vážně nemocný generální sekretář Varšavské smlouvy Nikolaj Firjubin. Na poslední chvíli ho nahradil československý diplomat Dušan Spáčil. To ukazuje marginální význam uvedeného postu. Tamtéž.

¹⁷⁷⁸ NA, f. 1261/0/8, sv. P57/83, b. 1, *Projev generálního tajemníka ÚV Komunistické strany Sovětského svazu soudruha Jurije Vladimiroviče Andropova na zasedání politického poradního výboru členských zemí Varšavské smlouvy v Praze dne 4. ledna 1983*.

¹⁷⁷⁹ Tamtéž, *POLITICKÁ DEKLARACE ČLENSKÝCH STÁTŮ VARŠAVSKÉ SMLOUVY*, nedatováno, 1983.

intenzivněji než kdykoliv v minulosti.¹⁷⁸⁰ Západ přijal deklaraci zpočátku chladně. Bylo jí vytýkáno propagandistické zaměření na mírové hnutí. Překvapivě pozitivně ji však hodnotil Reagan. Dokument začal být posléze označován jako důkaz možnosti pokračování dialogu mezi bloky. Ministři zahraničí Velké Británie a Německa dokonce začali připouštět, že americký neústupný přístup na jednání o euroraketách v Ženevě nemusí být nutně správný.¹⁷⁸¹ Některé návrhy Politického poradního výboru veřejně podpořil i generální tajemník OSN Javier Pérez de Cuellar. Západ byl ššíř, konkrétností a relativně umírněným jazykem Východu zaskočen. Původní snaha pravicových politiků negovat výzvu jako opakování dřívějších návrhů Varšavské smlouvy a SSSR a součást komunistické propagandy vyzněla do ztracena.¹⁷⁸²

Úspěch dokumentu měl za následek, že zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí ve dnech 6.-7. dubna 1983 v Praze vydalo jen stručné komuniké. Neslo se opět ve velmi umírněném tónu. Prohlášení nemělo na sovětský popud nikoho výslovně napadat, což se týkalo i Reaganovy administrativy. Kritika se omezila na nespécifikované "imperialistické kruhy". Varšavská smlouva naznačovala ochotu pokračovat v bilaterálních rozhovorech se státy NATO a vytvořit tím prostor pro pozdější multilaterální jednání. Apelovala rovněž na zahájení debaty o redukci vojenských výdajů.¹⁷⁸³

Průběh dubnového zasedání Výboru ministrů zahraničí především potvrdil, že Andropov myslel své předchozí apely k změnám spolupráce v politických strukturách Varšavské smlouvy vážně. Šéfové diplomatických resortů měli především posoudit další postup v otázkách dohody o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou a odstranění chemických zbraní z Evropy. Ve svých projevech však byli oficiálně zmocněni obsáhnout i jiná témata. Jednání tak mělo získat pružnější charakter.¹⁷⁸⁴ Posuny nastaly také ve způsob práce na závěrečných dokumentech. Základ textu tvořil návrh hostitelské ČSSR, který

¹⁷⁸⁰ Především československá diplomacie byla v šíření dokumentu velmi agilní. Spojenci s potěšením konstatovali, že nikdy v historii Varšavské smlouvy nebyl žádný dokument takto propagován. Převzít ho odmítla pouze Albánie, která se neúčastnila ani KBSE a materiály Varšavské smlouvy dlouhodobě odmítala. Tamtéž, sv. P63/83, b. 5, *Příprava zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Praze ve dnech 6.-7. dubna 1983*, 15. 3. 1983.

¹⁷⁸¹ Tamtéž, sv. P57/83, b. 1, *Výsledky zasedání politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy v Praze*, 13. 1. 1983.

¹⁷⁸² Tamtéž, sv. P63/83, b. 5, *Příprava zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Praze ve dnech 6.-7. dubna 1983*, 15. 3. 1983.

¹⁷⁸³ Tamtéž, sv. P67/83, info3, *KOMUNIKÉ ze zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy*, 7. 4. 1983.

¹⁷⁸⁴ SSSR tímto vyhověl požadavku rumunské strany. Zároveň však dával najevo svou ochotu učinit jednání v rámci Varšavské smlouvy pružnější. Rumunsko tak využilo situace a ústy Stefana Andreie prosazovalo zahájení přímých rozhovorů mezi NATO a Varšavskou smlouvou o všech aktuálních mezinárodních otázkách. Připouštělo přitom, že by na nich mohly být prezentovány i společné alianční iniciativy.

následně intenzivně kolektivně upravovali diplomaté všech členských států. Především ale došlo k vytvoření speciálních expertních skupin pověřených rozpracováním specifických úkolů: První měla prověřit činnost Spojeného sekretariátu a navrhnout, jak politickou alianční spolupráci celkově zefektivnit. Druhá se zaměřila na definici strategie pro vyjednávání s NATO o redukci vojenských rozpočtů. Třetí pak pracovala na podrobnostech iniciativy k odsunu chemických zbraní z Evropy. Snahu Kremlu vystupovat vůči státům Varšavské smlouvy více partnersky podtrhla skutečnost, že uvedené expertní týmy nepůsobily pouze v Moskvě, ale též v Bukurešti a Sofii.¹⁷⁸⁵

Umírněný tón, hledání cest k novému dialogu mezi bloky a oproti minulosti konstruktivnější návrhy závěrečných dokumentů Varšavské smlouvy měly za následek jistý nárůst její prestiže. Ohlas na pražské komuniké Výboru ministrů zahraničních věcí v západních médiích i částí politické reprezentace nebyl zanedbatelný. Západoněmecký vicekancléř Hans-Dietrich Genscher například prohlásil, že návrhy Varšavské smlouvy v otázce odzbrojení musí být pečlivě prozkoumány.¹⁷⁸⁶ Předkládání sebelibivějších iniciativ a výzev v rámci tzv. "mírové ofenzivy socialistických zemí" ale nemohlo kompenzovat absenci jakéhokoliv průlomu v euroraketové krizi. Dodejme, že v první polovině roku 1983 již větší neústupnost projevovala americká strana. SSSR naopak vyjadřoval ochotu snížit počet odpalovacích zařízení raket středního doletu a jejich bojových hlavic na úroveň z roku 1976, tedy před zahájení dislokace střel RSD-10. To, co by koncem 70. let bylo považováno jako vstřícné gesto a eskalaci krize zřejmě zamezilo, Reaganova administrativa odmítala akceptovat. Moskva se tím ujistila, že politická reprezentace ve Washingtonu se nechce dohodnout a na rozmístění svých střel v Evropě trvá za každou cenu.¹⁷⁸⁷ Reagan navíc 8. března 1983 veřejně označil Sovětský svaz za "říší zla". Bezprecedentně vyhrotil rétoriku předchozích amerických vlád, které veřejně legitimitu sovětského režimu dříve nikdy nezpochybovaly. O třináct dní později pak šéf Bílého domu oznámil zahájení projektu "hvězdných válek".¹⁷⁸⁸ Uvedené kroky amerického prezidenta jednoznačně prohlubovaly

¹⁷⁸⁵ NA, f. 1261/0/8, sv. P67/83, info3, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Praze ve dnech 6.-7. dubna 1983*, 20. 4. 1983.

¹⁷⁸⁶ Západoněmeckému tisku však neuniklo, že dokument byl koncipován i za účelem oslovit západoevropské mírové hnutí. Snažil se jej tak konfrontovat s militantními prohlášeními Kulikova a Ustinova. Tamtéž.

¹⁷⁸⁷ Jednání v Ženevě v praxi zablokovala neochota americké strany zahrnout do případné dohody své letecké a ponorkové zbraně a stejně tak jaderné arzenály Velké Británie a Francie. Trvala na redukci raket, na něž mnohem více spoléhal SSSR. NA, f. 1261/0/8, sv. P68/83, info2, *O výsledcích nedávno skončeného kola sovětsko-amerických jednání o omezení jaderných zbraní v Evropě /informace ÚV KSSS/*, 6. 5. 1983.

¹⁷⁸⁸ ZUBOK, V. M., c. d., s. 272-273.

atmosféru nedůvěry a poskytovaly vhodnou záminku pro ospravedlnění eskalace zbrojení a militantní rétoriku vojenských špiček Varšavské smlouvy.

Navzdory veřejnému poukazování na Reaganovy výzvy ke "křížáckému tažení" proti komunismu ve skutečnosti Moskva rozmístění amerických střel v Evropě, ani projekt SDI za bezprostřední hrozbu pro rovnováhu vojenských sil nepovažovala. Sovětský ideolog Vadim Zaglanin v únoru 1983 upozornil představitele šestky na dosavadní nespolehlivost raket Pershing-II. Ze sedmi kusů pouze jeden přesně zasáhl cíl.¹⁷⁸⁹ Panel sovětských vědců vedený fyzikem Jevgenijem Velichovem dospěl k závěru, že také SDI nevyžaduje okamžitou sovětskou protireakci. Debata v rámci vojenských kruhů nicméně nekončila. Sovětská generalita se domnívala, že úvahy o zbraních v kosmu ve dlouhodobém horizontu stejně nevyhnutelně povedou k rozvoji nových ničivých technologií.¹⁷⁹⁰ Východní blok na něj přitom neměl potřebné technologické ani hospodářské kapacity.

SSSR za dané situace svolal v červnu 1983 do Moskvy mimořádnou schůzku stranických vůdců členských států Varšavské smlouvy. Jednání se týkalo především euroraketové krize. Jen stěží se dá odpovědět na otázku, proč sovětské vedení nehodlalo o dané záležitosti jednat na úrovni Politického poradního výboru.¹⁷⁹¹ Andropov musel s nelibostí konstatovat, že navzdory značné aktivitě Varšavské smlouvy se mezinárodní situace od počátku roku ve skutečnosti zhoršila. Vyslovil obavu, že Západ se snaží posílit své vojenské pozice natolik, aby mohl v globálním kolbišti diktovat vlastní kurz. Připomeňme, že právě tuto taktiku prosazoval v první polovině 70. let Andropovův předchůdce Brežněv. Sovětský vůdce si také posteskl, že Spojené státy se v otázce euroraket nechtějí konstruktivně dohodnout a účelově předkládají takové návrhy, které by ve skutečnosti výrazně oslabily SSSR. Opět hovořil o nutnosti přijmout dohody zabraňující militarizaci vesmíru. Sovětský generální tajemník stále preferoval defenzivní přístup.¹⁷⁹² Členy Varšavské smlouvy ujistil, že

¹⁷⁸⁹ NA, f. 1261/0/8, sv. P61/83, b. 8, *Informace o pracovním setkání zástupců vedoucích oddělení ústředních výborů bratrských stran socialistických zemí /Moskva, 16. února 1983/, 4. 3. 1983.*

¹⁷⁹⁰ ZUBOK, V. M., c. d., s. 273. V Sovětském svazu byl koneckonců touto dobou zahájen vývoj vojenské stanice Poljus, která by za pomoci účinných laserů ničila nepřátelské družice.

¹⁷⁹¹ Pro sovětské vedení zřejmě bylo jednodušší svolat mimořádnou schůzku, která nevyžadovala delší přípravu. Cílem totiž bylo reagovat na summit G7 ve Williamsburgu, kde nejvyspělejší státy světa podpořily americký přístup k v otázce jaderných zbraní středního dosahu. Někteří historici, například Bohuslav Litera, schůzku v Moskvě nesprávně označují za zasedání Politického poradního výboru. LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 262. Mimořádná schůzka v Moskvě a pražské zasedání Politického poradního výboru byly nicméně v ideologické a propagandistické rovině stavěny na stejnou úroveň. NA, f. 1261/0/8, sv. P92/83, b. 5, *Informativní zpráva o poradě tajemníků ÚV bratrských stran socialistických zemí pro mezinárodní a ideologické otázky v Moskvě*, 15. 12. 1983.

¹⁷⁹² O defenzivním přístupu Sovětského svazu svědčí i jeho postup na madridské schůzce KBSE. Moskva se spokojila s ochotou signatářů Závěrečného aktu svolat konferenci o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti a odzbrojení v Evropě. Bez výhrad podpořila návrh závěrečných dokumentů, který předložila skupina neutrálních

Moskva brzy představí nové iniciativy k řešení euroraketové krize zahrnující i odsun části strel RSD-10 z evropské části SSSR. Jejich počty však měly zůstat alespoň na úrovni arzenálů Velké Británie a Francie. Středobodem návrhů východního bloku pak zůstávalo uzavření paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou.¹⁷⁹³ Neústupnost americké strany, nepochybně podpořená voláním po tvrdém přístupu z ortodoxně smýšlející části sovětského vedení, však nevyhnutelně vedla i k opětovnému zostření rétoriky Moskvy. Za podpory svých spojenců varovala, že v případě rozmístění nových amerických zbraní v Evropě podnikne patřičná vojenská protiopatření včetně dislokace nových strel na území NDR a ČSSR. Erich Honecker poslušně ujistil, že Východní Německo je k uvedenému kroku připraveno.¹⁷⁹⁴

Nedá se tvrdit, že by Andropov tento scénář preferoval. Neochotně sice deklaroval, že "*sovětský lid jistě pochopí nutnost zvýšení výdajů na obranu*", ve skutečnosti se však hospodářských komplikací obával. Velkou váhu tak přikládal snaze Západu vytvářet na Východ nikoliv pouze politický nátlak, ale rovněž omezovat ekonomickou spolupráci. V tom mu koneckonců dal zapravdu polský vůdce Jaruzelski. Dosavadní škody způsobené hospodářství PLR americkými sankcemi vyčíslil na 6 miliard dolarů.¹⁷⁹⁵ Moskva s jistými nadějemi na zvrát situace stále pohlížela na mírová a levicová hnutí v USA a západní Evropě. První tajemník ÚV PSDS v té souvislosti volal po zintenzivnění východní propagandy směrem k západoevropskému obyvatelstvu. Poukázal, že v tomto ohledu státy východního bloku za Západem výrazně zaostávají.¹⁷⁹⁶

Sovětský svaz si na moskevském jednání nechal členskými státy Varšavské smlouvy veřejně manifestovat podporu ve svém přístupu na jednání o omezení jaderných zbraních s USA. Pakt však ve skutečnosti jednotný nebyl. To se netýkalo jen tradičně opozičně

zemí. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 24, p.č. 79, č.j. 41102, *PODKLADY pro jednání se soudruhem ANDROPOVEM*, nedatováno, 1983

¹⁷⁹³ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/1481, *Wystąpienie Sekretarza Generalnego KC KPZR, Przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej ZDRR J. W. Andropowa na naradzie przywódców Państw-Stron Układu Warszawskiego w dniu 28 czerwca 1983 rok.*

¹⁷⁹⁴ NA, f. 1261/0/8, sv. P75/83, b. 8, *Zpráva o setkání vedoucích představitelů stranických a státních činitelů BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR v Moskvě dne 28. června 1983*, 30. 6. 1983.

¹⁷⁹⁵ V souvislosti s prohlubujícími se hospodářskými potížemi států východního bloku je poměrně úsměvné, že polský vůdce neopomněl na jednání v Moskvě prezentovat obligátní fráze o "hluboké vnitřní krizi kapitalismu".

¹⁷⁹⁶ Jednou z nejvýznamnějších akcí proti rozmístění amerických raket v Evropě bylo Světové shromáždění za mír, které se uskutečnilo ve dnech 21.-26. června 1983 v Praze. Účastnily se ho i stovky zástupců západní levice a tamního mírového hnutí. NA, f. 1261/0/8, sv. P75/83, b. 9, *Zpráva o stavu příprav Světového shromáždění za mír a život proti jaderné válce a návrh na účast vedoucích československých představitelů na některých akcích*, 1. 7. 1983.

vystupujícího Rumunska.¹⁷⁹⁷ NDR a ČSSR vydaly s dislokací dalších sovětských jaderných prostředků na svém území jen zdráhavý souhlas.¹⁷⁹⁸ Operace měla začít v roce 1984. Především východoněmecký režim k její realizaci projevoval značnou neochotu. Jeho pozice se tak začaly blížit maďarským. Budapešť měla dlouhodobě zájem spolupracovat s západoevropskými státy bez ohledu na ideologické rozdíly. Na počátku 80. let ji následovala i NDR. Výrazně prohloubila především vzájemnou hospodářskou kooperaci se SRN. Maďarsko a Východní Německo tak měly v době vypuknutí euroraketové krize nejrozvinutější hospodářské vztahy se Západem ze všech členů Varšavské smlouvy. Vedení SED si dobře uvědomovalo, že eskalace napětí kvůli americkým, ale též sovětským raketám v Evropě jeho záměry značně komplikuje. Situace ovšem měla také výrazný bezpečnostní aspekt. Představitelům NDR a ČSSR muselo být jasné, že se mohou stát terčem preventivního úderu NATO, případně na ně Západ bezprostředně po vypuknutí války zaútočí. Sovětské střely OTR-21 a OTR-23 totiž byly schopné zasáhnout nepřátelské území v řadu několika málo minut. Severoatlantická aliance by tak jejich vyřazení z boje zajisté věnovala primární pozornost. NDR a ČSSR přesto začaly svou nevoli s rozmístění sovětských jaderných zbraní projevovat až v říjnu a listopadu 1983. Do té doby zřejmě počítaly s možností průlomu na ženevských jednáních či zamítnutím rozmístění amerických raket ze strany parlamentů západoevropských zemí NATO.¹⁷⁹⁹

Úsilí o zabránění dislokace nových amerických zbraní v Evropě utrpělo velkou ránu 1. září 1983. Sovětská stíhačka po sérii fatálních chyb sestřelila nad Sachalinem jihokorejský civilní Boeing 747. Zahynulo všech 269 lidí na jeho palubě. Mezinárodní pobouření a prvotní reakce Moskvy i představitelů dalších států Varšavské smlouvy¹⁸⁰⁰ anulovaly veškeré

¹⁷⁹⁷ RSR na moskevském jednání se šestkou polemizovala ve všech základních otázkách. Zamítla formulaci, že USA a jejich spojenci usilují o zisk vojenské převahy. V otázce euroraket pak rumunská delegace zaujímala zcela nejasné stanovisko. Odmítla jmenovitě kritizovat SRN, Velkou Británii a Itálii za umožnění rozmístění nových amerických zbraní, stejně tak i prohlášení, že tyto rakety mohou zasáhnout hluboké zázemí socialistických zemí. Oproti tomu jako obvykle akcentovala zmrazení vojenských rozpočtů. Do textu závěrečné deklarace se snažila prosadit formulace, které by umožnily kritický pohled na politiku SSSR. Ceaușescu vystoupil s požadavkem, aby dokument žádal zastavení rozmísťování nových střel na území SRN, ale též v NDR a ČSSR. Sovětské zbraně RSD-10 pak doporučil stáhnout 300-400 kilometrů od západních hranic SSSR. Rumunského vůdce nakonec usměrnili Gromyko a Ustinov. Zřejmě se jim to povedlo i kvůli tomu, že Ceaușescu měl eminentní zájem na posílení spolupráce v rámci RVHP, od níž si sliboval ekonomické oživení své země. Tamtéž, sv. P75/83, b. 8, *Zpráva o setkání vedoucích představitelů stranických a státních činitelů BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR v Moskvě dne 28. června 1983*, 30. 6. 1983.

¹⁷⁹⁸ Do té doby se na území obou států nacházely starší taktické sovětské rakety typu R-17 a Luna-M.

¹⁷⁹⁹ Srov. MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 56-57; LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 262-263.

¹⁸⁰⁰ Incident se rámcově probíral na mimořádném zasedání Výboru ministrů obrany v říjnu 1983. Ustinov zde v dané souvislosti připomínal Reaganova slova o "křížáckém tažení" proti komunismu, které měly dle názoru sovětského ministra pouze maskovat antisovětskou kampaň a snahu zničit socialismus. Sestřel

předchozí iniciativy východního bloku. Moskvě se již nepodařilo důvěryhodnost její "mírové ofenzivy" obnovit.¹⁸⁰¹ Zcela tak zapadl například Andropovem navržený dokument "Iniciativa sovětského státu spojená s blížícím se vstupem lidstva do třetího tisíciletí" předložený v OSN. Moskva v něm nabízela komplexní program pro léta 1985-2000 zahrnující omezení rizika vypuknutí jaderné války, boj proti poškozování životního prostředí, chudobě, hladomoru a nemocem. Za uvedené situace plán pochopitelně mezinárodní společenství neakceptovalo. Takto ambiciózní návrh od státu, který vedl krvavou válku v Afghánistánu, sestřelil nad svým územím letoun se stovkami civilistů na palubě a flagrantně porušoval základní lidská práva, nebrala značná část světa vůbec vážně.¹⁸⁰²

Blížící se rozmístění amerických střel Pershing-II a raket BGM-109G s plochou dráhou letu tvořilo na podzim 1983 hlavní agendu jednání ve Varšavské smlouvě. Ve dnech 13.-14. října se v Sofii sešel Výbor ministrů zahraničních věcí. Gromyko zde varoval, že úroveň napětí mezi SSSR a USA nebyla dlouhou dobu na momentální úrovni. Řešení nadále spatřoval v uzavření dohody o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou, byť krok označil za dlouhodobý cíl. Šéf sovětské diplomacie apeloval na to, aby Varšavská smlouva formulovala konstruktivní iniciativy, které by NATO nemohlo jednoduše odmítnout.¹⁸⁰³ Původně deklarovanou snahu domluvit se v otázce euroraket nicméně při neústupnosti americké strany stále více nahrazovala hrozba odvetou.¹⁸⁰⁴ Jen o necelý týden později, 20. října, se z formální iniciativy hlavního velitele Kulikova uskutečnilo ve Východním Berlíně mimořádné zasedání Výboru ministrů obrany. Mělo ryze politický a manifestační ráz. Poprvé tak na něj byl umožněn přístup médiím. Orgán veřejně deklaroval, že rozmístění nových amerických střel v Evropě mění stávající vojenskou rovnováhu ve prospěch NATO a nebezpečně zostřuje situaci na celém kontinentu. V té souvislosti oznámil urychlení modernizace výzbroje armád Varšavské smlouvy v aktuální i nadcházející pětiletce. Sovětský ministr obrany nadto pohrozil, že v případě realizace amerických záměrů přistoupí SSSR k rozmístění dalších střel středního doletu u svých západních hranic, posílí strategická raketová

jihokorejského letadla označil za americkou provokaci, která měla americkým jestřábům umožnit požadovat další zvýšení vojenského rozpočtu a eskalovat protisovětskou kampaň. V podobném stylu se vyjádřil i Ustinovův československý protějšek Dzúr. Hovořil o "rafinované provokaci" amerických tajných služeb. VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 55, p.č. 215, č.j. 38108, *VYSTOUPENÍ člena předsednictva ÚV KSSS, ministra obrany SSSR, maršála Sovětského svazu D. F. USTINOVA na mimořádném zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy 20. října 1983*; tamtéž, *Vystoupení ministra národní obrany ČSSR na mimořádném zasedání výboru ministrů obrany*, nedatováno, 1983.

¹⁸⁰¹ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 262.

¹⁸⁰² VOLKOGONOV, D., c. d., s. 358.

¹⁸⁰³ NA, f. 1261/0/8, sv. P86/83, info6, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Sofii ve dnech 13.-14. října 1983*, 26. 10. 1983.

¹⁸⁰⁴ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 261.

vojska a neprodleně přezbrojí své jednotky spadající do sestavy Spojených ozbrojených sil. Předně však Ustinov a Honecker podepsali dohodu o rozmístění nových sovětských raket v NDR. Stejná smlouva se již připravovala i pro ČSSR.¹⁸⁰⁵ Dne 24. října pak SSSR a vlády dvou jeho uvedených středoevropských satelitů oznámily zahájení příprav dislokace těchto zbraní.¹⁸⁰⁶ Východoněmecký vůdce v té souvislosti veřejně hovořil o nebezpečném nárůstu rizika vypuknutí třetí světové války.¹⁸⁰⁷

Navzdory uvedeným krokům SSSR nadále považoval za potřebné zachovat dojem politiky "otevřených dveří". Ve dnech 9.-10. listopadu 1983 svolal do Sofie setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy. Cílem bylo obrátit se na zastupitelské sbory členských států KBSE v otázce rozmístění amerických raket v Evropě. Ačkoliv sovětská, bulharská a československá delegace podpořily instalaci sovětských raket v NDR a ČSSR, závěrečná výzva deklarovala, že zastavení dislokace ničivých zbraní v Evropě je za přítomnosti politické vůle stále možné.¹⁸⁰⁸

Rumunsko vystupovalo na všech uvedených jednáních nadále velmi konfrontačně.¹⁸⁰⁹ Ceaușescu v listopadu 1983 opět předložil vlastní návrhy na řešení euroraketové krize, které se velmi lišily od iniciativ Varšavské smlouvy. Andropov je rázně smetl ze stolu. Bukurešť obvinil ze zcela nesprávného hodnocení stávajícího poměru jaderných sil v Evropě. Jednoduše také vyvrátil pochybný argument rumunského vůdce, že rozmístění amerických a sovětských raket porušuje smlouvu o nešíření jaderných zbraní.¹⁸¹⁰ Rumunské postoje pak o

¹⁸⁰⁵ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 55, p.č. 215, č.j. 38108, *MATERIÁLY pro mimořádné zasedání (poradu) výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, nedatováno 1983; tamtéž, *Mimořádné zasedání výboru ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy*, říjen 1983; tamtéž, *INFORMACE o průběhu a výsledcích mimořádného zasedání výboru ministrů obrany konaného dne 20. října 1983 v Berlíně*.

¹⁸⁰⁶ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 262.

¹⁸⁰⁷ VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 55, p.č. 215, č.j. 38108, *INFORMACE o průběhu a výsledcích mimořádného zasedání výboru ministrů obrany konaného dne 20. října 1983 v Berlíně*.

¹⁸⁰⁸ NA, f. 1261/0/8, sv. P89/83, b. 12, *Zpráva o konzultativním setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Sofii*, 14. 11. 1983; tamtéž, *Výzva parlamentům účastnických států Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, 10. 11. 1983

¹⁸⁰⁹ Rumunsko především odmítalo veškerá vojenská protipatření Varšavské smlouvy na rozmístění amerických raket. Do popředí proti tomu stavělo zmrazení vojenských rozpočtů, k němuž se jednostranně uchýlilo. SSSR a USA v praxi přičítalo stejnou úroveň zodpovědnosti za růst zbrojení. Z eskalace euroraketové krize neobviňovalo pouze NATO, ale rovněž ty státy Varšavské smlouvy, na jejichž území dojde k rozmístění nových zbraní. V možném řešení se pak fakticky přiklánílo k americkým návrhům. Otázka jaderných sil Velké Británie a Francie totiž dle názoru Bukurešti měla být řešena později v rámci celosvětového odzbrojení. Tamtéž, sv. P86/83, info6, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Sofii ve dnech 13.-14. října 1983*, 26. 10. 1983; VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 55, p.č. 215, č.j. 38108, *INFORMACE o průběhu a výsledcích mimořádného zasedání výboru ministrů obrany konaného dne 20. října 1983 v Berlíně*; NA, f. 1261/0/8, sv. P89/83, b. 12, *Zpráva o konzultativním setkání představitelů parlamentů členských států Varšavské smlouvy v Sofii*, 14. 11. 1983.

¹⁸¹⁰ Tamtéž, sv. P90/83, info6, *Odpověď J. V. Andropova na list N. Ceaușesca týkající se otázky jaderných zbraní v Evropě*, 25. 11. 1983.

měsíc později před zástupci šestky v Moskvě tvrdě napadl budoucí Andropovův nástupce v Konstantin Černěnko. Deklaroval, že bez ohledu na RSR budou rámci Varšavské smlouvy realizována potřebná opatření k udržení vojenskostrategické rovnováhy.¹⁸¹¹

Sovětský svaz tak definitivně opustil détente. Po odsouhlasení rozmístění amerických zbraní ze strany západoevropských států NATO opustil v listopadu 1983 ženevské rozhovory o jaderných zbraních středního dosahu i strategických silách. O měsíc později pak země Varšavské smlouvy odmítly na vídeňských odzbrojovacích jednáních stanovit datum dalšího kola.¹⁸¹² K celkovému přerušení styků se zeměmi Severoatlantické aliance se však sovětské vedení neuchýlilo. Uvědomovalo si, že na Západě stále přetrvává jistá vůle k ekonomické spolupráci s východním blokem.¹⁸¹³ Ustinov navíc koncem roku 1983 deklaroval, že příprava rozmístění nových jaderných zbraní v ČSSR a NDR bude urychlena. Rovněž měly být namířeny další rakety na USA. Americká vláda měla dle sovětského ministra obrany pocítit dopad svých akcí v Evropě.¹⁸¹⁴

Varšavská smlouva během krátké Andropovovy vlády nikterak nezměnila svou základní podstatu ani úlohu ve fungování východního bloku. K dílčím posunům a znatelnému zlepšování spolupráce v politickém rámci aliance přesto docházelo. Existovala především snaha jednat pravidelně, především na úrovni Výboru ministrů zahraničních věcí a jejich náměstků. Ke konzultacím nyní nedocházelo pouze ve chvílích, kdy si Moskva potřebovala nechat od svých satelitů formálně posvětit nový postup. Odrazem toho je i skutečnost, že komuniké většinou jen opakovala předchozí iniciativy Varšavské smlouvy.¹⁸¹⁵ Na chystaných zahraničněpolitických výzvách a návrzích nově nepracovala samostatně sovětská diplomacie. Během roku 1983 se poměrně uchytil kolektivní způsob práce na úrovni již zmíněných expertních skupin. Gromyko v říjnu oznámil, že Moskva hodnotí tuto praxi pozitivně a počítá s ní i v budoucnu.¹⁸¹⁶

Jedna z expertních skupin pracovala v bulharské metropoli v rozmezí března a června 1983 na samotné úpravě fungování politických struktur Varšavské smlouvy. Maďarsko si pochvalovalo, že poprvé za celou dobu existence paktu se vedla podobná diskuze skutečně

¹⁸¹¹ Tamtéž, sv. P92/83, b. 5, *Informativní zpráva o poradě tajemníků ÚV bratrských stran socialistických zemí pro mezinárodní a ideologické otázky v Moskvě*, 15. 12. 1983.

¹⁸¹² DURMAN, K., c. d., s. 260; LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 263.

¹⁸¹³ LOCHER, A., c. d.

¹⁸¹⁴ Statement by Marshal Ustinov at the Committee of Ministers of Defense Meeting in Sofia, 5.-7. 12. 1983, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 102, s. 490-491.

¹⁸¹⁵ NA, f. 1261/0/8, sv. P86/83, info6, *KOMUNIKÉ ze zasedání výboru ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy v Sofii 13.-14. října 1983*.

¹⁸¹⁶ Tamtéž, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Sofii ve dnech 13.-14. října 1983*, 26. 10. 1983.

otevřeně a měla praktický charakter. Sovětští zástupci nicméně dávali najevo, že Moskva na radikálních změnách v organizaci zájem nemá. Nebránila se však takovým úpravám, které by přinesly posílení spojeneckých vazeb a napomohly řešení aktuálních problémů. SSSR proto navrhoval zintenzivnit, případně i pravidelně pořádat schůzky náměstků ministrů zahraničí, větší aktivitu expertních skupin a rotaci na postu generálního sekretáře paktu. Nově ji měl zastávat diplomat státu, který příslušné alianční zasedání hostil. Na posledním aspektu panovala naprostá shoda. Přispěla k tomu i smrt Nikolaje Firjubina v únoru 1983. Funkce od té doby zůstávala neobsazena. Značná debata se vedla o celkové úloze Spojeného sekretariátu. PLR a ČSSR ho za podpory NDR a BLR chtěly přeměnit ve stálou politickou instituci. SSSR, MLR a RSR¹⁸¹⁷ proti tomu prosazovaly pouze zlepšení jeho dosavadní technické a organizační role. Určitou modifikaci sovětského přístupu k členům Varšavské smlouvy dokumentovala skutečnost, že Československo, Polsko ani Východní Německo své návrhy s Moskvou předem nekonzultovaly. Ačkoliv se sovětská delegace v průběhu jednání snažila v kuloárech pozice uvedených států částečně ovlivnit, připouštěla i ústupky: Nebránila se vzniku fóra, které by se jednou za dva až tři měsíce scházelo a zabývalo se aktuálními záležitostmi týkajícími se Varšavské smlouvy.¹⁸¹⁸

Změny se předpokládaly i v přípravě závěrečných dokumentů. Členské státy měly získat možnost více je ovlivňovat a předkládat vlastní návrhy. Politický poradní výbor i Výbor ministrů zahraničních věcí se nově měly automaticky zabývat všemi podněty zaslanými alespoň deset, resp. sedm dní před jednáním. Úpravou dokumentů během schůzek byly opět pověřeny expertní skupiny. Originály materiálů měla archivovat PLR, jakožto deponitář ustavující smlouvy. Počítalo se i s ukončením rotace předsednictví na schůzkách politických orgánů paktu. Řídit je měl pouze představitel hostitelské země.¹⁸¹⁹ Státy Varšavské smlouvy kvitovaly nejen pravidelné svolávání Výboru ministrů zahraničí a vznik expertních skupin. Velmi pozitivně hodnotily i zintenzivnění jednání na úrovni náměstků

¹⁸¹⁷ Je zajímavé, že Rumunsko na rozdíl od předchozích jednání o možné reformě Varšavské smlouvy zůstávalo nyní v zásadě pasivní. Nečinilo žádné obstrukce a do diskuze se pouze aktivněji nezapojovalo. RSR dala pouze najevo, že je s poslední úpravou fungování Varšavské smlouvy z roku 1976 spokojena, byť zefektivnění aktuálních pravidel neodmítá. Mnohem žhavějším tématem bylo pro Ceaușescův režim zřízení expertní skupiny k redukci vojenských výdajů, což SSSR zásadně odmítal.

¹⁸¹⁸ Report on Session of the Working Group for the Reform of the Political Cooperation Mechanisms within the WP in Sofia, 7. 6. 1983, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16991/ipublicationdocument_singledocument/bd0351d5-067e-4073-9512-f4d57470fb82/en/830607_report.pdf [2015-03-01].

¹⁸¹⁹ BArch, DY 30/ J IV 2/2/2093, *Bericht der Expertenarbeitsgruppe über die Ergebnisse ihrer Arbeit zur Prüfung von Vorschlägen für die Aufgaben und die Arbeitsweise des Vereinten Sekretariats sowie zu anderen Fragen des Arbeitsmechanismus der Zusammenarbeit in Rahmen des Warschauer Vertrages*, 22. 8. 1983.

ministrů zahraničních věcí.¹⁸²⁰ K němu koneckonců docházelo již od počátku 80. let.¹⁸²¹ Zdůrazněme, že uvedené úpravy neměly v žádném případě narušit sovětskou hegemonii. Jednalo se spíše o úlitby Moskvě spojencům a zřejmě i snahu zefektivnit poněkud strnulé fungování politických struktur paktu, které se od poloviny 70. let až do Brežněvovy smrti neustále prohlubovalo. Změny, k nimž došlo během Andropovovy vlády, nicméně otvíraly prostor pro budoucí posuny v alianční spolupráci realizované v Gorbačovově éře.

Dodejme, že k posilování multilaterálních mechanismů Varšavské smlouvy během Andropovovy vlády nedocházelo pouze v politickém, ale též vojenském rámci paktu. Od roku 1984 začaly probíhat také pravidelné porady hlavního velitele s jeho zástupci z řad armád členských států. Tento krok měl přispět k zlepšení praktického chodu Spojeného velení. Schéma schůzek nebylo konkrétně vymezeno. Měly konat dle potřeby, nejméně však jednou za půl roku. Probíhaly ve všech členských státech paktu, většinou navazovaly na zasedání Vojenské rady. Účastnil se jich velmi omezený okruh vysokých vojenských funkcionářů. Ti hodnotili průběh realizace úkolů, které Spojeným ozbrojeným silám zadávaly alianční vojenské i politické orgány, i analyzovali aktuální mezinárodní situaci.¹⁸²²

Černěnkovo intermezzo

Andropovův zdravotní stav se od října 1983 prudce zhoršoval. Od té doby měli klíčové slovo ve formulování zahraniční a bezpečnostní politiky SSSR především Gromyko a Ustinov.¹⁸²³ Poslední důležitou záležitostí, o níž generální tajemník ÚV KSSS rozhodl, bylo rozmístění sovětských strel v NDR a ČSSR. Učinil tak již z nemocničního lůžka. Dne 9. února 1984 Andropov zemřel. Na jeho pozici byl sovětským politbyrem dosazen Konstantin Černěnko. Dvaasedmdesátiletý málo vzdělaný muž se vyznačoval bezprostředním jednáním.

¹⁸²⁰ Jen v roce 1983 jednali náměstci ministrů zahraničních věcí nejméně ve třech případech. Nejprve se sešli před závěrečným jednáním summitu KBSE v Madridu, následně kvůli rozpracování dalšího postupu otázky uzavření paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou. Třetí setkání bylo naplánováno před stockholmskou konferencí o opatřeních k upevnění důvěry a bezpečnosti a o odzbrojení v Evropě, která měla být zahájena v lednu 1984. NA, f. 1261/0/8, sv. P86/83, info6, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Sofii ve dnech 13.-14. října 1983*, 26. 10. 1983; tamtéž, *Projev ministra zahraničních věcí Svazu sovětských socialistických republik A. A. Gromyka*, 13. 10. 1983.

¹⁸²¹ Od roku 1980 se náměstci scházeli každoročně před jednáním Valného shromáždění OSN a snažili se koordinovat společnou pozici států Varšavské smlouvy. Těchto schůzek se účastnili o zástupci Laosu, Kuby, Mongolska, Vietnamu a Severní Koreje, stejně jako dvou sovětských členů OSN - Běloruska a Ukrajiny. Pokud se konaly v Moskvě, Gromyko se většinou separátně setkal s účastníky jednání a zevrubně je zpravil o aktuální sovětské zahraniční politice. Jednalo se tedy o důležitý komunikační kanál mezi Kremlem a jeho satelity. BÉKÉS, C., *Records of the Meetings...*

¹⁸²² VÚA, f. FMO GŠ/OS, kr. 57, p.č. 218, č.j. 38117, *Periodické porady hlavního velitele SOS se zástupci hlavního velitele SOS spojeneckých států*, 10. 2. 1984.

¹⁸²³ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 267.

Postrádal jakoukoliv dlouhodobější vizi nutnou k vedení země a strany za daných, stále komplikovanějších podmínek. K jeho zvolení dopomohla především podpora ze strany Dmitrije Ustinova.¹⁸²⁴ Ministr obrany zřejmě kalkuloval s tím, že starý a zdravotními problémy trpící Černěnko neohrozí jeho mocenské postavení. Nový generální tajemník byl totiž již v době svého nástupu do funkce označován za "chodící mumii". Užíval také vysoké dávky sedativ.¹⁸²⁵

Černěnkovo zvolení posílilo pozice Gromyka a Ustinova jen dočasně. Nový stranický vůdce se totiž v názorech na vnitřní i zahraniční politiku se svým předchůdcem rozcházel.¹⁸²⁶ Bylo navíc jasné, že dosavadní sovětský postup na mezinárodní scéně selhal a potřebuje revizi. Již při tryzně za Andropova v Moskvě se straničtí vůdci zemí Varšavské smlouvy dohodli na brzkém setkání na nejvyšší úrovni. Deklarovali také zájem rychle připravit zasedání Politického poradního výboru. Úmrtí sovětského generálního tajemníka nemělo rovněž ohrozit dubnovou schůzku Výboru ministrů zahraničních věcí.¹⁸²⁷

Uvedené grémium se sešlo v Budapešti ve dnech 19.-20. dubna 1984. Nové sovětské vedení však v této době podniklo několik kroků, které SSSR uvrhly do značné mezinárodní izolace. Vztahy mezi Západem a Východem nadále ochlazovaly. Pozvolná normalizace s Čínou, k níž docházelo během Andropovovy vlády, se zastavila.¹⁸²⁸ Moskva navíc přehodnotila svou politiku vůči Bonnu. SRN začala být označována za nepřítele na úrovni USA, který měl být důsledně potrestán za rozmístění nových amerických zbraní na svém území.¹⁸²⁹ Gromyko ve svém projevu na Výboru ministrů zahraničních věcí tvrdohlavě podmiňoval obnovení jednání o jaderných silách v Evropě odsunem rozmisťovaných raket. Uvedl však, že SSSR preferuje přístup "otevřených dveří"; nehodlal přistupovat k natolik radikálním opatřením jako například přerušování styků se Západním Německem. Naopak akcentoval snahu prosazovat odstranění příslušných zbraní politickými prostředky. Výbor ministrů zahraničních věcí tak ve svém komuniké deklaroval, že odvetná opatření Východu,

¹⁸²⁴ Ministr obrany v něm spatřoval vhodnějšího kandidáta, než byli například členové politbyra Grigorij Romanov a Viktor Grišin či šéf KGB Viktor Čebrikov. VOLKOGONOV, D., c. d., s. 379, 384, 387.

¹⁸²⁵ ZUBOK, V. M., c. d., s. 276.

¹⁸²⁶ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 267.

¹⁸²⁷ BArch, DY 30/ J IV 2/2/2041, *Protokoll Nr. 6/84 der Sitzung des Politbüros des Zentralkomitees vom 15. Februar 1984.*

¹⁸²⁸ Andropov si uvědomoval, že SSSR si nemůže dovolit konflikt s Čínou, když jeho hospodářství ždímá závod ve zbrojení se Spojenými státy, vede nekonečnou válku v Afghánistánu a vydržuje ohromné kontingenty ve východní Evropě. Snažil se proto s asijskou komunistickou mocností nalézt nějaký *modus vivendi*. Ukázalo se však, že spory jsou příliš hluboké, aby mohly být rychle překonány. Sovětský generální tajemník dokonce přišel s nápadem zapojit Čínu do kampaně proti americkým střelám v Evropě. Nepodařilo se jej však realizovat. VOLKOGONOV, D., c. d., s. 360, 376.

¹⁸²⁹ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 271.

tj. rozmístění sovětských raket v NDR a ČSSR, budou zrušena po odsunu amerických střel z Evropy. Varšavská smlouva rovněž proklamovala, že neusiluje o vojenskou převahu, ale pouze o udržení parity.¹⁸³⁰ Pakt zároveň zoufale vyzýval Západ k zahájení rozhovorů o dohodě o neútočení. Obě aliance se v ní měly také zavázat nepoužít sílu vůči třetím zemím a zavést opatření, která by odvrátila nebezpečí náhlého útoku.¹⁸³¹ Záležitost, obdobně jako sovětská snaha podnítit jednání mezi Varšavskou smlouvou a NATO o nezvyšování a redukci vojenských rozpočtů přednesená v březnu 1984, vyzněla v zásadě do ztracena.¹⁸³² Vládnoucím kruhům ve Washingtonu bylo totiž stále jasnější, že SSSR kolabuje pod tíhou břemena v podobě zbrojních závodů a jeho centrálně řízená ekonomika není schopná problém řešit. Reaganova administrativa proto neprojevovala jakoukoliv ochotu ke kompromisu. Tato situace se ještě prohloubila právě během Černěnkova intermezza. Zatímco v případě Andropova někteří západní politici uvažovali o vzájemných rozhovorech, dialog s jeho nástupcem víceméně odmítali.¹⁸³³

Opakování starých iniciativ tudíž nemohlo přinést jakýkoliv úspěch. Velmi dobře se to projevilo během první etapy stockholmské konference o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti a o odzbrojení v Evropě. Její svolání v lednu 1984 bylo prvním politickým úspěchem Varšavské smlouvy po dlouhé době.¹⁸³⁴ Západ však ve švédské metropoli známé návrhy východního bloku odmítl. Označil je za demonstrativní, nezávazné a nekontrolovatelné, případně obsažené v dokumentech, jako je Charta OSN či Závěrečný akt KBSE. Pozice neutrálních států se pak k nelibosti Varšavské smlouvy blížila spíše stanoviskům NATO. Úsilí zemí sovětské zájmové sféry navíc podkopávalo i Rumunsko.¹⁸³⁵

Sovětskému svazu se na jednáních politických orgánů Varšavské smlouvy nadále dařilo v rámci šestky dosáhnout bez větších problémů shody. Východní blok se pod touto

¹⁸³⁰ NA, f. 1261/0/8, sv. P106/84, info8, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Budapešti ve dnech 19.-20. dubna 1984*, 7. 5. 1984

¹⁸³¹ Tamtéž, *VÝZVA členských států Varšavské smlouvy členským státům Severoatlantického paktu týkající se uzavření Smlouvy o vzájemném nepoužití vojenské síly a zachování mírových vztahů*, 20. 4. 1984.

¹⁸³² ŚLUSARCZYK, J., c. d., s. 87.

¹⁸³³ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 389-390.

¹⁸³⁴ Konference byla svolána na základě usnesení summitu KBSE v Madridu. Účastníci se jí signatáři Závěrečného aktu. Připomeňme, že o uspořádání takové konference se Varšavská smlouva snažila od konce 70. let.

¹⁸³⁵ RSR jednala zcela separátně a předložila vlastní návrhy. Na jejich vybrané pasáže se následně západní státy odvolávaly. Šestka musela připustit, že příprava na stockholmskou konferenci v rámci Varšavské smlouvy nebyla dostatečná a v jistých momentech bylo nutné improvizovat. Předpokládaly se tak další konzultace v aliančním rámci s cílem dohodnout postup, jak ovlivňovat jednotlivé západní země ve prospěch návrhů Východu. NA, f. 1261/0/8, sv. P105/84, info2, *Informace o jednání prvního kola I. etapy Konference o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti a o odzbrojení v Evropě, konaného ve Stockholmu ve dnech 17. ledna - 16. března 1984*, 4. 5. 1984.

maskou ve skutečnosti stával stále nejednotnější. Sovětské satelity se nadále nenacházely v pozici, aby mohly otevřeně realizovat nezávislejší politiku jako Rumunsko. Jejich ministři zahraničních věcí tak na aliančních jednání zpravidla pouze souhlasili s Gromykovým hodnocením. S žádnými vlastními iniciativami nevystupovali. Určitými akcemi však státy východního bloku dávaly najevo svou nespokojenost se sovětským kurzem. Dokonce i loajální Bulharsko považovalo za stávající situace za nutné, aby Moskva oficiálně uznala jeho nejaderný statut. SSSR tak na apely Živkovova režimu veřejně deklaroval, že se na území BLR nenacházejí žádné atomové zbraně. Krátce po Andropovově smrti také mezinárodní oddělení MSDS prohlásilo, že se Maďarsko nebrání vystupovat jako prostředník při obnovení dialogu mezi supervelmocemi. Do role "umírněného hlasu", možného mediátora mezi SSSR a USA a zastánce odzbrojení se pasoval také východoněmecký vůdce Honecker. Moskva nicméně trvala na tom, že jednota bloku je momentálně maximální možnou prioritou. Pro maďarské a východoněmecké aktivity měla jen velmi malé pochopení. Je nutné doplnit, že Kreml v tomto ohledu mohl spoléhat především na nadále oddaný československý režim.¹⁸³⁶

Východoněmeckou aktivitu, především pak snahu vedení SED nadále pokračovat ve spolupráci se SRN, považoval Kreml za největší problém pro soudržnost šestky. Honecker kritiku odmítal s tím, že se snaží danou cestou "omezit škody", které napáchala euroraketová krize. Od poloviny roku 1984 dávala Moskva Honeckerovu režimu jasně najevo, že své vztahy se Západním Německem musí ochladit. Tím zároveň vysílala varování i dalším zemím bloku, které měly na rozvoji spolupráce se Západem zájem. Nesoulad mezi sovětskou a východoněmeckou politikou vyvrcholil v srpnu, kdy Moskva generálnímu tajemníkovi ÚV SED zakázala cestu do SRN.¹⁸³⁷ Dříve prakticky nezpochybnitelná loajalita NDR vůči SSSR přitom začala doznávat trhlin již od krachu pokusů o smířlivé řešení otázky euroraket. Východní Berlín reagoval na západoněmecký souhlas s dislokací nových amerických zbraní nezvykle umírněně. Honecker prohlásil, že daný krok vztahy mezi oběma německými státy negativně poznamenal. Zároveň ale zdůraznil, že NDR udělá vše pro to, aby minimalizoval z toho plynoucí škody. Jeho jednání zřejmě nemotivovaly pouze obavy z omezení obchodu se západním sousedem. Ve vzduchu visela též možnost výstavby nových sovětských raketových

¹⁸³⁶ Na konci března 1984 vyšel v Rudém právu článek "Národní a internacionální v politice KSČ". Konzervativní členové partajního mezinárodního oddělení blízce členovi předsednictva Vasilu Biľakovi v něm ostře napadli snahy nejmenovaných zemí neřídít se výhradně jednotnou zahraničněpolitickou linií Varšavské smlouvy, což mělo nahrávat kapitalistickým státům. Text byl zaměřen nejen protirumunsky, ale též protimaďarsky. Srov. LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 269-272; SCHEAFER, B., *The GDR in the Warsaw Pact...*

¹⁸³⁷ Tamtéž.

základen na území Východního Německa, přičemž Berlín by se na ni musel finančně podílet.¹⁸³⁸

Černěnko a další sovětsí představitelé na vedení SED zaútočili v srpnu 1984 během jednání v Moskvě. Generální tajemník ÚV KSSS si stěžoval, že Honecker při posledním setkání o dva měsíce dříve verbálně plně souhlasil se sovětskými názory na mezinárodní situaci i zamýšleným kurzem. Navzdory tomu ale NDR nečekaně oznámila ochotu zahájit rozhovory se SRN o uvolnění režimu cestování západoněmeckých občanů na své území. Moskva Honeckerův režim podezírala, že touto cestou sleduje hospodářský profit na úkor bezpečnostních rizik. Formální vládce Kremlu zuřil, že zatímco sovětský tisk chrlí články o západoněmeckém revanšismu, východoněmecké deníky mlčí. Uvedené skutečnosti navíc neunikly pozornosti západních médií, která začala spekulovat o možném rozporu mezi záměry NDR a SSSR. Také člen sovětského politbyra Michail Gorbačov upozornil, že Východ se snažil Bonn odradit od schválení rozmístění amerických stíhacích letadel mimo jiné hrozbou výrazného zhoršení vztahů obou německých států. Ve skutečnosti se stal pravý opak: Docházelo k nárůstu kontaktů, hospodářské spolupráce a úvěrů. Toto podkopávalo předchozí společné deklarace Varšavské smlouvy. Hermann Axen, tajemník ÚV SED a člen politbyra, se snažil sovětské vedení uklidnit s odkazem, že NDR svým přístupem pouze zmírňuje napětí na hranicích. Tvrdě proti němu ale vystoupil Dmitrij Ustinov. Sovětský ministr obrany Východní Berlín obvinil, že opustil tvrdý přístup vůči západoněmeckému státu, který do sestavy vojsk NATO v Evropě poskytuje 50% pozemních, resp. 30% vzdušných sil. Navíc varoval před možným příchodem západoněmeckých špiónů pod záminkou rodinných návštěv.¹⁸³⁹ Poměrně slabý Černěnko nebyl schopen spory urovnat. Vztahy mezi Berlínem a Moskvou se tak nadále zhoršovaly. Východoněmecké akce se pak dotkly i spojenců z Varšavské smlouvy. NDR jednostranně rozšířila své teritoriální vody a začala blokovat ústí řeky Odry u Svinoústí. Polským lodím pak zabraňovala ve volné plavbě.¹⁸⁴⁰

Nerozpadala se pouze jednota východního bloku. Docházelo též k fragmentaci názorů uvnitř sovětského vedení. Proti dvojici Gromyko-Ustinov stále více posiloval generální tajemník Černěnko a jeho chránělec Michail Gorbačov. První skupina rigidně trvala na předchozích podmínkách návratu k jednacímu stolu se Spojenými státy. Ačkoliv daná politika

¹⁸³⁸ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 263.

¹⁸³⁹ Transcript of Honecker-Chernenko Meeting in Moscow, 17. 8. 1984, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 104, s. 496-499.

¹⁸⁴⁰ Vojtěch Mastný v té souvislosti zřejmě poněkud nadsazeně uvádí, že mezi oběma zeměmi Varšavské smlouvy kvůli tomu hrozila vojenská konfrontace. MASTNY, V., *A Cardboard Castle?...*, s. 57.

sice ztrácela v politbyru podporu, stále za ní stála velká část armádních kruhů. Gorbačov naproti tomu již koncem června 1984 veřejně naznačil možnost zahájení "čestného dialogu" s Washingtonem. Podobně se v médiích začal vyjadřovat i generální tajemník. Na přelomu srpna a září pak sovětská zahraniční politika již zřetelně měnila dosavadní kurz. Moskva oznámila, že Gromyko se během cesty na zasedání Valného shromáždění OSN v New Yorku setká s americkým prezidentem.¹⁸⁴¹ Bojkot odzbrojovacích rozhovorů pak SSSR ukončil 12. září.¹⁸⁴² Sovětský ministr zahraničí následně spojence z Varšavské smlouvy bilaterálně informoval, že hodlá s USA jednat především o strategických jaderných zbraních, euroraketách a hrozící militarizaci kosmu.¹⁸⁴³ Uvedená problematika dominovala i agendě berlínského zasedání Výboru ministrů zahraničních věcí ve dnech 3.-4. prosince 1984. Obnovení sovětsko-amerického dialogu mělo předcházet rovněž dlouho odkládané zasedání Politického poradního výboru plánované na leden nadcházejícího roku.¹⁸⁴⁴

Jednání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy bylo nakonec zrušeno. Zdravotní stav Konstantina Černěnka se totiž počátkem roku 1985 rapidně zhoršoval. Sovětské politbyro se 9. ledna se shodlo na tom, že generální tajemník není schopen vycestovat. Delegaci SSSR měl vést někdo jiný.¹⁸⁴⁵ Z tohoto nouzového plánu však nakonec sešlo. Politický poradní výbor se za Černěnkova života již nesešel. Šestý sovětský vůdce 10. března zemřel. Stal se tak jediným post-stalinským vládcem Kremlu, během jehož vlády se neuskutečnil jediný vrcholný summit Varšavské smlouvy. Pro jeho svolání totiž v zásadě nebyl důvod. Vztahy mezi Západem a Východem se nacházely u ledu. Sovětská diplomatická aktivita zpočátku Černěnkovy vlády stagnovala.¹⁸⁴⁶ V momentě, kdy zahraničněpolitická taktika Kremlu začala doznávat jistých posunů, rozhodlo se sovětské vedení s jednáním Politického poradního výboru počkat až na výsledek listopadových prezidentských voleb v USA.¹⁸⁴⁷

¹⁸⁴¹ LITERA, B., *Sovětský svaz, "Eurorakety"...*, s. 267, 274.

¹⁸⁴² DURMAN, K., c. d., s. 294.

¹⁸⁴³ BArch, DY 30/2380, *Niederschrift über das Gespräch des Genossen Erich Honecker mit Genossen Andrej Andrejewitsch Gromyko am 8. Oktober 1984 im Hause des Zentralkomitees der SED.*

¹⁸⁴⁴ NA, f. 1261/0/8, sv. P123/85, info12, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Berlíně ve dnech 3. a 4. prosince 1984*, 10. 12. 1984.

¹⁸⁴⁵ VOLKOGONOV, D., c. d., s. 428.

¹⁸⁴⁶ Christian Nünlist spekuluje, že důvodem, proč se v roce 1984 Politický poradní výbor nesešel, byla snaha SSSR zabránit NDR, RSR a MLR prezentovat na daném fóru svá odlišná zahraničněpolitická stanoviska. Není to však pravděpodobné. Proběhly totiž dvě schůzky Výboru ministrů zahraničních věcí, kde šestka nadále vystupovala na první pohled jednotně. NÜNLIST, CH., c. d.

¹⁸⁴⁷ BArch, DY 30/2380, *Niederschrift über das Treffen zwischen Genossen K. U. Tschernenko und Genossen E. Honecker am 14. Juni 1984 in Moskau*, 15. 6. 1984.

Prodloužení Varšavské smlouvy

Černěnkovo krátké intermezzo vnitřní vývoj Varšavské smlouvy nikterak neovlivnilo. Nejdůležitější otázkou v tomto období se stalo prodloužení platnosti paktu, která končila 14. května 1985. SSSR dal koncem roku 1983 najevo, že je s existencí multilaterálního spojení zemí své zájmové sféry v Evropě spokojen a stojí o jeho pokračování. Moskva zpočátku zvažovala dvě možnosti: Prodloužit Varšavskou smlouvu, či založit zcela novou alianci. Preferovala pochopitelně první možnost. V realitě východního bloku by celá záležitost byla pouhou formalitou. Očekávaly se však komplikace ze strany Rumunska. Moskva měla jednoznačně zájem na tom, aby RSR v paktu nadále participovala. Sovětské vedení se domnívalo, že Ceaușescův režim blížící se konec platnosti Varšavské smlouvy využije k rozpoutání nové vlny kampaně za rozpuštění vojenskopolitických bloků. O ochotě Bukurešti z Varšavské smlouvy vystoupit ale Kreml pochyboval.¹⁸⁴⁸ Zřejmě i z tohoto důvodu v diskuzi o prodloužení platnosti paktu zazníval argument, že uvedený krok nikterak nemění nabídku alianci zrušit, pokud dojde k rozpuštění NATO. Ačkoliv byla celá záležitost režírována sovětskou stranou, formálně hlavním aktérem se stalo Polsko. Počátkem roku 1984 vystoupilo s návrhem jednat o otázce na úrovni expertní skupiny se sídlem ve Varšavě. Vše mělo pochopitelně probíhat v tajnosti.¹⁸⁴⁹

Na jednání Výboru ministrů zahraničních věcí v dubnu 1984 rumunská delegace daný postup zablokovala. Na dalším zasedání uvedeného grémia o osm měsíců později pak RSR nicméně deklarovala, že XIII. sjezd RKS vydal s prodloužením Varšavské smlouvy souhlas. O záležitosti však měl jednat pouze Politický poradní výbor, či nejvyšší státní představitel.¹⁸⁵⁰ Šestka totiž v průběhu roku 1984 na Rumunsko v dané záležitosti aktivně působila. O prodloužení Varšavské smlouvy jednal Černěnko osobně s Ceaușescem. Snažil se ho přesvědčit, aby proceduru nikterak nekomplikoval.¹⁸⁵¹ Dodejme, že zbytek států šestky v

¹⁸⁴⁸ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/1396, *Notatka z rozmowy tow. Rusakowa z gen. W. Jaruzelskim*, 10. 11. 1983.

¹⁸⁴⁹ Tamtéž, s. XIA/1397, *Pismo tow. gen. W. Jaruzelskiego, I Sekretarza KC PZPR do I Sekretarzy Komitetów Centralnych państw socjalistycznych stron Układu Warszawskiego w sprawie jego przedłużenia*, 1. 2. 1984; Dopis prvního tajemníka ÚV PSDS W. Jaruzelského generálnímu tajemníkovi ÚV KSSS J. Andropovovi, 1. 2. 1984, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/111431/ipublicationdocument_singledocument/11146c5b-3166-4d7e-a7bb-defd44efff6e/pl/1984_Letter_Jaruzelski.pdf [2015-03-01].

¹⁸⁵⁰ NA, f. 1261/0/8, sv. P106/84, info8, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Budapešti ve dnech 19.-20. dubna 1984*, 7. 5. 1984; Tamtéž, sv. P123/85, info12, *Informace o řádném zasedání výboru ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Berlíně ve dnech 3. a 4. prosince 1984*, 10. 12. 1984.

¹⁸⁵¹ BArch, DY 30/2380, *Niederschrift über das Treffen zwischen Genossen K. U. Tschernenko und Genossen E. Honecker am 14. Juni 1984 in Moskau*, 15. 6. 1984.

tomto směru pouze následoval linii vytýčenou Moskvou.¹⁸⁵² Příslušný protokol prodlužující platnost paktu o 20 let s následným možným prodloužením o dalších 10 let nakonec v průběhu prvních měsíců roku 1985 vypracovala skupina expertů. Wojciech Jaruzelski následně formálně navrhl, aby byl podepsán 24. dubna ve Varšavě. Nakonec k tomu došlo o dva dny později. Moskva nepovažovala za nutné, aby se u této příležitosti sešel i Politický poradní výbor.¹⁸⁵³

Touto dobou již v křesle generálního tajemníka ÚV KSSS seděl Michail Gorbačov. Jeho nástupu jednoznačně napomohl definitivní biologický úpadek zbytků vrcholných představitelů Brežněvovy éry. Dmitrij Ustinov zemřel 20. prosince 1984. Poslední žijící muž z kdysi vládnoucí "trojky", Andrej Gromyko, nakonec pragmaticky zvolení čtyřiapadesátiletého Gorbačova podpořil. Vzhledem ke svému věku byl v červenci 1985 přesunut z čela sovětské diplomacie na post předsedy Nejvyššího sovětu. Tato v zásadě ceremoniální funkce odpovídala věku muže, který řídil sovětské ministerstvo zahraničních věcí dlouhých 27 let.¹⁸⁵⁴ První vrcholná alianční schůzka pod vedením nového generálního tajemníka ÚV KSSS se uskutečnila v říjnu 1985 v Sofii. To již Gorbačov směřoval východní blok na cestu, která na konci 80. let vyústila v jeho kolaps. Spolu se sovětskou zájmovou sférou v Evropě pak byla k rozpadu pochopitelně odsouzena i samotná Varšavská smlouva.

¹⁸⁵² SSSR v říjnu 1984 zformuloval oficiální dopis rumunskému vedení v otázce prodloužení paktu. Ostatní členové Varšavské smlouvy následně sepsali nóty v podobném duchu a předali je diplomatům RSR. V bilaterálních rozhovorech se je pak snažili ovlivňovat ve prospěch prodloužení Varšavské smlouvy. Východoněmecké politbyro dokonce doporučilo pozvat Ceaușesca do NDR a záležitost s ním osobně projednat. NA, f. 1261/0/8, sv. P120/84, b. 11, *Usnesení 120. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 24. října 1984*; BArch, DY 30/ J IV 2/2/2083, *Protokoll Nr. 42 der Sitzung des Politbüros des ZK der SED vom 23. Okt. 1984*; tamtéž/ J IV 2/2/2098, *Protokoll Nr. 6 der Sitzung des Politbüros des Zentrakomitees vom 12. Februar 1985*.

¹⁸⁵³ AAN, f. PZPR KCW, s. XIA/1398, *Pismo tow. gen. W. Jaruzelskiego, I Sekretarza KC PZPR do I Sekretarzy Komitetów Centralnych państw socjalistycznych stron Układu Warszawskiego w/s jego przedłużenia*, 2. 4. 1985; NA, f. 1261/0/8, sv. P130/85, b. 6, *Dopis I. tajemníka ÚV PSDS W. Jaruzelského generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ G. Husákovi*, 2. 4. 1985; tamtéž, *Důvodová zpráva*, 10. 4. 1985.

¹⁸⁵⁴ ZUBOK, V. M., c. d., s. 277-278.

Závěrem

Vojenskopolitické aliance mají různý charakter. Navzdory politickým prohlášením a propagandistickým tezím bývá naprostá rovnost jejich členských států v praxi většinou pouhou iluzí. To platí především v případech, kdy společenství zahrnuje větší množství států disponujících rozdílnou reálnou vojenskou, hospodářskou a politickou silou. Z historického kontextu by bylo naivní domnívat se, že silnější mocnost, neřku-li supervelmoc, se v jistých momentech nepokusí v rámci aliance prosazovat své zájmy, které nemusí být vždy kompatibilní se zájmy menších spojeneckých zemí. Důležitá je míra dominance a užívané metody.

V případě Varšavské smlouvy vystupoval Sovětský svaz s důležitými proměnami po většinu existence této organizace jako faktický hegemon. Skutečnost, že v období, jímž se předchozí text zabývá, jednal oproti 50. a 60. letům s o něco větším taktem a v jistých chvílích i s alespoň iluzorním respektem vůči svým "spojencům", nebyla dostatečná k tomu, aby v něm nekomunisticky smýšlející část obyvatelstva členských států viděla reálného partnera a ochránce, jistého "staršího bratra". Naopak; během prvních tří desetiletí své existence se Varšavská smlouva stala symbolem podrobení se cizí mocnosti. V průběhu velkých krizích východního bloku v letech 1956, 1968 a 1980-1981 se tak v určitém momentě vždy objevila kritika této formy společenství či alespoň reálných mechanismů organizace.

Toto vnímání Varšavské smlouvy se dobře ukázalo v polských událostech na počátku 80. let. Jen s malou mírou nadsázky: Hrozba příjezdu tanků Varšavské smlouvy do ulic velkých měst Polska byla vnímána mnohem akutněji než nebezpečí "imperialistické agrese", proti němuž měla tato organizace podle oficiálních a propagandistických tezí představovat neprostupný štít. Historická zkušenost byla příliš silná. Pakliže si v roce 1968 možnost vojenského zásahu Varšavské smlouvy proti reformnímu procesu v Československu připouštěla poměrně malá skupina lidí, o 12 let později již obavy z takového scénáře panovaly od počátku nepokojů v Polsku. Skutečnost, že potlačení pražského jara nepředstavovalo oficiální akci organizace, byla v kontextu dění zcela nepodstatná. Časový interval dělící polské události od pražského jara byl přitom stejný jako v případě maďarského povstání a pokusu o liberalizaci reálného socialismu v ČSSR. Snad i z důvodu, že v roce 1956 Moskva nezasahovala za přímé vojenské asistence svých spojenců. Navíc 50. léta a tehdejší praktiky byly v druhé polovině 60. let považovány za v zásadě uzavřenou kapitolu.

Varšavská smlouva se v Brežněvově éře nestala hybatelem dění ve východním bloku. Její struktury fakticky nebyly výrazněji iniciativní. Agenda příslušných jednání se nastavovala jinde, nejčastěji v Moskvě. Namísto toho, aby aktivita v aliančním rámci představovala východiska pro vývoj v sovětské zájmové sféře v Evropě, nastal pravý opak. Procesy odehrávající se ve Varšavské smlouvě spíše odrážely obecný vývoj situace ve východním bloku, měnící se politiku Kremlu a proměny vztahu mezi Sovětským svazem a jeho evropskými satelity. Pro historika zabývajícího se dějinami východního bloku z toho vyplývá, že analýza situace v alianci pro něj bude nanejvýš "lakmusovým papírkem" a proměny v jejím rámci indikátorem obecnějších změn v uvedeném geopolitickém prostoru. Jejich kořeny a hybné síly však musí hledat jinde.

V Chruščovově období Varšavská smlouva dobře odrážela styl jeho celkové politiky uvedeného sovětského vůdce. Soubor v zásadě na sebe nepřiléhajících, do hloubky nepromyšlených a nekoherentních kampaní korespondoval s nepravidelným, *ad hoc* svolávaným jednáním v rámci paktu. Brežněvovy změny pak souvisely s obecnými pokusy východní blok stabilizovat; do značné míry chaotická spolupráce měla získat jistý systematictější ráz. Není zřejmě náhodné, že politický vrchol Varšavské smlouvy časově korespondoval s největší zahraničněpolitickou aktivitou sovětského Brežněvova vedení. Stejně tak nepochybně existuje souvislost mezi pozdější brežněvovskou stagnací a přechodem aliance do jisté pasivity. Pokusy o úpravy mechanismů a chodu paktu v krátkém období jeho nástupců pak odrážely Andropovovo zjištění, že stávající vnitřní i zahraniční politika Sovětského svazu není udržitelná a jisté změny jsou nezbytné.

Vzhledem k těmto skutečnostem zůstala Varšavská smlouva zcela vázána na studenoválečnou realitu a především existenci východního bloku. Byla široce vnímána jako nástroj sovětské politické a vojenské vůle. Dodejme, že oprávněně. Jakékoliv pokusy vtisknout alianci nové mechanismy a agendu v Gorbačovově éře tak nemohly působit důvěryhodně. Není proto vůbec překvapivé, že po kolapsu komunistických režimů ve východní Evropě po roce 1989 a rozpadu sovětského mocenského impéria v tomto regionu bylo formální rozpuštění Varšavské smlouvy jednou z nejaktuálnějších otázek. Aliance navíc tou dobou již fakticky odumřela. Nová mocenská garnitura v členských státech neměla sebemenší zájem usilovat o hlubokou reformu organizace, kde kořeny a fundamentální rysy spolupráce pocházely z Brežněvovy éry. Zkušenost navíc ukazovala, že v mnoha případech se našly cesty, jakými se dala formálně existující pravidla obejít. Není divu, že vymanění se z takového svazku s Moskvou bylo chápáno jako zcela klíčový a logický krok. Plně objasnit a

analyzovat průběh a charakter tohoto procesu, jehož zásadní důvody se formovaly v letech, jimiž se zabývala tato práce, je však již úkolem dalšího historického výzkumu.

Prameny a literatura

Nepublikované prameny

Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV), Praha

- f. Dokumentace teritoriálních odborů (DTO) 1945-1989
- f. Teritoriální odbory (tajné) [TO(t)] 1970-1974
- f. Porady kolegia (PK) 1953-1989

Archiwum Akt Nowych (AAN), Warszawa

- f. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie (PZPR KCW)
- f. Urząd Rady Ministrów (URM-KT)

Bundesarchiv (BArch), Berlin

- DY 30/ - Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, Büros und Sekretariate

Národní archiv České republiky (NA), Praha

- f. 1261/0/5 - Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971
- f. 1261/0/6 - Předsednictvo ÚV KSČ 1971-1976
- f. 1261/0/7 - Předsednictvo ÚV KSČ 1976-1981
- f. 1261/0/8 - Předsednictvo ÚV KSČ 1981-1986
- f. 506/0/45 - Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1945-1987

The National Archives (TNA), London

- f. Foreign and Commonwealth Office (FCO)

Vojenský ústřední archiv (VÚA), Praha

- f. Federální ministerstvo obrany Generální štáb/Operační správa (FMO GŠ/OS)

Publikované prameny

Elektronické archivy a zdroje

- Parallel History Project on Cooperative Security - <http://www.php.isn.ethz.ch/> [2015-03-01]
- Wilson Center - <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/> [2015-03-01]

Edice

- DOMAŃSKI, Paweł, (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego. Grudzień 1970*, London 1991.

- MASTNY, Vojtěch; BYRNE, Malcolm (eds.), *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact*, New York 2005.
- McDONNELL, Timothy (ed.), *The Euromissiles Crisis and the End of the Cold War: 1977-1987*, vol. II, Roma 2009.
- KAMIŃSKI, Łukasz; BAEVA, Iskra; BLAŽEK, Petr (eds.), *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL, 1980 - 1982, tom I*, Warszawa 2006.
- KAMIŃSKI, Łukasz; BAEVA, Iskra; BLAŽEK, Petr (eds.), *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL, 1980 - 1982, tom II*, Warszawa 2007.
- LUŇÁK, Petr (ed.), *Plánování nemyslitelného*, Praha 2007.
- PACZKOWSKI, Andrzej; BYRNE, Malcolm (eds.), *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980-1981. A Documentary History*, New York 2007.
- SCOTT, William, F., *Selected Soviet Military Writings 1970-1975*, Washington 1976.

Memoáry, výpovědi

- Commentary by Wojciech Jaruzelski, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 32-39.
- ГРИБКОВ, Анатолий, И., *Судьба Варшавского Договора. Воспоминания, документы, факты*, Москва 1998.
- JARUZELSKI, Wojciech, *Stan wojenny – dlaczego*, Warszawa 1992.
- JARUZELSKI, Wojciech, *Pod prąd. Refleksje rocznicowe*, Warszawa 2005.
- JARUZELSKI, Wojciech, *Historia nie powinna dzielić*, Toruń 2006.
- KUKLIŃSKI, Ryszard, *Wojna z narodem. Rozmowa z byłym płk. dypl. Ryszardem J. Kuklińskim*. Kurs, Warszawa 1987.
- NOWAK, Jerzy, *Od hegemonii do agonii: upadek Układu Warszawskiego - polska perspektywa*, Warszawa 2011.
- *Wejść nie wejść: Polska 1980-1982 konferencja w Jachrance listopad 1997*, London 1997.

Literatura

- BACON, Edwin, *Reconsidering Brezhnev*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 1-21.

- BAEV, Jordan, *The "Crimean Meetings" of the Warsaw Pact Countries' Leaders*, 2003, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/crimea_meetings.cfm?navinfo=16037 [2015-03-01].
- BAEV, Jordan, *The Warsaw Pact and Southern Tier Conflicts, 1959-1969*, in: HEISS, Marry, Ann; PAPACOSMA, Victor, S. (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 193-205.
- BANGE, Oliver; KIENINGER, Stephan, *Negotiating one's own demise? The GDR's Foreign Ministry and the CSCE negotiations: Plans, preparations, tactics and presumptions*, in: CWIHP e-Dossier No. 17, 2007, s. 1-17.
- BANGE, Oliver, *Comments on and Contextualisation of Polish Documents related to SOYUZ 75 and SHCHIT 88*, in: CWIHP e-Dossier#20, 2010.
- BENČÍK, Antonín, *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1, Praha 1996.
- BÉKÉS, Csába, *Hungary in the Warsaw Pact, 1954-1989: Documents on the Impact of a Small State within the Eastern Bloc*, 2003, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_hun/intro.cfm?navinfo=15711 [2015-03-01].
- BÉKÉS, Csába, *Records of the Meetings of the Warsaw Pact Deputy Foreign Ministers*, 2005, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_defomin/intro_bekes.cfm?navinfo=15700 [2015-03-01].
- BÉKÉS, Csába, *Why Was There No "Second Cold War" in Europe? Hungary and the East-West Crisis Following the Soviet Invasion of Afghanistan*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 219-232.
- BÉKÉS, Csába, *Studená válka, détente a sovětský blok. Vývoj koordinace zahraniční politiky sovětského bloku (1953– 1975)*, in: *Soudobé dějiny*, 2011/I-II, s. 53-85.
- BÍLEK, Jiří; KOLLER, Martin, *Československá armáda v rámci sovětského bloku. 1945-1989*, in: *Od Velké Moravy k NATO. Český stát a střední Evropa*, Praha 2002, s. 196-207.
- BÍLÝ, Matěj, *Varšavská smlouva v 50. a 60. letech*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011.
- BÍLÝ, Matěj, *Počátky pokusu o reformu Varšavské smlouvy v 60. letech 20. století*, in: *Dvacáté století/The Twentieth Century* 2011/1, s. 159-172.
- BÍLÝ, Matěj, *Bratrská pomoc Polsku? Role Varšavské smlouvy v první fázi polské krize: červenec-prosinec 1980*, in: *The Twentieth Century - Dvacáté století* 2012/1, s. 159-182.

- BÍLÝ, Matěj, *Prosinec 1980: účast ČSSR v pokusu o multilaterální řešení polské krize*, in: HRADEČNÝ, Tomáš; HORÁK, Pavel (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII.*, Ústí nad Orlicí 2012, s. 207-217.
- BÍLÝ, Matěj, *Rumunsko a Varšavská smlouva v první polovině 70. let*, in: SUCHARDOVÁ, Hana (ed.), *VI. ročník studentské konference o Balkáně - sborník vystoupení*, Praha 2012, s. 18-25.
- BÍLÝ, Matěj, *1981: Role Varšavské smlouvy ve druhé fázi polské krize*, in: *Historie a vojenství (HaV) 2013/2*, s. 20-40.
- BÍLÝ, Matěj, *ČSSR v organizaci Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let*, in: HRADEČNÝ, Tomáš; HORÁK, Pavel (eds.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století VIII*, Ústí nad Orlicí 2013, s. 273-283.
- BÍLÝ, Matěj, *Gierkovo vedení a prosazování polských zájmů v organizaci Varšavské smlouvy*, in: *HaV 2014/3*, s. 4-16;
- BÍLÝ, Matěj, *Romania in the political structures of the Warsaw Treaty Organization at the turn of 1960s and 1970s*, in: *Oriens Aliter* (v tisku 2015);
- BÍLÝ, Matěj, *Od pražského jara k helsinskému procesu. Vývoj politické spolupráce v organizaci Varšavské smlouvy na přelomu 60. a 70. let*, in: *Východočeské listy historické* (2015).
- BÍLÝ, Matěj, *Statut Varšavské smlouvy pro období války. Kontext-schválení-dopady*, in: *HaV* (2015).
- BÍLÝ, Matěj, *ČSSR a krach détente. Nástin československé politiky v rámci Varšavské smlouvě v druhé polovině 70. let*, in: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IX.* (2015).
- BOWKER, Mike, *Brezhnev and Superpowers Relations*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 90-109.
- BURR, William, *"Is this the best they can do?" Henry Kissinger and the US quest for limited nuclear operation, 1969-75*, in: MASTNY, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 118-140.
- CACIAGLI, Federica, *The GDR's target in the early CSCE process. Another missed opportunity to freeze the division of German, 1969-73*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 107-123.
- DELETANT, Davies, *Romania and the Warsaw Pact : Documents Highlighting Romania's Gradual Emancipation from the Warsaw Pact, 1956-1989*, 2004, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_romania/introduction.cfm?navinfo=15342 [2015-03-01].
- DURMAN, Karel, *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964-1991*, Praha 1998.

- EISLER, Jerzy, *Grudzień 1970: geneza-przebieg-konsekwencje*, Warszawa 2000.
- FIRTH, Noel, E.; NOREN, James, H., *Soviet Military Spending*, Texas A&M University Press, 1998.
- FRISZKE, Andrzej, *Polska Gierka*, Warszawa 1995.
- FUČÍK, Josef, *Rozpočtové výdaje na obranu v zemích Varšavské smlouvy v letech 1955-1989*, in: KRČ, Miroslav (ed.), *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*, Praha 2000, s. 64-92.
- GADDIS, John, L., *Studená válka*, Praha 2006.
- GARTHOFF, Raymond, L., *New Thinking and Soviet Military Doctrine*, in: FRANK, Willard, C.; GILLETTE, Philip, S. (eds.), *Soviet Military Doctrine from Lenin to Gorbachev 1915-1991*, Westport 1992, s. 195-210.
- GIURESCU, Dinu, C.; FISCHER-GALATI, Stephen, *Romania. A Historic Perspective*, New York 1998.
- GIZICKI, Wojciech, *Od Układu do Paktu: (r)ewolucyjna zmiana w polityce bezpieczeństwa Polski*, Lublin 2011.
- GRIGGS, Les, *Origins and Significance of the Warsaw Pact Wartime Statute Documents*, 2011, <https://www.cia.gov/library/publications/historical-collection-publications/wartime-statutes/WartimeStatutesBooklet.pdf> [2015-03-01].
- HARRISON, Mark, *Economic Growth and Slowdown*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 38-67.
- HEUSER, Beatrice, *Warsaw Pact Military Doctrine in the 1970s and 1980s: Findings in the East German Archives*, in: *Comparative Strategy*, vol. 12, 1993, s. 437-451.
- HOFFENAAR, Jan; FINDLAY, Christopher (eds.), *Military planning for European Theatre Conflict During the Cold War. An Oral History Roundtable, Stockholm, 24-25 April 2006*, Zürich, 2007.
- HOLLOWAY, David, *Jaderné zbraně a studená válka v Evropě*, in: *Soudobé dějiny*, 2011/I-II., s. 32-52.
- IONESCU, Mihail, E., *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy*, in: *HaV* 2003/3-4, s. 699-705.
- JARZĄBEK, Wanda, *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955-1980*, Warszawa 2008.
- JARZĄBEK, Wanda, *Poland in the Warsaw Pact 1955–1991: An Appraisal of the Role of Poland in the Political Structures of the Warsaw Pact*, 2010, http://www.php.isn.ethz.ch/documents/Jarzabek_Essay_Final.pdf [2015-03-01].

- JENSEN, Frade, P., *The Warsaw Pact's Special Target. Planning the Seizure of Denmark*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 95-117.
- KAMIŃSKI, Łukasz, *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL, 1980 - 1982, tom I*, Varšava 2006.
- KOPSTEIN, Jeffrey, *Ulbricht Embattled. The Quest for Socialist Modernity in the Light of New Sources*, in: *Europe-Asia Studies*, 1994/4, s. 597-615.
- KRAMER, Mark, *Warsaw Pact Military Planning in Central Europe: Revelations From the East German Archives*, in: *CWIHP Bulletin* 2, 1992, s. 1, 13-19.
- KRAMER, Mark, *Comentary on Soyuz-75 and Shchit-88 Military Excercise Documents*, in: *CWIHP e-Dossier#20*, 2010.
- KRAMER, Mark, *The Warsaw Pact and the Polish Crisis of 1980-81: Honecker's Call for Military Intervention*, in: *CWIHP Bulletin* 5, 1995, s. 124.
- KRAMER, Mark, *Poland 1980-81: Soviet Policy during the Polish Crisis*, in: *CWIHP Bulletin* 5, 1995, s. 1, 116-126.
- KRAMER, Mark, *In Case Military Assistance is Provided to Poland: Soviet Preparation for Military Contingencies*, August 1980, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 102-109.
- KRAMER, Mark, *Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland: New Light on the Mystery of December 1981*, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 5-14.
- KRAMER, Mark, *Colonel Kuklinski and Polish Crisis, 1980-81*, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 48-59.
- KRAMER, Mark, *Die Sowjetunion, der Warschauer Pakt und blockinterne Krisen während der Brežněv-Ära*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 273-336
- KRČ, Miroslav, *Vojenské výdaje v letech studené války a jejich determinanty s důrazem na NATO a Varšavskou smlouvu*, in: KRČ, Miroslav (ed.), *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*, Praha 2000, s. 35-49.
- KŘÍŽ, Antonín, *Krkonoše 80. Cvičení nebo...?*, s.n., po r. 1995.
- KOŘALKOVÁ, Květa, *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943-1949)*. Praha 1966.
- KOSMAN, Marcelli, *Los Generala. Wokół medialnego wizerunku Wojciecha Jaruzelskiego*. Adam Marszałek, Toruń 2008.

- LITERA, Bohuslav, *Unifikace sovětského bloku v 70. letech*, in: Slovanský přehled 1994/1, s. 81-96.
- LITERA, Bohuslav, *Sovětský svaz, "Eurorakety" a eroze sovětského bloku*, in: Slovanský přehled 1994/3, s. 259-276.
- LOCHER, Anna, *Shaping the Policies of the Alliance –The Committee of Ministers of Foreign Affairs of the Warsaw Pact, 1976-1990*, 2001, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_cmfa/cmfa_intro.cfm?navinfo=15699 [2015-03-01].
- LUŇÁK, Petr, *War Plans from Stalin to Brezhnev. The Czechoslovak Pivot*, in: MASTNÝ, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 72-94.
- LUŇÁK, Petr, *Plánování nemyslitelného*, Praha 2007.
- MADRY, J., *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970)*, in: HaV 1992/5, s. 126-140.
- MACHCEWICZ, Pawel, *"The Assistance Of Warsaw Pact Forces Is Not Ruled Out"*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 40.
- MASTNÝ, Vojtěch, *"We are in a Bind": Polish and Czechoslovak Attempts at Reforming the Warsaw Pact, 1956-1969*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 230-235.
- MASTNÝ, Vojtěch, *The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980-1981 and the End of the Cold War*, in: Europe-Asia Studies, Vol. 51, No. 2, 1999, s. 189-211.
- MASTNÝ, Vojtěch, *Learning from the Enemy. NATO as a Model for the Warsaw Pact*, Zürich 2001.
- MASTNÝ, V. *Warsaw Pact Generals in Polish Uniforms*. 2002, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_polgen/introduction.cfm?navinfo=15708 [2015-03-01].
- MASTNÝ, Vojtěch, *Superpower Détente: US-Soviet Relations, 1969-1972*, in: Bulletin of the German Historical Institute, 2004/1, s. 19-25.
- MASTNÝ, Vojtěch; BYRNE, Malcolm, *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact*, New York 2005.
- MASTNÝ, Vojtěch., *Imagining War in Europe. Soviet Strategic Planning*, in: MASTNÝ, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 15-45.
- MASTNÝ, V., *The Warsaw Pact. An Alliance in Search of a Purpose*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intra-bloc Conflicts*, Kent 2008, s. 141-160.

- MUNTEANU, Mircea, *The Beginning of the End for Détente: The Warsaw Pact Political Consultative Committee*, in: CWIHP e-Dossier No. 24, 2011.
- MORGAN, Michael, Cotey, *North America, Atlanticism, and the making of the Helsinki Final Act*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 25-45.
- NÜNLIST, Christian, *Cold War Generals: The Warsaw Pact Committee of Defense Ministers, 1969-90*, 2001, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_cmd/introduction.cfm?navinfo=14565 [2015-03-01].
- OCHRANA, František, *Pojetí vojenské síly států Varšavské smlouvy*, in: KRČ, Miroslav (ed.), *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*, Praha 2000, s. 50-63.
- OPRİŞ, Petre, *Die rumänische Armee und die gemeinsamen Manöver des Warschauer Paktes*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 185-208.
- OUMIET, Mathew J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, London 2003.
- PACZKOWSKI, Andrzej; BYRNE, Malcolm, *From Solidarity to Martial Law: The Polish Crisis of 1980-1981. A Documentary History*, New York 2007.
- PACZKOWSKI, Andrzej, *Die Polnische Volksarmee im Warschauer Pakt*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 119-132.
- PECH, Radek, *Rumunsko let sedmdesátých – od liberalismu k represí*, in: *Slovanský přehled* 1992/3, s. 268-279.
- RETAGEN, Mihai, *1968. Ve stínu pražského jara*. Praha 2002.
- REY, Marie-Pierre, *The USSR and the Helsinki process, 1969-75*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 65-81.
- RINOVEANU, Carmen, *Rumänien und die Militärreform des Warschauer Paktes*, in: DIEDRICH, Torsten.; HEINEMANN Winfried; OSTERMANN, Christian (eds.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991*, Berlin 2009, s. 209-224.
- ROSS JOHNSON, Arthur, *Soviet Control of East European Military Forces: New Evidence on Imposition of the 1980 "Wartime Statute"*, 2011, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Wartime%20Statute%20commentary%20arj.final_.pdf [2015-03-01].

- RUBIN, F., *The Theory and Concept of National Security in the Warsaw Pact Countries*, in: *International Affairs*, Vol. 58, No. 4, 1982, s. 648-657.
- SCOTT, William, F., *Selected Soviet Military Writings 1970-1975*, Washington 1976.
- SCHEAFER, Bernd, *The GDR in the Warsaw Pact*, 2007, http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_gdr/intro.cfm?navinfo=44755 [2015-03-01].
- SCHAEFER, Bernd, *The Sino-Soviet Conflict and the Warsaw Pact, 1969-1980*, in: HEISS, Marry, Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 206-218.
- SEBESTYEN, Victor, *1989. Pád východního bloku*, Brno 2011.
- SELVAGE, Douglas, *The Treaty of Warsaw (1970): The Warsaw Pact Context*, in: *Bulletin of the German Historical Institute* 2004/1, s. 67-79.
- SELVAGE, Douglas, *The Warsaw Pact and the European security conference, 1964-69*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 85-106.
- SELVAGE, Douglas, *The Warsaw Pact and the German Question 1955-1970: Conflict and Consensus*, in: HEISS, Marry Ann; PAPACOSMA, S. Victor (eds.), *NATO and the Warsaw Pact. Intrabloc Conflicts*, Kent 2008, s. 178-192.
- ŚLUSARCZYK, Jacek, *Układ Warszawski: Działalność polityczna 1955-1991*, Warszawa 1992.
- SURI, Jeremi, *Henry Kissinger and the reconceptualization of European security, 1969-75*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 46-64.
- TEJCHMAN, Miroslav, *Nicolae Ceausescu*, Praha 2004.
- TEJCHMAN, Miroslav; LITERA, Bohuslav, *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*, Praha 2009.
- TISCHLER, János, *The Hungarian Party Leadership and the Polish Crisis of 1980-1981*, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 77-79.
- THATCHER, Ian, D., *Brezhnev as Leader*, in: in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 22-37.
- THEE, Marek, *The Polish Drama: Its Meaning and International Impact*, in: *Journal of Peace Research*, Vol. 19, No. 1 1982, s. 1-10.
- TŮMA, Oldřich, *The Czechoslovak Communist Regime and the Polish Crisis 1980-1981*, in: *CWIHP Bulletin* 11, 1998, s. 60-76.

- UHL, Mattias, *Storming on to Paris. The 1961 Berlin Exercise and the Planned Solution of the Berlin Crisis*, MASTNÝ, Vojtěch; HOLTSMARK, Sven, G.; WENGER, Andreas (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*, London 2006, s. 46-71.
- UMBACH, Frank, *Die Rotte Bündnis. Entwicklung und Zerfall des Warschauer Paktes 1955-1991*, Bonn 1996.
- VOLKOGONOV, Dmitrij, *The Rise and Fall of the Soviet Empire. Political Leader from Lenin to Gorbachev*, London 1998.
- VYKOUKAL, Jiří; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praha 2000.
- WALSH, David, M., *The Military Balance in the Cold War. US perception and policy, 1976-1985*, Abingdon 2008.
- WANNER, Jan, *Sovětská hierarchie a politika SSSR 1968-1982*, in: *Slovanský přehled* 1994/2, s. 165-186.
- WANNER, Jan, *Brežněv a východní Evropa*, Praha 1995.
- WATTS, Larry, *The Soviet-Romanian Clash over History, Identity and Dominion*, in: *CWIHP e-Dossier No. 29*, 2010.
- WEBBER, Mark, *'Out of Area' Operations: The Third World*, in: BACON, Edwin; SANDLE, Mark (eds.), *Brezhnev Reconsidered*, New York 2002, s. 110-134.
- WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch, *New perspectives of the origin of the CSCE process*, in: WENGER, Andreas; MASTNÝ, Vojtěch; NUENLIST, Christian (eds.), *Origins of the European security system: the Helsinki process revisited, 1965-75*, Abingdon 2008, s. 3-22.
- WESTAD, Arne, O. *The Fall of Détente and the Turn of Tides of History*, in: WESTAD, Arne, O. (ed.), *The Fall of Détente. Soviet-American Relations during Carter Years*, Oxford 1995, s. 3-33.
- WILKE, Manfred; ERIER, Peter; KUBINA, Michael; LAUDE, Horst; MULLER, Hans-Peter, *The SED Politburo and the Polish Crisis, 1980/1982*, in: *CWIHP Bulletin* 5, 1995, s. 121, 127.
- ЗАДОРОЖНИОК, С., Г., *Бласть - общество – реформы : Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века*, Москва 2006.
- ZUBOK, Vladislav, M., *A Failed Empire, The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, University of North Carolina 2007.

Seznam zkratek

AAN - Archiwum Akt Nowych

AMZV - Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky

BArch - Bundesarchiv

BKS - Bulharská komunistická strana

BLR - Bulharská lidová republika

ČSSR - Československá socialistická republika

KBSE - Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

KSČ - Komunistická strana Československa

KSSS - Komunistická strana Sovětského svazu

MLR - Maďarská lidová republika

MSDS - Maďarská socialistická dělnická strana

NATO - Severoatlantická aliance (North Atlantic Treaty Organization)

NA - Národní archiv České republiky

NDR - Německá demokratická republika

PLR - Polská lidová republika

PSDS - Polská sjednocená strana dělnická

RKS - Rumunská komunistická strana

RSR - Rumunská socialistická republika

SED - Sjednocená socialistická strana Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands)

SRN - Spolková republika Německo

SSSR - Svaz sovětských socialistických republik

TNA - The National Archive London

USA - Spojené státy americké (United States of America)

ÚV - Ústřední výbor

VÚA - Vojenský ústřední archiv